

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN FEVÂYİDÜ'L-KİBER
ADLI DİVANININ TAHLİLİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doktora Programı

Ayşe KAPLAN

Danışman: Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ

Mart 2024
DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Ayşe KAPLAN

ÖN SÖZ

Geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dünyasında Klasik Türk edebiyatı Anadolu, Çağatay ve Azerbaycan sahası olmak üzere üç koldan gelişimini sürdürmüştür. Bu üç kolda ortaya koyulan edebi ürünler klasik şiirin gelişip şekillenmesine katkı sağlamıştır. Klasik şiirin gelişip şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan şairlerimizden biri de Ali Şîr Nevâyî'dir. Ali Şîr Nevâyî, sadece Çağatay edebiyatı için değil, tüm Türk edebiyatı için büyük bir değere sahiptir.

Türk edebiyatında birçok ilkin sahibi Ali Şîr Nevâyî, Çağataycanın yazı dili hâline gelmesini sağlamıştır. Kendi dönemindeki yazarların Farsça yazmasından rahatsız olması ve bunu *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de dile getirmesi onun Çağatay edebiyatı üzerindeki Fars tesirini kırmaya çalışmasının ve dil bilincinin en önemli göstergesidir.

Bu tez çalışmasında Ali Şîr Nevâyî'ye ait Türkçe divanlarından dördüncü olan ve yaşlılık zamanında yazdığı *Fevâyidü'l-Kiber* adlı divanı; din, cemiyet, insan ve tabiat ana başlıkları altında tahlil edilmiştir. Klasik Türk edebiyatında Ali Nihat Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*, Mehmet Çavuşoğlu'nun *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Mustafa Nejet Sefercioğlu'nun *Nev'î Divanı'nın Tahlili* ve Cemal Kurnaz'ın *Hayâlî Bey Divanının Tahlili* çalışmaları alanda yapılan ilk tahlil çalışmalardandır.

Çağatay sahasına ait divanlarla ilgili yapılan ilk çalışma ise Cemal Aksu'ya ait *Lutfî Divanının Tahlili* olmuştur. Bu tahlil çalışması diğerlerinden farklı bir tasnif sıralaması yapmıştır. Allah, isimleri ve sıfatlarından başlayarak kozmik âlem, zaman-mekân ve anasır-ı erbaa başlıklarıyla devam etmiştir. Çağatay sahasında yapılan ikinci divan tahlili ise Nevâyî'nin Türkçe divanlarından ilki olan Muhterem Saygın'a ait *Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar Adlı Divanının Tahlili* isimli çalışma olmuştur.

Teze başlamadan önce yukarıda adı geçen divan tahlilleri incelenmiştir. Çağatay Türkçesi ve gramer özellikleri ile ilgili bilgi edinmek için Mustafa Argunşah'ın *Çağatay Türkçesi* ve Janos Eckman'ın *Çağatay Dili Hakkında Notlar* isimli çalışmaları incelenmiştir. Tahlil çalışmasında sözlük olarak ise Suat Ünlü'nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Mustafa Kaçalın tarafından hazırlanan *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Lügâtu'n-Nevâiyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Çagatâ'iyye* ve Ferhad Rahimi tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* kullanılmıştır.

Ali Şîr Nevâyî'nin Fevâyîdü'l-Kiber Divanı'nın Tahlili adlı çalışmamızda esas alınan metin, Önal Kaya'nın hazırladığı Türk Dil Kurumu tarafından 1996 yılında yayımlanan *Fevâyîdü'l-Kiber*'dir.

Örnek aldığımız beyitlerde divandaki yerini, türünü ve beyit numaraları belirtmek için gazel (G.), terci-i bend (Trc.), muhammes (Mhms.), müstezat (Mst.), müseddes (Msd.), müfred (Mfr.), mukatta'a (Mkt.), Mesnevi (Msv.) kısaltmalarıyla ifade edilmiştir. Örnek alınan beyitlerin yanına, türünden sonra yazılan ilk rakam şiirin numarasını, ikinci rakam ise beyit numarasını ifade eder. Örnek olarak alınan beyitler, transkripsiyonsuz olarak aktarılmıştır. Beyitlerin dil içi çevirileri yapılmıştır.

Tez çalışmasında din ve tasavvuf, cemiyet, insan ve tabiat başlıkları altında; şairin sanat anlayışını, hayatı algılama biçimini ve bunları etkileyen en önemli unsurlardan olan içinde bulunduğu toplumun sosyal ve kültürel yapısı ve bunların eserlerde ne şekilde ortaya konulduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezin bütün aşamalarında yardımlarını benden esirgemeyen, tezin tamamlanması için kıymetli vakitlerini bana ayıran değerli hocam Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ'a, tez izleme komitemde yer alan görüş ve tavsiyeleriyle yolumu şekillendirmemi sağlayan Prof. Dr. Saadet KARAKÖSE ve Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE'ye, tez savunma jürimde yer alarak katkılarını sunan Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA'ya ve Doç. Dr. Cemal BAYAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe KAPLAN, 2024

ÖZET**ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN FEVÂYİDÜ'L-KİBER ADLI DİVANININ TAHLİLİ****Ayşe KAPLAN****Doktora Tezi****Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı****Doktora Programı****Tez Yöneticisi: Prof.Dr. Süleyman SOLMAZ****Mart 2024, XXXIII+648**

Ali Şîr Nevâyî, XV. Yüzyıl Çağatay edebiyatının değil, Türk edebiyatının da en önemli isimlerinden biridir. Ali Şîr Nevâyî, şair ve devlet adamı kimliğiyle Türk dili ve kültürüne büyük katkılarda bulunmuştur. Nevâyî, kültürel unsurlara eserlerinde sık yer vermesi bakımından dikkate değer bir sanatkârdır. İçindeki yaşadığı toplumun kültürü ve çeşitli ilimlerdeki bilgisini eserlerinde yansıtmıştır. Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında divan tahlilleri, şairin hayatı ve evreni algılama biçimiyle toplumun sosyal ve kültürel hayatının tespiti anlamında önemli eserlerdir.

Ali Şîr Nevâyî'nin Fevâyidü'l-Kiber adlı divanının tahlilinin yapıldığı bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Ali Şîr Nevâyî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde divanda geçen din ve tasavvuf ile ilgili hayal ve tasavvurlar iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Cemiyet hayatına dair tüm unsurların çeşitli başlıklar altında ele alındığı ikinci bölümde, sosyal ve kültürel hayatın divandaki yansımaları açıklanmıştır. İnsan ve insana dair hususların incelendiği üçüncü bölümde genel anlamda sevgili, âşık ve rakip ile ilgili hayal ve tasavvurlar analiz edilmiştir. Son bölüm ise tabiat bahsi; kozmik âlem, zaman, dört unsur, hayvanlar, bitkiler şekilde başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Tahlil çalışmasında yapılan açıklamalar örnek beyitlerle desteklenmiştir.

“Ali Şîr Nevâyî'nin Fevâyidü'l-Kiber Adlı Divanının Tahlili” adlı bu çalışmanın Çağatay sahası ve klasik Türk edebiyatı alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Divan Tahlili, klasik Türk edebiyatı, Çağatay edebiyatı, Ali Şîr Nevâyî, kültür.

ABSTRACT**ANALYSIS OF ALI ŞİR NEVÂYÎ'S COURT NAMED FEVÂYİDÜ'L-KİBER****Ayşe KAPLAN****Doctoral Thesis****Department of Turkish Language and Literature****Doctorate Program****Adviser of Thesis: Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ****March 2024, XXXIII+648**

The artist reflects life, beings and the form of the universe in his work of art. The artist narrates the mentality, social and cultural values of the society to which he belongs in an aesthetic way with language. In this respect, a literary work is important in terms of understanding the socio-cultural structure of the period in which it was written and ensuring the transfer of cultural elements to future generations. In classical Turkish literature studies, divan analyses are important works in terms of determining these issues. Ali Şîr Nevâyî, one of the most important names not only of Chagatai literature but also of Turkish literature, who lived in the XV. century, is a remarkable artist in terms of frequently including cultural elements in his works. Ali Şîr Nevâyî made great contributions to Turkish language and culture as a poet and statesman. He reflected the culture of the society he lived in and his knowledge of various sciences in his works.

This study, in which Ali Şîr Nevâyî's divan named Fevâyidü'l-Kiber was analyzed, consists of four parts. In the introduction, information about the life and works of Ali Şîr Nevâyî is given. In the first part of the study, the dreams and imaginations about religion and Sufism in the divan were evaluated under two main headings. In the second part, in which all the elements of community life are discussed under various headings, the reflections of social and cultural life on the divan are explained. In the third part, where human and human issues are examined, dreams and imaginations about the beloved, lover and rival are analyzed in general. The last part is examined under the headings of nature, the cosmic world, time, the four elements, animals, and plants. The explanations made in the analysis study were supported by sample couplets.

It is expected that this study titled "Analysis of Ali Şîr Nevâyî's Divan Named Fevâyidü'l-Kiber" will contribute to the studies to be carried out in the field of Çağatay field and classical Turkish literature.

Keywords: Divan Analysis, classical Turkish literature, Chagatai literature, Ali Şîr Nevâyî, culture.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xxxii
TABLolar DİZİNİ	xxxiii
GİRİŞ	1
I. Ali Şîr Nevâyî'nin Hayatı	1
II. Edebî Şahsiyeti	3
III. Eserleri	6
III. Divan Hakkında Bilgi	13
III.1. Divanda Geçen Atasözleri, Veciz Sözler ve Deyimler	15

1. BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

1.1.1. İman ve İman Esasları.....	31
1.1.1.1. Allah.....	31
1.1.1.1.1 Allah.....	32
1.1.1.1.2. Basar ve Semî'	33
1.1.1.1.3. Hâdî.....	33
1.1.1.1.4. Hakîm.....	34
1.1.1.1.5. Hakk.....	34
1.1.1.1.6. Hayy.....	35
1.1.1.1.7. Hudâ, Hudây	36
1.1.1.1.8. İlâh	37
1.1.1.1.9. Kâdir	38
1.1.1.1.10. Rab.....	38
1.1.1.1.11. Sâni'	39
1.1.1.1.12. Tanrı.....	40
1.1.1.2. Melekler	41
1.1.1.2.1. Cebrâil.....	43
1.1.1.2.2. Rıdvân.....	43
1.1.1.3. Kitaplar	44

1.1.1.3.1. Âyetler	45
1.1.1.3.2. Hadisler	50
1.1.1.4. Peygamberler	52
1.1.1.4.1. Hz. Âdem	52
1.1.1.4.2. Hz. İdris	52
1.1.1.4.3. Hz. Nûh	53
1.1.1.4.4. Hz. İbrâhim, Halîl	54
1.1.1.4.5. Hz. Ya'kûb	55
1.1.1.4.6. Hz. Yûsuf	56
1.1.1.4.7. Hz. Eyyûb	57
1.1.1.4.8. Hz. Mûsâ	57
1.1.1.4.9. Hz. Dâvud	58
1.1.1.4.10. Hz. Süleymân	59
1.1.1.4.11. Hz. Hızır	59
1.1.1.4.12. Hz. Îsâ	60
1.1.1.4.13. Hz. Muhammed	63
1.1.1.5. Ahiret ve Ahiretle İlgili Unsurlar	64
1.1.1.5.1. Ahiret	64
1.1.1.5.2. Devr-i Kamer/Ahir Zaman	65
1.1.1.5.3. Kıyamet	66
1.1.1.5.4. Haşir, Mahşer	67
1.1.1.5.5. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar	68
1.1.1.5.5.1. Cennet	68
1.1.1.5.5.2. Tûbâ	69
1.1.1.5.5.3. Kevser, Selsebîl	70
1.1.1.5.5.4. Hûrî	71
1.1.1.5.5.5. Cehennem	71
1.1.1.6. Kaza ve Kader	72
1.1.2. İbadet İle İlgili Kavramlar	74
1.1.2.1. Namaz Ve Namazla İlgili Kavramlar	76
1.1.2.1.1. Namaz, Abdest	76
1.1.2.1.1.1. Secde, Rükû, Kıyam	78
1.1.2.1.1.2. Kible, Kible-nümâ, Mihrâb, Minber	80
1.1.2.1.1.3. Mescid	82
1.1.2.2. Oruç	83

1.1.2.3. Zekât	83
1.1.2.4. Hac Ve Hac İle İlgili Kavramlar	84
1.1.2.4.1. Hac	84
1.1.2.4.2. Tavaf, İhram.....	85
1.1.2.4.3. Kâ'be.....	86
1.1.3. Mübarek Gün Ve Geceler	87
1.1.3.1. Bayram, Kurban Bayramı	87
1.1.4. Diğer İtikadi Mefhumlar	88
1.1.4.1. Amel.....	88
1.1.4.2. Dua.....	89
1.1.4.3. Ecel	90
1.1.4.4. Günah.....	91
1.1.4.5. Helal, Haram.....	92
1.1.4.6. Peri	92
1.1.4.7. Ruh.....	93
1.1.4.8. Şeytan, Div.....	94
1.1.4.9. Tevbe	95
1.1.5. Diğer Dinlerle İlgili Kavramlar	96
1.1.5.1. Semâvî Dinler	96
1.1.5.1.1. Haç (Çelipa, Salib).....	97
1.1.5.1.2. Nakus	98
1.1.5.1.3. Deyr	98
1.1.5.1.4. Zünnar	99
1.1.5.2. Semâvî Olmayan Dinler.....	100
1.1.5.2.1. Ateş-gâh, Ateş-kede, Büt-hane, Büt-kede	101
1.1.5.2.2. Sanem, Büt.....	101
1.2. Tasavvuf.....	102
1.2.1. Aşk.....	103
1.2.2. Cezbe	104
1.2.3. Derviş.....	104
1.2.4. Dergâh, Hân-kâh, Tekye, Savma'a.....	105
1.2.5. Ezel, Bezm-i Elest.....	106
1.2.6. Fakr	107
1.2.7. Fenâ, Bekâ	108
1.2.8. Feyz.....	109

1.2.9. Hakikat.....	110
1.2.10. Şerî'at.....	111
1.2.11. Halvet.....	111
1.2.12. İhlâs.....	112
1.2.13. İstiğnâ.....	113
1.2.14. Kanâ'at, Rızâ	113
1.2.15. Marifet	115
1.2.16. Mâsivâ.....	115
1.2.17. Melâmet	116
1.2.18. Mürîd, Mürşid.....	116
1.2.19. Nefs	117
1.2.20. Riyazet	118
1.2.21. Salik, Sülûk.....	119
1.2.22. Şey'en-lillâh.....	120
1.2.23. Takva	120
1.2.24. Tecellî	121
1.2.25. Tecrîd, Tefrîd	122
1.2.26. Vahdet, Kesret	123
1.2.27. Zahid, Sofu, Parsa	123
1.2.28. Zikir, Vird	125
1.2.29. Zühd	125

2. BÖLÜM

CEMİYET

2.1. Şahıslar.....	127
2.1.1. Hükümdarlar, Şehzadeler, Beyler, Devlet Adamları	127
2.1.1.1. Hüseyin Baykara.....	127
2.1.1.2. Cengiz Han, Ögedey	128
2.1.1.3. Gazneli Mahmud ve Ayaz	128
2.1.1.4. Husrev	129
2.1.1.5. Necâşî.....	129
2.1.1.6. Mirânşâhî	129
2.1.1.7. Mîr Haydar.....	130
2.1.1.8. Sencer.....	130

2.1.1.9. Sultân Ahmed	130
2.1.1.10. Sultan Ebû Sa'îd	131
2.1.1.11. Şâh Ebû'l Muhsin	131
2.1.1.12. Şâhrûh	132
2.1.1.13. Timur	132
2.1.2. Şairler.....	132
2.1.2.1. Âsafî.....	132
2.1.2.2. Câmî.....	133
2.1.2.3. Enverî, Faryabî, Hâkânî, Isfahânî	133
2.1.2.4. Mir Atâyî.....	134
2.1.2.5. Garîbî	135
2.1.2.6. Kemâl, Hüsrev, Sa'dî, Selmân.....	135
2.1.2.7. Kasım-ı Envar	137
2.1.2.8. Lutfî	137
2.1.2.9. Seyyid Hasan	138
2.1.3. Tarihi-Efsanevî Şahsiyetler.....	139
2.1.3.1. Behrâm.....	139
2.1.3.2. Cem, Cemşîd.....	139
2.1.3.3. Ferîdûn	140
2.1.3.4. Huşeng, Keyumers.....	141
2.1.3.5. İskender.....	141
2.1.3.6. Keyhüsrev	142
2.1.3.7. Rüstem	142
2.1.3.8. Sam, Yezd-Cerd.....	143
2.1.4. Masal ve HikayeKahramanları, Onlarla İlgili Unsur ve Mefhumlar	143
2.1.4.1. Ankâ.....	143
2.1.4.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev	144
2.1.4.3.Kâf	146
2.1.4.4. Kaknûs	146
2.1.4.5. Leylâ, Mecnûn	147
2.1.4.6. Vâmık.....	148
2.2. Kavimler ve Milletler.....	149
2.2.1. Acem.....	149
2.2.2. Arap	149
2.2.3. Çerkez	149

2.2.4. Efrenc.....	150
2.2.5. Ermeni.....	150
2.2.6. Gur	151
2.2.7. Hindû	151
2.2.8. Hıtâyî	152
2.2.9. Mısrî.....	152
2.2. 10.Pehlevî	152
2.2.11. Tatar	153
2.2.12. Türk.....	153
2.2.13. Türkmen.....	154
2.2.14. Ye'cûc.....	154
2.3. Boylar.....	154
2.3.1. Barlas	154
2.3.2. Bilgüt, Erlat.....	155
2.3.3. Çiğil	155
2.3.4. Halac	156
2.3.5. Halluh.....	156
2.3.6. Kıyat, Konurat	156
2.3.7. Tarhan	157
2.4. Ülkeler, Bölgeler, Şehirler.....	157
2.4.1. 'Aden	157
2.4.2. Ârdistân.....	158
2.4.3. Bedahşân.....	158
2.4.4. Kubbetü'l-İslâm	159
2.4.5. Cürcân.....	159
2.4.6. Çin.....	159
2.4.7. Hayber.....	160
2.4.8. Hâverân.....	160
2.4.9. Herat/Herî	161
2.4.10. Hicâz	161
2.4.11. Hindistân.....	162
2.4.12. Horâsân	162
2.4.13. Hoten.....	163
2.4.14. 'Irak.....	163
2.4.15. Ken'ân.....	163

2.4.16. Keşmîr.....	164
2.4.17. Merv.....	164
2.4.18. Nahşeb	165
2.4.19. Nîm-rûz.....	165
2.4.20. Sebz-vâr	165
2.4.21. Tartus	166
2.4.22. Tarum, Bağdat	166
2.4.23. Tırâz.....	166
2.4.24. Tibet, Öççe.....	167
2.4.25. Yemen.....	167
2.4.26. Yesrîb, Batha	167
2.4.27. Zâbül	168
2.5. Nehirler ve Denizler	168
2.5.1. Aras	168
2.5.2. Ceyhun.....	168
2.5.3. Dicle.....	169
2.5.4. Fırat.....	169
2.5.5. Hirmend	169
2.5.6. Ummân.....	170
2.5. Sosyal Hayat.....	170
2.5.1. Padişah ve Çevresi	170
2.5.2. Savaş ve Savaş Aletleri.....	172
2.5.2.1. Ordu ve Asker	174
2.5.2.2. Ok (Tîr, Hadeng, Nâvek, Başak), Yay.....	176
2.5.2.3. Diğer Savaş Aletleri.....	178
2.5.3. Av, Şikâr	179
2.5.4. Bezm (Eğlence Meclisi).....	180
2.5.4.1. Bezmin Özellikleri	180
2.5.4.2. Sâki	181
2.5.4.3. Meyhâne (Mey-kede, Hammâr, Harâbât)	182
2.5.4.4. Şarap (Mey, Bâde, Çağır, Rez Kızı, Rez Suyu, Sabûh).....	183
2.5.4.5. Kadeh.....	186
2.5.5. Mûsikî	188
2.5.5.1. Nağme, Lahn, Sürud, Ahenk	188
2.5.5.2. Mutrib, Mugannî.....	189

2.5.5.3. Mûsikî Aletleri.....	190
2.5.5.4. Makamlar.....	191
2.5.6. Süslenme.....	192
2.5.6. 1. Kıymetli Madenler ve Taşlar.....	192
2.5.6.1.1. Altın.....	192
2.5.6.1.2. Gümüş, Sîm, Sîmîn.....	192
2.5.6.1.3. Güher, Gevher, Cevher, Cevahir.....	193
2.5.6.1.4. İnci, Dürr.....	194
2.5.6.1.5. La'1.....	196
2.5.6.1.6. Akik, Firuze, Yakut, Zümrüt.....	197
2.5.6.2. Güzel Kokular.....	198
2.5.6.3. Diğer Süs Unsurları.....	199
2.5.6.3.1. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ), Allık(Gül-Güne, Gaze), Vesme.....	199
2.5.6.3.2. Kına.....	200
2.5.6.3.3. Kolbağ, Nigin, Hâtem, Tavk.....	201
2.5.6.4. Diğer Süs Eşyası.....	202
2.5.7. Giyim-Kuşam.....	203
2.5.7.1. Genel Olarak Elbise.....	203
2.5.7.2. Kumaş Çeşitleri.....	204
2.5.7.3. Kıyafet Çeşitleri.....	205
2.5.7.3.1. Üst ve Alt Giysiler.....	206
2.5.7.3.2. Dış Giysileri.....	208
2.5.7.3.3. Başlıklar ve Diğer Giysiler.....	211
2.5.8. Tababet.....	214
2.5.8.1. Bîmar ve Tabîb.....	214
2.5.8.2. Hastalıklar.....	217
2.5.8.2.1. Göz Ağarması, Remed.....	217
2.5.8.2.2. Sarılık.....	218
2.5.8.2.3. Kuduz.....	219
2.5.8.2.4. Sıtma.....	219
2.5.8.2.5. Delilik.....	220
2.5.8.3. Tedavi Yöntemleri.....	220
2.5.9. Sofra, Yiyecek ve İçecekler.....	222
2.5.9.1. Sofra.....	222
2.5.9.2. Yiyecek İçecekler.....	223

2.5.10. Yazı ve Yazıyla İlgili Unsurlar	224
2.5.10.1. Yazmak, Rakam Eylemek, Bitirmek, Tahrir Etmek	225
2.5.10.2. Kalem, Kilk, Hâme	226
2.5.10.3. Midâd, Dûde	229
2.5.10.4. Defter, Kitâb, Divân.....	230
2.5.10.5. Name, Bitig, Mektup, Ruka	231
2.5.10.6. Harf, Hatt, Nokta, Ser-hat, Sevad	232
2.5.10.7. Evrâk, Varak, Safha, Levh, Kâğıd	233
2.5.10.8. Devât, Şîrâze	235
2.5.11. Alışveriş	236
2.5.12. Sihir, Tılsım	240
2.5.12.1. Sihir.....	240
2.5.12.2. Tılsım, Yapılış Şekilleri ve Etkileri	244
2.5.13. İnşâî Unsurlar.....	248
2.5.14. Oyunlar	253
2.5.15. İnanış, Davranış Biçimleri, Âdet ve Gelenekler	255
2.5.15.1. Ağıt Yakmak, Siyah Giymek.....	256
2.5.15.2. Boyna Keçe Asmak, Yaka Yırtmak.....	257
2.5.15.3. Yüz Yırtmak	257
2.5.15.4. Saç Kesmek.....	257
2.5.15.5. Taziye Evi	258
2.5.15.6. Ölenin Arkasından Yemek Vermek.....	258
2.5.15.7. Hasta Ziyareti.....	259
2.5.15.8. Hastayı Beklemek	259
2.5.15.9. Kan Aldırmak	260
2.5.15.10. Sarılıktan Kurtulmak İçin Sarı Bir Nesne Kullanmak	260
2.5.15.11. Delilerin Zincire Vurulması.....	261
2.5.15.12. Muska.....	261
2.5.15.13. Üzerlik Yakmak	262
2.5.15.14. Yıldızdan Haber	262
2.5.15.15. Külle Ayna Parlatma.....	262
2.5.15.16. İstihare	263
2.5.15.17. Kargış, Alkış	263
2.5.15.18. Saçı.....	263
2.5.15.19. Mihr (Kâbin), Kan Parası.....	264

2.5.15.20. Kimsesizlerin Varisi Şahtır	264
2.5.15.21. Damga	265
2.5.15.22. Yada Taşı	265
2.5.15.23 Yaşlılıkla İlgili Âdetler	266
2.5.15.24. Misafire Hediye Vermek	267
2.5.15.25. Suçlunun Teşhir Edilmesi	267
2.5.15.26. Bayramda Renkli Giymek	267
2.5.16. Bazı Tipler ve Meslekler	267
2.5.16.1. Alahan, Alaman, Avare	268
2.5.16.2. Ases, Pâs-bân, Şahne, Muhtesip	269
2.5.16.3. Avcı	271
2.5.16.4. Ayyar, Şebrev, Uğrı	271
2.5.16.5. Bağ-bân	272
2.5.16.6. Bî-kes	273
2.5.16.7. Binici	273
2.5.16.8. Cellat	274
2.5.16.9. Cimri	274
2.5.16.10. Çocuk (Tıfl)	275
2.5.16.11. Dih-kân (Çiftçi)	276
2.5.16.12. Fasık	276
2.5.16.13. Gavvas	276
2.5.16.14. Gammaz	277
2.5.16.15. Gelin	277
2.5.16.16. Hammâr, Rind	277
2.5.16.17. Hokkabaz (Müşa'bid)	278
2.5.16.18. Karakçı, Karavul	279
2.5.16.19. Kasap	279
2.5.16.20. Katil	280
2.5.16.21. Ked-hüdâ, Ked-bânû	280
2.5.16.22. Mizbân, Mihmân	281
2.5.16.23. Meşşâta	281
2.5.16.24. Mîrzâ, Mîrek	282
2.5.16.25. Mutrib, Mugannî	282
2.5.16.26. Müflis	283
2.5.16.27. Müneccim	283

2.5.16.28. Padişah, Sultan, Şah.....	284
2.5.16.29. Sâkî	284
2.5.16.30. Haridâr, Tâcir	284
2.5.16.31. Tabip, Hakîm	285
2.5.16.32. Musavvir, Nakkaş	286
2.5.16.33. Üstat, Muallim, Şakirt, Tilmiz.....	287
2.5.16.34. Zahit, Şeyh, Va‘iz, Nasıh, Sofu, Parsa, Fakih	287

3. BÖLÜM

İNSAN

3.1. Güzellik.....	290
3.2. Sevgili	293
3.2.1. Sevgilinin Genel Özellikleri	293
3.2.2. Sevgiliyle İlgili Tasavvurlar	297
3.2.2.1. Ay, Güneş, Gün	297
3.2.2.2. Büt, Kâfir, Nâ-Müsülmân, Nigâr, Sanem, Tersâ	299
3.2.2.3. Gazal, Tavus, Tezerv, Kebk.....	300
3.2.2.4. Gül, Gül Yaprağı, Nihal, Serv, Gül bahçesi	301
3.2.2.5. Huri, Peri, Melek	302
3.2.2.6. İsa, Yusuf, Süleyman	304
3.2.2.7. Katil, Kasap, Kıyamet.....	304
3.2.2.8. Mirza, Padişah, Şah, Sultan	305
3.2.3. Sevgilide Güzellik Unsurları	306
3.2.3.1. Yüz ve Yanak.....	306
3.2.3.1.1. Genel Olarak Yüz ve Yanak	306
3.2.3.1.2. Yüz ve Yanakla İlgili Tasavvurlar	308
3.2.3.1.2.1. Ay, Güneş, Ahter	308
3.2.3.1.2.2. Gül, Lale, Nesrin, Yasemin	309
3.2.3.1.2.3. Kâğıt, Safha, Harir	310
3.2.3.1.2.4. Bister, Gird-Baliş	311
3.2.3.1.2.5. Kible-i Din, Mushaf, İyd-ı Ekber, Ayet.....	311
3.2.3.1.2.6. Ravza, Gül-zar, Bağ.....	312
3.2.3.1.2.7. Kâfur, Sabah, Gün	313
3.2.3.1.2.8. Şem	314

3.2.3.2. Saç.....	314
3.2.3.2.1. Genel Olarak Saç	314
3.2.3.2.2. Saçla İlgili Tasavvurlar	315
3.2.3.2.2.1. Yılan, Ejderha, Ef'î.....	315
3.2.3.2.2.2. Dâm, Kemend, Resen, Tınâb	316
3.2.3.2.2.3. Zünnâr, Küfr	317
3.2.3.2.2.4. Sümbül, Semen	318
3.2.3.2.2.5. Duman, Gölge.....	319
3.2.3.2.2.6. Hırsız.....	320
3.2.3.2.2.7. Zulmet, Gece, Yeldâ	320
3.2.3.2.2.8. Kullab, Kecek	321
3.2.3.2.2.9. Per	322
3.2.3.2.2.10. Hindû, Cadı, Sihirbaz.....	322
3.2.3.2.2.11. Dâl, Lâm	323
3.2.3.2.2.12. Zincir, Silsile.....	324
3.2.3.2.2.13. Râh	324
3.2.3.3. Göz.....	325
3.2.3.3.1. Genel Olarak Göz	325
3.2.3.3.1. Gözle İlgili Tasavvurlar	326
3.2.3.3.1.1. Mest, Ösrük, Ser-hoş, Mahmur.....	326
3.2.3.3.1.2. Sihirbaz, Cadı.....	327
3.2.3.3.1.3. Fitneci, Katil, Kan Dökücü, Fettan	327
3.2.3.3.1.4. Ayın, Badem, Nergis	328
3.2.3.3.1.5. Türk, Yağmacı	329
3.2.3.3.1.6. Fırın.....	330
3.2.3.3.1.7. Küffâr.....	330
3.2.3.3.1.8. Geyik.....	330
3.2.3.4. Hat.....	331
3.2.3.4.1. Genel Olarak Hat	331
3.2.3.4.2. Hatla İlgili Tasavvurlar	332
3.2.3.4.2.1. Sebze.....	332
3.2.3.4.2.2. Hızır, Gavvas	333
3.2.3.4.2.3. Duman, Zincir.....	334
3.2.3.4.2.4. Tûtî.....	334
3.2.3.4.2.5. Yazı.....	335

3.2.3.4.2.6. Gubâr	336
3.2.3.4.2.7. Zümrüt	336
3.2.3.4.2.8. Fitne, Yağmacı, Sipeh.....	336
3.2.3.4.2.9. Hâle	337
3.2.3.4.2.10. Diken.....	338
3.2.3.4.2.11. Dâm.....	338
3.2.3.5. Dudak (Leb, Lal).....	338
3.2.3.5.1. Genel Olarak Dudak	338
3.2.3.5.2. Dudakla İlgili Tasavvurlar	340
3.2.3.5.2.1. Mesih, Ab-ı Hayat.....	340
3.2.3.5.2.2. Şeker, Piste-i Kand, Şerbet	342
3.2.3.5.2.3. Kevser, Selsebil	342
3.2.3.5.2.4. Nemek.....	343
3.2.3.5.2.5. Gül	343
3.2.3.5.2.6. Mey, Gezek.....	344
3.2.3.5.2.7. Yâkût, La'1, Gevher	345
3.2.3.5.2.8. Şerbet	345
3.2.3.5.2.9. Mühür.....	346
3.2.3.5.2.10. Âteş	346
3.2.3.6. Ağız.....	347
3.2.3.6.1. Genel Olarak Ağız	347
3.2.3.6.1. Ağızla İlgili Tasavvurlar	349
3.2.3.6.1.1. Yok, Ma'dûm, Pinhân.....	349
3.2.3.6.1.2. Gonca	350
3.2.3.6.1.3. Nokta, Zerre	351
3.2.3.6.1.4. Mim.....	352
3.2.3.6.1.5. Bal, Şeker.....	352
3.2.3.6.1.6. Tuz, Tuzluk.....	353
3.2.3.6.1.7. Cevher, Dürr	353
3.2.3.7. Ben	353
3.2.3.7.1. Genel Olarak Ben.....	353
3.2.3.7.2. Ben İle İlgili Tasavvurlar	355
3.2.3.7.2.1. Nokta, Midad	355
3.2.3.7.2.2. Dane	356
3.2.3.7.2.3. Anber, Müşk	356

3.2.3.7.2.4. Bilal.....	357
3.2.3.7.2.5. Mühür.....	357
3.2.3.7.2.6. Karavul, Yağmacı, Karakçı	358
3.2.3.7.2.7. Tohum.....	359
3.2.3.7.2.8. Zühâl, Hindû	359
3.2.3.7.2.9. Yıldız	360
3.2.3.7.2.10. Sinek, Mur	361
3.2.3.7.2.11. Göz Merdümü.....	361
3.2.3.8. Kaş	362
3.2.3.8.1. Genel Olarak Kaş.....	362
3.2.3.8.2. Kaş İle İlgili Tasavvurlar	364
3.2.3.8.2.1. Mihrâb.....	364
3.2.3.8.2.2. Hilâl	365
3.2.3.8.2.3. Yay.....	365
3.2.3.8.2.4. Nûn.....	366
3.2.3.8.2.5. Zevrak, Gemi	367
3.2.3.8.2.6. Mıskal	367
3.2.3.8.2.7. Tak	367
3.2.3.8.2.8. Matla'	368
3.2.3.8.2.9. Kavs-ı Kuzah	369
3.2.3.9. Kirpik.....	369
3.2.3.9.1. Kirpiğin Genel Özellikleri	369
3.2.3.9.2. Kirpikle İlgili Genel Tasavvurlar.....	370
3.2.3.9.2.1. Hancer, Mitin, Ok, Nîze, Navek, Peykân, Sinân, İğne	370
3.2.3.9.2.2. Sipâh, Şeb-rev.....	372
3.2.3.9.2.3. Diken.....	373
3.2.3.9.2.4. Dil	374
3.2.3.9.2.5. Seyl	374
3.2.3.10. Boy (Kamet, Kadd).....	375
3.2.3.10.1. Kametle İlgili Genel Özellikler.....	375
3.2.3.10.2. Kametle İlgili Tasavvurlar	376
3.2.3.10.2.1. Elif	376
3.2.3.10.2.2. Serv	377
3.2.3.10.2.3. Tûbâ	378
3.2.3.10.2.4. Nihal, Nahl.....	378

3.2.3.10.2.5. Sepîdâr, Şimşâd, Sûsen	379
3.2.3.10.2.6. Ok.....	380
3.2.3.10.2.7. Kıyamet.....	380
3.2.3.10.2.8. Asa	381
3.2.3.10.2.9. Şem	382
3.2.3.11. Gamze	382
3.2.3.11.1. Gamzeyle İlgili Genel Özellikler	382
3.2.3.11.2. Gamzeyle İlgili Tasavvurlar	384
3.2.3.11.2.1. Nâvek, Ok, Niş, Tîğ.....	384
3.2.3.11.2.2. Cellat, Katil.....	385
3.2.3.11.2.3. Sahir.....	386
3.2.3.12. Diş.....	386
3.2.3.12.1. Dişle İlgili Genel Özellikler.....	386
3.2.3.12.2. Dişle İlgili Tasavvurlar	387
3.2.3.12.2.1. İnci	387
3.2.3.12.2.2. Jâle	388
3.2.3.12.2.3. Sin	388
3.2.3.13. Uçuk.....	388
3.2.3.13.1. Uçukla İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar.....	388
3.2.3.14. Çene (Zenehdan, Zekân), Gabgab (Çenenin Alt Kısmı)	389
3.2.3.14.1. Çene Çukuru ve Gabgabra İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar	389
3.2.3.15. Perçem (Turre, Kâkül)	391
3.2.3.15.1. Perçem İle İlgili Genel Özellikler	391
3.2.3.15.2. Perçem ile İlgili Tasavvurlar.....	392
3.2.3.16. Belle İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar.....	393
3.2.3.17. El, Parmak, Said, Gözyaşı ile İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar ...	394
3.2.4. Sevgiliyle İlgili Diğer Unsurlar	396
3.2.4.1. Ter.....	396
3.2.4.1.1. Terle İlgili Genel Özellikler.....	396
3.2.4.1.2. Terle İlgili Tasavvurlar	396
3.2.4.1.2.1. Yıldız	396
3.2.4.1.2.2. Dür, Gevher	397
3.2.4.1.2.3. Ab-ı Hayat, Deniz	398
3.2.4.1.2.4. Şebnem, Gül Suyu	398
3.2.4.2. Kuy (Mahalle).....	399

3.2.4.2.1. Kuyla İlgili Genel Özellikler	399
3.2.4.2.2. Kuyla İlgili Tasavvurlar	401
3.2.4.2.2.1. Cennet, Kâbe	401
3.2.4.2.2.2. Kâbe	402
3.2.4.3. Söz, Sühan, Nutk, Lisân	402
3.2.4.4. Yürüyüş (Reftâr)	405
3.2.4.5. Ayak Toprağı, Ayak Tozu	405
3.2.4.6. Nâz	406
3.2.4.7. Vade, Vefâ, Cefâ, Cevr	407
3.2.4.8. Zulm, Lütuf	408
3.2.4.9. Giyim Kuşam	409
3.2.4.10. Yaş	409
3.2.4.11. At	410
3.3. Âşık	411
3.3.1. Âşığın Genel Özellikleri	411
3.3.2. Âşıkla İlgili Tasavvurlar	417
3.3.2.1. Mecnûn, Tilbe, Dîvâne	417
3.3.2.2. Bîmâr, Hasta	420
3.3.2.3. Bî-kes, Garîb, Alahan, Alaman, Yalnız	421
3.3.2.4. Suçlu	422
3.3.2.5. Şâh	423
3.3.2.6. Şehit	423
3.3.2.7. Müflis	424
3.3.2.8. Asker, Me'mûr, Cılavdar	424
3.3.2.9. Pervâne, Semender	425
3.3.2.10. Gedâ, Esir	426
3.3.2.11. Çuğd, Balık, Karınca, Köpek	427
3.3.2.12. Şem'	429
3.3.2.13. Berk, Dağ	430
3.3.2.14. Toprak, Duvar, Gölge, Toz, Zerre	430
3.3.2.15. Bülbül	432
3.3.2.16. Şeyh Sanan	433
3.3.2.17. Mest	433
3.3.3. Âşığın Vücut Aksamıyla İlgili Unsurlar	434
3.3.3.1. Beden	434

3.3.3.1.1. Vücut İle İlgili Genel Özellikler (Beden, Cism, Ten, Vücûd).....	434
3.3.3.1.2. Vücut İle İlgili Tasavvurlar (Beden, Cism, Ten, Vücûd)	435
3.3.3.1.2.1. Ev, Bina	435
3.3.3.1.2.2. Harman, Saman.....	436
3.3.3.1.2.3. Ağaç, Odun, Dal	437
3.3.3.1.2.4. Çöp (Has, Haşak).....	438
3.3.3.1.2.5. Lale Bahçesi, Gül Fidanı, Horoz İbiği.....	438
3.3.3.1.2.6. Altın	439
3.3.3.1.2.7. Kemik.....	440
3.3.3.1.2.8. İp, Kalem	440
3.3.3.1.2.9. Elbise	441
3.3.3.1.2.10. Ney.....	442
3.3.3.1.2.11. Toprak.....	442
3.3.3.1.2.12. Nûn, Hilâl.....	443
3.3.3.1.2.13. Dağ.....	443
3.3.3.1.2.14. Kafes	443
3.3.3.2. Can	444
3.3.3.2.1. Canla İlgili Genel Özellikler.....	444
3.3.3.2.2. Canla İlgili Tasavvurlar	445
3.3.3.2.2.1. Sayfa, Perde	445
3.3.3.2.2.2. Nakd, Müzd, Cevher.....	446
3.3.3.2.2.3. Kuş, Cibin	447
3.3.3.2.2.4. Muh, İlik	448
3.3.3.2.2.5. Gedâ	448
3.3.3.2.2.6. İp.....	449
3.3.3.2.2.7. Kurban	449
3.3.3.2.2.8. Şem	449
3.3.3.2.2.9. Ev, Bahçe	450
3.3.3.2.2.10. Av.....	450
3.3.3.3. Yüz, Beniz	450
3.3.3.3.1. Yüz ve Benizle İlgili Genel Özellikler	450
3.3.3.3.2. Yüz ve Benizle İlgili Tasavvurlar	452
3.3.3.3.2.1. Zaferan, Gül Bahçesi, Elma.....	452
3.3.3.3.2.2. Altın	453
3.3.3.3.2.3. Kâğıt.....	454

3.3.3.3.2.4. Saman, Yaprak.....	454
3.3.3.4. Saç, Baş.....	455
3.3.3.4.1. Saç ve Başla İlgili Genel Özellikler.....	455
3.3.3.4.2. Saç ve Başla İlgili Tasavvurlar	456
3.3.3.4.2.1. Gûy.....	456
3.3.3.4.2.2. Felek, Felahan, Sipihr	457
3.3.3.4.2.3. Azık.....	457
3.3.3.4.2.4. Zağ	458
3.3.3.5. Göz.....	458
3.3.3.5.1. Göz İle İlgili Genel Özellikler	458
3.3.3.5.2. Göz İle İlgili Tasavvurlar.....	459
3.3.3.5.2.1. Lale	459
3.3.3.5.2.2. Bulut, Çeşme.....	459
3.3.3.5.2.3. Mezra, Sofra.....	460
3.3.3.5.2.4. Ka'be.....	461
3.3.3.5.2.5. Fırın.....	461
3.3.3.5.2.6. Gavvas	461
3.3.3.5.2.7. Ev	462
3.3.3.5.2.8. Kuş.....	462
3.3.3.5.2.9. Bağban, Bağ.....	462
3.3.3.5.2.10. Ben	463
3.3.3.5.2.11. Yara.....	463
3.3.3.5.2.12. Üzengi.....	463
3.3.3.5.2.13. Şem	464
3.3.3.5.2.14. Sagar	464
3.3.3.6. Gözyaşı	464
3.3.3.6.1. Gözyaşı İle İlgili Genel Özellikler.....	464
3.3.3.6.2. Gözyaşı İle İlgili Tasavvurlar	466
3.3.3.6.2.1. İnci, Lal, Sim	466
3.3.3.6.2.2. Yıldız	467
3.3.3.6.2.3. Deniz.....	468
3.3.3.6.2.4. Tıfl	469
3.3.3.6.2.5. Jale, Yağmur, Sel.....	469
3.3.3.6.2.6. Tane	470
3.3.3.7. Kirpik.....	470

3.3.3.7.1. Kirpikle İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar	470
3.3.3.8. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine)	471
3.3.3.8.1. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine) İle İlgili Genel Özellikler	471
3.3.3.8.2. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine) İle İlgili Tasavvurlar	472
3.3.3.8.2.1. Ev	472
3.3.3.8.2.2. Sandık	473
3.3.3.8.2.3. Dağ, Deşt	473
3.3.3.8.2.4. Azık	474
3.3.3.8.2.5. Kebap	474
3.3.3.8.2.6. Lale	474
3.3.3.9. Boy	475
3.3.3.9.1. Boyla İlgili Genel Özellikler	475
3.3.3.9.1. Boyla İlgili Tasavvurlar	476
3.3.3.9.1.1. Dal, Zal	476
3.3.3.9.1.2. Yay	476
3.3.3.10. Vücutla İlgili Diğer Unsurlar (Damar, Kan, El, Parmak)	476
3.3.4. Maddi ve Manevi Haller	478
3.3.4.1. Âh	478
3.3.4.1.1. Genel Olarak Âh	478
3.3.4.1.2. Âhla İlgili Tasavvurlar	480
3.3.4.1.2.1. Yıldız, Felek	480
3.3.4.1.2.2. Sarsar, Fırtına, Bulut	480
3.3.4.1.2.3. Kus, Nefir	481
3.3.4.1.2.4. Ok	482
3.3.4.1.2.5. Ateş, Duman	482
3.3.4.1.2.6. Gird-âb	483
3.3.4.1.2.7. Berk	483
3.3.4.1.2.8. Bayrak	484
3.3.4.2. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle	484
3.3.4.2.1. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle İle İlgili Genel Özellikler	484
3.3.4.2.2. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle İle İlgili Tasavvurlar	485
3.3.4.2.2.1. Gök Gürültüsü (Ra'd)	485
3.3.4.2.2.2. Sûr-ı Kıyâmet	486
3.3.4.2.2.3. Kuş Sesleri	486
3.3.4.2.2.4. Kûs, Nakûs, Şarkı	487

3.3.4.2.2.5. Yel.....	488
3.3.4.3. Yara (Zahm, Dâğ, Tügen).....	488
3.3.4.3.1. Genel Olarak Yara	488
3.3.4.3.2. Yara İle İlgili Tasavvurlar.....	490
3.3.4.3.2.1. Dinar, Direm	490
3.3.4.3.2.2. Lale, Gül	490
3.3.4.3.2.3. Encüm	491
3.3.4.4. Dert (Gam, Gussa, Derd, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh)	491
3.3.4.4.1. Dert (Gam, Gussa, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh) İle İlgili Genel Özellikler	491
3.3.4.4.2. Dert (Gam, Gussa, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh) İle İlgili Tasavvurlar ...	493
3.3.4.4.2.1. Asker, Kılıç, Ok, Diken, İğne, Çivi, Zehir.....	493
3.3.4.4.2.2. Refik.....	494
3.3.4.4.2.3. Çöl, Dağ, Felek, Bağ.....	495
3.3.4.4.2.4. Baran, Taş, Yük, Ateş.....	496
3.3.4.5. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret)	496
3.3.4.5.1. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret) İle İlgili Genel Özellikler.....	496
3.3.4.5.2. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret) İle İlgili Tasavvurlar	498
3.3.4.5.2.1. Ateş, Berk	498
3.3.4.5.2.2. Zindan, Mülk, Çöl.....	499
3.3.4.5.2.3. Cehennem, Kıyamet.....	499
3.3.4.5.2.4. Katil, Kılıç, Düşman	500
3.3.4.5.2.5. Zehir.....	500
3.3.4.5.2.6. Yel, Sonbahar.....	501
3.3.4.6. Kavuşma (Vasl, Vuslat).....	501
3.3.4.6.1. Kavuşma (Vasl, Vuslat) İle İlgili Genel Özellikler	501
3.3.4.6.2. Kavuşma (Vasl, Vuslat) İle İlgili Tasavvurlar	502
3.3.4.6.2.1. Kuş.....	502
3.3.4.6.2.2. Cennet, Bağ.....	503
3.3.4.6.2.3. Şem‘	503
3.3.4.6.2.4. Zülâl, Câm	504
3.3.4.6.2.5. Rişte	504
3.3.5. Gönül	504
3.3.5.1. Gönül İle İlgili Genel Özellikler	504
3.3.5.2. Gönül İle İlgili Tasavvurlar	506

3.3.5.2.1. Kışver, Mülk	506
3.3.5.2.2. Sultan	507
3.3.5.2.3. Ev, Hisar	508
3.3.5.2.4. Kuş, Çuğd (Baykuş).....	508
3.3.5.2.5. Gonca, Gül Yapağı	509
3.3.5.2.6. Lale	510
3.3.5.2.7. Cam, Şişe	510
3.3.5.2.8. Bağ, Mezra.....	511
3.3.5.2.9. Ateş-gâh, Ahger (Kor)	512
3.3.5.2.10. Divâne, Tilbe, Şeydâ, Mecnûn.....	512
3.3.5.2.11. Tu'me (Azık), Taş.....	513
3.3.5.2.12. Su, Közğü (Ayna)	514
3.3.5.2.13. Kebap	515
3.3.5.2.14. Sâyil (Dilenci).....	516
3.3.5.2.15. Ferhâd	516
3.3.5.2.16. Mûr (Karıncı)	516
3.3.5.2.17. Kâh (Saman)	516
3.3.5.2.18. Şihne	517
3.3.5.2.19. Nâme (Mektup).....	517
3.3.5.2.20. Balık Kursağı	517
3.3.5.2.21. Kâ'be.....	518
3.3.5.2.22. Âlem (Bayrak).....	518
3.3.6. Aşk.....	518
3.3.6.1. Aşk İle İlgili Genel Özellikler	518
3.3.6.2. Aşk İle İlgili Tasavvurlar	520
3.3.6.2.1. Ateş, Ateş-gâh.....	520
3.3.6.2.2. Suç	521
3.3.6.2.3. Yağmacı, Asker, Katil	521
3.3.6.2.4. Çöl, Mahalle, Bahr, Bostan.....	522
3.3.6.2.5. Bâde	523
3.3.6.2.6. Ayna.....	524
3.3.6.2.7. Sarsar, Sel	524
3.4. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde'i).....	525
3.4.1. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde'i) İle İlgili Genel Özellikler	525
3.4.2. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde'i) İle İlgili Tasavvurlar	526

3.4.2.1. İt, Kuduz İt.....	526
3.4.2.2. Çöp.....	527
3.4.2.3. Div	528
3.4.2.4. Ejdehâ	528
3.4.2.5. Karga.....	528
3.4.2.6. Yel.....	529

4. BÖLÜM

TABIAT

4.1. Kozmik Âlem.....	530
4.1.1. Felek (Âsumân, Çerh, Gerdûn, Gök, Sipihr)	530
4.1.1.1. Genel Anlamda Felek	530
4.1.1.2. Felekle İlgili Tasavvurlar.....	534
4.1.1.2.1. Ev, Kasr, Kümbet, Tak, Kâr-hâne, Eyvân, Har-gâh, Kurgan	534
4.1.1.2.2. Ayna (Közü, Mirat).....	535
4.1.1.2.3. Tas, Fanûs	535
4.1.1.2.4. Yaşlı, Hile-kâr, Gelin, Divâne	536
4.1.1.2.5. Meclis, Kadeh, Hokka, Leğen	537
4.1.1.2.6. Pergar	538
4.1.1.2.7. Âyîne-dâr, Meşşâta, Nakkaş	538
4.1.1.2.8. Bahr.....	539
4.1.1.2.9. Sayfa	540
4.1.2. Burçlar	540
4.1.3. Yıldızlar	542
4.1.3.1. Yıldızların Genel Özellikleri	542
4.1.3.2. Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar	544
4.1.3.2.1. Gözyaşı	544
4.1.3.2.2. Yüz, Sevgili	544
4.1.3.2.3. Ter, Ben	545
4.1.3.2.4. İnci, Jâle	546
4.1.3.2.5. Tohum, Dane	546
4.1.3.2.6. Ayna, Kıvılcım.....	547
4.1.3.2.7. Taş, Dirhem	548
4.1.3.2.8. Tırnak, Yara, Ayak İzi	548
4.1.3.2.9. Asker.....	549
4.1.3.2.10. Tortu.....	550

4.1.3.3. Yıldız İsimleri	550
4.1.4. Gezegenler (Seb 'a-i Seyyâre)	550
4.1.4.1. Zuhâl	551
4.1.4.2. Müşterî (Bircîs).....	552
4.1.4.3. Mirrih (Behrâm).....	552
4.1.4.4. Zühre	553
4.1.4.5. Utarid	553
4.1.4.6. Güneş (Âftâb, Hurşid, Kuyaş, Kün, Mihr, Şems).....	554
4.1.4.6.1. Güneşle İlgili Genel Özellikler	554
4.1.4.6.2. Güneşle İlgili Tasavvurlar	555
4.1.4.6.2.1. Sevgili ve Sevgiliyle İlgili Unsurlar	555
4.1.4.6.2.2. Âşıkla İlgili Unsurlar	556
4.1.4.6.2.3. Mühür, Kurs, Dirhem, Hışt.....	556
4.1.4.6.2.4. Ana, Ata	557
4.1.4.6.2.5. Kadeh, Bade.....	558
4.1.4.6.2.6. Ayna.....	559
4.1.4.6.2.7. Değirmen Taşı, Pamuk	559
4.1.4.6.2.8. Mızrak.....	560
4.1.4.7. Ay (Hilâl, Yangı Ay, Tolun Ay, Tamâm Ay	560
4.1.4.7.1. Genel Olarak Ay	560
4.1.7.2. Ayla İlgili Tasavvurlar.....	563
4.1.7.2.1. Sevgili ve Sevgiliyle İlgili Unsurlar	563
4.1.7.2.2. Mıskal, Zevrak, Tırnak	563
4.1.7.2.3. Misafir.....	564
4.1.7.2.4. Ata.....	565
4.1.7.2.5. Âşık.....	565
4.1.7.2.6. Bâde	566
4.1.7.2.7. Mum.....	566
4.1.7.2.8. Nal.....	567
4.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar	567
4.1.8.1. Işık, Aydınlık (Şu 'a, Ziyâ, Nûr, Pertev)	567
4.1.8.2. Karanlık (Karangu, Tire, Zulmet).....	568
4.1.8.3. Sâye (Gölge)	568
4.1.8.4. Kavs-ı Kuzah (Gökkuşağı)	569
4.1.8.5. Şimşek (Çakın, Berk),Gök Gürültüsü (Ra 'd)	570

4.2. Zaman.....	571
4.2.1. Yıl	574
4.2.2. Mevsimler	575
4.2.2.1. Bahar	575
4.2.2.2. Yaz	578
4.2.2.3. Sonbahar (Hazân, Kûz).....	578
4.2.2.4. Kış (Dey).....	579
4.2.3. Ay.....	581
4.2.4. Gün (Eyyâm, Rûz)	581
4.2.4.1. Sabah (Kün, Kündüz, Tang, Subh, Şafak, Seher).....	582
4.2.4.2. Akşam, Tün, Şâm, Leyl, Şeb, Kiçe.....	584
4.3. Dört Unsur	585
4.3.1. Su	587
4.3.1.1. Deniz (Bahr, Deryâ, Kulzüm, Tingiz)	588
4.3.1.2. Akarsu.....	590
4.3.1.3. Bulut (Ebr, Sehab)	591
4.3.1.4. Yağmur (Yamgur, Bârân, Yağın)	592
4.3.1.5. Jâle	594
4.3.1.6. Buz.....	595
4.3.1.7. Katre.....	595
4.3.2. Toprak (Tofrag, Hak).....	596
4.3.2.1. Toz (Gerd).....	597
4.3.2.2. Dağ.....	598
4.3.2.3. Taş.....	599
4.3.2.4. Çöl (Sahra, Vâdi, Deşt, Beyâbân, Hâmûn)	600
4.3.3. Ateş (Od, Ahger, Zebâne, Yalav, Yalın, Şu'le).....	601
4.3.3.1. Duman (Tütün), Kül	603
4.3.4. Hava	604
4.3.4.1. Yel, Rüzgâr	605
4.3.4.1. Sabâ, Nesîm, Tan Yeli	606
4.3.4.1.2. Hazan Yeli, Tünd Yel	607
4.3.4.1.3. Sarsar, Tünd Yel	607
4.3.4.4. Kuyun.....	608
4.3.4.5. Semûm	609
4.4. Hayvan ve Bitkiler.....	609

4.4.1. Hayvanlar.....	609
4.4.1.1. Kuşlar.....	610
4.4.1.1.1. Bülbül, Andelib.....	611
4.4.1.1.2. Baykuş (Çuğd, Bûm)	612
4.4.1.1.3. Karga, Kuzgun	613
4.4.1.1.4. Ankâ, Kaknus.....	614
4.4.1.1.5. Tâvus, Tutî, Kebg, Tezerv	614
4.4.1.1.6. Güvercin (Kebûter).....	615
4.4.1.1.7. Kumru	616
4.4.1.1.8. Yarasa	616
4.4.1.1.9. Ördek	617
4.4.1.2. Böcekler, Sürüngenler, Balıklar.....	617
4.4.1.2.1. Karınca.....	617
4.4.1.2.2. Örümcek.....	618
4.4.1.2.3. Yılan (Ejdehâ).....	619
4.4.1.2.4. Akrep	620
4.4.1.2.5. Balık, Mâhî, Hût	620
4.4.1.2.6. Sinek (Çibin), Sivrisinek (Peşşe).....	621
4.4.1.2.7. Pervâne, Kelebek	622
4.4.1.2.8. Kurt	622
4.4.1.3. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	623
4.4.1.3.1. Geyik, Ceylan	623
4.4.1.3.2. Kaplan, Arslan, Tazı	624
4.4.1.3.3. Sincap, Kunduz, Kakum	624
4.4.1.3.4. Koyun.....	625
4.4.1.3.5. Deve	625
4.4.1.3.6. At	626
4.4.2. Bitki	628
4.4.2.1. Bağ, Bahçe	628
4.4.2.1.1. Ağaçlar.....	630
4.4.2.1.2. Çiçekler.....	631
SONUÇ	634
KAYNAKLAR	639
ÖZ GEÇMİŞ	648

KISALTMALAR DİZİNİ

C. Cilt

Çev. Çeviren

F.K. Fevâ'idü'l-Kiber

G. Gazel

G.S. Garâibü's-Sıgar

Haz. Hazırlayan

H.z. Hazret-i

Mfr. Müfred

Mhms. Muhammes

Mkt. Mukatta'ât

Msd. Müseddes

Msv. Mesnevi

Mst. Müstezat

Msd. Müseddes

S. Sayı

s. Sayfa

Trc. Tercî-i bend

TDVİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

vb. Ve benzeri

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1: Fevâîdü'l-Kiber'de Bulunan Deyimler	16
Tablo 2: Divanda Geçen Allah'ın İsimleri	31

GİRİŞ

I. Ali Şîr Nevâyî'nin Hayatı

Ali Şîr Nevâyî, 9 Şubat 1441 (17 Ramazan 844) tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Uygur Türklerinden olan babası Gıyâsüddin Kîçkine Bahadır/Bahşi, Horasan hâkimi olan Şâhrûh'un torunu Ebu'l-Kasım'ın hizmetinde çalışmıştır. Nevâyî'nin ataları Timur'un oğulları olan Ömer Şah Mirza ve Mirza Baykara'nın hizmetinde bulunmuşlardır. “Anne tarafından büyük dedesi olan Ebû Sa‘id Çisek Mirza Baykara'nın beylerbeyidir” (Kut, 1989: 449). Nevâyî ve Baykara'nın çocuklukları birlikte geçmiş ve birlikte eğitim görmüşlerdir.

1447'de Şâhrûh'un ölümünde sonra şehzadeler arasında karşılıklıklar çıkmıştır. Bu nedenle Kîçkine Bahşi, oğlu Ali Şîr Nevâyî'yi de alıp Irak'a gitmiştir. Irak yolculukları sırasında Teft şehrine uğramışlardır. Burada Timur'un tarihçisi Zafer-nâme yazarı Mevlânâ Şerifüddün Ali Yezdi ile karşılaşmış tanışma fırsatı bulmuştur.

Karşılıkların sonra ermesi ve Ebulkasım Babür'ün Horasan'a hâkim olmasıyla 1452'de Horasan'a geri dönmüşlerdir. Kîçkine Bahşi, Ebulkasım Babür'ün hizmetine girmiş ve Sebzvar Emiri olmuştur. Sarayda kalan Ali Şîr Nevâyî ve Baykara'nın eğitimleriyle Ebulkasım Babür özel olarak ilgilenmiştir. 1456 yılında Meşhed'e giderken Baykara ve Nevâyî'yi beraberinde götürmüştür. 1457 yılında Ebulkasım Babür'ün Meşhed'de ölmesiyle Ali Şîr Nevâyî burada kalırken, Hüseyin Baykara ise Merv'e döner. “Babür'ün ölümüyle hamisiz kalan Ali Şîr, Timurluların kuşçu emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşir'den yardım ve ilgi gördü” (Kut, 1989: 449). Şair, Meşhed'de İmam Rıza Medresesi'nde okurken birçok şair ve âlimle tanışma fırsatı bulmuştur.

“Zeki Velidi Togan'ın belirttiğine göre Ali Şîr Nevâyî'nin babası Kîçkine Bahadır da 1457 yılında vefât etmiştir” (Togan, 1941: 349).

Meşhed'de aldığı eğitimde sonra Herat'a dönen Ali Şîr Nevâyî, Ebû Sa‘id Mirza'nın hizmetine girdi ancak Ebû Sa‘id'in Baykara ile arasındaki mücadeleler ve Nevâyî'nin Baykara ile arkadaşlığı burada ilgi görememesine sebebiyet vermiştir. Zeki Velidi Togan, Nevâyî'nin Semerkant'a gidişini Ali Şîr Nevâyî'nin Hasan Erdeşir'e yazdığı manzum mektubunda şu şekilde açıkladığını belirtir: “*Ben bir şâirim, kendimi Firdevsî ve Nizâmî'den de kuvvetli görürüm, mümtaz bir şahsiyet olduğum halde ben Herat'ta renc ü eziyetden başka bir şey görmüyorum. Herat'ta Semerkandlıların (Ebu*

Sa'id'in) hâkimiyeti bayağılık ve yağmagerliğin hâkimiyeti demektir; bunlar kara taştan kızıl altın çıkarmak ve kara mangır için hünermend adamların kefenlerini soymak ile meşguldürler. Benim burada bugün oturup hasb-i hâl edecek bir refikim yok, ferâgatle çalışmamı temin edecek bir maaş da bağlamadılar, hattâ bir oda bile vermediler o halde vatani terk etmekten başka ne çâre var. Diğer taraftan tahsile de ihtiyacım var” (Saygın, 2022: 350; Togan, 1941: 350). Herat'ı terk eden Nevâyî, Semerkant'a gelerek burada iki yıl kalır.

“1469 yılında Ebû Sa'id Mirza'nın Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine yürümesi sırasında Karabağ'da yakalanıp öldürülmesi neticesinde Hüseyin Baykara, Horasan'ı ele geçirip Timurlular tahtına oturdu. Ali Şir, bu hadise üzerine Herat'a dönüp dostu Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi. Hüseyin Baykara, Ali Şir'e mühürdarlık görevi verdi” (Kaya, 1996: IX).

Ali Şir Nevâyî, görevi süresince Baykara'nın her zaman destekçisi olmuştur. O sırada vergi yüzünden çıkan bir ayaklanmayı bastırmıştır. Aynı yıl, Şâhrûh'un torunu olan Yedigâr Muhammed, Uzun Hasan'ın desteğiyle Herat'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Ali Şir Nevâyî emrindeki kuvvetler şehre girip Yedigâr Muhammed'i yakalamışlar ve tahtı kurtarmışlardır. Bu durum onun iyi bir devlet adamı olduğunu ve Baykara'ya olan sadakatini gösterir.

Ali Şir Nevâyî, mühürdarlık görevinden sonra 1472'de “Emir” yani “Divanbeyi” oldu. “Bütün gücüyle yolsuzluklarla savaşıp haksızlığa uğrayanları korumaya çalıştı. Bu hareketi birçok düşman edinmesine sebep olduysa da aslâ doğru yoldan ve mücadeleden ayrılmadı” (Kaya, 1996: X).

1476 yılında Ebû Sa'id Mirza'nın oğlu olan Mirza Ebû Bekir ayaklanmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için Esterâbâd'a giden Baykara, naib olarak Herat'ta Ali Şir Nevâyî'yi bırakmıştır. Bu durum, Baykara'nın ona olan sonsuz güveninin göstergesidir.

“1476 büyük hürmet ve takdir beslediği devrin önde gelen simalarından olan Abdurrahmân-ı Câmî'nin irşadıyla Nakşibendî tarikatına intisab etti” (Kaya, 1996: X).

Hamsesi'ni 1483-1486 yılları arasında tamamlamıştır. 1487 yılında Esterâbâd'a vali olarak görevlendirilmiştir ve on beş ay bu görevi yürütmüştür. *“Ali Şir Nevâyî'nin Esterâbâd'dan dönmesinden sonra Hüseyin Baykara, Nevâyî gibi bir sanat ve devlet adamının kendi ülkesinde bulunmasından dolayı bahtiyardır. Hüseyin Baykara*

Nevâyî'nin yazdığı eserlerle ve onun edebiyat alanında yaptıkları ile gurur duymuştur. Bu husustaki memnuniyetini, nazm ehlinin üstadı kabul edilen Nizâmî'nin hamsesini otuz yılda tamamladığını Ali Şîr Nevâyî'nin hamsesini altı yedi yılda bitirdiğini, Nevâyî'nin o devrin yeryüzünün dört bir yanında nazm erkânının kahramanı olduğunu, şiir ülkesini fethetmede kutlu söz padişahı olarak onun adını zikretseler uygun olacağını söyleyerek ifade etmiştir.” (Saygın, 2022: 48; Levend, 1965: 40-41).

1489 yılında çok sevdiği Hasan Erdeşir'in ölümü onu etkilemiştir. Divan beyliği görevini 1490 yılında bırakan şair, Baykara'nın nedimi olarak kalmakla yetinmiştir.

Nevâyî'nin Belh valisi olan kardeşi Derviş Ali'nin Baykara'ya karşı ayaklanması, şairi çok üzmüştür. Baykara'nın dostluğu ve ona karşı olan davranışları bu olay sonrasında bile değişmemiştir. Hatta bu durumlar karşısında üzüntüsünü anladığı Nevâyî'ye herkesin hürmet göstermesini istediği ve onu kardeşi olarak gördüğünü dair ferman çıkarmıştır.

1492'de mürşidi Mollâ Câmî'nin vefatı onu derinden üzmüştür. Sonrasında Baykara ve oğlu Bediü'z-zaman arasında siyasi çekişmeler arasında kalan şair, arabuluculuk yapmayı denese de başarılı olamamıştır. Nevâyî, 1498'de Herat'tan ayrılarak Meşhed'e gitmiştir. Buradayken Hacca gitmek için Baykara'dan mektupla izin istediysede yolların güvenliği olmaması neden gösterilerek izin verilmemiştir. Bu durum üzerine 1499'da Nevâyî Herat'a geri dönmüştür.

“Ali Şîr Nevâyî, 31 Aralık 1500'de Hüseyin Baykara'yı Esterâbâd dönüşünde karşılarken el öptüğü sırada yere yığılmıştır. Üç gün sonra 3 Ocak 1501'de ölmüştür. Kudsiyye Camii yanında kendisinin yaptırdığı türbeye defnedildi” (Kut, 1989: 500).

II. Edebî Şahsiyeti

Ali Şîr Nevâyî'nin klâsik Çağatay edebiyatının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Dil, dîvân, tarih, tezkire, mûsikî, arûz, sözlük gibi tür ve konularda birçok manzum ve mensur esere sahip Ali Şîr Nevâyî, yalnızca Çağatay edebiyatının değil, Türk edebiyatının da önde gelen isimlerindedir. “Otuz kadar irili-ufaklı eser vermesi onun büyük ve velûd bir sanatkâr olduğunu, geniş kültürünü ve zamanının ilimlerine vukufunu açıkça göstermektedir” (Kaya, 1996:XI). Şair, Türkçe yazdığı eserlerinde Nevâyî ve Farsça şiirlerinde Fânî mahlasını kullanmıştır.

Orta Asya Türk dili ve edebiyatının Nevâyî'nin gelişmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Bundan dolayı Çağatayca için 'Nevâyî tili' ifadesi kullanılmıştır. Eserleri, Türkistan dışında Azerbaycan ve Anadolu sahasında da okunmuş ve Osmanlı şairleri Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerine XV. yüzyıldan bu yana nazîreler yazmışlardır. Ali Şîr, divan şiirine Türk kültür hayatından gelen millî unsurlar kazandırmıştır. Döneminin en büyük Türk dilcisi ve kültür savunucularından biri olan ve "Yakîn kılmamış halk sending kişi" (Muhakkak ki Allah senin gibi bir insan yaratmamıştır) diyerek Türk ırkını öven Nevâyî'nin Türk edebiyatı açısından önemi çok büyüktür. Farsçanın resmî dil olduğu ve şairlerin Farsça yazmayı hüner saydıkları bir dönemde Nevâyî, Türkçe'nin Farsçadan üstün bir dil olduğunu ifade etmiş ve Türkçe ile de yüksek bir edebiyat oluşturmanın mümkün olduğunu göstermiştir.

"Ali Şîr'e tesir edenlerin başında İran'ın büyük mutasavvıflarından Abdurrahman-ı Câmî gelmektedir. Câmî'ye olan hayranlığı ve fikirlerine duyduğu hürmet onun Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmesine sebep oldu. Bunların dışında Attâr, Hüsrev-i Dihlevî ve Nizâmî ona tesir eden belli başlı şairler arasında sayılabilir. Şiire Farsça ile başlayan Ali Şîr daha on beş yaşlarında iken kendini şair olarak tanıtmayı başarmıştır. Sonraları Türkçe de yazmaya başlamış ve bu yüzden 'zü'l-lisâneyn' diye tanınmıştır" (Kut, 1989: 500).

Nevâyî'nin Farsça Dîvânı'nda yazdığı nazireler sayesinde etkisinde kaldığı şairler anlaşılmaktadır. "Farsça Divanındaki 485 gazelin 208 tanesini Hâfız-ı Şîrâzî'ye, 31 tanesini Abdurrahmân-ı Câmî'ye, 29 tanesini Emîr Hüsrev-i Dehlevî'ye, 24 tanesini Sa'dî-i Şîrâzî'ye nazire yazmıştır" (Kartal, 2003: 155). Aşağıda *Fevâyîdü'l-Kiber*'de geçen 707 numaralı mukatta'âda Nevâyî, gazeldeki üç şairden etkilendiğini ve gazellerinde onların tavrını yansıtmakta ayna gibi olduğunu söylemektedir. Sahir-i Hind, Hüsrev-i Dehlevî; rind-i Şîrâz, Sa'dî-i Şîrâzî; ârif-i câm, Abdurrahmân-ı Câmî'dir.

Gazelde üç kişi tavidur ol nev'

Kim andın yahşi yok nazm ihtimâli (Mkt. 700/1)

"Gazelde üç kişinin tavrı vardır ki ondan daha güzel şiir yazma ihtimali yoktur."

Biri mu'ciz-beyânlıg sâhir-i Hind

Ki 'ışk ehlini örter söz ü hâli (Mkt. 700/2)

“Biri söz ve tavırla âşıkları yakan ve anlatışı kimseye benzemeyen Hint sihirbazıdır.”

Biri ‘Îsî-nefeslig rind-i Şîrâz

Fenâ deyride mest ü lâ‘übâlî (Mkt. 700/3)

“Biri, İsa nefesli Şiraz rindidir, o meyhaneden sarhoş ve kayıtsızdır.”

Biri kudsî-eserlig ‘ârif-i câm

Ki câm-ı Cem durur sîngan sifâli (Mkt. 700/4)

“Biri, Cem kadehi gibi olan kırık kadehiyle, kutsal eserli şarap bilginidir.”

Nevâyî nazmıga baksang imestür

Bu üçning hâlidin her beyti hâlî (Mkt. 700/5)

“Nevâyî’nin şiirlerine baksan, bu üçünün durumundan beyitleri boş değildir.”

Hemânâ közgüdür kim ‘aks salmış

Anga üç şûh-ı meh-veşning cemâli (Mkt.700/6)

“(Şiirlerim) ay gibi üç güzelin yüzünün yansıdığı, bir ayna gibidir.”

Hasan Erdeşir’in Nevâyî’ye Türkçe şiir yazan şairlerden Lutfi’yi okumasını tavsiye etmiştir. Böylece Nevâyî, Lutfi ve Sekkaki’yi okuyup, tanımıştır. “Ali Şîr Nevâyî, bu iki şairden Garâibü’s-Sıgar’ın dibâcesinde şu sözlerle bahsetmiştir: Ve Uygur ‘ibâretining fusahâsıdın ve Türk elfâzning bülegâsıdın Mevlânâ Sekkâkî ve Mevlânâ Lutfi rahimehüma’llah kim, birining şîrin ebyâtı iştiâhârı Türkistân’da bî-gâyet ve birining latîf gazeliyyâtı intişârı ‘Irak ve Horâsân’da bî-nihâyet durur; hem divânları mevcûd bolgay. Ve garîbrak bu kim, garâ‘ib-i ma‘ânî iktisâbı üçün garabet iklîmide tab‘ seyyâhini gurbetga salgan, Fârsî-dişâr ve Türkî-şi‘âr yigitler ser-hayli yâr-ı ‘azîz Süheylî dâme tevfikahu kim, Fârsî eş‘âr bahârıda feyz sehâbıdın yaggan ma‘ânî yamğurining her katresi riştesiga şûh-tab‘ ebkârı barmagları ucı bile yüz girih tüger ve Türkî ebyât meydânında ‘azimet bâd-pâyın pûyaga salsa, yüz yılgı ülken dekâyık perî-veşlerinin silsile-i zülfi çâbüklük şehsüvârı sinânı nevki bile yüz zırh köterür” (Saygın, 2022: 55; Levend, 1965: 69).

Nevâyî, Türkistan dışında Âzerbaycan ve Anadolu sahasını etkilemiştir. Osmanlı sahasında bazı şâirler ona nazireler yazmıştır, tezkirelerde geçtiğine göre onunla tanıştığı düşünülen şâirler vardır. “XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı edebiyatını en çok etkileyen sanatçıların başında Ali Şîr Nevâyî gelmektedir. Bu etkinin derecesini ise XVI. yüzyılda yazılan tezkirelerde görmekteyiz. Tezkirelerde Osmanlı sahasında ona nazire yazan sanatçılar, Nevâyî’nin üslubunu benimseyen sanatçılar ve Osmanlı sahasından onunla mektuplaşan sanatkârlar hakkında bilgilere rastlamaktayız. Bu bilgiler, bize Nevâyî’nin yaşadığı dönemden itibaren Osmanlı sahasındaki sanatçıları etkilediğini göstermektedir. Coğrafi olarak iki saha arasındaki mesafenin uzaklığı ve dönemin koşulları düşünüldüğünde Nevâyî’nin şiirlerinin Anadolu’ya nasıl geldiği hususunda tezkireler bize fikir vermektedir. Tezkirelerde belirtildiği üzere Nevâyî ile görüşen Bâsırî, Behiştî, Kandî gibi sanatçılar onun şiirlerinin Anadolu’ya ulaşmasını sağlamışlardır. Latîfî ve Kınalızâde tezkiresinde onun şiirlerini Anadolu’ya ilk getiren sanatkârın Bâsırî olduğu ifade edilmiştir. Latîfî hadiseyi şu şekilde anlatmıştır: “Sultan Bayezid devrinün evâyilinde Hazret-i Şeyh Câmî ve Mevlâna Nevâyî terbiye-nâmesiyle Rûm’a gelmiş ve Nevâyî divanın evvel diyâr-ı Rûma ol getirmişdür. Ekser-i evkâtın bu diyârda geçürmegin tarz-ı şiirde Türkî ‘ibâret nâzımları şîvesin ve Rûm şâirleri ‘işvesin edâ ider” (Canım, 2018: 148).

III. Eserleri

III.1. Divanları (Hazâ’inü’l-Me’ânî, Külliyyât-ı Devâvîn)

Nevâyî, 1469 yılında tertip ettiği divanına *Bedâyiu’l-Bidâye* adını vermiştir. 1476-1486 yılları arasındaki şiirlerini, ikinci divanı olan *Nevâdirü’n-Nihâye*’de toplamıştır. “Hüseyin Baykara, ondan iki divan daha hazırlayıp Emîr Hüsrev gibi divan sayısını dörde çıkarmasını isteyince ve Molla Câmî de aynı tavsiyede bulununca Ali Şîr Nevâyî, Türkçe yazdığı divanları tekrar gözden geçirip ‘Hazâ’inü’l-Me’ânî’ adı altında toplamıştır” (Saygın, 2022: 149; Karaörs, 2016: XII)”

III.1.1. Garâibü’s-Sıgar

Nevâyî, Baykara’nın isteğiyle dörde çıkarmış olduğu divanların ilkinde, kendi deyimiyle ‘tufûliyyette vâki bolgan garib mânalara’ *Garâibü’s-sıgar* adını vermiştir. “Günay Kut’un yaptığı doktora çalışmasında; 5 nüshaya dayanarak yapıla edisyon kritik sonucu metnin 676 gazel, 1 müstezad, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend, 1 mesnevi, 50 mukatta, 133 rübaiden oluştuğunu belirtilmiştir” (Kut 2003: XLIX).

III.1.2. Nevâdirü's-Şebâb

İkinci divanı, yirmi ile otuz beş yaşları arasında yazdığı şiirlerinden oluşan *Nevâdirü's-Şebâb*'dir. Yine kendi tabiriyle bu şiirler, 'yigitlikde zâhir bolgan nâdir terkipler'dir. Divanın inceleme ve metin çalışması M. Metin Karaörs tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır. "Eser; 651 gazel, 2 müstezat, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-bend, 50 kıt'a, 51 muammadan oluşur" (Karaörs, 2006: XVIII).

III.1.3. Bedâiyü'l-Vasat

Orta yaşlarda yani otuz beş ile kırk beş yaşları arasında yazmış olduğu şiirleri bu divanıdır. Divanın inceleme ve metin çalışması Kaya Türkay tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır. "Divanda 656 gazel, 1 müstezad, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 terci-i bend, 1 kaside, 62 kıt'a, 10 lugaz ve 13 tuyuğ bulunmaktadır" (Türkay, 2002: XIII).

III.1.4. Fevâidü'l-Kiber

Kırk beş-altmış yaşları arasında yazdığı şiirleri içeren divanıdır. Nevâyî'nin dediği gibi 'ömrning âhırığa yakın nazmga kirgen fayideler'i, yani ömrünün sonuna doğru yazdığı şiirlerinin olduğu divandır. *Fevâyîdü'l-Kiber*'de 680 gazel, 1 müstezâd, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 müsemmen, 2 terci-i bend, 1 mesnevi (sâkî-nâme), 50 mukatta, 87 müfred bulunmaktadır. İnceleme ve metin çalışması Önal Kaya tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır.

III.1.5. Farsça Dîvân

Farsça divanında Nevâyî, Fânî mahlasını kullanmıştır. "Bu divan Nevâyî'nin *Muhakemetü'l Lügateyn*'de bildirdiğine göre bu divanı 6000 beyitten oluşmaktadır" (Bulut, 2017: 29).

III.2. Mesnevileri

Nevâyî, *Hamse*'sinden sonra yazdığı diğer bir eseriyle birlikte altı mesneviye sahiptir.

III.2.1. Hayretü'l-Ebrâr

Mesnevi, yaklaşık 4000 beyittir ve iki bölüm şeklinde altmış dört bab olarak düzenlenmiştir. "Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı ile Emîr Hüsrev'in *Matla'u'l-envâr*'ı ve Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr*'ına nazîre olarak 888'de (1483) kaleme alınmıştır. Yirmi

makaleden meydana gelen ikinci kısım, eserin ağırlık merkezini teşkil eder” (Kut, 1989: 451). Agâh Sırrı Levend, Muhammed Sabir, Tanju Oral Seyhan, Vahit Türk ve Şaban Doğan’ın eserle ilgili çalışmaları vardır.

III.2.2. Ferhâd ü Şîrîn

Mesneviyi, diğer *Hüsrev ü Şîrîn*’lerden ayıran özelliği, hikâyenin Hüsrev yerine Ferhâd üzerinde kurulmuş olmasıdır. “Nizâmî ile Hüsrev-i Dihlevî’nin aynı addaki eserinden ilham alınarak yazılan bu mesnevi 889 (1484) yılında “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbı ile yazılmıştır. Gönül Alpay tarafından da inceleme ve edisyon kritikli metin halinde yayımlanmıştır” (Kut, 1989:451). Gönül Alpay Tekin tarafından *Ali Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn: İnceleme-Metin* ismiyle 1996’da yayımlanmıştır. Fatih Bakırcı tarafından 2016 yılında *Ömer Baki Hamse-i Nevâyî -i- Ferhad ü Şirin: Giriş-Metin-Türkiye Türkçesine Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım* ismiyle yayımlanmıştır.

III.2.3. Leylâ vü Mecnûn

Bu eser; ilk olarak İran edebiyatında Nizâmî tarafından işlenmiş, daha sonra ise Hüsrev-i Dihlevî tarafından da işlenmiştir. “Hamsenin üçüncü mesnevisi olan Leylî vü Mecnûn’un 1484 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin vezni, ‘mef’ûlü mefâilün feûlün’dür. Mesnevi 38 bölümden oluşur. Her bölümde farklı sayıda olmak üzere toplam 3622 beyit vardır” (Şavk, 2011: 21). Ülkü Çelik Şavk tarafından *Ali Şîr Nevâyî: Leylî vü Mecnûn* ismiyle yayımlanmıştır.

III.2.4. Seb‘a-i Seyyâre

Nevâyî’nin hamsesinin dördüncü divanı olan eserin konusu Behrâm-ı Gûr’dur. “Seb‘a-i-seyyâre, Nizâmî’nin *Heft Peyker* ile Emîr Husrev’in *Heşt Bihişt* mesnevilerine cevaptır. Eserde Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr’un etrafında yedi hikâye anlatılmaktadır” (Tural, 2015: 22). “889’da (1484) aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbı ile yazılan ve 5000 beyit civarında olan bu mesnevi elli babdan meydana gelir. Konu, Behram’ın güzel câriyesi ile olan macerasıdır” (Kut, 1989: 451). Güzin Tural tarafından yapılan *Seb‘a-yı Seyyar (Yedi Gezegen), Giriş-Metin*, çalışması 2015 TDK tarafından yayımlanmıştır.

III.2.5. Sedd-i İskenderî

Daha önce mesnevinin konusu Firdevsî, Nizâmî ve Hüsrev tarafından işlenmiştir. “Nevâyî bu eserinde İskender’i bir Türk hükümdarı gibi tasavvur etmiş ve onun şahsında

Hüseyin Baykara ile oğlu Bedüzzaman'ı anlatmıştır. Beyit sayısı 7000'i aşan ve vezni "feûlün feûlün feûlün feûl" olan bu son mesnevi 890'da (1485) yazılmıştır" (Kut, 1989:451). Hatice Tören'in *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî: İnceleme-Metin* çalışması, 2001 yılında TDK tarafından yayımlanmıştır.

III.2.6. Lisânü't-Tayr

Konusu Attar'ın *Mantiku't Tayr* eserinden almıştır. Nevâyî'nin *Hamse* dışında kalan mesnevisidir. "Attâr'ın *Mantiku't-Tayr* adlı eserinden alınmış olsa da birçok değişiklik ve ilâveler yapılmıştır. Bu yüzden sadece konu benzerliği vardır. İçerik olarak eser tamamen Nevâyî'nin kendi süzgecinden geçmiş bir çalışmadır. Nevâyî'nin eserinde Attâr'dan farklı olarak on dört kuş vardır. Nevâyî 3553 beyitlik mesnevisinde Farsça şiirlerini vücuda getirirken kullandığı Fânî mahlasını kullanmıştır" (Bulut, 2007: 30-31). Lisânü't-Tayr ile ilgili çalışmalar Mustafa Canpolat tarafından 1995'te *Ali Şîr Nevayî: Lisânü't-Tayr* ve Nodirbek Kosimov tarafından 2015'te *Ali Şîr Nevâî, Lisânü't-Tayr* isimleriyle yapılmıştır.

III.3. Tezkireler

III.3.1. Mecâlisü'n-Nefâyis

Mecâlisü'n-Nefâyis, Molla Cami ve Devletşâh'ın eserlerinden sonra Herat Mektebi tezkirelerinin üçüncüsü, Türkçe tezkirelerin ise ilkidir. "Hüseyin Baykara adına 903/1498 tarihinde Alî Şîr Nevâyî tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Tezkirede bahsi geçen şairlerin büyük bir çoğunluğu ile Nevâyî bizzat görüşmüş, görüşemediği şairler hakkında ise ya mektuplaşarak ya da yaşlılara danışarak bilgi toplamıştır. Tezkirede bir taraftan dönemin şair, düşünür ve devlet adamları anlatılırken; diğer taraftan toplumsal olaylara, çağın eğilimlerine, kültür ve sanat hayatına da ışık tutulmuştur" (Çetindağ 2003: 79). *Mecâlisü'n-Nefâyis* ile ilgili metin çalışmaları; Hüseyin Ayan, Kemal Erarslan, Naci Tokmak tarafından yapılmıştır.

III.3.2. Nesâyimü'l-Mahabbe

Bu eser, Câmî'nin 883'te (1478) yazdığı ve velîlerin hayat hikâyelerini anlatan *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* adlı Farsça eserinin Çağatay Türkçesi'ne tercümesidir. "Bu mensur eserde otuz dördü kadın olmak üzere 770 velînin hayat hikâyesi yer almaktadır. Eseri zeyillerle genişletmek isteyen Nevâyî, Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sında bulunan muhtelif hal tercümelerini kitaba kattıktan başka, Câmî ve Attâr'da

yer almamış, Yesevî'den kendi zamanına kadar gelen çok sayıda Türk şeyhini ilâve etmiştir” (Kut, 1989: 451). Eser ile ilgili çalışmalar, ‘*Ali Şîr Nevâyî: Nesâyimü’l-Mahabbe Min Şemâyimi’l-Fütüvve* ismiyle 1979’te Kemal Eraslan ve *Ali Şîr Nevâyî Nesâyimü’l-Mahabbe min Şemâyimü’l-Fütüvve (Tasavvuf ve Mutasavvıflar) (Aktarma)* adıyla 2021’de Vahit Türk tarafından yapılmıştır.

III.4. Biyografik Eserler, Hatıralar

III.4.1. Hamsetü’l-Mütehayyirîn

Nevâyî, bu eserini dostu ve üstadı olan Câmî’nin ölümünden sonra yazmıştır. Eser; bir mukaddime, üç muhâvere ve bir hâtimedden oluşur. Eserde Câmî’nin nesebi ve doğumu, gördüğü tahsil, Câmî ile Nevâyî’nin dostluğu, Nevâyî ve Câmî’nin mektuplaşmaları, Nevâyî’nin isteğiyle Câmî’nin yazdığı eserlerle ilgili hâtıraları ve Câmî’nin ölümü anlatılmaktadır. Eserle ilgili çalışma Ayşehan Deniz Abik tarafından 2006’da *Ali Şîr Nevâyî Hamsetü’l-Mütehayyirin* adıyla yapılmıştır.

III.4.2. Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big

Bu eser, Nevâyî’nin, çok sevdiği dostu ve mürşidi olan Seyyid Hasan’ın ölümü üzerine onun hayatını ve kendisiyle olan hâtıralarını anlattığı mensur ve manzum olarak yazılmış risâlesidir. Eserin edisyon kritikli neşri 1971’de Kemal Eraslan tarafından yapılmıştır.

III.4.3. Hâlât-ı Pehlevân Muhammed

“Nevâyî, çok yakın dostu, şair, bestekâr ve tabip Pehlevân Muhammed’in ölümü üzerine kaleme aldığı bu risâlede onun hayatını ve kendisine dair hâtıralarını anlatır; aynı zamanda sûfî yanı üzerinde de durur. Edisyon kritikli metni 1980’de Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır” (Kut, 1989:451).

III.5. Dinî ve Ahlâkî Eserleri

III.5.1. Çihil Hadîs

Eser, Molla Câmî’nin İslam kültüründe yaygın olan, kırk hadis *Erbâin Hadis* eserinin çevirisidir. “Nevâyî, bu eseri 1481 yılında Molla Câmî’nin *Erbâin Hadis* isimli eserinden dörder mısralık kıtalar halinde Türk diline tercüme ederek Sultan Hüseyin Baykara’ya ithaf etmiştir. Eser, Necip Asım tarafından 1913 yılında *Erbâin Hadis Tercemeleri* adı Milli Tetebbûlar Mecmuası’nda yayımlanmıştır” (Bulut, 2017: 34).

Eserle ilgili metin çalışması 2017 yılında Vahit Türk tarafından *Ali Şir Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevahir, Kitab-ı Siracu'l-Müslimin (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* ismiyle yapılmıştır.

III.5.2. Sirâcü'l-Müslimîn

Nevâyî'nin külliyyatı içinde bulunan küçük bir akaid kitabıdır. Eserde şeriatın hükümleri ve Allah'ın sekiz sıfatıyla İslâm'ın esaslarını manzum olarak anlatılmıştır. Eserle ilgili metin çalışması 2017 yılında Vahit Türk tarafından *Ali Şir Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevahir, Kitab-ı Siracu'l-Müslimin (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* ismiyle yapılmıştır.

III.5.3. Münâcât

Tanrı'ya mensur bir yakarıştır örneğidir. Secîlerle örülü kısa cümlelerden oluşan bir nesir örneğidir. Eserle ilgili metin çalışması 2017 yılında Vahit Türk tarafından *Ali Şir Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevahir, Kitab-ı Siracu'l-Müslimin (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* ismiyle yapılmıştır.

III.5.4. Mahbûbü'l-Kulûb

“Sa'dî'nin *Gülistân*'ı ile Câmî'nin *Bahâristân*'ını hatırlatan bu eser Nevâyî'nin şahsiyetiyle ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Üç kısma ayrılan eserin kırk bölümlük ilk kısmında zamanın cemiyetindeki muhtelif tabakalar, çeşitli zümreden insanlar, on bölümlük ikinci kısmında iyi işleri övme ve kötülerini yerme bahis konusu edilir. Üçüncü kısımda ise ahlâkî konular üzerinde durulur” (Kut, 1989:453). Vahit Türk tarafından 2016 yılında *Ali Şir Nevâyî Mahbûbu'l Kulub (Aktarma)* ismiyle çalışması yapılmıştır.

III.5.5. Nazmü'l-Cevâhir

“Nazmu'l-cevâhir, Hz. Ali'nin hikmetli sözlerinin rubailer şeklinde Çağataycaya ve Türklerin bu sözlerden öğüt almaları düşüncesiyle oluşturulmuştur. Eserin birkaç nüshaya dayalı metni, Türkiye Türkçesine aktarımı, dizini ve tıpkıbasımı Vahit Türk tarafından Eserle ilgili metin çalışması 2017 yılında Vahit Türk tarafından *Ali Şir Nevâyî Münacat, Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevahir, Kitab-ı Siracu'l-Müslimin (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* ismiyle ortaya konulmuştur” (Türk, 2017: 65).

III.6. Dil ve Edebiyat Eserleri

III.6.1. Muhâkemetü'l-lugateyn

Eser, Türkçenin edebi dil olarak Farsça'dan üstün olduğunu ispat etmek amacıyla yazılmıştır. Bu amaçla “Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Türkçe ile Farsçayı kıyaslarken dilin söz varlığını esas alır ve akrabalık adları, ev, mutfak, giyecek, savaş terimleri, hayvan, kuş, organ adları, at at ve at takımlarına kadar sıralayarak Türklerin zengin bir kültür hazinesine sahip olduğunu gözler önüne serer” (Barutçu Özönder, 1996: 24). Eserin metin çalışmaları; İshak Refet Işıtman (1941), Veled Çelebi İzbuldak (1315) ve Sema Barutçu Özönder (2011) tarafından yapılmıştır.

III.6.2. Mîzânü'l-Evzân

Câmî'nin *Aruz Risâlesi*'ne nazire olarak yazılan bir eserdir. “Aruz hakkında toplu bilgiler vermek üzere kaleme aldığı bu üç bölümlük küçük risâlede sırasıyla teknik bir mesele olarak zihaf, bahirler ve taktî konuları üzerinde durur. Rubâî vezinlerinden sonra tuyuğ, koşuk, türkî, çenge, arazvârî, muhabbetnâme gibi millî şekilleri ele alması eserin en dikkate değer tarafıdır” (Kut, 1989: 453). Eserle ilgili çalışma, Kemal Eraslan tarafından *‘Ali Şîr Nevâyî: Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)* ismiyle ortaya konulmuştur.

III.6.3. Risâle-i Mu‘ammâ

“Farsça olarak yazılmış bu eser Câmî'ye sunulmuştur.” (Tören, 1990: VIII)

III.7. Târîhî Eserler

III.7.1. Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ

Hız. Âdem'den Hız. Muhammed'e kadar gelen tüm peygamberler ve belli başlı âlim ve hikmet sahipleri hakkındaki menkıbeleri içeren mensur bir eserdir. Eserle ilgili Vahit Türk tarafından çalışma, *Ali Şîr Nevâyî Tarih-i Enbiya ve Hükema (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* ismiyle 2018'de yayımlanmıştır.

III.7.2. Târîh-i Mülûk-i ‘Acem

Mensur bir eserdir ve İran'ın efsanevî tarihini anlatan bu kitabında Nevâyî İran hükümdarlarını Pişdâdiyân, Keyâniyân, Eşkâniyân ve Sâsânîler dört hânedana göre sınıflandırmıştır. Eserle ilgili metin çalışmaları, Hilal Oytun Altun (2011) ve Vahit Türk (2019) tarafından yapılmıştır.

III.7.3. Zübdetü't-Tevârîh

“Zübdetü't-tevârîh için bazı kaynaklar *Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ* ile *Târîh-i Mülûk-i 'Acem* adlı eserin birleşmiş biçimine verilen ad olabileceğini söylerler. Zeki Velidi bu eserin İlhanlı ve Timurlu sultanları tarihi olduğunu belirtmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir, Nevâyî'nin *Siyerü'l-mülûk* adlı bir Farsça eserinden söz ederse de şimdiye kadar böyle bir esere rastlanmamıştır” (Kut, 1989:453).

III.8. Belgeler, Mektuplar

III.8.1. Münşeât

Nevâyî'ye ait mektuplarının toplandığı eserin adıdır. Bunların içinde Sultan Hüseyin Baykara ve Bedüzzaman'a yazdığı mektuplar da vardır. Eserin metin çalışması, Vahit Türk tarafından 2020'de *Kitab-ı Münşeât (Metin-Dizin-Aktarma-Tıpkıbasım)* adıyla yapılmıştır.

III.8.2. Vakfiyye

Mensur olarak yazılmıştır ama eserin içinde şiirler de bulunur. Nevâyî eserde Hüseyin Baykara'yı methettikten sonra kendisinin yapmış olduğu vakıflarını anlatır. Eserin metin çalışması, Vahit Türk tarafından *Ali Şîr Nevâyî Vakfiyye (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım)* 2015'te yazılmıştır.

III. Divan Hakkında Bilgi

Fevâyîdü'l-Kiber, Nevâyî'nin dediği gibi ‘ömrüning âhırığa yakın nazmga kirgen fayideler’i, yani ömrünün sonuna doğru yazdığı şiirlerinin olduğu divandır. “Nevâyî her ne kadar bu divanda 45-60 yaşlarında yazdığı şiirlerin yer aldığını belirtmekteyse de ilk divandan alınan şiirlerde bulunmaktadır” (Kaya, 1996:XVI). Önal Kaya, *Fevâyîdü'l-Kiber* metnini hazırlarken Topkapı, Süleymaniye, Paris, İstanbul Üniversitesi ve Özbekistan nüshası olmak üzere beş nüshadan faydalanmıştır. “Metnin tertibinde Topkapı nüshası temel almış ve öbür nüshalardaki farklılıkları sayfanın hemen altında göstermiştir” (Kaya, 1996:XVII).

Fevâyîdü'l-Kiber'de 680 gazel, 1 müstezâd, 2 muhammes, 2 müseddés, 1 müsemmen, 2 terci-i bend, 1 mesnevi (sâkî-nâme), 50 mukatta'ât, 87 müfred bulunmaktadır. Ali Şîr Nevâyî, *Fevâyîdü'l-Kiber*'deki şiirleri kafiyelerine göre alfabe sırasına uygun olarak düzenlemiştir. Divanda 32 harfle kafiyelenmiş gazel

bulunmaktadır. Harflere geçişte, her harf için ayrı bir başlık kullanmıştır. Yeni harfe geçildiğinde, ilk olarak harfe tevhid, münacaat, naat ve hamd ü senalarla başlamıştır. Je harfinde başlık yoktur. Kullanılan başlıklar, giriş yapılacak olan harfle başlayan üç kelimedenden oluşmuştur. Sadece “je” harfine başlık koyulmamıştır. Başlıklar, diğer üç divan ile aynıdır. Kullanılan başlıklar şu şekildedir:

Elif harfining âfetlerinin ibtidâsı
 Bî harfining belâlarının bidâyeti
 Pî harfining perî-veşlerinin pervâzı
 Tî harfining târâc-gerlerinin temâşası
 Sî harfining semîn-gevherlerinin semeresi
 Cîm harfining cemîlelerinin cilvesi
 Çîm harfining çâbüklarining çihre-güşâlığı
 Hî harfining harâmîlerinin hüs-n-ârâyılığı
 Hî harfining hûblarining hırâmı
 Dal harfining dil-ârâmlarining devrânı
 Zel harfining zevi'l-hayâtlarining zû-fünûnlığı
 Rî harfining ra'nâlarının rüst-â-hîzi
 Zî harfining zîbâlarının zîneti
 Sin harfining semen-berlerinin sevdâsı
 Şın harfining şûhlarının şemâyili
 Sad harfining sanemlerinin sîti
 Zad harfining zamîrân-bûylarining zamîri
 Tı harfining tannâzlarının tarâveti
 Zı harfining zarîflerining zuhûrı
 ‘Ayn harfining ‘ayyârlarining ‘alâmeti
 Gayn harfining gazâlelerinin gavgâsı
 Fî harfining fitnelerining füsûnı
 Kâf harfining kıyâmetlerinin kırânı
 Kâf harfining kâfirlerinin kemâli
 Lâm harfining lu‘betlerinin letâyifi

Mîm harfining mahbûblarının mülâkâtı
 Nûn harfining nâzenînlerinin nümû-dârı
 Vav harfining vilâhat-efzâylarının vakâyi'
 Hı harfining hümâyûn-veşlerinin helâk-engîzlıgları
 Lâmelifning lâle-ruhlarning lâbesi
 Yî harfining yağmâlarının yüz körgüzmekleri

690. ve 739. numaralar arasına kayıtlı olan elli mukatta'ânın bir başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar, mukatta'ânın neden yazıldığıyla ilgilidir. Bu şiirleri genellikle öğüt ve dini konular içerir ve şairin başından geçen olaylarla ilgilidir. Bu başlıkların bazılarında örnek verecek olursak kanâ'atın önemi hakkındaki mukatta'ânın başlığı “Kanâ'at sınık sifâlin câm-ı Cemdin ve kuruk nânın Hâtem çıkken ni'amdın yahşırak körer tenbîhi” şeklindedir. Kötü bir kişinin iyilik yapmasının önemiyle alakalı mukatta'ânın başlığı “Yaman yamanlığını kılmasa yahşılıgca bar ve bir yahşılıg kılsa on yahşılıgca bar” şeklindedir. Nevâyî'nin sarılık olduğundaki durumunu anlatan mukatta'ânın başlığı “Yarakan bolganında özining za'ferannî rengin ve perî hayâlining közide direngin aytur”dur. Mukatta'âlardan sonra “Cevâhir-i Müfred” başlığıyla kayıtlı seksen sekiz müfred vardır.

III.1. Divanda Geçen Atasözleri, Veciz Sözler ve Deyimler

Fevâyîdü'l-Kiber'de bir dilin zenginliğin göstergesi olan deyim ve atasözlerinden birçok örnek bulunmaktadır. Özellikle deyimsele ifadeler çok fazlardır. Günümüzdeki haliyle kullanılan deyimler ve atasözleri olduğu gibi, zaman ve mekân farkından dolayı farklı kelimelerle ifade edilen deyim ve atasözleri de vardır. Bazı deyim ve atasözleri günümüzdeki kullanımıyla karşılaştırıldığında; bazı kelimelerin yerine yakın anlamlı kelimelerin kullanıldığı, bazılarında fazladan kelimelerin, bazılarında ise eksik kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Vezin özelliğinden dolayı, deyim ve atasözlerindeki kelimelerin farklı sıralamayla kullanıldığı veya aralarına başka kelimelerin girdiği de olmuştur.

Divanda kullanılan deyimlerin listesini verirken ses ve şekil farklılıklarını da göz önünde bulundurduk. Listeye deyimlerin divanda kullanılan halini, günümüzde kullanımını, anlamını ve hangi beyitlerde bulunduğunu ekledik. Deyimlerin anlamları, Suat Ünlü'nün *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* eserinden ve güncel TDK'nin sitesinde güncel olan *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*'nden bakılmıştır.

Tablo 1: Fevâyîdü'l-Kiber'de Bulunan Deyimler

Divandaki Şekli	Anlamı	Bulunduğu Beyitler
Ağzı kuru- (Ağzı dili kurumak)	Susuz kalmak	G. 535/8
Âkil itür- (Aklını yitirmek)	Delirmek	G. 68/4
Ayagina tüş- (Ayağına kapanmak)	Çok yalvarmak	G. 63/8, G. 306/3, G. 387/8
Ayagiğa yüz koy- (Ayağına yüz sürmek)	Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek, yalvarmak	G. 58/1, G. 634/5
Ayaktan tüş- (Elden ayaktan düştüm)	Yaşlılık nedeniyle veya sağlığı büsbütün bozularak güçsüz, çalışamaz duruma gelmek	Msv. 689/374
Ayrı tüş- (Ayrı düşmek)	Birbirinden uzakta kalmak	G. 310/5, G. 444/4, G. 489/3, G. 516/2
Baş alıp kit- (Başını alıp gitmek)	İzin almadan veya gideceği yeri bildirmeden gitmek	G. 39/5, G. 446/11, G. 652/8, Mhms. 683/7
Başga çık-	Birinden yüz bulup pek şımarıkça davranmak	G. 387/8
Başı aylan- (Başı dönmek)	Sıkıntı yaratan bir durum karşısında bunalmak	G. 314/2, G. 569/7, G. 337/1, G. 569/7
Başıga aylan- (Başında pervane olmak)	Birinin yanında onun hizmetine hazır olduğunu gerekli gereksiz göstermek	G. 321/3, G. 323/1
Baş çık- (Baş çekmek)	Ortaya çıkmak	G. 296/1, G. 296/9, G. 473/1, G. 587/5, G. 675/6
Baş çık- (Baş çekmek)	İsyan etmek	G. 176/5, G. 462/3, G. 544/6, Mkt. 696/1
Baş koy- (Baş koymak)	Bir şey için ölümü göze almak	G. 331/6, Msv. 689/403
Başı koyı tüş- (Başı aşağıda)	Boyun eğmek	G. 139/4
Baş köterme- (Başını kaldırmamak)	Bir işi sürekli yapmak, başını kaldırmamak	G. 110/8
Baş sok- (Başını sokmak)	Barınacak yer bulmak	G. 68/7, G. 562/5
Baş ur- (Rast gelmek)	Rastlamak, tesadüf etmek, denk gelmek	G. 46/1
Başınga belâ kiltürmek (Başına belâ açmak)	Kötü bir olay dolayısıyla dert sahibi olmak	G. 60/7
Başınga tüş- (Aklına gelmek)	Anımsamak, bir şeyi yapmayı düşünmek	G. 325/9

Başingga ivrül- (Etrafında dönmek)	İstedliğini elde etmek için birinin yanından ayrılmayıp gönlünü elde etmeye çalışmak	G. 80/2, G. 106/6, G. 130/5, G. 133/2, G. 194/4, G. 202/4, G. 306/3, G. 534/2,
Başingga taş yagdur- (Başına taş yağmak)	Felakete uğramak	G. 272/2, Msv. 689/372
Baştın aşmak	Haddinden fazla olmak	G. 228/3
Baştın ivür- (Başından savmak)	Bir istekte bulunamı sözde bir sebeple uzaklaştırmak	G. 666/5
Baştın kiç- (Candan geçmek)	Ölmek	Msv. 689/374
Baştın ötmek	Haddinden fazla olmak	G. 304/4
Belâ çik, derd çik- (gam çekmek)	Tasalanmak, kaygılanmak, üzölmek	G. 147/7, G. 542/4, Msv. 689/409
Boynunda kal- (Vebali boynunda kalmak)	Bir sözü iletmediğı veya ödenecek parayı ödemediğı için üzerinde borç kalmak	G. 467/4
(Bir şeye) Boynıa tut- (Boyun uzatmak)	Her şeye, her cezaya razı olmak	G. 577/2
Boyun sun- (Boyun uzatmak)	Her şeye, her cezaya razı olmak	G. 176/5, G. 529/4
Boynuma tüş- (Üstüne düşmek)	Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek	G. 187/3
Boynunun sadakası (Başının gözünün sadakası)	Başına gelecek bir belayı savmak veya önlemek için yapılan bağış, özveri	G. 644/7
(Birinini) Cânını al- (Canını Almak)	Öldürmek	G. 10/7, G. 33/6, G. 50/2, G. 77/4, G. 131/3, G. 153/1, G. 238/2, G. 260/6, G. 271/1, G. 279/2, G. 347/5, G. 354/4, G. 368/1, G. 478/5, G. 517/5, G. 519/7, G. 530/1, G. 544/4, G. 598/1, G. 673/4, G. 674/1, Msv. 689/261
(Birine) Cânını bir- (Can vermek)	Kendini feda etmek, ölmek	G. 9/4, G. 79/2, G. 58/7, G. 85/7, G. 131/1, G. 131/3, G. 131/7, G. 176/7, G. 192/7, G. 215/6, G. 229/6, G. 229/2, G. 255/8, G. 287/6, G. 292/7, G. 329/6, G. 336/2, G. 354/4, G. 402/4, G. 423/8, G. 424/4, G. 439/5, G. 446/8, G. 497/4, G. 509/3, G. 533/2, G. 544/4, G. 649/4, G. 656/4, Msd. 686/7,

		Msv. 689/261-406, Mfr. 780/1
(Birine) Cân bir- (Hayat vermek)	Canlılık vermek, canlandırmak	G. 26/7, G. 50/2, G. 156/4, G. 167/4, G. 401/1, G. 535/2, G. 550/8, G.632/3, G. 638/2, G. 642/12, G. 674/7,
(Bir şeye) Cân fidâ kıl- Cân fidâ ol- Cân fidâ it- Cân fidâ iyle- Cân fidâ, (feda etmek)	Bir şey uğruna kendini feda etmek	G. 19/4, G. 21/6, G. 26/7, G. 30/2, G. 33/1, G. 58/2, G. 76/6, G. 94/2, G. 141/7, G. 179/3, G. 201/2, G. 239/6, G. 260/7, G. 263/8, G. 313/7, G. 328/4, G. 362/4, G. 422/1, G. 496/4, G. 502/4, G. 504/4, G. 511/4, G. 517/7, G. 536/2, G. 570/8, G. 594/7, G. 602/5, G. 644/7, G. 674/3-5, Msd. 685/3
Cân tap- (Can bulmak)	Dirilmek, canlanmak	G. 47/7, G. 51/9, G. 100/9, G. 163/7, G. 167/4, G. 215/3, G. 487/7, G. 550/7, G. 619/9
Câna afet düş- Câna ateş düş- (İçine ateş düşmek)	Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek	G. 446/7, G. 446/8
Câna minnet (Canına minnet saymak)	Bir lütuf olarak kabul etmek	G. 80/7
Cândın toy- (Canından bezmek)	Bıkmak, usanmak, ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak	G. 518/5
Cândan kiç- (Candan geçmek)	Ölmeyi göze almak	G. 174/3, G. 529/4
Cânnı agza yitmek (Canı ağzına gelmek)	Büyük bir tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak	G. 175/5, G. 413/7, G. 421/5, G. 445/4
Cânı çık- (Canı çıkmak)	Çok yorulmak ve çok zorluk çekmek	G. 89/1, G. 533/2, G. 657/7, Msd. 686/4
Cânıga yit- (Canına yetmek)	Katlanamayacak duruma gelmek, bezmek, bıkmak	G. 175/7, G. 129/7, G. 450/1
Canına belalar yit- (başını belaya sokmak)	Kötü sonuçlar verecek durumda olmak	G. 517/4
Cânına kasdet- Cân kasdı kıl- (Canına kastetmek)	Birini öldürmeye kalkmak	G. 124/2, G. 553/4
Cihanı tut- (Cihanı tutmak)	Her yere yayılmak	G. 327/3, G. 546/4
Cürmüing mining boynuma Cürmin boynuma tut- (Günahı boynuma, gadanı alayım)	Bir konuda sorumluluğun kendinde olduğunu belirtmek	G. 250/4, G. 670/7

Dem ur- (Dem vurmak)	Nefes almak	G. 139/2, G. 221/4, G. 656/7, Trc. 688/61, Mkt.768/1
(Bir konudan) Dem ur- (Dem vurmak)	Bir şeyden söz etmek	G. 109/4, G. 203/7, G. 271/1, G. 339/4, G. 389/4, G. 528/7, G. 662/9
Dest bir- (El vermek, el birliği etmek)	Yardım etmek	G. 27/7, G. 29/4, G. 79/5, G. 242/1, G. 245/7, G. 261/4, G. 339/8, G. 506/6
Eşk tök- (Gözyaşı dökmek)	Ağlamak	G. 49/8, G. 183/7, G. 213/1, G. 290/2, G. 309/4, G. 418/7, G. 429/6, G. 488/6, G. 508/3, G. 571/3, G. 665/4
Feryâd it- Feryâd kıl- (Feryat etmek)	Yüksek sesle haykırmak, bağırarak	G. 63/8, G. 119/3, G. 407/1, G. 509/4, G. 537/4, G. 539/1, Mhms. 683/7
Gam yi-	Tasalanmak, endişelenmek	G. 31/6, G. 95/3, G. 129/6, G. 222/7, G. 402/3, G. 411/11, G. 586/2
Gûşe tut- (Köşe tutmak)	Bir işten elini ayağını çekmek	G. 102/8, G. 124/6
Haber bir- Haber di- (Haber vermek)	Bahsetmek, bildirmek	G. 217/9, G. 509/4, G. 524/4, Msd. 686/5
Hâli harâb ol- (Hali harap)	Perişan olmak	G. 495/4
Hatâ kıl- (Hata etmek)	Yanlışlık yapmak, yanılığa düşmek	G. 237/1, G. 253/6, G. 270/7, G. 327/7, G. 352/3, G. 574/5
Hatâ ol- (Hata olmak)	Yanlışlık olması	G. 512/2
Hatır sın- (Hatırını kırmak)	Üzmek, gücendirmek	G. 490/4
Hased yi- (Haset etmek)	Kıskanmak	G. 124/2
Hayrân iyle- Hayrân kıl- (Hayran etmek)	Çok beğenilmek	G. 56/7, G. 321/4, G. 339/9, G. 477/3, G. 581/3, G. 584/2,
Hayrân kal- (Hayran olmak, kalmak)	Çok beğenmek	G. 321/4, G. 442/2, G. 473/4, G. 530/9, G. 536/5, G. 548/1, Mkt. 734/1
Hired bir- (Akıl ver)	Akıl öğretmek	G. 163/3, G. 409/8, G. 504,5
Hired kaç- (Akıllı çıkmak)	Sonucun kötü olacağını düşünerek korkuya kapılmak	G. 470/2
Hoş tut- (Hoş tutmak)	Birine iyi ve sevecenlikle davranmak	G. 44/8, G. 92/8, G. 118/6, G. 241/7, G. 252/7, G. 294/7, G. 312/6, G. 461/6, G. 464/8, G. 473/6, G. 473/11,

		G. 479/6, G. 544/8, G. 598/8, Msv. 689/35-256-293
Huşu kit- (Aklı gitmek)	Beğenmek, bayılmak	G. 117/7
(Bir şeyi) İldin çıkar- (Elden çıkarmak)	Bir şeyin sahipliğini başkasına geçirmek, satmak	G. 648/5
İlge kir- (Ele geçmek)	Yakalamak	G. 648/5
İlgime tüşmek eline tüşmek	(ele geçmek, yakalamak, Ünlü)	G. 53/8
İlgiden çık- (Birin elinden çekmek)	Zahmet ve sıkıntıya uğramak	G. 502/7
İlig çık - (El çekmek)	Uzak durmak	G. 217/3, G. 499/7, Mfr. 821/1
İş başga tüş- İş işke tüş- (İş başa düşmek)	Kendi işini kendi görmek zorunda kalmak	G. 254/1, G. 499/7
İşin tüş- (İşi düşmek)	Birinin yardımına gereksinim duymak	G. 309/5, G. 559/3, Mfr. 789/1, Trc. 681/99
İş kılmak (İş kesmek)	Eziyet etmek	G. 251/5
İş tüş- İş bize tüş- (İş başa düşmek)	Kendi işini kendi görmek zorunda kalmak	G. 260/2, G. 260/5, G. 265/2
İtek silk- (Etek silkmek)	Çekilmek, artık karışmamak	Msv. 689/399
Kök tigirmen taşı aylandurur başıma Devran felâhân taşı aylandurur başıma (Başında değirmen çevirmek)	Gürültü ile tedirgin etmek	G. 189/2, G. 337/2
Kadem kıl- (Ayak basmak)	Bir yere varmak, ulaşmak	G. 459/4, G. 602/6,
Kadem it- Kadem yitür- (Ayak basmak)	Bir yere varmak, ulaşmak	G. 661/4, Trc. 681/56
Kadem koy (Ayak basmak)	Hareket etmek, ayak basmak, yerleşmek	G. 38/7, G. 121/6, G. 211/6, G. 353/5, G. 501/6, G. 503/6, G. 516/7, G. 575/4, Mkt. 731/1
Kadem ur- (Ayak basmak)	Yürümek, ayak basmak, yönelmek	G. 153/6, G. 165/9, G. 311/10, G. 391/7, G. 415/2, G. 445/2,

		G. 489/11, Trc. 688/53-54 Msv. 689/309
Kan içmek (Kanını içmek)	Öldürmek	G. 266/3, G. 268/2, G. 311/4
Kan tökmek (Kanını dökmek)	Cana kıymak, ölümüne yol açmak	G. 52/2, G. 112/1, G. 138/7, G. 159/3, G. 206/4, G. 238/5, G. 294/1, G. 304/5, G. 309/7, G. 368/1, G. 383/6, G. 413/6, G. 440/3, G. 487/7, G. 505/5, G. 542/6, G. 561/4, G. 622/3, G. 645/3, Msd. 686/7, Mkt. 706/2
Kan tutmak (Kan tutmak)	Kan gördüğünde bayılmak, şok geçirmek	G. 414/3, G. 419/4, G. 648/4
Kan yaşı Kan yaşı dök- Kan yaşı ak- (Kan ağlamak)	Büyük bir üzüntü içinde bulunmak	G. 36/4, G. 52/6, G. 382/4, G. 267/3
Kan yut- Hun-âbe yut- (Kan yutmak)	Sabretmek Sözlükte sabretmek anlamı geçse de beyitlerde eziyet çekmek anlamı da vardır.	G. 75/5, G. 100/3, G. 160/3, G. 164/4, G. 191/5, G. 213/3, G. 381/4, G. 418/3, G. 486/6, G. 503/5, G. 536/1, G. 549/3 G. 566/5, G. 678/3
Kanı boynuna (Kanı vebali boynuna)	Sorumluluk ve suçlama kabul etmemek	G. 53/5
Kanına kir- (Kanına girmek)	Birini aklında olmayan veya istemediği düşünce ve davranışa yöneltmek Birini öldürmek veya öldürtmek	G. 148/7, G. 567/5, G.589/5
Kana susa- (Birinin kanına susamak)	Öldürme hırsı duymak	G. 573/1
Kara yere kir- Tofragga kir- (Toprağa gir)	Ölmek	G. 64/4, G. 384/1
Kızıl kıyâmet (Kızılca kıyamet kopmak)	Kavga, gürültü olmak	Mfr. 772
Kişilikdin çık- (İnsanlıktan çıkmak)	Çok zayıflamış olmak, insana özgü nitelikleri yitirmek	G. 515/7
Kol sun- (Kol atmak)	Ulaşmak, uzanmak	G. 569/5
Kökke savur- (Yele vermek)	Boşuna harcamak	G. 60/2, G. 350/6, G. 421/11, G. 614/1
Könglü açıl- (Gönlü açılmak)	İç sıkıntısı geçmek, ferahlamak	G. 317/3

Köngül almak (Gönül almak/çalmak)	Kalbini çalmak, sevgisini kazanmak	G. 41/6, G. 82/2, G. 95/9, G. 114/5, G. 126/1, G. 228/1, G. 272/7, G. 406/1, G. 407/5, G. 433/1, G. 433/3, G. 532/5, G. 618/7, Mhms. 683/1, Msv. 689/363
Köngül bağla- (Gönül bağlamak)	Güvenmek	G. 295/6, G. 408/5
Köngül bir- (Gönül vermek)	Sevmek	G. 375/6, G. 468/6, G. 509/4, G. 619/7
Köngül çık- (Gönül çekmek)	Sevdalı olmak, imrenmek	G. 373/6
Köngle kir- (Gönle girmek)	Kalbe girmek, sevgisini kazanmak	G. 341/4
Köngül koy- (Gönül koymak)	Gücenmek, alınmak	G. 59/4
Köngle tüş- (Gönlü Düşmek)	Âşık olmak	G. 114/9, G. 169/5
Könglü köydür- (Gönlü tutuşmak)	Âşık olmak	G. 122/5
Könglü tutul- (Gönlü tutulmak)	Birine tutkun olmak, sevmek	G. 229/8
Köz alama- (Göz alamamak)	Bir şeye, bir yere bakmaktayken hayranlık duyarak gözünü oradan başka bir yere çevirememek	G. 237/8
Köz kak- (Göz kakmak)	Göz ile işaret etmek, göz etmek	G. 553/5
Köz tik- (Göz dikmek)	Dikkatlice bakmak	G. 21/3
Köz karalığ kıl- (Gözü kara)	Korkusuz davranmak	G. 113/4, G. 422/5 G. 460/6
Köze ıl- Köze ılma- (Göz önüne almak)	Önceden düşünmek, dikkate almak	G. 248/7, G. 433/4, G. 625/6, G. 665/6
Köz sal- (Göz atmak, göz ucuyla süzmek)	Kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek	G. 32/4, G. 50/4, G. 87/7, G. 133/6, G. 178/5, G. 244/1, G. 567/2, G. 630/2, Msd. 686/4, Msv. 689/290
Köz tut- (Göz tutmak)	Ummak, beklemek, ümit etmek	G. 131/2, G. 195/6, G. 212/3, G. 220/6, G. 248/7, G. 384/6, G. 546/6, G. 652/6, G. 675/8, Mfr. 740/1

Köz ucuyla bak- (Göz ucuyla süzmek)	İyice tanımak, bilmek veya dikkat çekmek amacıyla hafif kısık gözle incelemek, bakmak	G. 636/1
Közdin kan ak- (Kan ağlamak)	Büyük bir üzüntü içinde bulunmak	G. 510/3, G. 535/4
Közdin uç- (Gözden kaybolmak)	Ortadan çekilmek	G. 68/3
Közdin uyku uç- (Uykusu kaçmak)	Uyumak için yatmışken herhangi bir sebeple uyumamak	G. 183/2, G. 568/1
Kul ol- (Kul olmak)	Aşırı derecede bağlanmak	G. 324/7, G. 528/6
Kulak bir- (Kulak vermek)	İşitmeye çalışmak, önemsemek	G. 89/3
Kulak sal- (Kulak vermek)	İşitmeye çalışmak	G. 567/4, G. 595/5, G. 600/8
Kulak tut (Kulak tutmak, vermek)	Dinlemek, işitmek istemek	G. 89/3
Kulak yitkür- (Kulak tutmak)	Dinlemek, işitmek istemek	G. 229/6
Kulakga yit- (Kulağına gelmek)	Kulağına çalınmak, işitmek	G. 422/1
Laf ur- (Laf atmak)	Laflamak, kısa süreli konuşmak	G. 414/9, G. 477/13, G. 491/5
Mecnûn iyle-/kıl-/it- (Mecnûn etmek)	Birini sevda sebebiyle kendini kaybedecek hale getirmek	G. 34/3, G. 148/8, G. 162/1, G. 486/3, G. 491/3,
Nazar salmak (Bakış atmak)	Kısa bir süre bakıp geçmek	G. 102/2, G. 220/1, Mkt.728/3
Mübtela bol- (Müptela olmak)	Alışmak, düşkün olmak, tutulmak	G. 35/1, G. 237/3, G. 496/1, G. 512/7
Nevâ bir-/tüz- (Ses vermek)	Seslenmek, ses çıkarmak	G. 16/7, G. 113/9,
Özdin bar- (Kendinden geçmek)	Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek	G. 49/1, G. 57/8, G. 446/7, G. 489/8, G. 518/7, G. 518/7, Msv. 689/45
Özden ageh kalma- (Kendinden geçmek)	Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek	Msv. 689/363
Sevdaya tüş- (Sevdaya düşmek)	Âşık olmak	G. 569/6
Sözümge turma- (Sözünde durmamak)	Verdiği sözü yerine getirmemek	G. 427/1
Sirişki kurumak/eşk kurutmak	Çok ağlamak, gözünde yaş kalmamak	G. 28/8, G. 74/5

(Göz pınarları kurumak)		
Suga tüş- (Suya düşmek)	Bir şeyin gerçekleşme olasılığı kalmamak	G. 431/5
Şart kılmak (Şart koşmak)	Önceden bir şarta bağlamak	G. 503/7
Tilge al- (Dile düşmek)	Yermek veya alay etmek amacıyla kötü veya yanlış davranışın sürekli söylenmesi, konuşmak	G. 361/4
Tofrag bolmak (Toprak olmak)	Ölmek	G. 568/2
Vatan kıl-/tut-	Vatan yapmak, yurt tutmak	G. 347/7, G. 372/5, G. 468/1, G. 504/2, G. 594/3, G. 671/1, Msv. 689/201, Mkt. 699/2
Yaraya tuz sip- (Yaraya tuz serpmek)	Bir derdin acısını çoğaltmak	G. 109/7
Yile bir- (Yele vermek)	Boşuna harcamak	G. 90/6, Mfr. 771/1
Yir tut- (Yer tutmak)	Yer ayırmak, yer kaplamak, yerleşmek	G. 21/1, G. 642/3
Yer vermek- yir birmek (Yer vermek)	Kendi yerini başkasına bırakmak	G. 63/4
Yir bile ting kılmak (Yerle bir etmek, hak ile yeksan olmak)	Temeline kadar yok etmek	G. 511/3
Yol bir- (Yol vermek)	Geçmesine izin vermek	G. 3/1, Mkt. 738/1
Yoldan çık- (Yoldan çıkmak)	Doğru yoldan ayrılmak	G. 463/7, Mkt. 694/2
Yüreking tişil- (Yüreği ezilmek)	Üzülme, acı duymak, acısı depreşmek	G.546/6
Yüzi kara ol- (Yüzü kara olmak)	Utanılacak bir durumda olan kimse	G. 270/6, G. 627/5
Yüz koy- (Baş koymak)	Yönelmek, niyetlenmek	G. 302/6, G. 405/8, G. 479/6, Mhms. 683/5, Msv. 689/41
Yüz ur- (Baş koymak)	Yönelmek niyetlenmek	G. 421/10, G. 623/8

Aşağıda deyimlerin bulunduğu bazı beyitlerden örnekler alınmıştır:

Derd-i hâlimni kulagingga tiler-min aytsam

Tut *kulak bir* lahza vü bu sırr-ı pinhânım işit (G. 89/3)

“Halimin derdini, kulağına söylemek isterim; bir an kulak ver ve gizli sırrımı işit.”

İy Nevâyi cânıma yittim köngül efgânıdın

Yanım itkil çâk ü ol mecnûnnı yanımdın kiter (G. 175/7)

“Ey Nevâyî, gönül feryadından canımdan bezdim; yanımı yırt ve o çılgını (gönlü) yanımdan çıkar.”

Tâ giriftâr oldı zülfüng dâmıga könglüm kuşu

Tolganıp cismim *közümdin uçmuş uyku* kiçeler (G. 183/2)

“Gönlümün kuşu, saçının tuzağına takıldığından beri cismim dolaşıp gecelerde gözümünden uyku uçmuştur.”

Ol peri ‘ışkıda n’iylep kılga-min terk-i cünûn

Kim bu işte *boynuma tüşken* cünûn ta‘vîdidür (G. 187/3)

“O perinin aşkıdan nasıl deliliği bırakabilirim? Bu işte, benim vazifem deliliği âdet edinmektir.”

Felek şûhıdın mihr *köz tutma* niçün

Ki cevr anga şîve cefâ anga fendür (G. 195/6)

“Felek güzelinden, şefkat bekleme; çünkü zulüm, onun alışkanlığı ve eziyet onun hüneridir.”

Eşk ile dir-sin buzay könglimni iy köz lik ‘ışk

Yir bile ting kılmış anı seyl-i müjgândın burun (G. 511/3)

“Ey göz gönlümü, gözyaşı ile bozmak istersin ama senden önce kirpiklerin seli, onu yer ile denk hale getirmiştir.”

Cünûnı defteridin ‘akl u hikmet itkey fehm

Kaçan ki Mecnûn *köz salsa* dâstânımga (G. 567/2)

“Mecnûn, destanına göz attığı zaman delilik defterinden akıl ve bilgi edinir.”

Dip imiş-sin baglagum başın kisip fitrâkime

Tâ tirig-min *cân fidâ iylep* rikâbıngga öley (G. 574/5)

“Başımı kesip (atımın) terkisine bağlayacağım dermişsin, ben hâlâ diriylim ama canımı feda edip üzengin için ölmek isterim.”

Atasözlerinde de günümüz kullanımından farklı olarak kelimelerin sıralamasının değiştiği, eksik veya fazla kelimeler kullanıldığı ve yakın anlamlı kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Deyimlere oranla atasözlerinde daha fazla değişiklikler mevcuttur. Atasözlerinin yanında deneyim sonucu oluşmuş özlü sözler de sıklıkla kullanılmıştır.

‘İt ürür, kervan yürür.’

Barıban ahab u min gaflet esîri bolmagım

İyledür kim *it ürüp kaldı vü köçti kârvân* (G.517/8)

“Dostların gitmesi ve benim gaflet esiri olmam, itin ürüp kalması ve kervanın göçmesi gibidir.”

‘Veren el, alan elden üstündür.’

Ki birgüçi eger olsun gedâ vü alguçı şâh

Birür ilig yokarı vü alur ilig koyıdur (Mkt. 701/2)

“Veren el bir dilenci, alan el şah olsa da; veren el yukarı, alan el ise aşağıdır.”

‘Kömüre el değdirenin eli kara olur.’

Yukar yamanlıg anga kim kirer yaman il ara

Kömür ara ilig urgan kılur iligni kara (Mfr. 761/1)

“Kötülük içine girene kötülük bulaşır, kömüre el değdirenin eli kara olur.”

‘İki gemi ucunu tutan, boğulur.’

Dünyî vü ‘ukbî ikisi cem‘ bolmas iy refik

Kim ki *ikki kime uçını tutar bolur garik* (Mfr.763)

“Ey dost, iki gemi ucunu tutan kişinin boğulacağı gibi; dünya ve ahiret ikisi aynı anda toplanmaz.”

‘Kara olan ayna, başkalarının kusurlarını ortaya çıkarmaz.’

Kişi ‘aybing dise dem urmağıl kim ol irür közgülü

Çu *közgülü tîre boldı özge ‘aybing zâhir iyeler mü* (Mfr.768)

“Bir kişi (kendisi) kusurlarını söylese onun bir ayna olduğunu söyleme, ayna kara olursa başkalarının kusurlarını ortaya çıkarır mı?”

‘Nerde gül görsen, çevresi dikendir.’

Bu çemen gül-zârıga birme köngül iy ‘andelib

Kim irür *her gül ki körseng tigraside yüz tiken* (G.468/6)

“Ey bülbül, bu çimenin gül bahçesine çok gönül verme; gördüğün her gülün çevresinde yüz diken vardır.”

‘Deli sözüne güven olmaz.’

Ger perî sin dik didim yazgurma kim

Tilbe elfâzıda bolmas irtibât (G.295/5)

“Eğer sana peri gibisin dersem beni suçlama çünkü delilerin lafında bağlantı olmaz.”

‘Her şey aslına döner.’

Lebing cânımga kılsa meyl derding haste könglümge

Tang irmestür nidin kim *iyler eşyâ aslıga râci* ‘ (G.307/6)

“Dudakların, hasta gönlüme canımı (almaya) meyletme derdini kılsa; buna şaşılmaz, çünkü eşya aslına döner.”

‘Sudan ayrı düşen balık, ölür.’

Derya-yı şevkîdın mini men ‘ itme iy hîred

Kim *ölgüm iyle kim tüşer ayru sudın balıg* (G.310/5)

Ey akıl, beni arzunun denizinden uzaklaştırma; çünkü balık sudan ayrı düşünce ölür.”

‘Sultan zayıf olursa memleket harap olur.’

İy Nevâyî yâr za ‘fi buzdı könglüm iyle kim

Memleket bolgay harâb olgan zamân sultânga za ‘f (G.321/7)

“Ey Nevâyî, sultan zayıf olduğu zaman memleketin harap olduğu gibi; yâre düşkünlüğüm, gönlümü bozdu.”

‘Önce duman, sonra ateş gelir. (Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.)’

İy köngül andın ki *evvel dūd irür andın song ot*

‘Işk ara Ferhâd ü Mecnûnga tekaddüm kılmadıng (G.354/5)

“Ey gönül, önce duman ve ondan sonra ateş (gelir); sen de aşk içinde Ferhâd ve Mecnûn’dan önce gelmedin.”

‘Ateş saklansa, duman onu açığa çıkarır. (Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.)’

Tîre âhım ilge zâhir kıldı könglüm köymekin

Gerçi *ot yaşursa anı âşkâr iyeler tütün* (G.462/4)

“Ateş saklansa da dumanın onu açığa çıkardığı gibi; kara ahım, başkalarına gönlümün yandığını gösterdi.”

‘Dünya işi, kolay sayarsan kolaydır; zor sayarsan zordur.’

Nevâyî özni hoş tut kim kişige dehr işi bardur

Eger müşkil tutar müşkil ü ger âsân tutar âsân (G.473/11)

“Nevâyî, kendine iyi bak; çünkü dünya işini zor sayarsan zor, kolay sayarsan kolay (olur).”

‘Düşmanı olan, gece çok yer değiştirir.’

Firâkıng bîmidin bir yirde yok gam şâmı ârâmım

Kiçe yir köp yivütker kim ki bar kasdıda bir düşmen (G.529/5)

“Gam akşamı, ayrılığın korkusundan bir yerde huzurum yok; (cana) kasteden bir düşmanı olan (kişi), gece çok yer değiştirir.”

‘Sırrı, nâ-mahrem ile konuşmak olmaz.’

Reşkdin ‘ışkıng tutar-min cân u könglümdin nihân

Bolmas il sırrın diyişmek ikki nâ-mahrem bile (G.565/5)

“Kıskançlıktan aşkını can ve gönülden saklarım, sırrı iki nâ-mahrem ile konuşmak olmaz.”

‘Öğrencilik yapmayan hiçbir işte üstat olmamıştır.’

İy ecel katl itmek al ol gamzedin ta‘lîm kim

Kılmagan şâgirdliğ hiç işte üstâd olmadı (G.650/4)

“Ey ecel, o yan bakıştan katletmek konusunda ders al; çünkü öğrencilik yapmayan hiçbir işte üstat olmamıştır.”

‘Gönülde keder olmayınca sır açılmaz.’

Köngülge fütûr olmayın râz açılmas

Sadef ger bütün bolsa gevher saçılmas (Mfr. 759/1)

“Gönülde keder olmayınca sır açılmaz, sedef eğer bütün olsa (içindeki) inciler saçılmazdı.”

‘Han, misafire vatan olmaz.’

İski ‘âlemga köngül köp bağlama

Kim müsâfirga vatan bolmas ribât (G.295/6)

“Eski dünyaya çok gönül bağlama çünkü han, misafire vatan olmaz.”

‘Denizden iki arık ayrılrsa, bir şey kaybetmez.’

Yıglamak kem kılmadı bu dide-i giryânda su

İkki arıg ayrılıp ni öksügey ‘ummânda su (G.535/1)

“Gözümdeki su, ağlamakla azalmadı; denizden iki arık ayrılrsa (deniz) ne kaybeder?”

‘Rüzgârın ve selin önüne geçilmez.’

Zabt kıl dir-sin közüng yaşı vü könglüng âhını

Allâh Allâh kim kılıptur sarsar u tûfânnı zabt (G.294/2)

“Gözyaşını ve gönlünün ahını tut dersin, Allah Allah kim rüzgârı ve seli tutabilmiştir?”

‘Kafileden ayrı düşeni, yol kesenler bulur. (Sürüden ayrılanı kurt kapar.)’

Yol bilür kâfiledin tüşmegil ayrı kim bar

Bu beyâbân ara hem gûl köp ü hem reh-zen (G.489/3)

“Yolu bilen kafileden ayrı düşme çünkü bu çöl içinde hem şeytan hem de yol kesen çoktur.”

1. BÖLÜM

DİN-TASAVVUF

1.1. DİN

1.1.1. İman ve İman Esasları

1.1.1.1. Allah

Ali Şir Nevâyî, klasik divan tertibine uygun olarak tevhid ve münâcaat mahiyetinde gazellerle *Fevâyidü'l-Kiber*'e başlar. Bu gazellerin yanında diğer gazel, mukatta'a ve müfredlerde Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret edilir. Bunların yanında münaccat özelliği taşıyan “ya Rab” redifli bir gazeli vardır.

Allah'ın *Fevâyidü'l-Kiber*'de Esmâü'l-Hüsna'ya dâhil isim ve sıfatları arasında Allah, Basîr, Fettâh, Hâdî, Hâkim, Hakk (Te'âlâ), Hâlik, Hayy-ı (Mübîn, Gafur, lâ-yemût), Kâdir, Samed, Sâni' (-i hikmet), Semî' yer alır. Esmâü'l-Hüsna'ya dâhil olmayan isimlerden Hudâ, İlâh, Tingri, Rab geçmektedir. Divanda Allah'ın bilinen ve sık kullanılan isimleri dışında Bennâ, Ezel sûret-geri, Kâtib-i sun', Kâtib-i takdir, Kaza mühendisi, Kazıyü'l-hâcât, Nakkaş-ı sun', Mi'mâr, Mün'îm, Zü'l-minen, Pâdşâlar pâdşâhı gibi sıfat ve isimler kullanılmıştır. Bu isimlerden Bennâ, Ezel sûret-geri, Kâtib-i sun', Kâtib-i takdir, Kaza mühendisi, Kazıyü'l-hâcât, Nakkaş-ı sun Allah'ın yaratıcı özelliğini ifade etmek için kullanılmışken Pâdşâlar pâdşâhı, Zü'l-minen, Mün'îm isimleri ihsan ve lütuf sahibi olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Alî Şir Nevâyî'nin *Fevâyidü'l-Kiber*'de kullandığı Allah'ın isimlerinin nazım şekillerine göre dağılımı şöyledir.

Tablo 2: Dîvânda Geçen Allah'ın İsimleri

Nazım Şekli	Gazel	Trc.	Mhs.	Msd.	Msm.	Mkt.	Msv.	Mfr.	Toplam
Allah	12		1						14
Basîr	1								1
Hâdî	1								1
Hâkim	1								1
Hakk	26	1		1		1	5	3	37
Hayy	1						2		3

Hudâ- Hudây	11					1	1		13
Kâdir							1		1
Îlâh	2						1		3
Rab	33	1		1			1		36
Samed	1								1
Sâni´	2								2
Semî´	1								1
Tingri	23					1	6	1	31
									145

Bu isimlerden Rab, Îlah ve Tanrı dışında kalanlar Esmâ-i Hüsnâ içerisinde. Allah'ın Esmâü'l-Hüsnâ'ya ait isimlerinden on tanesi kullanılmıştır. Burada dikkatimizi çeken Türkçe olan "Tanrı" isminin yoğun bir şekilde kullanılmış olmasıdır. Ali Şir Nevâyî'nin dil hassasiyeti bunu bilinçli olarak kullandığını düşündürmektedir.

Divanda Allah, İslam dinine uygun olarak zikredilmiştir. O her şeyi var etmiş bir mimardır, lütuf ve ihsan sahibidir, her şey onun hükmüyle olur, O hidayet edicidir, yol göstericidir, dinimizi ve ahiretimizi ma'mur edecek O'dur, her şey onundur, rızık veren, adaletle hükmeden O'dur, her şeyden haberdardır.

1.1.1.1.1 Allah

Allah ismi günlük hayatta en çok kullanılan ve karşımıza çıkan isimdir. "Allah isminin 'el-ilâh' kelimesindeki hemze olan elifin düşürülmesiyle elde edildiği ve herhangi bir kökten türemediği düşünülür. Allah ismi Kur'ân'da 2697 defa geçmektedir" (Karagöz, 2011: 98). "Allah'ın isim, sıfat ve fiilleri, O'nun zâtına nispet edilen mana ve kavramlardır. Bu isim ve sıfatlar, Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder. Zâtı için âlem olan tek isim Allah lafzıdır" (Karagöz, 2011: 15).

Allah ismi diğer isimlere göre en çok bilinen ve kullanılan isim olmasına rağmen divanda on üç defa kullanılmıştır. Bu kullanımlardan tümünde Allah, "Allah Allah" şeklinde şaşkınlık ve hayranlık bildiren bir ünlem anlamı taşımaktadır.¹

¹ G.138/2, G.167/2, G.203/2, G.215/3, G228/2, G.284/4, G.291/2, G.294/2, G.360/4, G.370/6, G.464/6, G.674/4, Mhs 683/8

La‘li yâdı kanga eşkim rengini iyler bedel

Allah Allah ni ‘acâyip la‘l-i reng-âmîzi var (G. 138/2)

“Dudağı hatırlamak, gözyaşımın rengini kanla eşit kılar; Allah Allah ne garip karışık renkli bir dudağı var.”

Zabt kıl dir-sin közüng yaşı vü könglüng âhını

Allâh Allâh kim kılıptur sarsar u tûfânnı zabt (G.294/2)

“Gözyaşını ve gönlünün ahını tut dersin, Allah Allah kim rüzgârı ve seli tutabilmiştir?”

1.1.1.1.2. Basar ve Semî‘

Basar, Allah’ın aydınlık ve karanlıkta her şeyi görmesi, Semî ise Allah’ın konuşulan sözleri, her sesi ve duaları işitmesi demektir. “Allah, gizli veya âşikar, küçük veya büyük bütün varlıkları, bütün yapılanları görür. Allah’ın görmesi, vasıtasız ve sınırsızdır. Semî, Allah gizli veya âşikar, iyi veya kötü insanların bütün konuşmalarını ve sözlerini hatta fısıltılarını bile işitir, dua ve niyazları duyar. Allah’ın işitmesi, vasıtasız ve sınırsızdır” (Karagöz, 2004: 5).

Basar ve Semî‘ isimleri divanda bir beyitte birlikte kullanılmıştır. Her şeyi gören ve duyan Allah, dostunun (Hz. Muhammed)’in amellerinde ve sözlerindedir. Bu nedenle Hz. Muhammed’e uyararak edebimizi koruyabiliriz. Hem yaptıklarımız hem de sözlerimiz Basar ve Semî‘ olan Allah tarafından görülmekte ve duyulmaktadır.

Kılurnı iyle ri‘âyet dimekde asra edeb

Ki dost fi‘ling ve kavlünggadur basîr u semî‘ (G. 306/7)

“(Allah, ona) uyararak edebini koru demekte çünkü Basîr ve Semî‘ olan (Allah) dostun (Hz. Muhammed’in) amellerinde ve sözlerindedir.”

1.1.1.1.3. Hâdî

Yol gösterici anlamında Hâdî beyitlerde hem Allah’ın bir sıfatı olarak kullanılmış hem de yol gösteren kişi anlamında kullanılmıştır. “Doğru yolu bulmak, yol gösterip rehberlik etmek anlamındaki hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş bir sıfat olup, yol

gösteren, hayır ve mutluluk veren bir hedefe rehberlik eden anlamındadır” (Topaloğlu, 1997: 9).

Divanda Hâdî ismi üç beyitte kullanılmıştır.² Bunlardan ikisi yol gösterici anlamındayken biri esma olarak kullanılmıştır. Kulun benliğinin Allah'ta yok olması demek olan fenâ yolu Allah'ın yardımıyla açıktır. Kişi, benlikten kurtularak bu yolu kolay geçebilir.

Fenâ yolığa özlüktin şürû' itkenge tar oldı

Ger olsa hâdî-i tevfik açıkdur bî-had ol şâri' (G. 307/8)

“Fena yoluna, benliğimizden başlayınca (yol) daraldı; eğer yol gösteren Allah'ın yardımı olursa o yol çok açıktır.”

1.1.1.1.4. Hakîm

Hakîm ismi divanda bir beyitte zikredilmiştir. “İyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, hükmetmek şeklinde sözlük anlamları olan kelime hükm masdarından sıfat olup hüküm ve hikmet sahibi anlamına gelir. Bütün nesnelere ve olayları en üstün ilimle bilen ve bütün tabiat nesnelere âhenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren anlamlarına sahiptir” (Topaloğlu, 1997: 181).

İnsanın Allah'ın hükümleri karşısında acizliğinin ve Hak'tan gelene razı olmak gerektiğinin dile getirildiği beyitte “Hüküm Allah'ındır” manasındaki ayete de yer verilmiştir.

Her yan Nevâyî sunma kol ni kilse Hakdın râzı ol

Sin 'âciz ü hakîmdür ol el'aczü lek *el hükmü leh*³ (G. 553/9)

“Nevâyî her yere el atma (her şeyi isteme) Hak'tan ne gelse razı ol. Sen acizsin o hâkimdir ve acizlik senin, hüküm Allah'ındır.”

1.1.1.1.5. Hakk

Divanda en çok kullanılan esma Hakk'tır. “Allah'ın bir sıfatı olarak; ‘el-Hakk’ ismi; gerçekten var olan, varlığı zorunlu olan, inkârı caiz olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, varlığı, İlâh ve Rab oluşu hak olan, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülk

² G.307/8, G.322/5, Msv.689/100

³ Yûsuf Suresi 40. ayet

sahibi olan, yok olmayan, hakkı izhar eden ve adil olan anlamlarına gelir” (Karagöz, 2011: 126).

Alî Şîr Nevâyî'nin divanda en fazla kullandığı esma olan Hak, otuz yedi defa kullanılmıştır⁴. Hak Ta‘âlâ, Hak emri, Hak nûrı, Hak nefyi, Hak yolu, Hak sırrı, Hak yâdı, Hak hazinesi tamlamalarıyla birlikte kullanılmıştır. İnsanları muratlarına eriştirecek olan, gece gündüz zikir edilecek olan ve dua edilecek olan odur.

Könglüm endîşesi vasıng durur ümmîd bu kim

Hak murâdıga yitürgey çu irür hayr-endîş (G. 258/3)

“Gönlümden geçen sana kavuşmaktır, hayırlı bir düşünce olduğundan Hakk'ın murada eriştirmesini umarım.”

Zühhd tuttum ki unutkay-min anı

Kiçe gündüz kılıban Hak yâdı (Trc. 689/18)

“Onu unutmak için gece gündüz Hakk'ı zikredip, kendimi ibadete verdim.”

Aşağıdaki beyitte dua ederken Hakk isminin kullanıldığı görülmektedir.

Hak sini dehrde bâkî tutsun

Şâdlıg sagârı sâkî tutsun (Msv. 689/233)

“Hak seni âlemde sonsuza kadar tutsun, mutluluk kadehini saki tutsun”

1.1.1.1.6. Hayy

Hayat; insanlar, hayvanlar, bitkilerin de sahip olduğu bir sıfattır. Allah'ın ismi olarak kullanıldığında sahip olduğu manası ise diğer canlılardan farklıdır. “Hayy; sözlükte yaşamak, diri ve canlı olmak demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hayat kavramını altı grup içinde mütalaasına göre Allah'a mahsus olan hayat, canlılardan farklı olarak ölümsüzlük (bekâ) anlamına geldiğini belirtmektedir” (Topaloğlu, 1997: 549).

Hayy ismi, üç yerde kullanılmıştır. Bu kullanımlar “Hayy-ı Gafûr”, “Hayy-ı Mübîn” ve Hayy-ı lâ-yemûr” şeklindedir. Gafûr ve Mübîn isimleri de esmâ-i hüsnâdandır.

⁴ G.8/5-9, G.42/2, G.43/9, G.77/8, G.105/2-7, G.151/6, G.192/6, G.219/4, G.258/3, G.274/9, G.316/6, G.319/5-7, G.322/3, G.338/9, G.387/5, G.449/3, G.534/7, G.553/9, G. 556/7, G.600/5, G.615/1, Trc. 688/19, Msv.689/ 138-211-306-209-233, Mkt.690/1 Mkt. 695/1, Mkt. 723/3, Mfr. 740, Mfr.742, Mfr. 753.

Beyitlerde Hayy'ın hayat sahibi anlamı ön plana çıkmıştır, bu nedenle sonsuz yaşamı ifade etmek için ahiret ve cennet ile birlikte kullanılmıştır. Esmanın geçtiği iki beyitte, övülen kişiye dua ederken bu sıfat kullanılmıştır.

Ki kılıp lutf itkey hayy-i gafûr

Dîni ve âhiretingni ma'mûr (Msv. 689/41)

“Hayy-i Gafûr ihsanda bulunup dinini ve ahiretini güzelleştirsin.”

Ata vü agasıga Hayy-ı mübîn

Ravza-i huld ara birsün teskîn (Msv. 689/140)

“Hayy-ı mübin (onun) atasını ve ağabeyini cennette sukûnete erdirsin.”

O köz ü leb öltürüp turgürseler ni 'ayb kim

Birni kâtil birni can-bahş itti hayy-i lâ-yemût (G. 90/4)

“Hayyi la-yemût, birini katil birini de can veren yaptığı için o göz ve dudak, öldürüp diriltseler bunda kusur yoktur.”

1.1.1.1.7. Hudâ, Hudây

Farsça olan Hudâ kelimesi divanda on bir beyitte kullanılmıştır⁵. Huda, cürm ve günahlarımızdan haberdar bir bekçidir; birine verilen emanet, aslında Allah'ın emanetidir; sevgili aşığa merhamet etmiyorsa bunun nedeni, Allah'ın sevgiliye bu özelliği vermemiş olmasıdır.

Hudây üçün kılıng ey pârsâ yigitler şükr

Ki sizge cürm ü günehdin Hudâ nigh-bândır (G. 136/8)

“Ey sofı yigitler size (yapılan) suç ve gûnahtan haberdar olan Huda için şükredin.”

Emanet alınan bir eşyanın, aslında Allah tarafından emanet edildiğini bilmeli ve ona göre emanete sahip çıkılmalıdır.

⁵ G.4/1-8, G.8/7, G.54/2, G.98/7, G.136/8, G.216/4, G.399/7, G.454/3, Msv 689/53, Mkt. 693/2

Birev emânetini asray almas erçi irür

Hudây emânetini asramay havâlet anga (G. 8/7)

“Eğer biri senin emanetini korumazsa Huda emanetini korumamış (demektir), ona havale et.”

Ger cefâsı bar u rahmı yok anga ni i‘tirâz

Kim Hudâ birmeydür ol şûh-ı cefâ-güsterga rahm (G. 454/3)

“Huda o cefa yayan güzele merhamet vermemiştir, o yüzden cefası olan ve merhameti olmayan ona (sevgiliye) nasıl itiraz edebiliriz.”

1.1.1.1.8. İlâh

İlâh ismi, beyitlerde daha çok affedicilik özelliğiyle öne çıkmıştır. İlâh; tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan ve duyularla idrak edilemeyen varlık demektir” (Yavuz, 2000: 64). Divanda üç beyitte kullanılmıştır⁶. Allah günahları affedecek olandır, dualara cevap verecek olan ve her şeyi bilendir. Şair, Allah’a seslenirken İlâhî yani ey benim Allah’ım diyerek seslenir; kendisi için de senin Nevâyî’n ifadesi kullanır. Şair de sahibi olduğuna inandığı Allah tarafından affedilmeyi ummaktadır.

İlâhî ol şef‘î olganda il cürmin ki ‘afv itküng

Nevâyîni dağı nevmîd kılma nâ-gehân anda (G. 42/9)

“Ey, Allah’ım, o şefaathçi olunca başkalarının suçlarını affettin; Nevâyî’ni de ümitsizliğe düşürme ansızın (onu da affet).”

İlâhî, ey Allah’ım anlamında şaşkınlığı ifade etmek için kullanılan bir ifadedir.

Ni âh u eşkdür yitkür ilâhî

Bu sarsar ile tûfanımga âfet (G. 88/8)

“Ey Allah’ım, bu nasıl bir ah ve gözyaşıdır ki bu rüzgâr ve selime âfet ulaştırır?”

⁶ G.42/9, G.88/8, Msv.689/440

1.1.1.1.9. Kâdir

Kâdir esması divanda bir beyitte kullanılmıştır. Beyitte, Kâdir olan Allah kulları için bir sığınak olduğu vurgulanmıştır. “Kelimenin kökü ‘k-d-r’; bir şeyi bir şeye kıyaslamak, ölçülü yapmak, tedbir almak, bir şeyi planlamak, miktarını beyan etmek, hükmetmek ve taksim etmek; bir şeye gücü yetmek, güçlü ve kâdir olmak, yüceltmek, hazırlamak, tanzim etmek, malik ve hâkim olmak, rızkı daraltmak, zengin ve kuvvetli olmak anlamlarına gelir” (Karagöz, 2001: 156-157).

Dua anlamı taşıyan beyitte, dua edilen kişi için sığınacağının Allah olması dilenmiştir.

Pakler hâdî-i râhıng bolsun

Kâdir-i pâk penâhın bolsun (Msv. 689/210)

“Temiz olanlar yolunun rehberi olsun, (insana ait özelliklerden münezzeh) her şeye gücü yeten Allah, sığınacağın olsun.”

1.1.1.1.10. Rab

Şairin dua ederken Allah’a hitap etmek için en çok kullandığı isim, Rabb olmuştur. “Bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek mânasına gelen Rab (Rabb) kelimesi daha çok sıfat gibi kullanılır ve kelimeye hepsi de Allah Teâlâ hakkında olmak üzere mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud gibi anlamlar verilir” (Topaloğlu, 2007: 373).

Rab ismi divanda otuz beş defa kullanılmıştır⁷. Bir beyitte *tevbe Rabbenâ* kullanımı dışında beyitlerin tümünde şair dualarını iletme ve Allah’a hitap etmek amacıyla bu ismi “yâ Rab” şeklinde kullanılmıştır. 50. gazelde şair “yâ Rab” redifli gazelinde dua ederek isteklerini dile getirmiştir.

Bâgına yitmesün âşûb hazândın yâ Rab

Gül bile servinge âsîb zamândın yâ Rab (G. 50/1)

⁷ G.44/4, G.50 yâ Rab redifli, G.93/7, G.151/3, G.167/1, G.175/6, G.197/7, G.198/7, G.199/7, G.216/6, G.241/8, G.260/7, G.293/6, G.293/7, G.326/6, G.411/10, G. 427/9, G.444/4, G. 459/4, G. 478/7, G.481/11, G.491/1, G. 497/1, G.500/1, G.532/5, G.590/5, Msd.686/1, Trc.688/90, Msv. 689/114

“Yâ Rab, (sevgilinin) bağına hazandan karışıklık, gül ile servisine zamandan bela ulaşmasın.”

Yâ Rab Nevâyî gam u derdiga devâ bir

Kim yâr selâmetlığı derdiga devâdur (G. 197/7)

“Yâ Rab, Nevâyî’nin çaresi yârin sağlıklı olması olan gam ve derdine çare ver.”

Hecr şâmıdın karangırak tün olgay mu ikin

Yâ Rab tündin halâs olgan kün olgay mı ikin (G. 500/1)

“Ey Allah’ım ayrılık akşamından daha karanlık gece ve o geceden kurtulduğum sabah olur mu acaba?”

1.1.1.1.11. Sâni‘

Sözlükte bir şeyi üreten, icad edip yapan ve sanatkâr anlamlarına uygun olarak Sâni‘ ismi beyitlerde bir şeylerin inşâ edilmesiyle ilgili kullanılmıştır. Sâni‘ ismi Allah’ın (c.c.) yaratıcı olduğunu, her şeyi iyi, güzel sağlam ve muhkem yaptığını ifade eder” (Karagöz, 2011: 214). Divanda iki beyitte geçmiştir. Yaratıcının mimar olarak nitelendirildiği beyitte dünyayı düzene koyan odur, yarattıkları fanidir.

Yedi manzar, yedi feleği dolayısıyla tüm âlemi ifade eder. Tüm âlemi, mimar edasıyla donatan Allah’tır.

İy yitti manzar tarhıga mi‘mâr sun‘ungdın binâ

Masnû‘lar fânî velî meslûb sâni‘din fenâ (G. 1/1)

“Ey yedi manzaradaki düzeni mimar sanatıyla inşâ eden (Allah), bu sanatla yapılmış olanlar fanidir ancak sanatçıdan uzaklaşıp yok olmuşlardır”

Allah Hz. Muhammed için abanoz ağacından ve fildişinden taht yapmıştır.

Zihî şâhî ki tün kün cevheridin sâni‘-i hikmet

Sining zâtıng üçün tüzdi bu taht-ı âbnûs u ‘âc (G. 96/10)

“Hikmet sahibi olan Allah’ın kendisi için gece ve gündüz cevheriyle abanoz ağacı ve fildişinden taht yaptığı şah (Hz. Muhammed) ne güzeldir.”

1.1.1.1.12. Tanrı

Türkçe Tanrı kelimesi, Allah'ın diğer bazı isimlerine oranla divanda daha çok kullanılmıştır. “Türk diline dair etimolojik sözlüklerde kelimenin önceleri gökyüzünü, daha sonra tapınılan varlığı ifade etmek üzere tenri (teñgri), tanrı, bayat tenri, ugan tenri biçiminde kullanıldığı belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lügâti't-Türk'te teñgri kelimesinin ‘ulu tanrı’ anlamına geldiğini, Türkler’in gözlerine büyük görünen her şeye tenri dediklerini nakleder” (Güngör, 2010: 570).

Tanrı ismi divanda otuz bir beyitte karşımıza çıkmaktadır⁸. Bu beyitlerde dikkat çeken en önemli unsur Allah'ın diğer isimlerine göre Nevâyî'nin birinin bir şey yapmasını veya yapmamasını isterken genellikle “Tanrı için” şeklinde söz anlamı taşıyan ifadesinin karşımıza çıkmasıdır.

Buyurmagıl yana sabr iy tabîb Tingrü üçün

Ki uşbu şerbet degildir imdi sâzkâr manga (G. 15/5)

“Ey tabip, Tanrı için (Allah aşkına) yine sabretmemi buyurma, bu ilaç şimdi benim için uygun değildir.”

Yâr dir közni yüzümden niğe bat almas-sin

Dostlar Tingri üçün ding bu iş âsân mu ikin (G. 513/5)

“Yar, gözünü yüzümden neden hemen çekmezsün der, dostlar Tanrı için söyleyin acaba bu iş kolay mı?”

Bunun dışında genel olarak yaratıcı anlamında, dua ederken ve öğüt verirken Tanrı ismi kullanılmıştır. Bizim çalışma ve gayretlerimizle olmayacak işleri Tanrı'ya havale ederek kurtuluşa ereriz.

Halâs oldum işim Tinrige salıp tâ ki bildim kim

Açılmas iş mining bî-hûde sa'y ü ihtimâmımdın (G. 484/7)

⁸ G.15/5, G.97/4, G. 132/4-6, G.181/16, G.223/1, G.224/2, G.229/1, G375/7, G.387/5, G.411/11, G.427/11, G.484/7, G.495/3, G. 513/15, G. 525/3, G.528/6, G.536/5, G.560/2, G.570/7, G.652/7, Msv.689/31-34-40-62-184-193-199-207-241, Mkt.690/4, Mfr. 788

“Benim boşa çalışmam ve gayret göstermemle çözülmeyen işimi Tanrı’ya havale edip kurtuldum.”

1.1.1.2. Melekler

Şairin melek tasavvuru daha çok sevgiliyle ilgilidir. Sevgili melek yüzlüdür, sevgiliye gidecek mektubu herhangi bir kuş değil yalnızca melek iletebilir, sevgiliden ayrı kalan âşğın âhı meleklerin bile kanatlarını yapar. “Melek kelimesinin kökü, göndermek manasına gelen ‘lâaka’dır ve kelimenin çoğulu birçok âyette geçen ‘melâike’ kelimesidir. Kelime dillerde genel olarak haberci, elçi, ilahî ruh manalarına gelmektedir” (Erbaş, 2004: 37).

Divanda melek⁹ kavramı melâyik¹⁰, kudsî tuyûr¹¹, melek-simâ¹², melek-veş¹³ gibi isim ve tamlamalarla geçmektedir. Melekler divanda ruhani bir varlık olarak ele alındıkları gibi huy ve yüz güzelliği bakımından sevgili için benzetme unsuru olmuşlardır. Sevgili “melek-simâ”, melek-veş” olarak vasıflandırılmıştır.

Ol melek-sîmâ ki hüsn içre perî manendidür

Hûr-ı cennet mü yâhod âdemî ferzendidür (G. 148/1)

“O melek yüzlü (sevgili) güzellik olarak peri gibidir, (o acaba) cennet hurisi mi yoksa insanoğlu mudur?”

Bazı beyitlerde sevgili melekten de üstündür, melekler sevgiliyi görmek için onun mahallesine inerler. Sevgiliyi kıskanan âşık ise sevgilinin mahallesine sivrisinek gibi inen melekleri mahalleden âhıyla kovalar.

Kuyige inse melâyik peşşe yanglıg reşkdin

Âh dûdın zâhir iyeler-min alarnı sürgeli (G. 622/2)

“Mahallene melekler sivrisinek gibi inse, kıskançlıktan onları sürmek içim âhımın dumanını ortaya çıkarırım.”

⁹ G.1/2, G.8/2-6, G.42/3, G.111/2, G. 132/3, G.280/2, G.335/6, G.445/1, G.472/4, G.570/2, G.580/4, G.605/4, G.616/2

¹⁰ G.3/2, G.96/4, G.111/4, G.156/5, G.178/6, G.274/1, G. 387/5, G.446/3, G.452/2, G.478/7, G.622/2, Msv.689/459

¹¹ G.123/5

¹² G.86/1, G.148/1, G.149/4, G.238/8, G.570/2, Mhs.683/1

¹³ G.245/8, Mkt.696/1

Sevgiliye yazılan mektubu ulaştıracak olan ancak bir melek olmalı ki âşık mektup yazabilsin.

Sevgiliye mektup göndermek için kullanılacak en uygun kuş da bir melek olmalıdır.

Ol kuyaşka veh ni had birle bitig iyley rakam

Nâme iltür kuş melek bolgay meger had olsa hem (G. 445/1)

“O güneşe ne hadle mektup yazayım, ancak mektubumu ulaştıracak kuş melek olursa (ancak) o benim haddim olabilir.”

Meleklerin mekânı olan melekût, feleğın üzeri zikredilmiştir. Âşığın ateşli âhı, üstünden geçen kuşları kebab eder; göklere ulaşıp meleklerin kanadını yakar.

Kuş bolur âhım şerârı üstidin ötker kebâb

Belki çerh üzre melâyikning kanatı çergenür (G.156/5)

“Ahımın kıvılcımı üzerinden geçince kuş kebab olur, belki gökyüzü üzerinde meleklerin kanadı (bile) yanar.

Allah’ı zikretmek, melekler için ruhun gıdasıdır. Allah yoluna giren bir kişi için de Allah’ı zikretmek ruhunu doyurabileceği bir azıktır.

Tingri zikri kim melâyikke gızâ-yı rûh irür

Bu gızânı Hak yolına kirgen ilge zâd bil (G.387/5)

“Tanrı zikri melekler için ruhun gıdasıdır, bu gıdayı Hak yoluna giren kişi için azık olarak bil.”

Meleklerle insanların farkının zikredildiği beyitte; Allah, insanı aşk cevheriyle nasiplendirip, melekler topluluğu içinde üstün kılmıştır.

Çunki insânı bu gevher birle iylep behre-mend

Ser-firâz iylep melâyik haylı içre cân ara (G.3/2)

“İnsanı bu gevher (aşk) ile nasiplendirmesi sebebiyle melekler ve cinler topluluğu içinde can ile üstün eylemiştir.”

Divanda Cebrâil ve Rıdvân dışında melek ismi geçmemiştir.

1.1.1.2.1. Cebrâil

Divanda adı en çok anılan melektir. Cebrâil, Cibrîl, Rûhu'l-Kuds, Rûhu'l-Emîn adlarıyla altı beyitte anılmıştır¹⁴. Hz. Muhamed'in "Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vakir vardır ki; o vakitte, bana ne Hakk'a yakın bir melek ne de gönderilmiş bir nebi yaklaşabilir" anlamındaki hadisinden alınmış olan "Lî-ma'allâh"¹⁵ lafzı kullanılmıştır. Nasıl ki Allah'la birlikteyken peygamberin Cebrâil'e ihtiyacı yoksa aşktan mahvolup kendini yitiren şairin de sevgili ile aralarında haber taşıyan rüzgâra ihtiyacı yoktur.

İşk mahv itti mini sin çık aradın iy sabâ

Lî-ma'allâhning makâmında ni hâcet Cebra'îl (Msd. 686/5)

"Ey sabah rüzgârı, aşk beni yok etti sen aradan çık; li maallah makamında Cebrail'e ne gerek var"

Hz. Meryem'in gebe kalmasını sağlayan Cebrail'in nefha üflemesi beyitlerde zikredilmiştir.

Subh andan halvetimğa nefha-i rûhu'l-kudüs

Şâm mundın künc-i fakrım ravza-i dârü's-selâm (G. 446/2)

"Sabah ondan tenhaya çekildiğim hücreme Cebrail nefesi (gelir), akşam bundan yokluk köşem cennet bahçesi (olur)."

1.1.1.2.2. Rıdvân

Cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adıdır. Divanda altı beyitte anılmaktadır. Bir beyitte melek anlamıyla kullanılmışken bağ-ı Rıdvân, huld-ı Rıdvân ve ravza-i Rıdvân terkipleriyle beş beyitte cennet anlamında kullanılmıştır¹⁶.

Bu 'ışk-ı pâk birle hırkamnı hûr u rızvân

¹⁴ G.36/8, G.167/1, G.389/6, G.446/2, G.613/5, Msd.686/5

¹⁵ Bu hadisile ilgili, Salih Baba Divanı'nda Lafzî Hadis İktibasları eserinde şöyle bir bilgi yer almaktadır: Herhangi bir hadis kitabında kayıtlı bulunmaya bu söz daha ziyade zayıf ve metruk ravileri toplayan duafâ ve mevduât eserlerinde yer almaktadır (Gökalp, 2017: 121).

¹⁶ G.52/3, G.246/2, G.317/1, G.477/4, G.535/4

Yırtıştılar kılurğa hullelerin yurunluk (G. 325/8)

“Hûrî ve Rıdvân, elbiselerine yama yapmak için bu temiz aşka sahip hırkamı yırttılar.”

1.1.1.3. Kitaplar

İslam’da kitaplara iman, imanın şartlarından biridir. “Kitaplara iman, ‘suhuf’ ve dört kitaba imanı içine alır. Suhuf, o günkü yazı imkânlarıyla tespit edilen tabletler, levhalar, çeşitli malzemeden yapılmış sahifelerdir. Suhuflardan sonra büyük kitaplar gelmiştir. Bu kitaplardan; Hz. Mûsâ’ya ‘Tevrat’, Hz. Dâvûd’a ‘Zebur’, Hz. İsâ’ya ‘İncil’ ve Hz. Muhammed’e ‘Kur’ân-ı Kerîm’ verilmiştir” (Tümer ve Küçük, 1993: 310).

Divanda Kur’ân-ı Kerîm dışındaki kutsal kitaplar zikredilmemiştir. Bir beyitte “dört kitab” ifadesi geçer. Kur’ân beyitlerde “Mushaf” adıyla zikredilmiştir¹⁷. Mushaf sevgilinin yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Mushafta bulunan yazı ve noktalarla sevgilinin yüzünde bulunan güzellik unsurlar arasında bağlantı kurulmuştur. Sevgilinin yüzüyle Mushaf arasında bağlantı kurulan bir beyitte Kuran’ı okumadan sadece bakmanın uygun olmadığı dile getirilmiştir.

Hâl u hatdın mushaf-ı ruhsârığa kilik-i kazâ

Müşk birle nokta ‘anber birle i‘rab iylemiş (G. 277/2)

“Kaza kalemi, yanağının mushafına beninin miskinden nokta ve ayva tüylerin anberinden harake eylemiş.”

Sevgilinin yüzünün Kuran sayfası olarak tasavvur edildiği beyitte, âşık bu yüze göz kırpmadan bakmaktadır. Göz kırpmadığı için de gözündeki yaşlar bile akmamaktadır. Aynı zamanda bir âdete işaret dilen beyitte Kuran okunmayacaksa açık bırakmanın uygun olmadığı ifade edilmiştir.

Yüzününg nezâresinden közge kaldı yaşing kim

İmes mutâla‘asız resm Mushaf olmak açık (G. 324/3)

“Yüzüne bakmaktan yaşım gözümde kaldı, Mushaf’ı okumadan açık bırakmak âdet değildir.”

¹⁷ G.176/4, G.277/2, G.324/3, G.324/3, Trc.688/65

Şeyh Sanan'ın âşık olduğu Hristiyan güzel yüzünden Kuran yakması ve puta secde etmesi olayına telmihte bulunulan iki beyitte “mushaf yakmak” ifadesi kullanılmıştır.

Büt-i tersa kaşıda secde kılıp

Köydürüp Mushaf u baglap zünnâr (Trc. 688/65)

“Mushaf'ı yakıp ve zünnar bağlayıp Hıristiyan put karşısında secde edip (ettim).”

1.1.1.3.1. Âyetler

Alî Şîr Nevâyî, on dört beyitte âyetlerden faydalanmıştır. Âyetlerin beyitlerde yer alışı kelime veya ibareler halinde iktibas yoluyla olmuştur. Bir beyitte âyetle birlikte surenin ismi de belirtilmiş ayrıca “Şems” ve “Leyl” surelerin isimleri kullanılarak iki beyitte iktibas yapılmıştır. Âyetler, orijinal lafızlarıyla iktibas edilmişlerdir. Beyitlerde âyetlerin meallerine rastlanmamıştır. Âyetlerin bazen tamamına bazen ise bir kısmına yer verilmiştir.

Zalemmâ Rabbenâ A'râf Sûresi 23. âyeti (7/23), “Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 166). Aynı zamanda Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yasak meyveyi yedikten ve yeryüzüne indirildikten sonra yaptıkları duadır. Bu âyetin “Biz kendimize zulüm ettik” kısmı beyitte kullanılmıştır. Ayrıca bu beyitte Hz. Âdem'in yaratılmasında Allah ile melekler arasında geçen konuşmayı içeren “Hani Rabbin meleklerle, ben yeryüzünde halife yaratacağım demişti. Onlar, orada bozgunculuk yapacak be kan dökcek birini mi yaratacaksın? Oysa biz hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz, demişlerdir. Allah da, şüphe yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim, demişti” anlamındaki Bakara Suresi 30. âyete iktibasta bulunulmuştur (Altuntaş ve Şahin, 2011: 8).

Çikmey melek lutfung küni cüz zikr ile tesbîh üni

Âdem diben kahrıng tüni her dem *zalemmâ Rabbenâ* (G. 1/2)

“Âdem kahrının akşamında her nefeste *Zalemmâ Rabbenâ* derken melek ihsanının gününde zikir ve tesbihten başka bir şey çekmez.”

Aşağıdaki beyitte '*Alleme'l-insanga*, "İnsana bilmediğini öğretendir" mealindeki Alak sûresi 5. âyetinden (96/5) alınmıştır (Altuntaş ve Şahin, 2011: 692).

'Alleme'l-insanga çun iylep müşerref yol birip

Taht-ı câh u 'işret üzre ravza-i rızvân ara (G. 3/3)

"İnsana bilmediğini öğretip, Ravza-i Rıdvân içinde eğlence ve makam tahtı üzerinde şerefli bir yol verdi."

Peygamber efendimiz için kullanılan yaratılmışların en hayırlısı anlamındaki "hayr'ul-berâyâ" Beyyine sûresi 7. âyette (98/7) geçmektedir. Meali "Şüphesiz, iman edip, salih amel işleyenler var ya; işte onlar insanların en hayırlısıdır." olan âyetin "yaratılmışların en hayırlısı" bölümü alınmıştır (Altuntaş ve Şahin, 2011: 98).

Güneh-bahşî sin bolgıl ü cürm-pûşî

Şefâ'at-gerîlik ü hayru'l-berâyâ (G. 4/9)

"(Ey) şefaât eden ve yaratılanların en hayırlısı olan, günahlarımızı affet ve suçlarımızı sakla."

Kâbe kavseyn "iki yay aralığı kadar" ifadesi" (peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu" mealindeki Necm sûresi 9. âyetinde (53/9) geçmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 586). İki yay uzunluğu kadar ifadesi, Mirac'ta Hz. Muhammed'in Allah'a iki yay uzunluğu kadar yaklaştığını ifade için kullanılır.

Nevâyî n'ter *kâbe kavseyn* eger

Tapa alsa kaşing kibi iki yâ (G. 6/9)

"Nevâyî, kaşın gibi iki yay bulabilse Kâbe Kavseyn'i ne yapsın?"

Allah için söylenen, "ne güzel vekildir" anlamına gelen "nim'el vekîl" Âl-i İmran sûresi 173. âyette (3/173) geçmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 81).

Nevâyî agzıda *nim'el-vekîl* irür zikring

Sorug küni keremingga buyur vekâlet anga (G. 8/10)

“Nevâyî’nin ağızında ‘Ne güzel vekildir’ zikrin vardır (bu yüzden) sorgu gününde ihsanıyla ona vekil ol.”

Allah’ın isimlerinden biri olan Hayy “diri olan anlamındadır, lâ-yemût ise asla ölmez anlamındadır. Hayy-i lâ-yemût “ölümsüz ve daima diri olan Allah” ifadesi Furkân sûresi 58. âyette (25/58) geçmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 399).

O köz ü leb öltürüp turgürseler ni ‘ayb kim

Birni kâtil birni cân-bahş itti *hayyi lâ-yemût* (G. 90/4)

“O göz ve dudak öldürüp diriltsele bunda ne kusur vardır, ölmüş ve daima diri olan Allah onların birini katil birini can veren etti (olarak yarattı).”

Beyitte “Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” Anlamındaki İnşirâh sûresi 6. âyete (94/6) yer verilmiştir (Altuntaş, Şahin, 2011: 690).

Çu Hak didi ki *ma ‘al-usri yüsri* müjde sanga

Ni şiddet olsa ‘ıyân kıl taleb songınça ferec (G. 97/6)

“Hak, zorlukla beraber bir kolaylık vardır müjdesini sana verdiği için ne sıkıntı olursa olsun sonundaki kolaylığı (Hak’tan) iste.”

Beyitte “De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dır. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” anlamındaki İhlâs sûresinin 1. ve 2. âyetlerine (112/1-2) yer verilmiştir. Ayrıca sûre ismi de zikredilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 704).

İy Nevâyî diseng ihlâs ile sırnı tiley

Kul hüve ‘llâhu ahad songradur *Allâhu samed* (G. 125/9)

“Ey Nevâyî, samimiyet ile sırrı istediğini söyleyen Allah tektir sonra Samed’dır .”

Yüzün ve yanağın birer nura benzetildiği beyitte, nûrun ‘ala nûr “nur üstünde nur” ifadesi Nûr sûresi 35. âyette (24/35) geçmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 1388).

Yüzüng rûşen inging hem rûşen ey hûr

Alarning şânında *nûrun ‘ala nûr* (G. 168/1)

“Ey hûrî, hem yüzün parlak hem yanağın parlak; onların şöhreti nur üstünde nurdur.”

Cennet’te bulunan bir pınar olan Selsebil’in sevgilinin dudaklarına benzetildiği beyitte kullanılan “Orada bir pınar ki ona selsebil adı verilir.” mealindeki ifade İnsân sûresi 18. âyette (76/18) geçmektedir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

İy cemâling ravzası firdevsî bâğı dek cemîl

Lebleringning ‘aynen tûsemmâ selsebil (G. 389/1)

“Ey yüzünün bahçesi cennet bağı gibi olan güzel, dudakların Selsebil olarak adlandırılan pınar gibidir.”

Beyitte ehl-i fenânın bir zikir gibi diline doladığı “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.” mealindeki ifade Rahman sûresi 26. âyettir (55/26) (Altuntaş ve Şahin, 2011: 155).

Hoşâ deyr içre mey-hâne tola ilginde peymâne

Min ü ehl-i fenâ agzıda küllü men ‘aleyhâ fân (G. 473/8)

“Dünyadaki meyhanede elimde dolu kadehle ben ve fena ehlinin ağzında ‘Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.’ (sözünün olması) ne hoştur.”

Sevgilinin mahallesinin cennete, âşığın gözyaşlarının cennet ırmaklarına benzetildiği bu beyitte “cennâtu tecrî tahtehe ‘l-enhâr-içinden ırmaklar akan cennet” anlamındaki ifade Muhammed sûresi 12. âyetten (47/12) alınmıştır (Altuntaş ve Şahin, 2011: 562).

Kûyini ol hûrning seyl-âb-ı ekşim kesreti

İylemiş cennâtu tecrî tahtehe ‘l-enhârçe (G. 554/5)

“O hurinin gözyaşının selinin çokluğu mahallesini altından ırmaklar akan cennet eylemiş.”

Hız. Musa’nın Firavun karşısında peygamberliğini ispat etmek için elini koynuna sokması ve parlak bir şekilde elini çıkarması mucizesi yed-i beyzâ Ar‘af sûresi 108, Taha sûresi 22, Şu‘âra sûresi 33, Neml sûresi 12 ve Kasas sûresi 32. âyetlerde geçmektedir.

Yoksa bir tırnağın olmuştur hınâdan la'l-gûn

Âyetî kildi *yed-i beyzâ* çu ilging şânıda (G. 597/3)

“Yoksa bir tırnağın kınadan kırmızı renk mi oldu da elinin şöhreti için beyaz el ayeti geldi.”

“Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak ol demektir, o da hemen olur.” anlamındaki Yasin sûresi 82. Âyette (36/82) geçen “Ol demektir, o da hemen olur.” İfadesine yaratılışla ilgili olarak beyitte yer verilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 1490).

Yitti iklim ve tokuz gerdûn

Belki bu debdebe-i *kun fe-yekûn* (Msv. 689/284)

“Yedi ülke ve dokuz felek belki bu ‘ol der ve olur’ ihtişamı...”

Beyitte Şems ve Leyl sûrelerinin adları konu edilmiş ve tevriyeli olarak kullanılmışlardır. Sevgilinin yüzünün güneşe, ayva tüyelerinin de geceye benzetilmiştir. Aynı zamanda Kuran-ı Kerim’de yer alan nokta ve harfler sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarına benzetilmiştir. Bu beyitte de Nevâyî, Şems ve Leyl sûreleri sevgilinin yüzü ve ayva tüyleri için bir benzetme unsuru olarak kullanmıştır.

Âyet-i ve’ş-şems hurşîd-i ‘izârından oku

Sûre-i ve’l-leyl hatt-ı müşk-bârından oku (G. 543/1)

“Şems ayetini yanağının güneşinden oku, Leyl sûresini misk yağdıran ayva tüyelerinden oku.”

Makamı huzur köşesi olan âşık, Şems ve Leyl sûrelerini gece gündüz düzenli olarak okumaktadır. Bu beyitte de tevriyeli olarak Şems ve Leyl sûreleri zikredilmiştir.

İy hoş ol kim ‘afiyet künci manga irdi makâm

Sûre-i ve’ş-şemsü ve’l-leyl irdi virdim subh u şâm (G. 446/1)

“Ey huzur köşesinin makamın olmasından memnun ol, Şems ve Leyl sûreleri sabah ve akşam zikrim olmuştur.”

Bunların dışında âyet kelimesinin sevgilin ayva tüylerini ifade etmek için “âyet-i rahmet” şeklinde bir kullanımı vardır. Kuran’da rahmet ifade eden birçok âyet olmasına rağmen “rahmet âyeti” olarak bilinen bir âyete rastlanamamıştır.

Kâtib-i sun‘ ki müşk iyledi hattingga midâd

Âyet-i rahmet idi kıldı kuyaş üzre sevâd (G. 119/1)

“Ayva tüylerini mürekkeple misk eyleyen Allah, sanki rahmet âyetini güneş üzerine yazmıştır.

1.1.1.3.2. Hadisler

Peygamber efendimizin sözlerini fiillerini ve tasvipleri olarak ifade edilen hadislerden divanda dört beyitte yararlanılmıştır. Bir beyitte hadisin meali zikredilmişken diğer üçün de lafz olarak zikredilmiştir.

Beyitte peygamber efendimizin “Allah’ım! Öfkenden rızana; cezandan affına sığınırım. Senden yine sana sığınırım. Sana övgüyü saymakla bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin.” (Müslim/Salat 22) anlamında yaptığı bir duadan alınan “lâ-uhsî senâ-seni hakkıyla övemem” ifadesi kuteh-nazarların hamd etmemesinin nedeni olarak belirtilmiştir.

Hamdinga her kûteh-nazar hem güng ü lâl olgay meger

Çun kim dimiş hayru’l-beşer ol yirde *lâ-uhsî senâ* (G. 1/3)

“Yaratılmışların en hayırlısı, seni hakkıyla övemem dediği için, ileriye göremeyenler şükrüne gem dilsiz hem de sağır olmuşlar.”

Nevâyî, hazret-i mefhâr-ı kâyinât olan peygamber efendimizin bir hadisini hüznünü azaltıcı olarak nitelendirmiştir. Bu beyitte işaret edilen “kün fi’d-dünyâ ke-enneke garîb ev ‘âbir sebîl” hadisinin “Bu dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol.” manasındaki Türkçe anlamına beyitte yer vermiştir.

Didi hazret-i mefhâr-ı kâyinât

Anga kim idi hüznin öksütküçi

Ki dünyâda bolgıl niçük kim garîb

Ve yâhod anung dik ki yol ötküçi (Mkt. 737/1-2)

“Kâinatın kendisiyle övündüğü hüzün eksiltici olan Hz. Muhammed, ona “Dünyada ya garib ya da onun gibi bir yolcu ol.” dedi.

Divandaki bu müfrede “Kanaat eden aziz, tamah eden zelil” olur anlamındaki hadisinden yararlanılmıştır. İlk dizede tamah eden zelil olur, ikinci dizede kanaat eden aziz olur kısmına vurgu yapılmıştır.

İni hâr iylegen tama‘ bilgil

Dâyimâ ‘azze men-kana‘ bilgil (Mfr. 758)

“Eli değersiz eyleyen tamahtır bil, her zaman kanaat eden azizdir bil.”

“Herhangi bir hadis kitabında bulunmayan ‘Benim Allah ile birlikte olduğum öyle vakitler ki; o vakitte bana ne Hakk’a yakın bir melek, ne de gönderilmiş bir nebi yaklaşabilir.’ bu söz daha ziyade zayıf ve metruk ravileri toplayan duafâ ve mevduât eserlerinde yer almıştır” (Gökalp, 2017: 121). Beyitte bu hadisten alınmış olan “Lî-ma’allâh” lafzı kullanılmıştır. Nasıl ki Allah’la birlikteyken peygamberin Cebrâil’e ihtiyacı yoksa aşktan mahvolup kendini yitiren şairin de sevgili ile aralarında haber taşıyan rüzgâra ihtiyacı yoktur.

İşk mahv itti mini sin çık aradın iy sabâ

Lî-ma’allâhning makâmında ni hâcet Cebra‘il (Msd. 686/5)

“Ey sabah rüzgârı, aşk beni yok etti sen aradan çık; li maallah makamında Cebra’il’e ne gerek var”

Aşağıdaki beyitte, peygamber efendimizin ölüm hakkında söylenmiş “Müminler ölmez sadece fena yurdundan beka yurduna göç ederler.” hadisine telmih yapılmıştır. Hadis, beyitlerde mealiyle geçmektedir.

Hoş ol rindî ki bargay külbedin gül-şenga bargan dik

Bekâ mülkige çun dâr-ı fenâdan intikâl olgay (G. 611/10)

“Bir rindin, fena yurdundan (dünyadan) beka mülküne (ahirete) geçmesi; kulübeden gül bahçesine geçmesi gibidir.”

1.1.1.4. Peygamberler

Divanda Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İdris, Hz. İbrahim, Hz. Ya'kûp, Hz. Yûsuf, Hz. Eyüp, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân, Hz. Hızır, Hz. İsa, Hz. Muhammed olmak üzere on üç peygamber ismi geçmiştir.

1.1.1.4.1. Hz. Âdem

Divanda birçok yerde geçen Âdem kelimesi, insan anlamında kullanılmıştır. Hz. Âdem'i ifade etmek için iki beyitte kullanılmıştır. "İslam inancına göre Hz. Âdem (a.s.) ilk insan ve ilk peygamberdir; künyesi 'Ebu'l-Beşer (insanlığın ilk atası)'dir"(Aydemir, 1996: 19).

Hz. Âdem ile meleğin karşılaştırıldığı beyitte Allah'ın kahrıyla karşıtığında bile "Rabbimiz biz kendimize zulmettik." derken melekler ancak verilen ihsan karşısında zikir ve tesbih çekerler. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulup yeryüzüne indirilmesi sonrasında bağışlanmaları için yaptıkları duaya yer verilmiştir.

Çikmey melek lutfung küni cüz zikr ile tesbîh üni

Âdem diben kahrıng tüni her dem *zalemmâ Rabbenâ* (G. 1/2)

"Âdem kahrının akşamında her nefeste *zalemmâ Rabbenâ* derken melek ihsanının gününde zikir ve tesbih sesinden başka bir şey çekmez."

Zihî mülkingning on sikiz minginden bir kilip 'âlem

Bir öylük kul sanga 'âlem ara Havvâyıla Âdem (G. 409)

"Ne güzel mülkünün on sekiz bininden dünyayı bir kılıp dünyada Havvâ ile Âdem'i sana evli bir kul (kıldın)."

1.1.1.4.2. Hz. İdris

Hz. İdris'in kendisine otuz sayfa verilen bir peygamber olmasının yanında kalemlle yazı yazan, elbise diken hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insan olduğu belirtilir. Ayrıca Hz. İdris için "Biz onu yüce bir mekâna yükselttik" anlamında olan Meryem sûresi 57. Âyetteki (19/57) ifadeden ötürü altıncı kat semaya yükseltildiğini veya cennette olduğunu düşünülür. Hz. İdris divanda Hz. İsa ile göğe yükselme konusunda benzerlikleri olduğu için birlikte kullanılmıştır. İdris peyamber, "Biz onu yüce bir mekâna

yükselttik” âyetine uygun olarak cennet özelliklerimi özenerek anlatmaya çalışacak kişi olarak aktarılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, İdris ve İsa peygamberlerden cenneti dilemek yerine; sevgilinin Firdevs yanağını, Tuba boyunu ve Selsebil dudaklarını tercih etmektedir.

Niçe kim sürse Mesîh enfas-ı can-perver kelâm

Yâhu cennet vâfida İdrîs kılsun ihtimâm

Çerh bâğî ile cennet gül-şenin kılman makâm

Kim manga hâlâ be-nakd iy hûr u serv-i hoş-hırâm

Sünbülüngdür ‘ukde-i re‘ s yüzüng mâh-ı tamâm

‘Arızıng Firdevs kadi tûbî vü la‘ling Selsebil (Msd. 686/5)

“Mesih nefesi can besleyen konuşması veya İdris’in cenneti tarif etmede özenli davranması ne kadar sürerse (sürsün) dünya bağı ve cennetin gül bahçesini makam tutmayın. Ey hûrî ve salınarak yürüyen sevgili bana hala başının düğümü sümbül, yüzün dolunay, yanağın Firdevs, boyun Tuba ve dudakların Selsebil’dir.”

1.1.1.4.3. Hz. Nûh

Hz. Nûh, beyitlerde kendisine inanmayan kavminin tûfanla cezalandırılması ve uzun yaşamasıyla ilgili olarak konu edinilmektedir. Ankebût sûresi 14-15. âyetlerde de (29/14-15) tufandan ve Hz. Nûh’un yaşından şu şekilde bahsedilmiştir: “Andolsun ki biz Nûh’u kendi kavmine gönderdik de o dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tûfan kendilerini yakalayiverdi. Biz de onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret kıldık” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 437).

Divanda dört beyitte Hz. Nûh’tan bahsedilmiştir¹⁸. Âşık gözyaşlarını tufanla ve uzun geçen ayrılık günlerini de Hz. Nuh’un ömrü ile ilişkilendirerek anlatmıştır. Âşığın gözyaşı tufanı, ayrılık günleri de Nuh’un ömrünü geçmiştir. Bir beyitte de Nuh tufanının nedeni rüzgârın âşık olmasına bağlanmıştır.

Sirişkim yamguru ve şâm-ı hicrânımgâ rahm it kim

¹⁸ G.142/6, G.339/6, G.485/2, G.486/5

Bu ötti Nûhning ömridin ol bu ötti tûfândın (G. 485/2)

“Nuh’ın ömrünü geçen ayrılık akşamına ve tufanı geçen gözyaşımın yağmuruna merhamet et.”

Hecr yüz min yılça vü eşkim urar gerdûnga mevc

Min hem öttüm Nûhdın bu eşk hem tûfânıdın (G. 486/5)

“Ayrılık acısı yüz bin yıl kadar olmuştur ve gözyaşım dünyaya (o zamandan beri) dalga vurmaktadır, hem ben Nuh’tan geçtim hem de gözyaşım tufandan geçti.”

Nûh devrinde meger kim ‘âşık irdi rüzgâr

Yoksa eşki seylidin ni irdi tûfân iylemek (G. 339/6)

“Nûh zamanında belli ki rüzgâr âşıkta yoksa gözyaşımın selinden tufan eylemek nedir?”

1.1.1.4.4. Hz. İbrâhim, Halîl

Hz. İbrahim’den beyitlerde Halîl olarak bahsedilmiştir. “Hz. İbrâhim (a.s.), Kur’ân-ı Kerîm’de isminden ve muhtelif kıssalarından çokça bahsedilen peygamberlerden biri olup ‘Halîl, Halîlullah ve Halîlürrahman’ sıfatlarıyla da anılır” (Aydemir, 1996: 57).

Divanda iki defa “Halil” olarak geçen Hz. İbrahim’in sofrasının bereketine ve putperestler tarafından ateşe atılmasına telmihte bulunulmuştur.

Hz. Halil’in ateşe atılması ve ateşin onu yakmaması Kuran-ı Kerim’de “Onu ateşe attıklarında ise biz: Ey ateş! İbrahim’e serin ve selamet ol! diye emrettik.” anlamındaki Enbiya sûresi 69. âyette (21/69) geçmektedir. Beyitteki mavi renk, Hz. İbrahim’in atıldığı ateşin serinliğini ifade etmektedir. Âşık aşk ateşinde yanması bakımından kendini Hz. İbrahim’e benzetmiştir. Güzelin yanakları gül bahçesine dönüşen ateş gibidir.

Cânım örtegen ol otluk çihre gül-zâr-ı Halîl

Anı rûşen iylegen gûgird otı yanında nîl (Msd.686/1)

“Canımı yakan o ateşli çehre Halîl’in gül bahçesidir. Onu parlatan da kükürt ateşi ile yanındaki Nil’dir.”

Hız. İbrahim, misafiri çok seven ve misafir olmadan sofraya oturmayan cömert bir peygamberdi. Bu özelliği ile beyitte zikrolunmuştur. İbrahim peygamberin ekmeğini ikiye bölmesi, sofrasını her zaman biriyle paylaşması anlamındadır.

İki ayırdı ki nânnı hânı içre Halîl

Anıng dik iki uşatmak imes turur imkân (Mkt.691/2)

“Halil sofrası içinde ekmeği ikiye ayırdı, onun gibi (ekmeği) ikiye ayırmanın imkânı yoktur.”

1.1.1.4.5. Hz. Ya‘kûb

Hız. Yakûb, Hız. İshak’ın oğlu ve Hız. Yûsuf’un babasıdır. Fevayid’l-Kiber’de Hız. Yusuf’a duyduğu sevgi, onun kaybından duyduğu üzüntü nedeniyle evine verilen isim “beytü’l ahzan” ile birçok beyitte ona telmihte bulunulmuştur.

Hız. Yakûb, divanda pîr-i Ken‘ân olarak bir beyitte geçmektedir. Beyitte Hız. Yakûb peygamberle birlikte mah-ı Ken‘ân’a yani Hız.Yusuf’a da yer verilmiştir. Hız. Yusuf’un Hız. Yakûb’un varisi olduğu ve güzelliği vurgulanmıştır.

Barıp Yûsuf cemâli nakdiga cânân irür vâris

Niçük kim pîr-i Ken‘ânga meh-i Ken‘ân irür vâris (G. 95/1)

“Yakûb’a, Yûsuf’un varisi olduğu gibi; Yûsuf’un güzellik varlığına da canan gidip varis olmuştur.”

Hız. Yakûb’un evi olan beytü’l-ahzân birçok beyitte geçmektedir. Divanda “künc-i ahzân, külbe-i ahzan, beytü’l-ahzan, künc-i beytü’l-ahzan” şekillerinde geçmiştir¹⁹. Âşığın bulunduğu yer ve gönlü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bunların dışında beyitlerde dünya için de künc-i ahzan benzetme unsuru olmuştur. Şair, kendini Hız. Ya‘kûb’a benzetererek sevgiliden uzakta geçen günlerini külbe-i ahzânda geçirmiş saymışlardır.

Yâr eger külbe-i ahzânıma kirmes tang imes

Kimse baş soku dik irmez bu buzug kâşâne (G. 565/5)

¹⁹ G.3/7, G.95/1, G.122/9, G.136/5, G.195/7, G.267/2G.246/4, G.312/2, G.317/7, G.333/7, G.401/6, G.423/7, G.562/5, G.573/2, G.589/3, G.603/66, G.669/8, G.678/2

“Yar, eğer hüznler kulübeme girmese buna şaşılmaz, bu viran köşk kimsenin baş sokacağını gibi değildir.”

Ol ‘izâr u hat için her dem Nevâyî çikkeç âh

Külbe-i ahzânıga yâ tüştü ot yâ boldı dūd (G. 122/9)

“Nevâyî, o yanak ve ayva tüyleri için her nefeste ah çektikçe hüznler kulübesine ya ateş düştü ya da kulübe dumanla doldu.”

Dünya da dert çekme yeri olarak düşünülüp beytü’l ahzana benzetilmiştir. Beyitte Hz. Yusuf’un zindanda kalması ve sonrasında Mısır hükümdarı olmasına telmihte bulunulmuştur.

Biyle çun red iylegendin song yana iylep kabûl

Vâlî iylep ‘âlem atlıg külbe-i ahzân ara (G.3/1)

“Geri çevirdikten sonra yine kabul edip âlem adlı külbe-i ahzân içinde vali yapmıştır.”

1.1.1.4.6. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf, Hz. Ya’kûb’un oğludur. Babasının karşı duyduğu sevgi nedeniyle kardeşlerinin kıskançlığına uğramıştır ve bu kıskançlık nedeniyle kuyuya atılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in 111 ayetten oluşan Yûsuf suresinde onun kıssası anlatılmaktadır.

Divanda Hz. Yûsuf “meh-i Ken ‘ân, Yusûf-ı Ken ‘ân, Yusûf-ı Mısırî, Yusûf cemâl” olarak sekiz beyitte geçmektedir. Beyitlerde; pazarda satılması, sevgilinin Hz. Yusuf’a benzetilmesi bakımlarından zikrolunmuştur²⁰.

Sevgilinin güzelliğini anlatması için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Hz. Yusuf’un pazarda satılmasına telmih yapılmıştır.

Terk itip sūdâ anın sevdâsına tüşmiş ulus

Kirgeli Yûsuf cemâlim seyr için bâzarga (569/6)

²⁰ G.69/3, G.95/1, G.115/5, G.317/7, G.377/1, G.381/7, G.422/3, G.569/6, G.590/6

“Yusuf gibi güzel yüzlüm gezinti için pazara gireli ulus kazançlarını terk edip anın sevdasına düşmüştür.”

Sevgili övmek için sevgili Hz. Yusuf’a benzetilmekle kalmamış, Hz. Yusuf sevgilinin kölesi olsa onu beğenmeyecek bir efendi konumuna yükseltilmiştir.

İy Nevâyî sin ni had birle anga kul bolga-sin

Kim bigenmes iylemekke Yûsuf-ı Mısırîni kul (G. 381/7)

“Ey Nevâyî, Mısırlı Yusuf’u kulu yapmak için beğenmeyen (güzele) sen ne hadle kul olasın?”

1.1.1.4.7. Hz. Eyyûb

Divanda bir beyitte ismi geçen Eyyûb peygamber herkesçe bilinen özelliği olan sabırla anılmaktadır. Beyitte Hz. Eyyûb’ün türlü belalara sabrettiği ancak ayrılık akşamı belasını görmediği belirtilmiştir. Bu yolla âşık, kendi sabrının Hz. Eyyûb’den daha fazla olduğunu dile getirmiştir.

Ger Eyyûb sabr itti türlüg belâda

Velî görmedi hicr şâmı belâsın (G. 475/3)

“Eyyûb türlü belaya sabr etti ancak ayrılık akşamı belasını görmedi.”

1.1.1.4.8. Hz. Mûsâ

Hz. Musa, Tûr Dağı’nda Allah ile konuşması nedeniyle “Kelîm, Kelîmullâh” olarak anılır. Divanda da Kelîmullah olarak geçen Hz. Musa yed-i beyzâ, Firavun’la mücadelesi ve asası ile altı beyite konu olmuştur²¹.

Nefis ve ruh arasındaki mücadele, Hz. Musa ile Firavun arasındaki mücadeleye benzetilmiştir. Beyitte ruhun ve nefsin bu yolla zıt kavramlar olduğu vurgulanmıştır.

Rûhga şîve kelîmu’llâh işin kılmak fâş

Nefs fir’avlıg esbâbını iylep mebsût (293/4)

²¹ G.22/5, G. 284/4, G.293/4, G. 435/7, G.595/9, G.597/3

“Nefis, Firavunluk nedenlerini açıklarken; ruh için yol, Kelimullah işini açığa çıkarmaktır.”

Nevâyî kalemini Hz. Musa'nın mucizelerinden biri olan esasına benzetmiştir. Taha sûresi 57-76. ayetler arasında anlatılan Hz. Musa ve sihirbazlar kıssasına telmih yapılmıştır. Nevâyî kalemini Hz. Musa'nın esasına benzetmiştir.

Nevâyî sihr irmes gûyâ kelîmu'llâh 'asâsıdır

Bu mu'cizler ki zâhir boldı kıl-k-i nükte-pâşımından (G. 595/9)

“Nevâyî nükte saçan kalemimden ortaya çıkan mucizeler sihir değildir sanki (kalemin) Kelimullah esasıdır.”

Hz. Musa'nın mucizelerinden biri olan yed-i beyzaya telmih yapılmıştır. Sevgilinin elinde parlayan kadeh yed-i beyzaya benzetilmiştir.

Kadeh hurşîdin ol ay ilgige algaç yarur 'âlem

Kelîmu'llâhning ilgide bu yanglıg yok idi mu'ciz (G. 221/5)

“Kadeh güneşini, o ay eline alınca âlem aydınlanır. Kelimullah'ın elinde böyle bir mucize yoktur.”

1.1.1.4.9. Hz. Dâvud

Sesinin güzelliğiyle bilen Hz. Davud bu özelliğine iki beyitte zikrolunmuştur. Her iki beyitte de Hz. Davud'un sesi, Hz. İsa'nın hayat verici olan nefesiyle birlikte anılmıştır. Mutrib, Davud peygamber gibi güzel bir sese ve Mesih gibi can veren bir nefese sahiptir.

Niçe kim nagme çikip Dâvudî

Demde andak ki Mesihâ mutrib (G. 67/2)

“Mutrib, ne kadar Dâvudi şarkı söylüyorsa; nefeste o kadar Mesiha'dır.”

İy mugannî hecr za'findan hazîn-min iyle kim

Lahn-ı davûdî bile kilmes Mesih-enfâsı hoş (G. 261/2)

“Ey şarkıcı ayrılığa dayanamadığımdan kederliyim o yüzden Dâvudi sesin ve Mesih nefesin bile bana hoş gelmez.”

1.1.1.4.10. Hz. Süleymân

Süleymân peygamber, mührü, rüzgâra ve cinlere hükmetmesi ve hayvanların dilini bilmesiyle beyitlerde zikredilir. Hz. Süleymân, Dâvud peygamberin çocuğudur. “Babasına, saltanat ve nübüvvetinde vâris olmuştur. Süleymân, hayvanların dilini bilmesi, rüzgârın emrine âmâde edilmesi, bakır madenin kendisi için bir pınar gibi akıtılması, cinlere hükmetmesi vs. gibi mucizelere sahip bir peygamberdir” (Aydemir, 1996: 187).

Divanda mührünün ve mülkünün konu olduğu üç beyitte geçmiştir²². Âşık gönlünü aşk mülkünün Süleymân’ı saymıştır. Âşığın ahı Hz. Süleymân’ın hükmettiği rüzgâr, âşığın yaraları da Hz. Süleymân’ın mührü gibidir.

Könglümdür ol perîden ‘ışk mülkining Süleymânı

Ki hem bar âhıdın yıl hükmede hem dâğdın hâtem (G. 428/3)

“Gönlüm, o peri gibi güzelden dolayı aşk ülkesinin Süleymân’ıdır; onun âhında yeke hükmetme ve yarasında mühür vardır.”

1.1.1.4.11. Hz. Hızır

Hz. Hızır’ın peygamber, velî ve melek olduğuyla ilgili değişik fikirler vardır. “Genellikle tasavvuf erbabı, onun velî olduğunu; kelâm, tefsir ve hadis âlimlerinin çoğu da nebî olduğunu düşünür” (Çelebi, 2007: 407).

Hz. Hızır, beyitlerde en çok geçen peygamberlerden biridir. Zulmet ülkesinde ab-ı hayatı bulması bu sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşmasıyla beyitlere konu olmuştur. Hayat vericilik ve ölümsüzlük özelliklerinden hareketle sevgili ve âşık için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Divanda otuz dokuz defa Hz. Hızır zikrolunmuştur²³. Bunun dışında birçok beyitte âb-ı hayatla birlikte zikredilerek Hz. Hızır’a telmih yapılmıştır.

Ser-encâm ölmek irmiş iy Nevâyî

Hızırî ömri müyesser boldı sağın (G. 476/7)

“Ey Nevâyî, Hızır ömrüne sahip olduğunu sansak da işin sonu ölmek imiş.”

²² G.428/3, G.605/5, Msv. 689/433

²³ G.78/4, G.92/2, G.107/1-7 “Hızır ü Mesih” redifli, G.112/6, G.122/8, G.124/5, G.180/1, G.185/1, G.201/6, G.261/1, G.288/5, G.291/2, G.325/3, G.336/3, G.353/3, G.373/5, G.377/2, G.476/7, G.470/3, G.485/3, G.537/2, G.569/5, G.572/5, G.611/8, G.619/2, G.621/7, G.671/4, G.676/4, Msv.689/12-29-139-294, Mkt. 701/1,

Divanda Hz. Hızır, genellikle Hz. İsa ile birlikte kullanılmıştır. “Hızır ü Mesîh” redifli sevgilinin güzellik unsurlarını içeren bir gazelden alınan beyitte can verici özelliğinden dolayı dudak ile İsa arasında, kelime anlamının yeşil olması nedeniyle ayva tüyleri ile Hızır arasında bağlantı kurulmuştur.

İy hat u la'ling kaşında münfa' il Hızr u Mesîh

Ni yaşunmaktur ger irmesler hacil Hızr u Mesîh (G. 107/1)

“Ey ayva tüyleri ve dudağı karşısında Hızır ve Mesih’in etkilendiği (sevgili), Hızır ve Mesih bundan utanmıyorsa neden saklanmışlardır?”

Sevgili ve âşık ile ilgili olarak beyitlerde âşığın gözyaşı zülâl-i Hızır’dır.

La'li şevkîdın köz ü könglümge eşk ü âhdur

Yâ zülâl-i Hızr ile enfâs-ı Rûhu'llâhdur (G. 185/1)

“Dudağının arzusundan gözümdeki yaş ve gönlümdeki ah, Hızır suyu (ab-ı hayat) ve İsa nefesi gibidir.”

Aşığa sevda deşinde ve hecr zulmetinde rehberlik yapan Hz. Hızırdır. Hem sevda hem de ayrılık karanlık olduğundan buralar için en iyi rehber Hızır’dır.

Kim hecr zulmetide itse ne tang ki kılğay

‘Aynu’l hayât vaslın hem Hızr reh-nümûnluk (G. 325/3)

“Hayat çeşmesine kavuşan Hızır’ın ayrılık karanlığında rehber olmasına neden şaşılınsın.”

1.1.1.4.12. Hz. Âsâ

Fevâyîdü'l-Kiber'de en çok zikredilen peygamber Hz. İsa olmuştur. “Hz. Âsâ; Kur’ân-ı Kerîm’de Âsâ, İbn Meryem ve Mesîh şeklinde zikredilen, kendisine İncil’in verildiği, Hz. Muhammed’i müjdelediği bildirilen, ‘Allah’tan bir ruh ve kelime’ olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir” (Harman, 2000: 465).

Divanda ismi en çok zikrolunan Hz. İsa beyitlerde İsí, İsí-i Meryem, Mesîh, Mesîhâ, Ruhü'llâh isimleriyle geçmektedir²⁴. Hz. İsa nefesiyle ölüleri diriltmesi, göğe yükselirken dördüncü felekte kalmasına neden olan iğnesi, bebekken konuşması gibi hususlarda beyitlerde söz konusu edilmiştir. Hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme özelliği nedeniyle sevgilinin dudaklarıyla arasında benzerlik kurulmuştur.

Çun diding ölse Nevâyî cân birür la'lim anga

İy Mesîhim rûh-perver la'l-i nâbıngga öley (G. 674/7)

“Ey Mesihim, Nevâyî ölse dudağım ona can verir dediğin için canımın kaynağı olan saf dudağın için öleyim.”

Sevgiliyi övmek için aşırıya kaçan Nevâyî, can vermek için sevgili ağzını açsa Mesih'in kendi ağzını dikeceğini ve nefes bile almayacağını dile getirir

İğnesi birle Mesîh agzın tikip urmas nefes

Cân birürge açsa ol şûh-ı şeker-güftâr agız (229/2)

“O tatlı sözlü güzel, can vermek için ağzını açsa; Mesih iğnesiyle ağzını dikip nefes almaz.”

Şair, sevgili konuşunca bebekken konuşmaya başlayan Hz. İsa'nın; onun güzel konuşmasından utanıp doğuştan dilsiz olacağını söyler. Hz. İsa beyitte, 'İsí-i Meryem olarak geçmiştir.

Ger habîbim kılssa izhâr-ı kelâm iy pîr-i deyr

İsí-i Meryem ol dem güng-i mâder-zâd bil (387/6)

“Ey pir-i deyr, eğer sevgili konuşursa Meryem'in İsa'sı o anda doğuştan dilsiz olur.”

²⁴ G.4/8, G.6/4, G.12/4, G.14/2, G.21/2, G.30/3, G.31/5, G.36/8, G.64/3, G.67/2, G.80/3, G.85/7, G.98/2, G.107/1-7 “Hızr ü Mesîh redifli”, G.112/3, G.112/6, G.135/1, G.139/2, G.148/5, G.156/4, G.167/4, G.171/1, G.185/1, G.187/6, G.201/4, G.207/4, G.255/3, G.221/4, G.229/2, G.229/4, G.234/2, G.246/1, G.261/2, G.291/2, G.299/5, G.317/6, G.326/6, G.334/4, G.336/3, G.337/7, G.347/5, G.383/3, G.383/6, G.384/4, G.387/6, G.403/7, G.420/5, G.443/6, G.470/5, G.478/5, G.482/6, G.494/7, G.508/1, G.518/5, G.513/3, G.528/5, G.550/5, G.550/8, G.569/5, G.572/5, G.576/3, G.588/3, G.605/6, G.611/4, G.619/2, G.622/5, G.642/12, G.661/4, G.662/6, G.667/6, G.671/4, G.Msd.686/2-6, Trc.688/30-61, Msv.68929-/44, Mkt.707/3, Mkt.709/1, Mkt. 714/2, Mkt.731/1, Mfr.777,

Hız. İsa ölüleri diriltmek için gelse de âşık böyle ömürdence ölmenin onun için daha iyi olduğunu belirtir.

Kilgen irmiş ol Mesîh ölgenleri tirtüzgeli

Min tiriğ veh yahşırak bu ‘ömrün ölmek manga (G. 14/2)

“Mesih, ölüleri diriltmek için gelirmiş, ben diriyim ama bu ömürdence ölmek benim için daha iyidir.”

Âşık, gönlündeki gamları dikene benzetmektedir ancak çıkarılmasını da istemez. Vücudumuzun herhangi bir yerine batan diken, iğne yardımıyla çıkarılır. Âşığın gönlündeki gam dikenini, Mesih iğnesiyle çıkarmayı teklif eden Meryem’i reddeder. Bu gamlar çıkarılırsa öleceğini söylemektedir.

Köngülde hâr-ı gamıdur öler-min ey Meryem

Mesîh ignesi birle çikey diseng tikenin (G. 470/5)

“Ey Meryem gönlümdeki gam dikenidir, o diken Mesih iğnesi ile çekeyim desen ölürüm.”

Âşığın ateşli âhları helak edici bir hararet oluşturur. Âşık helak edici hararetine çare bulamamıştır, Mesih nefes verse, bu nefesle birleşen âhlar alev alacaktır. Mesih, bile helak edici hararete çare olamaz.

Tabîb birmedi mühlik harâretimga sükûn

Ki tîz olur bu ot er hod Mesîh urşa nefes (G. 234/2)

“Tabib bu helak edici hararetimi rahatlatmadı, eğer Mesih nefes verse hızlı bir şekilde alev alır.”

Hız. İsa’nın göğe yükseltilmesi de birçok beyitte söz konusu edilmiştir. Bir beyitte bu yükseliş “ulvî hırâm” olarak geçmektedir.

Boldı rûhu’llâh bu iski deydin ‘ulvi hırâm

Ni üçün kim kan tökerdin bolmas ol tersâ hacil (G. 383/6)

“Ruhullah bu eski deyrden göge yürüdü, (hâlâ) o Hristiyan (güzel) kan dökmekten neden utanmaz?”

Ol kuyaş vaslın tiler-sin bol mücerred nige kim

Kökke ruhu’llâhnı yitkürgen anıng tecrîdidür (G. 187/6)

“O güneşin valsını istersen Ruhullah’ı göge ulaştırın tecridi gibi kendini Allah’tan başka her şeyden soyutla.”

1.1.1.4.13. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed beyitlerde Habîb, Hadî-i Sübül, Hayrû’l-Berâyâ, Mefhâr-ı Kâinât, Muhammed-i Arabî, Nebî, Resûl, Resûlullâh, Velî adlarıyla zikredilmiştir. Divanda her yeni harfe geçildiğinde ilk gazeller; tevhid, naat, münacaat, hamd ve sena türünde yazılmıştır. Bunların dışında 96, 351 ve 605 numaralı gazelerde miraç hadisesi anlatılmaktadır. Hz. Muhammed beyitlerde miraç, ayı ikiye bölmesi, şefaât özelliği ve hadisleriyle zikrolunmuştur²⁵. Hz. Muhammed’in yol göstericiliği olmadan bir adım bile atılmaz. O en büyük rehberdir.

İy Nevâyî kadem urmak bolmas

Reh-nümây olmasa hâdî-i sübül (G. 437/3)

“Ey Nevâyî, yolların en doğrusunu gösteren Hz. Muhammed rehber olmasa ayak basmak bile bolmaz.”

Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed’den bir mucize istemeleri nedeniyle Hz. Peygamberin elini kaldırması ve ayı ikiye bölmesi hadisesine telmih yapılmıştır.

Muhammed-i ‘Arabî barmagı işâret ile

Sipihir hânıda ay kursun ol sıfat âsân (Mkt.690/1)

“Muhammed-i ‘Arabî, pamağıyla işaret edip kolaylıkla felek sofrasındaki yuvarlak ayı (böldü)”.

²⁵ G.4/9, G.6/7, G.7/1-3, G.96/1-9, G.160/6, G. 181/6, G. 293/6, G.300/2, G. 306/6, G.351/5-6-7, G.391/7, G.437/3, G.680/7, G.680/6-7, Msv.689/68, Mkt.691, Mkt.737/1, Mkt.727, Mfr.741

Hız. Muhammed'in kullarının günahlarının bağışlanması için Allah katında aracılık etmesi tüm inananların en büyük ümididir. Nevâyî de bu ümidi taşımaktadır.

Veli şefâ' ating imkânı könglige kirgeç

Ümîd ile sivünür yana tab'-ı gam-nâki (G. 681/8)

“ Veli, şefaatinin imkânı gönlüme girince yine gamlı mizacım ümit ile sevinir.”

Nevâyî, Hz. Muhammed'in miraç hadisesini 96 ve 351. gazellerde tasvir etmiştir.

Zihî kök başıga gerdün hırâmingning izidin tâc

Visâling halvetide bir şeb-istân leyletü'l-mi'râc (96/1)

“Semaya yürüyüşünde gök, başına bir taç gibi olmuştur; gözlerden uzak bir kavuşma için miraç gecesi bir kavuşma yeridir.”

1.1.1.5. Ahiret ve Ahiretle İlgili Unsurlar

1.1.1.5.1. Ahiret

İmanın şartlarından bir olan ahirete iman, İsrâfil'in sura üflemesiyle birlikte kıyametin kopması ve sonrasında başlayacak ebedî hayattır. Divanda ahiret “ol 'âlem, mülk-i bekâ, bekâ mülkü ve 'ûkbâ” olarak geçmektedir²⁶.

Peygamber efendimizin ölüm hakkında söylenmiş “Müminler ölmez sadece fena yurdundan beka yurduna göç ederler.” hadisine telmih yapılmıştır. Hadis, beyitlerde mealiyle geçmektedir.

Hoş ol rindî ki bargay külbedin gül-şenga bargan dik

Bekâ mülkige çun dâr-ı fenâdan intikâl olgay (G. 611/10)

“Bir rindin, fena yurdundan (dünyadan) beka mülküne (ahirete) geçmesi; kulübeden gül bahçesine geçmesi gibidir.”

Nevâyî bu dünyada eziyet ile ömrünü geçirirse de öbür dünyada arzusuna ulaşacağına dair ümit beslemektedir.

Nevâyî 'ömrin ötkerdi meşakkat birle 'âlemde

²⁶ G.46/7, G.387/1, G.398/8, G.420/9, G.551/9, G.611/10, Msv.689/41, Mkt.723/1-3

Ümîdi bu ki ol ‘âlemde tapkay kâm-rânlıglar (Mkt.723/1)

“Nevâyî, ömrünü âlemde eziyetle geçirdi; öbür âlemde arzusuna erişmiş bulunmak, ümididir.”

Dünya ve ahiretimizi aynı anda yapamayacağımızı belirtmek için Nevâyî, iki gemi arasında kalan kişinin boğulacağı söylemiştir. İkki kime uçını tutar bolur garîk sözü, iki cami arasında kalan beynamaz deyimini hatırlatmaktadır.

Dünyâ vü ‘ukbî ikisi cem‘ bolmas

Kim ki ikki kime uçını tutar bolur garîk (M.763)

“İki gemi ucunu birden tutanın suya batacağı gibi, dünya ve ahiret ikisi toplanmaz.”

1.1.1.5.2. Devr-i Kamer/Ahir Zaman

Devr-i kamer, kıyamet kopmadan önceki zaman olan ahir zamanı ifade eder. “Yedi seyyareden her birine ait ve biner seneden ibaret olmak üzere yedi devir vardır. Şimdi içinde bulunduğumuz devir (devr-i Kamer) yahut (devr-i Muhammedî)dir. Diğer bir rivayete göre, bu devirlerin her bir yedi bin, yıldızların devirlerinin mecmuu da kırk dokuz bin sene olduğundan, devr-i Kamer’in nihayetinde kıyamet kopacağına inanılır” (Levend 1984: 202). Ahir zaman kıyamet alametlerinin, fitnelerin, karışıklıkların çıkacağı zamandır. Devr-i kamer terkibi divanda bir beyitte kullanılmıştır Ahir zaman düşüncesi, beyitlerde sevgili etrafında şekillenmiştir. Beyitte sevgilinin yanağı, devr-i kamer ve gözünü de devran fitnesinin başı olarak nitelendirmiştir.

Didim itkil ‘ârızınğ birle közün vasfın didi

‘Ârızım devr-i kamer ser-fitne-i devrân közüm (G. 455/3)

“Yanağın ile gözünü tarif et dedim. Yanağım ahir zaman, gözüm dünya fitnelerinin başıdır dedi.”

Kıyametin kopması, sevgilinin yüzünü açmasına bağlanmıştır. Ahir zaman fitnesi olarak tasavvur edilen sevgilinin yüzünü açması, âşıkları birbirine düşürebilir.

Kıyâmet irdi ansız kim yüz açtı iy müsülmânlar

Bolung vâkıf ki boldı fitne-i âhir zamân peydâ (G. 37/6)

“Ey Müslümanlar, ahir zaman fitnesinin ortaya çıktığını bilin; onun ansızın yüzünü açmasıyla kıyamet gelebilir.”

1.1.1.5.3. Kıyamet

Ahret hayatının başlangıcı ve dünya hayatının ise sonunu ifade eden kıyamet; kalkmak, dikilmek, ayaklanmak anlamlarına gelir. Kıyametle ilgili gerçek anlamının yanında sevgili ve âşıkla ilgili değişik tasavvurlar oluşmuştur. “Kıyamet bir terim olarak, evrenin düzeninin bozulması, her şeyin alt üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden yaratılıp diriltiyle ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir” (Karaman vd., 2004: 121).

Divanda on dört beyitte Arapça “kıyamet” kelimesi kullanılmışken üç beyitte Farsça “rüst-â-hîz” kelimesi bir beyitte de Türkçe “tanlalık” kelimesi kullanılmıştır²⁷.

Sevgilin mahallesinde kalabalıklığı anlatmak için şair kıyamet ifadesini kullanmıştır. Kıyameti andırsan bu kalabalık nedeniyle şairin feryatları sevgiliye ulaşmaz.

Kayda feryâdım işitkey ol ki kûyî güm imes

Halk efgânı bile gavgâ-yı rüst-â-hîzden (G. 492/2)

“(O sevgili) benim feryadımı nerede işitecek, mahallesi halk figanı ve kıyamet kavgasından kayıp (boş) değildir.”

Nevâyî’nin dertli feryadı sura benzetilmiştir. Surun üflenmesiyle tüm insanların öleceği gibi, Nevâyî’nin feryadı da tüm insanları helak etmiştir.

İy Nevâyî derdlig nâheng kılur ilni helâk

Aytkıl sûr-ı kıyâmet yoksa efgândur mu o (G. 377/11)

“Ey Nevâyî, dertli inleyişin herkesi helak eder, söyle o kıyamet suru mu yoksa feryat mıdır?”

²⁷ G.37/6, G.81/3, G.190/1, G.212/2, G.248/3, G.263/5, G.336/4, G.342/5, G. 377/1, G.482/8, G.492/2, G.506/6, G.509/4, G.519/2, G.538/2, G.549/7, G.571/4, Mfr.772,

Kıyamet, âşığın sarhoşuğunu anlatmak için bir zaman ifadesi olarak zikredilmiştir. Âşık o kadar sarhoştur ki kıyamete kadar bu sarhoşluktan ayılamayabilir. Beyitlerde “tâ kıyâmet “veya “kıyâmete tigrü” şeklinde kullanılmıştır.

Câm-ı ‘ışkından köngül ol nev’ irür mest-i harâb

Kim kıyâmet bezmiga tigrü ayılgu dik imes (G. 248/3)

“Aşkının kadehiyle (şarabıyla) gönlüm o kadar perişan bir sarhoştur ki kıyamet bezmine doğru bile ayılmaz.”

Sevgili ile ilgili hususlarda dünyanın altüst olmasına sebep olan boyu ile kıyamet arasında ilgi kurulmuştur.

Hûrî ki mining cânıma âfet yitilptür

Tûbî kibi kad birle kıyâmet yitilptür (G. 190/1)

“Benim canıma belâ getiren huri, Tuba gibi boyuyla kıyamet getirir.”

1.1.1.5.4. Haşir, Mahşer

İlk surla birlikte kıyamet kopmasıyla ikinci surun üflenmesiyle herkes dirilecektir ve hesaba çekilmek üzere mahşer meydanında toplanacaktır. Beyitte mahşer, haşr ve sorug küni olarak ifade edilmiştir²⁸. Âşığın sevgiliyle mahşerde kavuşma ve hesaplaşma ümidi vardır.

Bir iki lafz didim ‘ışkıdan öltürdi mini

Meger imdi dige-min haşrde kalgan elfâz (G. 299/6)

“Aşkından bir iki söz söyledim ve beni öldürdü ancak şimdi kalan sözlerimi mahşerde söyleyebilirim.”

Kıyamet kelimesinde olduğu gibi haşr de uzun bir zaman dilimini ifade için kullanılmıştır. Ayrılık akşamı uyuyan şair, ancak haşr kavgasında bile uyanamayacak gibidir.

Andak uykuga Nevâyî bardı hicrân şâmı kim

²⁸ G.8/10, G.24/5, G.45/7, G.63/9, G.144/7, G.299/7, G.382/6, G.559/5, G.623/8, Msv.689/45-88

Yahşıdur ger haşır gavgasıda dağı uyganur (G. 144/7)

“Ayrılık akşamı, Nevâyî öyle bir uykuya daldı ki haşır kavgasında bile uyansa iyidir.”

1.1.1.5.5. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar

1.1.1.5.5.1. Cennet

Cennet, beyitte sıkı kullanılan bir kavram olmuştur. Özellikle sevgili ve sevgiliyle ilgili unsurlar etrafında bir cennet tasavvuru oluşmuştur. “Cennet ‘örtmek, gizlemek’ anlamındaki cenn kökünden isim olup ‘bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe’ mânasına gelir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır” (Topaloğlu 1993: 374).

Beyitlerde cennet; cennet-i ahlak, cennet-i vasl, hâzin-i cennet, hûr-ı cennet, kasr-ı cennet, ravza-i cennet, reşk-i cennet, sebze-i cennet, ravza, ravza-i darü’s-selâm, ravza-i huld, ravza-ı rıdvan, bağ-ı rıdvan, huld, huld-ı rıdvan, firdevs, gülşen-i firdevs, arş-cenâb, bihişt, uçmağ gibi isim ve terkiplerle birlikte kullanılmıştır²⁹. Cennet bahçeleri, Tûbâ, hûrîler, Rıdvân ve cennette akan nehirler beyitlere konu olmuştur.

Divanda sekiz cennetten “sekiz uçmağ” olarak bahsedilir. Beyitte şair kendi kendine seslenerek sekiz uçmağ hevesinden vazgeçmesini ve bunların yâri (Allah’ı) isteyen kişi için engel olduğunu söyler ki bize Yunus Emre’nin Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri/ İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni beytini hatırlatır.

Nevâyîyâ sikiz uçmak hevâsından kiç kim

Bular mevâni’ irür yâr ister olsa birev (G. 531/7)

“Ey Nevâyî, sekiz cennet hevesinden vazgeç; bunlar, yârini isteyen kişi için engeldir.”

²⁹ G.7/4, G.23/6, G.26/4, G.34/6, G.45/8, G.52/3, G.57/2, G.61/5, G.80/8, G.116/7, G.148/1, G.201/9, G.205/3, G.206/6, G.213/2, G.259/6, G.263/6, G.269/5, G.246/2, G.280/6, G.317/1, G.350/9, G.389/1, G.438/5, G.441/3, G.446/2, G.460/1, G.463/5, G.470/4, G.513/2, G.522/8, G.531/7, G.532/3, G.535/4, G.539/2, G.540/2, G.547/7, G.550/3-7, G.572/7, G.576/8, G. 577/5, G.590/7, G.611/2, G.644/2, G.669/4, G.676/6, Msd.685/1, Msd. 686/6, Msv. 689/138-140-215-232-335

Şair, genel olarak cenneti bir kıyas unsuru olarak kullanmıştır. Sevgilinin bulunduğu her yer âşık için cennettir. Hatta cennetten daha üstündür.

Nakş itip közümge cennet ivrülür-min kûyunge

İylerem bu nev' ile cennetni kûyung sadkası (G644/2)

“Gözüme cenneti yerleştirip, senin mahallene yönelirim; bu yolla, cenneti mahallen için sadaka yaparım.”

Güzeller, geçtikleri yerleri cennete çevirirler; sevgilinin yanağı birçok yönüyle cennet bahçesi, cennet gülü olarak düşünülmüştür. Hatta cennette bile o güllerden yoktur.

Yüzün meydın ki gül gül boldı yok cennetde ol güller

Ki bir bir açılıpdur 'âlem-i hüsnün baharında

“Yüzün şaraptan gül gül oldu, güzelliğinin âleminin baharında bir bir açılan o güllerden cennette yoktur.”

1.1.1.5.5.2. Tûbâ

Tûbâ, cennet ağacı olarak bilinir. “Tûbâ müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında kökü Hz. Peygamber’in makamı olan ‘vesîle’ cennetinde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır” (Uzun, 2012: 317). Divanda sevgilinin boyu için benzetilen olmuştur³⁰. Sevgilinin boyu Tûbâ’dan bile uzundur, o yüzden boya Tûbâ demek yanlış olacaktır. Sevgilinin boyunun Tûbâ’ya benzetildiği beyitlerde sevgilinin yüzü de cennet güllerine benzetilmiştir.

Sehdür tûbî dimek ra'na nihâlingni körüp

Yâ ki cennet bâğı gül-zâr-ı cemâlingni körüp (G. 57/1)

“Gül gibi güzel sevgilinin fidan boyunu görüp Tûbâ demek, yüzünün gül bahçesini görüp cennet bağı demek yanlıştır.”

Ey Nevâyî kaddi tûbîdür yüzi cennet gülü

Gül-şen-i devrânda yok ol kadga bir mânend şâh (G. 116/7)

³⁰ G.57/1-4, G.116/7, G.190/1, G.611/4, G.680/3, G.685/1, G.686/6

“Ey Nevâyî, boyu Tûbâ’dır ve yüzü cennet gülü, dünyanın gül bahçesinde o boya denk bir dal yoktur.”

1.1.1.5.5.3. Kevser, Selsebil

Cennette müminler için yaratılmış olan Kevser ve Selsebil ırmakları, beyitte sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Kevser on altı beyitte, Selsebil ise bir beyitte bir beyitte ayet içinde zikredilmiştir³¹.

Sevgilinin dudağının Kevser’e benzetildiği aşağıdaki beyitte, Bilal kelimesi hem ıslaklık hem de ilk ezanı okuyan Hz. Bilal anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı, Kevser; beni ise Bilal olarak tasavvur edilmiştir. Dudak üstündeki ben, Kevser suyunun yanında oturan Bilal gibidir.

Ravzada Kevser kıragında hayâl ittim bilâl

Yüz ara leb la’l üze şeb-reng hâlingni körüp (G. 57/2)

“Yüzündeki dudağın, dudağının üstündeki beni görüp Cennette Kevser kenarında (oturan) Bilal’i hayal ettim.”

Sünbülüngdür ‘ukde-i re’s yüzüng mâh-ı tamâm

‘Arızınğ Firdevs kadi tûbî vü la’ling Selsebil (Msd. 686/5)

“Başının düğümü sümbül, yüzün dolunay, yanağın Firdevs, boyun Tuba ve dudakların Selsebil’dir.”

Birçok beyitte Kevser, kadeh ve meyle ilgi kurularak verilmiş ve zahid için cennet isteğinin bir göstergesi olarak düşünülmüştür. Zahid, Kevseri seçerken şair meyi tercih etmiştir.

Kasr-ı cennet birle Kevser meyli kılman fakîh

Kim gönlüm ülfet tutuptur külbe-i hammâr ile (G. 576/8)

“Fakih, beni Cennet sarayı ve Kevser’e meylettirmeye çalışma, benim gönlüm meyhaneci kulübesiyle dostluk kurmuştur.”

³¹ G.7/5, G.28/5, G.45/8, G.57/2, G.164/5, G.166/5, G.201/9, G.268/6, G.280/6, G.389/1, G.464/8, G.476/5, G.550/7, G.556/6, G.576/8, Msd.686/6, Msv.689/90

1.1.1.5.5.4. Hûrî

Cennette kadınlara verilen isim olan hûrî, sevgilinin güzelliğini ifade etmek için bir kıyas aracıdır. Sevgili huri kadar güzel çoğu kez hûrîlerden çok daha üstündür. Hûrî gibi olan sevgilinin mahallesi de âşık için bir cennettir. Sevgilinin yanağı arzusunun kılıcıyla ölen âşık, kefeninin her ipliğinin hûrîlerin yüzüne allık olmasını ister. Peri ve hûrîlerin içinde sevgili gibisi yoktur. Hûrî, zahidin cennet isteğinin göstergelerinden biridir. Âşık, yâri seçerken zahid hûrîyi seçer.

Bolup min yârga tâlib velikin hûrga zâhid

Munı min istemes-min kim manga matlûb imes ança (G. 28/3)

“Ben yâre talip oldum ancak zahid hûrîye talip oldu, benim için o (hûrî) arzu edilir olmadığından onu istemem.”

Hûr-ı cennet şeklidin hem dil-rübâ hüsnüng latîf

Huld-ı rızvândın dağı kuyung serâ-bustânı hûb (G. 52/3)

“Cennet hurisinin görünüşünden gönül kapan güzelliğin güzeldir, cennetten de mahallenin bahçesi daha güzeldir.”

Sevgilinin yanağının arzusundan ölen şair, kanlı kefeninin iplerinden sevgilinin yanaklarının daha kırmızı olması için allık yapmak ister. Böylece kefeni de olsa hûrî gibi olan sevgiliye ulaşabilir.

‘Îzârı şevki tîgıdın ölüp kanlıg kefen birle

Anıng her târıdın hûrâ yüzige gâze ister-min (G. 520/5)

“Yanağının arzusunun kılıcıyla ölerken kanlı kefenin her ipiyle huriye allık yapmak isterim.”

1.1.1.5.5.5. Cehennem

Cehennem, günahkârlar için cezalarını çekecekleri azap yurdudur. Fevâyidü'l-Kiber'de cehennem, dûzâh ve tamug/k adlarıyla anılmaktadır. Yirmi dört beyitte dûzâh, on iki beyitte tamug zikrolmuştur. Beyitlerde âşığın içinde bulunan ayrılık ve âh ateşi gibi zor durumlar, cehennem olarak tasavvur edilmiştir.

Cehenmem azabından insanları koruyacak olan şey, ibadet elbisesidir. Sıcaktan koruduğu bilinen ketenden yapılan kefen bile onu cehennem ateşinden kurtaramaz.

Hulle-i tâ'at iter dûzâh otın def' yok irse

Ol harâretka ni dâfi' kefening gerçi ketândır. (G. 204/6)

“Cehennem ateşini ibadet elbisesi uzaklaştırır, o yok ise kefenim keten olsa da harareti nasıl uzaklaştırırsın?”

Âşık, dünyada çektiği ayrılık acısını anlatmak için cehennemi benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Âşığın âhları, cehennem ateşinden daha yakıcıdır. Âşık için ayrılık akşamı bir cehennemdir.

Firâk şâmı ki ehl-i hîred birür pendim

Meger ki dûzâh ol bu anıng âzâbı irür (G. 163/3)

“Ayrılık akşamı, akıl sahipleri bana öğüt verirler; aslında ayrılık akşamı cehennem ve akıllıların öğüt vermesi de cehennem azabıymış.”

Gerçi bolsa her şerer dûzâh otdın şu'le'î

Mümkin irmes könglüm âteş-gâhınıng uçkunı dik (G. 346/2)

“Her kıvılcım, cehenmem ateşinin bir alevi olsa, ateş yanan gönlümün kıvılcımı gibi olması mümkün değildir.”

Nevâyî havanın aşırı sıcak olduğu bir zamanında sıcaklığı cehennem alevlerine benzetmiştir.

Bir nev' müfrit oldı harâret hevâda kim

Tiprense yil tamug otıdındur zebâne'î (Mkt.722)

“Havada aşırı bir sıcaklık meydana geldi, (öyle ki) rüzgâr hareket etse cehennem ateşinden kıvılcımlar oluşur.”

1.1.1.6. Kaza ve Kader

Allah'ın yarattıklarıyla ilgili önceden takdir ettiği şeylerin gerçekleşmesi, kader ve kazâ kelimeleriyle ifade edilir. “Kader, Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle

bilip belirlemesi; kazâ ise Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirme şeklinde tanımlanır” (Yavuz, 2001: 58).

Beyitlerde kader kelimesi yalnızca bir beyitte “makdûr” olarak geçmiştir. Kaza ile ilgili kıl-k-i kaza, kaza cellâdı, kaza mühendisi, dihkân-ı kaza, dârü'l-kaza gibi terkiplerle beyitlerde yer almaktadır³². Nevâyî, kader hakkında teslimiyetçi bir düşünce içindedir. İnsanların fiillerini ve seçimlerini İlahi iradeye bağlar.

Ezelde yazılanları, değiştirme gücü kimsede yoktur. Bazılarına zor durumda olmak, bazılarına ise üstün olmak yazılmıştır ve bunu değiştirmenin imkânı yoktur.

Ni ihtiyâr sangâ vü manga ki kıl-k-i kazâ

Ezelde yazdı ni mecrûhdur u ger racîh (G. 105/3)

“Kaza kaleminin yaralı ya da üstün tutulmuş olarak ezelde yazdı, (bunda) sana ve bana seçim yoktur.”

Nevâyî, ölümün de ilahi iradeye bağlı olduğuna inanır. Ondaki sakınmanın faydası olmayacağını dile getirir.

Hazer kılmak kazâ cellâdının bolmas ki yıllardur

Kılur katl iyle kim ni tîğ irür peydâ ni kan peydâ (G.37/8)

“Ne kılıç ne kan ortada olmadan yıllardır can alan kaza cellâdından, sakınmak olmaz.”

Nevâyî, başına gelecek her şeyi İlahi güce bağlamış ve her şeye razı olmuştur. Kaza konusunda fazla düşünmenin dertten başka bir şey getirmeyeceğini düşünür.

Her ni kim kilse kazâdın şâkir olmak şart irür

Sûdi yok cüz gussa kimse her niçe bolsa mudık (G.323/6)

“Kazadan her ne gelse şükretmek şarttır, çünkü her ne kadar çok düşünsük de bunun bize dertten başka faydası olmaz.”

³² G.4/5, G.11/4, G.30/7, G.37/8, G.59/3, G.61/1, G.71/3, G.90/3, G.105/3-7, G.133/2, G.154/7, G.164/6, G.270/3, G.274/3-7, G.277/2-7, G.294/7, G.297/6, G.303/7, G.306/2, G.323/6, G.354/6, G.389/2, G.397/6, G.415/7, G.421/8, G.513/3, G.525/3, G.551/7, G.568/4, G.591/3, G.629/6, G.655/5, G.669/5, Mkt. 739/4

Nevâyî, kaderinin ona verdiği sınırsız dertlerden dolayı vazgeçmesini istediklerinde bu nasıl kaderdir diye sormaktan kendini alamamıştır.

Çu boldı cevri bî-mikdâr diler

Kiç andın veh manga bu iş ni makdûr (G.168/3)

“Eziyetleri sınırsız oldu, ondan vazgeç derler; eyvah bana ki bu iş nasıl bir kaderdir?”

Nevâyî, beyitlerde kazayı ehl-i sünnet akidesi içinde işlemiştir. Kazanın hükmü neyse o gerçekleşecektir, ondan kaçmak mümkün değildir. Kazanın hükmünü kabul etmek ve başımıza gelen her şeye şükretmek gerektiğini ifade eder.

1.1.2. İbadet İle İlgili Kavramlar

İbadet; boyun eğme, itaat etme, alçakgönüllü olma, kulluk yapma, tapma ve tapınma anlamlarına gelir. “İbadet dini bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder; ancak kelimenin dini içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır” (Sinanoğlu, 1999: 248).

Divanda ibadet kelimesinin yanında taat kelimesi de kullanılmıştır. Nevâyî beyitlerde yaşlılığı ibadetle geçirmek gerektiğini, cehenmem ateşinden koruyacak olan ibadet elbisesi olduğunu, ibadetin kibirden uzak olması gerektiğini belirtmiştir³³.

Yigitliginde eger tâ‘at iyleseng sin sin

Karıdng irse ni kılğing ki kılmagung tâ‘at (73/7)

“Eğer gençliğinde ibadet yaptıysan bile sen yaşlandığında da ibadet etmeyeceksin de ne yapacaksın?”

Fakr ehli istep kurbeting ehl-i ginâ hem tâ‘ating

Yitkenge dâg-ı fûrkâting ni fakr nâfi‘ ni ginâ (1/5)

³³ G.1/5, G.9/6, G.73/6, G.79/5, G. 126/6, G.204/6, G.319/3, G.327/7,G.411/7, G.530/6, Trc.681/95, Trc.688/20, Mkt.724/1, Mfr. 751, Mfr. 776

“Yokluk sahipleri yakınlığını, zenginlik sahipleri ibadetini isterler, ayrılığınının yarası ulaştığında ne yokluğun ne zenginliğin faydası olur.”

Nevâyî'nin elli yaşında olduğunu düşündüren beyitte şair kendine ibadet köşesini tutmanın vakti geldiğini ve o yıla kadar koruduğu saygınlığı böyle koruyacağını belirtmektedir. Toplumda belli bir yaştan sonra insanların ibadete yönelmelerinin gerektiği ibadet dışındaki şeylerle ilgilenenlerin saygınlığını yitireceği yönünde bir düşüncenin hâkim olduğunu görüyoruz.

İy köngül tut gûşe'î imdi 'ibâdet kılğalı

Kalmak ister bolsang illig yılğı bolgan hürmetim (G.411/7)

“Ey gönül elli yıllık olan saygının kalmasını istersen şimdi ibadet köşesini tut.”

Şair, ibadet konusunda kibre kapılmamak gerektiğini hatırlatır. Ben çok ibadet yapıyorum diyerek kibirlenmek, doğru yoldan sapmakla aynıdır.

Tâ'atimni kibrler fiskıga yandaştursalar

Ni bu yahşırak bolgay ni ol mundın yaman (Mkt. 715/2)

“İbadetimi kibirlerin doğru yoldan çıkmasına yaklaştırsalar, ne bu (ibadet) ondan (doğru yoldan çıkmaktan) daha iyidir ne de o (doğru yoldan çıkmak) bundan (ibadetten) kötüdür.”

İbadetlerin yerine getirilmesinde farz, vacip ve sünnetler önemlidir. Dinen yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda istendiği fiillere farz; farz kadar kesin olmamakla birlikte kuvvetli bir delille yapılması gereken emirlere vacip; Hz. Muhammed'in fiilleri, sözleri ve tasviplerine sünnet nedir. Divanda dört beyitte farz, iki beyitte sünnet ve iki beyitte vacip zikrolunmuştur. Farz ve sünnet aynı beyitlerde kullanılmıştır³⁴.

Riyazet az yiyip içerek, az uyuyarak, çok ibadet ederek, nefsin arzuladığı şeylerin yapmama, dünya lezzetlerinden sakınarak nefsin terbiye etme, ahlakı güzelleştirmedir. Nevâyî, farz ve sünnet yolundan ayrılmamak gerektiğini; riyazetin bunun içinde olmadığını ifade etmektedir.

³⁴ G.39/6, 97/3, G.453/3, G.489/4, G.514/1, G.666/2

Riyâzet iylemesün rüzgâring âşüfte

Edâ-yı farz ü sünen kıl özüngge koyma harec (G. 97/3)

“Riyâzet, zamanını perişan etmesin; farz ve sünneti yerine getir ve benliğine haramı koyma.”

Gözlerin sadakası, bakmaktır. Âşık, sevgilinin güçsüz gözlerinin sadaka vermesini istemektedir bu da âşıklara bakarak olacaktır.

Közlering ger nâ-tüvândur sadka vâcibdür anga

Yüz mining dik nâ-tüvân her nâ-tüvâning sadkası (G. 666/2)

“Gözlerin zayıf olsa da benim gibi yüz zayıf (kişinin) ve her zayıfın sadakası ona vaciptir.”

1.1.2.1. Namaz Ve Namazla İlgili Kavramlar

1.1.2.1.1. Namaz, Abdest

Kelime-i şehâdetten sonra İslam’ın en büyük şartı olan namaz, divanda on beyitte geçmektedir³⁵. Bunun dışında namazın fazlarından olan secde, kıyam ve rükû ile ilgili değişik beyitler bulunmaktadır. Abdest ile ilgili abdestsiz anlamında “taharetsiz” kelimesinin kullanıldığı bir beyit vardır.

Namazı vaktinde kılmak, namazın farzlarından biridir. Uykuya dalan ve rüyasında başı bir sanem huzurunda olan şairi, bir sofu kalk namazın vakti geçiyor diye uyandırır.

Tüşte başım ol sanem allındadır iy pârsâ

Kop namâzıng vakti ötti dip n’iter-sin oygatıp (G. 69/2)

“İy sofu, düşte başım o put gibi güzel sevgilinin karşısındayken; kalk namazın vakti geçti diyerek beni uyandırıp ne yapacaksın?”

Namazın farzlarından biri de kibleye yönelmektir. Ancak Nevâyî gönlümüzün Allah’a yönelmesinin daha önemli olduğunu söylemektedir.

Namâz edâsıda kılğıl köngülni Tingrige tüz

³⁵ G.69/2, G.97/4, G.198/7, G.202/7, G.214/3, G.219/6, G.226/5, G.548/4, G.563/2, G.613/6

Köngül tüz olsa imes bâk bolsa kıbleng kec (G. 97/5)

“Namazını eda ederken gönlünü Tanrı’ya doğrult, gönlün doğru ise kıblen eğri olsa da korku yoktur.”

Namazın farzlarından biri de temizliktir. Namaza başlamadan önce abdest alınması ve namaz kılınan yerin temiz olması gerekir. Fasık olan kişinin abdestsiz namaz kılması, bir kişinin aşkta hile yapıp her gördüğü güzele secde etmesi gibidir.

Ol ki iyler ‘ışkka mekr ü secde iyler körse hüsn

İyledir kim iylegey fâsık tahâretsiz namâz (G. 214/3)

“Doğru yoldan çıkmış kişinin abdestsiz namaz kıldığı gibi o da aşkta hile yapar güzelliği görünce secde eyler.”

Vücuttan çıkan herhangi bir sıvı abdesti bozar ve tekrar abdest almadıkça namaz kılınmaz. Kan da bu sıvılardan birdir. Şeyh namaz kılalım diye teklifte bulunmuştur. Ancak âşığın namaz kılmasına engel bir durum vardır. Aşk kılıcıyla yaralanan âşığın yarısından çok kan gelmektedir.

Şeyh teklîf-i namâz itti velî bilmes kim

‘İşk tîgı yarasıdın baradur kan asru (G. 548/4)

“Şeyh, aşk kılıcının yarısından çok kan geldiğini bilmeden namaz teklifinde bulundu”

Namaz, sevgilinin mahallesinin Kâbe’ye, kaşının da mihraba benzetilmesi yoluyla birçok beyitte sevgiliyle ilgili olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde kaş mihraptır ve mihrap yerine kaşın gözüktüğü bu namaz nasıl olur diye sorgulanmaktadır.

Nevâyîning bu namâzı ni nev‘ ikin yâ Rab

Ki secde vakti közige ol igme kaş körünür (G. 198/7)

“Ya Rab, secde vaktinde gözüme o eğilmiş kaşın görüldüğü Nevâyî’nin bu namazı, nasıl bir namazdır acaba?”

Aşağıdaki beyitteyse âşığın mahallesi Kâbe'ye benzetilmiştir ve âşık Kâbe'de tavaf eder gibi âşığın mahallesinde döndüğü için ne tarafa secde etse karşısında sevgilinin mahallesi vardır bu nedenle kible aramaya gerek yoktur.

Ham bolup yir öpmekim kûyide her yandın ni 'ayb

Ka'beğa câyiz durur her sarıdın kılmak namâz (G. 219/6)

“Mahallende eğildiğim her yandan yerleri öpsem buna şaşılmaz (çünkü) Kâbe'de her yönden namaz kılmak cayizdir.”

Sevgilinin hayali gözde olduğu için göz Kâbe'ye benzetilmiştir. Göz açıp kapatırken kirpiklerimizin hareketi de namaza benzetilmiştir.

Tâ hayâling közdedür köz öyi gûyâ Ka'bedir

Kim turup etrâfıdın kirpiklerim iyler namâz (G. 226/5)

“Hayalinin gözde olması nedeniyle göz evi sanki etrafında kirpiklerin durup namaz kıldığı bir Kâbe'dir.”

1.1.2.1.1.1. Secde, Rükû, Kıyam

Namazın farzlarından olan secde³⁶, rükû³⁷ ve kıyam birçok beyitte geçmektedir. Secde, Allah'ın büyüklük ve yüceliği önünde alın, burun, el, dizler ve ayak parmakları yere degecek şekilde yere kapanmak demektir. Secde ve sücud şeklinde divanda yirmi üç beyitte geçmektedir. Aşağıdaki beyitte Nevâyî, gençliğini fık ve fücür ile geçirdiğini zamanını boşa harcadığını artık secdeden başını kaldırmayacağını dile getirmektedir. Hem de “başını dövmek” anlamındaki pişmanlık dile getiren ifadeyi secde de alınımızı yere koymak anlamıyla da kullanılmıştır.

Disem ki tâ'at idip secdedin kötürmey baş

Başımğa urgalı layık görünür ol tâ'at (G. 739/3)

“İbadet edip secdeden başımı kaldırmayayım desem, başıma vurmak için bu ibadet uygun görünür.”

³⁶ G.69/4, G.79/5, G.83/3, G.156/3, G.198/7, G.214/3, G.277/3, G. 327/6, G.373/5, G.418/4, G.544/6, G.547/1, G.552/2, G.556/2, G.614/2, G.642/9, Trc.688/30-65, Mkt.739/3

³⁷ G.9/6, G.126/6, G.410/6, G.418/4

İki beyitte secde-i şükür ifadesi geçmektedir. Bir nimete kavuştuktan sonra veya bir beladan kurtulduktan sonra yapılan şükür secdesi, sevgiliyle ilgili olarak kullanılmıştır. Kaza, vakti geçmiş olan namazların sonradan edâ edilmesidir. Âşık, sevgilinin mihrap gibi kaşlarına kavuşsa ve namazlarını burada kaza edebilse bin kere şükür secdesi yapacaktır.

Kılay ming secde-i şükr ol ki 'ömrüm secdede ötti

Tapa alsam kaşing mihrâbıda barın kazâ kılmak (G. 327/6)

“Tüm namazları, kaşının mihrabını bulup kaza edebilsem, secdede geçen ömrüme, bin şükür secdesi yapacağım.”

Âşık, salınarak yürüyen servi boylu güzel ile onun gölgesi gibi aynı yolda olabilse başını kaldırmadan şükür secdesi yapacaktır.

Başımın almagay-min secde-i şükr iyleyü yirdin

Eger serv-i hırâmânımga bolsam sâye dik hem-reh (G. 552/2)

“Salınarak yürüyen sevgilimle gölge gibi aynı yolda olsam yerden başımı kaldırmadan şükür secdesi ederim.”

Divanda secde kelimesi dini anlamından çok sevgilinin kaşının mihraba benzetilmesi unsuru da kullanılarak sevgiliye karşısında eğilmeyi ifade etmektedir. Âşık, put gibi güzel sevgiliye secde etmekte ve normal hayatta âşığın secde etmesini isteyen zahidin kinaye yoluyla bu durumdan memnun olacağını düşünmektedir.

Her zamân ol sanem allında bu kim secde kılur-min

Kayda zâhidka birür dest bu şâyeste 'ibâdet (G. 79/5)

“Her zaman o put gibi güzel karşısında secde ederim, ona layık bu ibadete destek veren zahid nerededir?”

Rükû, namazda elleri dizlere götürerek vücudun yere paralel olacak şekilde eğilmesi anlamına gelir. Divanda iki beyitte rükû kelimesi geçmiş bir beyitte de rükuya işaret edilmiştir.

Tarta-sin 'isyân yükin ham kıl kading tâ'atka kim

Yük ağır bolsa rükû' ol dem bol nâ-çâr anga (G. 9/6)

“İsyân yükünü taşıyıp ibadette boyunu eğersin, (ama) yük ne kadar ağır olursa rükû o kadar zorlaşır.”

Rekât namazın kıyam, rükû ve iki secdeden oluşan her bir bölümüdür. Nevâyî gençliğinde boyunun ibadet için eğilmediğini ancak yaşlanmakla birlikte rükûdaymış gibi belinin eğildiğini belirtmektedir. İnsan ömrü rekâta benzetilmiştir. Kıyam gençlik ise, rükû yaşlılık, secde ise ölümdür.

Bolmadı tâ'atga ham kadding yigitlikde ne sûd

Rek'ât imdi kim bükülmek eyledi bünyâd kad

“Şimdi rekât, vücudun boyunu bükse de gençlikte ibadet için boyun eğilmedi ise ne fayda?”(G. 126/6)

Kaş mihraptır ve âşık onun karşısında rükû ve secde etmiştir. Kaş kelimesi hem sevgilinin kaşı hem de huzur anlamlarıyla kullanılmıştır. Âşığın sevgili huzurunda eğilip yerleri öpmesi âşık için rükû ve secdedir.

Kaşında igme kad birle yir öptüm

Hayâl it ol rükû'um bu sücûdum (G. 418/4)

“Huzurunda eğilmiş boyunla yer öptüm, o rükû ve secdemi hayal et.”

Namazın diğer bir farzı olan kıyam bir beyitte kayim olarak geçmektedir. Kıyam, namazda iftitah tekbiri ve her rekâta Kuran'dan okunması gereken kısımlar için belli bir süre ayakta durmaktır. Beyitte kıyam, namaz yerine kullanılmıştır.

Sôfi köz ü köngülni pâk itmese ni asıg

Ötkerse tünni kâyim yâ bolsa künde sâyim (G. 410/6)

“Sofî gözünü ve gönlünü temizlemedikten sonra gecesini namaz, gündüzünü oruç ile geçirse ne fayda?”

1.1.2.1.1.2. Kible, Kible-nümâ, Mihrâb, Minber

Kible, Müslümanların namaz kılmak için yöneldikleri Kâ'be'nin bulunduğu yöndür. Kelime divanda kible-i din, kible-nümâ terkipleri içinde dört defa

kullanılmıştır³⁸. Namaz kılariken kıblenin doğru olmasından çok, gönlümüzün doğru olması ve Allah’a yönelmesi önemlidir.

Namâz edâsıda kılğıl köngülni Tingrige tüz

Köngül tüz olsa imes bâk bolsa kıbleng kec (G. 97/5)

“Namazını eda ederken gönlünü Tanrı’ya doğrult, gönlün doğru ise kıblen eğri olsa da korku yoktur.”

Sevgilinin yanakları dinin kıblesi, sevgilinin saçları ise küfür ipidir. Kible düz olsa bile sevgilinin saçlarından olan zünnar eğridir.

Kible-i din ‘ârızındur küfr târı sünbülüng

Ni ‘aceb ger kible tüz bolsa velî zünnâr kej (G. 232/3)

“Dinin kıblesi yanakların, küfür ipi de saçlarındır, Kible düz olsa ne olacak, zünnar eğridir.”

Kıblenin yönünü gösteren pusula olan kible-nümâ, beyitte sevgilinin kaşlarıdır. Sevgilinin kaşlarının mekânı olan gönül ise bir kibledir. Gönlün çevresinde dönen kaşlar, her seferinde gönlü işaret eder.

Kaşıng hâyali tarıkmay köngülde ivrülün

İrür çu kible-nümâ pâyesiga hokka vesî‘ (G. 306/4)

“Kaşının hayali gönüldede sıkılmasın, (gönlün) çevresinde dönsün; çünkü onun kible gösterme özelliğinde hokkası geniştir.”

Cami ve mescitlerde imamın namaz kıılırken önünde durduğu girintili yer olan mihrap on beyitte kullanılmıştır ve şeklinin kaşa benzemesiyle zikrolunmuştur³⁹.

Şair, vaktini mihrap köşesinde namaz ve ibadetle geçirecektir. Ancak mihraba benzeyen kaş, onun aklını karıştırmamasın diye sevgilinin kaşını görmek istemez.

Bana imdi gûşe-i mihrâb ile tâ‘at yiter

³⁸ G.97/4, G.232/3, G.243/1, G.479/6

³⁹ G.45/4, G.188/9, G. 277/3, G.327/6, G.370/3, G.373/5, G.563/2, G.616/1, Mfr. 776

İy köz ol mihrâbî kaşnı körme kim âfet yiter (Mfr.776)

“Şimdi bana mihrab köşesiyle ibadet yeter; ey göz, ol mihraba benzeyen kaşı görme çünkü ondan felaket ulaşır.”

Mihrabın sağ tarafında bulunan üzerinde hutbe okunan merdivenli kürsüye minber denir. Nevâyî'nin şeyhi eleştirdiği bir gazelin üç beyitinde kullanılmıştır⁴⁰. Nevâyî minber üzerindeki şeyh ve onu dinleyenleri şeytana, anlattıkları da sihre benzetmiştir.

Ol şeyh ki minber üze efsûnga verir tûl

Şeytândur özi meclisining ehli sürüg gûl (G. 393/1)

“Minber üzerinde sihrini uzatan o şeyhin kendisi şeytandır ve meclisinde bulunanlar da şeytan sürüsüdür.”

Aşk kâfirleri için meyhane, bir kible olmuş ve meyhanenin önünde saf tutmuşlardır.

Kâfir-i 'ışk harâbât ili allıda tutup

Songgı saflar barı gebr u mug tersâ irdi (G. 642/7)

“Aşk kâfirleri meyhane karşısında saf tutmuşken bu safın sonundakiler ateş-perest ve Hristiyanlardı.”

1.1.2.1.1.3. Mescid

Mescit ve meyhane zahit ve rindin yani iki zıt karakterin mekânı durumundadır. Zahitler, cenneti kazanmak için ibadetlerini yerine getirirler. Ancak rintler, yapacaklarında riyakâr değillerdir ve aşk sarhoşudurlar. Zahide göre mescit ne ise rint için de meyhane odur. Bazı beyitlerde meyhane ve mescit birlikte kullanılmıştır.⁴¹

Aşağıdaki beyitte saki elinden sarhoş olan şair, mescide gitse bile buradan meyhaneye seslense buna şaşırılmamak gerekir Çünkü arzu ettiği mekân meyhanedir.

Nevâyî oldu çu bu sâkî ilgiden ser-hoş

Ni 'ayb deyrğa mescidin iylese âheng (G. 348/7)

⁴⁰ 393/1-3-6

⁴¹ G.320/7, G.348/7, G.421/10, G.448/6, G.556/2, G.578/9, Trc.681/67, Msv.689/395

“Nevâyî saki elinden sarhoş olduğu için meyhaneye mescitten seslense buna şaşılmaz.”

Musalla, namaz kılınan yer anlamındadır. Sabah namazı için insanlar, mescide yönelirken şair de meyhane tarafına yönelmektedir.

Seher halk musallâga yüz koyar hoş tut

Barurga deyr-i fenâ sarı tan karangusın (G. 479/6)

“Seherde halk namazgâha yüz koyar, (ben de) sabah karanlığında meyhane tarafına giderim.”

1.1.2.2. Oruç

İslam’ın beş şartından biri olan oruç, divanda sayım ve rûze adlarıyla iki beyitte geçmiştir. Bayramın gelmesiyle birlikte oruç kaygısı ortadan kalkmıştır, hilalle birlikte yeni ayın girmesiyle şarap içilebilecektir.

Yetiştî bayram u ref ‘ itti rûze kaygusın

Hilâl mıskalı yaruttı bâde közgüsün (G. 479/1)

“Bayram yetiştî ve oruç kaygısını ortadan kaldırdı, hilal cilası şarap aynasını parlatmıştır.”

Sôfi köz ü köngülni pâk itmese ni asıg

Ötkerse tünni kâyim yâ bolsa künde sâyim (G. 410/6)

“Sofî gözünü ve gönlünü temizlemedikten sonra gecesini namaz, gününü oruç ile geçirse ne fayda?”

1.1.2.3.Zekât

Zekât beyitlerde sevgilinin güzelliği üzerinden düşünülmüştür. Sevgilinin zekât vermek için sahip olduğu sermayesi güzelliğidir⁴². Zekâtın verilebileceği kişiler, belli özelliklere sahip olmalıdır. Şair, sevgilinin zekâtını verebileceği uygun kişi olarak kendini görür.

⁴² G.323/3, G.496/7, G.533/3, G.665/2, G.683/6

Güzellik zengini “körkebay” olarak nitelendirilen sevgili, zekâtını paylaşmak isterse; şair, kendisinin zekât vermek için uygun bir kişi olacağını söyler.

Ger zekât-ı hüsn üleşmek isteseng iy körkebay

Bil yakîn kim uşbu munglug dik tapılmas müstahık (G. 323/3)

“Ey güzellikte zengin olan, eğer güzellik zekâtını paylaşmak istersen; bunun gibi dertliden uygununun bulunmayacağını iyi bil.”

Bir dilenci gibi, sevgilinin mahallesine zekât istemeye gelen âşığa; rakipler engel olmaktadır. Rakip, dilencinin mahalleye girmesini engelleyen bir köpek gibidir.

İstesem hüsnüng zekâtın ger bolur mâni‘ râkib

Ni ‘aceb kim it bolur dâyim gedâ birle ‘adû (G. 533/3)

“Eğer hüsnünün zekâtını istesem, rakip buna engel olur; itin her zaman köle ile düşman olmasına şaşılmaz.”

1.1.2.4. Hac Ve Hac İle İlgili Kavramlar

1.1.2.4.1. Hac

Kastetmek ve yönelmek anlamlarına gelen hac, İslam’ın şartlarından biridir. “Fıkıh terimi olarak ise hac, Mekke şehrindeki Kâbe’yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek demektir” (Karaman vd., 2004: 514). Divanda hac ile ilgili hacc, huccac, Ka‘be, ihrâm, tavaf kavramları yer almaktadır. Hac kelimesi bir beyitte geçmektedir.

Hac sırasında yaşanabilecek olayların biri de hırsızlıktır. Bazı hırsızlar, kalabalığı fırsat bilerek, gelen hacıların eşyalarını ve paralarını çalar. Beyitte, sevgili ile hacca gidilmemesi gerektiği, gidilirse sevgilinin hırsızlık yapabileceğinden bahsedilmiştir. Sevgilinin çalacağı ise hac için gelenlerin gönülleridir. Hacca gidip sevgilinin orada hırsızlık yapacağına, meyhaneye gitmek daha iyidir.

Ni Ka‘be şevkıda sin deyr içinde yâr ile bol

Besâ ki ogrılıg itkey tavâf vaktıda hac (G. 97/2)

“Neden Kâbe arzusundasın? Hacda tavaf zamanı çok hırsızlık edecek yâr ile meyhanede ol.”

Hac ibadetini yerine getirenlere hacı denir. Divanda iki beyitte çoğulu olan huccac geçmektedir. Âşık kendini hacılarla karşılaştırıp kendinin sevgiliyle buluşmasından duyduğu mutluluğu hacıların duymadığını belirtir.

Harîm-i kurb ara matlûb-ı vaslıdın bolup mahzûz

Yok andak kim harîm-i Ka‘be içr zümre-i huccâc (G. 96/8)

“Yakınlık evinde kavuşmanın arzusuyla hoşnut oldum, Kâbe içerisindeki hacılar zümresinde öyle hoşnut olan yoktur.”

1.1.2.4.2. Tavaf, İhram

Tavaf, bir şeylerin etrafında dönmek anlamındadır ve dini bir terim olarak Kâbe’nin etrafında dönmek için kullanılır. “Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüşü ‘şavt’ ve yedi şavta tavaf adı verilir” (Öğüt, 2011: 178). Divanda on üç beyitte geçmiştir. 317. gazel “tavf” rediflidir. Âşğın gözünde kutsal olan sevgilinin mahallesini âşık, tavaf eder. Sanem olarak nitelendirdiği sevgilinin köşkü, âşğın Kâbe’sidir. Tavaf yapılırken nasıl dualar ve zikirler yapıyorsa, sevgilinin köşkünün etrafından dönerken de bunlar yapılmalıdır. Samet esması, her türlü istek ve ihtiyacı karşılayacak güce sahip olan anlamında olduğu içini âşık özellikle bu zikri yapar; çünkü onun ihtiyaçlarını karşılayacak olan sevgilidir.

Nevâyî gafil olma ol sanemning kasrınğ aylansang

Samed zikrini mezkûr iyle kim tavf-ı Haremdür bu (G. 544/9)

“Nevâyî gaflette olma, o put gibi güzel sevgilinin köşkünün çevresinde dönersen; bu da bir Kâbe tavafı olduğundan Allah’ı zikret.”

Âşık, bu beyitte sevgilinin bulunduğu yeri hem cennete hem de Kâbe’ye benzetmektedir.

Kılmadım ol serv-i gül-ruh-menzil-i bustânnı tavf

Dûzah ehli iyley almas ravza-i rızvannı tavf (G. 317/1)

“O gül yanaklı servinin bağına tavaf etmedim, çünkü cehennem ehli cenneti tavaf edemez.”

“İhram, hac ve umreye niyet eden kimsenin diğer zamanlarda yapması helal olan bazı davranışları hac ve umrenin tamamlayıncaya kadar kendine haram kılmasını ifade eder” (Öğüt, 2000: 539). Erkeklerin tavaf sırasında giydikleri dikişsiz kumaşa da ihram veya ihramlık denir. Divanda altı beyitte geçmiş olan ihram sevgilinin mahallesinin Kâbe olarak görülmesinden dolayı âşığın oraya giderken ihram giymesi ve âşık ile sofı arasında Kâbe meyhane çekişmesinde zikrolunmuştur.

Min harîm-i deyr ara tuttum makâm ey pârsa

Sin harem ‘azmiga ger bağlap iseng ihrâm kit (G. 82/5)

“Ey zahit, ben deyr içinde makam tuttum; sen, Kâbe’ye gitmek için ihram bağladıysan eğer git.”

1.1.2.4.3. Kâ’be

Beytü’l-Haram, Harem ve Beyt-i ma’mûr olarak beyitlerde geçen Kâbe tavaf edilmesi bakımından sevgilinin mahallesi için ve sevgilinin hayalinin mekânı olduğundan ise âşığın gönlü için bir benzetme unsuru olarak zikrolunmuştur.

Âşığın gönlü, sevgilinin hayalini taşıdığı için Kâbe olarak tasavvur edilmiştir. Peri gibi güzel sevgili, Kâbe’de dolaşan bir güvercindir. Rivâyete nazaran Kâbe’ye güvercin konmadığı gibi uçarken de Kâbe üstüne gelince derhal yönünü değiştirerek sağ ve sola uçarlarmış (Onay, 1996: 291). Sevgili, âşığın gönlünün üstünde uça da güvercinin Kâ’be’ye konmadığı gibi onun üstüne konmaz.

Könglüm harîmi içre kılur cilve ol perî

Andak ki Ka’be içre haremning kebûteri (G. 677/1-Mfr. 826)

“O peri, Kâbe içindeki harem güvercini gibi gönlümün içinde dolaşır.”

Kâbe’de herhangi bir canlının öldürülmesi yasaktır. Gönlünü güvercin olarak vasıflandıran şair, Beytü’l-Harâm olarak kabul ettiği sevgilinin mahallesinde Kâbe güvercini gibi dolaşmak ister.

Nişîmen iyledi könglüm kuşi kûyungde kayd itme

Kebetûrga kişi kasd itmedi Beytü'l-Harâm içre (G. 598/4)

“Gönlümün kuğu, mahallende yuva yaptı; onu bağlama, çünkü Beytü'l-Harâm içinde kimse güvercini öldürmez.”

Kâbe toprağının sürme yapılmak istendiğı beyitte âşık, Kâbe toprağı getirilene kadar Kâbe olarak gördüğü sevgilinin mahallesinin toprağını sürme olarak kullanır.

Kisek kûyide yançıp asraram köz perdesi içre

Kitürgen dik birev kağıda çırmay Ka'be toprağı (G. 618/3)

“Birisi kâğıda sarılı Kâbe toprağını getirene kadar senin mahallende çamuru ezip göz perdem içinde saklarım.”

1.1.3.Mübarek Gün Ve Geceler

1.1.3.1. Bayram, Kurban Bayramı

Dinimizde Ramazan ve Kurban olmak üzere iki bayram vardır. Beyitlerde bayram; hilalin görülünce orucun bitmesi ve bayram edilmesi, hilalin bayram şahidi olması, herkesin bayram sabahı mutlu olması, sevgilinin ok ve yay ile canları kurban etmesi, âşığın sevgili için kurban olması, sevgilinin yüzünün 'îd-i ekbere benzetilmesi bakımlarından zikredilmiştir⁴³.

Bayramda küsler barışır, insanlar birbirlerini ziyaret ederler. Herkesin mutlu olduğu bir ortam oluşur. Nevâyî için bayram aynı anlamı taşımamaktadır. O bayramda kimsenin yanına gelmediğı ayakaltında kalmış bir çöp gibidir.

Her kişi bayram sabâhı şâd ü min gam-nâk min

'Îd-gâh içre ayag astıdagı hâşâk min (G. 494/1)

“Herkes bayram sabahı mutlu ve ben gamlıyım, bayram yeri içinde ayakaltındaki çöpüm.”

Şair, bayramda mutsuz olduğu gibi kendi mutsuz olduğu için herkesi de mutsuz sanmaktadır.

Gerçi il bayram sabâhı şâd-mândurlar velîk

⁴³ G.442/1, G.456/4, G.477/6, 479/1-3, G.494/1-2, G.613/1-7-8-9

Sagınur-min barça gam-gîndür çu min gam-nâk min (G. 494/2)

“Aslında başkaları bayram sabahı mutludur ama ben gamlı olduğum için herkesi gamlı sanırım.”

Beyitte Nevâyî, sevgiliyi bayram günü aramakta ve canının ona kurban olmasını dilemektedir. Kan, renk açısından şarapa benzetilmiştir. Şaraba o rengi veren kurbanların kanıdır.

Bu bayramda kanı şühî ki cânım bolsa kurbânı

Ki tutsa bâde rengi iyle kim kurbânîler kanı (G. 613/1)

“Bu bayramda canımın onun kurbanı olacağı güzel nerededir? (O gelse) şarap rengindeki kurbanlıkların kanını tutsun.”

Iyd-ı ekber, ilk günü cumaya denk gelen kurban bayramıdır. Cumanın Müslümanlarca bayram kabul etmesi ve bayramın o güne denk gelmesi, bayramın kutsallığını bir kat daha arttırmış; bu nedenle o güne, büyük bayram denilmiştir. Nevâyî sevgilinin güzelliğinin derecesini ifade etmek için ıyd-ı ekber ifadesini kullanmıştır.

Nevâyî zâr u muztardur katîl iylerge der-hordur

Cemâling ‘îd-i ekberdür kıl âhir anı kurbânî (G. 613/9)

“Yüzünün güzelliği büyük bayramdır, Nevâyî ise dermansız ve çaresizdir; öldürülmesi uygun olduğu için sonra onu kurbanlık yap.”

1.1.4. Diğer İtikadi Mefhumlar

1.1.4.1. Amel

“Sözlükte iş, çaba, fiil, çalışma gibi anlamlara gelen amel, canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş diye de tarif edilmiştir. Ayrıca dini anlamda amel kelimesi giderek emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” (Uludağ, 1991: 16).

Divanda beş beyitte kullanılmıştır. Beyitlerde takdir olmadıkça amelin olmayacağı, dinin emirlerine uygun ameller işlersek yolumuzun düzeleceği, Nevâyî’nin

amelinin müflisliği nedeniyle utancından helak olduğu, vaizin öğüt verip kendinin amel kılmadığı gibi konularda zikredilmiştir⁴⁴.

Lutf itip yâ Rab ki îmân baylığın kılıgıl nasîb

Kim helâk itmiş ‘amel müflisliğinden hacletim (G. 411/10)

“Ya Rab, amelimin iflas etmesinden (azlığından) utancım beni helak etti, bağışta bulunup iman zenginliği nasip et.”

Salih amel işlemek, dinin emir ve yasaklarına uygun şeyler yapmaktır. Şair, beyitte salih ameller işlenmesi ve kötü hayallerin akla getirilmemesi konusunda öğüt vermektedir.

Kılıp sâlih ‘amel kesbi şi‘arınıgı salâh itkil

Velî fâsid hayâling birle dem bir fesâd itme (G. 551/6)

“Dinin emirlerine uygun amel işlemek için gayret edip yolunu düzelt ancak kötü hayallerle bir an olsun bozma.”

1.1.4.2. Dua

Dua, Allah’a yalvararak bir şeyin olması veya olmaması için yapılan yakarıştır. Beyitlerde şairin yaptığı dualar dışında dua kelime olarak beyitlerde Hak’tan dilendiğini, koruması için boyna dua asıldığını, duanın bir oka benzetildiğini, nazar için göz duasının başa asıldığını, âşığın vuslat için dua ettiğini, seher vakti edilen duanın daha makbul olduğuna inanındığı için sabah duası şeklinde ifadelerin olduğunu görüyoruz⁴⁵.

Her okı gelse min-i zâr sarı

Yüz du‘âm okı barur yâr sarı (G. 661/1)

“Yaralı olan benim tarafıma (yârin) tüm okları gelse bile benim yüz dua okum da yar tarafına varır.”

Nazar değmesin diye dua, muska yapılması ve bunun başa asılması inanışını içeren beyitte sevgili muskanın asıldığı iğneyi âşıkları çekmek için çengel gibi kullanır.

⁴⁴ G.105/4, G.204/7, G.411/10, G.551/6, G.642/6

⁴⁵ G.16/5, G.81/4, G.100/2, G.151/6, G.200/6, G.216/6, G.229/3, G.327/1, G.373/6, G.440/1, G.502/2, G.613/6, G.661/1, Trc.681/23, Msv.689/454-459

Uçu ham igne birle köz du'âsı başı askandın

Yaman köz tıgmesün boldı köngül çıkmekke kullâbın (G. 373/6)

“Uçu eğri iğne ile kötü göz değmesin diye göz duasını başına asaldan beri iğne, gönül çekmek için çengel oldu.”

1.1.4.3. Ecel

Divanda ecel imajı genel olarak sevgili ile ilgili olarak şekillenmiştir. Âşık için sevgilinin semtinden gitmekle ecel aynıdır, ayrılık ecelden de kötüdür ve ecel âşığı ayrılık azabından kurtarsın bir kurtarıcıdır. Sevgilinin gamzesi ecele katletme konusunda talim yaptırır, sevgilinin gamzesiyle defalarca kez ölen âşık, ecel gelse bile ölmeyi öğrenmiştir. Bunların dışında beyitlerde ecel kasrına girenlerden haber olmadığı, insanın canı ve ruhu için ecel hükmünün geçerli olduğu, biriktirdiğimiz her şeyi ecelin yıkacağı söz konusu edilmiştir⁴⁶.

Hakîm-ı sun' yani yaratıcının ecel sarayını çok güçlü bir tılsımla bağladığı oradan haber alamamanın nedeninin de bu olduğu belirtilmiştir. Hüsn-i talil sanatıyla ölenlerden haber alamamızın nedeni, ecel sarayının güçlü bir tılsımla kapatılmasına bağlanmıştır.

Ecel kasrın hakîm-i sun' bes müşkil tılsım itmiş

Ki her kim anda kirdi bolmadı andın haber peydâ (G. 36/7)

“Yaratıcı, ecel sarayına güçlü bir tılsım ettiğinden her kim oraya girse ondan haber gelmedi.”

Âşık için vatanı gibi gördüğü sevgilinin mahallesinden ayrılmak ve ecel birbirine denktir. Çünkü hem ecel hem de celâ yani vatanından ayrılma aynı harflerle oluşturulmuştur. Ecel ve celâ kelimeleri arasında cinas sanatı yapılmıştır.

Kûyidin kitmek ü ölmek manga ting bolsa ni tang

Kim celâ harfleridür ki ecel taptı lakab (G. 48/6)

⁴⁶ G.36/7, G.37/9, G.48/6, G.64/3, G.65/6, G.101/4, G.133/5, G.151/5, G.176/5, G.178/2, G.202/6, G.208/6, G.230/6, G.231/5, G.311/3, G.399/3, G.421/7, G.436/1, G.497/7, G.504/3, G.508/1, G.518/3, G.525/7, G.527/4, G.538/2, G.566/7, GG.586/4, G.602/5, G.618/6, G.650/4, Msv.689/237, Mkt.708/2

“Mahallenden ayrılmak ve ölmek bana denk bolsa buna şaşmamak gerekir, (çünkü) ecel lakabını cela harflerinden bulmuştur.”

Rakip her ne kadar âşığın ölmesini isterse istesin bu konuda söz sahibi değildir. Çünkü ölüm, üzerinde söz sahibi ancak eceldir.

Kanıma emrini ister ki revân kılsa rakîb

Ki ecel hükmigadur cân u revân içre nefâz (G. 133/5)

“Rakip kanıma emrini geçirmek ister ancak canım ve ruhum içinde söz sahibi olan ecelin hükmüdür.”

Ecel karşısında biriktirdiğimiz mallarımızın ve eşyalarımızın bir değeri yoktur. Ecel geldiğinde bunların hepsi geride kalır.

Bahr u kân nakdin eger yıgdın velî yitkeç ecel

Barçanı salıp kiterning şiddetiga arzımas (G. 233/3)

“Deniz ve maden nakdini toplasan da ecel yetişirse tümünü alıp götürür, gücünün değeri kalmaz.”

1.1.4.4. Günah

Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı iş yapmak olan günah, masiyet ve harec divanda on dört beyitte geçmiştir. Bazı beyitlerde isyan ve cürm kelimeleri kendi anlamları dışında günah anlamıyla kullanılmıştır. Âşık kendini bî-günah şeklinde nitelendirmiştir⁴⁷. Bir beyitte yazuk kelimesi yazuksuz şeklinde, suçsuz ve günahsız anlamlarında kullanılmıştır.

Hayır ve şer Allah’ın takdirinden ayrı değildir. Bu nedenle Nevâyî günah işlemese bile bu Allah’ın takdiriyle olduğundan işlediği şeyin günah olmadığını düşünmektedir.

Hayr u şer bolmasa takdirdin ayru ey şeyh

Bes Nevâyîga günâh iylegenidin ni günâh (G. 561/9)

⁴⁷ G.1/8, G.52/6, G.66/6, G.96/9, G.97/3(harec), G.125/3, G.136/8, G.351/3, G.414/3, G.458/1, G.553/1, G.558/9, G.561/9, G.577/2, G. 627/4, Mkt. 705/1(masiyet)

“Ey şeyh, hayır ve şer takirden ayrı değildir, Nevâyî günah işlemişse bu nasıl günah (olur).”

Nevâyî, günahının çokluğunu anlattığı beyitte; şairin günahlarının yazılı olduğu mektup, güneş çeşmesinde yıkansa güneşi bile karartacak güçtedir.

Nâme-i ma‘siyetim çeşme-i hurşîd içre

Yusalar körmegey il özge yaruglug yüzini (Mkt.v705/1)

“Günahımın mektubumu güneş çeşmesi içinde yıkasalar, insanlar bir daha parlaklık yüzünü göremez.”

1.1.4.5. Helal, Haram

Dinin kesin bir delille yasakladığı hareketleri ifade eden haram, divanda sekiz beyitte geçer; dinin yasaklamadığı hareket ve davranışlar olan helal, divanda bir beyitte takdir ifadesi olan “helal olsun” şeklinde kullanılmıştır⁴⁸.

Kişver-i vasl içre her kim ‘iş iter bolsun helâl

Çun manga âvârelig mülkin müsellemler kılding (G. 209/6)

“Bana avarelik mülkünü verdiğiniz için kavuşma ülkesi içinde zevk u sefa edenlere helal olsun.”

Haram; beyitlerde haram kılmak, haram olmak, haram eylemek şeklinde geçer. Daha çok dinin yasakladığı şeyler anlamındaki haram değil; umduğu şeyi bulamamak, bir şeyden yeteri kadar yararlanamamak anlamında kullanılmıştır.

Ni birevning kamet-i ra‘nâsıdın nâlem biyik

Ni kişining gamze-i câdûsıdın uykum harâm (G. 446/4)

“Ne birisinin güzel boyundan iniltirlerim büyük ne de birinin hileci bakışlarından uykum haramdır.”

1.1.4.6. Peri

Peri, sevgili için kullanılan bir ifadedir. “Cinlerin dişilerine verilen addır. Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Periler, büyü ile ortaya

⁴⁸ G.106/5, G. 209/6(helal), G.275/6, G.420/9, G.446/4, G.555/6, G.567/6, Trc.688/8, Mkt.706/2

çıkabilir” (Pala, 2007: 369). Perileri görenlerin aklını yitirdiğine inanılır. Peri beyitlerde sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılmış olup kimseye gözükmemesi, görenleri Mecnûn etmesi bakımından beyitlere konu olmuştur.

Aşağıdaki beyitte, peri gibi güzel sevgili yüzünden aklını kaydeben âşığa muska yapılmaktadır. Peri gibi güzel sevgiliye muskanın işlemeyeceğini söyleyen âşık, büyücünün muska yapmayı bırakmasını ister.

Kop ey râkî ki tûmâring kirekmes

N’itey bolsa perî bî-gâne ta’vîz (G. 134/3)

“Ey büyücü, muska yapmayı bırak; senin muskana gerek yok (çünkü) periye muska işlemez ne edeyim?”

Peri aşkından deli olan şair, aklın vesveselerinden kurtulduğuna sevinmektedir.

Ol peri ‘ışkî egerçi eyledi Mecnûn mini

Şükr ol Bârî ki kutkardı hîred vesvâsından (G. 491/3)

“O perinin aşkı beni Mecnûn eylediği için Allah’a şükür ki beni aklın vesvesesinden kurtardı.”

Âşığın başkalarının göremeyeceği kadar zayıf olmasının nedeni, kimsenin göremediği periye benzemek istemesidir.

Sin perî pinhân üçün min hem kemâl-i za’fdın

Gâyib oldum il közidin körgeli pinhân sini (G. 648/3)

“Sen peri olduğun için görünmezsin, sen görünmez olduğun için ben de aşırı zayıflık nedeniyle başkalarının gözünde kayboldum.”

1.1.4.7. Ruh

Ruh, canlılığı sağlar, duygu ve arzuların merkezi sayılır. Canlılarda hayatı sağlayan unsur ruhtur. Beyitlerde kula benzetilen ruh beden ile münasebeti bakımından zikrolunmuştur.

Ruh ve nefsin karşılaştırıldığı beyitte, ruh Allah’tan, nefis ise şeytandan kabul edilmiştir.

Rûh rahmânî irür nefis şeytânî

İkisin bir birine koşmak imestür meşrût (G. 293/3)

“Ruh rahmanidir nefis ile şeytanidir, ikisini birbirine denk tutmak şart değildir.”

Şair için beden değil, içindeki ruh önemlidir. Bu nedenle sevgilinin köpeği ölse onun cismine ruhunu göndermeyi düşünmektedir. Bu sayede sevgilinin yanında bulunabilecektir.

İting ölse cismiga cânımnı salgıl

Kim ol rûhga bu münâsib bedendir (G. 195/4)

“İtin ölürse bedenine benim ruhumu gönder, çünkü o ruha bu uygun bir bedendir.”

1.1.4.8. Şeytan, Div

Divanda şeytan, div, gul ve iblis adlarıyla anılır. Beyitlerde şeytanın Hz. Adem’e secde etmemesi olayına yer verilmiş, sevgili şeytan sıfat olarak nitelendirilmiş, âşık div olarak nitelendirilmiş, şeyh şeytana benzetilmiş, div cehaletle ilişkilendirilmiş, rakip periye hilekarlık öğreten bir div olarak zikrolunmuştur⁴⁹.

Deşt ara anlamas divânedür-min yoksa dîv

İyle kim bilmen sini kim âdemî-sin yâ perî (G. 621/4)

“Çölde divane miyim yoksa şeytan mı anlamam, aynı şekilde sen insanoğlu musun yoksa peri misin bilmiyorum.”

Şairin şeyhi eleştirdiği gazelin son beyitinde şair, şeyhi şeytan sıfat olarak nitelendirmiş; ondan tarafa yönelmesi durumunda ise yalan ve hilelerle karşılaşacağı ifade etmiştir.

İblîs sıfat il sarı meyl itme Nevâyî

Tâ bolmaga-sin zerk u riyâ kaydıda maglûl (G. 393/7)

⁴⁹ İblis: G.393/7

Div: G.8/6, G.132/3, G.178/6, G.243/3, G.245/8, G.314/1, G.340/4, G.621/4, Mkt.715/1

Gul: G.393/1, G.405/5, G.472/6, G.489/3, G.501/3

Şeytan: G.3/4, G.96/4, G.393/1, Mkt.696/1

“Nevâyî, şeytana benzeyenlerin tarafına yönelip; hile ve yalan zinciriyle bağlanma.”

Şair, şeyhi eleştirdiği ilk beyitte ise şeyhin kendisinin ve onu dinleyenlerin şeytana benzetip, minber üstünde yaptığı konuşmaların ise sihir olduğu söyler.

Ol şeyh ki minber üze efsûnga virür tûl

Şeytândur özi meclisining ehli sürüg gûl (G. 393/1)

“Minber üzerinde yalanını uzatan o şeyhin kendisi şeytandır, meclisi de şeytan sürüsüdür.”

1.1.4.9. Tevbe

İşlenmiş bir günah nedeniyle Allah’tan af dileyip bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz demek olan tövbe; yaşlılıkta makbul olduğu konusunda ve “tevbe uşatmak, tevbe sınımak” şekillerinde yapılan tövbeyi bozmak anlamlarında kullanılmıştır⁵⁰.

Şair, baharla birlikte başlayan içki meclislerinden ayrı kalmamak için tövbesini bozmaya niyetlenmiştir. Bu mevsimde içki mahmurluğu onun için çok daha önemlidir.

Nevâyî bahâr oldı tevbengni sındur

Ki hoştur bu fasl içre humârlıglar (G. 158/7)

“Nevâyî, bahar geldi tövbeni boz; çünkü bu mevsim içinde içki mahmurluğu güzeldir.”

Şair, tövbe etse de meye düşkünlüğünün olduğunu dile getirmektedir ve ne yapacağını düşünmektedir. Tövbesini bozmaya çok yakındır.

İy Nevâyî hod ittim tevbe lîkin n’itke-min

Kim ‘aceb mey-hare-i bî-itidalim bardur (G. 184/7)

“Ey Nevâyî, tövbeyi kendim ettim ama mey içmeye aşırı düşkünlüğüm vardır; ne yapayım?”

⁵⁰ G.48/5, G.60/8, G.77/7, G.73/6, G.93/7, G.103/7, G.158/7, G.184/4-5-7, G.236/6, G.260/5, G.275/11, G.406/6, G.427/1-2-9-10, G.495/6, G.522/7, G.679/9, Trc.688/6, Mkt.728/2

Tövbenin kişinin yaşlılığında lazım olduğunu söyleyen şair, gençlikte aşk ve cılgınlığın bir ganimet olduğunu söyler.

Tevbe ve takvî karıgan ilge boldı lâzime

İy yigit bilgil ganîmet 'ışk u mecnûnluk çağın (G. 522/7)

“Ey genç, aşk ve delilik çağını ganimet bil; tövbe ve ibadet yaşlanan kişiye lazımdır.”

1.1.5. Diğer Dinlerle İlgili Kavramlar

1.1.5.1. Semâvî Dinler

Yahûdî, Musa peygamberin; İsevi ise İsa peygamberin dinine mensup kişilere verilen isimdir. Divanda Yahûdîlikten (cühud) bir beyitte, Hıristiyanlıktan (İsevi, tersa) on bir beyitte bahsedilmiştir. Beyitlerde tersa sevgili yerine kullanılmıştır. Bir beyitte Şeyh Sanan'a telmih yapılmıştır ve âşık bir büt-i tersa karşısında secde etmiştir.⁵¹. Bunların yanında çelipa, deyr, nakus, salib, zünnar gibi dini sembollerden birçok beyitte bahsedilmiştir.

Mecûsî ve Yahûdî bile Allah'ın rahmetinden ümidini kesmezken; Nevâyî günah işlese bile ümit etmeye devam eder. Mecûsî ve Yahûdî'yi bulan Allah'ın rahmeti Nevâyî'yi de bulacaktır.

Çunki nevmîd imes rahmetidin gebr ü cühûd

Cürm ü 'isyân bile bizge bu ümîd olsa ni tang (G. 376/6)

“Günah ve isyanlarımızla bize rahmet ümidin olsa buna şaşılmaz, çünkü Mecûsî ve Yahûdî bile rahmetinden ümitsiz değildir.”

Kâfir-i aşk olanlar aşkı uğruna din değiştirenlerdir. Meyhanenin önünde sıralanan bu toplulukta sıranın başında Müslümanlar varken sonun da ise ateşe tapanlar ve Hristiyanlar yer almıştır.

Kâfir-i 'ışk harâbât ili allıda tutup

⁵¹ Cühud: G.376/6,

İsevi: Msv.689/344,

Tersa: G.111/3, G.383/6, G.624/7, G.650/7, G.660/7, Mst.682/9, Mhms.683/7, Trc.688/17-61-65

Songgı saflar barı gebr u mug tersâ irdi (G. 642/7)

“Aşk kâfirleri meyhane karşısında saf tutmuşken bu safın sonundakiler ateş-perest ve Hristiyanlardı.”

Mihr-veş târem-i tefrîd içre

‘Îsevî mertebe tecrîd içre (Msv. 689/344)

“Güneş gibi toplumdan uzaklaşmış bir kubbenin içinde, Hz. İsa’ya inanlar gibi sadece Allah’la meşgul olan bir mertebe içindedir.”

Şeyh Sanan kıssasına telmih yapılan beyitte şair, Hristiyan güzel karşısında secde etmiş, Kuran yakmış ve zünnar bağlamıştır.

Büt-i tersâ kaşıda secde kılıp

Köydürüp Mushaf u bağlap zünnâr (Trc.688/65)

“Hristiyan büt (sevgili) karşısında secde kılıp, Kuran-ı Kerim’i yakıp ve zünnar bağlayıp (bağladı).”

1.1.5.1.1. Haç (Çelipa, Salib)

Hıristiyanlar’da Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinden ötürü sembolik değeri olan haç beyitlerde çelipa ve salib olarak birer beyitte kullanılmıştır.

Yana bir yanıda ol muğ-beçenin zülfi kibi

Ükülüp rişte-i zünnâr ü çelîpâ irdi (G. 642/4)

“O meyhaneci çırağının (sevgilinin) yine bir tarafında zülfü gibi toplanan zünnar ipi ve haç idi.”

Aşk kâfiri olan kişinin özellikleri, beline zünnar bağlamak ve boynuna haç asmak olmalıdır.

Ni tang bağlamak kafir-i ‘ışk olub

Kişi bilge zünnâr ü asmak salîb (Trc.681/75)

“Aşk kâfiri olan kişi, beline zünnar bağlasa ve haç assa buna şaşırmaq nedendir?”

1.1.5.1.2. Nakus

Hıristiyanlarda ibadete davet amacıyla kullanılan çan, dört beyitte kullanılmıştır. Çan sesi org sesiyle ilişkilendirilmiş, ayrıca sevgiliyi görüp feryat eden âşığın sesi çan sesine benzetilmiştir⁵².

Sevgiliyi kilise damında gören âşığın çıkardığı feryat sesleri, çan sesine benzemektedir.

Deyr tamı üze tâ kördüm anı

Nâle nâkûs kibi tartıp zâr (Trc.688/62)

“Kilise damı üzerinde onu görüp çan gibi feryat ettim.”

Sarhoş olan birinin keyifle çıkardığı sesler, çan sesine benzetilmiştir. Bu çan seslerini durmak için meyhaneci çıraklarının sarhoşların eline şarapları ulaştırmaları yeterli olacaktır.

Mey-i mugâne eger bizge birse mug-beçeler

Ger erganûn üni yok irse bes durur nâkûs (G. 241/5)

“Şarap dağıtanlar eğer bize meyhanenin şarabını verirlerse, orada org sesi yoksa bile çan sesi de onun yerine olur.”

1.1.5.1.3. Deyr

Hıristiyanlık dininin ibadethanesiolan deyr; insanlık âlemi, meyhane, dünya, arif ve evliya toplantısı yerine kullanılmıştır. Pir-i deyr ise mürşid-i kâmdir. Beyitte deyr kelimesi, deyr-i kühen, pir-i deyr, deyr-i fena, deyr-i muğ, harim-i deyr, ışk deyri, deyr-i Mecus, deyr kuyı, iski deyr, fani deyr, deyr toprağı, zümre-i deyr terkip ve tamlamalarıyla kullanılmıştır. Beyitlerde genellikle meyhane anlamı ön plana çıkmıştır.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin mahallesi kiliseye benzetilmiştir. O kilisede sevgili, din ehli olanlara kâfir yapar.

Kûyi ol deyr ki dîn ehlini iylep kâfir

Kaşı ol deyrde bu küfr ilige mihrâb (G. 45/4)

⁵² G.241/5, G.642/6, Mst.682/2, Trc.688/62

“Din ehlini kâfir yapan (sevgilinin) mahallesi o kilisedir, (sevgilinin) kaşı o kilisede küfre dalanlara mihrapdır.”

Kühen deyr, dünyadır. Şair, dünya dertlerini unutmak için içilen şarap sayesinde sarhoş olmuştur. Dertlerini unutan şair, meyhaneci çırağına can bağışlayacak kadar mutlu olmuştur.

Bu kühen deyr içre cân bolsun fidâng iy mug-beçe

Kim cihândın bizni mest ü bî-gam itting ‘âkıbet (G.76/6)

“Ey meyhaneci çırağı, bu eski dünya içinde canım sana feda olsun çünkü bu dünyadan sonunda bizi sarhoş ve dertsiz hale getirdin.”

1.1.5.1.4. Zünnar

Papazların bellerine bağladıkları kuşak olan zünnar, beyitlerde sevgilinin saçlarıyla ilişkilendirilerek verilmiştir. Sevgilinin saçları gibi zünnar da siyah, dağınık ve eğridir. Her şeyi örtmesi bakımından karanlığı temsil eden küfr ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca sevgilinin hizmetine girmeyi ifade için zünnarın bele değil boyna asılması ifadesi de yer almaktadır⁵³. Bele kuvvet olması için sarılan kuşak, âşğın belinde sevgilinin iki tarafa dökülen zülfünden iki teldir. Böylece deyr için daha fazla hizmet edebilmektedir.

Çu deyr hıdmetin artugrak iyleren ni ‘aceb

Bilimge mug-beçe zülfeynidin iki zünnâr (G. 132/5)

“Belimde muğbeçe zülfünden iki zünnar olduğu için meyhaneci hizmetini daha fazla yaparım.”

Şairin beline küfür zünnarı bağlanmıştır. Deyr piri, İslam zümresinin liderini bile etkileyebilir, şair kendi durumundan İslam liderinin ibret alması gerektiğini söyler ve gitmesini ister.

Deyr pîri çun bilimge bağladı zünnâr-ı küfr

‘İbret al iy muktedâ-yı zümre-i İslâm kit (G. 82/3)

⁵³ G.38/5, G.82/3, G.83/3, G.88/1, G.100/7, G.102/6, G.137/5, G. 232/3, G.243/1, G.302/8, G.348/8, G.358/8, G.371/1, G.421/10, G.427/6, G.512/8, G.554/54, G.560/5, G.562/7, G.571/3, G.573/5, G.576/10, G.577/7, G.587/3, G.589/6, G.614/3, G.618/10, G.628/4, G.642/4-8-9-12, G.646/7, G.651/3, G.661/8, Trc.681/43-75, Trc.688/30-65

“Deyr piri, belime küfür zünnarını bağladı; ey İslam zümresinin rehberi, bundan ibret al ve git.”

Yanak, dinin kıblesi, saçlar ise küfür ipidir. Sevgilinin yanakları düz olsa bili saçları eğridir.

Kıble-i din ‘ârızındur küfr târı sünbülüng

Ni ‘aceb ger kıble tüz bolsa velî zünnâr keş (G. 232/3)

“Dinin kıblesi yanağıdır, küfür karanlığı saçın; kıble düz olsa ne olacak çünkü zünnâr eğridir.”

1.1.5.2. Semâvî Olmayan Dinler

Divanda Mecusilik, ateşperestlik, putperestlik gibi semavi olayan dinlerden bahsedilmiştir. Bu dinlerle ilgili tapınakları olan ateş-kede ve taptıkları putlardan bahsedilmiştir.

Savuk gelir közüme hân-kâh u zühd ü riyâ

Hoşa şerâre-i Zerdüşt birle deyr-i mecûs (G. 241/4)

“Gözüme tekke, zühd ve riya soğuk gelir, Zerdüşt alevi ile Mecusi kilisesi ne güzeldir.”

Sevgilinin yanağı üstündeki ben, ateşe düşüp yanan ateşe tapan bir Hindu olarak tasavvur edilmiştir.

Otlug ‘izârın üzre ol turfe hâl-i câdû

Otkâ tüşüp köyüptür âteş-perestt hindû (G. 542/1)

“Ateşli yanağın üzerinde o büyücü benin, ateşe düşüp yanan ateşperest bit Hindu’dur.”

Aşağıdaki beyitte büt-perest ifadesi zikredilmiştir. Deyr pirine tabi olan şair, onun yaptıklarını yaptığı için hem sarhoştur hem de puta tapmaktadır.

Nevâyî deyr ara ger büt-perest ü mest ise tang yok

Ni kılrsa pîr-i deyr ol hem kılur çünküm irür tâbi‘ (G. 307/9)

“Nevâyî kilisede putperest ve sarhoş olsa da buna şaşılmaz çünkü deyr pirine tabi olduğunda o ne yaparsa (Nevâyî de) onu yapar.”

1.1.5.2.1. Ateş-gâh, Ateş-kede, Büt-hane, Büt-kede

Mecusi tapınağı olan âteş-gede⁵⁴ ve âteş-gâh⁵⁵, beyitlerde ayrılık ateşinin mekânı olan gönül olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık, gönlünü âteş-gede ve âteş-gâh olarak nitelendirmiştir. Putperestlerin ibadethanesi olan büt-hâne⁵⁶ ve büt-kede⁵⁷ birer beyitte kullanılmıştır.

Sevgilinin hayalini taşıyan gönül, bir ateş-gâhtır. Sevgilinin hayali âşığın gönlünü alevler içinde bırakmıştır.

Hayâling her köngülde kirgeç anı örtese tang yok

Anga nivçün ki otluk könglüm âteş-gâhıdur mesken (G. 529/2)

“Hayalin girdiği her gönülü yaksa buna şaşılmaz çünkü ona mesken ateşli gönlüm ateşgahıdır.”

Deyr ara mug-beçe çun kıldı Nevâyîni helâk

Çık diben nâfi‘ imes fânî-i büt-hânega pend (G. 120/7)

“Kilise içindeki muğbeçe, puthane için varlığını yok edene öğüt gerekmez çık, diyerek Nevâyî’yi helak etti.”

1.1.5.2.2. Sanem, Büt

“Put, müşriklerin yapıp taptıkları heykele verilen isimdir; insan şeklinde güzel yontulmuş olanına ise sanem denir” (Onay, 1996: 149). Büt, beyitlerde büt-i ziba, büt-i şuh, büt-i gül-ruh, büt-i simim-beden, büt-i ayyar, büt-i çalak, büt-i hur, büt-i serv-kad, büt-i tersa, büt-i bî-bâk, büt-i bennâ ifadeleriyle sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Ehl-i dinin taptığı ve önünde secde edilen put, iman mülkünü yağmalar, zahidin tövbesi put gibidir, deyr içinde kible puttur, put kasrının duvar harcı şarap ile

⁵⁴ G.150/6, Mst.682/7

⁵⁴ G.260/8, G.274/3, G.339/2, G.346/2, G.529/2

⁵⁴ G.120/7

⁵⁴ Trc.688/52

yoğrulmuştur⁵⁸. Sanem ise merhametsiz, karşısında secde edilen, cefası çok olan, serkeş, gözü katil, kaşığı afet, ağzı sihirli bir sevgilidir⁵⁹.

Nakd-i imânımni ol kâfir çu târâc iyledi

Ni ‘aceb allımda büt boynumda hem zünnâr ise

“O kâfir, imanımın birikimini yağmaladığı için karşımda put ve boynumda zünnâr olsa buna şaşılmaz.”

Âşık, put karşısında olduğu gibi sanem karşısında da sahibi oldukları varlıkları kaybetmektedir. Beyitte âşık put gibi güzel sevgili için canını ve ömrünü feda eder.

Nakd-i cân u hurmen-i ‘ömrümni sarf ittim velik

Ol sanem kâni‘imes bu meblag u mikdârga (G. 601/5)

“Can birikimi ve ömür harmanını sarf ettim ancak o put gibi güzel sevgili bu tutar ve miktara razı değildir.”

1.2. Tasavvuf

Ali Şir Nevâyî'nin tasavvuf hakkındaki düşüncelerini içeren, tasavvufun ne olduğunu anlattığı 319. gazel önem arz etmektedir. Şaire göre tasavvuf yoluna giren birinde doğru yoldan sapmaz. Tasavvuf sadece riyanın yol bulabileceği bir zühd, takva ve taat değildir, o riyasız bir takvayı muhafaza etmek ve güzel ahlaktır. Tasavvuf yoluna giren kişide, ne başkasının söz ve işine saldırı ne Hak emir ve yasaklarına ondan tasarruf vardır. Tasavvuf yolu, kendi vücûdunu Hak vücûdunda yok etmektir.

Birevge müselleme tarîk-i tasavvuf

Ki zâtıda mevcûd imestür tahallûf (G. 319/1)

“Birine tasavvuf yolu verilmişse onda doğru yoldan ayrılmak olmaz.”

Tasavvuf rızâ ehlidin yahşî ahlâk

⁵⁸ G.12/1, G.45/8, G.53/2, G.77/7, G.83/3, G.87/2, G.93/4, G.112/1, G.117/1, G.120/7, G.243/1, G.268/7, G.349/1, G.396/7, G.403/6, G.421/10, G.488/4, G.512/8, G.544/6, G.556/1-2-3, G.557/7, G.560/5, G.593/4-7, G.610/8, G. 614/2, G.642/9, G.654/1, Trc.681/43, Trc.688/17-24-30-56-65, Msv.689/363

⁵⁹ G.30/1, G.69/2, G.79/5, G.225/7 G.289/7, G.412/7, G.445/5, G.544/6-9,G.553/2, G.592/1, G.601/5, Msd.685/6

İrür ıstılâhâtı zîb ü tekellûf (G. 319/2)

“Tasavvuf, rıza ehlerinden güzel ve gösterişle tanımlanan güzel bir ahlaktır.”

Tasavvuf, samimi olan takvanın ve ibadetinin korunduğu bir kaynaktır.

Tasavvuf imes zühd ü takvî ü tâ‘at

Ki anda riyâ yol tapar bî-tevakkuf (G. 319/3)

İrür mahz-ı takvî velîkin riyâsız

‘Ubûdiyyet-i sırf u ‘ayn-ı telattuf (G. 319/4)

“Tasavvuf, onda durmadan ikiyüzlülüğün yol bulduğu ibadet ve dinin yasaklarından kaçma değildir. O ikiyüzlü olmaksızın takvanın tam olması ve tamamıyla bir kulluk ve iyilikte bulunma kaynağıdır.

Tasavvuf yoluna giren kişi başkalarının haklarına saldırmadığı gibi, Allah’ın emirlerine uyar ve yasaklarından kaçınır.

Ni il kavî ü fi‘liga andın ta‘addî

Ni hak emr ü nehyiga andın tasarruf (G. 319/5)

“(Tasavvuf yoluna giren kişide) ne başkasının söz ve işlerine saldırı ne de Hak emir ve yasaklarına tasarruf (vardır.)”

Şair için tasavvuf yolunun sonunda kazanılması gerek şey, kendi vücudunu Hak vücudunda yok etmek olmalıdır.

Kılıp hak vücûdıda mahv öz vücûdın

Nevâyî munı bil tarîk-i tasavvuf (G. 319/7)

1.2.1. Aşk

Tasavvufta aşk, mecazî aşktan hakikî aşka ulaşan bir yolculuktur. “Tasavvufun özünü ‘Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım.’ kudsi hadisi oluşturur. Bu hadîsin içeriğinde aşk vardır. “Vahdet-i vücûd” felsefesi de Allah’ı bilmeyi ve tanımayı aşk yoluyla gerçekleştirmek ister. Mutasavvıflar aşkı ikiye ayırır: mecazî aşk,

hakikî aşk. Mecazî (insani) aşk, hakiki (İlahî) aşka giden yolda bir deneyiş, belki bir duraktır” (Pala, 2007: 38).

Nevâyî için aşk ister bülbül ve pervanede isterse bir insanda olsa da hakikattir. Taayyünat, tecelli demektir. Her kimde olursa olsun aşk, bu tecelli içinde bir hakikattir. Âşık için insani aşktan maksat, hakikî aşka ulaşmaktır.

Ta‘ayyünât içide ‘ışk bir hakikat irür

Ger olsa bülbül ü pervânedin ü ger mindin

“Yaratılanlar içinde aşk, bülbülde, pervanede veya bende olsun bir hakikattir.”

Şairin insana duyulan sevgiliyle bile kastettiği hakiki aşk yani Allah’a duyulan aşktır. Kendini hakikat ehli olarak nitelendiren şair, hakikat ehlinin yolunun bu olduğunu söyler.

Mecâzdın manga maksûd irür hakikî ‘ışk

Nidin ki ehl-i hakikatka bu tarikat irür (Mkt. 694/1)

“İnsani aşktan benim gayem hakiki aşktır, hakikat ehli içinde bu bir yoldur.”

1.2.2. Cezbe

Allah’ın kulunu manen kendisine çekmesiyle ortaya çıkan coşkunculuk ve kendinden geçme hali olan demek olan cezbe bir beyitte geçmektedir. Pîr-i mugan mürşittir, şarap ise İlahi aşktır. Mürşidin cezbese şairi, oltanın balığı çektiği gibi çekmiştir.

Mey almakga pîr-i mugan cezbese

Mini çıktı andak ki mâhîni şast (G. 681/4)

“Oltanın balığı çektiği gibi pîr-i mugan cezbese mey almam için beni çekti.”

1.2.3. Derviş

Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demek olan derviş, beyitlerde şah ile beraber zikrolunmuştur. Sultanın yoldan dervişi ben sultanım diye

çıkarmaması gerektiği, o yoldan hem sultanın hem de dervişin aynı yere varacağı söylenmiştir. Şah için derviş-ayın ve derviş-veş tabirleri kullanılmıştır⁶⁰.

Yoldın âhir sürme sultân-min diben dervîşni

Yâd it ol yoldın ki hem dervîş ü hem sultân barur (G. 196/6)

“Ben sultanım deyip yoldan dervîşi çıkarma, o yoldan sonunda hem dervîşin hem şahın gideceğini (kaybolacağını) hatırla.”

Şâh dervîş-veş ise irse şehdür

Şâh u dervîş işidin âgehdür (Msv.689/195)

“Şah dervîş gibiye şahtır, (o şah) hem şahlığı hem dervîşliği bilir.”

1.2.4. Dergâh, Hân-kâh, Tekye, Savma’a

Tekke, hân-kâh gibi yerler genellikle olumsuz yerler olarak zikredilmiştir. “Dergâh, tekke tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervîşler ve şeyhler burada bulunurlar” (Pala, 2007: 122). “Tekkenin büyüğü ve çoklukla pîr makamına da hân-kâh denilir” (Pala, 2007: 191). Divanda dergâh, dergeh, hân-kâh ve savma’a isimleri anılmaktadır⁶¹. Beyitlerde bu yerler ile meykede, kulbe-i hammar, deyr-i fena karşılaştırılmış ve âşîğın tercihi meykede, kulbe-i hammar ve deyr-i fena olmuştur. Aynı şekilde riya yaptığını söylediği hankah şeyhi yerine deyr pîrini tercih etmiştir.

Hân-kâh şeyhidin il sırr-ı fenâ anlamadı

Deyr pîri anı hûb anglatır ilge anglag (G. 376/4)

“Hankah şeyhinden kimse yokluk sırrını anlamadı, deyr pîri onu anlasınlar diye güzel anlatır.”

Dergâh genellikle, bir kişinin makamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Şaha ulaşmak için kapıcı dilenciye mâni olurken; Allah’ın dergâhında, Allah’la kul arasında hiçbir engel yoktur.

⁶⁰ G.196/6, G.258/6, Msv.689/189-195

⁶¹ Der-gah, der-geh: G.1/4, G.133/7, G.561/8, G.671/9, Trc.687/23

Han-kah: G.35/8, G.55/6, G.60/8, G.119/6, G.217/8, G.230/6, G.241/4, G.327/8, G.344/7, G.362/6, G.376/4, G.456/6, G.512/8, G.527/7, G.539/8, G.555/7, G.562/6, G.567/6, G.587/9, G.649/7, Trc.681/28-58, Mhs.683/7, Trc.688/10-85, Mkt.732/1-2.

Savmaa: G.1/4, G.133/7, G.561/8, G.671/9, Msm.687/6. Tekye:G.569/2

Şâh dergâhıda ger bar ise hâcib-i mâni‘

İy gedâ müjde ki bî-hâcib irür bu dergâh (G. 561/8)

“Ey dilenci, şah dergâhında engel olan bir kapıcı olsa da; bu dergâh kapıcısızdır, sana müjde (olsun).”

Şairin riyakâr olarak gördüğü tiplerin mekânı olan hân-kâh, şairin dertlenmesine neden olmuştur. Dertlerini dağıtmak için ise meyhaneyi seçmiştir.

İy Nevâyî hân-kahda körmeding cüz derd-i ser

Anı def` iylerge yüzlen külbe-i hammârga (G. 587/9)

“Ey Nevâyî, hankahda dertten başkasını görmedin, onu kovmak için meyhaneye yönel.”

1.2.5. Ezel, Bezm-i Elest

Şair, divanda sarhoşluğunun ezelde kilik-i kaza tarafından yazıldığını, ezelde kişilerin talihinin ve salihinin yazıldığını, insana ezelde nasip olandan başkasının gerçekleşmeyeceğini, devranın ezelden ebede aktarıldığını, aşk güneşinin ezelde yaratıldığını, âşğın gönlünün sevgiliye ezelden aşına olduğunu, aşk ateşinin ve meyın aşğa ezelin kısmeti olduğunu belirtmiş ve Allah’ı ezel-suret-geri olarak nitelendirmiştir⁶².

Kişinin başına ezelde takdir olunandan başkası gelmez, birinin mutlu mu yoksa mutsuz mu olacağı ezelde belli olmuştur ve bozulmamıştır.

Ezelde çun ni nasîb oldı özge bolmadı ol

Sa’îdni ni şakî kıldı ni şakîni sa’îd (G. 118/8)

“Ezelden nasip olandan başkası olmadı, ne mutlu olan bahtsız oldu ne de bahtsız olan mutlu oldu.”

⁶² G.30/7, G.87/8, G.105/1, G.118/5, G.124/6, G.125/3, G.132/1, G.191/5, G.562/3, G.614/4, G.627/7, G.642/13, Trc.681/1, Trc.688/91, Msv.689/282-312, Mkt.690/1

Elest, tek beyitte subh-1 lest terkihiyle zikredilmiştir. Elest sabahı sakinin elinden şarap isteyen şairin neşeden gönlü sarhoş olmuştur. Şairin neşesinden dolayı sarhoş olmasının sebebi, ruhlar âleminde Allah'ın hitabıyla karşı karşıya olmasıdır.

Kitür sâkî ol mey ki subh-1 elest

Anıng neş'esinden köngül irdi mest (Trc. 681/1)

“Saki, elest sabahı neşesinden gönlümün mest olduğu meyi getir.”

Kulun kısmetinin ezel divanında yazılmıştır.

Hak Te'âlâ bendesin kısmetin

Çun ezel dîvânında kılmış rakam (Mkt.690/1)

“Hak Teâlâ, kullarının kısmetini ezel divanında yazmıştır.”

1.2.6. Fakr

Fakr; uzun ve çileli bir yoldur, oraya ancak benlik elbisesinden sıyrılanlar ulaşabilir, zorluklarla karşılaşılacak bir çöldür, dilenciliğin şahlık sayıldığı bir mahalledir. “Fakr, sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığı, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olmasıdır. Bir diğer manada sâlikin kendisini dâima Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavramasıdır” (Uludağ, 2005: 131).

Nevâyî fakrı; fark deşti, fakr tariki, fakr vadisi, fakr toprağı, fakr kuyı, fakr etvarı, sifâl-i fakr, fakr ayini, fakr ehli, hırka-i fakr, künc-i fakr gibi terkipler içinde kullanmıştır ve fena ve gına kavramı ile birçok beyitle birlikte kullanılmıştır.⁶³

Dünyada her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu bilerek yaşamak ve zenginliğe meyletmemek gerekir.

Cihânda fakr kesb it meyl kılma köp gınâ sarı

Ki mundın az itiptür ârzû ferzâne andın köp (G. 71/8)

⁶³ G.1/5, G.71/8, G.97/1, G.98/7, G.136/7, G.153/6, G.182/7, G.188/8, G.192/6, G.243/1, G.249/6, G.259/6, G.301/3, G.316/3, G.354/6, G.399/6, G.404/6, G.414/6, G.446/2, G.489/11, G.503/6, G.551/8, G.561/7, G.624/6, G.672/9, Msv.689/157-194, Mkt.733/2

“Cihanda fakirliği kazanıp zenginlik tarafına çok meyletme, çünkü arzu bundan (elinde olanı) azaltır, dervişlik ise ondan (elinde olanı) çoğaltır”

Fakr çölüne ayak basan bir kişinin ilk yapması gereken şey, benliğini bir kenara bırakmaktır. Zorluklarla dolu olan çölde, benliğini taşımaya çalışan, yotulur.

Fakr vâdîsiga çun urdung kadem özlükni sal

Yol uzundur bu ağır yükni kötergen tavşalur (G. 153/6)

“Fakirlik vadisine ayak attığında kendini bırak, çünkü yol uzundur ve bu ağır yükü götüren yorulur.”

Fakr, dilencinin bile sultan olduğu bir mahalle olarak tasavvur edilmiştir. Gönlünün fakir olduğunu dile getiren şair de bu saltanata yönelmiştir.

Fakr kûyide gedâlıg çu irür sultânlıg

Saltanat mâyilidür hâtır-ı bî-sâmânım (G. 414/6)

“Yokluk mahallesinde dilencilik sultanlıktır, zengin olmayan gönlüm bu saltanata meyletmiştir.”

1.2.7. Fenâ, Bekâ

Fenâ ve bekâ birbirinin zıttı olarak ifade edilen iki kavramdır. “Bekâ, Allah’ta bâkî olmak, denize katılan damla gibi Hakk’ın varlığında ebedîliğe ermektir” (Pala, 2007: 63). “Divan şiirinde daha çok maddî varlık ve hayat çerçevesinde kullanılır” (Pala, 2007: 150). ‘Fenâ’ yokluk ve geçicilik, ‘bekâ’ ise sonsuzluk ve kalıcılık demektir. Beyitlerde bekâ ve fenâ; mülk-i bekâ, bekâ-yı cavidan, bekâ-yı ebed, fenâ yolu, fenâ kesbi, fenâ meyi, reh-i fenâ, gerd-i fenâ, mahrem-i fenâ, fenâ vadisi, deyr-i fenâ, fenâ deyri, debistan-ı fenâ, levh-i fenâ, harabat-ı fenâ, ser-menzil-i fenâ, mülk-i fenâ, ayin-i fenâ, fenâ deşti, cam-ı fenâ, fenâ camı, fenâ kuyı, fenâ zeyli, fenâ viranı, fenâ ehli, fenâ toprağı, bahr-i fenâ, derya-yı fenâ deşt-i fenâ, zünnar-ı fenâ, dar-ı fenâ tamlamalarıyla kullanılmıştır. Kulun benliğini Allah’ın varlığında yok etmesi olan fenâyâ ulaşmanın zorluğunu ve uzun bir yolculuk olduğunu anlatmak için Nevâyî tarafından fenâ; bir yol, vadi, ova, deniz

olarak nitelendirilmiştir. Dünya bir yokluk âlemi yani deyr-i fenâ, harabat-ı fenâ, kuy-ı fenâ, deşt-i fenâ, mülk-i fenâ, dar-ı fenâdır⁶⁴.

Sonsuzluk ülkesini isteyen birinin öncelikle yapması gereken şey, benliğinden sıyrılmasıdır. Fenâdan bekâya geçmenin bir yolculuk olarak tasavvur edildiği beyitte, benlikten sıyrılmak bu yola başlamak için bir kuraldır.

İsteseng mülk-i bekâ selb kıl özlükni burun

Kim sülûk içre fenâ ehliga budur üslûb (G. 46/7)

“Ebedilik mülkü istersen ilk önce benliğini ortadan kaldır, fena sahiplerine yolculuk için usûl budur.”

Fenâ ülkesindekilerin bekâya ulaşması, bir önceki beyitteki gibi birlik şarabı içip kendilerini yok etmeleriyle mümkün olacaktır. Deyr-i fenâ, dünyadır.

Tapmagung deyr-i fenâ ehlide yang baştın bekâ

Kılmagunça bâde-i vahdet vücûdunı ‘adem (G. 412/8)

“Âlemdelikler birlik şarabıyla vücudunu yok etmedikçe, yine baştan ebedilik bulamazlar.”

1.2.8. Feyz

“Feyz, sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesidir” (Uludağ, 2005: 137). Divanda 291. gazel feyz rediflidir ve meyân verdiği feyzden bahsetmektedir. Genellikle sagar, cam, iksir, bahr ile ilişkilendirilmiştir. Özünü gayrden arıtmayınca ve riyazet olmayınca feyz de olmaz. Feyz ehlinin yaptığı her şey Allah içindir⁶⁵.

⁶⁴ Beka: G.46/7, G.374/7, G.412/8, G.479/7, G.485/3, G.504/6, G.611/10, G.670/9, Msv.689/6, Mfr.764
Fena: G.1/1, G.2/4, G.14/8, G.28/5, G.30/6, G.46/7, G.49/6, G.55/6, G.60/8, G.71/2, G.83/4, G.91/7, G.93/6, G.97/1, G.101/9, G.104/7, G.113/8, G.125/4, G.129/8, G.132/7, G.146/6, G.186/6, G.188/8, G.208/5, G.247/1, G.254/9, G.262/6, G.284/5, G.301/1, G.302/7, G.328/6, G.342/6, G.347/2, G.350/9, G.374/7, G.412/8, G.485/3, G.493/4, G.498/8, G.501/6, G.518/1-3, G.527/7, G.531/5, G.533/6, G.556/3, G.570/8, G.577/7, G.599/6, G.601/8, G.611/10, G.613/8, G.614/4, G.618/10, G.637/6, G.670/9, Trc.681/27-45, Mst.682/1, Msd.683/7, Msd.686/5, Trc.688/2-49-73-76-93-105, Msv.689/321-322, Mkt.707/3, Mfr.827

⁶⁵ G.112/9, G.117/6, G.160/6, G.185/7, G. 241/3, G.291 (feyz redifli), G.316/2, G. 494/7, G.504/7, G.546/6, G.578/9, G.680/9, Trc.681/63

Bir kişinin feyze ulaşabilmesi için haddini bilmesi yani kibir içinde olmaması gerekir.

İy Nevâyî tileseng sâgar-ı feyz

Bolma bu deyrde aslâ güstâh (G. 112/9)

“Ey Nevâyî feyz kadehi dilersen, bu deyrde asla haddini bilmez olma.”

Feyzin bir deniz olarak tasavvur edildiği beyitte, Allah’a duyulan aşk sayesinde ulaşılan feyzler; bir sırdır. Bu sırların başkalarıyla paylaşılmaması gerekir.

Feyzler kim yitti ‘ışkıngdan manga âfâknı

Garka eyler feyz bahri aytsam esrâr-ı feyz (G. 291/3)

“Aşkından bana ulaşan feyzlerin sırrını söylesem feyz bahri ufukları bile kaplar.”

Şair, ona ulaşan feyzler sayesinde nefesinin Mesih nefesi gibi ruh bağışlayıcı olduğunu ve insanları, Allah’a ulaşmaktan alıkoyan her şeyi yok ettiğini söyler.

Ey Nevâyî feyzden enfâsım olmuş ruh-bahş

Tâ Mesîhâ dik ‘alâyık zulmetidin pâk-min (G. 494/7)

“Ey Nevâyî feyzden nefesim can bağışlayıcı olmuş, insanı Hakk’a erişmekten alıkoyan her şeyin karanlığından Mesiha gibi temizlendim.”

1.2.9. Hakikat

Allah’a ulaşma yolundaki üçüncü makam olan hakikat, divanda genellikle mecaz-hakikat ilişkisi içinde verilmiştir. “Hakikat, zâhiri ardındaki örtülü ve gizli mana, dini hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhi sırlara âşinâ olunması gibi anlamlar ifade eder” (Demirci, 1997: 178). Taayyünat içinde aşk bir hakikattir, mecazi aşktan hakiki aşka gidilir; mecaz, ayn-ı hakikattir⁶⁶.

Sâkiyâ tut bir tola sâgar ki iyley âşkâr

Söz ki mahfidür hakikat sırrının ing ibhâmıda (G. 20/8)

⁶⁶ G.20/8, G.125/8, G.263/7, G.493/6, G.616/3, Msv.689/307, Mkt.694/1-2, Mkt.695/2,

“Ey saki; söz, hakikat sırrının kapalılığında gizlidir; onu açığa çıkarmak için dolu kadehi tut.”

Mecaz aşk, insanlara duyulan aşk anlamındadır; mecaz aşk, kişiyi hakiki aşka yani yaratıcıya duyulan aşka ulaştırır. Sonrasında ise mecaz aşkı hakikat olmadığı için tamamen ortadan kaldırır.

Mecâzdın çu hakîkatka yol tapar ‘âşık

Kılur mecâznı nefy ol ki bî- hakîkat irür (Mkt.694/2)

“Âşık, mecazdan hakikata yol bulduğu gibi hakikat olmayan mecazı kabul etmez.”

1.2.10. Şerî‘at

Şeriat, tasavvufun ilk basamağı şeriattır. “İslâm dini insanların dünya ve ahiret işlerini düzenlediği için, “gidilen doğru yol” anlamında kullanılır. Tasavvufta şeriat, bir dış yapı olarak ele alınmış ve işin içyüzüne hakikât denilmiştir” (Pala, 2007: 429). Divanda şer‘, şerî‘ât, şer‘-i ‘ışk, hilâf-ı şer‘, tarîk-i câdde-i şer‘ şeklinde kullanılmıştır.

Fatiha suresinde geçen *sırât-ı müstakîm*, doğru yol demektir. Surede geçtiği haliyle *sırât-ı müstakîm* olan şeriat, nimet verilen bir yoldur. Gazaba uğrayan ve sapkınların yolu değildir.

Sırât-ı müstakîm oldu şerî‘at

Ki cennet tapmagung ötmey bu puldın (G. 463/5)

“Şeriat doğru yoldur, bu paradan (yoldan) geçmeyen cenneti bulamaz.”

1.2.11. Halvet

Tasavvufta manevi bir ilerleme yolu olarak kabul edilen halvet, yalnız kalmak, tenhaya çekilmek ve تنها yer gibi anlamlara gelir. “Mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermek ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile sırren (manen) konuşmak, ruhen sohbet etmektir” (Uludağ, 2005: 156). Halvette Hak ev sahibi, halvete giren kişi ise misafirdir. Halvette bir bademle yetinilir, halvet bir mezara benzetilmiştir ve Nevâyî halvete girdiğinde kurtuluşundan başka bir şey düşünmemiştir. Nevâyî, halvete girmek için şeyhin cam-ı hoş-güvarı var mı diye sormaktadır. Nevâyî aynı zamanda halvette güzellik

bulamadığından meyhaneye yöneleceğini dile getirmekte ve gösteriş için yapılan riyayı olarak adlandırdığı halveti eleştirmektedir⁶⁷.

Halvette kişi bir misafir ve Hak ise ev sahibidir. Bu durum kişinin idarkini zorlayan bir durumdur ve şair akıl edilemeyeceğini düşünür.

Kişi bu nev‘ halvetni niçük kılğay ta‘akkul kim

Hak anda mîz-bân bolğay habîbi mîhmân anda (G. 42/2)

“Halvete giren kişinin misafir ve Hakk’ın ev sahibi olduğu halveti, kişi nasıl akıl edebilsin?”

Halvette kişi az yer, az uyur ve vaktinin çoğunu ibadetle geçirir. Bunu eleştiren şair, yanında bir ibrik mey varsa günlük bir bademle halvet yapılabileceğini söyler.

Halvet itken ihtiyâr ilgide bir ibrik-i mey

Tang imes ger kılsa bir bâdam ile her gün ma‘aş (G. 272/6)

“Halvet eden ihiyarın elinde bir mey ibriği (olduktan sonra) bir badem ile her gün yaşamını sürdürse buna şaşılmaz.”

Şair ikiyüzlülükle başkaları takdir etsin diye yapılan bir halvetten meyhane daha iyidir. Saklanan isyan da ortada yapılan ibadetten daha iyidir. Önemli olan ibadetlerde gösterişten ve ikiyüzlülükten uzak olmaktır.

Mest mug deyri riyâyî halvetimden yahşırak

Yaşurun ‘isyânı zâhir tâ‘atımdan yahşırak (Mfr. 751)

“Meyhane, ikiyüzlü halvetimden daha iyidir; sakladığım isyan, görünen ibadetimden daha iyidir.”

1.2.12. İhlâs

Kulun bütün amel ve ibadetlerini riyadan uzak sadece Allah için yapması olan ihlâs üç beyitte zikrolunmuştur. Bir beyitte İhlas suresine iktibas yapılmış⁶⁸.

⁶⁷ G.42/2-3, G.87/7, G.96/1, G.251/7, G.272/6, G.307/7, G.372/8, G.446/2, G.460/5, G.539/8, G.546/2-7, G.601/7, Trc.681/29-68, Trc.688/9, Mfr.757

⁶⁸ G.125/9, G.282/6, G.288/7

İy Nevâyî disen ihlâs ile bu sırnı tiley

Kul hüve‘llâhu ahad sonradur Allahû Samed (G. 125/9)

“Ey Nevâyî, samimiyet ile sırnı istediğini, söyleyen Allah tektir sonra Samed’dir (bunu gerçekleştirir).”

Kişinin kurtuluş anahtarı, amel ve ibadetlerini riyadan uzak şekilde yapmasıdır.

İy Nevâyî tiler irsen mahlas

‘Işk kûyide şî‘âr it ihlâs (G. 288/7)

“Ey Nevâyî, kurtulmak istersen, aşk mahallesinde samimiyeti âdet edin.”

1.2.13. İstiğnâ

İstiğna sahibi bir kişi kendini zengin kabul ederek, Allah’tan başkasına ihtiyaç duymaz ve tennezzül etmez. “Sâlikin Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesidir” (Uludağ, 2005: 192). Bir beyitte şair, şehir şeyhine istiğna ve zühd mü yoksa isyan ve dua mı iyidir diye bir soru sormaktadır.

Zühd ü istignâ mu yahşî yoksa ‘isyân u niyâz

Şehr şeyhidin bu yanglıg bir su‘âlim bardur (G. 184/6)

“Şehir şeyhine, ibadet ve kanaat etmek mi iyidir yoksa isyan ve dua mı diye bir sorum vardır.”

1.2.14. Kanâ‘at, Rızâ

Kanâat, verilen her şeye razı olmaktır. “Dini bir kavram olarak kişinin elinde bulunanla yetinmesi, dünya nimetlerinden kısmetine düşene razı olması demektir” (Canbulut, 2010: 358). Şaire göre kanâat mahzenin isteyen kişi padişahdır, Karun hazinesini hayal eden de bir gedadır. İki beyitte âşık, dirheme benzettiği dağ-ı aşkı gönlüne koyduğunu belirtmiş, bir beyitte bununla kanâat ederken diğer beyitte bununla kanâat etmediğini söylemiştir⁶⁹.

⁶⁹ Kanaat: G.193/6, G.249/5, G.629/5

Mukattaların başında neden yazıldığıyla ilgili açıklamalarda 720 numaralı mukattada kanatla ilgili bir öğüt vardır. Kişinin kendine ait olan kırık bir tas, Cem'in kadehinden, kuru ekmeğinden Hatem'in nimetlerindendaha iyidir.

Kanâ'at sınık sıfâlin câm-ı Cemdin ve kuruk nânın Hâtem çikken ni'amdın yahşırak körer tenbîhi

Sınık sıfâl ki mey dürdin içkeli tapsang

Kabûl iylemegil câm-ı saltanat Cemdin

İligge girse kurug nân ma'âş için çikme

Neşât nimetining minnetini Hâtemdin (Mkt. 702/1-2)

“Kanâat kırık testiği Cem kadehinden, kuru ekmeği Hatem'in nimetlerinden daha iyi gördüğünün öğüdüdür.”

“Kırık testiden mey tortusu içsen de Cem'in saltanat kadehini kabul etme; eline kuru ekmeğe geçse, rızık için Hatem'den sevinç nimetinin minnetini çekme.”

Tamah, kanâatin tam tersi olarak karşımıza çıkmaktadır ve insanın canına eziyet veren bir durum olarak nitelendirilmiştir. Her zaman daha fazlasını istemek, insanı huzursuz eden bir durum oluşturur.

İsteseng kılmaga-sin cânınga mihnetni ziyâde

Bolgıl öz kısmınga hursend ü tama' kılma ziyâdet (G. 79/6)

“Canına eziyeti arttırmak istemiyorsan, kendi elindekine razı ol ve daha fazlasına tamah etme.”

Beyitlerde sevgiliyle ilgili onun zulmüne rıza gösterme ve insanların yaptıkları kötü işlerde onlara rıza gözüyle bakıp mazur görmek anlamında ayn-ı rıza ve Allah'tan gelene razı olan kimseler için rıza ehli şeklinde kullanılmıştır⁷⁰.

Tasavvuf rızâ ehlidin yahşî ahlâk

İrür ıstılâhâtı zîb ü tekellûf (G. 319/2)

⁷⁰ G.258/6, G.319/2, G.490/2

“Tasavvuf, rıza ehlinden güzel ve gösterişle tanımlanan güzel bir ahlaktır.”

1.2.15. Marifet

“Bilgi, tecrübî ve amelî bilgi, tanımak, âşinâlık manasına gelen mârifet, sûfilerin ruhani halleri yaşayarak, manevi ve ilahi hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgidir. Bu yoldan Hakk’a dair elde edilen bilgiye marifetullah, buna sahip olan kişiye ârif-i billâh denir” (Uludağ, 2005: 236). Divanda üç beyitte geçmektedir. Yaratılmaktaki amacın marifet yani hakikatleri idrak etmek olduğu ifade edilmiştir⁷¹.

Ma’rifet irdi garaz hıkatinge

Manga könglüm bu söz itkeç irşâd (Trc. 688/38)

“Onun yaratılışındaki amaç marifet idi sözü, bana gönlümün irşad etmesi için (yetti).”

1.2.16. Mâsivâ

Allah’tan başka her şey demek olan masiva, kişinin kendini Allah’la bir kılması için en büyük engeldir. Bunu başaranlar yani ehl-i fenâ, mâsivâ gamımdan kurtulmuş olanlardır⁷².

İy Nevâyî sâlik irseng Hak vücûdın bil vücûd

Mâ-sivâ’lâhni ‘adem va’llâhu a’lem bi’s-savâb (G. 43/9)

“Ey Nevâyî, salik isen Hak vücudunu vücudun bil, Allah’tan başkasını yok et. Doğruyu en iyi bilen Allah’tır.”

Tasavvuf yoluna giren kişi için, bu yolu tamamlaması ve amacına ulaşması; Allah dışındaki her şeyi yok saymasıyla mümkündür.

İy sülûk ehli kaçan maksûd tapgumdır diseng

Mâ-sivâ’lâhni fenâ körgen künin mî’âd bil (G. 387/9)

“Ey süluk ehli, amacıma nasıl ulaşacağım dersin; Allah’tan gayrısını yok gördüğün gün, zamanı geldiğini bil.”

⁷¹ G.99/6, G.393/3, Trc.688/38

⁷² G.43/9, G.206/6, G.387/9, G.412/9

1.2.17. Melâmet

Melâmet, ayıplama anlamındadır. Tasavvuf terimi olarak, “kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir” (Uludağ, 1991: 324). Beyitlerde melâmet taşı, melâmet deyri, melâmet kulzümü, niş-i melâmet, ehl-i melâmet şeklinde kullanılmıştır⁷³.

Durmadan ayıplama ve kınanmayla karşılaşan ehl-i melâmet, bu duruma alıştığı için selamette olmayı istemez ve kendine bu şekilde dua edilmemesini ister.

Manga sâlim ol dip du ‘â kılmangız kim

Bigenmes selâmetni ehl-i melâmet (G. 81/4)

“Melâmet ehli, esenliği beğenmez; bu nedenle bana sıhhatli ol diye dua etmeyin.”

Ayıplayan ve kınayanların attıkları taşlar şaitin kulübesinin etrafına o kadar yığılmıştır ki bunun gökyüzünden yağmış olduğunu düşündürür. Şairin kulübesi, Yakup peygamberin dert çektiği hüznler kulübesi olarak nitelendirilmiştir.

Külbem etrâfida bî-dâd u melâmet taşıdur

Gûyiyâ yağmış felekden beytü ‘l-ahzânımga taş (G. 267/2)

“Hüzünler evime felekten taş yağmış gibi kulübem etrafındakiler zulüm ve ayıplama taşıdır.”

1.2.18. Mürîd, Mürşid

Mürşid, doğru yolu gösteren kılavuz demektir. Kelime anlamı dileyen isteyen demek olan mürid ise bir şeyhe bağlı kişidir. Bir beyitte zikredilen mürşid, mürşid-i kâmil terkihiyle kullanılmıştır. Mürid ise iki beyitte kullanılmıştır.

Deyr pirine mürşid olmak, şair için bir şanstır. Deyr pirinin, şair için her zaman şairin görüp bildiği ve göremediği bir sürü yardımı vardır.

Deyr pîriga mürîdim ki ‘inâyetleri çohdur

Her nefes devletidin manga devâ fâş u nihândur (G. 204/8)

⁷³ G.81/4, G.209/2, G.267/2-4, G.659/2, G.660/6, Msd.685/5, Msv.689/372

“Yardımları çok olan deyr pirinin müridiyim, her an onun talihinden bana gizli ve açık devalar vardır.”

Allah’a ulaşmanın en önemlisi mürşidin söylediği Hakk’ın emirlerini yerine getirmektir.

Her ni Hak emrini dir mürşid-i kâmil anı kıl

Ger sıfâtu’llâh ile özni tiler-sin mevsûf (G. 316/6)

“Eğer kendini Allah’ın sıfatıyla vasıflandırmak istersen mürşid-i kâmil hangi Hak emrini derse onu yap.”

1.2.19. Nefs

Divanda nefis ve ruh çatışması birçok beyitte işlenmiştir. “Nefs, insanın iç âlemi hakkında kullanılır. Rûh ile nefis aynı şeydir. Ancak insan iyi şeylere yönelince rûh; dünya işlerine ve kötü şeylere yönelince de nefis adını alır” (Pala, 2007: 355). Divanda nefis-ruh çatışması 293. gazelde işlenmiştir. Nefs nâ-pâk, ruh pâktir; nefis karanlık, ruh aydınlıktır; nefis Firavun’dan sebeblere bağlıdır, ruh ise Kelimullah sırrını açığa çıkarır; nefis şeytani, ruh rahmanidir; nefsin yolu Ebu Cehil yolu, ruhun yolu habibullahtır. Tevbe fidanı nefis eliyle kırılır. Nefs, tüm kötülüklerin kaynağıdır ve nefsin alçaklığı toprak gibidir⁷⁴.

Aşkın gönle düşmesiyle, kişi benliğini oluşturan ruh ve nefis yanar; yani kişi benliğinden sıyrılır. Bu ateşte temiz olan ruh da temiz olmayan nefis de yanar.

‘İşk könglümge tüşüp nâ-bûd boldı rûh u nefis

Ot çü bir kişverga tüştü pâk u nâ-pâk örtenür (G. 169/5)

“Aşk gönüle düşünce ruh ve nefis ortadan kayboldu çünkü ateş bir ülkeye düşünce temiz ve kirli olan yanar.”

Ruh, Alah’ın yükseklik verdiği bir ışıktır. Kibrin elindeki nefis ise karanlıktadır ve bu noktaya çıkmaya çalıştığında oradan düşmüştür.

Rûh ol nûr durur kim Hak anga birmiş evc

⁷⁴ G.94/8, G.169/5, G.293/1-5, G.427/1, Mkt.698/1-2, Mkt.723/2

Nefs zulmetka kalıp kılmiş anga pâyê hûbût (G. 293/2)

“Ruh, Hak’ın ona yükseklik verdiği bir nurdur; nefis karanlığa kalmış ve onun derecesi yüksekten düşmek olmuştur.”

1.2.20. Riyazet

Riyazet az yiyip içerek, az uyuyarak, çok ibadet ederek, nefsin arzuladığı şeylerin yapmama, dünya lezzetlerinden sakınarak nefsin terbiye etme, ahlakı güzelleştirmedir. Nevâyî bir beyitte riyazetin ömrü perişan etmemesi, sadece farz ve sünnetlere uymamız gerektiğini söylerken; kendi duygularımızla riyazetsiz feyz elde edemeceğimizi, yüreğimizin riyazetle deşilmeden feyz beklemememiz gerektiğini, aynaya benzeyen gönlün riyazet olmadan parlamayacağı, riyazet usulünde günde bir bademin azık olarak yettiği, hatırmıza Allah’tan gayrısı geldiğinde bunu zikir sesleri ve riyazetle dağıtabileceğinizi beyitlerde belirtmiştir⁷⁵.

Feyz kazanmanın en önemli yolu, riyazettir.

Havâs sa‘yi birle feyz yok riyâzetsiz

Ger olsa dağı bu iş bizge bolmadı mahsûs (G. 241/3)

“Hislerimizle riyazet olmadan feyz yoktur, eğer bu başkaları için mümkün olsa bile bize mahsus olmamıştır.”

Aşağıdaki beyitte riyazete girdiğini söyleyen şair, riyazetin nimetleri haram kabul etmek olduğunu söyler.

Müddetî renc ü riyâzet çıktim

Kılıp özümge tena‘umnı harâm (Trc.688/8)

“Bir zaman kendime nimetleri haram kılıp eziyet ve riyazet çektim,”

İnsanların gönlünü karartmaya çalışan riya ve ikiyüzlülükten kurtulmayı sağlayacak şeyler, zikir ve riyazettir.

İylese hâtırına tefrika kuşları hücûm

⁷⁵ G.74/6, G.97/3, G.241/3, G.307/7, G.341/7, G.546/6, Trc.688/8

Zikr üni dağı riyâzet taşı birle ürküt (G. 74/6)

“Eğer gönlüne nifak kuşları hücum ederse, onları zikir seslerin ve riyazet taşınla ürküt.”

1.2.21. Salik, Sülûk

Tasavvuf yolunda yürüyen kişiye ehl-i sülûk (salik) denir. Tasavvuf ‘sülûk ilmi’ şeklinde tarif edilir. Bu ilmin konusu, tâlibin Hakk’a erme yeteneğini kazanmak için nefsinin dünya kirlerinden arındırması, ahlâkını düzeltmesi ve güzelleştirmesi, amacı da nefsinin ve rabbini bilmesidir” (Uludağ, 2010: 127). Beyitlerde salik için Hak vücudunu vücut bilmesi gerektiği, tevhid vadisinde bineğinin tecrid merkebi olduğu söylenmiştir. Ayrıca salığın yolunda amacına ulaşması için akl, his, dünya ve ukbanın engel olduğu söylenmiştir ⁷⁶.

Yokluk çölünde salik, türlü eziyetler ve zorluklarla karşılaşabilir. Bu nedenle bu çöl, zor bir yoldur. Bu yolda salığın Hak emrini yerine getirirken hatalarının olması normal bir durumdur.

Fakr deşti ni katık yoldur ki sâlik her niçe

Kılsa dikkât birle Hak emrin edâ taksîri bar (G. 192/6)

“Kendi benliğini yok etme çölü, yolcunun Hak emrini dikkat ile yapsa bile kusuru olacağı zor bir yoldur.”

Salığın tasavvuf yolunu tamamlayıp amacına ulaşması önünde; akıl, duygular, dünya ve ahiret işleri birer engeldir.

Dime sâlikke hâyil ni idi maksûd-ı vaslıdın

İrür ‘akl u his ü dünyî vü ‘ukbî ser-be-ser hâyil (G. 398/8)

“Salığe amacına ulaşmana engel ne diye sorma; ona akıl, ilm, duygular, dünya ve ahiret baştanbaşa engeldir.”

⁷⁶ Salik: G.43/9, G.101/7, G. 104/6, G.118/1, G.192/6, G.249/6, G.365/6, G.370/6, G.374/7, G.398/8, G.490/6, G.613/8, Msv.689/155-307-327, Mfr.741
Süluk: G.46/7, G.215/8, G.322/2, G.335/1, G.387/9, Trc.681/2

1.2.22. Şey'en-lillâh

Arapça Allah rızası için bir şey anlamındadır. Nefs terbiyesi için bir şeyler toplamaya müridler, ellerinde keşkülleriyle şey'en-lillâh diyerek dolaşırlar, topladıklarını dergâha getirirlerdi. Dervişlerin topladıkları bu yiyecekler fakirlere dağıtırıldı. Nevâyî, deyr pirine kölelik yapsa ayıp değildir çünkü feyz ehlinin yaptığı her şey Allah içindir⁷⁷.

Şairin mürşit karşısında dilenci durumda olması, Allah içindir.

Deyr pîri allıda kılsam gedâlık 'ayb imes

İy Nevâyî bil ki feyz ehliga şey'en-lillâhdur (G. 185/7)

“Ey Nevâyî, deyr piri karşısında kölelik etsem bu ayıp değildir, feyz ehline her şeyin Allah için olduğunu bil.”

Bir dilenci olan şair, elindeki kırık tas ile her kapıda durarak Allah için bir şeyler diyerek bir şeyler toplamaktadır.

Min fenâ deyri gedâyî-min nidür singan sifâl

İlgime ger her ışıkde şey'e lillâhım imes (G. 244/6)

“Ben fena deyri kölesiyim, elimdeki kırık testi ve her kapıda (söylediğim) şey'enlillahım değilse nedir?”

1.2.23. Takva

Takva, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, günahtan, haramdan ve haram olma ihtimali olan durumlardan uzak durmaktır. “Allah'tan (c.c.) korkmak, haramdan ve şüpheli şeylerden sakınmaktır. Böyle bir hale takva denir.” (Bilmen, 2003: 334). Beyitlerde takva ilm, din, hurd, zühd, akl, sabır, taat, tevbe kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Aşkın takva ve zühd ile azalmadığını, zühd ve takvanın yaşlılar için olduğunu, zühd ve takvaya gönlünün rağbeti olmadığını dile getirirse de bir beyitinde de gençliğini zühd ve takva yerine fücür ve fisk ile geçirdiği için yakınmaktadır⁷⁸. Şair, takvayı bazen olması gereken, istenilen bir durum gibi yansıtırken bazen ise istenilmeyen bir durum gibi yansıtmıştır.

⁷⁷ G.185/7, G.244/6, G.437/5, G.444/7, G.599/5, G.671/4

⁷⁸ G.82/2, G.142/2, G.181/4, G.224/3, G.225/7, G.301/6, G.319/3-4, G.329/8, G.427/1, G.467/2, G.492/5, G.522/7, G.660/7, G.665/5, G.679/9, Trc.681/26-42-95, Msd.683/8, Trc.20-21-27-50-64, Mkt.728/2, Mkt.739/1

Aşağıdaki beyitte şair; şarap için ilm, din, akıl, ibadet ve takvasını feda etmeye hazırdır.

Manga ol câmnı ger tutsa fidâsıdır anıng

‘İlm ü dîn ü hıred ü zühd ile takvî mecmû’ (G. 301/6)

“Eğer o, bana kadeh tutsa; ilm, din, akıl, zühd ve takvanın hepsi onun fedasıdır.”

Tasavvuf, samimi olan takvanın ve ibadetinin korunduğu bir kaynaktır.

Tasavvuf imes zühd ü takvî ü tâ’at

Ki anda riyâ yol tapar bî-tevakkuf (G. 319/3)

İrür mahz-ı takvî velîkin riyâsız

‘Ubûdiyyet-i sırf u ‘ayn-ı telattuf (G. 319/4)

“Tasavvuf, onda durmadan ikiyüzlülüğün yol bulduğu ibadet ve dinin yasaklarından kaçma değildir. O ikiyüzlü olmaksızın takvanın tam olması ve tamamıyla bir kulluk ve iyilikte bulunma kaynağıdır.”

Şair, gençliğinde vaktini boşa harcıyıp ibadet ve takva ile uğraşmadığı için pişmanlık duymaktadır. Gençlik zamanları, ibadet ve takva zamanıdır.

Yigitlikimde ki takvî ü zühd vakti idi

Fücûr u fisk bile zâyî’ iyledim evkât (Mkt.739/1)

“Gençliğimde ibadet ve dinin yasakladıklarından kaçma vaktiydi (ama) doğru yoldan ayrılma ve günahkârlık bile vaktimi boşa harcadım.”

1.2.24. Tecellî

Tecelli, Allah’ın gücünün insanda, diğer canlılarda ve eşyada görünmesidir. “Allah’ın (c.c.) kâinattaki canlı ve cansız her zerrede zuhur etmesi, belirmesidir” (Kabaklı, 2006: 19). Divanda tecelli Hz. Musa’nın Tur Dağında tecellisi ve sevginin güzelliğinin tecellisi ifadeleriyle kullanılmıştır. Tecelli için insanın gönül aynasını masivadan temiz tutması gerekir⁷⁹.

⁷⁹ G.125/2, G.349/7, G.547/4

Gayr, Allah'tan başka her şeydir. Allah'ın gönül aynasında tecelli etmesi için, ilk olarak gönlün Allah dışında her şeyi gönülden atması temiz olması gerekir.

Tecellî iylesün ol pâk yüz diseng evvel

Zamîring âyinesün gayr nakşıdın tut pâk (G. 349/7)

“O pak yüz tecelli eylesin dersin önce gönlünün aynasını, Allah'tan başkasının nakşından temiz tut.”

‘Işk otı Tûr-ı tecellîga çu saldı pertev

Has ki kül boldı burunrak yok idi gayr-ı hired (G. 125/2)

“Aşk ateşi Tur-ı tecelliye ışık saldığında (zaten) akıl dışında bir şey yoktu, akıl da çöp gibi kül oldu.”

1.2.25. Tecrîd, Tefrîd

Tecrid, dünyaya ait her şeyden vazgeçerek, gönlünü Allah'tan başkasından arındırmaktır. Tefrid ise toplumdan ve dünyevi işlerden uzaklaşarak, yalnızca Allah'la meşgul olmaktır. Tecrid zahiri alakalardan, tefrid batını alakalardan uzaklaşmak; tecrid halktan, tefrid benlikten ilgiyi kesmektir. Tecrid ve tefrid, divanda Hz. İsa ile birlikte kullanılmıştır⁸⁰.

Tasavvuf yolunun yolcusu olan salık, Allah'ın birliğinde yok olmak istiyorsa; onu bu amaca ulaştıracak araç, tecrittir.

Çu sâlik iyer ise ‘azm-i vâdî-yi tevhîd

Kirek ki minse bu seyr içre merkeb-i tecrîd (G. 118/1)

“Tevhit vadisini geçmek isteyen salığın, bu yolculuk içinde tecrid bineğine binmesi gerekir.”

Bu merkeb ü bu sefer kimsege müyesser imes

Ki hâsıl iylemegey ‘âlem ehlidin tefrîd (G. 118/2)

⁸⁰ G.118/1-2, G.187/6, G.317/6, Msv.689/344

“Kendini dünya işleriyle uğraşanlardan uzaklaştırmayanlara, bu merkep ve bu yolculuk nasip olmaz.”

1.2.26. Vahdet, Kesret

Vahdet, kişinin kendi benliğini Hakk’ın vücudunda yok etmesidir. “Vahdet, birliktir. Kesretin zıddıdır. İradenin tekliğidir. Kulun Allah’ın iradesi ile kendi iradesini birleştirebilmesidir” (Uludağ, 1991: 506). Divanda vahdet; cam-ı vahdet, bade-i vahdet, sırr-ı vahdet, vahdet şerhi şekillerinde kullanılmıştır. Kesret ise çokluk anlamıyla kullanılmıştır⁸¹.

Şair için tasavvuf yolunun sonunda kazanılması gerek şey, kendi vücudunu Hak vücudunda yok etmek olmalıdır.

Kılıp hak vücûdıda mahv öz vücûdın

Nevâyî münü bil tarîk-i tasavvuf (G. 319/7)

“Vücudunu Hak vücudunda yok edip Nevâyî bunu tasavvuf yolu bil.”

“Nevâyî, kendi vücudunu Hak vücudunda yok etmenin tasavvuf yolu olduğunu bil.”

Kendi vücudunu, Hakk’ın vücudunda yok etmek; öümsüzlük bulmaktır.

Tapmagung deyr-i fenâ ehlide yang baştın bekâ

Kılmagunça bâde-i vahdet vücûdungnı ‘adem (G. 412/8)

“Vahdet şarabı, vücudu yok etmeyince; dünya ehli, yine baştan ölümsüzlük bulamaz.”

1.2.27. Zahid, Sofu, Parsa

Zahid, riyakârlıkla suçlanıp, olumsuz eleştiriler yöneltilen bir tiptir. “Bu tip, genellikle zahirde dindar geçinip insanları her fırsatta tenkit eden, ardı arkası gelmez vaaz ve nasihatlarla bunaltan, ancak fırsatını bulunca kendi de nefesine uymayı ihmâl etmeyen sözde dindarları temsil etmektedir” (Şentürk, 1996: 1). Pârsâ ve sofu da zahit gibi dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı tiplerdir. Divanda zahid cenneti, hurileri ve kevseri arzulamaktadır. Hayâsızlık ve riya onun işidir. Herkese öğüt verir ve herkesi

⁸¹ G.162/5, G.412/8, G.567/7, G.599/6

yanlışlarından dolayı ayıplar. Zahid-i nadan, zahid-i hod-bin, sofi-i zahid tamlamalarıyla kullanılmıştır⁸².

Şair, birçok beyitte rind ağzından zahidi eleştirir. Şair, meyhaneye dilerken; zahidin tek dileği cennettir. Şairin arzusu şarap tortusu; zahidin ise Kevser'dir.

Fenâ deyrdin tiler-min min velî uçmagnı zâhid kim

Mining kâmım kadeh dürdi anıng Kevser zülâlidür (G. 201/9)

“Ben fena deyrini dilerim ama zahid cenneti diler, benim arzum şarap tortusu onunki Kevser suyudur.”

Hata yapmanın kulluğun bir gereği olduğunu söyleyen şair, bu durumun zahid tarafından ayıplanmasını hoş karşılamaz.

Hatâ kılgaç ‘ibâdet terki ta‘nı urma zâhid kim

‘Ubûdiyyet işining lâzımı kildi hatâ kılmak (G. 327/7)

“Zahid, hata yapıp, ibadeti terk etsem, beni ayıplama; çünkü kulluk işinin gereği, hata işlemektir.”

Önemli olan günlerimizi ibadetle geçirmek değil, gözümüzü haramdan sakınmak ve gönlümüzü Allah dışında kalan her şeyden arındırmaktır.

Sôfi köz ü köngülni pâk itmese ni asıg

Ötkerse tünni kâyim yâ bolsa künde sâyim (G. 410/6)

“Sofi gecesini namaz, gündüzünü oruç ile geçirse göz ve gönlünü temizlemedikten sonra faydası yoktur.

Parsa da zahit için kullanılan kelimelerden biridir. Zahit ve rint şairin karşılaştırıldığı beyitte; şairin yeri meyhaneyken, parsa ise hacca gitmeye hazırlanmaktadır.

⁸² Zahid: G.28/3, G.35/3, G.36/9, G.46/6, G.69/9, G.77/7, G.79/5, G.120/4, G.164/5-7, G.201/9, G.215/8, G.206/6, G.220/5, G.268/6, G.315/6, G.327/7, G.372/8, G.449/8, G.456/6, G.464/8, G.494/5, G.514/6, G.533/6, G.577/6, G.649/7, G.650/6, Trc.681/18-65, Msd.683/5, Mkt.695/2

Sofu:

Parsa: G.69/2, G.82/5, G.136/8, G.164/7, G.282/5, G.460/5

Min harîm-i deyr ara tuttum makâm iy pârsâ

Sin harem ‘azmiga ger baglap iseng ihrâm kit (G.82/5)

“Ey parsa, ben meclis içinde yer tuttum; sen Kâbe’ye gitmek istiyorsan ihramını bağlayıp git.”

1.2.28. Zikir, Vird

Vird; düzenli olarak belli zamanlarda okunan ayet, hadis ve dualardır. Zikir ise Allah’ın isimlerini söyleyerek yapılır. Beyitlerde şair, virdinin “Şems ve Leyl sûresi olduğunu, zikrinin “ve nime’l vekil” olduğunu, melayiklerin zikirlerinin “Ya Rab” olduğunu belirtmiştir. Masivanın gönülden zikir sesiyle uzaklaştırılacağını, Tanrı zikrinin meleklerin ruhlarının gıdası olduğu belirtilmiştir⁸³.

Şair, zikir olarak “Allah bize yeter, o ne güzel vekildir” ayetinden alınan “O ne güzel vekildir” kısmını yapmaktadır. Kıyamet günü, Allah’ın kendisine vekil olmasını arzulamaktadır.

Nevâyî agzıda ni‘me’l-vekîl irür zikring

Sorug küni keremingga buyur vekâlet anga (G. 8/10)

“Nevâyî’nin ağzında ‘O ne güzel vekildir’ zikrin vardır, sorgu günü ona cömertliğiyle vekâlet buyur.”

Aşağıdaki beyitte ise sabah ve akşam vird olarak, Şems ve Leyl sûreleri şair tarafından okunmaktadır. Bu virtler onun huzur içinde olmasını sağlar.

İy hoş ol kim ‘afiyet künci manga irdi makâm

Sûre-i ve’ş-şemsü ve’l-leyl irdi virdim subh u şâm (G. 446/1)

“Sabah akşam Şems ve Leyl sûresini vird edindiğim için huzur köşesinin bana makam olmasından memnunum.”

1.2.29. Zühd

“Mutasavvıflar zühd kavramını dünyevî ve maddî olan şeyleri elinden değil gönlünden çıkarma biçiminde tanımlamıştır” (Demirci, 2013: 531). Beyitlerde Nevâyî

⁸³ G.1/2, G.4/3, G.7/6, G.8/10, G.48/3, G.74/6, G.100/8, G.171/3, G.193/5, G.229/6, G.238/9, G.387/5, G.478/7, G.503/7, G.527/2, G.544/9, Msv.689/11, Mkt.739/4

daha çok zühdün riyakâr olmasından bahsetmiş ve badenin yalan bir zühdden daha iyi olduğunu söylemiştir. Zühd, fena yolunda huş, hıred, takva, taat, din ve ilimle birlikte bir yük olarak görülür⁸⁴.

Şair, ibadet ve takvaya gönlünün ilgisi olmadığı için aşk şarabında tövne etmenin zor geldiğini söyler. Zühd ve takva, zahidin işi; aşk şarabını içmek ise rindin işidir.

‘İşk câmıdın Nevâyî tevbe kılmak sa‘b irür

Hassa kim yok zühd ü takvî birle gönlüm ragbeti (G. 679/9)

“Nevâyî aşk şarabından tövbe etmek zor olsa da gerçekte ibadet ve dinin yasaklarından kaçmak ile gönlümün ilgisi yoktur.”

İbadette ikiyüzlü olmak; başkaların görmesi, duyması ve çok ibadet yaptığı konusunda adının duyulması için yapılan ibadettir. Böyle bir ibadettense şarap içmek daha iyidir.

Didim yahşırak bâde ol zühddin

Ki kılğay kişi şöret ol at üçün (Trc.681/65)

“Şarap, kişinin ismini duyurmak için yaptığı ibadetten daha iyidir dedim.”

Akıl, ilim ve ibadette üstün olmak; bir kişinin kibrini arttırabilecek durumlardır. Kişi ancak bu yüklerden kurtulabilirse benliğinden arınıp vahdete erebilecektir.

Dime kim ‘akl u ‘ilm u zühd ile maksadga yitkürdüm

Fenâ yolunda kıl özni bu yüklerdin yingil bârî (G. 672/8)

“Akıl, ilim ve ibadetle amacıma ulaşırım deme; kulun benliğini yok etmesi yolunda hiç olmazsa kendini bu yüklerden hafiflet.”

⁸⁴ G.28/7, G.60/8, G.125/3, G.136/7-9, G.180/7, G.184/6, G.218/5, G.224/3, G.248/2, G.263/7, G.336/7, G.347/7, G.427/4, G.449/8, G.452/6, G.460/6, G.546/1, G.522/7, G.573/5, G.578/9, G.614/1, G.630/6, G.656/6, G.672/8, G.679/9, Trc.681/26-29-42-65-66, Msd.683/8, Trc.688/21-50-64, Mkt.739/1

İKİNCİ BÖLÜM

CEMİYET

2.1. Şahıslar

2.1.1. Hükümdarlar, Şehzadeler, Beyler, Devlet Adamları

Nevâyî, beyitlerde genellikle tanıdığı ve ilişkilerde bulunduğu devlet adamlarından bahsetmiştir. Arkadaşı olan Baykara, şairin en çok zikrettiği devlet adamı olmuştur. Baykara dışında dönemin emirlerinden bahsetmiştir. Bazı devlet adamlarını ise övdüğü kişi için bir kıyas unsuru olarak zikretmiştir.

2.1.1.1. Hüseyin Baykara

Divanda en çok zikredilen padişah, Timurlu soyunun 1469-1506 yılları arasında hüküm süren hükümdarı ve Ali Şir Nevâyî'nin çocukluk arkadaşı olan Hüseyin Baykara'dır. Beyitlerde Husrev-i Gazi, Hüseyin İbrahim, Hüseyini, Sultan Hüseyin, Sultan Veys İbn-i Baykara, Mirza Big, Şâh-ı Gazi, Ebu'l- Gazi unvan ve isimleriyle geçmiştir⁸⁵. Divanda kaside olmamakla beraber genellikle gazellerin son beyitinde ve mesnevide adı anılmıştır. Memleketi ve dini yükselten, Nevâyî'nin şiirinin kıymetini bilen odur. Nevâyî, Hüseyin Baykara için derviş-veş ve rindler şahı ifadelerini kullanmıştır. Nevâyî, Hüseyin Baykara için devletinin her zaman yerinde durması ve Baykara'nın karşısında diğer tüm sultanların kul olması için dua etmektedir.

Baykara, Nevâyî'nin şiirlerinin değerini bilir ve onlar için lütuflarda bulunur. Şair hem şiirlerini inci olarak nitelendirmiştir hem de şahın şiir karşısında gözlerinden dökülen yaşları inci olarak nitelendirir.

İy Nevâyî Şâh-ı Gâzî gevher-i nazmıng bilür

Kim fidâ her lafzıga közdin dürr-i meknûn iter (G. 162/7)

“Ey Nevâyî, Şah-ı Gazi şiirinin değerini bilir ve her kelimesine gözünden gizli inciler fade eder.”

Şah-ı Gazi ismiyle geçen şah Baykara'dır. Şair arkadaşı olan şahın devletinin yıkılmaması ve diğer şahların onun karşısında kul olması için dua der.

İy Nevâyî sabit olsun Şâh-ı Gâzî devleti

⁸⁵ G.162/7, G.314/7, G.467/7, G.530/7, G.652/9, Msv.689/99-132-138-196-227-452

Allıda kul bolmagan ‘âlemde sultân kalmasun (G. 530/7)

“Ey Nevâyî, Şah-ı Gazi devleti her zaman dursun ve onun karşısında kul olmayan sultan kalmasın.”

Nevâyî, arkadaşı Baykara’dan daha iyi bir hükümdar ve doğduğu şehir olan Herat’tan daha bir şehir olmadığını dile getirmektedir.

Nevâyî özge şeh ü özge kişver itme heves

Ki tapmagung Şeh-i Gâzî bile Herî yanglıg (G. 314/7)

“Nevâyî, Şâh-ı Gazi ve Herat gibisini bulamazsın o yüzden başka şah ve başka memlekete heves etme.”

2.1.1.2. Cengiz Han, Ögedey

Asıl adı Temuçin olan büyük Moğol Hükümdarıdır. Cengiz Han’dan sonra oğlu Ögedey, kağan olmuştur. Ali Şir Nevâyî, kimsenin baki olmadığını anlattığı beyitte örnek olarak Cengiz Han ve oğlu Ögedey’i göstermiştir.

Kanı hanlar hanı Çingiz Han

Ögedey kanı ki irdi kaan (Msv.689/23)

“Hanlar hanı Cengiz Han nerede, Kağan olan Ögedey nerededir?”

2.1.1.3. Gazneli Mahmud ve Ayaz

Divanda Gazneli Mahmut bir beyitte kölesi Ayaz ile birlikte anılmıştır. “Gazneli Mahmud (970-1031), Gazneliler devletinin büyük hükümdarıdır. Gazneli bir kumandanın çocuğu olan Mahmûd; önce Horasan valisi olmuş ve sonra Gazne tahtına oturmuştur. Edebiyatımızda cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz il birlikte çok anılır” (Pala, 2007: 295).

‘İşk eger kâmil turur ‘âşık kılur ma‘şûknı

Yoksa niçün iyledi Mahmûdga kulluk Ayâz (G. 214/6)

“Aşk eğer olgunluğa erişirse sevileni de âşık eder, böyle olmasaydı Ayaz Mahmud’a niçün kulluk ederdi.”

2.1.1.4. Husrev

Kunduz ve Baglan'ın valilik görevini yürüten Hüsrev Şah, Hüseyin Baykara ile mücadelelerde bulunmuştur. Bu kadar mücadelesine rağmen ne saltanat ve yücelik kalmıştır.

Di ki ey Husrev-i gerdûn-rif'ât

Ni kalur saltanat u ne şevket (Msv.689/144)

“De ki ey dünya kadar yüce Hüsrev, (sende) ne saltanat ne de yücelik kalır.”

2.1.1.5. Necâşî

Hız. Peygamber'le yüz yüze gelmeden ona iman eden Habeş kralıdır. “Necâşî Hız. Muhammed'in davetini kabul edip Müslüman olmuştur. Hız. Peygamber'i görmeden, herhangi bir mucizesine şahit olmadan uzaktan iman etmesi İslâm âlimlerinin dikkat çektiği bir husus olmuştur” (Öztürk, 2006: 477).

Aşağıdaki beyitte Necâşî'nin bu özelliği vurgulanmıştır. Feyz, Allah'ın kulun kalbine doğurduğu ilhamlardır. Necâşî'nin görmeden iman etmesi, hayal âleminde Peygamberin yanında feyz yardımıyla bulunmasıyla mümkün görülmüştür. Feyz, iradeden daha güçlüdür, hatta Sasani hükümdarı Hüsrev, Perviz'den güçlüdür. “Hız. Peygamber, bazı devlet başkanlarına İslam'a davet mektubu gönderdiği sırada Perviz'e de bir mektup göndermiş, onun elçiye hakarete bulunarak mektubu yırtması üzerine kisanın mülkünün paramparça olması için beddua etmiştir” (Avcı, 2002: 71). Necâşî ve Perviz'in Hız. Peygamberin davetine telmih yapılan beyitte, hükümdarların tavırları feyz ve iradetin yansımasıdır.

Feyz iradetdin yiter Pervîz itip ol yir tutar

Çun Nebî sarı hayâl içre Necâşî ivrülür (G. 160/6)

“Necâşî'nin hayal içinde, Hız. Peygamber tarafına yöneldiği gibi; feyz, iradeyi geçip Perviz'i iterek yer tutar.”

2.1.1.6. Mirânşâhî

Timur'un oğlu ve Horasan valisidir. Sultan Hüseyin Baykara, Emir Timur'un oğulları Ömer Şeyh Mirza'nın ve Miranşah Mirza'nın torunudur. Bir beyitte adı geçmektedir ve soyu yani Baykara övünç vesilesi olarak zikredilmektedir.

Tut anga kim irür iş âgâhi

Mefhar-ı dũde-i Mirânşâhî (Msv. 689/143)

“Mirañşah’ın soyunun övüncü ve işlere vakıf olan onu bil.”

2.1.1.7. Mîr Haydar

“Baykara’nın Belh valisidir. Sultan Hüseyin’in karargâhında Hüsrev Şah’ı sultana karşı savaşmaya teşvik ettiği için öldürülmüştür” (Oruç, 2016: 125).

İrür devrân urarda Mîr Haydar

Cihân ser-geştesi gerdûn misâli (Mkt.726/1)

“Mir Haydar, feleğe vurunca cihanın dönen başı dünya misali olmuştur.”

2.1.1.8. Sencer

“Büyük Selçukîler devletinin altıncı hükümdarıdır. İran’daki Sencer kasabasında doğduğundan dolayı Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır” (Pala, 2007: 399). Melik Sencer, Selçuklu tahtını ele geçirince Merv’i başşehir yapmıştır. Bu nedenle Merv ile birlikte anılmıştır.

Tâ bakıp Merv sarı baş urayın

Başnı kök manzarıdın aşurayın (Msv. 689/80)

“Merv tarafına bakıp başı gök manzarasından aşırmaq için başımı vurayım.”

Sencerî mülkige bolgan vâris

Sencer-i sâni vü belkim sâlis (Msv. 699/81)

“Senceri ülkesine varis olan ya ikinci Sencer’dir ya da üçüncü.”

2.1.1.9. Sultân Ahmed

Ebu Said’in büyük oğlu ve Semerkand valisi olan Sultan Ahmed’in beyitlerde Cem gibi güçlü bir hükümdar olduğunu anlıyoruz. Ayrıca sultan bir yere gittiğinde onun yerine vekil olan kişi de Sultan Ahmed’dir.

Dâver-i Cem-kadr Sultân Ahmed ol kim mülkdin

Her kayan şâh iylese’azm ol durur kâyim-makâm (Mkt. 706/1)

“Cem gibi bir hükümdar olan Sultan Ahmet, şah her nereye gitse o (şahın) yerinde durur.”

2.1.1.10. Sultan Ebû Sa‘îd

Divanda zilredilen şahlardan biri de Baykara ile mücadele içinde olan Ebu Said’dir. “Timurlu hükümdarı Ebu Said Sultan, 1469 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile giriştiği mücadelede hayatını kaybetmişti. Ebu Said, Şahruh gibi Timur soyunun diğer kollarından olan mirzaların elinde bulunan bütün vilayetleri ele geçirmiş veya isyanlar nedeniyle almak zorunda kalmıştı. Birçok vilayetin başına da oğullarını geçirmiştir” (Oruç, 2016: 100).

Nevâyî, hiçbir şeyin sonsuza kadar kalamayacağı ifade etmek için hep şahları örnek göstermiştir. Bunlarda biri de Baykara’nın durmadan mücadele halinde olduğu Ebu Said’dir.

Bil ki ‘âlemde ne şeh kaldı ne big

Şah-ı magfûr dik ü bigleri dik (Msv. 689/236)

Kanı Sultân Sa‘îd ü haylı

Barçasın yaptı eceling zeyli (Msv. 689/237)

“Dünyada arkasından dua ettiğimiz şah ve beyler gibi ne şeh ne de bey kaldı. Hani Sultan Said ve ordusu, tümünün ecel sonunu getirdi.”

2.1.1.11. Şâh Ebû‘l Muhsin

Hüseyin Baykaranın oğludur. Bir beyitte adı geçmiştir ve övülerek bahsedilmiştir.

Yâdı birle tutay özni bir dem

Bu gam-âbâd cihânda hurrem (Msv. 689/82)

Şâh Ebû‘l-Muhsin-i ferruh-dîdâr

‘Ömr ile devletidin ber-hurdâr (Msv. 689/83)

“Onu anarak bir an olsun bu gam dolu cihanda mutlu olacağım kişi, ömür ve devletinden mesut (olunan) aydınlık yüzlü Şah Ebu‘l Muhsin’dir.”

2.1.1.12. Şâhrûh

“Timur’un dördüncü oğlu olup annesi Karahıtaylar’dan Tugay Terken Aga’dır. Timur sefere çıkarken zaman zaman Semerkant’ın idaresini ona bırakırdı. 799 (1397) yılında ağabeyi Mîrân Şah’tan boşalan, merkezi Herat olmak üzere Sîstan, Horasan ve Mâzenderan bölgelerinin valiliğine getirildi” (Aka, 2010: 293). Bir beyitte adı zikrolan Şâhrûh, ülkesi ve hizmetinde bulunanların çokluğuyla öne çıkmıştır.

Şehrûhi mülk ü haşemni kördüng

Sin dagı mülk ü haşem köp sürdüng (Msv. 689/145)

“Şâhrûh’un mülkünü ve hizmetindekileri gördün, senin de çok mülkün ve hizmetinde bulunanlar oldu.”

2.1.1.13. Timur

Timurlu hanedanının kurusu ve ilk hükümdarıdır. Ali Şir Nevâyî, kimsenin baki olmadığını anlattığı beyitte İslam’ın koruyucusu olarak nitelendirdiği Timur’u da örnek göstermiştir. Bir beyitte de lakabı Köregen anılmıştır.

Kanı Timurşeh-i İslam-penâh

Ki cihân aldı çikip hayl u sipâh (Msv.689/24)

“Ordu ve asker gönderip cihanı alan, İslam’ın koruyucusu şah Timur nerededir?”

Timur bir beyitte Köregen unvanıyla zikredilmiştir. “Timur, Cengiz Han soyundan bir hanımla evlenip Küregen yani Han güveyisi unvanını kullanmaya hak kazanmıştır” (Aka, 2012: 175).

Anglading şâhlıg ahvâlini hem

Köregen tahtın u ikbâlini hem (Msv. 689/146)

“Hem şahlığın halini hem de Köregen’in tahtını ve talihini anladın.”

2.1.2. Şairler

2.1.2.1. Âsafî

“Nevâyî’nin, *Mecâlisü’n-Nefâyis*’in başarılı şairler kaleme aldığını, bunların bir kısmının hizmetiyle müşerref, bir kısmının da sohbetinden nasiplenerek mutlu olduğunu belirttiği şairlere yer verdiği üçüncü meclisindeki şairlerden biri Mevlânâ Âsafî’dir.”

(Eraslan 2001: 76, 80; 393, 397). Bir beyitte ismi anılan, Nevâyî'nin beğendiği şairlerdir. Onun yazdığı şiiri Süleyman mülkünden kıymetli görmektedir.

Âsafî ol ki nazm itse rakam

Kıymeti mülk-i Süleymândur kem (Msv.689/433)

“Âsafî bir şiir yazsa, kıymeti Süleyman mülkünden fazladır.”

2.1.2.2. Câmî

Nevâyî, mürşidi olan Molla Câmî'ye Farsça divanında pek çok nazireler yazmıştır. Molla Câmî, “Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında sultanın ve veziri meşhur Ali Şir Nevâyî'nin büyük hürmet ve muhabbetleri içinde yaşamıştır. Camî, IX. asrın en büyük şair ve edibi ve büyük mutasavvıf İran şairlerinin en sonudur. Dine, tasavvufa, edebiyata, musikiye, nesire ve muammaya dair birçok risaleleri vardır. Camî (898/1492) senesinde Herat'ta vefat etmiştir” (Tarlan, 1944: 109-112). Divanda bir beyitte Camî'nin ismi geçmektedir. Nevâyî, Câmî'nin kendisi ve şiirinin onun üstündeki gücünden bahsetmiştir.

Bir önceki beyitte şairin kadeh dürdü içtiği zikredilmişti. Şair, bu durumdan ancak Câmî'nin elinden hidayet şarabını içip, söylediklerini dinleyerek çekinme duyabileceğini söylemektedir.

İçürse câm-ı hidâyet nevâ tüzüp Câmî

Nevâyî anda meger bolgay ictinâb manga (G. 16/7)

“Cami, bir nağme oluşturup hidayet şarabı içirirse ancak o zaman bana çekinme olur.”

2.1.2.3. Enverî, Faryabî, Hâkânî, Isfahânî

Şair; Enverî, Isfahânî, Faryabî ve Hâkânî'yi kendi şiiri için bir kıyas unsuru olarak kullanmıştır, bu şairlerden övgüyle bahsetmesi şiirlerini beğendiğinin göstergesidir.

“Enverî, Selçukî hükümdarlarından Sultan Sencer'e mensup şairlerdendir. Kaside yolunda bir hususi üslup meydana getirmişti. İlim ile de meşgul olduğu için kasidelerinde o ilimlerin hususiyetlerine temas eder ve anlaşılması güç şeyler yazardı” (Tarlan, 1944: 69-70).

“Ebü'l-Fazl Tahir bin Mehmed Zahirüddin Faryabî, gençliğinde şiir ve edebiyat ve diğer ilimlerle meşgul olmuş; bilhassa nücüm ilminde derin bir vukuf elde etmiştir. Metin kasideleriyle ünlüdür. Güzel kıt'aları vardır” (Tarlan, 1944: 76).

“İsfahânî, şiirlerindeki ince manalar sebebiyle Hallâku'l-Ma'ânî olarak anılmıştır. Divan şâirleri Kemâl-i İsfahânî'den bahsederken özellikle her okunduğunda yeni anlamların ortaya çıktığı söylenen şiirine dolayısıyla Hallâk-ı Ma'ânî ismine göndermede bulunmuşlardır” (Yekbaş, 2009: 1178).

“Hâkânî, 12. yüzyılın İranlı büyük kaside şâirlerindedir. Hâkânî, keskin zekâsı ve geniş hayal gücü sayesinde şiire yenilikler getirmiş, şiirlerini yüksek insanî duyguların yanı sıra döneminin ilmî verilerine yaptığı telmihlerle de süslemiştir. Özellikle medhiye türünde yazdığı kasideler kendinden sonra gelen birçok şâiri etkilemiştir” (Yazıcı, 1997: 168).

Enverî, İsfahânî, Faryabî ve Hâkânî'den mesnevisi içinde birlikte bahseden şair, onlardan etkilendiğini söylemek ve onları geçtiğini belirtmek için; sözlerinin onlar için birer ab-ı hayat olup hepsini dirilttiğini söyler.

Tâ ki sürdüng varak üzre hâme

Nazmga tîz durur hemgâme (Msv. 689/270)

Enverî bolsun u yâ Hâkânî

Fâryâbî vü yâ İsfâhânî (Msv. 689/271)

Çun ki söz âb-ı hayâtın süzdüng

Ruhını barçasıning tîrgüzdüng (Msv. 689/272)

“Yaprak üstüne kalem değdirdiğin an şiirde zaman hızlanır. Enveri olsun ya da Hakani, Faryabi veya İsfahani; sözünü ab-ı hayattan süzüp, tümünün ruhunu dirilttin.”

2.1.2.4. Mir Atâyî

Mir Atâyî, “Yesevî dervişlerinden Ahmed Yesevî'nin kardeşi İbrâhîm Ata'nın oğlu olan İsmâîl Ata'nın torunudur. Aslen Afganistan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Nevâyî'nin tezkiresinde verdiği bilgiye göre Atayî; derviş meşrepli, hoş yaradılışlı, alçak gönüllü, şen

tabiatlı biriydi. Türkçe söyleyen şairlerden olup şiirleriyle kısa zamanda Türkler arasında şöhret kazanmıştı” (Eraslan, 2001: 383).

Mir Atâyî ve Derviş Fenâyî’den bahsedilen beyitte; Mir Atâyî, ilim feleği üstünde bir güneş, Fenâyî ise iyilik güneşine felektir.

Birisi Mîr‘Atâyî yanglıg

Biri Derviş Fenâyî yanglıg (Msv. 689/430)

Ol biri ‘ilm sipihri üzre mihr

Bu biri fazl kuyaşıga sipihri (Msv. 689/431)

“Birisi Mir Atayi gibi ilm dünyası üzerinde güneş, biri Derviş Fenâyî gibi iyilik güneşine gökyüzüdür.”

2.1.2.5. Garîbî

Nevâyî; *Mecâlisü'n-Nefâyis*'in ikinci meclisini ‘küçüklüğünde bazılarının hizmetine eriştiğini, yiğitliğinde bazılarının sohbetiyle müşerref olduğunu’ söylediği şairlere ayırmıştır. Garîbî mahlasını kullanan Muhammed Alî de bu şairlerdendir ve tezkirede yer alan bilgilere göre Garîbî, Nevâyî’nin dayısıdır” (Eraslan, 2001: 31, 73; 345, 387-388).

Aşağıdaki beyitten Nevâyî’nin, şairin şiirlerini garip ve değişik bulduğunu anlamaktayız.

Hem Hüseyinî sözidin reng-i garîb

Hem Garîbî demidin beyt-i ‘acîb (Msv. 689/59)

“Hem Hüseyinî sözü nedeniyle garip renkli hem Garibi nefesinden değişik beyitli.”

2.1.2.6. Kemâl, Hüsrev, Sa‘dî, Selmân

“Selmân-ı Sâvecî olarak bilinir, 14. yüzyılın tanınmış şairlerindendir. İlhânlılar döneminde yaşayan Selmân, Bağdat’ta yaşadığı dönemlerde meliku’ş-su’arâ ünvanına sahip olmuştur. Selmân; kaside, gazel, kıta, rübâî ve mesnevi gibi nazım şekillerinde ustalığıyla sadece yaşadığı dönemde değil kendisinden sonraki asırlarda da şairleri etkilemiştir.” (Yekbaş, 2009: 1165).

“Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufla iç içe yaşayan Emîr Hüsrev’in Türkçe, Arapça ve Farsça’nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. Hâkânî-yi Şîrvânî’nin kasidelerinden Nizâmî-i Gencevî’nin hamsesine kadar Fars edebiyatındaki bütün gelişmiş şiir türlerinde eser veren Emîr Hüsrev, Hindistan’da o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tarihî olayları mesnevi tarzında kaleme alması onun en önemli özelliklerinden biridir” (Kurtuluş, 1995: 135-137).

“Kemâl-i Hucendî, Genellikle aşk ve tasavvufa dair gazellerinde “Kemâl” mahlasını kullanan Hucendî bu nazım şeklinde üstün başarı sağlamıştır. Bununla birlikte şiirlerinde tekellüfe yer verdiği de olmuştur. Gazelde emsalsiz olduğunu söylemesine rağmen Hâfız, Sa’dî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî seviyesine çıkamamıştır. Ancak bu nazım şeklinde Irak üslûbunun Azerbaycan kolunu teşkil eden şairlerin başında gelir ve bu üslûpla Hint üslûbu arasında köprü vazifesi gören şairler arasında yer alır” (Şahinoğlu, 2022: 226).

“Sa’dî, yaşadığı dönemde yaygın nazım şekli olan gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmelliğe kavuşturmuştur. Divanında âşıkane gazeller çoğunluktadır. Manzum ve mensur eserlerinde Farsça’da eskiden beri yaygın biçimde kullanılan atasözlerinden faydalanmış, bunun yanında toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olan özlü sözleri atasözü haline gelerek günümüze kadar kullanılagelmiştir. Sa’dî’nin tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, Türk ve Urdu edebiyatlarıyla Batı dünyasında da önemli izler bırakmıştır” (Çiçekler, 2008: 405-407).

Nevâyî, aynı beyitte zikrettiği Sa’dî, Hüsrev, Selmân ve Kemâl’i benzersiz olarak nitelendirmiştir. Hepsi ölse de Nevâyî onların yerine geçmiştir ve yazdıklarıyla ruhlarını şad ettiğini ve bu şairlerin varisi gibi olduğunu söylemektedir.

Lafz-ı cân-bahşî nefis enfâsı

Hassıyyet anda ölüğ ihyâsı (Msv. 689/258)

Sa’dî vü Husrev ü Selmân ü Kemâl

Kim idi her biri bî-şîbh ü misâl (Msv. 689/259)

“Özelliği ölüyü diriltmesi olan can bağışlayan sözleri ve hoş giden nefesleriyle benzersiz ve örneksiz olan Sadi, Hüsrev, Selman ve Kemal’dir.”

Bu şairlerin hepsi ölüp gitse de hayatta olan Nevâyî, onlar yerine de şiir söylemeye devam edecektir.

Gerçi çerh itti barın mütevârî

Sin alar ornıda dur sin bârî (Msv. 689/270)

“Gerçi dünya tümümü saklasa da sen onların yerinde dur.”

Her ni kim iyledin utruda sevâd

İyleding her birinin rûhını şâd (Msv. 689/271)

“Karşılarında her ne yazdıysan her birinin ruhlarını şad ettin.”

2.1.2.7. Kasım-ı Envar

“Adının önüne pek çok eserde ‘seyyid’ sıfatı eklenen Muineddîn Alî b. Nâsir b. Hârûn b. Ebü’l-Kâsım Hüseyinî, 756/1355 yılında Tebriz yakınlarındaki Serab’da dünyaya geldi. Genç yaşlarda tasavvufa meyletti ve Erdebil Tekkesi’nin şeyhi Sadreddîn-i Erdebilî’ye bağlandı. Kısa zamanda ismine “envâr” sıfatını ekleyecek kadar şeyhinin itimadını kazandı ve tasavvufi görüşlerini yaymak üzere Gilan’a gönderildi” (. Nevâyî’nin beğendiği şairlerden olan Kasım Envar’ın (eserlerinin) sonsuza kadar kalması için dua etmektedir.

Anga birsün yâ Rab tâ-be-ebed

Rûh ile Kâsım-ı Envâr meded (Msv. 689/114)

Çun sözi hoştur özi hoş-harekât

Tâ ebed bolsun anga ‘ömr ü hayât (Msv. 689/115)

“Sözü hoş ve kendi de hoş tavırlı olduğundan ömür ve hayatı sonsuza kadar olsun.”

2.1.2.8. Lutfî

Nevâyî, *Fevayidü’l-Kiber*’de 683 ve 685 numaralı şiirleri müseddes başlığı altında kayıtlı olup, Lutfî’nin gazellerine yazmış olduğu tesdislerdir. Divanda başka bir şairin şiirine yazılmış tahmis ve tesdis yoktur. Bu durum Nevâyî’nin Lutfî’nin şiirleri beğendiğinin bir göstergesidir.

“Nevâyî'nin gerek sûfîler tezkiresi Nesâyimü'l-mehabbe'de gerekse şairler tezkiresi Mecâlisü'n-nefâis'te verdiği bilgilere göre Mevlânâ Lutfî, gençlik yıllarında iyi bir tahsil görüp Arapça ve Farsça ile zâhirî ilimleri öğrendi, ardından bâtinî ilimlere yöneldi. Ali Şîr Nevâyî'nin bildirdiğine göre doksan dokuz yıl ömür süren Lutfî, Herat yakınlarındaki Dih-i Kenâr köyünde vefat etti ve oraya defnedildi” (Eraslan, 2003: 231).

2.1.2.9. Seyyid Hasan

Âlim ve mutasavvıf olan Seyyid Hasan-ı Erdeşîr, Nevâyî'nin mürşidi ve yakın arkadaşıdır. Nevâyî, *Hâlât-ı Seyyid Hasan Big* adlı risaleyi onun hakkında yazmıştır. Seyyid Hasan'a *Mecâlisü'n-Nefâis*'in ikinci meclisinde yer vermiştir “Gençliğinde zahiri ilimleri öğrenen şairin, döneminde rind ve harabatîlerle bağlantısı bulunmaktaydı. Sultanlar onu yetiştirmek istedilerse de Seyyid Hasan, onlardan uzak durdu. Sonunda Sultân Hüseyin-i Baykara kendisini razı edip hizmetinde iyice yetiştirdi. 894/1488-89'te 73 yaşında vefat etti.” (Eraslan, 1971: 105).

Nevâyî, bir beyitte adını andığı ve arkadaşı olan Seyyid Hasan'ın ölümünden duyduğu acıyı anşatmıştır. Ölümünden duyduğu üzüntüyü ayrılık cehennemine düşmek olarak adlandırmıştır.

Lakabı Seyyid olup atı Hasen

Lakabı yanglıg atı müstahsen (Msv. 689/333)

“Lakabı Seyyid olup adı Hasan'dır ve lakabı gibi kendi de güzeldir.”

Anı hem çerh-i muhalif-pîşe

Gerdiş-i devr hılaf-endîşe (Msv. 689/334)

Birdi yol ravza-i cennet sarı

Min düşüp dûzah-ı fûrkât sarı (Msv. 689/335)

“Muhalifliği huy edinmiş ve zıt düşünceli dönen dünya, ona cennet tarafına yol verdi; ben de ayrılık cehennemine düştüm.”

2.1.3. Tarihi-Efsanevî Şahsiyetler

2.1.3.1. Behrâm

Sasani hükümdarı olan ve V. Behrâm olarak bilinen Behrâm Gûr, yaban eşeği avımı çok sevdiğinden dolayı Behrâm-ı Gûr olarak da anılır. “Hükümdarlık ettiği dört yıl boyunca ülkesinde kimsenin ölmediği söylenir. Erdeşîr-i Bâbekân ile Nûşîrevân’dan sonra İran halkı tarafından en sevilen hükümdardır. İçki, eğlence ve kadınlara düşkün olduğu bilinir” (Yıldırım, 2008: 148). Divanda üç beyitte geçen Behram, iki beyitte Cem’in dünyayı gösterdiğine inanılan kadehi, cam-ı Cem ile anılmıştır. Şair, kadehten ölümüyle ilgili bir şeyler görmek istediğinde kadehte ortaya gûr çıkmıştır. Behram’ın av sırasında bir çukura düşerek öldüğü söylenir bu nedenle beyitte geçen gûr, eşek ve mezar anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Bu dest sathıga câm-ı Cem içre köp baktım

Kadeh kitür ki ni Behrâm zâhir oldı ni gûr (G. 145/6)

“Bu elin içindeki Cem kadehi içine çok baktım, kadeh getir çünkü orada ne Behram ne de mezar ortaya çıkmıştır.”

Ayrıca av için kullandığı kement de beyitlerde zikredilmiştir. Behrâm’ın içkiye düşkünlüğünden dolayı yine câm-ı Cem ile zikredilmiştir.

Sikender közgüsü vü câm-ı Cem içre kör iy şeyh kim

Sini gûr agzıga tartar kemend-i sayd-ı Behrâmî (G. 660/8)

“Ey şeyh, İskender aynası ve Cem kadehi içinde Behram’a ait av kemendinin seni mezar ağzına çektiğini gör.”

2.1.3.2. Cem, Cemşîd

“Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarı olan Cemşîd, 700 yıl (Şah-nâme’ye göre 600 yıl) boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasının tamamı üzerinde egemenlik kurmuş; hükümdarlığı zamanında dünya huzur ve refahla dolmuştur. Hûrçehr (güneş yüzlü, aydınlık yüzlü) ve Hûbreme (iyi sürülerin sahibi) lakaplarıyla da bilinir” (Yıldırım, 2008: 204). Beyitlerde Cem cihanı gösterdiğine inanılan aynası ile

cam-ı Cem olarak geçmiştir. Şahlar için Cem-kadr ve Cemlik şeklinde Cem'e benzetme yapılmıştır⁸⁶.

Beyitte, meyhaneye giren elinde kırık bir tasla giren kişinin kendini sarholuğun etkisiyle Cem, kırık tasını da kadeh olarak görmesi anlatılmıştır.

İy hoşâ kûy-i harâbât ki her iski sifâlin

Kim ki dürd içmek için câm kılıp özni Cem iylep (G. 61/8)

“Meyhanede her eski testiye tortu içmek için kadeh, kendini de Cem eylemek ne güzeldir.”

Yokluk mahallesinde Cem ile dilencinin, kırık tas ile cihanı gösteren kadehin bir farkı yoktur.

Fenâ kûyige kir kim Cem bile câm-ı cihân-bîndür

Gedâ kim cânanga bu deyr ara singan sifâl olmuş (G. 271/7)

“Yokluk mahallesine gir, bu deyrde Cem ile cihanı gösteren kadehi, canan için dilenci ve kırık bir tas olmuştur.”

Övülen kişi için Cem-kadr ifadesi kullanılmıştır.

Şâh-ı Cem-kadr zamânı içre bedî'

Her bedî' işde mekân içre refî' (Msv. 689/47)

“Cem değerindeki şahın, zamanı içinde eşi benzeri yoktur; her eşsiz işinde, bulunduğu yerde en yücedir.”

2.1.3.3. Ferîdûn

Pîşdâdî hanedanının altıncı hükümdârı olan Cemşid'den sonra gelen en büyük padişah sayılan Dahhâk'tan sonra tahta geçmiş ve beş yüz yıl saltanat sürmüştür. İki beyitte adı geçen Feridun, Cem ile birlikte anılmıştır. Feridun, omuzlarında yılan olan Dahhak'ın hükümdarlığına som vermiştir. Bu nedenle yılanla birlikte kullanılmıştır. Yine her şeyin geçiciliğini anlatmak için örnek olarak kullanılmıştır.

⁸⁶ G.30/6, G.61/8, G.86/8, G.145/6, G.271/7, G.326/8, G.399/6, G.428/8, G.611/8, G.660/8, Msv.689/47, Mkt.702/1, Cemşid: G.598/7, G.660/6, Msv.689/5-6-20-457

Câm-ı Cemning râhı Efrîdûn yılanı zehridür

İy köngül özni sıfâl-i fakr ile hursend kıl (G. 399/6)

“Ey gönül Cem kadehinin yolu, Feridun yılanı zehridir; o nedenle kendini fakr testisiyle kanaatkâr kıl.”

Kanı Cemşîd ü Ferîdûn âhîr

Birini koydu mı gerdûn âhir (Msv. 689/20)

“Çemşid ve Feridun’un sonu nerededir, felek birini bile sonraya bırakmış mıdır?”

2.1.3.4. Huşeng, Keyumers

“Huşenk, Şehname’de geçen Siyam b. Keyumers’in oğludur” (Pala, 2007: 215) Huşeng ve Keyumers de aynı beyitte her şeyin geçiciliğini, şahların bile dünyanın sonuna kadar duramayacaklarını anlatmak için örnek olarak kullanılmışlardır.

Kör ki her şeh ki yörüp aldı cihân

Barça bardur mu kara yirde nihân (Msv. 689/18)

“Cihani gidip alan padişahların tümü, kara yerde saklıdır.”

Hem Keyûmers ile Hûşeng kanı

İkkige tâc ile evreng kanı (Msv. 689/19)

“Hem Keyumers ile Huşeng nerededir, ikisinin de tacı ve tahtı nerededir?”

2.1.3.5. İskender

“Büyük İskender veya Makedonyalı İskender ya da Batı’daki şekliyle Aleksandros olarak bilinir. Makedonya kralı II. Philippos ile Epiros Prensesi Olympias’ın oğludur. Bazı İranlılar, onun Dârâ’nın soyundan geldiğini, Dârâ’nın ardından tahta çıkan Ahâmenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir” (Yıldırım, 2008: 427). Aristo’nun icat ettiği ve onun vasıtasıyla, gelen düşmanın henüz uzakta iken görülebildiği aynası ile beyitlerde geçmektedir⁸⁷.

⁸⁷ G.124/5, G.658/3, G.660/8, Msv.689/21-135

Önceki beyitlerde içine renkli şarabın koyulduğu kadehten bahsedilmiştir. Bu kadeh, Cem kadehine ve İskender'in aynasına benzetilmiştir.

Câm-ı Cem hey'etining mazharı ol

Belki âyîne-i İskenderî ol (Msv. 689/135)

“O Cem'in kadehinin veya İskender'in aynasının görünüşüne sahiptir.”

2.1.3.6. Keyhüsrev

İran'ın Keyaniyan sülalesinden olan Keyhüsrev, Keykavus'un torunu ve Siyavuş'un oğludur. “Rivayetlere göre hayatının büyük kısmı babasının intikamını almaya çalışarak geçmiştir. Adaleti, merhameti ve diğer iyi davranışlarıyla tanınır. İnişli çıkışlı hayatında sûfiyâne sözleri, davranışları ve ibadeti sevmesi gibi özelliklere rastlanır. Keyhusrev'in de Cemşîd gibi bir câm-ı cihannümâ'sı vardır ve yedi ülke o kadehten görülüp onun tarafından sürekli izlenmektedir.” (Yıldırım 2008: 464- 466). Bir beyitte ismi geçen Keyhüsrev'in dünya padişahlığı istediği ve bu arzusunun gerçekleştiği belirtilmiştir. Ancak başına koyulan taç değil bir düğümdür. Bu da Nevâyî'nin şahlığı dertlerle uğraşma makamı olarak gördüğünü anlıyoruz.

Dehr husrevlığın ol kim tiledi çerh anung

Başığa koydı tügen kim dir ulus Keyhüsrev (G. 546/5)

“Felek onun dünya padişahlığı olmasını istedi ve ulusun Keyhüsrev dediği şahın başına bir düğüm koydu.”

2.1.3.7. Rüstem

Şehnâme'de adı geçen efsanevi şahsiyetlerden biri olan meşhur kahraman Zaloğlu Rüstem; Sâm'ın torunu, Zâl'ın oğludur. Rüstem; olağanüstü bir doğumla dünyaya gelmiştir, olağanüstü güçlere sahiptir ve kimsenin ağzına bile almaya cesaret edemediği esrarengiz varlıklarla savaşır. Divanda iki beyitte adı geçmektedir, şair sevgiliye gücün ile övünme ecel şarabı Rüstem'i bile bir anda yıkmıştır diyerek uyarıda bulunmuştur ⁸⁸.

Rüstem, üvey kardeşinin hileleri nedeniyle atıyla birlikte mızrak dolu bir kadehe düşerek ölmüştür. Hile karşısında gücün bir önemi kalmamıştır.

⁸⁸ G.65/6, Trc.681/79, Msv.689/22

Köp küçüng birle kuanma ki ecel câm-ı meyi

Ki tutup Rüstem-i Destânı hem ol lahza yıkıp (G. 65/6)

“Gücün ile çok övünme ecel şarabının kadehi, Rüstem-i Destan’ı bile bir anda tutup yıkmıştır.”

Niçük kim kirip Rüstem küyığa

Kirer irdi ser-mest mahmûr hasîb (Trc. 681/79)

“Rüstem mahallesine girdiği gibi, (oraya-meyhane) sarhoş, içkiden sersemlemiş ve itibarlı olarak girerdi.”

2.1.3.8. Sam, Yezd-Cerd

Şah-nâme’nin ünlü kahramandan olan Sam, Zâl’in babasıdır. Sâm’a, Ferîdûn tarafından dünya pehlivanı unvanı verilmiştir. Sasani İmparatorluğunun 12. Şahı olan I. Yezdcerd ise Behram’ın babasıdır. Rüstem, Sam, Yezdcerd ve Behram, insanların sonunu anlatmak için örnek olarak kullanılmıştır. Bu kadar güçlü hükümdarlara bile dünya kalmadıysa kimseye kalmaz mesajı verilmek istenmiştir.

Kalmadı Rüstem ile Sâm dağı

Yezd-Cerd ötti vü Behrâm dağı (Msv. 689/22)

“Rüstem ve Sam da kalmadı, Yezdcerd geçti Behram da kalmadı.”

2.1.4. Masal ve Hikaye Kahramanları, Onlarla İlgili Unsur ve Mefhumlar

2.1.4.1. Ankâ

Kafdağı’nda yaşayan anka, iri cüsseli, uçarken gök görültüsüne benzer sesler çıkaran, parlak tüylerş olan efsanevi bir kuştur. “İnsanlar gibi düşünüp konuşabilen, çok geniş bilgi ve hünere sahip, tüyleriyle sıvazladığı yaraları iyi eden vb. olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inanılır “(Erdem, 1991: 198-199). İki beyitte ismi anılan anka, sevgiliyle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin zülfünden olan tuzağı ve beninden olan taneleri sadece bülbül ve kumruyu değil, sivrisinekten ankaya kadar her şeyi avlamaktadır.

Körgüzüp çun dâm-ı zülf ü dâne-i hâl iyleben

Bülbül ü kumrî dimen kim peşşe tâ‘ankânı sayd (G. 123/4)

“(Sevgilinin), zülfünden tuzak ve beninden tane yaptığını gösterip sadece bülbül ve kumru demeyin o sivrisinekten ankaya kadar her şeyi avlar.”

Âşığın yazdığı mektuplar, kuşlar sayesinde sevgilinin eline ulaşır. Aşkının sırlarının yazılı olduğu mektubu taşıyan kuşun bu sırları kimseye anlatmaması için saklanmasını ister. Ankayı kimsenin göremediği gibi bu kuşu da kimse görmese sırlar açığa çıkmayacaktır.

Sırr-ı ‘ışkım bilmegen il kalmadı gerçi manga

Nâme-ber kuş ornıga ‘ankânı mahrem kıldınız (G. 209/7)

“Bana mektup taşıyan kuş yerine ankayı gizlediğiniz için benim aşkımın sırrını bilmeyen kalmadı.”

2.1.4.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev

Ferhâd ile Şîrîn mesnevisinde geçen kahramanlardır. “Ferhâd, Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi olan Şîrîn’e âşıktır. Şîrîn’in arzusu üzerine Bîsütûn adlı dağı delmesi istenir” (Pala, 2007: 152) Şîrîn’in aşkıyla dağı delmeye başlayan Ferhâd’ın bu işi başarmasından korkan Husrev, ona Şîrîn’in öldüğü haberini gönderir ve bu haber nedeniyle yıkılan Ferhâd da ölür. Beyitlerde şairin aşkı için kıyas unsuru olarak kullandığı Ferhâd, Şîrîn dışında Mecnûn’la birlikte kullanmıştır. Aşk için dert çekmek bakımından ne Ferhâd ne de Mecnûn şaire denk olamaz. Ferhâd dağları, Mecnûn çölleri mekân tutmuşken âşık ise yurtsuz ve evsizdir. Ferhâd dağı kazmayla kazarken âşık tırnaklarıyla kazmaktadır. Her konuda kendini Ferhâd ve Mecnûn’dan üstün gören âşık, onların öğrencisi olmalarını istemektedir. Âşığı bela dağı ve sevda çölünde görenlerin, Mecnûn ve Ferhâd tarafına bakmayacağını söyler. Âşık, çerhin Ferhâd ve Mecnûn’a yaptığı cevri bir idman olarak görmüş ve asıl zulmünün ona olduğunu söylemiştir. Mecnûn ve Ferhâd da onun üstünlüğünü kabul etmiş olacaklar ki delilik çölünde âşığın göğsüne vurduğu taşları kabirlerine mezar taşı olması için vasiyet etmişlerdir. Gönül gussa dağı delen Ferhâd’a benzetilmiştir. Ferhâd, iki beyitte kûh-ken sıfatıyla geçmektedir⁸⁹.

⁸⁹ G.17/7, G.34/5, G.94/3, G.123/1-2, G.124/8, G.126/3, G.135/2, G.156/6, G.176/2, G.177/9, G.184/4, G.188/7, G.200/4, G.203/6, G.205/6, G.212/6, G.222/4, G.244/5, G.255/6, G.264/6, G.276/4, G.329/7, G.364/8, G.365/3, G.377/6, G.379/2, G.382/5, G.387/7, G.407/4, G.416/5, G.421/2, G.448/2, G.461/1, G.492/6, G.506/5, G.515/6, G.541/5, G.588/2, G.611/5, G.629/7, G.635/3, G.636/2, G.652/4, Msd.685/3 Kuhken: G.80/5, G.593/6

Beyitlerde Şîrîn, sevgili için bir kıyas unsuru olmuştur ve Ferhâd dışında Leyla ile birlikte anılmıştır. Sevgili güzellik, zulüm ve kinde Şîrîn ve Leyla'dan üstündür⁹⁰.

Beyitelerde Husrev daha çok Perviz olarak kullanılmıştır. Perviz, kan dökücülüğüyle bir beyite konu olmuştur. Ferhâd'ın ahı bir yel çıkarıp Perviz'in tacını taşta tutmaktadır. Bir beyitte Perviz, Şîrîn ve Ferhâd birlikte kullanılmıştır⁹¹.

Barsa Pervîz barı haşmeti yilge ni 'aceb

Cân-ı Şîrîni çikip âh ki Ferhâd birür (G. 176/2)

“Perhiz'in varlığının yüceliği olsa da bu yele fayda etmez, Şîrîn'in canını çeken âhı Ferhâd çıkarır.”

Şair; kendiyle Ferhâd'ı, sevgili ise de Şîrîn'i karşılaştırdığında; Ferhâd ve Şîrîn'in âşıklık ve ma'şûkluk konusunda kendileri kadar olmadığını söyler. Şair ve sevgili, Ferhâd ve Şîrîn'den daha üstündür.

Angla Şîrîn kim ni sin ma'şûklukka ança sin

Ni bar imdi minçe 'âşıklıkda Ferhâdın sinin (G. 365/3)

“Ne Şîrîn âşık olunmakta sen kadar ne de Ferhâd âşık olmakta ben kadar vardır.

Dağ delen anlamındaki kûh-ken, Ferhâd için çöl gezen anlamındaki deşt-rev ise Mecnûn için kullanılmıştır. Dağı çöle ve çölü dağa çevirecek kadar büyük bir derde sahip olan şair, kendinin onlarla karşılaştırılmasını istemez.

Tagrı deşt kılıp deştne tag iyledi derdim

Kılma her deşt-rev u kûh-ken ilni manga nisbet (G. 80/5)

“Derdim, dağı çöle çevirip, çölü de dağa çevirdi (bu yüzden) her çölde yürüyen ve dağ kazanı benimle kıyaslama.”

Şair, aşk ve delilik konusunda Ferhâd ve Mecnûn'a öğretmenlik yapacak kadar bilgi sahibidir.

⁹⁰ G.48/4, G.109/5, G.123/2, G.171/6, G.176/2, G.242/6, G.308/7, G.329/7, G.365/3, G.461/1, G.593/6

⁹¹ G.401/7, G.546/5; Perviz: G.138/7, 160/6, G.176/2, G.408/7, G.492/6

Bolsa Ferhâd ile Mecnûn ni ‘aceb şâgirdim

İstesem ‘ışk u cünûnda min-i şeydâ tilmîz (G. 135/2)

“Divane olan bana aşk ve delilik konusunda öğrenci istesem ve Ferhâd ile Mecnûn öğrencim olsa ne olur.”

2.1.4.3.Kâf

“Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciridir. Efsaneye göre Ye’cûc ile Me’cûc, Anka, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Ejdega melekler tarafındab bu dağın arkasına atılmış. Bu dağın yüksekliği 500 fersah imiş” (Pala, 2007: 248). Beş beyitte adı zikrolunmuştur. Bir beyitte Ferhad ve Bî-sütûn ile birlikte kullanılmıştır. Âşığın derdi Kâf’tan bile daha ağırdır, cihan âşığın gözünü aşk kaynağıyla hiçbir zaman parlatmamıştır, çünkü âşık Kâf’ın altında gizlidir⁹².

Dertlerin ağırlığı anlatmak için Kâf bir ölçü olarak kullanılmıştır. Bu büyük ve aşılması yüksek dağdan bile dertler çoğu kez ağır gelir. Şair derdinin, ölçülmesi için Kâf’ın ölçü olarak kullanılmasını istemez. İkisinin birbirine denk olmadığını söyler.

Ol ki derdim keffeside vezn itey dir Kâfını

Bes muhâl iyler gümân kim bu anıng hem-sengidür (G. 164/2)

“Derdimin terazi gözünde Kâf’ı ölçü yapayım der, ama bunun mümkün olmasından şüphe ederim çünkü bu (dert) onunla (Kâf’la) aynı ayarda değildir.

‘Işk ‘aynıdın közümni kılmadı yarug cihân

Ni üçün kim Kâfi tagı astıda irdim nihân (G. 517/1)

“Cihan, aşk kaynağından közümü hiç parlatmadı çünkü Kâf Dağı altında gizli kalmışımdır.”

2.1.4.4. Kaknûs

Efsanevî bir kuş olan kaknûs, büyüklüğü ve ateşin içinden tekrar doğmasıyla bilinir. “Rüzgâr estikçe çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkarmış. Bir sene yaşadıktan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkarak ötmeye başlamış. Ötüşü kendisini

⁹² G.34/5, G.164/2, G.517/1-2-3

çoşturunca kanatlarını çırpmaya başlar, kanatlarının çıkardığı kıvılcımlardam otlar tutuşur ve birlikte parlak bir alevle yanarlarmış. Geride kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkar ve yavru doğurmuş” (Pala, 2007: 253). Bir beyitte geçen kaknus, âşîğın mektubunu ileten kuş ile birlikte kullanılmıştır. Eğer bu kuş âşîğın mektubunu okuyup açıklasa nu aşk acısını kaldıramayacağı için mektubu bin parça edip kaknus gibi ateşler saçacaktır.

Nâmem iltür kuş eger mazmûnın aytıp kılssa şerh

Saçkay ot kaknûs kibi ming çâk olup minkâr anga (G. 9/3)

“Mektubumu ileten kuş, eğer anlamını söyleyip açıklarsa gagasıyla (mektubu) bin parça edip kaknus gibi ateş saçar.”

2.1.4.5. Leylâ, Mecnûn

“Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanı olan Leylâ, Leylî diye de bilinir. Benî Âmir kabilesinden olup Kays (Mecnûn)’ın akrabalarından biri imiş. Adı Leylâ binti Mehdî b. Sa’dü’l-Âmiriyye’dir” (Pala 2007: 288). Leylâ, Mecnûn dışında Şirin ile birlikte anılmış ve sevgili için bir kıyas unsuru olmuştur⁹³.

“Mecnûn, kelime anlamı “deli” demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir. Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahü’l Âmirî’nin lakabıdır. Bir başka rivâyete göre Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir bey-zâdenin lakabıdır” (Pala 2007: 300-301). Mecnûn Leylâ dışında Ferhâd ile birlikte anılmış ve âşık için bir kıyas unsuru olmuştur. İki beyitte de Mecnûn, Vamık ile anılmıştır. Âşık Mecnûn’un ayrılık zindanında mahpus değil çölde olduğunu söyleyip halini anlamayacağını dile getirmiştir. Vücudunun zayıflık bakımından Mecnûn’a benzediği söyler. Mecnûn, âşîğın cünun defterinden akıl ve hikmet fehmeder. Bir beyitte de çölde Mecnûn isimli kardeşiyle karşılaşmak istediğini belirtmiştir⁹⁴.

İsteseng Leylî vü Mecnûn hüsn ü ‘ışkıdan misâl

⁹³ G.11/1, G.48/4, G.59/3, G.87/3, G.94/2, G.99/4, G.123/2, G.171/6, G.242/6, G.257/4, G.308/7, G.329/7, G.371/2, G.461/1, G.615/7, G.625/7, G.635/6, G.641/4

⁹⁴ G.11/1, G.28/6, G.59/3, G.87/3, G.94/2, G.95/2, G.135/6, G.156/7, G.193/3, G.179/2, G.200/3, G.227/4, G.245/5, G.252/2, G.257/4, G.337/1, G.371/2, G.486/3, G.507/4, G.546/3, G.567/2, G.575/6, G.579/1, G.615/7, G.620/3, G.621/2, G.635/6, G.641/4, G.655/6, G.664/1, Trc.681/81, Msd.685/3, Mfr.780

Min nazîrî-min munung yârim nümü-dârı anıng (G. 371/2)

“Leyla ve Mecnûn’un güzellik ve aşkından benzerini istesen bunun (Mecnu’un) benzeri benim, onun (Leyla’nın)  rneği y rimdir.”

Leyla  lde Mecn n’u bulsa, aşk içinde namı olan Mecn n’un bile Şaire hayran olduğunu görecektir. Şair, aşk konusunda dillere düşen Mecn n’dan bile üstündür.

Bir hem iy Leyl  bey b n içre Mecn ngnı tap

K r anı hayr n manga yok kim anga hayr n mini (G. 635/6)

“Ey Leyla  lde Mecnu’u bul ve benim ona hayran değil, onun bana hayran olduğunu g r.”

Tilberemek, delirmek anlamındadır. AŞkın bir mektep olarak tasavvur edildiği beyitte, bu okulun gelmiş geçmiş en deli  ğrencisi Mecn n’dur.

Mekteb-i ‘ışk ara min tilberedim dimeng kim

Misl-i Mecn n yana bir bolmadı peyd  tilm z (G. 135/6)

“AŞk mektebinde ben delirdim demeyin, yine Mecn n gibi (deliren) bir öğrencimiz hiç olmadı.”

2.1.4.6. V mık

Seven, sevdalı demek olan V mık; V mık u Azr  hik yesinin erkek kahramanının adıdır. “Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin hakanı Talmus,  zel ressamı BeŐir’in seyahatleri esnasında görerek yaptığı resimlerden Turan Şahının kızını beğenir ve onu eş olarak alır. Allah onlara bir oğlan verir ve adını Vamık koyarlar” (Pala, 2007: 471). İki beyitte ismi anılan Vamık, Mecn n ile birlikte kullanılmıştır. Nev y , kendini aşk işinin ehli olarak görmektedir; işin zorluğunu görünce V mık ve Mecn n gitmiş ve iş, işin ehli olan Nev y  kalmıştır.

V mık u Mecn n barıp kaldı Nev y  ‘ışk ara

Yitse her işde su ‘ bet ol iş ehli saylanur (G. 156/7)

“Vamık ve Mecn n gittiler, Mecn n aşkın içinde kaldı, her işte bir zorluk ortaya çıksa o iş ehli değerlenir.”

Vâmık ile Mecnûn, âşığın hâlini en iyi anlayabilecek kişilerken; âşık onları mahrem sayıp ayrılık derdini onlarla paylaşmamıştır.

Vâmık ile Mecnûnga hâlim dimedim kim koymadı

Vâhşet-i hicrân tutarga hiç mahrem birle üns (G. 245/5)

“Ayrılığın dehşeti tutunca mahrem olanla dostluk kuramadığından Vâmık ve Mecnûn’a hâlimi söyleyemedim.”

2.2. Kavimler ve Milletler

2.2.1. Acem

Arapların, Arap ırkından olmayanlara verdikleri bu isim özellikle İranlılar için kullanılmaktadır. Divanda bir beyitte geçen Acem, Arap ile birlikte kullanılmıştır. Şîrîn Acemlerin, Leyla ise Arapların mesnevi kahramanıdır. Bu güzellere Acem ve Arap hayranken; güzeller de sevgiliye hayrandır.

Kildi Şîrîn Leylî bile sanga hayrân gerçi

Bu ikev hasretide irdi ‘Acem birle ‘Arab (G. 48/4)

“Şîrin ile Leyla sana hayran olduklarından gelse de Acem ile Arap bu ikisinin hasretindedir.”

2.2.2. Arap

Divanda dört beyitte geçmiştir. Bir beyitte Muhammed-i Arabi terkibiyle kullanılmıştı⁹⁵. Beyitlerden çehrelerinin ve seslerinin güzel olduğunu anlamaktayız.

Mest iyledi geh nâz u gehi ‘Arabda âgâz

Köksüm kibi çâk itken anga pirahen irdi (G. 634/6)

“Bazen naz bazen Arap’taki ses beni mest eyledi; (bu mestlikle) gömlek gibi yırttığı göğsümdür.”

2.2.3. Çerkez

Kuzey Kaskasya’da oturan yerli uluslardan biri olan Çerkesler, bir beyitte güzellikleri nedeniyle konu olmuşlardır.

⁹⁵ G.48/4, G.97/7, G.634/6, Mkt.691/1

Nesîm-i hüsn yaruttı çu şevk şu'lesini

İrür ting örtemekide Hıtâyî vü Çirkes (G. 234/6)

“Hıtayi ve Çerkes arzu ateşini yaktıkları gibi güzellik rüzgârını da parlatmakta eşittirler.”

2.2.4. Efrenc

Divanda birer beyitte Efrenc ve Freng Avrupalılar için kullanılmıştır. Küfür diyarı olduğu için siyah ve zünnar ile birlikte kullanılmıştır. Tarsus ise sözlükte “Batıda bir vilayetin adıdır” şeklinde geçmektedir (Rahimi, 2016:1501).

Nevâyî'nin aşağıdaki beyt söylemesine neden Ebû Sa'id Mirza'nın hizmetine girmesi ancak Ebû Sa'id'in Baykara ile arasındaki mücadele ve Nevâyî'nin Baykara ile arkadaşlığı burada ilgi görememesine sebebiyet vermesi ve bundan dolayı Herat'ı terk etmesi olabilir.

Çu yok bu kişver-i İslâm ara vefâ bile mihr

Hoşâ nevâhi-i Efrenc ü hıtta-i Tarsus (G. 241/6)

“Bu İslam ülkeleri içinde vefa ve dostluk yoktur (bunların olduğu) Avrupa memleketleri ve Tarsus diyarı ne güzeldir.”

Sevgiliin zünnar olarak tasavvur edilen saçları, o kadar siyahtır ki bu büyük küfrün karanlığına; Küfür ülkeleri olan Çin ve Freng bile takılmıştır.

Sevâd-ı a'zam-ı küfr ile zülfi zünnârı

Ki tapılıp şiken ü halkasında Çin ü Freng (G. 348/5)

“Küfrünün büyüklüğünün karanlığıyla zülfünün zünnarının kıvrım ve halkasında Çin ve Avrupalı takılmıştır.”

2.2.5. Ermeni

Bir beyitte geçen Ermeni ismi Türkmen ile birlikte kullanmıştır. Sevgilinin kâfir gözü, din mülkünü yağmalamaktadır.

Ermenidür guyyâ ol şuh-ı kâfir Türkman

Kim yiter din mülkige kâfir közi yağmâsı çoh (G. 114/4)

“Kâfir gözünün yağması çok olan (güzel) din mülküne ulaşmıştır (bu) kâfir güzel Ermeni’dir veya Türkmen’dir.”

2.2.6. Gur

“Herat’ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan’ın dağlık bölgesiyle Garcistan’ın güneyi, Cûzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gur denirdi” (Sıddıquî, 1996: 207). Bu bölgeden yaşayan insanların yağmacılıkla tanındığını anladığımız beyit şu şekildedir:

Egerçi mâh-veşim rustâyî-âyındur

Velik şehir ü villâyetga saldı gâret-i Gur (G. 145/5)

“Her ne kadar sevgilim köylü olsa da şehir ve vilayete Gur yağmasını salmıştır.”

2.2.7. Hindû

Hintli, Hint, Hindû olarak adlandırılan Hindistan ahalisini için kullanılır. “Hintlilerin siyahî ırktan olmaları nedeniyle divân şiirinde birçok güzellik unsurları hindûya benzetilmiştir” (Pala 2007: 209). Beyitlerde dili harflere dönmediği belirtilmiştir. Sevgilinin saçı ve beni Hindu’ya benzetilmiştir. Hindû-yı nâ-ma’dûd, hindû-yı zülf, hindû-yı sahir, ateş-perest Hindû, Hindû-yı ateşdani terkipleri içinde kullanılmıştır⁹⁶.

Sevgilinin dudak üstündeki beni, gül harmanı üstünde şarap içen bir Hintli olarak tasavvur edilmiştir. Ben, Hindu; dudak ise gül harmanıdır.

Yüzde hâl-i lebing ol hindû irür

Kim içer hırmen-i gül üstide mül (G. 391/3)

“Yüzünde dudağının beni gül harmanı üzerinde şarap içen bir Hindu gibidir.”

Yüz, karşısında güneşin durumu; güneş, karşısında Hindu’nun durumu gibidir.

Sücûd iter kuyaş allıda iyle kim hindû

Yüzün kaşıda kuyaş lâ ilâhe illâ hû (G. 547/1)

⁹⁶ G.23/5, G.29/1, 105/5, G.112/4, G.192/4, G.370/3, G.391/3, G.542/1, G.545/2, G.547/1, G.566/4, Mkt.711/1, Mfr.750

“Hindu’nun güneş karşısında secde ettiği gibi yüzünün karşısında da güneş ‘Allah’tan başka ilah yoktur.’ der.”

2.2.8. Hıtâyî

Çin’in kuzeyi ile Türkistan topraklarında yaşayan Moğol kavmi olan Hıtâyî, iki beyitte anılmıştır. Bir beyitte Hindû ile alınırken bir beyitte Çerkes ile birlikte anılırlar.

Nesteren yâ sümbül allında bolung hoş-hâl ikev

Ger Hıtâyî birle-sin ser germ-ü ger Hindû bile (G. 566/4)

“Yaban gülü ve sümbül karşısında mesut olmak ile ister Hıtayî ister Hindu ile sarhoş olmak aynıdır.”

Hıtâyî vü Çirkeslerin güzel olduklarını anladığımız beyitte, ikisi de bu konuda eşit görülmüştür.

Nesim-i hüsn yarattı çu sevk şu‘lesini

İrür ting örtemekide Hıtâyî vü Çirkes (G. 234/6)

“Hıtayî ve Çerkes arzu ateşini yaktıkları gibi güzellik rüzgârını da parlatmakta eşittirler.”

2.2.9. Mısırî

Yusuf peygamberin Mısır’a sultan olmasından dolayı anıldığı Yusuf-ı Mısri terkihiyle bir beyitte kullanılmıştır.

İy Nevâyî-sin ni had birle anga kul bolga-sın

Kim bigenmes iylemekke Yusuf-ı Mısri kul (G. 381/7)

“Ey Nevâyî, Mısırlı Yusuf’u kul eylemek için beğenmeyen (o güzele) sen hangi hadle kul olacaksın?”

2.2. 10.Pehlevî

İran’da İsfahan ile havalisindeki bölgede yaşayan halka verilen isimdir. Bir beyitte ezgi ile birlikte kullanılmıştır.

Sâkiyâ pehlevî âyîn mey tut

Pehlevî lahn ile könglümni avut (Msv.689/340)

“Ey saki meyi pehlevi gibi tut ve Pehlevi ezgi ile gönlümü avut.”

2.2.11. Tatar

“Türklerden bir şubedir. Edebiyatımızda akıncı, çapulcu, zâlim ve postacı yerinde kullanılmıştır” (Onay, 1996: 470). Bir beyitte geçen Tatar, o diyarlardan elde edilen misk ile anılmıştır.

Saçın karasıda yüz müşk-i Tibet ü Tatar

Kadıng hevâsında ming serv-i Öççe vü Halluh (G. 117/4)

“Saçın karasında yüz Tibet ve Tatar miski, boyunun arzusunda bin Öççe ve Halluh servisi (vardır).”

2.2.12. Türk

Divan’da Türk, keskin bakışlı gözler için Türk-i Çin ifadesiyle kullanılmıştır. Şairin sevgilisi, Türk’tür ve bu nedenle şair Türklerin kuludur. Sevgili hırami Türk, peri-veş Türk ve Türk-i mest olarak nitelendirilmiştir. Türk sözcüğü aynı zamanda yağma ve ganimetle birlikte kullanılmıştır⁹⁷.

Türklerning kulıdur-min ki nigârımning irür

Kaşı türkâne kabagı king ü közü kımaç (G. 104/2)

“Kaşı Türk gibi, kaş arası geniş ve gözü şehla bir nigar olan Türklerin kuluyum.”

Könglimdin aldı ol köz ârâm u şabr u nakdın

Bir Türk dek ki algay târâc ile ganâyim (G. 410/5)

“Bir Türk’ün yağmayla ganimet aldığı gibi göz gönlümden huzuru, sabrı ve serveti aldı.”

İy Nevâyî bir perî-veş türking Mecnûnı-min

Yok‘aceb her kayda rahşın sürse min hîz iyledim (G. 452/7)

⁹⁷ G.23/5, G.89/4, G.104/2, G.214/5, G.410/5, G.452/7, G.624/7, Mkt.711/1

“Ey Nevâyî, peri gibi güzel bir Türkün âşığıyım, her nerede atını sürse benim orada coşmadığım yer yoktur.”

2.2.13. Türkmen

Türkmen, divanda iki beyitte kullanılmıştır. Bir beyitte Arap, Çağatay ve Halac ile diğer beyitte Ermeni ile kullanılmıştır. Her iki beyitte de güzellikleriyle zikredilmiştir.

Nevâyî iste mezâhirde çihre-i maksûd

‘Arab u ger Çağatay yoksa Türkman ü Halac (97/7)

“Nevâyî, görünürde arzu ettiğin çehre neyse iste; o Arap mı Çağatay mı Türkmen mi Hallac mıdır?”

2.2.14. Ye‘cüc

Kur‘an’da da zikredilen Ye‘cüc kavmi, beyitte halkın vefasız olma nedeni olarak görülmüştür. Zülkarneyn’in Ye‘cüc’ün karşısına sed yapılması halkın vefasızlığına sebeptir.

‘Ömr yanglıg bî-vefâdur halk gûyâ iy Hızır

Çikti Zü‘l-kareyn Ye‘cüc-ı vefâ allığa sed (124/5)

“Ey Hızır sanki Zülkarneyn vefalı Yecüc karşısına set çektiği için halk da ömür gibi vefasızdır.”

2.3. Boylar

2.3.1. Barlas

“Barlas boyu Cengiz tarafından oğlu Çağatay’ın emrine verilmiş ve Maverânehir’e gönderilmiştir. Maverânehir, Çağatay ulusunun ordusunu teşkil eden Barlas; Doglat, Celayir, Arlat ve Kavçın boyları idaresine verilmişti. Çağatay halkı ikiye ayrıldığı zaman Barlaslar’ın çoğu Batı Türkistan’da kaldılar, Semerkant, Buhara ve çevresine yerleştiler” (Togan, 1947: 60). Barlas, divanda üç beyitte anılmıştır. İki beyitte Tarhan boyuyla birlikte anılmıştır. Sevgilinin güzellik bakımından benzetme unsuru olmuştur. Şair için sevgilinin bu boydan olması arzu edilir bir durumdur.

Eger ma‘şûk-ı zibâ olsa ni Barlas u ni lûlî

Nefis er bolsa kâlâ ni Bagdâd u ni Târum (G. 425/7)

“Eğer süslü güzel Barlas veya rakkas bedenli, eğer mal olacaksa da Bağdat ya da Tarum ülkesinden olsun.”

Salmak ot barlas u tarhan ‘ârızı ni sud kim

Bizni köygen çihre birle bir yasakı köydürür (G. 150/7)

“Bizi yakıcı çehre ile bir asker yakmaktadır Barlas ve Tarhan yanağı bize ateş salsa ne faydası olur?”

2.3.2. Bilgüt, Erlat

“Bilgüt, Çağatay kabilelerinden biridir. Bu boy Timur zamanında Semerkant ve Cizak arasındaki sahalara bazı Türk oymaklarıyla beraber iskân edilmiştir” (Nalbant, 2010: 190). “Cengiz devletinin kurulmasıyla birlikte Moğolistan’daki Moğol ve Moğollaşmakta olan Türk boylarının batıya sevk olunduğundan Arlat Boyu da Maverâünnehir bölgesine yerleştirilmiştir. Arlat boyu önce Moğolca konuşup sonra Türleşen boylar arasında sayılmaktadır” (Nalbant, 2010: 186). Bilgüt ve Erlat boyları bir beyitte anılmıştır. Bu boylardan olan kişilerin güzellikleriyle bilindiğini anladığımız beyit şu şekildedir:

İy Nevâyî mini zâr iyledi bir lûlî-veş

Kim hem Erlat manga boldı unut hem Bilgut (G. 74/7)

“Ey Nevâyî, Erlat’ı ve Bilgüt’ü bana unutturan o rakkase gibi güzel beni ağlattı.”

2.3.3. Çiğil

“Türkistan’da eski bir şehir veya bir Türk kabilesi. İnsanları pek güzel olurlarmış. Bu nedenle şairler güzelleri överken bu şehrin adını da anarla”r (Pala,2007: 102). Çiğil kelimesi divanda iki beyitte geçmiştir. Her iki beyitte de sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olmuştur. Güzel, şem-i Çiğil olarak nitelendirilmiştir.

Veh ni tün irdi bu kim kilgey dip ol şem ‘-i Çiğil

Şâmdın tâ subh tartar min ser-â-ser intizâr (G. 165/2)

“Eyvah, o Çiğil güneşinin geleceğın deyip gelmediğı ve benim akşamdan sabaha kadar beklediğım nasıl bir geceydi.”

Pâkler Çîn ü Çiğil hüsni ara bolgan ile

Kimse âlâyiş alar cânibiga yol birmes (Mkt.738/1)

“Çin ve Çiğil güzelliğiyle gösteriş içinde olan kusursuz kimseler, yanındakilere yol vermez.”

2.3.4. Halac

Beyitte Halacların güzel bir simaya sahip olduğunu anlamaktayız. “Moğolistilasından sonra Orta ve Batı İran’a, Kuzey Azerbeycan’a ve Anadolu’ya gelerek yerleştikleri tahmin edilmektedir. Timur zamanında (1370-1405) Sâve, Kum ve Kâşân’da Halaçlar yaşıyordu” (Konukçu, 1997: 229)

Nevâyî işte mezâhirde çihre-i maksud

‘Arab u ger Çagatay yoksa Türman ü Halac (G. 97/7)

“Nevâyî, görünürde arzu ettiğin çehre neyse iste Arap mı Çagatay mı Türkmen mi Hallac mı?”

2.3.5. Halluh

“Karluklar Çin kaynaklarına göre Göktürk Federasyonu’nun önemli gruplarından birini oluşturuyor ve Beşbalık’ın kuzeybatısında sa yoğun biçimde de Altay dağlarının Kara İrtiş nehriyle Tarbagatay yöresinde yaşıyorlardı” (Salman, 2001: 509). Bu boy beyitlerde servi ile birlikte anılmıştır. Bu da bize ya servi ağaçlarıyla ya da servi boylu güzelleriyle tanındığını anlatır.

Saçın karasıda yüz müşk-i Tibet ü Tatar

Kadıng hevâsında ming serv-i Öççe vü Halluh (G. 117/4)

“Saçının karasında yüz Tibet ve Tatar miski, boyunun arzusunda bin Öççe ve Halluh servisi (vardır).”

2.3.6. Kıyat, Konurat

“Kıyat boyu, Cengizliler devletinin en önemli boylarından biri olmuştur. Kıyat boyu- aslında bu boyun Börteçine sülalesi- her zaman devlet yönetiminde önemli mevkilere sahip olmuşlardır. Altın Ordu devleti zamanında bu devletin bütüm askerlerinikumanda eden kesim Kıyat beylerinden oluşmaktaydı” (Togan, 1981: 35). Cengiz ve oğulları zamanında Kıyat ve Kongratlar doğudan gelip Harezmi ve Altın Ordu tarafına yerleşmiş ve devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Altın Ordu

devleti zamanında bu ulusun “sol kol” beylerinden olan Kongratlar Sir Derya Bölgesine getirilmişlerdir (Togan, 1947,35). Önemli görevlerde bulunan Kıyat ve Kongratlar bir beyitte birlikte zikredilmiştir. Aldıkları bu devlet görevlerini de hatırlatacak şekilde “hana Kıyat ve Kongrat” ifadesi kullanılmıştır. Hana yaraşır bir eş veya sevgili Kıyat ve Kongrat boylarından olabilir.

İy Nevâyî çu gadâ-sin sin ü bir lûlî-veş

Şehga mîrzâ vü mîrek hanga Kıyat-u Kongrat (G. 77/9)

“Ey Nevâyî, sen bir kölesin; sen ve o o rakkase gibi güzel olur. Şaha, bey oğlu veya kızı, hana da Kıyat ve Konurat (gerektir).”

2.3.7. Tarhan

Moğol devletinde çeşitli yükümlülüklerden ayrı tutulan bir Türk boyudur. Timurluların kurucu unsurlarındandır. İki beyitte geçen her iki beyitte de Barlas boyu ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca her iki beyitte de yasakı-asker kelimesi geçmektedir. Bu durum, bu boydan olanların savaş konusunda mahşr olduklarını düşündürür.

Salmak ol Barlas u Tarhan ‘ârızı ni sûd kim

Bizni köygen çihre birle bir yasakı köydürür (G.150/7)

“Bizi yakıcı çehre ile bir asker yakmaktadır Barlas ve Tarhan yanağı bize ateş salsa ne faydası olur?”

İy Nevâyî bir yasakı-veşga andak min harâb

Kim unutmuş-min cihân Tarhan ile Barlasıdın (G. 491/7)

“Ey Nevâyî, bir asker gibi (güzel) için öyle harap oldum ki cihanın Tarhan ve Barlasını unuttum.”

2.4. Ülkeler, Bölgeler, Şehirler

2.4.1. ‘Aden

Güney Arabistan’da Kızıldeniz’e bitişik olan bir sahil şehridir ve incileriyle meşhurdur. Divanda bir beyitte âşığın gözyaşları ‘Aden incisine benzetilmiştir.

Ol koygaç ayak min ayagığa koyuban yüz

Îsâr anga közdin barı dürr-i ‘Aden irdi (G. 634/5)

“O ayağımı ben de o ayağın üstüne yüzümü koyunca, gözümden ona ikramımın Aden incisiydi.”

2.4.2. Ârdistân

İsfahana bağlı bir şehirdir. Dut, nar ve incir üretimiyle meşhur olan bu şehir bir beyitte nar ile birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin narçiçeği rengindeki dudağı da Ardistan’a aittir.

Katresi la‘l velî rummânî

Kaysı rummân digil Ardistânî (Msv. 689/66)

“Damlası narçiçeği renginde olan bir laldir, hangi nar Ardistan’a ait değildir ki.”

2.4.3. Bedahşân

Bugün bir kısmı Afganistan bir kısmı da Rusya sınırları içimde kalan yukarı Sind ve Horasan bölgesinde, Kâbil ve Yarkent arasında dağlık bir memleketdir. Çok eski zamanlardan beri burada, bedahş denilen yakut madeni çıkarılır” (Pala, 2007: 61). Divanda üç beyitte geçen Bedahşân, yakut cinsi olan lal ile birlikte anılmıştır. Bir beyitte dudağın rengi için Bedahşân lali kullanılmışken, diğer iki beyitte şarabın rengi için bu ifade kullanılmıştır.

Güzelliğin bir sofraya tasavvur edildiği beyitte, bu sofraya kazanın bıraktığı yüzz için güneş ve dudak için ise Bedâhşân lalidir.

Hüsn hânı ara kim yaydı kazâ yüz ü lebing

Kurs-ı hurşîd bile lâ‘l-i Bedâhşân mu ikin (G. 513/7)

“Hüsn sofrasına kazanın yüz ve dudağını koyduğu, yuvarlak güneş ile Bedâhşân lali midir?”

Sâkî-nameden alınan beyitte, şarabın rengi Bedâhşân laline ve parlaklığı da güneşe benzetilmiştir.

Levn anga la‘l-i Bedâhşân yanglıg

Lem‘a hurşîd-i dırâhşân yanglıg (Msv. 689/96)

“Renk ona Bedahşan lali gibi, parlaklık ona parlayan güneş gibidir.”

2.4.4. Kubbetü'l-İslâm

Kubbetü'l-İslâm, Belh şehri için kullanılmıştır. “Belh’de hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bundan dolayı şehir “Kubbetü'l-İslâm” ve “Dârü'l-fikh” adıyla anılmıştır” (Yazıcı, 1992: 410-411). Nevâyî’nin kardeşi, Derviş Ali’nin Belh şehrinde sultana karşı ayaklanmasından dolayı şairin üzüntüsünü anlatmak için yazılmış olduğunu düşündürmektedir.

Bakıban Kubbetü'l İslâm sarı

İç ü sun uşbu gam- âşâm sarı (Msv. 689/75)

“Kubbetü'l-İslam tarafına bakarak iç ve onu (kadehi) sun (kaldır) işte bu gamlı tarafa.”

2.4.5. Cürcân

Hazar Denizi’nin güneydoğusunda bir bölge ve şehir ismi olan Cürcan divanda 717 numaralı mukattada “Siyeh-pûş ‘azîzning Cürcânga barganın ta‘accüb kılur kim anda siyeh-pûş köptür (Siyeh giyen sevgili, Cürcan’a vardığında çok şaşırmıştır çünkü orada siyah giyen çoktur)” başlığı altındadır.

Ni dip Cürcânga bardı ol siyeh-baht

Kara tün birle salıp könglige cûş (Mkt. 717/1)

“Ne diye o kara bahtlı, kara geceyle birlikte gönlüme coşkunluk salıp Cürcan’a vardı?”

2.4.6. Çin

“Çin, edebiyatta adeta resim sanatının merkezi olarak işlenir. Çin kelimesiyle birlikte büt, nigâr, nakş, sûret vs. resimle ilgili kelimeler sık sık bir araya getirilir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Hutun, Maçın diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Bu ilişkiden yola çıkarak sevgilinin misk kokulu saçını anılır. Çünkü misk orada bulunur. Çin kelimesinin “kıvrım, büküm” anlamı da bu ilişkiyi kuvvetlendirir” (Pala, 2007: 103). Kâfir-i Çîn,

Türk-i Çîn, nakkâş-ı Çîn, Çîn sûret-geri, lubet-i Çîn, gazâl-i Çîn terkipleri içinde kullanılmıştır Çîn kâfiri için İslam ehlini öldürmek bir gelenek olmuştur, sevgilinin gözleri için Türk-i Çîn ifadesi kullanılmıştır. Çîn sûret-geri sevgilinin yüzünü yapan nakkaşa benzer bir nakış yapamaz. Küfür diyarı olmasından dolayı Freng ile birlikte karanlıkla ilgili konu olmuştur⁹⁸.

Zihî ehl-i dîn katli âyîn sanga

Ni âyîndür iy kâfir-i Çîn sanga (G. 19/1)

“Din ehlinin katli senin için ne güzel bir adet olmuştur, ey Çîn kâfiri bu nasıl bir adettir?”

Köp dil-ârâ şekiller kim sızdı Çîn sûret-geri

Açmadı bir çihre hergiz sûreting nakkâşî dik (G. 337/4)

“Çîn ressamı, gönlü süsleyen çok şekiller yapsa da hiçbir zaman yüzünü nakşeden (yaratıcının yaptığı) gibi bir çehre yapamamıştır.”

2.4.7. Hayber

“Hicaz’da Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ziraat ve ticaret merkezidir. Mekkeliler ve Hayberliler arasındaki ticari ilişkiler evliliklerin yapılmasına da yol açtığı ve buradaki Yahudi kadınlar Araplarla evlendikleri bilinmektedir” (Hamidullah, 1998: 20-22). Divanda Hayber bir beyitte geçmiştir ve bu iyi ilişkiler hatırlanmış ve Hayber kâfiri ifadesi kullanılmıştır.

Rahmı artuk bolgusı ol nâ-müsülmândın besî

Bolsa din ehliga Hayber kâfiri yanglıg enîs (G. 242/4)

“Merhameti çok o Müslüman olmayandan, din ehline Hayber kâfiri gibi dost çok olsa.”

2.4.8. Hâverân

Horasan’da bir vilayet olan ve sarı renkli laleleriyle meşhur olduğunu anladığımız Hâverân bir beyitte yer almıştır.

⁹⁸ G.19/1, G.23/5, G.87/1, G.337/4, G.348/5, G.658/6, Msd.685/3-6, Mkt.738/1, Mfr.806

Hâveran lâlesi dik altûn câm

Kim anga tüşse bu rah-ı gül-fâm (Msv. 689/86)

“Gül renkli yolda onun payına düşen Haveran lalesi gibi altın kadeh (olsa).”

2.4.9. Herat/Herî

Ali Şir Nevâyî'nin doğduğu, yaşadığı ve öldüğü şehir olan Herat divanda dört yerde geçmektedir. Bir beyitte Herat ve Hüseyin Baykara birlikte kullanılmış ve Nevâyî, Herat gibi şehir, Baykara gibi şah bulamayacağını söylemiştir. Diğer iki beyitte Herat hıyaban kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bir beyitte de Sebzvar ile birlikte anılmıştır.

Hıyâbânda Nevâyî sabrını ger hûblar aldı

Özidin vâkıf olsun nige kim şehri Herîdür bu (G. 550/9)

“İki tarafı ağaçlı yolda Nevâyî'nin sabrını güzeller kendinden alırsa buranın Herat şehri olduğunun farkına varsın.”

Ol perî-veş kim kılar seyr-i Hıyâbân-ı Herat

Közge istignâ-yı hüsnidin körünmes kâyinât (Msd. 683/5)

“Herat hıyabanında dolaşan o peri gibi güzel, onun güzelliğinin fazlalığından göze dünya bile görünmez.”

2.4.10. Hicâz

Arap yarımadasında Mekke ve Medine'nin bulunduğu bölgenin ismi olan Hicaz, aynı zamanda musikî makamlarından birinin adıdır. Beyitlerde “aheng-i hicaz” şeklinde makam ismi olarak kullanılmıştır⁹⁹.

Her mâkam içre ki bolsang ayrı bolma yârdın

İy Nevâyî hâcet irmes kılmak âheng-i hicâz (G. 214/7)

“Ey Nevâyî, Hicaz makamı şart değildir, hangi makam içinde olursan ol yardan ayrı olma.”

⁹⁹ G.214/7, G.219/7, G.239/7, G.263/9, G.485/9

2.4.11. Hindistân

“Hindistan, divan şiirinde başta uzaklığı, esrarengizliği, havası, bağ-bahçesi, baharatı vs. olmak üzere çok sözü edilen memleketlerden biridir” (Pala, 2007: 209). Aşağıdaki beyitte Hindistân, bahçesi ve orada içilen şarapla konu olmuştur.

Mül aning ‘adlidin olsun bustân

Bir hadi kişverining Hindistân (Msv. 689/100)

“Hindistan ülkesinin doğru yolu gösteren hükümdarının adaleti sayesinde, şarap bir gül bahçesi olsun.”

2.4.12. Horâsân

“İran’ın doğusunda kalan bir bölgedir. Bölgenin Belh, Buharâ gibi şehirleri; mâdenleri ve verimli arazisi ile olduğu kadar buradan Anadolu’ya yapılan göçler ve Anadolu üzerinde bıraktığı derin izler nedeniyle önemli olan Horasan, tasavvufî hayatta da etkili olmuştur” (Pala, 2007: 210). Bir musikî makamı ismi de olan üç beyitte geçen Horâsân beyitlerde diğer musiki terimleriyle birlikte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Horâsân beyitlerde Hicaz ve Irak ile birlikte kullanılmıştır.

Rast kelimesinin de geçtiği beyitte rast hem bir makam ismi hem de doğru anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca Ali Şir Nevâyî’nin ömrünün sonlarına doğru hacca gitme isteğini ifade etmektedir.

Rastlarning çun içre horâsân yoktur hürmeti

Vakt irür kılsang Nevâyî imdi âheng-i hicâz (G. 219/7)

“Rast makamının, Horâsân içinde değeri yoktur, Nevâyî şimdi Hicaz makamı kılsan vaktidir.”

“Doğruların, Horâsân içinde değeri yoktur, Nevâyî şimdi Hicaz tarafına varsan bunun vaktidir.”

İy Nevâyî kıl ‘ırâk âhengi vü ‘azm it hicâz

Kim muhabbet zümresin ehl-i horâsân tanımas (G. 239/7)

“Ey Nevâyî, muhabbet zümresi Horâsân ehlini tanımadığı için Irak ahengi kıl ve hicaz için çalış.”

2.4.13. Hoten

“Çin’in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. X. asırdan itibaren Moğolların ‘Hatâ’ adlı kabilesi bu bölgede yaşadığından ‘Hatâ’, ‘Hitâ’ veya ‘Huten’ adıyla da bilinir. Misk ve ahuların bu bölgede çok oluşu sebebiyle ahu ve misk ile birlikte anılır” (Pala, 2007: 197). Divanda iki beyitte Hoten şeklinde geçmiştir. Bir beyitte miskle ilgili ele alınır diğer beyitte sevgili şah-ı Hoten olarak nitelendirilmiştir.

Ni tang ger suhb-ı ‘îşim tîredür kim tang yili iskeç

Saçar kâfûr üze müşk-i Hoten zülfi semen-sâyı (G. 610/4)

“Eğer eğlence sabahım karanlıksa şaşılmaz çünkü sabah yeli estikçe yasemin gibi saçı kâfur üzerine Hoten miski saçar.”

Bu nev’ uyudum kim mini oygatkücü tangla

Yüz sîm-feşânlığ bile şâh-ı Hoten irdi (G. 634/10)

“Beni sabah yüz sim saçarak uyandıran Hoten şahının olduğu bir uyku uyudum.”

2.4.14. ‘Irak

Dicle nehrinden aşağı Basra’ya kadar Şat Suyu’nun iki tarafındaki topraklara verilen isimdir. Bir musikî makamı ismi de olan Irak iki beyitte Hicaz ve Horasan’la birlikte anılmıştır.

Nevâyîga hicâz âhengi boldı tâ yana kaytıp

Makâm itmes ‘irak allında yâd itmeng horâsândın (G. 485/9)

“Nevâyî’ye (bu) tekrar dönüp hicaz ahengi oldu, Irak karşısında Horasan’dan bahsetmen kabul görmez.”

2.4.15. Ken’ân

“Yakup peygamberin memleketidir. Bugün Filistin’de Sayda, Sur dolayları ile Suriye’nin bir bölümünü içine alır” (Pala, 2007: 266). Divanda iki beyitte geçen Ken’ân Yusûf peygamber için Yusûf-ı Ken’ân, mah-ı Ken’ân ve babası Yakup peygamber için pîr-i Ken’ân tamlamalarında kullanılmıştır.

Barıp Yûsuf cemâli nakdiga cânân irür vâris

Niçük pîr-i Ken'ânga meh-i Ken'ân irür vâris (G. 95/1)

“Yakup peygambere, Yusuf peygamberin varis olduğu gibi, Yusuf'un güzelliğinin sermayesine de sevgili varistir.”

Hod-fürûş oldı ol ay âyâ kayandın tapka-min

Anı kim kıldı mu'ayyen Yusûf-ı Ken'ânga narh (G. 115/5)

“Kendini Yusuf'un kıymetine tayin edip kendiyile övünen o sevgiliyi nereden bulayım?”

2.4.16. Keşmîr

“Hindistan, Pakistan ve Çin sınırında, Himalayanın eteğinde dağlık bir bölgedir. Şiirimizde güzelleri ve gülüyle anılır. Ayrıca Keşmir'in Kaşmir denilen Tibet keçilerinin yünü ile örülen şalı meşhurdur” (Yeniterzi, 2010: 319-320) Beyitte ise güzeliyle zikredilmiştir.

Manga andın ni kim Çîn mülkide şem'i Tırâzıdur

Veyâ Keşmîr ara bir fitne közlüg sihr-sâzıdur (Mfr. 806)

“Çin ülkesinde Tıraz güneşinden ve Keşmir içinde fitne gözlü bir sihirbazdan bana ne (fayda vardır)?”

2.4.17. Merv

Karakum çölünün güney sınırında Murgab'ın yakınında bir şehir olan Merv, bir beyitte anılmıştır. Bir sonraki beyitte Melik Sencer'in Selçuklu tahtını ele geçirmiş ve Merv'i başşehir yapmıştır. Bu nedenle Sultan Sencer ile anılmıştır.

Tâ bakıp Merv sarı baş urayın

Başını kök manzarıdın aşurayın (Msv.689/80)

“Merv tarafına bakıp başını gök manzarasından aşırmaq için başımı vurayım.”

Sencerî mülkige bolgan vâris

Sencer-i sâni vü belkim sâlis (Msv.699/81)

“Senceri ülkesine varis olan ya ikinci Sencer'dir ya da üçüncü.”

2.4.18. Nahşeb

Nahşeb, Özbekistan'ın ortaçağ şehirlerindedir ve Nesef ismiyle de anılır. “İbn Mukanna isminde bir sihirbaz Nahşeb’de bir kuyudan ay çıkarır ve bu ay altmış gece gökyüzünde görünürmüş. Bu ay, mâh-ı Nahşeb; kuyu da çâh-ı Nahşeb olarak anılır” (Onay, 1996: 342). Divanda bir beyitte meh-i Nahşeb geçmektedir ve sevgili meh-i Nahşeb’e benzetilmiştir. Nahşeb ayının kuyudan gökyüzüne yansıdığı gibi sevgili de saçının kemendi sayesinde gökyüzüne tırmanmaktadır.”

Bolur şâm ol meh-i Nahşeb revâne

Kemend-i zülfin açıb şeb-revâne (G. 559/1)

“O Nahşeb ayı, gece ortaya çıkar ve zülfünün kemendini açıp gecede dolaşır.”

2.4.19. Nîm-rûz

“Horasan’ın güneyinde yer almasından dolayı Şehnâme başta olmak üzere eski metinlerde Sistan, Nîmrûz (gün ortası, öğle) adıyla zikredilmiştir” (Özgüdenli, 2009: 274).

Nuş itey çerhning imdâdı bile

Nim-ruz ehli şehi yâdı bile (Msv. 689/92)

“ Feleğin yardımıyla ve Nimruz’da yaşayanların şahını anarak içeyim.”

2.4.20. Sebz-vâr

Timur’un doğup yetiştiği şehir olan Sebzvar, Semerkand’ın kuzeyindedir. Ali Şir Nevâyî’nin babası Kiçkine Bahşi bir süre Sebzvar şehri emirliğinde bulunmuştur. Divanda bir beyitte Herat ile birlikte anılmıştır. Bu beyitten sevgilinin Sebzvar şehrinde olduğunu anlıyoruz. Şair, at olup hızlıca kendini sevdiğine ulaştırmak istemektedir.

Heratdın eger ot tüşse Sebz-vârgaça

Bolay semender ü tartay özümni yârgaca (G. 602/1)

“Eğer Herat’tan, Sebzvar’a ateş düşse, semender olurum ve kendimi yâre ulaştırırım.”

2.4.21. Tartus

“Tartus, Suriye’nin sahil kesimindeki kıyı çizgisinin 2 km. kadar yakınında bulunan Ervard adasının karşısında yer alır” (Özaydın, 2011: 116).

Çu yok bu kişver-i İslâm ara vefâ bile mihr

Hoşâ nevâhi-i Efrenc hıtta-i Tartus (G. 241/6)

“Bu İslam ülkeleri içinde vefa ve dostluk yoktur (bunların olduğu) Avrupa memleketleri ve Tarsus diyarı ne güzeldir.”

2.4.22. Tarum, Bağdat

“Dicle’nin iki sahilinde kurulu olan şehir, Abbasîlerin idare merkezi ve İslâm âleminin başkenti idi” (Pala, 2007: 54).

Eger ma’şûk-ı zibâ olsa ni Barlas u ni lûlî

Nefîs er bolsa kâlâ mülki ni Bagdâd u ni Târûm (G. 425/7)

“Eğer süslü güzel ya Barlas ya da rakkas bedenli olsun, mal olursa da Bağdat ya da Tarum ülkesinden olsun.”

2.4.23. Tırâz

“Talas nehri üzerinde bir şehirdir ve güzelleriyle meşhurdur” (Öztürk ve Örs, 2000: 766). Beş beyitte anılan Tıraz, tüm beyitlerde şem-i Tırâz terkihiyle kullanılmıştır. Şair, sevgili için Şem-i Tıraz benzetmesi yapmıştır¹⁰⁰.

Cilve mü kıldı sarıg börkin kiyip ol serv-i nâz

Yâ ki çıktı şu’le-i ahzar ile şem’-i Tırâz (G. 214/1)

“O salınan güzel sarı borkünü giyip göründü mü yoksa yeşil alevlerle ile o Tıraz güneşi mi çıktı?”

Birev bezmin bu akşâm reşk-i cennet didiler bildük

Şeb-istânın münîr itken bizing şem’-i Tırâz irmiş (G. 263/6)

¹⁰⁰ G.214/1, G.226/2, G.263/6, G.580/6, Mfr.860

“Birisi, meclisin bu akşam cenneti kıskandırır dedi; anladık ki geceyi aydınlatan bizim Tıraz güneşiymiş.”

2.4.24. Tibet, Öççe

Tibet, misk ahusunun yaşadığı yerlerden biri olması nedeniyle misk ile birlikte bir beyitte geçmiştir. Halluh gibi Öççe'nin de servileri ve servi boylu güzelleriyle bilindiğini düşünülmesini sağlar.

Saçıng karasında yüz müşk-i Tibet ü Tatar

Kadıng hevâsıda ming serv-i Öççe vü Halluh (G. 117/4)

“Saçın karasında yüz Tibet ve Tatar miski, boyunun arzusunda bin Öççe ve Halluh servisi (vardır).”

2.4.25. Yemen

“Arabistan yarımadasının güneyinde yer alan Yemen, Süheyl yıldızı ve akikle birlikte anılır. Bu yıldız Yemen'den çok parlak, görüldüğü için en değerli kırmızı akik taşları Yemen'den çıkarılmış” (Yeniterzi, 2010: 330). Bir beyitte ismi geçen Yemem akikle birlikte mey rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

Lâle kibi yâkût kadeh yok tüpide dürd

Bir şişe mey andak ki ' akik-i Yemen irdi (G. 634/3)

“İçinde tortu olmayan lale gibi yakut kadehte bir şişe mey, Yemen akiği gibiydi.”

2.4.26. Yesrib, Batha

Batha Mekke-i Mükerrerme'nin eski adıdır. Yesrib, Medine-i Münevvere'nin eski adıdır. Bu beyit Nevâyî'nin hacca gitme isteğiyle ilgilidir. Eyâ menâzili Selmâ fe-eyne Selmâki, Ebû Temmân'a ait bir şiirden alınmıştır. Selma, sevdiği kadındır. Nevâyî, için Selmâ, Hz. Peygamberdir. Şair, içinde peygamberin bulunduğu yerlere ve zamanlara gitme arzusundadır.

Ni boldı Yesrib u Batha ara okusam kim

Eyâ menâzili Selmâ fe-eyne Selmâki (G. 680/5)

“Ey Selmâ'nın yurdu, hani Selmâ'nız nerede diye Mekke ve Medine arasında seslensem ne olur?”

2.4.27. Zâbül

Afganistan'ın güney kesimiyle Gürcistan'ın güney kesimine verilen isim olan Zabül, bir beyitte Rüstem-i Zal ile kullanılmıştır.

Kişver-i Zâbül anga erzâni

Rüstem-i Zâl takı der-bâni (Msv. 689/94)

“Zabül ülkesi ona layıktır, Rüstem-i Zal gök kubbesinin kapıcısıdır.”

2.5. Nehirler ve Denizler

2.5.1. Aras

Anadolu'dan doğan Aras nehri, Kura nehri ile birleştikten sonra Hazar Denizine dökülür. Divanda üç yerde anılan Aras göz, sularıyla gözyaşıdır¹⁰¹.

Âşığın sabır evini yıkan gözlerinden akan yaşlardır. Bu gözlerden akan yaşlar, Aras ve Dicle nehirleri gibidir.

Sabrım öyin yıksa köz sirişki 'aceb kim

Kim birisi Dicledir birisi Arasdur (G. 207/5)

“Gözyaşım sabır evimi yıkan acaba (gözlerimin) biri Dicle, biri Aras mıdır?”

Şair, ayrılık nedeniyle gözyaşı dökmektedir. Başkaları bu konuda dikkatli olsun diye, gözyaşlarını Aras gibi akıtır.

Firâk eşkidin il gâfil olmasın ki kılur

Közüm arasında her katre kılmagannı Aras (G. 234/5)

“Ayrılık yaşından başkaları gafil olmasın diye gözümünden çıkan her damlayı Aras kıldım.”

2.5.2. Ceyhun

“Afganistan içinde Pamir ve Hindukuş dağlarının kesiştiği yerde 4950.m yükseklikteki kaynağından Aksu (Penç Irmağı) adı altında doğup batıya doğru ilerler” (Esin,1991: 98). 2540 km. uzunluğundaki nehir Aral gölüne dökülür. Üç beyitte geçen

¹⁰¹ G.207/5, G.234/5, Mhs.684/6

Ceyhun'un suları gözyaşına benzetilmiştir¹⁰². Aşağıdaki beyitte âşık gözyaşlarını Dicle ve Fırat'ın sularıyla yarıştırmış ve gözyaşları deniz ve okyanusa dönüşmüştür.

Közlerim yaşını kim kulzüm ü 'ummân ittim

Mâ-cerâsıga idi Dicle vü Ceyhûn bâ'is (G. 94/6)

“Gözlerimin yaşından deniz ve okyanus oluşmasına, Dicle ve Ceyhun sebep olmuştur.”

2.5.3. Dicle

Anadolu'dan doğarak Irak topraklarına geçip Fırat ile birleşerek Basra Körfezi'ne dökülür. Üç beyitte geçen Dicle ismi gözyaşlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır.

İstemes bolsa muhabbet ehli yaşın Dicle dik

Ni için çıktı kazâ meşşâtası allıngga nil (G. 389/2)

“Muhabbet ehli, yaşını Dicle kadar istemiyorsa; kaza meşşatası (yaratıcı) karşısına neden mavi bir çizgi çekmiştir.”

2.5.4.Fırat

Anadolu'dan doğarak Irak topraklarına geçip Dicle ile birleşerek Basra Körfezi'ne dökülür. Bir beyitte geçen Fırat ismi gözyaşlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır

Eşk tökmekdin kurugaç ikki köz köydi köngül

Def 'iga otning bu Ceyhûnun Fıratım yok idi (G. 665/4)

“Gözyaşı dökmekten iki gözüm kuruyunca gönlüm yandı, bu ateşi gidermek için Ceyhun ve Fırat'ım yoktu.”

2.5.5. Hirmend

Nehir, Sistan bölgesindedir. Şair, içtikten sonraki halini Hirmend nehrinin köpük saçmasına benzetmiştir.

Tâ içip'arbede bâğın açayın

Hîrmend arığı dik kef saçayın (Msv. 689/91)

¹⁰² G.94/6, G.665/4, Msd.685/7

“İçip kavga bağını açayım ve Hirmend arığı gibi köpük saçayım.

2.5.6. Ummân

“Ummân adıyla da bilinen Arap yarımadasındaki ülkeden Hind kıyılarına dek uzanan Hind okyanusuna da bahr-i Ummân derler” (Pala, 2007: 465). Deryâ-yı ‘Ummân ve sâhil-i ‘Ummân şeklinde iki beyitte geçmiştir ve gözyaşları inciye, elmasa benzetilmiştir.

Gavvas, dalgıç demektir. Beyitlerde denizlerden inci çıkarma işini yapmasıyla zikredilmiştir. Gözyaşının deniz olarak tasavvur edildiği beyitte, dalgıç buradan çıkardığı inciler için bir çukur istemektedir.

Bahr-i eşkim içre iy gavvâs kim yıgđıng güher

Bu ki ka‘rın isteding deryâ-yı ‘Ummândur mu ol (G. 377/5)

“Ey dalgıç, gözyaşımın denizine içine elmasları yığmak için çukur istedin, o Umman denizi midir?”

Ayrılığın bir tüccara benzetildiği beyitte, gözlerinden inci gibi yaşlar akıtan âşığın etrafında bu incilere sahip olmak isteyen ayrılık dönmetedir. Beyitte Umman’dan inci çıkarılmasının yanında ticaretinde yapıldığını anlıyoruz.

Dürr-i eşk akızgalı hecring közüm etrâfıda

Tâcirî diktür ki kılğay sâhil-i ‘Ummânnı tavf (G. 317/4)

“Gözyaşımın incilerini gözüm etrafına akıttığımdan beri, ayrılık Umman sahilini dolanana bir tüccar gibidir.”

2.5. Sosyal Hayat

2.5.1. Padişah ve Çevresi

Divanda pâdişâh (pâdşâh), şâh (şeh), sultân, hakan, han, dâver, husrev, kaan ve tâcver adlarıyla anılan sultan, sosyal tabakalaşmanın en üstünde yer alan kişidir. Gazellerdeki şâhın karşılığı olarak âşık, gönül ve şairin kendisi de kastedilmiştir. Bunun yanında kâinatın sahibi Allah ve peygamberlerin sultanı Hz. Muhammed de kastedilmektedir. Sâkî-nakâme’de geçen şâh kelimelerinde kastedilen devrin sultanı Hüseyin Baykara’dır, bazı beyitlerde başka şâhlar için de kullanılmıştır. Tüm şâhlar için ata kabul ettiği ve tüm şâhlara karşısında çavuş değeri verdiği, devirde onun gibi şâhın

olmadığını belirttiği devrin sultanı Baykara'yı şeh-i çerh-cenab, şâh-ı zaman ve şâhlar şâhı olarak nitelendirilmiştir. Timur için de şeh-i İslâm penâh unvanını kullanmıştır. Beyitlerde Mecnûn âşıklar şâhı olarak nitelendirilmiştir. Birçok beyitte şâh-geda bir arada kullanılmıştır.

Baykara'dan bahsedilen aşağıdaki beyitte; şâh, dünya değerinde olarak nitelendirilmiştir. Onun gönlü bir deniz ve avucu ise bulut gibidir. Şahın cömert olması avucunun buluta benzetilmesiyle ifade dilmiştir.

K'ey ulus hanı şeh-i çerh-cenâb

Hâtırın bahr u kefiñ misl-i sehâb (Msv. 689/14)

“Ey ulus hanı dünyayı yüceliğinde şâh, gönlün bir deniz ve avucun(cömertliğin) bulut gibidir.”

Aşağıdaki beyitte şair, arkadaşı olan şah için dua etmektedir.

İy Nevâyî sâbit olsun Şâh-ı Gâzî devleti

Allıda kul bolmagan 'âlemde sultân kalmasun (G. 530/7)

“Ey Nevâyî Şâh-ı Gazi'nin devleti ebedi dursun ve alemde onun karşısında kul olmayan sultan kalmasın.”

Şahların birçok şeyi düşünleri gerekmesi ve başta bulunmanın çok zor bir iş olması nedeniyle şahların derdi çoktur. Dilencinin tek derdi ise bir şeyler toplayıp, günü geçirmektir.

Tâ tirigdür şehga köprekdür gedâdın derd-i ser

Çun ölüm vakti yiter tingdür ger gedâ ger şâhdur (G. 185/6)

“Diriyken şâhın başının derdi, kölenin derdinde daha fazladır; ölüm vakti ister köle olsun ister şâh, ikisi de aynıdır.”

Şah-ı mülk ifadesi Allah için kullanılmıştır. Hem mülkün hem de kulların sagibi Allah, dertlere tek çare olandır.

Kim şâh-ı mülk bendesiga çâre kılmasa

Yok çâre imdi mülk-i Hudâ bende-i Hudâ (Mkt.693/2)

“Eğer mülkün şâhı, kuluna çare kılmasa çare yoktur; çünkü mülk ve köle de Huda’nındır.”

Mecnûn ise aşk şâhı olarak nitelendirilmiştir. Onun tahtı dağ, başındaki kuş yuvası ise tacıdır.

Mecnûn ‘ışk şâhı durur tag taht anga

Kuş âşiyânı hey‘eti başıda efseri (G. 677/4)

“Mecnûn, aşk şâhidir; dağ ona taht ve kuş yuvası da başına taçtır.”

2.5.2. Savaş ve Savaş Aletleri

Divanda doğrudan savaşın anlatıldığı veya savaş ile ilgili tasvirlerle yer verilen bir beyit yoktur. Şiirlerde savaş, âşık ile rakip, âşık ile sevgili, âşık ile felek arasındadır. Âşık sevgili ve felekten gelen gam ve mihnetle savaşır. Beyitlerde savaş; talaşmak, uruşmak, sefer ve kavga kelimeleriyle ifade edilmiştir. Savaş terimlerinden nişan, düşman, hücum, tarac, seyir, sipah, şehit ve ganayim kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte kalabalık Hint askerleri arasında kalan iki Türk askerinin mücadelesi anlatılmıştır. Saçlar siyah renginden dolayı Hindû’ya, gözler de gözlerinin güzelliğiyle tanınan Türk-i Çin’e benzetilmiştir. Saçların arasında kalan iki göz kirpikleri ok yapıp düşmana saldırmaktadır.

Açting çu zülf ol ikki köz her yan hadeng atmak ni tang

Kim kalmış ikki Türk-i Çin Hindû-yı nâ-ma‘dûd ara (G. 23/5)

“Saçını açınca iki gözün, sayısız Hindu arasında kalmıştır; (gözlerinin) iki Çin Türk’ü gibi her yana ok atmasına şaşılmaz.”

Âşığın en büyük savaşlarından biri de rakipledir. Rakibin ite, âşığın da dilenciye benzetildiği beyitte itlerin dilenciye saldırdığı gibi rakip de aşığa saldırmaktadır.

Kûyige kirgeç min-i munlug hücûm itti rakîb

İyle kim itler gedâ körgende gavgâ kıldılar (G. 159/5)

“Dertli olan ben, mahallene girince; rakip, itlerin dilenci görünce kavga ettiği gibi bana hücum etti.”

Sevgili tarafından öldürülen bir âşık, düşmanla savaşırken şehit düşmüş gibidir. Şehadetinin ispatı da sevgilinin kan dökücü iki gözüdür.

Kirpiking okı şehîd itti mini ger tanar olsang

İkki hûn-rîz közüng bes manga isbât-ı şehâdet (G. 79/4)

“Kirpiğin oku, beni şehit etti; eğer inkâr edersen kan dökücü iki gözün şehadetin ispatıdır.”

“Hükümdarlık alametlerinden olan kös savaşta ordunun hareketini düzenler, savaş alanında askeri coşturur, düşmanları top gürültüsünü andıran sesiyle yıldırır ve ürkütürdü” (Sanal: 2002, 270). “Eskiden bir şehrin düşman saldırısına uğrayacağı anlaşıldığı zaman halk nefir çalınarak uyarılır, erkekler savaşa çağrılırdı” (Karakaya: 2006, 525). Beyitte dertlilerin figanları ve ahları kös ve nefire benzetilmiştir. Güzellerin şahı olan sevgili, bu seslerin ülkesine açılmış bir savaşın varlığı olduğunu düşünmüş ve keşif için atlanmıştır.

Ehl-i derd âh u figânıdur imes kûs u nefir

Seyr üçün ol hûblar şâhı kaçan kim atlanur (G. 244/2)

“Dertlilerin ahları ve feryatları, davul ve boru değildir; keşfe çıkmak için o güzeller şahı neden atlanır?”

Âşığın gönlü bir ülkedir ve bu ülkeyi bozan da ayrılıktır. Ayrılık, gönül ülkesinin düşmanıdır.

Buzgalı könglümni zahmet çikmengiz iy derd ü gam

Kim bu kişverni buzarga hecr haylı yağı bes (G. 236/3)

“Ey dert ve gam gönlümü yıkmak için zahmet çekmeyin, bu ülkeyi bozmaya ayrılık topluluğunun düşmanlığı yeter.”

Sevgili, âşıkların gönüllerinden gözüyle yağma yaparak ganimet olarak onların huzurunu, sabrını ve varlığını almıştır. Sevgili, gözlerinin güzelliği bakımından Türk’e

benzetilmiştir. Savaş sonunda elde edilen her türlü varlık, savaş ganimeti olarak geçer. Göz, gönül ülkesini işgal etmiş ve ganimet olarak da gönüldeki neşe, sabır ve varlığı almıştır.

Könglimdin aldı ol köz ârâm u sabr u nakdin

Bir Türk dek ki algay târâc ile ganâyim (G. 410/5)

“O göz gönlümden bir Türk gibi yağma ile neşe, sabır ve varlığı aldı.”

2.5.2.1. Ordu ve Asker

Şiirlerde ordu ve asker kelimeleriyle ilgili sipah, çirig, yasakı, çavuş kelimeleri kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Timur’un askeri gücünden bahsedip askerleriyle cihanı aldığı söylenmiştir.

Kanı Timür şeh-i İslâm-penâh

Ki cihân aldı çikip hayl u sipâh (Msv.689/24)

“Askerlerimi çekip cihanı alan İslam’ın koruyucusu şah Timur, nerededir?”

Barlas ve Tarhan boyları iki beyitte geçmiş ve ikisinde de asker kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu beyitler adı geçen boyların savaşçı boylardan olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu boyların güzelliği de akla gelmektedir. Çünkü askere benzettiği güzel zaten şaiiri yakmıştır. Barlas ve Tarhan yanağı fayda etmez.

Salmak ot barlas u tarhan ‘ârızı ni sûd kim

Bizni köygen cihre birle bir yasakı köydürür (G. 150/7)

“Bizi bir asker yakıcı bir çehreyle yakar, Barlas ve Tarhan yanağı ateş salsa faydası yoktur.”

Çirig tarkatmak, askerleri saymak yani yoklama almak anlamında kullanılmıştır. İlk olarak askerlerini sayan sultanlar ve sonra askerlerin dağılmalarına izin verirler. Güzellik sultanı ise âşıklardan oluşan ordusundaki askerleri önce saymış sonra da katletmiştir.

Sanap ‘uşşâkını katl iyledi ol hüsn sultânı

Çirigni tarkatıp âzâd iter şeh gerçi san algaç (G. 103/4)

“Şah, askerlerinin sayısını alıp onları dağıtır ve bırakır ancak o güzellik sultanı âşıkların önce sayar sonra katleder.”

Bu beyitte âşık karşısında savaşımlar güzeller, güneş ve yıldızlardır. Bin güzel âşığın canına kastetmiş, güneş kin kılıcını çekmiş ve yıldızlar da asker olmuştur.

Cân kasdığa kılsa kemîn hayla irür ming nâzenin

Hurşîd çikse tîg-i kîn encüm ni tang bolmak sipeh (G. 553/4)

“Canıma kalabalık bir grupta bin güzel kasdettiği ve güneşin kin kılıcını çektiği durumda yıldızların asker olmasına şaşırılmamak gerekir.

Ordunun nizam ve intizamından sorumlu olan çavuşlar, ayrıca üst komutanların emirlerini astlara iletir. Beyitte aşk çavuşu, şaktan yani sevgiliden gelen emirleri âşıklara iletmiştir. Sevgilinin emri, âşıkların fena mülküne yani ölüme gitmeleridir.

‘İşk çavuşları yüz kâfileni her lahza

Kûyidin mülk-i fenâ sarı revân iylediler (G. 146/6)

“Aşk çavuşları, her an yüz kafileni mahallenden fena mülküne yollamaktadır.”

Leyla ile Mecnûn’un kavuşması için Nehfel adlı biri Leyla’nın kabilesiyle savaşır. Bu olaya telmih yapılmıştır.

Nevâyî iylese Leylî-veşî ‘azîmet-i deşt

Münâsib irdi üküş ordusu ulusıga hay (G. 625/7)

“Nevâyî, Leyla gibi güzeli çöle gönderse; onun çok ordusu ulusa hayat verse uygun olur.”

Gönlün, aşk askeri tarafından işgal edildiği beyitte bu işgal nedeniyle âşık kendini ayaklar altında kalmış bir karıncaya benzetmektedir.

Min andak mûrdur-min kim ayak astıda kalmış-min

Köngül mülkini buzganda sipâh-ı ‘ışk tuğyânı (G. 662/5)

“Ben, gönül mülkünü aşk askerlerinin coşkunluğuyla bozduklarında ayaklar altında kalmış bir karıncayım.

2.5.2.2. Ok (Tîr, Hadeng, Nâvek, Başak), Yay

Ok ve yay divanda en çok sözü edilen savaş aletleridir. Ok ve yay, sevgilinin kaş ve kirpiklerine benzetilmiştir. Kaş ve kirpik, öldürücü birer savaş aleti olarak düşünülmüştür. Ok; âh oku, gamze oku, hicrân oku, belâ oku gibi tamlamalar içinde kullanılmıştır. Okun ucundaki demir olan peykan, âhın ateşiyle parlaması konusunda işlenmiştir. Âşığın gönlü peykanlarla doludur ve peykan goncaya benzetilmiştir. Bunlar dışında ok ve yay ile ilgili ok kabı olan kiş, yay kabı olan kırban ve okçuların taktıkları yüzük olan şest kullanılmıştır.

Âşık, kaş yay ve kirpikleri ok olan sevgilinin kendine ok atmasından dolayı şükretmektedir.

Şükr irür iy köz ki her ok kim atar ol kaş ya

Yâ sangadur yâ bağırga yâ köngülge yâ manga (G. 12/3)

“O kaş yay olan göz, her okunu ya sana ya bağıra ya da gönle atar; bu duruma şükür olsun.”

Gözün yağmacı olarak nitelendirildiği beyitte yağmacı nasıl ki ok ve yay ile eğitim yapıyorsa köz de kaş ve kirpikle eğitim yapmaktadır.

Ol közge kaş u kirpik ile ihtisâs ise

Ni tang karakçığa ok u ya birle ihtisâs (G. 284/6)

“Yağmacıya ok ve yay ile eğitim verildiği gibi, o göze kaş ve kirpik ile eğitim verilirse şaşdırmamak gerekir.”

Âşığa atılan okların üstünde can ve gönül kavga etmektedirler.

Okı yitkeç kim bolur cân birle könglüm muztarib

Iztırâb irmes başak üstide iyelerler talaş (G. 278/5)

“Oku değince canım ile gönlüm acı çekmektedir, bu acı değildir (can ve gönül) okul ucunda kavga etmektedirler.”

Âşık, sevgiliden gelecek her şeye rıza gösterdiği gibi ondan gelecek oklara da razıdır. Âşık, gömleğin oka engel olmaması için yakasını yırtacağını söylememektedir. Ve yaralı gönülden çekilen okun ucunun gönülde kalmasını istemektedir.

Çâk iyler-min yakam ol kaşı yanı körgeç ok

Kim hadengin atsa hâyil bolmagay könglek manga (G. 14/6)

“Okunu atsa gömlek bana engel olmasın diye o kaşı yayı, görünce yakamı yırtarım.”

Çiktiler mecrûh könglümdin hadengin küç bile

Bâri iy cân müjde’i birgil ki peykân kaldı mu (G. 536/4)

“Yaralı gönlümden zorla oku çektiler; ey can, hiç olmazsa okun ucunun kaldığının müjdesini ver.”

Beyitte hayatın ok gibi geçmesi sözüyle, hızlı geçmesi veya yolunu bozmadan aynı istikamette geçmesi kastedilmiş olmalıdır. Hayatı ok gibi geçenlerin kanıtıysa yay gibi eğilen boyları ve kirişe benzetilen asalarıdır. Hayatı ok gibi geçenlerin, yay gibi boyu eğilmiş ve kirişten kendilerine dayanak olsun diye asa yapmışlardır.

İrür hayâtning ok yanglıg ötmekige delil

Kişi ki ya kibi kadga ‘asâdın itti kiriş (G. 254/4)

“Hayatın ok gibi geçtiğine delil, kişinin yay gibi boyuna asadan kiriş yapmasıdır.

Âşığın gönlünden çıkan âhlar, ok gibi feleğe kadar yükselir. Bu nedenle âh oka benzetilmiştir. Felek; kirpik ve kaşa duyulan şaşkınlığı nedeniyle âşığın âhını oka, boyunu da yay benzetmiştir.

Eger müjgân u kaşing hayreti irmes idi gerdûn

Ni irdi iylemek âhım ok u kaddimni ya kılma (G. 327/5)

“Felek, kirpik ve kaşına şaşkınlık duymuyorsa; âhımı ok eylemek ve boyumu yay kılmak nedendi?”

2.5.2.3. Diğer Savaş Aletleri

Kullanılan diğer savaş aletleri; tîğ, kılıç, hançer, deşne, felehan, nize, sinan, tura ve kalkan kullanılmıştır. Bunlardan en çok kullanılan tîğ yani kılıçtır. Tîğ-i belâ, tîğ-i hicr, tîğ-i helak, sitem kılıcı, cefâ kılıcı, zulm kılıcı tamlamaları içinde kullanılmıştır.

Âşığa en büyük eziyetler, aşkı nedeniyle gelir.

Zulm taşı yagdurup hicrân kılıcı indürüp

Ni belâlar 'ışk başımga kitürdi bu kiçe (G. 568/3)

“Aşk, eziyet taşı yağdırıp ayrılık kılıcı indirip başıma bu gece ne belalar getirdi.”

Kalkan; savaşçının kılıç, ok, kağı, mızrak darbelerinden kendini korumak için elinde tuttuğu savaş aletidir. Şair, gamdan kurtulmak için şarabı kendime kalkan edinmiştir. Âşığın savaş içinde olduğu felekten bu kalkana çok taş gelmiştir.

Câmını çıkmekde gam def'iga kalkan iyledim

İy Nevâyî çerhdin yagdı bu kalkanımgâ taş (G. 267/9)

“Ey Nevâyî, cam çekerek gamı savmak için kalkan edindim; felekten bu kalkana çok taş yağdı.”

Aşağıdaki beyitte kirpikler, mızrağa benzetilmiştir. Dudağa ulaşmak isteyen şair, bu mızraktan korkmaktadır.

La'lidin kâm isterem ni çâre yitse könglüme

Kirpikining nizesidin zahm ile îzâsı çoh (G. 114/8)

“Dudağından arzuma ulaşmak isterim ancak ne çare ki gönlüme kirpiğinin mızrağından yara ve korku çoktur.”

Bu beyitte de âşığın savaşı felekledir. Felek güneşten mızraklarını çekip savaş yapacak gibi görünmektedir. Bu mızraklardan korunmak için insan boyunda kalkan olan turanın meyhane eşiğinden yapılması tavsiye edilmektedir. Çünkü bu eşikler ateşe dayanıklıdır.

Mug işikin tura dik yap yüzünge kim gerdûn

Kuyaş sinânı çikip tavrıda savaş körünür (G. 198/6)

“Meyhane eşiğini yüzüne kalkan yap çünkü felek güneş mızraklarını çekmiş, bu haliyle savaş yapacak gibi görünür.”

Katil olarak nitelendirilen sevgili, kılıcını çekmiş ve âşığın başını kesmiştir. Âşık bu durumu, sevgilinin kılıcından utanıp başını öne eğmek olarak ifade etmiştir. Ancak sevgili bu durumdan asla utanmamıştır.

Tîg ol kâtil sürerde kim tüşer başım koyı

Min kılıçdım hacil-min ol imes kat ‘â hacil (G. 383/4)

“O katil, kılıç çekince başım aşağıya düşer; ben kılıcından utandım, o asla utanmadı.”

Âşık bu tarafa baksa sevgilinin kılıcıyla, o tarafa baksa okuyla vurulur. Kılıç, sevgilinin nazı; ok da bakışlarıdır.

Min eger baksam bu yan tîg urup anıng ‘işvesi

Baksam ol yan gamzedin bu tîr-i bârân iyleben (G. 477/12)

“Ben eğer bu yana baksam onu nazı kılıç vurur, o yana baksam bakışından ok yağmuru eyler.”

2.5.3. Av, Şikâr

Türk kültüründe önemli bir yeri olan av ve avcılıkla ilgili kavramlar sevgili ve âşıkla ilgili benzetmelerde kullanılmıştır. Sevgilinin saçları bir tuzak, âşığın gönlü ise o tuzağa düşen bir kuştur. Sevgilinin bakışı avcı gibi ve ona bakanları vurur. Sevgilinin beni ise avın tuzağa gelmesi için kullanılan tanelerdir¹⁰³.

Sevgili bir avcı olarak tasavvur edilmiştir ve avladığı gönül kuşlarını almak için eğilir.

Ham bolup könglüm alurga kilmeking ol nev ‘dür

Kim kılurda sayd kuşnı ham kılur sayyâd kad (G. 126/4)

¹⁰³ Sayd: G.25/5, G.70/4, G.91/3, G.123/1-2-3-7, G.126/4, G.166/4, G.186/6, G.424/7, G.426/6, G.446/3, G.474/5, G.477/5, G.505/5, G.563/5, G.574/5, G.626/4, G.660/8, Msd.685/6, Mkt.735/1-3; Av:G.424/7 Say defken: G.424/7, Sayyad: G.123/6, G.126/4, G.519/4

“Eğilip gönlümü almaya gelmem; avcının, av kuşunu almak için boyunu eğmesi gibidir.”

Dünya ve yokluk yurdunun, it ve heyik kelimeleriyle ifade edildiği beyitte; eğer bir kişi aslan gibi güçlüyese fenâ yolu geyiğini avlar, köpekler gibi dünyanın leşini aramaz.

Fenâ yolu kiyikin iyle sayd şîr irseng

Ki dehr cîfesini cüst ü cû kılur itler (G. 186/6)

“Eğer aslan isen kendini yok etme yolu geyiğini avla, dünyanın leşini ancak itler arar.”

Şairin katil avcı olarak nitelendirdiği sevgilidir. Şair, can ve gönlünü çölde bırakmaya niyet etmiştir, çünkü ava gitmek isteyen sevgilinin onları yakalayıp avlamasını istemektedir.

Deşt ara sür iy Nevâyî cân u könglüm saydını

Kim bu kün av ‘azmi kılmış kâtil-i sayd-efkenim (G. 424/7)

“Ey Nevâyî, can ve gönül avını çöle bırak; çünkü bu gün katil avcım av yapmaya niyetlenmiş.”

Sevgili, avlarını yakalarken saçlarının ipiyle onları çekmektedir.

İy kılıp zülfüng kemendi vahşî-i sahrânı sayd

Yüz min ü Ferhâd ile Mecnûn kibi şeydânı sayd (G. 123/1)

“Zülfünü kemend kılıp sahranın vahşisi olan ben, Ferhâd ve Mecnûn gibi yüz âşığı avla.”

2.5.4. Bezm (Eğlence Meclisi)

2.5.4.1. Bezmin Özellikleri

Şairin bulunma sebebinin sevgiliyi görmek olduğu meclis, âşığın bulunmaktan mutluluk duyduğu bir yerdir. İçkilerin içilip, şarkıların söylendiği bu eğlence ortam, âşığın dertlerinden uzaklaşmasına yardımcı olur. “Bezm; içki ve eğlence meclisidir. Orada yenilir, içilir, sohbet edilir, musiki dinlenir, raks seyredilir. Bezmin belli başlı

unsurları sâkî (veya sevgili), mutrib, gazel-hân, rakkas ve çalgı aletleri, şarap, kadeh, meze, surahidir” (Kurnaz, 2012: 110). Eğlence meclisleri şaire feleğin kötülüklerini unutturan arzu edilir bir ortamdır.

Meclisin gökyüzüne benzetildiği beyitte; kadehler yıldız, çalgıcı ise güneş olarak tasavvur edilmiştir. Kadehler yıldızlar gibi çokken çalgıcı ise güneş gibi bir tanedir. Bu durumda meclisin en önemli unsurunun çalgıcı olduğunu anlıyoruz.

Bezm ara hoştur kadeh kevkeb velî irmes tamâm

Mutrib-i hoş-lehçe-i hurşîd-sîmâ bolmasa (G. 27/2)

“Mecliste yıldız kadeh güzeldir ama güneş yüzlü, tatlı dilli çalgıcı olmasa meclis tamam olmaz.”

Şairin alçak olarak nitelendirdiği dünyanın dertlerinden kurtulmasını sağlayacak olan şey, mecliste arkadaşlarıyla şarap içmesidir.

Mey tola iylep Nevâyîga tutung iy ehl-i bezm

İçmese gam yirge arzımas bu dehr-i dîn dingiz (G. 222/7)

“Ey meclis ehli, Nevâyî’ye şarap doldurup verin; onu içmese bu alçak dünya endişelenmeye değmez deyin.”

Şairin mecliste bulunma nedeni, mecliste sevgiliyle vakit geçirmek istemesidir. Sevgilinin bulunmadığı mecliste şarap içmek bile şaire bir eziyettir.

Dostlar mey bile cânınga cefâ iylemengiz

Bezm ara bolmasa ol şûh mini istemengiz (G. 216/1)

“Dostlar, mecliste o güzel yoksa beni çağırıp şarap ile canıma eziyet etmeyin.”

2.5.4.2. Sâki

Sâki, meclisin en önemli unsurlarından biridir. Mecliste dolaşarak orada bulunanlara içki dağıtır. “Meclise neşe ve canlılık veren odur. Şairin gözünde sevgili, bir sâki sayılır yahut bizzat sevgili mesâbesindedir (Pala, 2007: 387).” Beyitlerde, şairin ayrılık acısını hafifletmek için aklına gelen ilk kişi sakidir. Saki; turfe, şirin, gül-çehre, şeng (neşeli) sıfatlarıyla birlikte sevgili yerine kullanılmıştır.

Şair, ey saki diyerek onu çağırır ve ayrılık acısını dindirecek şarabı ister. Ayrılık acısının en şiddetli olduğu anda ağlayan âşık için çare, sakinin getirdiği şaraptır.

Sâkiyâ mey tut ki hicran şiddeti tugyândadur

Yıglamak teskîn tapar meyl-i mey ü câm iylegeç (G. 100/6)

“Ey saki, bana şarap getir çünkü ayrılığın zorluğu en üst noktadadır; şaraba ve kadehe yaklaşmak ağlamayı durdurur.

Sarhoş olan bir kişi perişan duruma düşer. Şairin perişan olmasının sebebi olan gül renkli şaraptan çok sakinin gül renkli yanağıdır.

Harâb kılmadı anca mini mey-i gül-reng

Ki kıldı ârız-ı gül-reng birle sâki-i şeng (G. 348/1)

“Beni neşeli sakinin gül renkli yanağı kadar gül renkli şarap perişan etmedi.”

2.5.4.3. Meyhâne (Mey-kede, Hammâr, Harâbât)

Meyhâne, şairin dertlerini unuttuğu bir sığınak olarak tasavvur edilmiştir. Şairi belalardan koruyan bir hisar, dertlerini unutmak için kurtuluş yeridir. Meyhânedeki çok vakit geçiren şair, meyhânedeki kalabalığın arasında kaybolursa onu bulmak için âh dumanının çıktığı yeri ve sarhoşça atılan naraları takip etmek yeterli olacaktır. “Meyhânedeki şairi ikinci bir hayal âlemi beklemektedir. Hayatın zorluklarını, gamlarını ve kederlerini unutturmak için bir sığınaktır. Mutasavvıflar meyhaneyi bir tekke olarak ele alırlar ve orada İlâhî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler” (Pala, 2007: 192).

Kim Nevâyîni kılur gâyb tapar mey-hânedede

Gâh dūd-ı âh u gâhî na‘re-i mestânedin (G. 516/11)

“Nevâyî’yi meyhanede kaybeden onu bazen ahının dumanından bazen ise sarhoşça attığı nârasından bulur.”

Aşağıdaki beyitte ise meyhane, belaların bir düşman gibi saldırdığı şair için onu koruyan bir hisar olarak tasavvur edilmiştir.

Bu hayl u belâ ref‘îga evlî ol

Ki mey-hâne bolgay hisârım mining (Trc.681/54)

“Bu bela sürüsü kaldırmaya öncelikle o meyhane benim hisarım olmuştur.”

Sabûh, sabah vaktinde içilen şaraptır. Şairin sabah uyanır uyanmaz yaptığı ilk iş, şarap içmek için meyhâneye gitmektir.

Subh-dem câm-ı sabûhı tileben

İyledim mey-kede ‘azmiga şitâb (Trc.688/102)

“Sabah vakti, sabah şarabının kadehini isteyip aceleyle meyhaneye yöneldim.”

Şair için meyhane sarhoş olup dertlerini unuttuğu yerdir.

Munça derd ü gussadın mahlas tapar yir isteseng

İy Nevâyî bil ki ol yir külbe-i hammârdur (G. 189/7)

“Ey Nevâyî, bu kadar dert ve gamdan kurtuluş bulacak yer ararsan o yerin meyhane olduğunu bil.”

2.5.4.4. Şarap (Mey, Bâde, Çağır, Rez Kızı, Rez Suyu, Sabûh)

Bâde, divan edebiyatında en çok zikredilen içecektir. “Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına ve yanağa benzetilir. Lezzeti ve sarhoş ediciliğiyle teşbihlere konu olur. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur” (Pala, 2007: 52). Divanda şarap; mey, bâde, çağır, rez kızı, rez suyu kelimeleriyle ifade edilmiştir. Şarabın parlaklığı ve rengini ifade etmek için; mirat, güneş, ateş, la‘l, gül, lale, kan, yakut, akik, kehribar ve şafakla aralarında benzerlik kurulmuştur. Meyhâne gibi şarap da şairin dertlerini unutturur.

Dünyanın bir meclise benzetildiği beyitte, dünya sakisinin zaman zaman verdiği içki, bazen lal renkli şarap bazen ise kandır. Şairin başına dünyadan bazen şarap gibi mutlu eden olaylar, bazen ise kötü olaylar gelir. İstifham ve tecâhül-i ârif sanatlarıyla şair, içtiğinin ne olduğunu bilmediğini söylemekte ve içtiği kan mı yoksa mey mi diye sormaktadır.

Dehr bezmide dem-â-dem sâki-i devrân tutar

Bâde bilmen la‘l-gûn meydür mü yâ kandur mu ol (G. 377/10)

“Dünya meclisinde zaman zaman dünya sakisinin tuttuğu içki, lal renkli şarap mı veya kan mıdır bilmem?”

Şarap, âşîğın ayrılık gecesi aydınlatacak bir güneştir. Şair, bu nedenle sakiden şarap istemektedir.

Sâkiyâ hicrân tünidür bâde tut

Ol kuyaş birle bu şâmımnı yarut (G. 75/1)

“Ey saki, ayrılık gecesidir (bana) şarap ver; o güneş ile gecemi aydınlat.”

Beyitte şarabı ifade etmek için Türkçe çağır kelimesi kullanılmıştır. Şarap bir ateş olarak tasavvur edilmiştir. Şaraba bağımlı olan bir kişi, ateşe düşmüş gibidir. Ateş gibi olan içkiye bağımlılığından dolayı şair, bir yerde duramaz ve uyuyamaz; sürekli içkiyi arar.

Çagırğa tüşkeli yoktur karâr u hâb manga

Çu otka tüştüm imes ‘ayb u ıztırâb manga (G. 16/1)

“Ateşe düştüğümde bana ayıp ve acı olmadığı gibi şaraba düştüğümde beri bana bir yerde durma ve uyku yoktur.”

Mey-i nab, tortusu olmayan saf şarap anlamındadır ve şarabın kalitesini ifade etmek için kullanılır. Şairin cam kadeh içinde istediği bu şarap, firuze kadeh içinde ve yakut renginde olan bir şaraptır. Şarabın renginin parlaklığı ve güzelliği nedeniyle şarap, eritilmiş yakut olarak nitelendirilmiştir. Kadeh ise mavi renkte değerli bir taş olan firuzeden yapılmıştır.

Angla mînâ kadeh içre mey-i nâb

Câm-ı firûzede yâkût-ı müzâb (Msv.689/131)

“Firuze kadeh içindeki eritilmiş yakutun, cam kadeh içindeki saf şarap olduğunu bil.”

Şarabın rengiyle benzetildiği unsurlardan biri de akik taşıdır. Aşağıdaki beyitte tasvir edilen şarabın kadehi, lale şeklinde ve yakut rengindedir; dibinde tortu bulunmayan bu şarap Yemen akiği gibidir (bkz. Yemen maddesi).

Lâle kibi yâkût kadeh yok tûpide dürd

Bir şişe mey andak ki ‘akîk-i Yemen irdi (G. 634/3)

“Dibinde tortu olmayan lale gibi yakut kadeh (içindeki) bir şişe şarap, Yemen akiğidir.”

Şarap için kullanılan kelimelerden biri de rez kızıdır. Aşağıdaki beyitte iham sanatıyla kız kelimesi, gerçek anlamıyla da kullanılmıştır. Meyhaneciden şarap almak, meyhanecinin kızını alarak onun oğlu olmak şeklinde ifade edilmiştir.

İç Nevâyî ki bu tün rez kızını birmek imiş

Pir-i mey-hâne sini öziğe ferzend kılıp (G. 59/7)

“Ey Nevâyî, bu gece meyhaneci sana şarap (kızını) verip seni kendine oğul yaptı.”

Rehin, alınan bir malın ödemesinin yapılmadığı durumlarda malı alan kişi tarafından satıcıya bırakılan ve ödeme yapılmasının ardından alınacak olan değerli bir eşyadır. Aşağıdaki beyitte sarhoş olan şair, hırkasını rehin olarak bırakmış tekrar içmek için sarığı bırakmayı düşünmektedir.

Çu hırka bâdega rehn oldı bolmuşam ser-güm

Girevge nevbet-i destâr mu ikin âyâ (G. 38/6)

“Sarhoş olup hırkayı şarap için rehin verdim, rehin için acaba sarılığın mı sırası mı geldi?”

Humar, içkiden sonra gelen mahmurluk ve baş ağrısıdır. Şair, içkinin neden olduğu baş ağrısından ölse de şarap ile yıkanmak ve tabutunun üstüne şarabın yapıldığı üzümün yapraklarından bir dal istemektedir.

Bâde birle yung Nevâyini humar itse helâk

Baglangız tâbûti üzre nahl-i berg-i tâkni (G. 654/7)

“Nevâyî’yi içkiden sonra gelen baş ağrısı öldürse de onu şarapla yıkayın ve tabutunun üstüne asma yaprağının fidanını koyun.”

Şair, şarap içtikten sonra aklını kaydetmiştir. Herkese sarılmaya kalkan şair, bunun nedeni üzüm suyu olan şarabı içmesine bağlar. Şair, asmanın her tarafa dallarını atması ve yanında bulunan çubuk veya başka ağaçlara sıkıca sarılmasıyla sarhoş olduğunda herkese sarılmaya kalkması arasında ilişki kurmuştur.

Tâ ki kıldım rez suydın terk-i hûş iy bâg-bân

Ham bolup kol her taraf salgan niçük kim tâk-min (G. 494/6)

“Ey bahçıvan, şaraptan sarhoş olduğumdan beri eğilip her yere kol salan bir asmayım.”

2.5.4.5. Kadeh

Kadeh; divanda câm, sâgar, ayag, piyâle, tostugan, hûm, küp, zarf, sebû, sıfâl, peymâne, piyâle kelimeleriyle ifade edilmiştir. Beyitlerde çoğunlukla kadeh söylenerek içindeki şarap kastedilmiştir. Kadeh şekil ve renk bakımından güneş, ayna, yıldız nergis, lale, gül, hilal, Süheyl yıldızı gibi unsurlara benzetilmiştir.

Sakiye seslenen şair, onun elinde güneş gibi bir kadehle gelerek karanlık kulübesini aydınlatmasını istemektedir.

Kadeh kuyaşı bile sâkiyâ münevver kıl

Ki gamdın asru irür tîre künc-i ahzânım (G. 423/7)

“Ey saki, gam yüzünden çok karanlık olan hüznler köşemi kadeh güneşiyle aydınlat.”

Kadeh, feleğin eziyetlerinden kişiyi koruyan bir muska olarak tasavvur edilmiştir. Şarap içtikten sonra insanların düşünce yeteneklerinde azalma olması nedeniyle şair, dünyanın eziyetlerini unutmuştur; şarap bir muska görevi görmüştür.

Kadeh kitür ki felek cevridin amân hırzı

Zamâne yazmadı cüz devr-i câm u sâgar ara (G. 24/6)

“Feleğin eziyetlerinden korunma muskası olan kadehi getir; baht, kadehin içindekinden ve kadeh devrinden başkasını bana yazmadı.”

Aşağıdaki beyitte şarap, dünya nimetleri için kullanılmıştır. Dönen saki ise dünyadır. Feleğin kötü talihin nedeni olarak görüldüğü beyitte, dünya sakisi şaire bırak şarap vermeyi kokusunu bile duymasını istemez. Kadeh içindeki şarabın kokusu duyulmasın diye hemen ağzını kapatır.

Mey isin ger sâki-i devrân revâ körse manga

Sa'yler birle sebû agzını tıkmak ni idi (G. 657/6)

“Dönen saki şarap kokusunu bana uygun görüyorsa kadehin ağzını çaba harcayarak kapatması nedendir?”

“Tostugan; gemi gibi uzun kadeh, ibrik, kadeh anlamında kullanılan Türkçe kelimedir” (Rahmani, 2016: 1521). Kımız, at sütünün mayalandırılmasıyla yapılan Türklere ait bir içkidir. Kadeh içindeki saf şarap da tostugan içindeki kımız da âşık için güzeldir.

Sâf mey câm ara ger dil-keşdür

Tostugan içre kımız hem hoştur (Msv.689/166)

“Kadeh içindeki saf şarap gönül çeker, kadeh içindeki kımız da güzeldir.”

Aşağıdaki beyitte şarap küpü, dünyaya; kadeh ise yıldızlara benzetilmiştir. Şarap küpü dünya gibi yerinde duruyorken yıldızlar bu küpten şarap dolduran kadehler gibidir. Kadehler dönmekte, küp ise yerinde durmaktadır.

Hum irür yir küresi câm ahter

Sâkiyâ bir munga seyr anga sebât (G. 92/6)

“Ey saki, dünya bir şarap küpü kadeh ise yıldızdır; sen buna hareket, ona ise yerinde durma ver.”

Sifâl, topraktan yapılmış kadeh anlamındadır. Sıngan sifâl, sınık sifâl, iski sifâl, sifâl-i fakr terkipleri içinde kullanılmıştır. Birkaç beyitte sınık sifâl ile câm-ı Cem ile karşılaştırılmıştır. Kırık kadeh, eski kadeh, fakirlik kadehi olarak nitelendirilmesi ve Cem’in kadehiyle karşılaştırılması; sifâlin daha çok maddi durumu iyi olmayanlar arasında kullanıldığını düşündürmektedir. Câm-ı Cemin, içine bakıldığı zaman dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılır. Daha çok efsanevî İran hükümdarı Cemşîd’e atfedilen câm-ı Cem’in kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir (Yazıcı, 1997: 42). Kanaat etmenin önemini anlatıldığı mukatta‘adan alınan beyitte; “*Bizim olan kırık bir kadeh, başkasından gelen saltanat kadehinden daha iyidir.*” mesajı verilmektedir.

Sınık sifâl ki mey dürdin içkeli tapsang

Kabûl iylemegil câm-ı saltanat Cemdin (Mkt.702/1)

“Kırık kadehten mey tortusunu içerken Cem’den saltanat kadehi bulsan (onu) kabul etme.”

2.5.5. Mûsikî

2.5.5.1. Nağme, Lahn, Sürud, Ahenk

Mûsikî, eğlence hayatının en önemli parçalarından biridir. Beyitlerde sürûd, nağme, ahenk, yır, terennüm ve lahn içki meclisleriyle birlikte geçmiştir. Âşığın fığanı da bir şarkıya benzetilmiş ve nağme-i hicran, sürud ünü, sürud-ı hecr olarak nitelendirilmiştir. Hz. Davud’un sesinin güzelliğinden ötürü güzel şarkı için lahn-ı Davudi nitelemesi kullanılmıştır¹⁰⁴.

Ayrılık meclisinde şairin ağzından çıkan feryatlar ve âhlar, nağme ve şarkı olarak tasavvur edilmiştir.

İy Nevâyî zabt kılman özni hicrân bezmide

Kılmasam tang yok sürûd u nağme-i hicrânı zabt (294/9)

“Ey Nevâyî, kendini tutma ayrılık meclisinde ayrılık nağmesi ve ayrılık şarkısını tutamasan buna şaşılmaz.”

Aşağıda mutribin, şarkı söylemekte sesinin Davud kadar güzel, nefesinin insanları canlandırmakta Mesih kadar güçlü olduğu sö

Niçe kim nagme çikip Dâvudî

Demde andak ki Mesîhâ mutrib (G. 67/2)

“Mutrib, şarkı söylemekte (sesi) Davud gibidir; nefeste Mesiha gibidir.”

Aşağıdaki beyitte; eğlence meclisindeki şair; şarkı sesini duyunca oynamaya başlamıştır. O şarap küpü gibi yerinde dutmaktansa eğlenmeyi tercih eder.

Dimeng ki hum kibi deyr içre sâkin ol kim min

Sürûd ünige meger hâl iterde tiprendim (G. 436/6)

¹⁰⁴ Sürud: G.199/5, G. 286/7, G.294/9, G.418/3, G.436/6, G.508/1, Trc.688/32

Nağme: G.67/1-2, G.145/7, G.294/9, G.373/7, G.484/8, G.640/6, Mst.682/10

Ahenk: G.15/7, G.164/1, G.214/7, G.215/9, G.219/7, G.239/7, G.263/9, G.485/9, Msv.689/15-57-58-454

Lahn: G.108/2, G.222/3, G.261/2, G.354/7, G.490/3, G.576/4, G.578/2, Msv.689/58-340; Terennüm: 354/7

“Şarap küpü gibi meyhane içinde sakin ol demeyin, şarkı sesini (duyunca) tepindim.”

2.5.5.2. Mutrib, Mugannî

Beyitlerde musikiyi icra eden mutrib, muganni, nağme-zan, nağme-seza, yatuğancı ve yırav zikrolunmuştur. Mutrib, tarab-efza olarak nitelendirilmiştir. Şair muganni ile kendini karşılaştırmış ve onun kendinin efganına benzer ses çıkaramadığını belirtmiştir. Âşık ayrılık derdindeyken muganni, lahn-ı Davudi olsa bile aşığa hoş gelmez. Bir beyitte muganninin tersa olduğu belirtilmiştir. Ayrıca seyyarelerden güneşin çalgıcısı olan Zühre beyitlerde sıklıkla kullanılmıştır¹⁰⁵.

Şair, çalgıcının sazının onun feryatlarına benzer sesler çıkaramadığını söyler. Onun çıkardığı sesler, bazen sazın en ince sesinden daha ince ve bazense en kalın sesinden daha kalındır.

Mugannî Nevâyî figânın işit

Ki sazing ara zîr ü bemde yok (G. 334/7)

“Muganni, Nevâyî’nin feryadını işit; bu (feryatlar) sazının en ince ve en kalın sesinde yoktur.”

Yedi seyyareden biri olan Zühre, güneşin çalgıcısı olarak bilinir. Şair, Zühre’nin de meclislerine ortak olmaları için saki ve muganniden şarap ve şarkı istemektedir.

Kitirgöl rez-kızın sâkî mugannî nagmeî tüzgil

Ki ol kökdin kitürgey zühreni efgânga mızrâbing (G. 373/7)

“Saki şarap getir ve şarkıcı bir şarkı söyle; böylece o gökten Zühre’nin mızrabını feryada getirelim.”

Meclisin gökyüzüne benzetildiği beyitte; kadehler yıldız, çalgıcı ise güneş olarak tasavvur edilmiştir. Kadehler yıldızlar gibi çokken çalgıcı ise güneş gibi bir tanedir. Bu durumda meclisin en önemli unsurunun çalgıcı olduğunu anlıyoruz.

¹⁰⁵ Mutrib:G.27/2, G.67/1, Msv.689/58

Muganni: G.110/4, G.211/7, G.215/9, G.261/2, G.334/7, G.373/7, G.484/8, G.490/3, G.527/6, G.625/5, G.640/6, G.682/9; Nağme-sera: G.67/3, Nağme-zen: Msv.689/420

Bezm ara hoştur kadeh kevkeb velî irmes tamâm

Mutrib-i hoş-lehçe-i hurşîd-sîmâ bolmasa (G. 27/2)

Zühre çok güzel bir kadinken Hârût ve Mârût adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenmiş ve göğe çıkmıştır. Gökte olan Zühre öyle iyi bir şarkıcıdır ki dünyada onun gibisi var olmamıştır.

Zühre tâ nagme-serâdur andak

Bolmadı devrde peydâ mutrib (G. 67/3)

“Zühre öyle bir şarkıcıdır ki dünyada onun gibi bir çalgıcı ortaya çıkmamıştır.”

Yatungaçu, şarkıcı; yırav ise şarkıcıdır. Eğlence meclisindekilerin dertlerinin azalması beklenirken bu beyitte, dertler dokuz kar artmıştır.

Yatungaçu vü yırav tüzgeç ün

Sin kadeh al u tokuz katla yükün (Msv. 689/168)

“Şarkıcı ve yatugancı şarkı söylemeye başlayınca sen bir kadeh al ve yükünü dokuza katla.”

2.5.5.3. Mûsikî Aletleri

Beyitlerde müzik aletlerinin genel ismi olan sazla birlikte çeng, kopuz, musikar, ney, tar, ud, yatuğan gibi mûsikî aletleri geçmiştir. Ayrıca telli çalgılarda kullanılan mızrap, kalın sesi veren bem teli ve ince sesi veren zir teli beyitlerde geçmiştir. Fena yoluna giren kişi için saz ve süs gerekmeyeceği, feleğin sazında ve ahenginde bir düzen olamayan bukalemun olduğu belirtilmiştir.

Saz iylep mini hem şâd iyleng

Bir nefes kaygudın âzâd iyleng (Msv.689/60)

“Saz ile beni mutlu eyleyin, bir an dertten kurtulmuş eyleyin.”

Aşağıdaki beyitte çadırın içinde kurulan meclistikiler şarap içip, çalgıcı ney çalmaktadır

Bu fasl ara hoş irür ak öy içre bâde otı

Bu ot yarurğa muganni ağızğa almak ney (G. 625/5)

Bu mevsim içinde çadır içinde şarap ateşi hoştur, bu ateş parlayınca muganni ağzına neyi alır.”

Ayrılık ateşine düşen gönlün çıkardığı sesler, gam çalgısı gibi uda ve tara benzeyen sesler, feryat, inleme ve âhlar çıkarmaktadır.

Zâr könglüm tüşkeli hecr otığın gam cengine

İy Nevâyî ohşaşur hem ‘ud anga hem tar anga (G. 9/9)

“ Ey Nevâyî, ağlayan gönlüm ayrılık ateşinin gam çengine düşeli, hem udu hem de tarı benzetir.”

2.5.5.4. Makamlar

Divanda müzikle ilgili en çok kullanılan terimler makam isimleri olmuştur. Ali Şir Nevâyî müzikle şiir arasında bir ilişki kurmuş ve müzik terimlerini şiiri için de kullanmıştır. Beyitlerde geçen makam isimleri aynı zamanda sözlük anlamlarıyla da kullanılmıştır. Beyitlerde beyati, hicaz, horasan, hüseyni, Irak, ısfahani, neva, nihavend, nirez, rast, uşşak makamları zikrolunmuştur.

Rastlarning çun içre horâsân yoktur hürmeti

Vakt irür kılsang Nevâyî imdi âheng-i hicâz (G. 219/7)

“Rast makamını, Horasan içinde değeri yoktur, Nevâyî şimdi Hicaz makamı kılsan vaktidir.”

İy Nevâyî kıl ‘ırâk âhengi vü ‘azm it hicâz

Kim muhabbet zümresin ehl-i horâsân tanımas (G. 239/7)

“Ey Nevâyî, muhabbet zümresi Horâsân ehlini tanımadığı için Irak ahengi kıl ve hicaz için çalış.”

Nevâyî öt nihâvend ü sipâhân birle nirezdin

Hüseyni tuyguça kim sanga âheng-i hicâz irmiş (G. 263/9)

“Nevâyî geç nihavend, sipihan ve nirizden; hüseyniyi duyunca bu sana hicaz ahengiymiş.”

2.5.6. Süslenme

2.5.6. 1. Kıymetli Madenler ve Taşlar

2.5.6.1.1. Altın

Zinet eşyası olarak kullanılan altın kıymetli bir madendir. Beyitler benzetilenin değerini arttırmak için kullanılmıştır. Ele aldığımız beyitlerde âşığın ve sevgilinin yüzü, övülenin bulunduğu yerin taşı ve toprağı altına benzetilmiştir. Ayrıca Nevâyî kendi bedenini bir şişe altına benzetmiştir. Altun cam, altun kadeh, altun sagar, zer-keş libas, zer-varak, zer-rişte cam-ı zer-kar, hatt-ı zer-nigar gibi tamlamalara konu olan altın bu nesnelerin değerini vurgulamaktadır.

Aşağıda aldığımız beyitte; en iyi kırmızı mey, en iyi sarı altın kadeh, en iyi yeşil de bağdır. Ve altın kadehle bağda içilen mey ile birlikte en güzel kırmızı, yeşil ve sarı renkler bir araya gelmiştir.

La'l-gûn mey tutkıl altun câm birle sebzed

Kim bulardın yahşî yok imkân kızıl sarıg yaşıl (G. 404/5)

“Altın renkli kadehle lal renkli şarabı yeşillikler içinde tut; bunlardan daha güzel kızıl, sarı ve yeşilin olmasının imkân yoktur.”

Âşığın sarı yüzünün altına, sevgilinin beyaz bedeninin de gümüşe benzetildiği beyitte altın ve gümüşün birbirine uygun olduğu söylenmiş ve âşık, sevgiliye altın tenimi gümüş bedenine süreyim diye seslenmiştir.

Koy ki sarıg çihrem simin-teningga sürteyin

Kim münâsibdür mülâhık bolsalar altun kümüş (G. 264/3)

“Altın ile gümüşün bir arada olması uygun olduğunda bırak da sarı yüzümü gümüş tenine süreyim.”

2.5.6.1.2. Gümüş, Sîm, Sîmîn

Beyitlerde gümüş, alışverişte kullanılan kıymetli bir maden ve süs eşyası olarak yer almıştır. Bunun yanı sıra rengi ve parlaklığı nedeniyle sevgilinin bedeni, gözyaşı için

bir benzetme unsuru olmuştur. Sevgili istiare yoluyla sîm-endam, sîmîn-ten, sîmîn-ber olarak nitelendirilmiştir. Yarasalar sim renkli kuşlar olarak anılmıştır.

Nevâyî âhının ve gözyaşının serve benzeyerek, servi boylu sevgiliye ulaştığını ancak bunun sevgilinin onu görmesi ve ona merhamet etmesine faydası olmadığını dile getirmektedir.

İy Nevâyî serv yanglıg dūd-ı âh u sîm-i eşk

Ni asıg çun kilmedi ol serv-i sîmîn-berga rahm (G. 454/7)

“Ey Nevâyî, serv gibi âhının dumanının ve gümüş renkli gözyaşının gümüş göğüslü sevgiliyi merhamete getirmede faydası yoktur.”

Aşağıdaki beyitte gümüşün alışveriş için kullanıldığını görmekteyiz. Alışveriş malzemesi de sevgilinin vaslıdır. Başkaları bu alışveriş için gümüş dökerken, âşık da yüreğini yarmıştır.

Vasl bey'iga töküp il sîm min yardım yürek

Kâmıma müşkil ki yitkey-min bu olsa yarmagım (G. 416/3)

“Kavuşmanı satın almak için başkaları gümüş dökerken ben yüreğimi yardım, bu akçelerim arzuma ulaşmam zordur.”

2.5.6.1.3. Güher, Gevher, Cevher, Cevahir

Kıymetli taşların tamamını ifade etmek için kullanılan bu isimler beyitte süs eşyası ve süsleme vasıtası olarak kullanılmışlardır. Cevher-i can, hayat cevheri, çerh cevheri, cevher-i zat, gevher-i nazm tamlamalarıyla benzetilenin değerini arttırmak için kullanılmıştır. Nevâyî, kalemini ve şiirini gevher-paş olarak nitelendirmiştir. Sevgilinin ayağının toprağı kuhlü'l-cevahir, teri gevher ve âşığın gözyaşı güher olarak nitelendirilmiştir. Hokka içinde saklanan mücevherin değeri ile sevgilinin ağzında saklanan sözlerin değeri arasında benzerlik kurulmuştur.

Âşığın gözyaşları cevher, gözleri de durmadan cevher saçan bir hazinedir. Âşık, bu cevherleri sevgili karşısında dökmektedir.

İtek itek güher alında saçsam irmes 'ayb

Ki köz hızânesinden dem-be-dem tolar itekim (G. 435/3)

“Karşında etek etek mücevher saçsam ayıp değildir çünkü göz hazinesinden her zaman eteğim (mücevherle) dolar.”

Sevgilinin sözleri değeri belirlenemeyen gizli bir cevhere benzetilmiştir. Gizli olduğu için de buna değer belirlemek mümkün değildir.

Kâm-ı pinhân agzıdın tapmakka köp sormang bahâ

Kimse ta‘yîn iylemeydür cevher-i pinhânga narh (G. 115/2)

“Gizli olan arzuyu ağzından bulmak için değerini sormayın çünkü kimse gizli olan mücevherin değerini belirleyemez.”

Nevâyî, kalemini mücevher saçan olarak nitelendirmektedir. Kaleminden saçılan şiirleri birer cevherdir.

Ger zer-efşân kılsa tezhîb ehli nevk-i hâmesin

Dür-feşân irmes Nevâyî kilik-i gevher-pâşî dik (G. 337/9)

“Kaleminin ucunu süsleyiciler altınla süsleseler, Nevâyî’nin mücevher saçan kalemi kadar inci saçamaz.”

2.5.6.1.4. İnci, Dürr

Şeklinin yuvarlaklığı ve renginin parlaklığından dolayı diş, gözyaşı, ter, uçuk, yıldız, sevgilinin sözleri, âşığın gönlü ve şairin şiiri inciye benzetilmiştir. Süs eşyası olarak da bilezik ve küpe olarak anılmıştır. Dürr-i Aden, dürr-i bî-hemtâ, dürr-i eşk, dürr-i galtân, dürr-i hoş-âb, dürr-i meknûn, dürr-i nâb, dürr-i nazm, dürr-i pâk, dürr-i semîn, dürr-i şâh-vâr, dürr-i şeb-çerâg, dürr-i şigerf, rişte-i dürr, dür-bar, dür-feşân, dür-paş terkipleriye kullanılmıştır.

Âşık için sevgilinin onunla konuşması çok değerlidir bu nedenle sevgilinin sözleri parlak bir inciye benzetilmiştir.

Külüp olturdı vü ilgim çekip yanına yir birdi

Tekellüm başladı her lafzını dürr-i hoş-âb iylep (G. 63/4)

“Gülüp oturdu ve elimi çekip yanında yer verdi, her sözünü parlak ve kıymetli bir inci yapıp konuşmaya başladı.”

Sevgilinin gülünce gözüken dişleri inci dizisine benzetilmiştir. Bunu gören âşık da gözyaşlarını bir inci gibi bu diziye eklemiştir.

Külerde rişte-i dür dik tişin körüp eşkim

Tizilgen inçü misilig tüzüp katâr barur (G. 157/3)

“Gülünce inci dizisi gibi dişini görünce; gözyaşlarım, dizilmiş bir inci gibi sıraya varır.”

Nevâyî için kaleminin içi bir deniz yoludur, o kaleminden dökülen şiirleri de şahlara layık bir inci olarak nitelendirmiştir.

Nevâyîyâ kaleming cevfi bahr yolu mudur

Ki turmayın içidin dürr-i şâh-vâr kilür (G. 173/7)

“Ey Nevâyî, durmadan içinden şahlara layık inci gelen kalemin içi deniz yolu mudur?”

Nevâyî, sevgilinin ağzından konuşurken çıkan damlaları âb-ı hayat damlasına ve inciye benzetmiştir.

Sadâdın âb-ı hayvân katresi sikrir mü her sarı

Veyâ söz dir zamân dür saçılır mu la‘l-i nâbındın (G. 481/8)

“Konuşurken âb-ı hayat damlaları her tarafa sıçrar mı veya konuşurken kırmızı dudaklarından inci saçılır mı?”

Âşığın aşk dolu yaralı göğsü, her yeri demir çivilerle kapatılmış inci dolu bir sandığa benzetilmiştir. Aşk, inci; yaralar da demir çivilerdir.

Dür tola sandûk dir her yan timür gül-mîh ile

Körge il ‘ışkıng tola köksümde her yan dâgını (G. 612/2)

“Aşkınla dolu göğsümün her yerindeki yaraları görenler, her yanında demir çivi bulunan inci dolu sandık der.”

Âşık, sevgilinin yüzünde anlatacak çok şey olduğunu vurgulamaktadır. İnciye benzeyen terini mi yoksa sevgili konuşurken inci saçan ağzını mı anlatayım diye sormaktadır.

Katre tirlerdin yüzinde dür nişânın mu diyin

Yâ tekellüm vaktı la‘l-i dür-feşânın mu diyin (G. 507/1)

“Yüzünden damlayan terlerin inciye benzemesini mi diyeyim veya konuşurken inci saçan dudağımı mı diyeyim?”

2.5.6.1.5. La‘l

Divan’da en çok kullanılan maden la‘ldir. Kırmızı renginden dolayı sevgilinin dudakları, şarap, kanlı gözyaşı, gonca ve gül ile arasında benzerlik kurulmuştur. La‘l-i nâb, la‘l-i nemek-dân, la‘l-i reng-âmiz, la‘l-i rengîn, la‘l-i rû-efzâ, la‘l-i rûh-perver, la‘l-i rummânî, la‘l-i seyyâl, , la‘l-i sîr-âb, la‘l-i şeker-bâr, la‘l-i şeker-hand, la‘l-i şûr-engîz, la‘l-i yek-dâne, mey-i la‘l terkipleriyle kullanılmıştır.

Renginden dolayı sevgilinin dudağı lal ve dudağın etrafındaki ayva tüyleri de zümrüt olarak nitelendirilmiştir.

Lebing la‘l ü hatting iy cân zümürüd

Niçük kim la‘lga her yan zümürüd (G. 128/1)

“Ey can, lal taşına her yerin zümrüt olduğu gibi; lebin lal ve (çevresindeki) ayva tüylerin de zümrüttür.”

Âşığın kanlı gözyaşları kirpik uçlarına bağlı bir parça lal taşına benzetilmiştir. Âşık için bu gözyaşları, sevgilinin dudakları karşısında gözler tarafından sevgiliye sunulan hediyelerdir.

Kör ki her kirpik uçıga bağlaban bir pâre la‘l

Kiltürüptür leblering allıda dest-âvîz köz (G. 212/5)

“Göz, her kirpik ucuna bir parça lal bağlayıp; leblerin karşısında hediyeler, getirmiştir.”

Lalin en değerlisinin Bedahşan'da çıkarılması nedeniyle incelediğimiz beyitlerde la'1-i Bedahşan terkibi kullanılmıştır. Saki-nameden alınan aşağıdaki beyitte şarabın rengi Bedahşan la'line benzetilmiştir.

Ta'm anga şerbet-i hicrân yanglıg

Levn anga la'1-i Bedahşân yanglıg (Msv.689/73)

“Azık ona ayrılık şerbeti, renk ona Bedahşan lali gibidir.”

2.5.6.1.6. Akik, Firuze, Yakut, Zümrüt

Beyitlerde akik, rengi nedeniyle mey ile en iyi akiğin çıktığı söylenen Yemen ile anılmıştır. Kırmızı renkli değerli bir taş olan yakut; lale, leb, şarap ve âşığın kanlı gönlü için benzetilen olmuştur. Açık mavi renkte kıymetli bir taş olan firuzeden düğme ve kadeh yapıldığı anlaşılmaktadır. *Divan*'da 128. gazel zümürüd rediflidir. Gazelde yeşil renkte olan zümrüdün değerli olduğu belirtilmiş, ayva tüyleri, sebze ve bostan zümrüt ile ilişkilendirilmiştir.

Lâle kibi yâkut kadeh yok tûpüde dürd

Bir şîşe mey andak ki 'akik-i Yemen irdi (G. 634/3)

“Dibinde tortu olmayan yakut kadeh lale gibidir, (içindeki) bir şîşe mey Yemen akiki gibi.”

Sevgilinin boynuna aldığı firuze düğmeli kürküyle, bir gece tasavvuru yapılmıştır. Ay gibi sevgili, boynunda gece renginden bir kürk ve üstünde yıldız benzeyen mavi taşlardan düğmelerle geceye ait unsurları çizilmiştir.

Firuze tüğme birle nigârım boynıda kiş

Ay tün ki çerh cevheridin zînet iylemiş (G. 265/1)

“Ay gibi güzel sevgili, firuzeden yapılmış düğmeleri olan boynundaki kürk ile sanki çerh mücevherlerinden süslenmiş gibidir.”

Şair, yeşil bağları zümrüt taşına; şarabı ise lal taşına benzetir. Zümrüt saçılmış bağda, lal renkli şarap içmek, şair için güzel bir durumdur.

Nevâyî sebze içre iç mey-i la'1

Ki saçmış bâğ ara devrân zümürüd (G. 128/9)

“Nevâyî, feleğin zümrüt saçtığı bağ içinde lal renkli meyi iç.”

2.5.6.2. Güzel Kokular

Beyitlerde güzel kokulardan anber, nâfe, gül-âb, müşk, kafûr, zikredilmiştir. Güzel kokulu nesnelere için anberîn, anber-âlûd, anber-âmiz, anber-bâr, anber-efşân, anber-fâm, muanber, muattar, müşk-ayîn, müşk-bâr, müşk-bûy, müşkîn, şemîm sıfatları kullanılmıştır. Bu kokular ile benzerlik kurulan unsurlar sadece koku bakımından değil renk bakımından da ilişkilendirilmiştir. Siyah olan anber, nafe ve müşk sevgilinin zülfü, beni ve ayva tüyleri için kullanılmıştır. Ceylanın göbeğine oturan kandan elde edilen misk, en güzel miskin elde edildiği Hoten, Tibet ve Tatar ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca anber ve kâfurun deva için kullanıldığını da beyitlerde görmekteyiz. Kâfur, beyaz renginden dolayı sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilmiştir. Kâfurun gündüz, anberin gece ile birlikte anılmasında yanak ve saç unsurları da kullanılmıştır. Güzel kokulardan gül-ab ise sevgilinin teri ve gözyaşı için kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte yüz, beyaz rengi nedeniyle kâfura; misk kokulu ayva tüyleri, siyah rengi nedeniyle anberine benzetilmiştir.

İnginde zülf-i müşk-âyîn gül üzre sebzedden tezyîn

Yüzün üzre hatt-ı müşkîn kilip kâfûr üze ‘anber (G. 149/2)

“Sırtında misk kokulu saçları, gül üstünde çimenden süslenmiş gibidir; yüzün üstündeki misk kokulu ayva tüyleri, kâfur üstüne anber gelmiş gibidir.”

Gül gibi olan sevgilinin yüzündeki nokta, nafedeb bir ben veya geyiğin bıraktığı bir miskdir.

Hâl ikin mü ol köz astıda yok irse nâfedin

Müşk-i ter bolgaç gül üzre katre tamızdı kiyik (G. 344/5)

“Gözünün altındaki nafeden bir ben midir yoksa geyiğin gül üzerine bir damla damlattığı terin misk kokusu mudur?”

Birçok hastalığın tedavisinde kullanılan misk, yaraların üzerine sürüldüğünde kanı durdurma özelliğine sahiptir. Âşığın gönlü içinde ah çekmek fayda etmemektedir. Onun devası için misk ve anber yani sevgilinin saçlarına ihtiyaç vardır.

Zülfidür könglümde her dem âh çıkmek sûd imes

Kim devâga müşk ü ‘anber gerdi botrar dûd imes (G. 249/1)

“Gönlümdeki sevgilinin saçları için durmadan ah çeksem fayda değildir (çünkü) devası için misk ve anber tozu saçılır, duman değil.”

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağı güle, teri de gül suyuna benzetilmiştir. Bu ter o kadar çoktur ki sevgilinin yanağının görünmesine engeldir.

Tirge ‘izârıng andak gark oldu kim körünmes

Kim kördi gül körege bolgay gül-âb mâni‘ (G. 304/2)

“Yanağın tere batmıştır bu yüzden görünmez, gülün görünmesine gül suyunun engel olduğunu kim görmüştür?”

2.5.6.3. Diğer Süs Unsurları

2.5.6.3.1. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ), Allık(Gül-Güne, Gaze), Vesme

Sürme, vesme ve allık divanda en çok zikredilen güzellik unsurlarındandır. Sürme; toz halinde bulunmasından dolayı sevgilinin kendisinin, atının veya övülenin ayağının tozuna benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin mahallesinin toprağın ismini yazan kalemi gözüne sürme diye çekmek istemektedir. Göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan sürmenin gözü canlandırıldığını da beyitlerde görmekteyiz. Allığın ise sevgilinin yüzünü, güle ve lalezara benzetmektedir. Sevgilinin allığının da gül olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Ayrıca sevgilinin yanağının arzusunun kılıcıyla ölen âşık kanlı kefeninin her bir ipini hurilerin yüzüne allık yapacağını dile getirmektedir. Vesmeli kaş ise mihraba, gök kuşağına, gök takına benzetilmiştir.

Kaşlara sürülen vesme, kaşın ve gök kuşağının şekil olarak benzerliklerinden ötürü gökkuşağına; allık rengi nedeniyle gül renkli şafağa benzetilmiştir. Gökkuşağı gün ışığında gözüdür ve şafağın kızılığı da güneş battıktan sonra yerini karanlığa bırakır. Bu değişken renklerden sevgilinin zülfü ve yüzü hileci olarak zikredilmiştir.

Vesmesi kavs-ı kuzah gâzesi gül-gün şafak

Zülf ü yüzi tün ü kün kör ki ne mekkâredür (G. 152/6)

“Rastığı gök kuşağı, allığı gül renkli şafaktır. Saçı ve yüzü gece ve gündüz nasıl hilecidir gör.”

Sevgilinin yüzünün gül gül olmasının ve âşığın içinde yürek sıkıntısı oluşmasının nedeni ya gül renkli mey ve allıktır.

Meger gül reng meydin irdi yâ gül-gûnedin kim

Yüzüngni gül gül iylep könglüm içre hârhâr itting (G. 369/7)

“Yüzünü gül gül edip gönlümde yürek sıkıntısı oluşturman ya gül renkli şaraptan ya da allıktandır.”

Kendini hasta gözlü olarak nitelendirilen âşık, sabah yeline sevgilinin mahallesinin gözlerine layık olan toprağını getirmesi için seslenmektedir.

Kûyi tofragın mining dîdemga sal iy tang yili

Kim irür ol sürme lâyük dîde-i bîdâr için (G. 508/4)

“Ey sabah yeli, benim hasta gözlere en uygun sürmeni olduğu mahallesinin toprağını benim gözüme gönder.”

Gözlere canlılık verdiği bilinen ve göz sağlığı için faydalı olan sürme aşağıdaki beyitte sevgilinin atının koşmasıyla arkasında oluşan tozlardandır. Sevgilinin atı yüz mil uzak dahi olsa bu toz âşıkların gözlerini canlandırmak için yeterlidir.

Yüz mîl yırak sürse atın sürme misilling

‘Âşık közini rûşen iter tîre gubârı (G. 656/3)

“Atını yüz mil uzaklıkta bile sürse, onun siyah tozu âşıkların gözünü sürme gibi parlattır.”

2.5.6.3.2.Kına

Yeşil bir toz olan ve su ile karıştırılıp yakıldıktan sonra kırmızı renge dönüşen kına beyitlerde ele ve ayağa yakılan güzellik unsurlarından biridir. Mumun dibine akan kısım kınalı ayaklara benzetilmiştir. Sonbaharla birlikte yeşil üzüm yapraklarının kızarmaya başlaması kınalı ele benzetilmiştir.

Sevgilinin atının ayağının ucundaki rengin kına olmadığı, atın âşığın gönlünde gezinti yaptığı bu nedenle atın ayağına bulaşanın da âşığın kanı olduğu ifade dilmiştir.

İmestür eşhebinin dört ayag ilide hınâ

Ki kõnglüm içre kılıp cilve kirdi kanımga (G. 567/5)

“Atının dört ayağındakiler kına değildir, o gönlümün içinde gezinmiş ve benim kanıma girmiştir.”

Sevgilinin kınalı eli nesteren tarafından kıskanılmaktadır. Yaban gülü olan nesteren pembe bir renktedir. Bu nedenle sevgilinin eline giren kırmızı kınayı kıskanmıştır. Kan yutmak deyiimi bir iş gerçekleşinceye kadar sıkıntı çekmeyi ifade etmektedir.

Ol hınâ yaktı vü kan yuttı hasedin nesteren

Reng aning tırnagları dik nesterenga kirmedi (G. 678/3)

“O (sevgili) kına yakınca renk onun tırnakları gibi nesterene girmemiş ve nesteren kıskançlıktan eziyet çekmiştir.”

Sonbaharda yaprakların renklerini değişip dökülmeye başlarlar. Üzüm yaprağı şekil ve renk olarak kınalı eli andırır. Sonbaharda içilen kırmızı şarabın üstüne üzüm yaprağıyla kapatır.

Hoşâ ol kim hazân faslı mey-i al içse bâğ içre

Kadeh ser-pûşî hinnâlıg ili dik berg-i tâk iyer (G. 154/8)

“O sonbaharda bağ içinde kırmızı renkli şarap içmek ne güzeldir. Kadeh kapağı olarak Kınalı eli gibi olan üzüm yaprakları kullanır.”

2.5.6.3.3. Kolbağ, Nigin, Hâtem, Tavk

Sevgilinin süs eşyası olarak kullandığı kullandığı nesnelere bilezik, yüzük, gerdanlık zikredilmiştir. Beyitlerde yüzük süs unsuru olmaktan çok Süleyman ilgisi kurularak hükümdarlık sembolü olarak zikredilmiştir. Tavk ise tavk-ı gabgab, tavk-ı saadet, tavk-ı lanet şekillerinde kullanılmıştır.

Tahayyül birle nâzük sâ‘idin ger tolgasam tamgay

Hal olgan sîm andak kim üzülgey inçü kolbağı (G. 618/2)

“Hayal ile nazik koluna dolansam inci bileziğin kırılınca saçılması gibi, o eriyen bir gümüş gibi damlar.”

2.5.6.4. Diğer Süs Eşyası

Ayna, tarak, kemer, kürk beyitlerde geçen diğer süs eşyalarındandır. Sevgilin saçından tarak geçince saçları yol yol olur. Genellikle mirat-ı hüsn şeklinde kullanılan ayna, rengini âşığın kanlı gözyaşından alır ve hicran ateşinin külüyle parlar. Mirat aynı zamanda bade için kullanılmıştır. Türkçe olan közgül kelimesi ise ayine ve mirattan daha fazla kullanılmıştır.

Âşığın aynaya bakma sebebi, sevgiliyi görmek istemesidir. Âşık sevgiliyi göremese de sevgilinin yüzünü gören aynayı görmek de ona yetecektir.

Közgül ol yüz cilve-gâhıdır diben kılduk nazar

Yok bu ma'nî birle kim ol yüz misâlin körge-biz (G. 210/5)

“Ayna o yüzün gözükteği yerdir diyerek (aynaya) baktık, bu yolla o yüzün benzerini göreceğiz”

Süs unsuru olarak kullanılan bir diğer sevgilinin koinundaki kürktür ve bu kürk firuzeden yapılmış bir taşa sahiptir.

Firuze tügme birle nigârım boynıda kiş

Ay tün ki çerh cevheridin zinet iylemiş (G. 265/1)

“Ay gibi güzel sevgili, firuzeden yapılmış düğmeleri olan boynundaki kürk ile sanki çerh mücevherlerinden süslenmiş gibidir.”

Sevgili saçını tararken oluşan tarak izleri, yola benzetilmiştir. Gönüllerle dolu olan bu saç, onlar için geniş bir yoldur.

Köngüller haylına hoş hoş kirerge şâh-râh olmuş

Tarag çikken zamân yol yol ki boldu sünbül-i tâbing (G. 373/2)

“Tarak çekildiği zaman yol yol olan sümbül saçların, gönüller topluluğuna hoş hoş girip geniş bir yol olmuş.”

2.5.7. Giyim-Kuşam

2.5.7.1. Genel Olarak Elbise

Libas, kisvet ve ton olarak karşımıza çıkan elbise, beyitlerde genellikle rengi ile söz konusu olmuştur. Sevgilin elbisesinin rengi için ahzar, sūseni, zengari, mavi, yeşil, sarı, kızıl ve gül-gûn zikredilir. Bunlardan en çok kullanılan gül-gûndur. Sarı ve gül-gûn rengi aynı anda kullanan sevgili gül-i ranaya benzetilmektedir.

Beyitlerde yaşlıların renkli giyinmelerinin uygun karşılanmadığını, nev-ruzda ve bayramda renkli giysilerin giyildiğini görüyoruz.

Eskiyen elbiselerin yamanmasıyla ilgili beyitlerde can, yüz bin yamalı bir elbiseye benzetilmiştir. Âşık için aşk gedarları tarafından dikilen gömleğin yamaları âşığın yaralarıdır.

Elbise kısımları olarak da yen ve yaka kullanılmıştır. Yaka; ayrılık acısından, şarabın etkisinden, sevgiliye görünce duyulan coşkudan dolayı yırtılır.

Âşığın elbise renklerinden biri siyahtır bu siyahlığın nedeni de ahdan çıkan dumanlardır. Bu beyitte ayrıca siyahın matem rengi olduğunu da söylenmiştir.

Dûd-ı âh içre kara kıymışler

Boldı 'ışk ehliga mâtem gûyâ (G. 31/3)

“Aşk ehline, matem olmuş gibi ah dumanının içinde kara giymişler.”

Âşığın siyah dışında beyitlerde geçen elbise rengi kırmızıdır. Sevgili gibi âşık da kırmızı elbiseyle karşımıza çıkmaktadır. Ancak onun elbisesinin kırmızı olma sebebi kanı ve kanlı gözyaşdır. Âşığın diğer rengi de siyahtır. Ayrıca siyah matem rengidir.

Dime gül-gûndur libâsım kim sirişkim kanıdın

Reng tutmuş kan akar sıksang tutup her yanındın (G. 483/1)

“Elbisemin gül rengi olduğunu söyleme, çünkü o benim gözyaşımın kanından renk tutmuştur ne yanından sıksan kan akar.”

Yaşlıların renkli giyinmesinin uygun olmadığını ifade dildiği beyitte kırmızı ve yeşil kaftan giymek isteyen yaşlı kuru ağaca benzetilmiştir. Giymek istediği kırmızı ve yeşil kaftanın da kuru ağaca bağlanmış yaprak ve çiçekler gibi duracağı belirtilmiştir.

Kuruk yıgaçka irür bağlamak şikûfe vü berg

Karı ki istese kiymek kızıl yaşıl hil'at (G. 73/4)

“Yaşlı bir kişi kırmızı yeşil kaftan giymek istese bu kuru ağaca çiçek ve yaprak bağlamak gibidir.”

Baharın başlangıcını ifade eden Nevruz'da ağaçların yeşillenmeye başlayacağı gibi bayramda da insanlar güzel kıyafetlerini giyer. Servinin ve sevgilinin yeşiller içinde olması Nevruz ve bayram gelmiş olmasına bağlanmıştır.

Muvâfik kiydiler bolmuş meger nev-rûz ile bayram

Çemen servi yaşıl hil'at mining serv-i revânım hem (G. 442/1)

“Çemendeki servi ve benim sevgilim, yeşil kaftanlarını uyumlu giydiklerine göre Nevruz ile bayram olmuş.”

Âşık, siyah ve kırmızı renkli elbiselerle beyitlerde yer alırken sevgili de yeşil, sarı, mor, kırmızı gibi canlı renklerde beyitlerde geçmektedir. Kırmızı elbisesi ve sarı astarıyla sevgili bir gül-i rana gibidir.

Biri gül-gûn tonga sarıg asterdin zîb itip

Serv-i ra'nâsın gül-i ra'nâda pinhân iyleben (G. 477/9)

“Biri gül renkli elbisesini sarı astarla süsleyip güzel sevgilisini, gül-i ranada saklamış.”

2.5.7.2. Kumaş Çeşitleri

Beyitlerde kumaş çeşidi olarak perend, zer-beft, zer-keş, bez, yün, ipek, kala, laye, kiz, eksun, atlas, pelas, salu, çuha, ketenve haririn kullanılmıştır. Perend, zer-beft, zer-keş, ipek, atlas, eksun, laye, harir değerli kumaşlardandır. Beyitlerde kumaşların değerleriyle ilgili vurgular vardır. Sevgilinin saçı perend olarak nitelendirilmiştir. Değerli bir kumaş olan kala, sevgilinin yolunun toprağı olarak anılmıştır. Sevgilinin giysileri değerli kumaşlar olan eksun, harir, zer-keşt ve zer-befttir. Ancak bezden zahid ridası olur ve bu kumaş şarap için süzgeç yapmaya bile değmez. Atlas ise sipihr ile birlikte kullanılmıştır.

Sevgili, beyitlerde değerli kumaşlarla yapılmış elbiselerle anılmaktadır. Aşağıdaki beyitte de sevgili altınla işlenmiş bir keten elbise giymiştir.

Ketân zer-keş zarâfetdür çu kiyding yüz letâfetdür

Bilingde veh ni âfetdür murassa'lıg kemer hançer (G. 149/3)

“Altınla işlenmiş keten güzelliştir, sen giydiğin için de bu yüz (kat) daha hoştur; eyvah belindeki kıymetli taşlarla bezeli kemerindeki hançer ne beladır.”

Aşağıdaki beyitte ise sevgili ipekten bir gömlek giymiştir. İpekten gömleği ve sevgilinin göğsünü izleyen âşık, ona ulaşamamanın derdiyle göğsünü parçalamıştır.

Harîr könglek ü köksin nezâre iylemedim

Ki könglek ornıga köksümni pâre iylemedim (G. 434/1)

“İpek gömlek ve göğsünü izledim ve gömlek yerime göğsümü parçaladım.”

Sevgili, değerli kumaşlardan yapılmış elbiseler giyse de onun güzel olması buna bağlı değildir. Sevgili, güzel bir elbise veya bezden yapılmış bir elbise giyse de güzeldir.

Kirek libâs-ı melâhatda meh-veş il dil-keş

Ger igni hullelig olsun ve ger teni bözlüg (G. 340/5)

“Güzellik elbisesinde ister sırtı güzel elbiseli olsun ister bez elbiseli olsun, (o) başkaları için gönül çekicidir.”

Altınla işlenmiş gül renkli elbise, altın bir yaprağın altındaki ipek gibidir.

Sining gül-gûn tonung kim nakş irür zer-riştedin her yan

Bi- 'aynih iyledür kim zer-varak astıdagı lâye (G. 572/1)

“Altın ipliyle her yerinde nakış olan senin gül renkli elbisen, altın yaprak altında ipek gibidir.”

2.5.7.3. Kıyafet Çeşitleri

Beyitlerde börk, burka, cübbe, kalpak, futa, şal, jende, kaba, micer, destar, nikab, peşmine, rida, pirahen, şirdağ, yelek, hırka, hilat, hulle, etek, gömlek, digley ve bilbağ anılmaktadır.

2.5.7.3.1. Üst ve Alt Giysiler

Gömlek (pirahen), beyitte geçen üst giysilerden birisidir. Divanda en çok zikredilen giysi gömlektir. Bir beyitte sevgilinin gömleğinin özelliği olarak harir gömlek ifadesi kullanılmıştır. Beyitlerde kara ve kırmızı rengiyle anılan gömlek genellikle âşığın ayrılık acısı, sevgiliyi görmesi, sevgiliyi hayal etmesi ve matem nedeniyle çak olur. Aşk gedalarının diktiği gömleğin yaması yaralardır. Gömlek, âşığın göğsündeki yaraları gizlemesini sağlar. Âşık, sevgilinin gömleğinin renginden öldüğünü, kokusundan da hayat bulduğunu dile getirmektedir. Âşığın ayrılık ateşinden dolayı gömleği gözyaşı içinde kanlı bir kefen olmuştur. Ayrıca insanların dış giysisi olmadan sadece gömlekle dışarı çıkmalarının sarhoşluk ve delilik alametidir.

Âşık, sevgilinin kaşını görünce duyduğu coşkunluktan dolayı yakasını yırtmıştır. Yaptığı bu işe neden olarak da sevgili oklarını atsa gömleğin o oklara engel olmasını istememesi olarak ifade etmektedir.

Çâk iyler-min yakam ol kaşı yanı körgeç ok

Kim hadengin atsa hâyil bolmagay könglek manga (G. 14/6)

“O kaşının yanındaki oku görünce okunu attığın zaman gömlek bana engel olmasın diye yakamı yırtarım.”

Âşığın gamdan yırtılan gömleği lalenin yaprakları gibidir. Lale yaprağında olduğu gibi bu gömlekte de kırmızı ve siyah vardır. Ancak gömlekteki kırmızılığın sebebi kanlı gözyaşı, siyahlığın nedeni de ayrılık dumanı yani âşığın ahlarıdır.

Gamingda lâle kibi çâk könglekim bolmuş

Firâk dûdı vü köz kanıdn kara vü kızıl (G. 390/5)

“Gamin nedeniyle lale gibi yırtılan gömleğim, ayrılık dumanı ve közümün kanından kara ve kızıl olmuş.”

Âşık, yaralarını gömlekle gizlemek istese de kanayan yaralar gömlekten belli olup âşığın gizli yaralarını ortaya dökmektedir.

Tenimde dâglarnı iyledim könglek bile pinhân

Kanap könglekte fâş itti özin her dâg-ı pinhânım (G. 419/3)

“Tenimdeki yaraları, gömlek ile gizledim ama her gizli yaram kanayıp kendini gömlekte açığa çıkardı.”

İncelediğimiz beyitlerde bir dış giysisi olmadan sadece gömlekle dışarı çıkmanın delilik veya sarhoşluk nedeniyle olduğu görülmektedir. Sadece gömlekle dışarı çıkan sevgiliyi görünce âşığın aklı başından gitmiştir.

Ol perî-veş çıktı ösrük sikritip könglekçe vây

Nâsîhâ divâne boldum imdi terk-i pend kıl (G. 399/4)

“Eyvah, o peri gibi güzel sarhoş haliyle gömlekçe koşup çıktı, ey nasihat eden benim şimdi aklım başımdan gitti, öğüt vermeyi bırak.”

Belden aşağı ve belden yukarı iki parçadan oluşan hulle, daha çok cennet elbisesi olarak kullanılır. Âşığın hırkasını, huri ve rıdvan hüllesini yama yapmak için yırtışmışlardır. Hulle, bu beyitte cennet elbisesi olarak kullanılmıştır.

Bu ‘ışk-ı pâk birle hırkamnı hûr u rızvân

Yırtıştılar kılurğa hullelerin yurunluk (G. 325/8)

“Bu saf aşkım nedeni ile huri ve rıdvanlar hırkamı elbiselerine yama yapmak için yırtıştılar.”

Lale rengi hulle içinde ölen âşık kendini aşk şehidi, hulleyi de kanlı kefen olarak kabul etmektedir. Kanın nedeni, âşığın sevgili yüzünden yaralanmasıdır.

Dime lâle-gûn hulle içre ölüp-min

Ki ‘ışkıng şehîdiga kanlıg kefendür (G. 195/3)

“Lale renkli elbise içinde öldüğümü söyleme, o aşk şehidi için bu kanlı kefendir.”

Hullenin cennet ile birlikte kullanıldığı beyitte beyaz renkli elbise ve yeşil kaftan ile sevgili cennet bağında düşmüş bir kırağı gibidir. Cennet bağı, sevgilinin yeşil kaftanı ve kırağı, sevgilinin beyaz elbisesidir.

Hulle-i kafûr-gûn ol hil‘at-i hazrâ üze

Sebze-i cennetka güyâ tüşti rahmetdin kırav (G. 532/3)

“O kâfur renkli elbisesi ve üzerinde yeşil kaftanı ile cennet bağına rahmetten bir kırağı düşmüş gibidir.”

Etek bir bayan giysisidir, elbiselerin alt kısmına da etek denir. Etek beyitlerde lale, gül, kâfur renkli olarak karşımıza çıkmaktadır. Mest olan sevgili eteğini toplayıp destarını dağınık bir şekilde sarmıştır. Bu durumu gören âşık için canlı kalmanın imkânı yoktur.

Yana n'itip kişi kalgay tirig ki çıkting mest

İtekni sançıp u âşüfte çirmaban destâr (G. 137/2)

“Eteğini toplayıp sarığını dağınık şekilde sarıp sarhoş olarak çıktın, bu hâldeyken insan yine ne yapıp canlı kalacak? ”

Sevgilinin elbisesinin kenarındaki kırmızılık, sevgili âşığı katlettiği zaman eteğinin kana değmesi nedeniyledir.

Kızıl hâşiye digleyingde imes kim

İtek katl iter çagda kanımga urdung (G. 367/3)

“Kaftanındaki kızıl kenarlık değildir, katlederken eteğin kanıma değmiştir.”

Yünden yapılan sade ve süssüz derviş elbisesi olan peşmine bir beyitte kullanılmıştır. Dervişler dünyayla ilgili derde sahip olmadıklarından dolayı onlar için gam kılıcı bu dünya içinde onlara işlemez.

Anga gam tıgı bu bâg içre harâm oldı kim

Kiydi peşmîne sarıg yüz bile andak kim bih (G. 555/6)

“Ayva gibi sarı bir yüzle peşmine giydiğinden bu bağ içinde (dünyada) ona gam kılıcı haram olmuştur.”

2.5.7.3.2. Dış Giysileri

Dış giysilerden olan hilat daha çok iltifat ve mükâfat için giydirilen bir kaftandır. Hilat, beyitlerde rengi ile öne çıkmıştır. Hilatın mavi, yeşil, sûsenî, erguvânî, mor, kâfur-gûn ve sarı renklerde olduğunu görüyoruz. Sarı ve kırmızı renklerin kullanıldığı hilat içindeki sevgili gül-i rana gibidir. Ayrıca yaşlıların renkli hilat giymelerinin çok uygun

karşılanmadığını beyitlerden öğreniyoruz. Kaftan yerine kullanılan bir diğer kelime de şirdağdır.

Sevgiliyi kırmızı, sarı ve yeşil bir kaftan içinde gören âşığın âhımın ateşi kaftanın renklerine uygun olarak kırmızı, sarı ve yeşil çıkmaktadır.

Hil'atin tâ iylemiş cânân kızıl sarıg yaşıl

Şu'le-i âhım çıkar her yan kızıl sarıg yaşıl (G. 404/1)

“Sevgilinin kaftanını kırmızı, sarı ve yeşil olduğu için Âhımın ateşi her yandan kırmızı, sarı ve yeşil çıkar.”

Nevâyî, vücudunu bir hilate benzetmektedir. Dokumada, dikile ve enine atılan ipler olan atkı ve çözgü ipliklerinin canı ve cismi olduğunu söylemektedir. İnsan, beden ve ruh ile dokunmuş bir hilat gibidir.

Kilip cân riştesi vü cism târı

Vücûdum hil'atinde târ u pûdum (G. 418/2)

“Can ve beden ipi gelip, vücudumun kaftanında atkı ve çözgü olmuşlardır.”

Daha çok tarikat mensuplarının giydiği yakasız, pamuklu ve kollu giyecek olan hırka genellikle şaraba karşı rehin verilmesiyle beyitlere konu olmuştur. Âşık hırkasını satıp mey almayı düşünmektedir ve rehin verilen hırkası da meyhaneye döşenmiştir. Hırkanın üzerine sarık sarılması bir beyitte anılmıştır. Hiçbir şeyin sahibinin kendisi olmadığını bilen derviş hırka-ı fakrı giymiştir ve câm-ı fenâda korkusuzca hırkasını çak eder. Yamalı, eski ve yırtık hırka olan jendenin bir beyitte cennet ümidiyle giyildiğini görmekteyiz.

Girev kılğalı meyga çun kalmadı

Ni tesbîh ni hırka ni kâmdın (Trc. 681/19)

“Meye rehin vereli ne tesbih ne hırka ne lezzet kalmadı.”

Jende, yırtık hırkadır. Kendi varlığı yok etmek isteyen bir kişinin tutacağı yol, boynuna teşbih asıp, yünden hırka giymektir. Zikredilen kuş kumru olmalıdır. Kumrunun

boynundaki siyah izi, teşbih; yünleri ise jendedir. Ötüşü de zikirdir. Uçmak hem cennet hem de cennet anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Fakr tut ger isteseng uçmak ki bu ümmîd ile
Boynıga tesbih asıp yüngdin kiyiptür jende kuş (G. 259/6)

“Eğer cennet istersen yokluğu iste, bu ümit ile kuş boynuna tesbih asıp yünden jende giymiştir.”

Uzun ve geniş bedenli aynı zamanda uzun ve geniş kollu olan cübbe bir beyitte destar ile birlikte mey rehni için kullanılmıştır. Diğer bir beyitte ise cübbe-i sincab şeklinde rengi ve içinin kürkü olduğu belirtilmiştir.

İy harâbât ehli bizdin cur‘a’i tutmang dirîg
Kim irür mey rehni ger hod cübbe ger destâr ise (G. 560/7)

“Ey meyhane sakinleri, bizden bir kadehi esirgemeyin, çünkü meye rehin vermek için hem cübbe hem de sarık (vardır).”

Elbise üzerine giyilen uzun kollu bir kaftan olan digleyin kenarlarının bir beyitte zer-beft olduğu diğer beyitte de kızıl olduğu belirtilmiştir ancak bu kızılık elbisenin renginden değil, elbisenin ucunun âşîğın kanına bulaşmasındandır.

Ger Nevâyî ‘aklı mebhut olsa kılman ‘ayb kim
Hâşiye zer-beft itip digley kiyer dil-ber benefş (G. 279/9)

“Eğer Nevâyî, aklını kaybetse ayıplamayın; çünkü dilber, kenarı altın işlemeden olan mor kaftan giyer.”

Önleri açık, düğmeli, uzun kollu bir kaftan olan kabanın sarı gül yaprağından olduğu belirtilerek rengi vurgulanmıştır. Beyitte sarılıkla ilgili sarıya bakmanın faydası dile getirilmiştir. Sarılık olduğunu bildiğimiz Ali Şir Nevâyî de bunu hatırlatarak sarı gül yaprağından elbise giyen sevgiliyi aramaktadır.

Sûd imiş köz tüşse asfar cins sarı veh kanı
Serv-i nâzım kim sarıg gül bergidin kiymiş kabâ (G. 40/4)

“Göze sarı düşünce, sarı bir nesneye bakmak faydalıymış; sarı gül yaprağından elbise giymiş olan sevgilim nerededir?”

Yelek, kolsuz ve önü açık bir üst giysidir; beyitlerde sūsenî ve mor renkleriyle anılmıştır. Ayrılık acısıyla âşığın gömleğini yırtmasıyla gömlek yeleğe dönüşmüştür.

Yaka çâkidin hecr teşrîfini

Körüng kim yilek boldı könglek manga (G. 13/2)

“Yaka yırttığım ayrılığın gelişine bakın ki gömlek bana yelek olmuştur.”

Sevgili, bir gül gibidir; mor renkli yeleği de menekşe yaprağıdır. Bu haliyle gül, kendine menekşe yaprağından elbise yapmış gibidir.

Benefşe yafrağdın mu libâs itiptür gül

Yok irse gül kibi cismingdedür benefş yilek (G. 343/4)

“Gül, acaba menekşe yaprağından elbise mi yapmıştır yoksa (sevgilinin) gül gibi cismindeki mor yelek nedir?”

2.5.7.3.3. Başlıklar ve Diğer Giysiler

Başta takılan borkün beyitlerde genellikle rengi vurgulanmıştır. Sūseni, sarı, limuyi renklerde olduğu belirtilen bork şuleye benzetilmiştir.

Kureyşi borkün, ağır olduğu için sevgilinin nazik tenine ağır geleceğinden bahsedilen beyitte sevgili; taze bir fidan bork de karşımıza kırağı olarak çıkmaktadır. Eğer kırağı çok olursa taze fidan eğilir.

Ni tang nâzüklüküdin ger kurayşi bork ağır kildi

Ham iyler çun kırav köprek yagar nâzük-nihâl üzre (G. 579/5)

“Nazik fidanın üstüne çiy çok yağdığına eğildiği gibi (sevgilinin) de nazikliğinden kureyşi borkün ona ağır gelmesine şaşmamak gerekir.”

Sevgilinin giydiği limon renkli bork, renginden dolayı bir aleve benzetilmiştir. Sivri olan borkün ucu sevgili tarafından halkı yakmaması için kesilmiştir.

Limûyi borking irür şu‘le sindurdung uçın

Köydürür halknı ol şu'le eger bolsa biyik (G. 342/3)

“Alev gibi olan limon renkli borkün ucunu, kestün çünkü eğer o alev büyük olsa halkı yakar.”

Beyitlerdeki başlıklardan biri de kalpaktır. Borkte olduğu gibi şule ile ilişkilendirilmiş ve güneşin sevgiliden, sevgilinin de güneşten yanmaması için bir yana sarkıtıldığı belirtilmiştir.

Yok ki ol hurşiddin hurşid andın köymesün

Dir ki bir yandın salur çâbü-k-süvârım kalpagın (G. 522/5)

“O güneşten, güneş de ondan alev almasın diye iyi at sürenim (sevgilim) kalpağını bir tarafa salar.”

Kadınların yüzlerini gizlemek için kullandıkları burka bir beyitte mavi rengi ile anılmıştır. Âşığın can ipinden yapılan burka, sevgilinin yüzünü görmesine engeldir. Sabah yelinin her zaman sevgilinin gül yüzünü açtığı haberi, âşıklar arasında kargaşaya neden olmuştur.

İy köngül yâr açtı yüz hicrânda ölmek sa'b irür

Can fidâ kıl yüzge bürka' hâyil itmestün burun (G. 504/4)

“Ey gönül, yüze burka engel olmadan önce canını feda et çünkü ayrılıkta ölmek zordur diye yar yüzünü açtı.”

Tapmadım bürka' da ol yüzün haber ger perdede

İy Nevâyî yâr taptı min kibi yüzün haber (G. 170/7)

“Ey Nevâyî, yar perde (arkasında) benim gibi yüzden haber bulur ama ben burkası nedeniyle onun yüzünden haber bulamam.”

Kadınların yüzlerini için kullandıkları diğer bir örtü de nikabdır. Beyitlerde nikab, perdedar olarak nitelendirilmiştir. Nikab, âşık için sevgilinin yüzünü görmeye engeldir bu açıdan güneşi görmeye engel olan buluta benzetilmiştir. Bir beyitte de kızıl renkte olduğu vurgulanmıştır.

Dil-ber yüzün körerger boldı nikâb mâni'

Ol nev´ kim kuyaşka bolgay sehâb mâni´ (G. 304/1)

“Bulutun, güneşi görmeye engel olduğu gibi; peçesi, sevgilinin yüzünü görmeye engel oldu.”

Bir başörtü olan micer, beyitlerde sevgilinin yüzüne kıvrım gibi düşmesi yönünden zikrolunup; saça engel olamayacağı belirtilmiştir. Bir başörtüsü türü olduğu tahmin edilen yezdi micer, çiğ tanesiyle ilişkilendirilmesinden dolayı beyaz renkte olduğu düşündürmektedir.

Saçingga gird-i yezdi mi´ cering hâyil bola algay

Bola alsa sevâd-ı şâm üze şeb-nem eger hâyil (G. 398/5)

“Akşam karanlığı üzerine düşen çiy tanelerinin (akşama) engel olamayacağı gibi Yezdi başörtünün yuvarlaklığı da saçına engel olamaz.”

Destar, başa takılan başlıkların üzerine sarılan sarıktır. Destar, hırka ile birlikte şarap rehni için kullanılanlar arasındadır. Âh dumanı, kara bir sarığa benzetilmiştir. Âşığın destarının katları olan berg-i destar, hazan rengi olarak nitelendirilmiş ve bu destar şule-i hicrân olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin destarının sarhoşluktan ötürü bozulduğunu görmekteyiz. Yine mest olan sevgilinin destarı aşüfte dolanmış ve kej olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca sevgilinin destara çiçek taktığını beyitlerde görmekteyiz.

Baş sarılan sarığa süs için çeşitli çiçeklerin sokulduğunu beyitlerde görülmektedir. Aşağıdaki beyitte, sevgiliye ait unsurların hepsi gül renklidir, sarığına da bir gül takmıştır.

Kıldı ´âlemni gül-istân ol ki gül-gûn rahş üze

Çıktı gül-gûn ton kiyip gül sançıban destârga (G. 587/4)

“Gül renkli elbise giyip sarığına gül takıp gül renkli at üstünde âlemi gül bahçesine çevirdi.”

Beyitlerde çoklukla hırkanın şarap için rehin verildiği zikredilmiştir. Bu beyitte de sarık rehin olmuştur.

Çu hırka bâdega rehn oldı bolmuşam ser-güm

Girevge nevbet-i destâr mu ikin âyâ (G. 38/6)

“Hırkayı şaraba rehin edip sarhoş oldum, rehin için sıra sarıkta mı acaba?”

Bu beyitte; sevgilinin sarığına taktığı çiçek menekşe destesidir. Mor rengi seven sevgilinin elbiseleri bile mor renktedir.

Yok ki ol sançar benefşe destesin destârga

İgnide hil'atlerin dağı kılur ekser benefş (G. 279/3)

“O sadece menekşe destesini sarığına sokmakla kalmaz, onun sırtındaki elbiselerinin çoğu da menekşe rengindedir.”

Dervişlerin omuzlarına attıkları ve gerektiğinde seccade olarak kullandıkları rida; beyitlerde zahid, zühd ve derviş ile birlikte kullanılmıştır. Ridanın şarap için rehin olamayacağı çünkü bezinin şarap süzücülüğüne layık olmadığı belirtilmiştir. Ridanın rehin olmamasının diğer bir nedeni de zahidin bunu görmesi durumunda tekrar boynuma almayacak olmasıdır. Bir başka beyitte de muğbeçe şarabı tortudan içemezse zahidin ridasını yırtıp onunla süzgeç yapabileceği ifade edilmiştir.

Niçün zâhid ridâsı andın olması rehn kim

Bâde-pâlâlıkka hem lâyıık imes ol pâre böz (G. 220/5)

“Zahidin ridası, şarap süzmeye uygun bir bez olmadığı için ondan rehin olmaz.

2.5.8. Tababet

2.5.8.1.Bîmar ve Tabîb

Beyitlerde genellikle âşık hasta, sevgili de tabîb olarak kabul edilmektedir. Doktor için tabîb, etibbâ ve hakîm kelimeleri kullanılmıştır. Hasta için de haste, bîmâr, rencûr, mecrûh kelimeleri kullanılmıştır. Âşığın canı, gönlü ve cismi; hasta olarak nitelendirilmiştir. Bu hastalığın nedeni ise ayrılıktır.

Aşağıdaki beyitte bîmâr olarak nitelendirilen âşıktır. Hastalığın aşırı zayıflamaya neden olmasından dolayı, âşık dostları tarafından bile tanınamayacak duruma gelmiştir. Şair dostlarının onu tanımazlıktan gelmelerini ve hâlini hatırını sormamalarını hüsni ta'îl sanatıyla iyimser bir tavırla dile getirmeye çalışmıştır.

Bilmegil hâlimni ger ahbâb sormaslar 'aceb

Kim kılıptur tanımas dik cism-i bîmârımnı za' f (G. 318/2)

“Dostlarım, hâlimi bilmeyip (hâlimle ilgili soru) sormazlar; acaba hasta bedenimin zayıflığı beni tanınmaz mı kılmıştır?”

Aşağıdaki beyitte ağzında kan olan âşık gönlünün içinde sakladığı yarayı açığa çıkarmıştır. Ağzında kan olması, âşığın vereme yakalandığını düşündürmektedir.

Zâhir itti haste könglüm yarası agzıda kan

Kim bağır hûn-âbıdın ayru gızâsı yok aning (G. 355/4)

“Bağır kanından başka gıdası olmayan hasta gönül ağzında kan ile yarasını açığa çıkardı.”

Hastaların ağrıları gece artar ve hastalıklar gece saatlerinde şiddetlenir. Gece ağrıları artan ve bu ağrılardan dolayı inleyen hasta gibi, sevgilinin zülfünde asılı gönlün ağrısı da artmaktadır. Zülûf ve gece arasında renk dolayısıyla ilişki kurulan beyitte sevgilinin zülfünde asılı olan gönül ile hastanın gece vakti ağrı içindeki durumları arasında benzerlik kurulmuştur.

Zülfide zâr köngül renci ni tang

Hastega köprek olur kiçe ta'ab (G. 47/5)

“Zülfünde inleyen gönlümün ağrısına şaşılmaz çünkü hastaya gece sıkıntı daha çok olur.”

Hastalığın tedavisi için kullanılan şerbet, âşık için sevdiği kişiyle içtiği şarap yani sevgiliye kavuşmaktır. Bu tedavi âşığın ağrılarını dindirir de onu öldürür.

Öltürür şerbet velî rencim bolur def' iy hakîm

Bolsa könglüm istegen dik bâde dil-hâhım bile (G. 596/5)

“Ey hekim, gönlümün istediği bade gönlümün istediği kişiyle olsa da bu şerbet beni öldürür ama hastalığımı def eder.”

Hastayı muayene için tabib ilk iş olarak nabzı kontrol eder ve nabzın durumuna göre hastalığı teşhise çalışır. Âşık gönlünü nabız gibi sevgilinin eline salmıştır ve nabız

yerine atan âşığın gönlüdür. Tabib de elini âşığın gönlü yerine sevgilinin eline tutmaktadır.

Könglüm salıban nabz kibi barur iligdin

Nabzıng sarı körsem ki tabib ilgi baradur (G. 197/5)

“Gönlümü (çarpıntısını) salıp nabız yerine (bu çarpıntı) eline varmaktadır. Nabzın tarafında da tabib eli vardır.”

İyadet, hasta ziyareti demektir. Kültürümüzde hasta olan bir kişiyi ziyaret etmek büyük önem taşır. “İslam dininde bir Müslümanın başka bir Müslüman Üzerinde yerine getirilmesi gereken altı hakkı vardır ki, onlardan biri de hastayı ziyaret etmek ve onun şifâ bulması için dua etmektir (Rahmani, 2019: 49).” Hasta ziyaretlerinin hastanın ruhsal durumu üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Ziyarete gelen kişinin söyledikleri hastayı iyileşeceği konusunda etkiler. Hastalığın bir devlet (mutluluk, saadet) olarak nitelendirilmesi bakımından aşağıdaki beyit, dikkat çekicidir. Hastalığın bir saadet olarak nitelendirilmesinin sebebi ise sevgilinin âşığa hastalığı nedeniyle ziyarete gelecek olmasıdır. Hasta olan âşık, sevgilinin ziyarete gelmesi için tekrar tekrar hasta olmayı ve hatta ölmeyi kabul etmektedir.

Hastelıg devletidin sorgalı kilding başım üzre

Za‘ f üçün cân birürem ger sin iseng ehl-i ‘iyâdet (G. 79/2)

“Hastalığın talihini sormak için başım üstüne geldin hasta ziyaretinde (tekrar) sen olacaksan, zayıflığımdan can (bile) veririm.”

Ölmek üzere olan hastanın başında beklenir. Ve genellikle son sözleri olarak kelime-i şهادet getirilmeye çalışılır. Can vermek üzere olan âşık ise bu beyitte sevgilinin adını zikretmektedir.

Ağzıma yitkür kulak bil kim sining zikringdedür

Ol zamân kim cân birürde tipretür bimâr ağız (G. 229/6)

“Hasta can vereceğinde ağız kımıldatır o zaman ağzına kulağını yaklaştır ve seni zikrettiğini anla.”

2.5.8.2. Hastalıklar

Divanda hastalıklarla ilgili agrık, cerahat, cünûn, çıban, dâğ, göz ağarması, kuduz, maraz, sarıg agrık, sıtma, remed, renc, yara, yarakan, zahm kelimeleri kullanılmıştır.

İncelediğimiz beyitlerde hastalıkların en büyük nedeni ayrılık acısı ve hastalıkların çaresi de kavuşmaktır.

Bütkü dik irdi vaşl ile könglüm cerâhatı

Hicrân kılıçı birle yana yara kıldılar (G. 199/2)

“Kavuşma ile gönlümün yarası bitmiş gibiydi, ayrılık kılıcıyla onu yine yaraladılar.”

2.5.8.2.1. Göz Ağarması, Remed

Bir göz hastalığı olan göz ağarmasının beyitlerde âşığın çok ağlamasından dolayı olduğu zikredilmektedir. Ağarmış göz yağmuru olmayan beyaz bir buluta benzetilmiştir.

Köz firâkıngda akardı vü sirişki kurudı

Yamguru bolmas eger ‘ayn-ı beyâz olsa bulut (G. 74/5)

“Beyaz olduğunda yağmuru olmayan bulut gibi göz, senin ayrılığından ağardı ve onun yaşı kurudu.”

Gözün ağrması ve iltihaplanması olan remedin belirtilerinden biri de gözün kanlanmasıdır. Âşığın çektiği sıkıntılar, nazar değmesi ve çok ağlamak remede neden olur. Şeklinden dolayı kâse ve ev olarak tasavvur edilen gözde, kan ile dert ve remed ile ayrılık birlikte bulunur. Gözlerin kanlanmasının ve remed hastalığına yakalanmasının sebebi dert ve ayrılıktır.

Közlerim andın imiş kan u remed ‘aynıda kim

Derd hem-kâse munga hecr anga hem-hâne imiş (G. 280/4)

“Gözlerimdeki kanın ve remedin sebebi; kanın dert ile aynı yerden beslenmesi, remedin ayrılık ile aynı yerde bulunmasıdır.”

2.5.8.2.2. Sarılık

Sarılık, divanda en çok zikredilen hastalıklardan biridir. Sarılığa yakalan bir kişi; gözünün beyaz ve karasının sararması, vücudunun sararması ile dikkat çeker.

Fevâyîdü'l-Kiber'de yer alan 40. gazelde ayrılık acısından sarılık olduğunu dile getiren Nevâyî'nin sarılığı tasavvur şekli Nevâyî'nin de sarılığa yakalandığını düşündürmektedir. Bu konuda, “Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Sarılık Hastalığı ile İlgili Kullanımlar” adlı makalesinde Nesibe Yazgan Uslu şunları söylemektedir: “*Yapılan literatür taramasında Ali Şîr Nevâyî'nin gerçek hayatta sarılık olup olmadığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamadı ancak kelime kadrosu ve kullanılan şahıs ekleri referans kabul edilirse bu manzumeden hareketle Ali Şîr Nevâyî'nin yaşadığı dönemde sarılık hastalığı geçirdiği zayıf bir ihtimal dâhilinde olsa bile iddia edilebilir*” (Yazgan Uslu, 2021: 280) .

Âşık beyitte sarılıktan kurtulmak için kehribar renkli sarı şarap istemektedir. Bunun nedeni ise halk inanışında sarıya bakmanın veya sarı bir eşya kullanmanın sarılığa iyi geldiğine inanılmasıdır. Kehribar taşmanın da sarılığa iyi geldiğine inanılır. Şair kendine iyi gelecek iki öğeyi aynı anda istemektedir. Kehribar renkli şarap sayesinde eline geçen hem şarap hem de sarı renk iyileşmesini kolaylaştıracaktır.

Sarığ agrıg boldum iy sâkî hazân-ı hecr ara

Kanı asraf mey ki bar her katresi bir keh-rübâ (G. 40/1)

“Ey saki, ayrılığın sonbaharında sarılık oldum; her damlası bir kehribar olan sarı şarap nerededir?”

Ayrılık acısı nedeniyle sarılığa yakalandığını dile getiren şair, bedenini kuruyan bir dala ve üzerindeki sarı yaprakları yüzüne benzetmiştir. Şairin bedeni üzerinden sonbahar tablosunun çizildiği beyitte, kuruyan bir dalın tekrar yeşermeyeceği gibi şair de bu derde deva bulamayacağını düşünür. Sarılık nedeniyle şair, gözünün hem beyaz kısmının hem de siyah kısmının sarı olduğunu söylemektedir.

Yüz ü cismimdür sarıg bergi kurugan şâh üze

Şah u bergi kim kurup sargarsa kim körmiş devâ (G. 40/2)

“Yüzüm ve bedenim kuruyan dalın üzerindeki sarı yaprak gibidir, dalı ve yaprağı sararan ağacın devâ bulduğunu kim görmüştür?”

Sarılığa yakalanan şairin, hastalığından dolayı ateşlenmiştir. Gözü sarı bir laleye dönen şairin, gözünün akı ve siyahı sarı renge dönmüştür.

Ni marazdur bu ki bir gül-ruh şerâr-ı ‘ışkıdın

Boldı sarıg lâle közüm akı vü dağı kara (G. 40/3)

“Bir gül yüzlünün aşkının ateşinden közümün akının ve karasının sarı lale gibi olduğu bu hastalık nasıl bir hastalıktır?”

2.5.8.2.3. Kuduz

Kuduz virüsüne sahip bir hayvanın ısırmasıyla geçen kuduz, incelediğimiz beyitte rakibin özelliklerinden bir olarak zikredilmiştir. Kuduz bir köpeğe benzetilen rakipten, aşk ehli kuduza yakalanmamak için kaçmaktadır.

Bezmidin çıktı rakîb ösrük hazer iy ehl-i ‘ışk

Resmdür kaçmak ulus itdin kim ol bolgay kutuz (G. 215/5)

“Ey âşıklar, sarhoş rakip meclisten çıktı; ondan kaçın çünkü kuduz olan köpekten halkın kaçması âdettir.”

Sivrisinek tarafından bulaştırılan, üşütme, titreme ve ateş nöbeti gibi etkileri olan hastalık için acı şerbetin faydası zikredilmiştir. Sevgilin acı sözleri de âşık için şerbet gibidir.

2.5.8.2.4. Sıtma

Sıtma, sivrisinek sokmasından kaynaklanan ve terleme, titreme, üşüme ve ateş ile kendini gösteren bir hastalıktır. Sıtmanın neden olduğu ateş, âşığa sevgilinin dudaklarından gelmektedir. Sevgilin acı sözleri de âşık için acı şerbet gibidir. Bu durumda sevgilinin dudağı, hem âşığın sıtmaya yakalanmasına neden olur hem de hastalıktan kurtulması sağlar.

Lebi hem örtedi cânım hem aççığ söz didi ya ‘ni

Çüçüglükdin ısıtkanga açık şerbet irür nâfi ‘ (G. 307/3)

“Dudağı hem canımı yaktı hem de acı söz söyledi, tatlılıktan olan sıtmaya acı şerbet sıtmaya fayda sağlar.”

2.5.8.2.5. Delilik

Cünûn hastalığına yakalananlar, kendilerine ve başkalarına zarar vermemeleri için bağlanırlar. Aklını geri kazanması için büyü ve muska gibi tedavi yolları denenir. Ayrıca cünûn hastalığına tutulan birine nasih, öğüt vererek ve sabır tavsiye ederek onu iyileştirmeye çalışır.

Veh ki hem hûşumnu efsûn kılmadı efsûn u pend

Hem cünûnumnu kem iyley almadı zencîr ü bend (G. 130/1)

“Eyvah olsun ki büyü ve öğüt aklımı arttırmamış, zincir ve bağ da deliliğimi azaltmamıştır.”

2.5.8.3. Tedavi Yöntemleri

Beyitlerde ilaç için şerbet, tiryak, ilaç, merhem, derman, deva, şifa, daru, fetile kelimelerinin kullanıldığı görmekteyiz. Ayrıca tedavi yöntemi olarak kan aldirmek, perhiz, yaraları kızgın demirle dağlamak, göze sürme sürmek, kâfur ve anberin tozu kullanmak, delileri zincire vurmak zikredilmiştir. Tedavi araçlarından neşter, pamuk ve gözlük kullanılmıştır.

Sıtma hastalığı için kan alındığı zikredilmiştir.

Çu urdung nişter-i hicrân firâking sûzı kem boldı

Anıng dik kim ısıtma def` bolgay kimse kan algaç (G. 103/2)

“Sıtmayı def etmek isteyen kişinin kan aldığı gibi ayrılık neşterini vurduğun için ayrılık acısının yakıcılığı azaldı.”

Perhiz, sağlık için bazı yiyecekleri hekimin belirttiği ölçüde hiç yememe veya belli miktarda yemektir. Bir tedavi yöntemi olan perhiz, beyitte sevgilinin gözlerinin âşığının kanını azık edinmesi olarak zikredilmiştir.

Közlerin kanımnu kût iylerde sıhhat taptılar

Kim kılıpturlar gızâ bîmâr perhîz aşî dik (G. 337/5)

“Hastanın perhiz aşını gıda etmesiyle sağlık bulduğu gibi gözlerin de kanımı azık eyleyip sağlık buldular.”

Göz ağarmasının nedenin şaraptan ayrılmak olarak görüldüğü beyitte, gözlerin daha iyi görmesi için çare şişenin kırılıp gözlük yapılmasıdır.

Bâde hecridin akardı közlerim iy pîr-i deyr

Sındurur-sin şişesindin iyilegil ‘aynek manga (G. 14/7)

“Ey meyhaneci, gözlerim şarap ayrılığından ağardı, şişeyi kırıp onunla bana gözlük yap.”

Âşığın sağlıklı olma nedeni sevgilinin dudaklarını anmakla bulduğu şifa, güçsüz olma nedeni ise sevgilinin gözlerinin hastası olmasıdır. Âşık sağlık nedenini de hastalık nedenini de sevgiliye bağlamıştır.

Sıhhatim bolsa tapıp-min la‘li yâdının şifâ

Nâ-tüvân hem bolsam anıng közleri bîmârı-min (G. 497/2)

“Sağlığım varsa dudağı yâd etmekten şifa bulmuşumdur, güçsüz kalsam onun gözlerinin hastası olduğundandır.”

Âşığın gönül yarasının kanı için derman sevgilinin mahallesinin toprağından yapılan ilaçtır. Gönül kanı ve sevgilinin mahallesinin toprağıyla yakıya benzer bir ilaç yapılmıştır. Yakı, ağrıların azalmasını sağlar; âşığın gönül ağrıları ve yaraları bu sayede azalacaktır.

Köngül şikâfiga ol kûy tofragı kanı kim

Bu huşk dâru ile derdime devâ kılsam (G. 422/2)

“Gönül yarasının kanı için, onun mahallesinin toprağından yapılmış soğuk ilaç ile derdime derman kılsam.”

Merhem, çeşitli malzemelerin karıştırılmasıyla elde edilen ve yaralı deri üstüne sürülerek kullanılan ilaçtır. Beyitte, bir tedavi yöntemi olarak pamuğa merhem sürülerek yaralı bölgelerin üstü kapatılmaktadır. Âşığın gönül yaraları o kadar çoktur ki merhemli pamuklar ona yetmeyecektir.

Dâgıma endâze merhemlig mamukdın istegen

Könglüm içre biyle her yan dâg-1 endâze bil (G. 394/5)

“Yaralarım (onların) ölçüsünde merhemli pamuktan istersin (ama) gönlümün her yerinde böyle yaralar olduğunu bil.”

Delilerin çevreye zarar vermemeleri için zincire vurularak tedavi edilmesi beyitlerde zikredilmektedir. Şair bu durumu eleştirerek bu durumun akıl ortaya çıkarmayacağını söyler.

Ger cünûn def`igadur zencîr körgil kim kılur

Ol selâsil kaydıda divânelig peydâ hıred (G. 129/2)

“Deliliği def etmek için zincir vurulursa o zincir bağında delilik akıl ortaya çıkarır.”

2.5.9. Sofra, Yiyecek ve İçecekler

2.5.9.1. Sofra

İncelediğimiz beyitlerde sevgilinin yüzü ve güzelliği bir sofraya olarak betimlenmiştir. Ve bu sofranın tuzluğu sevgilinin ağzıdır.

Hân-1 hüsn ol yüz nemek-dân agzıdur ol hân ara

Nutk-1 şûr-engîzdin peydâ nemek-dânıda tuz (G. 223/2)

“Güzelliğinin sofrası olan o yüzündür, o sofrada tuzluk ağzıdır; acı dolu sözlerinden çıkan tuzluğundaki tuz (gibidir).”

Bir diğer beyitte de misafirsiz asla yemek yenmeyen Hz. İbrahim’in sofrası konu olmuştur.

İki ayırdı ki bir nânnı hânı içre Halîl

Anıng dik ikki uşatmağ imes turur imkân (Mkt.691/2)

“Halil, sofrası için ekmeği ikiye ayırdı, onun gibi (ekmeği) ikiye bölmenin imkânı yoktur.”

2.5.9.2. Yiyecek İçecekler

Beyitlerde yiyeceklerden arpa gömeci, ayva, badem, elma, bal, güllaç, kebab, kand, nan, piste, nemek geçmektedir. İçeceklerden kımız kullanılmıştır. Yiyecekler gerçek anlamından çok âşık ve sevgilinin güzellik unsurları için kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır.

Çileye giren birinin günlük yiyeceği bir bademdir. Badem ayrıca sevgilinin gözleri için benzetilen olmuştur. Sevgilinin uçuğu gül üzerinde bir damla bal; dudağı, teni ve sözleri şeker; ağzı ise fıstığa benzetilmiştir. Yine sevgilinin dudağı kan-ı nemek olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin ağzı ve acı sözleri tuza benzetilmiştir. Ayrıca yaraya tuz basılması beyitlerde geçmektedir.

Âşığın yüzü sarılığı nedeniyle ayvaya, kanlı gözyaşları akan yanakları da birer elmaya benzetilmiştir. Âşığın bağı ve gönlü aşk ateşiyle kebab olmuştur. Âşığın âhının ateşi üzerinden geçen kuş kebab olur.

İy Nevâyî ni ‘aceb salsa çüçüg cânımga şûr

Çunki bar ol nûş-lebning şekker-istânıda tuz (G.223/9)

“Ey Nevâyî, tatlı canıma tuz gönderse şaşılmaz çünkü onun tatlı dudaklarında tuz vardır.”

Sevgilinin dudağı üstündeki uçuğu, rengi ve şekli nedeniyle bir damla bal olarak tasavvur edilmiştir.

Uçug lebingde imes rize inçü la’l üzre

Ki berg-i gül üle bir katre bal imiş bildim (G.457/2)

“Dudağındaki uçuk değildir, gül yaprağı üzerinde bir damla bal ve dudağının üstünde inci dizisi gibidir.”

Aşağıdaki beyitte arpa ekmeği ve güllaç zikredilmiştir. Kişinin yaratıcıdan geldiğini bilerek yediği ve çık fazla tadı olmayan arpa ekmeği, tatlı ve daha çok sevilen bir yiyecek olan güllaçtan daha tatlıdır.

Lukme âgehlik ile sâlik eger iylese nûş

Yahşırak arpa kömeçi ki tegâfülde gülâç (G.104/6)

“Saliğın (kimden geldiğini) farkında olarak yediği bir lokma arpa gömeci, güllaçtan daha iyidir.”

Badem, halvete gren kişinin bir öğünlük yiyeceği olarak zikredilir.

Halvet itken ihtiyâr ilgide bir ibrik-i mey

Tang imes ger kılsa bir bâdâm ile her kün maaş (G.272/6)

“Elinde bir ibrik meyle halvet eden ihtiyar, günde bir badem ile geçinse buna şaşılmaz.”

Kebab, beyitlerde âşığın gönlü için kullanılmasının yanında âşığın âhımın ateşiyle yanan kuş için de kullanılır.

Kuş bolur âhım şerârı üstidin ötkaç kebâb

Belki çerh üzre melâyikning kanatı çörgenür (G.156/5)

“Âhımın ateşinin üzerinden geçen kuş kebab olur, belki felek üzerinden uçan meleklerin bile kanatlatı yanar.”

Beyitlerde şarap dışında bahsedilen içecek, ısrak sütünün mayalandırılmasıyla yapılan kımızdır.

Sâf mey câm ara ger dil-keşdür

Tostugan içre kımız hem hoştur (Msv. 689/166)

“Kadeh içindeki saf şarap, gönül çekicidir; çanak içindeki kımız da güzeldir.”

2.5.10. Yazı ve Yazıyla İlgili Unsurlar

Divanda yazı yazmak eylemiyle ilgili; yazmak, yazılmak, rakam kılmak, rakam eylemek, rakam etmek, rakam sürmek, rakam çekmek, rakam bolmak, rakam tapmak, bitimek, tahrir etmek kelimeleri kullanılmıştır. Yazıyla ilgili unsurlardan kalem, kilik, hâme, nâme, bitig, nâme, mektup, ruka, varak, safha, levh, kâğıt, midâd, dude, sevâd, defter, kitap, divân, nüshat, serh, harf, hatt, nokta, ser-hat, devat, nokta, şiraze kelimeleri kullanılmıştır.

2.5.10.1. Yazmak, Rakam Eylemek, Bitimek, Tahrir Etmek

Divanda yazmak, rakam eylemek, bitimek ve tahrir etmek eylemlerinden en fazla kullanılan yazmak olmuştur. Rakam ise kılmak, eylemek, etmek, sürmek, çekmek, olmak, tapmak yardımcı eylemleriyle birlikte kullanılmıştır. Bitimek ve tahrir etmek ise birer beyitte kullanılmıştır.

Sevgili tüm âşıklarına vefa mektubu göndermiştir. Ancak âşığa mektup gelmemiştir. Bunun nedeni ise âşığa sıra gelince kalemin kırılmasıdır.

Bitidi her sarı ‘uşşâkıga vefâ bitigin

Meger uşaldı yitirken zamân kalem bizge (G. 30/4)

“Her taraftaki âşıklarına vefa mektubu yazdı, ancak bize zaman geldiğinde kalemi kırıldı.”

Şair, içkinin etkisi geçmeye başlayınca tekrar içme ihtiyacı hissetmiş ve elleri titremeye başlamıştır. Bunun geçmesini sağlayacak ise sakinin tekrar içki sunması olacaktır. Böylece elleri titremeyecek ve yanlış yazmayacaktır.

Mini mahmûrlug rencidin âzâd itseng iy sâkî

Yazar-min gerçi ilgim titremekdin kilse ebter hat (G. 296/6)

“Ey saki, beni içkinin verdiği sersemlik eziyetinden kurtar; elim titrediği için yanlış yazıyorum.”

Sun‘, Allah’ın yaratmasıdır. Allah, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini yazarken kaleminden mürekkep damlamış ve sevgilinin beni oluşmuştur.

Hâl irür yâ sun‘ kilki safha-i ruhsâr üze

Hat rakam iyler zamânda hâmedin tammış midâd (G. 121/3)

“Yanağının üstündeki bendir veya yaratıcının kalemi yanağının sayfasında yazı yazarken kalemde mürekkep damlamıştır.”

Yazmak fiili, bazı beyitlerde kaderimizi kaydeden bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kalem, kilik-i kaza olarak nitelendirilmiştir. İnsanın sarhoş, salih

bir kişi veya talihli olması ezelde yazılmıştır. O nedenle şair öğüt verene seslenmekte ve öğütlerinin yersiz olduğunu, herkesin kaderini yaşadığını söylemektedir.

Nevâyî ösrük ise subh u şâm tanglama kim

Ezelde kilik-i kazâ çıktı bu rakam bizge (G. 30/7)

“Nevâyî, sabah ve aksam sarhoş ise ayıplamayın; çünkü ezelde kaza kalemi bu yazıyı bize yazmıştır.”

Ezelde çünkü rakam taptı sâlih u tâlih

Manga bu pendlerin bî-cihettür iy nâsıh (G. 105/1)

“Ey öğüt veren, ezelde iyi amel sahibi olmak ve şanslı olmak yazılmıştır o yüzden benim için bu öğütlerin yersizdir.

şairin seslendiği bir diğer kişi de müderristir. Medrese hocası olan müderris, akılı temsil eder. şair ise ona akıl yerine aşkın defterini yazmasını öğütler.

‘Işk sırrın kimse tahrîr itmedi takrîr hem

İy müderris dime köp efsane vü defterni yap (G. 72/8)

“Aşk sırrını kimse yazmadı ve sözle anlatmadı, ey müderris efsaneyi artık söyleme ve defterini yaz.”

2.5.10.2. Kalem, Kilk, Hâme

Divanda yazı yazma aletleri kalem, kilik, hâme olarak geçmektedir. Beyitte türü belirtilen kalem kamış kalemdir. Kamış kalemin içinde nal denilen lifler bulunur ve kalem olma aşamasında bu lifler temizlenir. Kamışın içindeki bu lifler bele ve aşığın kemiklerine benzetilmiştir. Kalem, beyitlerde aşığa ve sevgilinin kirpiğine benzetilmiştir. Kalem ayrılığın şerhini yazarken yarılıp içindekileri dökmüştür. Ayrıca kadehlerin üzerine yazı yazma geleneğinden bahsedilmiştir.

Sevgilinin, beli inceliğinden dolayı, kalem yapmakta kullanılan kamışın içindeki liflere benzetilmiştir. Belindeki kuşağı da kamışların boğumuna benzetilmiştir. Bu kuşağın üstünde de bir kalem taşımaktadır.

Berg-i ney ton içinde nâl kibi bili nihândur

Kalemi fûta kamyş bendi dik üstide ‘ıyândur (G. 204/1)

“(Sevgilinin) ney yaprağı renginde elbisesi içinde beli, nal gibi gizlidir; kalemi, kamyş bendi gibi kuşağının üstünde bellidir.”

Şair, bedenini bir kaleme benzetmiştir. Onun bedeni, sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerinin gamından kırılan bir kalem ve kemikleri de kamyşın içindeki lifler gibidir.

Hating gamıdın uşalğan kalem kibi bedenim

İçinde nâl kibi her taraf za‘if süngök (G. 343/3)

“Yüzündeki ayva tüyelerinin gamından bedenim kırık bir kalem gibidir, içinde zayıf kemiklerim her tarafındaki lifler gibidir.”

Âşığın ayrılığını anlatmaya kalem bile dayanamamıştır. Kalem, bir matem havasında kara renge bürünüp yakasını yırtmıştır.

Şikâf irmes kalemde kim firâkım şerhi yazganda

Yaka çâk iyleben çırmap kara bolmuş anga mâtem (G. 428/7)

“Ayrılığım şerhini yazan kalemdeki yarık değildir, yakasını yırtıp kara renge bulanıp matem tutmaktadır.”

Âşık için sevgilinin mahallesinin ve sevgilinin ayağının tozu bir sürmedir. Ancak bunu bulamayan âşık, sevgilinin mahallesinin toprağını anlatan ressamın kalemini gözüne sürme olarak çekmek ister.

Musavviri ki kılur kûyi gerdining rakamın

Koyung ki közge çikey sürme mili dik kalemin (G. 469/1)

“Ressamın mahallenin toprağını yazdığı kalemi bırakın da gözüme sürme diye çekeyim.”

Ayrıca sair, sanatını övmek için kalemi kullanmış ve kalemini Kelimullah esasına kaleminin içini de deniz yoluna benzetip kalemini; müşkin-rakam, güher-bar, nükte-feşan, nükte-pas, gevher-pas, şeker-riz olarak nitelendirilmiştir.

Til ü hâmem cihânnı tuttı ammâ hüsnüğü ‘ışkım

Kalem hem iyley almak nakş u til dağı edâ kılmak (G. 327/3)

“Dil ve kalemim cihanı ele geçirmiştir ama güzelliğini ve aşkımlı, kalem ile yazıp dil ile anlatamam.”

Ger zer-efşân kılsa tezhîb ehli nevk-i hâmesin

Dür-feşân irmes Nevâyî kilik-i gevher-pâşî dik (G. 337/9)

“Süsleyiciler kalemlerinin ucunu altın saçan yapsalar bile Nevâyî'nin mücevher saçan kalemi gibi inci saçıcı değildir.”

Şairin şiirleri birer incidir. Bu inciler, şairin deniz yolu olarak nitelendirdiği kaleminin içinden dökülmektedir.

Nevâyîyâ kaleming cevfi bahr yolu mudur

Ki turmayın içidin dürr-i şâh-vârkilur (G. 173/4)

“Ey Nevâyî, kaleminin oyuğu içinden durmadan şahlara yakışır inci gelen deniz yolu mudur?”

Şairin kalemi, şeker kamışından yapıldığı için şeker saçmaktadır; başkalarının kalemi normak kamıştan yapıldığı için onların şeker saçması beklenmez.

Ger Nevâyî kilik-i dik il kilik-i şekker-riz imes

Ayb kılma bir dik olmas ney-şeker birle garav (G. 532/7)

“Eğer başkalarının kalemi, Nevâyî'nin kalemi gibi şeker saçmazsa ayıplama çünkü şeker kamışıyla kamış bir olmaz.”

Beyitlerde “Allah önce kalemi yarattı ve kendisine 'yaz' dedi. Kalem 'ne yazayım Yâ Rabbi deyince 'kaderini yaz' dedi. Kalem de o anda olanı ve kıyâmete kadar olacakları yazdı.” şeklindeki hadîs-i şerife de vurgu yapılmıştır. Bu nedenle kalem, kudret hamesi, kilik-i kudret, kilik-i kaza terkipleriyle insanın yaratılışı ve kaderinin yazılmasıyla ilgili beyitlerde kullanılmıştır.

Akıl ile âşıklığın bir arada olamacağını anlatan beyitte, ona akıl yazılmamasını çünkü kaza kaleminin onun için âşıklık yazdığını söyler.

Köp hired hattın Nevâyî sarı çikme iy refik

Kim anga kilik-i kazâ 'âşıklık iyleptür rakam (G. 415/7)

“Ey arkadaş akıl yazısını Nevâyî tarafına çekme, ona kaza kalemi âşıklık yazmıştır.”

Ni ihtiyâr sanga vü manga ki kilik-ikazâ

Ezelde yazdı ni mecrûhdur u ger râcih (G. 105/3)

“Kaza kalemi neyin yaralı veya tercih edilen olduğunu ezelde yazmıştır, sana ve bana seçim yoktur.”

Ezel sûret-geri maksûdı gûyâ kim sin irken-sin

Çu kudret hâmesidin zâhir itti mâ vü tîn sûret (G. 87/8)

“Ezel ressamının amacı senmişsin gibi kudretinin kalemiyle su ve çamurdan suret yarattı.”

2.5.10.3. Midâd, Dûde

Divanda yazıyla ilgili unsurların en çok kullanılanlardan biri de midad yani mürekkeptir. Mürekkep siyah renginden ötürü ben, ayva tüyleri, gözbebeği ve ayrılık ateşinin dumanı ile ilişkilendirilmiştir. Beyitlerde aşkın yarasının kanı ile ilişkilendirilip kırmızı rengi de vurgulanmıştır. Bazı mürekkeplerde misk kullanılması dolayısıyla misk ve hatla birlikte anılmıştır.

Şairin şiirlerinin insanları ağlatmasının nedeni, mürekkep olarak ayrılık ateşinin dumanının kullanmasıdır.

İy Nevâyî ni 'aceb ger nazmım ilni yıglatur

Kim yazılmış hecr otıning dûdesidin defterim (G. 431/7)

“Ey Nevâyî, ayrılık ateşinin dumanından yazılmış defterim nedeniyle şiirlerim başkalarını ağlatıyorsa buna şaşılmaz?”

Aşağıdaki beyitte mürekkep olarak kullanılan aşkın gözbebeğidir.

Midâd itken karagımnı kılıban kirpikim hâme

Közümning perdesidin özge kâğıdka sevâd itme (G. 551/5)

“Göz bebeğimi mürekkep edip kirpiğimi kalem edip gözümün perdesinden başka kâğıda yazı yazma.”

2.5.10.4. Defter, Kitâb, Divân

Beyitlerde Nevâyî; defteri, divan veya mesnevi kelimeleri yerine kullanmıştır. Dört divanını dört defter olarak ifade etmiştir. Sevgilinin yüzü gül defteri olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca defter belli özelliklerin ve bu özelliğe sahip insanların anlatıldığı bir eser olarak karsımıza çıkar. Bu nedenle delilik defteri, aşk defteri, takva defteri gibi ifadeler kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü olan güzellik divanının ilk beyiti sevgilinin bitişik kaşlarıdır.

Bî-‘aded nâzı bile bî-had niyazım şerhide

Defterî yazıp atın koymak bolur nâz u niyâz (G. 226/4)

“Sayısız nazı ve benim sınırsız duamın şerhinde; defteri yazıp adını naz ve niyaz koymak (uygun) olur.”

Sevgilinin yüzü, güzellik kitabından seçilmiş nadir bulunan bir yapraktır.

Cemâldin garaz ol çihredür bu turfe varak

Meger ki hüsn kitâbının intihâbı irür (G. 163/4)

“Güzelliğinden kastetilen, güzellik kitabından seçilmiş ve görülmemiş bir yapraktır.”

Güzellik divanının ilk beyiti, sevgilinin birbirinin aynısı olan bitişik kaşlarıdır.

Hüsn divânı üze matladur ol peyveste kaş

Kâtib-i takdir anıng mısra‘ların yazgan tutaş (G. 272/1)

“Güzellik divanı üzerinde o bitişik kaşların ilk beyit gibidir, kader yazıcısı onun mısralarını yazarken (divan) yanmıştır.”

Öler hâlin Nevâyî iyledi nazm

Yazıng elbette divânımga anı (G. 669/9)

“Nevâyî, ölecek gibi olan hâlini nazmetti, divanıma elbette o nazmı da alın.”

2.5.10.5. Name, Bitig, Mektup, Ruka

Bir haberleşme aracı olan mektup, sevgili ile âşık arasında yazışmaları ifade için kullanılmıştır. Sevgili bir beyitte âşıklarına vefa bitiğiyle cevap vermiştir ancak sıra saire geldiğinde sevgilinin kalemi kırılmıştır. Âşık, sevgilinin mektubunu bir muska gibi canına şifa versin diye boynunda taşımaktadır.

Âşık, sevgiliye kavuşma ümidiyle olumlu yanıt bekleyerek mektup yazmaktadır ama mektup yerine payına düşen cehennem azabıdır. Sevgilinin mektubu âşığa hayat olmak yerine âşığın aklını alıp onu öldürmektedir.

Müjde-i vasl u hayât olgay didim nâmeng velik

Hattı bî-hûş iyleben katl iyledi mazmûn mini (G. 633/5)

“Mektubun kavuşma müjdesi ve hayat olacak mı dedim ancak yazısı aklımı alıp sözleri beni katletti.”

Muskalar, hastaya şifa olmak için yazılır. Âşık muska yerine boynuna sevgilinin mektubunu asmaktadır.

Nâmesin boynumga astım derdime birdi şifâ

Ol kitâbet hırz-ı cân irmiş dimeng mektûb imiş (G. 257/3)

“Mektubunu boynuma astım ve derdime şifa verdi, o yazıya mektup demeyin o can koruyucuymuş.”

Mektup iletmede kuşların kullanıldığını gördüğümüz beyitte göz, yâre sarı bir mektup ileten kuşa benzetilmiştir. Ayrıca beyitte göz seğirdiği zaman şifa olması için bir halk inancı olarak saman yapıştırıldığını anlayabiliyoruz.

Köz ki uçkan çağda üstige yapışturdum saman

Nâme-ber kustur ki sarıg ruka iltür yâr üçün (G. 508/2)

“Gözüm seğirdiği zaman üstüne saman yapıştırdım, gözüm sanki mektubumu ileten bir kuştur ve yar için sarı bir mektup iletir.”

2.5.10.6. Harf, Hatt, Nokta, Ser-hat, Sevad

Yazı demek olan hat kelimesi sevgilinin bahsedildiği beyitlerde yüzdeki minik ayva tüyleri de ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Yazı türü olarak reyhan, sülsi ve gubar geçmektedir. Şair, sevgilinin yanağını yazı yazılabilen bir sayfa olarak hayal etmiştir. Bu sayfadaki yazıların gönül çekiciliğinden bahsettiği beyitte eğer yazı yazılacak yaprak güzel olmazsa yazının da güzel olmayacağını belirtmiştir.

Şairin şiirini övdüğü beyitte, hamsenin içinde bulunan bir harf bile içinde yüz inci bulunduran bir deniz gibidir.

Hamse içre ki anga her bir harf

Bahr irür zımnıda yüz dürr -i şigerf (Msv.689/48)

“Hamsedeki her harf, içinde değerli yüz inci bulunan bir denizdir.”

Sevgilinin yanağı bir sayfaya, ayva tüyleri de yazıya benzetilmiştir. Yazı yazmak ile ilgili olarak yazının güzel olabilmesi için yazı yazılacak sayfanın güzel olması gerektiği dile getirilmiştir.

Körünür gül gibi ‘ârızda müşkin hat besi dil-kes

Varak ger hûb imestür hûb imes yazmak müyesser hat (G. 296/8)

“Gül gibi yanağında çok gönüller çeken misk kokulu hat görünür, yaprak eğer güzel değilse kolayca yazı yazmak da güzel değildir.”

Hating vasfıda her ni kim sevâd itmiş köngül andın

İrür bir ‘anberin zencir sevdâ ehliga her hat (G. 296/7)

“Ayva tüyünün özelliklerini her kim yazmışsa sevda ehlinin gönlüne her hat bir anber kokulu zincirdir.”

Reyhani hat, Kur’an-ı Kerim-in yazılmasından kullanılmıştır. O nedenle şair, yeşil hattıyla bu gülşenin yani dünyanın ölümlü olduğunu söyler. Bunu da kudret kaleminin yazdığı reyhan-ı bahardan okumamızı ister.

Sebze hattı birle bu gül-şen bekâsız irkenin

Kilk-i kudret yazdı reyhân-ı bahârıdın oku (G. 543/5)

“Yeşil hattıyla bu gülşenin ölümlü olduğunu, kudret kaleminin yazdığı baharın reyhanından oku.”

Gubari hat, çok küçük yazılan bir hattır. Güneşe baktığımızda uçuşan küçük zerrelere görmemiz gubar içinde güneş olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin yüzü güneşe, ayva tüyleri de gubar yazısına benzetilmiştir.

Gubâr içinde kuyaş tang imes bu tangdur kim

Köründi yüz ü hatıngdın kuyaş içinde gubâr (G. 137/4)

“Tozların içindeki güneşe şaşılmaz; yüz ve ayva tüylerin gibi, güneş içinde tozların görülmesine şaşılır.”

Ser-hat, örnek olarak yazılmış ve diğerlerinin ona bakarak yazdığı yazıdır. Beyitte yüz bir sayfa kaşlar da ser-hat olarak nitelendirilmiştir. Allah, güzelin kaşlarını diğer güzeller için örnek olarak yazmıştır.

Cemâling safhasıga ikki kaşing matla'ıdur kim

Yazıptur kâtib-i sun' anı hüsn ehli için ser-hat (G. 296/2)

“Güzelliğinin sayfasında iki kaşın yaratıcının onu güzeller için örnek olarak yazdığı bir matladır.”

Sevgilinin yüzündeki göz, ağız, burun kirpik, kaş, ayva tüyleri gibi güzellik unsurları da yazıyla ilgili unsurlardan nokta ve hat olarak nitelendirilmiştir.

Rem yigen könglüm kusın tutmakka gûyâ safhada

Nokta vü hat birle saçıp dâne yaymış dâmını (G. 638/4)

“Ürken gönül kuşunu tutmak için; yüzeye, nokta ve yazılarla dane saçıp, tuzağını yaymış gibidir.”

2.5.10.7. Evrâk, Varak, Safha, Levh, Kâğıd

Üzerine yazı yazmak için kullanılan bir malzeme olan kâğıdın; beyitlerde sarı, siyah ve kırmızı renklerinden bahsedilir. Varak, safha, levh ise üzerine yazı yazılması için kullanılan diğer unsurlardandır. Beyitlerde sevgilinin ve âşığın yüzü, âşığın canı, felek ve

göz perdesi birer sayfa olarak düşünölmüştür. Sevgilinin yüzü gül rengine, âşığın yüzü ise sarı renkte sayfalardır.

Sevgilinin dudağı ve beninin özellikleri yazmak için âşığın canı sayfa, yarasının karası mürekkep olarak kullanılmıştır.

Lebi birle mingi vasfin yazay disem münâsibdür

Varak cân safhası dâgım karasından midâdı hem (G. 449/2)

“Dudağı ile beninin özelliklerini yazayım desem, canımın sayfa, yaramın karasını mürekkep yapsam uygundur.”

Bu beyitte; gül yanak, kızıl kâğıt ve ayva tüyleri ise yeşil yazıdır. Sevgilinin gül yüzü, yeşil ayva tüyleriyle süslenmiştir.

Gül-i ruhsâringa köp zîb birdi sebze-i hatıng

Be-gâyet hoş-nümâ irmis kızıl kâğıdda ahzar hat (G. 296/3)

“Gül yanağını ayva tüylerin güzelleştirdi, kırmızı kâğıt üzerine yeşil yazı güzel gözüküyormuş.”

Misk kokulu sayfaya mürekkeple yazılan yazı, sevgilinin yüzünü ve ayva tüylerini hatırlatmaktadır.

Safha-i müşkîn üze yazıp hat-ı müşkin-tırâz

Yâd birdi hatt-ı müşkîn ü ruh-ı gül-fâmını (G. 638/3)

“Misk kokulu sayfa üzerine misk kokulu hattını süsleyen yazı yazıp gül renkli yanağını ve misk kokulu ayva tüylerini hatırlattı.”

Âşığın yüzü, sarı bir kâğıda benzetilmiştir. Akan kanlı gözyaşları da bu sarı kâğıdı yavaş yavaş kırmızı bir kâğıda dönüştürmektedir. Beyitte ayrılıktan sararmış bir çehreyle kanlı gözyaşları döken âşığın yüzünün, bu kanlı yaşlarla dolması resmedilmiştir.

Katre katre kan yaşımın çihrem olmuş iyle kim

Tim tim itkeyler kızıl kâğıdnı kim bolgay sarıg (G. 313/4)

“Damla damla kan yaşıyla yüzüm sarı olan kâğıdın damla damla kızıl bir kâğıt olması gibidir.”

Gözün karasının mürekkep, can yüzeyinin yaprak olduğu beyitte göz ve canın kıskançlığından mektubun yazılamama ihtimali vardır. Bu kıskançlığın sebebiyse sevgiliye ulaşmak için gözün ve canın yarışmaları olmalıdır.

Köz sevâdımın kara cân safhasın kıldım varak

Bu ikining reşkidindür ger sanga yazman bitig (G. 344/4)

“Göz karasından mürekkep, candan yaprak yaptım; eğer sana mektup yazamazsam bu ikisinin kıskançlığındandır.”

Âşığın derdi o kadar çoktur ki bu dertleri yazsa ancak feleğe sığdırabilir. Dertin çokluğu gibi âşığın gözyaşı da çoktur. Bu gözyaşları bir deniz oluşturmuştur, felek kâğıdı bu denizden nemlenebilir ve yazılan silinebileceği için bir anlamı kalmaz.

Yahşı irdi safha-i eflâk derdim yazgalı

Bahr-i eşkim mevcidin barın nem itting ‘âkibet (G. 76/2)

“Feleklerin üstüne derdimi yazmak iyiydi ama gözyaşımın denizinin coşkunluğundan tümünü sonunda ıslattın.”

Âşık, sevgiliye mektup yazarken yazılanların eksik olduğunu düşünen gözler, bir damla yaşı dertleri anlatması için işaret olarak bırakmıştır.

Yoksa nâmem safhasın bir katre kan itti nişan

Kan yaşım mahzûn köngül derdin sanga yazganıda (G. 597/4)

“Mahzun gönlümün derdini, sana yazarken mektubumun üstünde bir damla kanı yoksa kanlı gözyaşım mı işaret bıraktı?”

2.5.10.8. Devât, Şîrâze

Devat, kalem koymaya yarayan uzun bir sapı ve hokkası bulunan bir alettir. Âşık, sevgilinin ayağının toprağını sürme niyetine gözüne sürmektedir. Bu özelliğini yazmak için en iyi mürekkep sürmeli gözün karası, en iyi divit ise bu sürmenin saklandığı göz olacaktır. Bunlar olmayınca âşık bunu yazamamıştır.

Hâk-i pâyi hassiyetde sürmedür dip yazgalı

Köz sevâdı dik kara köz dik devâtım yok idi (G. 665/3)

“Ayağının tozunun özelliği sürmedir diye yazmak için göz karası gibi mürekkebin ve göz gibi divitim yoktu.”

Şîrâze, sayfaların dağılmasını önleyen ve onları düzgün tutmaya yarayan şerittir. Sevgilinin saçları dağınıklığıyla bilinse de Nevâyî'nin şiirinin sayfaları saçlardan da dağınıktır. Nevâyî, bu dağınıklığı gidermek için bu sayfaların cildine saçların telinden yapılmış bir şîrâze istemektedir.

Nevâyî nazımının evrâkı zülfüngdin perisândur

Anıng cildiga zülfüng târıdın şîrâze ister-min (G. 520/7)

“Nevâyî, şiirinin yaprakları zülfünden de perişandır. Onun cildi için saçının telinden şiraze istiyorum.”

2.5.11. Alışveriş

Alışveriş, bir tür alım verim yani değiş tokuş işidir. Alınan bir şeyin karşılığı olarak aynı değerinde başka bir şey vermektir. Beyitlerde alışveriş karşılığı olarak “alığ satığ” ifadesi kullanılmıştır. Divanda alışveriş ile ilgili alışverişin yapıldığı mekân olarak bazar, dükkân, kâr-hane, kâr-gâh kelimeleri kullanılmıştır. Bazar-ı hüsn, hüsn bazarı terkihiyle kullanılan bazar, sevgilinin güzelliğiyle ilişkilendirilmiştir.

Güzellik pazarında âşık, ay gibi güzel sevgiliye müşteri olmuştur. Bunun için onun bedelini satıcı ile kararlaştırmak ister ancak ona değer biçecek biri yoktur.

Hüsn bâzârıda min boldum ol ayga müşteri

Kim mukarrer iylegey âyâ meh-i tâbânga narh (G. 115/4)

“O ay gibi güzel sevgilinin, güzellik pazarında müşterisi oldum; acaba o sevgilinin değerini kim kararlaştırabilir.”

Suçluların, kalabalık yerler olmasından dolayı pazarda dolaştırılması ve teşhir edilmesi yaygın bir gelenektir. Beyitte aşk suçunu işleyen âşık ibret olsun diye boynuna ip bağlanarak pazarda dolaştırılmaktadır. İki pazar sokağının kesişmesiyle oluşan dört yol ağzına çarşı denir. Dört Pazar, ifadesi çarşığı ifade etmek için kullanılmış olabilir.

Belki boynum bağlaban ‘uşşâk ‘ibret algalı

‘Işk mülki tört bâzârıda südre kizdürüng (G. 350/4)

“Belki âşıklar, ibret alır diye aşk mülkünün dört pazarında boynumu bağlayıp sürüyüp gezdirin.”

Gönül, bir şehir veya bölgenin güvenliğinden sorumlu olan şihneye benzetilmiştir. Bu beyitte pazarda ve dükkânda şihnenin sözünün geçtiği gibi âşıklar için de gönlün sözünün geçtiği belirtilmiştir.

Ehl-i sevdâ işitür her ni köngül dise ki bar

Şihne buyrugıga bâzâr u dükân içre nefâz (G. 133/4)

“Şihne emrinin pazar ve dükkân içinde etkili olduğu gibi gönül her ne dese âşıklar onu işitir.”

Beyitlerde sosyal hayat içinde alışveriş ortamından çok sevgili âşık arasında bir alışverişten bahsedilmiştir. Beyitlerde sevgili için haridâr ve müşteri olan, âşıktır. Âşığın en büyük nakti de ömrü, canı ve dinidir.

Bâzâr-ı hüsni devride her niçe hayl-ı hat

Kıldı gulûv velik haridâr-min henüz (G. 218/4)

“Güzellik pazarının etrafını ayva tüyleri yağmalamasına rağmen ben hâlâ onun alıcısıyım.”

Kınanın çeşitli hastalıkların tedavisinde ve soğutucu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Âşık bu nedenle sevdadan kurtulma için ömür nakdini kına pazarına sarf etmeyi planlamaktadır.

Ömr nakdin sarf itey dir-min hınâ bâzârıda

Tâ kutulgay hâtırım sûd u ziyân sevdâsıdın (G. 488/2)

“Gönlüm, sevdasının fayda ve zararından hatırım kurtulsun diye; ömrünün birikimini, kına pazarında harcamayı istiyorum.”

Ölçü aletleri olarak; terazi, direm, mizan kelimeleri kullanılmıştır. Malın değeri baha, narh ve ucuz kelimeleriyle ifade edilmiştir. Âşık için sevgili yolunda harcayacağı canı değersizdir. Âşığın viran gönlünü biri almak istese bunun için bir bedel ödemesine bile gerek yoktur. Âşıkların yaptığı alışverişten tek kârları, gamdır. Alışveriş için gümüş, altın ve dinarın kullanıldığını görülmektedir.

Âşık, bu beyitteki alışverişte bir öpmek için canını ve gönlünü ortaya koymaktadır. Ancak alışverişte anlaşmaları, öpücüklerin artması veya sevgilinin karşılığında alacağı can ve gönülden birini tercih etmesiyle mümkün olacaktır.

Cân u könglümni bir öpmekke tiler-sin unaman

Artuk iyle adedin yoksa bahâsın öksüt (G. 74/2)

“Bir öpücük için can ve gönlümü istersin, (öpücüğün) sayısını arttırmayınca ya da ücretini eksiltmeyince ben razı değilim.”

Miskal, değerli madenleri ölçmek için kullanılan bir ölçü birimidir. Sevgilinin değerli bir maden gibi olan dudağı için karşılık, bir miskali için yüz bin candır.

Dime bir öpmek ni irkin la‘lidin cânânga narh

Ni sorar-sin angla bir miskâli yüz ming cânga narh (G. 115/1)

“Dudağından bir öpmenin değeri nedir deme, bir miskalinin yüz bin cana değer olduğunu anla.”

Aşk mahallesinde rakiplerin dinar harcadığı yerde Nevâyî’nin tek sermayesi yaralarından döktüğü karalardır.

‘Işk kûyide Nevâyî saçsa dâğıdın kara

İyledür kim muhteşem il iylegey dinâr harc (G. 99/9)

“Aşk mahallesinde başkalarının dinar harcadığı yerde Nevâyî, yaralarından karalar saçsa, bu (daha) muhteşemdir.”

Âşık gönlünü o kadar değersiz görmektedir ki birinin ona alıcı olması bile yetmektedir. Viran olan bu gönlün bir değeri yoktur.

Ger mining könglüm haridârı durur bir lutf bes

Nakd hâcet irmes âhir isteseng virânga narh (G. 115/6)

“Eğer gönlümüm alıcısı olup, sonunda bu viranın değerini sorarsan, onun için ücret gerekmez bu iyiliğin bile yeter.”

Âşığın tek alıcısı dert ve gamdır. Sevdalı âşık, kendini satın alan dert ve gamın onu başkasına satmasından korkmaktadır.

Satmangız ‘âlemga sevdâyî isem iy dert ü gam

Kim manga ‘ışk içre dâyim siz haridâr irdingiz (G. 217/6)

Ey dert ve gam, aşk içinde her zaman bana alıcı olan sizsiniz; sevdalı diye beni, âleme satmayın.”

Aşağıdaki beyitte bir malın fiyatını duyurmak için bir pazar geleneği olan tellallıktan bahsedilmiştir. Gülün alıcısı çok olduğu için tellala da gerek yoktur.

Gül haridârı çu köptür bolma köp iy bâğ-bân

Zîb üçün meşşâta yâ satmak üçün dellâlesi (G. 631/6)

“Ey bahçıvan gülün alıcısı çoktur, süslenmesi için süsleyiciye veya satmak için tellala gerek yoktur.”

Şarabın terazide tartılarak satıldığını anladığımız beyitte şair, ölçümde terazi kefesinde kullanılan taş yerine meyhaneciye büyük bir kadeh kullanmasını tavsiye edilmektedir.

Vezn üçün peymâneni kılğıl ulug iy mey-fürûş

Kim imes tartar üçün hâcet bu mîzânımga taş (G. 267/8)

“Ey meyhaneci, ölçü için kadehini büyük tut; bu teraziye ölçü çekmek için taş lazım değildir.”

Dünyanın geline benzetildiği beyitte gelin, dünya zevkleridir. Dünya zevklerini alıp en değerli şeyi olan dini birikimi terk etmek insanın ömrünü satıp ölüm aldığı bir alışverişe benzetilmiştir.

Algalı dünyâ ‘arûsın iy ki satting nakd-i din

‘Ömr satıp merg almag angla bu satıg alıg (G. 313/6)

“Dünya nimetlerini alıp, dinini sattın; bu alışveriş, ömür satıp ölüm almak gibidir.”

Sürme için en iyi terazi yine âşığın gözlerine çektiği sürme olacaktır. Gözler terazinin iki bölmesine benzetilmiştir.

‘Işk ehli satkun alsa izing tûtiyâsıdın

Kılgıl terâzû ikki közümning karasıdın (G. 528/1)

“Aşk ehli izinin (ayağının tozunun) sürmesinden satın alırsa, teraziyi iki gözümün karasından yapsın.”

Âşık, canını verip sevgilinin ayağının toprağını satın alıp gözüne sürmüştür. Can verip almasına rağmen ucuza aldığı için bu malın değerini anlayamadığı söylemektedir. Âşık için canı, sevgilisi karşısında ucuz bir değere sahiptir.

Közge saldım cân birip alıp ayağı tofrağın

Anglaman kadrini kalânıng çu almış-min uçuz (G. 215/6)

“Can verip aldığın ayağının toprağını gözüme sürdüm, bu malı ucuz aldığım için değerini anlamam.”

2.5.12. Sihir, Tılsım

2.5.12.1. Sihir

Sözlük anlamı ‘bir şeyi olduğundan farklı göstermek, aldatmak, oyalamak, birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek’ manalarında masdar olan sihir kelimesi ‘hile, aldatma, sebebi gizli kalan iş’ demektir (Çelebi, 2009: 170). Sihir, yaşam içinde gözle görülmeyen güçlerin varlığından korunma, olayların asıl nedenini saklayarak kişilerin üstünde güç elde etme ve tabiata hükmetme amaçlarıyla insanların ilgisini yaşam boyu çekmiştir.

Beyitlerde sihir, sevgilinin âşığı etkilemesi ve âşığın aklını başından alması bakımından sevgili ile ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin gözü, saçları, beni, mektubu ve sözleri sihirli bir nesnedir. Göz sahir, füsûn-ger, füsûn-sâz, sihr-sâz ve cadı olarak nitelendirilmiştir.

Sevgilinin özellikleri arasında vefa ve nazla birlikte anılan sihir, güzel tarafından gönül almakta kullanılır.

Geh vefâ geh nâz u geh efsûn bile özgenesin

Körgüzüp her lahza dil-berligda bir türlügine (G. 583/2)

“Bazen vefa, bazen naz ve bazen sihirle her an gönül almakta bunların bir türünü gösterir.”

Gözlerin birer sihirbaza benzetildiği beyitte; bu gözler, misk ile saçların bağlarını çekici hale getirmektedir. Bu beyitte sihir için yazılan muskalarda miskin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Zülfüng allında füsûn-ger közlering her gûşedin

Gûyî ol müşkîn bilen kaydını iyelerler füsûn (G. 461/3)

“Saçlarının karşısında sihirli gözlerin her köşeden sanki o misk ile (saç) bağını büyülüyorlardır.”

Sevgilinin sözlerinin büyüleyici olması âşık tarafından arzu edilen bir durumdur. Bu istenilen güzelin gözü katil, kaşı bela, sözleri sihirlidir. Ancak cihanda böyle bir güzel yoktur.

Közi kâtil kaşı âfet agzınıng nutkı füsûn

İsterem lîkin cihânda yok turur mundak sanem (G. 412/7)

“Gözü katil, kaşı afet ve sözleri sihirli birini isterim; ancak cihanda bunun gibi bir güzel yoktur.”

Can bağışlayıp mucize gösteren dudak icaz ehli, ben ise sihir ehli olarak nitelendirilmiştir. Mucizeler, peygamberlere verilen özel güçler olduğundan mucize sihirden, dudak benden üstün tutulmuştur.

Leb-i cân-bahşing oldı yokkarı ol hâl-i câdûdın

Ki-ting irmestür i'câz ehli vü sihr ehliga pâyê (G. 572/4)

“Can bağışlayan dudağın, o cadının beninden üstün oldu; çünkü icaz ehliyle sihir ehli birbirine denk değildir.”

Sevgilideki kötü özelliklerin nedeni, rakipten öğrendiği sihir ve değişik hünerlerdir. Sevgilinin rakipten sihir ve değişik hünerler öğrenmesi, perinin şeytandan hilecilik öğrenmesi gibidir.

Rakîbdin ol ay efsûn bile fen örgermiş

Perîga div ni ta'lim kıldı körbüzlük (G. 340/4)

“Şeytan periye nasıl hilekârlık öğretirse rakipten (o sevgili) de sihirler ve hüner öğrenmiştir.”

Mektup ve efsunun bir arada kullanıldığı beyitlerde genellikle âşığın sevgiliden gelen mektubu muska niyetine boynuna astığını görmekteyiz. Aşağıdaki beyitte sevgili tarafından gelen gönül çelen mektup, bir sihirbaz olarak nitelendirilmiştir. Bu sihir, âşığın hem vücudunun düzenini hem de gönlünün neşesini almıştır. Bu beyitte sihrin insanları olumsuz olarak etkilemek amacıyla yapıldıklarını da görmekteyiz.

Tâ ni efsûn kıldı ol sâhir ki dil-keş nâmesi

Aldı hem cismim karârı hem köngül ârâmını (G. 638/5)

“O sihirbazın gönül çeken mektubu, hem bedenimin düzenini hem de gönlümün neşesini alan nasıl bir sihirdir?”

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin gözlerine karşı sihir yapmaktadır; ancak yapılan sihir, cadı gözleri etkilememektedir. Çünkü gözlerin sihri, âşığın sihrinden daha kuvvetlidir.

İki cādû közüngge şerh-i hâlimdin terahhum yok

Egerçi sihrlere kılğum durur anıng edâsında (G. 11/7)

“İki cadı gözüne hâlimi açıklasam ve her ne kadar onun gerçekleşmesi için sihir yapsam da merhamet yok.”

Bir tür gösteri sanatı icra eden hokkabazlar; ağızdan ateş çıkarıp, kukla oynatıp, gözbağcılığı ile para karşılığında oyunlar oynamak gibi işler yaparlar. Beyitte aşk, bir

hokkabaza benzetilmiştir. Bu hokkabazın sihir ve tılsımları, âşıklar için ayrılığın bir gecesi bile yüz yıl gibi görünür.

Hecr kim bir tünni yüz yıl körgüzür ışk ehliga

Bu müşabid 'ışkning efsûn ile nirengidür (G. 164/3)

“Âşıklara ayrılık gecesi yüz yıl gibi gelir, bu durum hokkabaz aşkın sihri ve tılsımıdır.”

Âşıklığın işaretlerinden biri olan deliliği ve bunun sonucu etrafa verilen zararları engellemek için delilerin zincirle bağlanması eskiden beri karşılaşılan bir durumdur. Delilikten kurtulmak için bu zincir kullanılırken, aklının başına gelmesi için de sihir kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte âşık sihrin aklını arttırmadığını, zincirin de deliliğini azaltmadığını belirtmektedir.

Veh ki hem hûşumnu efsûn kılmağı efsûn u pend

Hem cünûnumni kem iyley almağı zencîr ü bend (G. 130/1)

“Eyvahlar olsun ki sihir ve öğütler aklımı arttırmadı, deliğimi de zincir ve bağ azaltmadı.”

Hintli büyücülerin meşhur olduğu bilinmektedir. Sevgilinin çene çukurunda bulunan ben, hem rengi hem de büyücülüğünden dolayı Hintli sihirbaza benzetilmiştir. Çene çukurunda bulunan ben, ateşle bir gösteri yapmakta ve kaşın gölgesi sevgilinin gıdısına yansımaktadır.

Hindû-yi sâhir durur devr-i zenahdânıda hâl

Tavk-ı gabgab şeklidin bir 'aks-i mihrâbın körüng (G. 370/3)

“Çene altındaki gerdanlık şeklinden mihrabın yansımasını bakın; bunu yapan çene çukurunun çevresindeki ben, sihirbaz Hindu'dur.”

Kuran'da da geçen Samiri, sihirbazların ustası olarak bilinir. Samiri İsrailoğulları'nı ziynet eşyalarından buzağı şekilleri yapıp tapmaya ikna etmiştir. Sihirbazların ustası olduğu söylenen Samiri'nin, sevgilinin gamzesinin öğrencisi olduğu söylenmekte ve sihir konusunda gamzenin Samiri'den üstün olduğu belirtilmektedir.

Kaysı sâhir kim didi kim Sâmirî şâgirdi-min

Didi gamzeng kim irür şâgirdim üstâding sining (G. 365/2)

“Samiri’nin öğrencisiyim, diyen o sihirbaza; gamzen, senin üstadın olan (Samiri) benim öğrencimdir dedi.”

Kuran’da da geçen Hz. Musa’nın Firavun sarayında büyücüler ile arasında yaşanan olaya telmih yapılmıştır. Büyücüler asalarını yere attıklarında yaptıkları sihirden dolayı asaları koşuyormuş gibi görünmüştür. Hz. Musa, asasını attığıdaysa asa yılanı dönüşmüştür. Nevâyî, kalemini Hz. Musa’nın asasına benzetilmiştir.

Nevâyî sihr imes gûyâ Kelimu'llâh ‘asâsıdur

Bu mucizler ki zâhir boldı kilik-i nükte-pâşımında (G. 595/9)

“Nevâyî, nükte saçan kaleminde ortaya çıkan bu mucizeler sihir değildir sanki Hz. Musa’nın asasıdır.”

Hz. Peygamber’in bir hadisinde “Güzel ifadede sihir vardır.” hadisinin de etkisiyle şairlerin sözleri ve şiirleri etkileyicilik hususunda sihre benzetilmiştir.

Aytay iy nazm ilide nâdir

Rakaming sihr ü hayâling sâhir (Msv.689/268)

“Şiir konusunda nadir olduğunu, yazı yazmada sihrini, hayalde sihirbaz olduğunu söyleyeyim.”

2.5.12.2. Tılsım, Yapılış Şekilleri ve Etkileri

Esrarlı ve güçlü bir kuvvet taşıdığına inanılan şey, çare, tedbir, sihir, büyü anlamlarına gelen tılsım araçları; muskalardır. Beyitlerde muska karşılığı olarak hırz, taviz ve tumar kelimeleri kullanılmıştır.

Beyitlerde gömülü hazinelerin bulunmaması için duaların okutulması ve bu hazineleri tılsımlı bir yılanın beklediği inancı, sevgilinin güzellik unsurları kullanılarak ifade edilmiştir. Sevgilinin vücudu, Karun hazinesine; saçları da hazine üstündeki yılanı benzetilmiştir.

Zülf ü sîmîn cising ef’î genc-i Kârûn üstine

Genc üze sâhir közüng ef'îga efsûn üstine (Msd. 685/1)

“Saçı ve gümüş tenin, Karun hazinesi üstündeki yılan gibidir; yılanı büyüleyen hazine üstündeki sihirbaz gözündür.”

Tılsımın gücünü ifade etmek için, Allah'ın da ecel kasrını tıslımladığını ona girenlerden bir daha haber alınmadığını belirtmiştir.

Ecel kasrın hâkim-i sun' bes müşkil tıslm itmiş

Ki her kim anda kirdi bolmadı andın haber peydâ (G. 36/7)

“Yaratıcı, ecel sarayına çok sağlam bir tıslım yapmış olmalı; çünkü ona kim girdiyse bir daha ondan haber alınamamıştır.”

Baktığı şeye nazar değdiren göze yaman göz denir. Nazarı savmak için de sipend yani üzerlik otu tütsüsü yapılır. Üzerlik, sevgilinin beni; üzerliği tütsülemek için yakılan ateş ise yanaklarıdır. Sevgili nazarı savmak için her ikisine de sahiptir.

Tâ köngül hâling hayâlidin başıngga ivrülür

Yok sanga hâcet yaman köz def'îga ot u sipend (G. 130/5)

“Gönül beninin hayaliyle başında döner, kötü gözü savmak için sana ateş ve üzerliğe gerek yoktur.”

Amber, misk, üzerlikten nazarı savmak için tütsü yapıldığı bilinmektedir. Sevgilinin gözleri sihirbaz, dudakları tütsü için yakılan ateş, beni de ambere benzetilmiştir.

Közüng füsûn-ger anıng otı âteşin la'ling

Lebingde hâl anıng ot üzre anberi yanglıg (G. 314/4)

“Gözün sihirbazdır ve onun ateşi dudaklarıdır; dudağındaki ben onun ateş üzerindeki amberi gibidir.”

Muskanın yapılma nedenlerinden biri de kişiyi sağlığına kavuşturmadır. Delilik için muska yapan efsuncuya âşık, bunun fayda etmeyeceğini söylemektedir.

İy füsûn-ger yazma tûmâr ol cünûn def'îga kim

Şerhi yazılsa tükenmes yüz tümen tûmâr ile (G. 576/5)

“Ey büyücü, deliliğimi savmak için muska yazma; çünkü onu anlatmak için yüz bin muska yazılsa tükenmez.”

Koruması için beyitlerde boyna veya başa asıldığını gördüğümüz muska, boyna asılırken muska sevgilinin yüzüne değip şeref kazanmıştır.

Tâ ilig boynıga astı yüz duâ vü hırz ile

Sürtüben yüzni müşerref boldı tûmâr ilgidin (G. 502/2)

“Yüz dua ve tılsım ile elini boynuna asana kadar muska; sana yüzünü değdirip, elinden şereflendi.”

Şifa vermesi için asıldığını bildiğimiz muskanın yerini beyitte sevgiliden gelen mektup almıştır. Sevgilinin mektuba yazdığı sözler âşık için tılsımlı kabul edilmiş ve şifa verdiği söylenmiştir.

Nâmesin boynumga astım derdime birdi şifâ

Ol kitâbet hırz-ı cân irmiş dimeng mektûb imiş (G. 257/3)

“Mektubunu derdime şifa olsun diye boynuma astım; o yazı, canımın tılsımymış ona mektup demeyin.”

Nazar için yazılan göz duasının yani muskanın başta taşındığını gördüğümüz beyitte muskanın takıldığı eğri iğne aynı zamanda gönülleri de çekmektedir.”

Uçı ham iğne birle köz du‘âsı başı askandın

Yaman köz tıgmesün bolı köngül çıkmekke kullâbing (G. 373/6)

“Ucu eğri iğneyle göz duasını başına astığından beri kötü göz değmesin diye olan (iğne), gönül çekmek için çengel olmuştur.”

Muskanın yazılma nedenlerinden biri de iki kişi arasında sıcaklık oluşmasını sağlamaktır. Ancak âşık, o kadar ümitsizdir ki bu muskanın fayda sağlayacağına inanmamaktadır. Taviz redifli 134. gazelde muskanın etkilerinden umutsuzluğunu ifade eden ve kendine deli diyen âşık, muska yerine sevgilinin mektubunu boynuna asmıştır. Muskayı kabul etmeyen âşık için, bir diğer muska da sevgilinin hikâyesinin yazılı olduğu

kâğıttır. Muskaların etki etmesi için insanın üstüne veya evine asılması gerekir. Âşık, daha önce kendisine çok muskaların yapıldığını ve evinin yani guşe-i viranenin muskalarla dolu olduğunu söylemektedir.

Kop iy râkî ki tûmâring kirekmes

N'itey bolsa perî bî-gâne ta'vîz (G. 134/3)

“Ey büyücü, muskan gerekmez onu bırak, perinin ilgisiz olmasına muska ne yapsın?”

Cünûnum def'îga bes kim yazılmış

Toladur guşe-i virâne ta'vîz (G. 134/6)

“Deliliğimi defetmek için yazılanlar yeter, viran köşeler muskalarla doludur.”

Hırz-ı emani bir duadır. Hastalara şifa vermesi, hastalıklardan koruması, insanların başına gelebilecek musibetlerden esirgemesi için takılır. Beyitte muska, cennet kuşunun boynundaki halkaya ve misk kokulu bir ipeğe benzetilmiştir.

Tavk bil cennet kuşu boynıga yâ müşkin ipek

Tüşti ta'vîz itkeli hırz-ı yemâni boynıga (G. 577/5)

“Hırz-ı yemaniyi boynuna muska yapaldan beri onu cennet kuşunun boynundaki halka veya da misk kokulu ipek bil.”

Tılsımlar, bir insana şifa vermek için yapıldığı gibi birine zarar vermek ve onu öldürmek için de yapılabilir. Aşağıdaki beyitte sihirbaz göz, hasta olan âşığı iyileştireceği yerde bir bakışta öldürmektedir.

Ol perîning çun irür kan tökkeli mâhir közi

Ol sebebdin her nefes yüz katl iter zâhir közi

İy Nevâyî sihr birle çun irür nâzır közi

Bir nazarda öltürür sin hasteni sâhir közi (Ms. 686/7)

“O perinin kan dökmekte gözü ustadır o sebepten her nefes yüz kişiyi öldürdüğü görülür. Ey Nevâyî, gözü sihirli gözü sihirle baktığı için bir bakışta sen hastayı öldürür.”

2.5.13. İnşâî Unsurlar

İnsan yaşadığı çevreyi düzenlemek ve kendilerine yaşama alanı oluşturmak için yaşadıkları bölgenin yapısına uygun olacak çeşitli mimari yapılar oluşturmuşlardır. Bu yapılar bazen alelade olabildiği gibi bazen de hatta çok zaman da çok mükemmel bir görünüm arz etmişlerdir. Burada insanın hayata bakışı, mimarî ile hemhâl oluşu vb. durumlar da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Fevâidü'l-kiber'de Divanda inşaat ve mimariyle ilgili ev, kasr, kâşâne, bâr-gâh, çetr, ak öy, serâ-perde, har-geh, bâr-gâh, hisar, binâ, bünyâd, ribât, mi'mâr, bennâ, sakf, tam, tâk, günbed, küngüre, sütun, kapı, duvar, pencere, eşik, kerpiç, hışt, balçık gibi kelimeler kullanılmıştır. Bir yapının yapılması ise tüzme, tarh kılmak, imaret kılmak, imaret eylemek, binâ kılmak fiilleriyle ifade edilmiştir.

Sevgili aşk mimarıdır; fakat o rakipler için mutluluk kasrı yaparken, âşık için ise zorluk kulübesi yapmıştır.

Ger ilge kasr-ı tarab tüzdi 'ışk mi'mârı

N'itey ki kıldı manga külbe-i 'anâ ihdâs (G. 93/3)

“Aşk mimarı olan (sevgili) başkalarına mutluluk sarayı oluşturdu, bana ise zahmet kulübesi kurdu, elimden ne gelir?”

Bennâ, bina yapan kişi anlamına gelmektedir. Açık istiare ile büt-i bennâ olarak nitelendirilen sevgilidir. Gazelin bir önceki beytinde mimar olup âşık için zahmet kulübesi yapan sevgili bu beyitte âşığın gönlüne eziyet binası yaparak ezaya ve cefaya devam etmektedir.

Figân ki ol büt-i bennâ besî cefâ tarhın

Köngülde kıldı henüz olmay âşnâ ihdâs (G. 93/4)

“O mimar put (sevgili), gönlümde çok eziyet binaları yapmasına rağmen eyvah olsun ki daha benimle tanış olmamıştır.”

Aşağıdaki beyitte bir yapının inşa edilmesi, tüzme ve binâ kılmak fiilleriyle ifade edilmiştir. Dert ve gönlün bir ev olarak tasavvur edildiği beyitte aşk, gönül evini yıkmış ve gönlün yerine dert evi inşa etmiştir.

Derd öyin kıldı binâ 'ışking buzup könglüm öyin

Kimse yanglıg kim bir öy tüzgey birin virân kılıp (G. 56/2)

“(Ey sevgili), bir evi viran edip diğerini yapan biri gibi olan aşkın, gönül evini viran edip dert evini yapmıştır.”

Sütun; binalarda taştan veya başka malzemelerden yapılmış, genellikle silindir şekle sahip desteğe verilen isimdir. Sevgilinin âşığın viran olmuş gönlüne yağdırdığı oklar, bu viranenin ayakta durmasını sağlayan sütun görevi üstlenmiştir. Ayrıca gönle atılan bu oklar, gönlün üstünü bir başlık gibi kapatarak bir çatı oluşturmuştur.

Yagdurup nâvek buzug könglim ‘imâret iyilegil

Gûyiyâ ser-pûş itip koydung anga her yan sûtûn (G. 461/4)

“Ok yağdırıp viran gönlümü düzenle, sanki üstünü kapatarak ona her yerden sütunlar koydun.”

Sevgilinin sarayının ve âşığın virane evinin karşılaştırıldığı beyitte, bir zenginlik ifadesi olarak saray altınla işlenmiş süslemelere sahiptir. Âşığın bu altın süslemelerin parıltılarına karşı aynı renge sahip âh ateşi vardır.

N'iter şâhning kasrın kim ol zer-nigâr olgay

Gedâyî ki âhıdın tapar şu‘le virânı (G. 670/6)

“Viranesi ahından ateş bulan bir dilenci, şahın altınla süslenmiş sarayını ne yapsın?”

Küngüre, kubbenin en üst yeri anlamındadır. Dendane nesnelere üstündeki çıkıntılardır. Güzellik şahı olan sevgilinin sarayı, feleği içine alacak kadar büyüktür. Feleğin kubbesi, o sarayın bir bölümü gibidir.

Kasr ol hüsn şehining imiş andak ‘âli

Ki felek küngüresi kasrıga dendâne imiş (G. 280/3)

“O güzellik şahının sarayı o kadar büyükmüş ki felek kubbesi sarayının bir çıkıntısı gibiymiş.”

Kâşâne, büyük ve süslü köşk anlamındadır. Genellikle sevgilinin mekânı olmaya uygun bu yer âşığın kulübesi olarak kullanılmıştır. Köşkün özelliği ise virane olmasıdır. Aynı zamanda âşığın viran köşkü, hüznler kulübesi olarak nitelendirilmiştir.

Yâr eger külbe-i ahzânıma kirmes tang imes

Kimse baş sokku dik irmes bu buzug kâşâne (G. 562/5)

“Yar hüznler kulübeme girmese şaşılmaz, çünkü bu viran köşk, kimsenin baş sokabileceği gibi değildir.”

Âşıkla ilgili unsurlardan sabır ve akıl, büyüklük ve sağlamlıklarını ifade etmek için saray ve köşk olarak tasavvur edilmiştir. Başkalarının viranesini oluşturmak isteyen sevgili tarafından âşığın bu saray ve köşkü yıkılmıştır.

İstemes bolsa idi âbâd il virânını

Sabr u hûşum kasr u eyvânını yıkmak ni idi (G. 657/5)

“Başkalarının viranını güzelleştirmek istemiyorsa sabrımın sarayını ve aklımın köşkünü yıkmasının sebebi neydi?”

Göçebe yaşamın en önemli unsurlarından olan çadır için alaçug, ak öy, çetr, har-geh, bâr-gâh ve serâ-perde kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca çadır duvarının bir parçası olan kanattan ve çadırın çatısı anlamına gelen ogdan bahsedilmiştir.

Sarayların hayvan heykelleriyle süslendiğini anladığımız beyitte, sevgilinin sarayının üstüne bir kuş heykeli yapılmıştır. Kanatlarını açmış bu kuş, çadırın açılan kanatlarına benzetilmiştir.

Kasrı üzre kuş mu timsâl ittiler ol şâhıng

Yâ başıga çetr dik açtı kanat ferhunde kuş (G. 259/2)

“O şahın sarayının üstüne kuş heykeli mi koymuşlardır yoksa uğurlu bir kuşbaşına çadır gibi kanat mı açmıştır?”

Alaçug; derme çatma yapılmış, bir salaş ve fakir çadırıdır. “Türk dünyasında en çok görülen bu sözcüğe Uygur kültür çevresinden itibaren rastlanır. Eski Anadolu ve Osmanlı döneminde de alaçık/alaçuk geleneği çok yaygındır” (Ögel 1991: VII/300-301). Çadırların og adı verilen çadırlarında yer alan pencereler, dumanın çıkmasını sağlamak gibi işlevlere sahiptir. Dumanların, çatıdaki pencerenin kenarlarında bıraktığı is izleri, kirpik olarak tasavvur edilmiştir.

Seyl yolıda fenâ deştide müjgânım imes

Köz alaçuglarının dūd yigen oğlarıdur (Mfr.827)

“Yokluk çölünde sel yolunda olanlar kirpiklerim değildir; gözüm çadırların duman yiyen çatılarıdır.”

Âşığın bedeni ve gönlü bir ev olarak tasavvur edildiğinde burada açılan yaraların delikleri pencere olarak tasavvur edilmiştir. Bu pencereler, sevgilinin onu yaralamasıyla oluşur ve âşığın âhının dumanının çıkmasını sağlar.

Buzug könglümde revzen boldı tıgıng zahmıdın yâhod

Bu vîrân öy hemânâ kim yarılmışdur imes revzen (G. 629/7)

“Viran gönlümde kılıcının yarasından pencere mi açılmıştır yoksa o pencere değildir de bu viran ev mi yarılmıştır?”

Binalarla ilgili bahsedilen unsurlarından biri de eşiktir. Eşik, kapı girişlerinde yer alan tahta veya taştan yapılmış bir çıkıntıdır. Aşağıdaki beyitte âşığın canını alan sevgili, onu sürükleyerek eşikten çıkarır.

İşing bu irdi ki cânımmı alga-sin tenni

Ki südretür-sin işikdin meger tükendi işing (G. 353/2)

“İşin canımı almaktır, (sonra) işin bittiği için bedenimi eşikten sürüyüp (çıkarsın).”

Dam, çatı demektir. Âşığın viran evi ile sevgilinin sarayının karşılaştırıldığı beyitte, âşığın çatısından dert baykuşu, sevgilinin çatısından ise süslü bir kuş vardır.

Melâlet bûmı uçmas min gedâ virânı tamıdın

Müzehheb kuş kibi şeh kasrının mîli makâmıdın (G. 482/1)

“Şah sarayının bulunduğu yerin çevresinde süslü kuşun olduğu gibi dert baykuşu, ben dilencinin viranesinin damından uçmaz.”

İnşaat malzemeleri arasında bölgenin yapı geleneğine uygun olarak karşımıza duvar yapımında çıkan unsur kerpiçtir. Kerpiç, duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulan saman ve balçık karışımı ilkel tuğlalara verilen isimdir. Beyitlerde duvar yapımı ve yenilenmesinde kullanılan balçık, kerpiç, hışt, kisek kelimeleri kullanılmıştır.

Balçık, evlerin duvarları için kullanılan bir sıva malzemesidir. Duvarların üstündeki topraklar döküldükçe balçıkla sıvama işlemi yapılır. Âşığın gönlü, viran bir ev olarak tasavvur edilmiştir. Gönüldeki yaralar, evlerde oluşan çatlaklar gibidir. Gönlün, merhemle iyileşmediği gibi ev de balçıkla sıvanınca düzelmez. Her ikisi de kısa süreli çözümlerdir. Gönül viran bir ev, merhem ise balçıktır. Aşağıdaki beyitte Fevâidü'l-Kiber'de sıkça rastladığımız leff ü neşirlerden biri de yer almaktadır:

Zahmıga merhem yakıp gam-gîn köngül şâd olmadı

Rahnega balçığ suvap vîrânım âbâd olmadı (G. 650/1)

“Yaralarım merhem yakınca gamlı gönül mutlu olmadı, yarıkları balçıkla sıvanan viranım düzelmedi.”

Su ve toprağın karıştırılmasıyla yapılan balçık için şair, toprak yerine şaraptan kalan tortuları kullanmıştır. Balçığının tortuyla yapılmasından dolayı çok sağlam olan gönül evi, yıkılmayacaktır.

Nevâyî kayda gam seyli yana könglüng öyin buzgay

Ki iylerde 'imâret anda balçık dürdden kıldıng (G. 372/9)

“Nevâyî, yapılırken balçığında tortu kullanılan gönül evini gam seli yine nasıl bozabilir?”

Beyitte yeryüzü bir ev, gökyüzü onun çatısı olarak tasavvur edilmiştir. Yeryüzü kerpiç, gökyüzü bir sayfa gibidir. Bu nedenle bu bina çok sağlam değildir. Kerpiç olan yeryüzü suyu görünce dağılacak, sayfa gibi olan gökyüzü ise rüzgârda yıkılacaktır.

İy köngül yir kök esâsın asru bî-bünyâd bil

Bu kisekni suda kör ol safhanı ber-bâd bil (G. 387/1)

“Ey gönül, yer ve gök yapısının çok temelsiz olduğunu bil; bu kerpiçi suda gör, o sayfayı yele verilmiş bil.”

Güneş, şekil olarak kerpiçe benzetilmiştir. Kerpiçin kurutularak yapılmasıyla güneşin sıcaklığı arasında bağlantı kurulmuştur.

Felek kirpiçni başıng müttekâsı kılğusı ger hod

Bu dem hurşid hıştıdın başıngga müttekâ yitkey (G. 643/8)

“Felek, kerpiçi başının koltuk değneği yaptıysa eğer kendi bu an güneş kerpiçini başına dayanak eder.”

“Day, duvar sırası anlamındadır” (Ünlü, 2013: 276). Duvar yapımında kullanılan kerpiç için su yerine şarap kullanılmıştır. Bu koku, duvarı koklayan âşığın aklının başından gitmesine neden olmuştur.

Kiter hûşum kaçan isler-min ol büt kasrı dîvârın

Meger kim yogruluptur bâde birle deyrning dâyı (G. 610/8)

“O put (gibi sevgilinin) sarayının duvarını ne zaman koklasam aklım gider çünkü kilisenin duvarı badeyle yoğrulmuştur.”

Kerpiç yapılırken su ve toprağın yanında saman kullanılır. Saman kullanılması toprağın hemen dağılmasını engeller. Âşık, samanla karıştırılmadığı için çökme ihtimali bulunan sevgilinin mahallesinin duvarının dibinden ayrılmak istememektedir.

Yâdı bile bî- hûşlugum def ini kılmang

Dîvârıdın ol kûynıng er bolmasa keh-gil (G. 392/5)

“Onun yâdıyla kendimden geçmişim, ama eğer samanlı değilse bile (beni) onun mahallesinin duvarından kovmayın.”

Ribat, kervansaray anlamındadır. Yolcular ve tüccarlar, bir yerden başka bir yere giderlerken kısa süreli konaklamak için bu yerleri kullanırlar. Aşağıdaki beyitte dünya bir ribat, insanlar ise misafir olarak tasavvur edilmiştir. Dünya insanların sonsuz vatanı olmadığı gibi, ribat da misafirlerin sürekli kalabilecekleri vatanı değildir.

İski ‘âlemga köngül köp bağlama

Kim müsâfirga vatan bolmas ribât (G. 295/6)

“Eski dünyaya çok gönül bağlama çünkü ribat misafire vatan olmaz.”

2.5.14. Oyunlar

Divanda satranç ile gûy ve çevgân oyunuyla ilgili tasavvurlar oluşturulmuştur. Satrançla ilgili dâv, bisât, mât, şâh, ruh kavramları kullanılmıştır.

“Bisat, satranç tahtası anlamındadır” (Ünlü, 2013: 153). Aşağıdaki beyitte şâh hem güzellerin şâhı olan sevgili hem de satrancın en önemli taşı anlamında kullanılmıştır.

Ruh, satrançtaki kale taşına verilen isimdir ve sevgilinin yanağıyla ilgili kullanılmıştır. Yine satranç terimi olan satrançta rakibi yenmek anlamındaki mât beyitte zikredilmiştir. “Ruh, en çok sevgilinin yanağı söz konusu olduğunda kullanılır. Satrançta oyun taşlarından kalenin diğer adıdır. Şâh, satranç oyununun en önemli taşıdır. Şâh alındığı zaman oyun bitmiş demektir.” (Aksoyak, 2005: 12).

Hûbları ruh bile kil mât kim

Şâh körmeydür sining dik bu bisât (G. 295/3)

“Güzelleri, kale taşıyla yen, bu tahta senin gibi bir şah görmeyecektir.”

Aşağıdaki beyitte satranç terimlerinden şâh, ruh ve mât kullanılmıştır. Beyitte şair, (şah taşı) ve sevgilinin yüzü (kale taşı) olarak tasavvur edilmiştir. Hem şâh hem de ruh her iki anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kale taşının şah taşını yediği gibi, sevgilinin yüzünü gören şahlar yenilir.

Körüp yüzüngni Nevâyîga hûş kitse ni tang

Ki mât olur barı şehler kaçan sin açsang ruh (G. 117/7)

“Yüzünü görüp Nevâyî’nin aklı gitse buna şaşılmaz, çünkü tüm şahlar sen yüzünü açınca yenilir.”

“Dav, satranç ve tavla gibi oyunlardaki oyun sırası anlamındadır” (Rahimi, 2016: 1362). Rint ve fena meyhanesinin kalleşi arasında oynan bir satranç oyunu tasavvur edilmiştir. Rint, hamle hakkı kendisindeyken bir hamleyle iki dünyadan birini kazanmak adına hamleler yapmaktadır. Fena meyhanesinin kalleşinin ise böyle bir gayesi yoktur. Şair, rint olmayı tercih etmektedir.

Rind bolgay ikki ‘âlem oynagay bir dâv ile

Bolmagay lîkin harâbât-i fenâ kallâşî dik (G. 337/6)

“Rind olup bir dav ile iki âlem oynayayım ama yokluk meyhanesinin kalleşi gibi olmayayım.”

Beyitlerde zikredilen bir diğer oyun ise gûy ve çevgân oyunudur. Gûy top, çevgân sopa demektir. At üzerinde oynanan eski bir oyundur. Bu oyunda gerekli olan unsurlar; at, çevgân denilen ucu eğri sopa ve toptur. Oyunda amaç, at üzerindeyken eldeki çevgân ile topu vurarak rakip takımdan önce hedefe ulaştırmaktır (Rahmani, 2019: 70). Bu

oyunla ilgili çeşitli tasavvur oluşturulmuştur. Âşığın başı, bedeni, canı gûy olarak tasavvur edilmiştir. Aşağıdaki beyitte, oyun oynanırken kalkan toz, âşığın bedeni; gûy ise başıdır.

İmestür gerd ü gûy ol şûh meydânıda gûyâ kim

Biri fersûde cismimdür biri ser-geşte başımdur (G. 188/3)

“O güzelin meydanındakiler toz ve gûy değildir, sanki onlardan biri bozulmuş bedenim ve biri ise dönen başıdır.”

Oyunun oynandığı yer olan meydanda atların koşuştururken dolayı âşığın top gibi oynanan ve dönen canı yanmıştır.

Meydânga ol çâbük sürüp başınga çevgan yitkürüp

Ser-geşte cânım köydürüp il pûyesi her yanınd (G. 487/5)

“O hızlı binici, meydana sürüp başına çevgan vurunca her yerdeki koşuşturmalar başı dönmüş canımı yakmıştır.”

2.5.15. İnanış, Davranış Biçimler, Âdet ve Gelenekler

Toplumların kuşaktan kuşağa aktardığı davranış biçimleri, inanışları ve alışkanlıkları o toplumun kültürünü oluşturur. Şairleri içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerinden ayrı değerlendirmek imkânsızdır. Ali Şir Nevâyi de yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu toplumun gelenek, görenek, inanış ve kültürel değerlerinin farkında olup bunları eserlerinde yansıtmıştır. Fevâyîdü'l-Kiber'de toplumun maddî ve manevî kültürel unsurlarına sıklıkla yer verilmiştir. Divanda insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden olan ölüm ve evlilikle ilgili birçok gelenekten bahsedilmişken doğumla ilgili bir geleneğe rastlanmamıştır. Yas tutmakla, evlilikle, hastalıkların tedavisiyle, giyim kuşamla, yaşlılıkla ve sosyal hayattaki bazı uygulamalarla ilgili inanış, âdet ve geleneklerden bahsedilmiştir.

Divanda en çok karşımıza çıkan gelenekler, ölüm ve yas tutmak ile ilgili geleneklerdir. Yas tutan kişinin ağıt yakması, siyah giyinmesi, saçını kesmesi, yakalarını yırtıp yüzünü tırnaklarıyla çizmesi, boynuna keçe asması, ölümden sonra yemek verilmesi bu konuyla ilgili tespit ettiğimiz geleneklerdendir. Evlilikle ilgili geleneklerden gelinlerin başından saç atılması ve kabin adı verilen mehir parasını zikredebiliriz. Yaşlılarla ilgili ise yaşlıların sosyal hayattaki rollerine uygun davranışları yönünde;

renkli kıyafet giymelerinin ve gençlerle muhabbet kurmalarının uygun karşılanmadığı, yaşlıların zamanını ibadetle geçirmelerinin daha uygun olduğu yönünde âdetler vardır. Hastalarla ilgili oluşan inanış ve geleneklerden; hasta ziyareti yapılması, ölüm döşegindeki hastanın başının beklenmesi, sarı bir nesneyle sarılığa iyi geldiğine inanılması, manevi tedavi yöntemlerinden muska katılması veya sevgiliye ait bir eşyanın boyna asılması sayılabilir. Delileri tedavi etmek, kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini önlemek için delilerin zincire vurulması yaygın bir âdet olarak karşımıza çıkmıştır. Nazarla ilgili; göz duası adı verilen muskanın başa asılması ve üzerlik tohumunun yakılması gelenekleri zikredilmiştir. Diğer uygulama, inanış ve geleneklerden; bayramda renkli giyinilmesi, karar verilemeyen bir konu hakkında istihareye yatılması, aynaların külle parlatılması, yıldızlara bakarak yön belirlenmesi, suçlunu teşhir edilmesi, misafire hediye verilmesi, sahip olunan aidiyet belirten damgaların basılması, ölen kimsesizin varisinin şah olması beyitlerde karşımıza çıkmıştır.

2.5.15.1. Ağıt Yakmak, Siyah Giymek

Siyah üzüntünün ve yasın rengidir, bir yakını kaybeden kişi, yasta olduğunu belirtmek için siyah renginde bir kıyafet giyer. Aşağıdaki beyitte âh dumanı içinde kalan âşıklar, yas için siyaha bürünmüş gibilerdir.

Dûd-ı âh içre kara kıymışler

Boldı 'ışk ehliga mâtem gûyâ (G. 31/3)

“Âh dumanı içinde siyah giymişler sanki âşıklara mâtem vardır.”

Aşağıdaki beyitte âşığın yasını tutan köpekleridir. Köpeklerin havlama sesleri ağıt gibidir. Ölen kişinin yakınlarının, cenazenin başına toplanıp ağlaştıkları gibi itler de şairin başına toplanmıştır. Şairin başına toplanan köpekler, yas için mi toplanmıştır yoksa âşığın bedenini yemek için mi belli değildir.

Tutarga mâtemim âyâ yığıldılar yâhod

Kılurğa tu 'me tenim ârzû kılur itler (G. 186/4)

“Acaba itler, yasımı tutmak için mi toplandılar yoksa bedenimi azık yapmak için mi heveslenmişlerdir.”

2.5.15.2. Boyna Keçe Asmak, Yaka Yırtmak

Divanda yas tutmakla ilgili tespit edilen geleneklerden biri de boyna keçe asılmasıdır. İki beyite zikredilen bu gelenekte bir beyitte keçenin rengiyle ilgili yas rengi olan siyah vurgulanmıştır. “Eski bir Turan geleneğine göre ölen kişinin yasında boyna siyah bez, hatta siyah keçe bağlanırdı” (Rahimi, 2016: 920). Aşağıdaki beyitte yine âşığının yasını tutan boyunlarına keçe asmış köpeklerdir. Köpeklerin havlama sesleri, ölünün arkasından yakılan ağıt seslerine benzetilmiştir.

Asıp boyunlarığa kız ‘azâ üçün culdın

Tang atkuça başıma nevha mu kılur itler (G. 186/3)

“Köpekler, yas için boyunlarına bezden bir keçe asıp sabaha kadar başımda ağıt mı yakar?”

Aşağıdaki beyitte yas tutmak anlamında şiven kılmak ifadesi kullanılmıştır. Âşığının ayrılık akşamındaki hâline yas tutanlar ise felek ve sabahtır. Felek, yas için boynuna siyah bir keçe asmış; sabah ise yakasını yırtmıştır.

Hecr şâmıdın asıp gerdûn kara kız boynıga

Subh çâk iylep yaka hâlimga şiven kıldılar (G. 155/4)

“Ayrılık akşamı nedeniyle felek boynuna kara keçe asıp, sabah yakasını yırtarak halime ağıt yaktılar.”

2.5.15.3. Yüz Yırtmak

‘Azâ tutmak, yas tutmak anlamında kullanılmıştır. Akşam ve sabah, sarılık hastalığına yakalandıkları ve bu hastalıktan kurtulmanın zor olduğu düşüncesinden dolayı gece ve güneş, yas tutmaktadır.

Şâm ile subh er sarıg agrık imesler pes nidür

Tün saçın yayıp kuyaş yırtıp yüzün tutmak ‘azâ (G. 40/6)

“Akşam ile sabah eğer sarılık olmadıysa, yas tutmak için gecenin saçını yayıp, güneşin yüzünü yırtması nedir?”

2.5.15.4. Saç Kesmek

Divanda yas tutmakla ilgili zikredilen geleneklerden biri de saç kesmektir. “Türklerin en eski yas ritüellerindendir ve cenaze töreninden sonra herkesin saçlarından

bir tutam kesilmiştir. Ayrıca ölen kişinin atının kuyruğu veya yelesinin kesilmesi gibi, onun dul kalan eşinin de saçının kesildiği bilinmekte ve bu ritüelin saç yolma âdetinin hafifletilmiş bir şekli olabileceği düşünülmektedir" (Mairambek Kyzy, 2021: 281; Hacıgökmen 2013: 407-408). Yas için saç kesilmesi geleneğinden bahsedilen beyitte, yaz tutan şemdir. Mumun etrafında dönen pervane mumun ateşinde yanmıştır. Bu durum nedeniyle yas tutan mumun eriyen damlaları gözyaşlarıdır, içinde bulunan ve yanmasını sağlayan ip ise kestiği saçtır.

Çu cevrüng örtedi pervâneni ni sûd iy şem ‘

Kisip saçingnı ‘azâsı üçün figân kılsang (G. 352/6)

“Ey mum, eziyetin pervaneyi yaktı; (şimdi) onun yası için saçını kesip, feryat etsen ne faydası vardır?”

2.5.15.5. Taziye Evi

Mâtem-serâ, cenaze evi demektir. Cenazeye ilgili tüm merasimler bu evde yapılır. Cenaze töreni sonrası, başsağlığı dilemek için insanlar taziye evini ziyaret ederler. Âşığın göğsü, içinde can ve gönlün ağladığı bir matem evi olarak tasavvur edilmiştir.

Cân u könglüm her biri yıglarlar öz ahvâlîga

Gûyiyâ köksüm öyin mâtem-serâ kıldı firâk (G. 330/4)

“Can ve gönlüm kendi hallerine ağlarlar, sanki ayrılık göğsüm evini matem evine çevirmiştir.”

2.5.15.6. Ölenin Arkasından Yemek Vermek

Ölümlle ilgili bir diğer gelenek ise ölen kişi için yemek vermektir. “Türklerde İslamiyet öncesi dönemde yapılan ve temelinde yemek verme geleneği olan cenaze törenlerine yuğ adı verilmiştir. Yuğ, Divan-ı Lügat-it-Türk’te ölen kişi gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek anlamındadır” (Bayat ve Cicioğlu, 2005: 149). Beyitte şair ölmüş ve bedeninin sevgilinin itlerine yemeleri için atılmasını istemiştir.

İtleri allıga taşlang ki gızâ kılsunlar

Bezmini ber-hem urup mâtemime yıglamangız (G. 216/5)

“Meclisni dağıtıp yasımı tutup ağlamayın, (bedenimi) itleri karşısına atın ki beslensinler.”

2.5.15.7. Hasta Ziyareti

İyadet, hasta ziyareti demektir. Kültürümüzde hasta olan bir kişiyi ziyaret etmek büyük önem taşır. “İslam dininde bir Müslümanın başka bir Müslüman üzerinde yerine getirilmesi gereken altı hakkı vardır ki, onlardan biri de hastayı ziyaret etmek ve onun şifa bulması için dua etmektir” (Rahmani, 2019: 49). Kültürümüzde hem dini bir hükmü gerçekleştirmek hem de hasta kişiye moral vermek için hasta ziyaretleri önemsenmiştir. Hasta ziyaretlerinin hastanın ruhsal durumu üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Ziyarete gelen kişinin söyledikleri hastayı iyileşeceği konusunda etkiler. Hastalığın bir devlet (mutluluk, saadet) olarak nitelendirilmesi bakımından aşağıdaki beyit, dikkat çekicidir. Hastalığın bir saadet olarak nitelendirilmesinin sebebi ise sevgilinin âşığa hastalığı nedeniyle ziyarete gelecek olmasıdır. Hasta olan âşık, sevgilinin ziyarete gelmesi için tekrar tekrar hasta olmayı ve hatta ölmeyi kabul etmektedir.

Hastelıg devletidin sorgalı kilding başım üzre

Za‘f üçün cân birürem ger sin iseng ehl-i ‘iyâdet (G. 79/2)

“Hastalığın talihini sormak için başım üstüne geldin hasta ziyaretinde [tekrar] sen olacaksan, zayıflığımdan can (bile) veririm.”

2.5.15.8. Hastayı Beklemek

Geleneklerimizde öleceğini düşünülen hastanın başında beklenir ve telkinde bulunulup son sözlerinin kelime-i şehâdet olması için hasta teşvik edilir. “Ölmek üzere olan bir kimseye telkinde bulunuluyorsa ve o kişi bunu rahatlıkla söyleyebiliyorsa tekrardan telkinde bulundurma gereği yoktur. Böyle bir durumda hasta yatağında yatan mümin, söylemeye çalışıyor ama söyleyemiyorsa veya hiç söyleyemiyorsa, yanındakiler tarafından kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet tekrar edilmek üzere hastaya hatırlatılır, ona yardımcı olunur” (Ceylan, 2010: 45). Aşağıdaki beyitte can vermek üzere olan hasta âşık, kelime-i şehâdet yerine sevgilinin adını zikretmektedir.

Agzıma yitkür kulak bil kim sining zikringdedür

Ol zamân kim cân birürde tipretür bimâr agız (G. 229/6)

“Hasta can vereceğinde ağız kımıldatır o zaman sözlerine kulak ver ve seni zikrettiğini anla.”

2.5.15.9. Kan Aldırmak

Kan aldirmek, dinen de tavsiye edilen bir tedavi yöntemidir. Değişik hastalıkların tedavisi için hastalıklı bölge neşter gibi aletlerle kesilerek bir miktar kan akıtılır. İnsan bedeninde bulunan kan, balgam, safra ve sevdâ sıvılarının vücutta dengesiz miktarda bulunmasının hastalıkların nedeni olarak görülmüştür. İnsan vücudundaki sevdâ sıvısı, doğada bulunan ateşe karşılıktır. Vücudunda sevdâ sıvısı artan âşığın ateşi, ayrılık nedeniyle yükselmiştir. Sıtma, ateşe neden olan bir hastalık olduğu için ayrılık ateşiyle arasında ilgi kurulmuştur. Bu ateşin geçmesi için ise neşter yardımıyla kan alınmıştır. Âşıktan ayrılık nedeniyle dökülen kanlar, ayrılık ateşinin azalmasını sağlayacaktır.

Çu urdung nişter-i hicrân firâking sûzı kem boldı

Anıng dik kim ısıtma def` bolgay kimse kan algaç (G. 103/2)

“Sıtmayı def etmek isteyen kişinin kan aldığı gibi, ayrılık neşterini vurduğu için ayrılık ateşi azaldı.”

2.5.15.10. Sarılıktan Kurtulmak İçin Sarı Bir Nesne Kullanmak

Halk arasında sarıya bakmanın veya sarı bir eşya kullanmanın sarılığa iyi geldiğine inanılır. Beyitlerde bu sarı nesne, karşımıza kehribar olarak çıkmaktadır. *“Klasik Türk edebiyatında sarı rengi sebebiyle bazen âşıkların zayıf yüzlerine ve bedenlerine; bazen de Güneş ve Ay’a benzetilen kehribar, sarılık hastalığının söz konusu edildiği beyitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Sarılık olan kişilerin boynuna kehribar kolye takıldığında bu hastalığın sona ereceğine inanılmaktadır”* (Yazgan Uslu, 2021: 277). Şair, beyitte sarılıktan kurtulmak için kehribar renkli sarı şarap istemektedir. Bunun nedeni ise kendine iyi gelecek iki ögeyi aynı anda istemektedir. Kehribar renkli şarap sayesinde eline geçen hem şarap hem de sarı renk iyileşmesini kolaylaştıracaktır.

Sarıg agrıg boldum iy sâkî hazân-ı hecr ara

Kanı asraf mey ki bar her katresi bir keh-rübâ (G. 40/1)

“Ey saki, ayrılığın sonbaharında sarılık oldum; her damlası bir kehribar olan sarı şarap nerededir?”

2.5.15.11. Delilerin Zincire Vurulması

Delilerin çevreye ve kendilerine zarar vermemelerini engellemek için zincire vurularak tedavi edilmesi beyitlerde zikredilmektedir. Şair, zincirdeki delilik akıl çıkaracak diyerek bu durumla dalga geçmektedir.

Ger cünûn def'igadur zencîr körgil kim kılur

Ol selâsil kaydıda divânelig peydâ hıred (G. 129/2)

“Deliliği def etmek için vurulan zincire bak ki o zincir bağındaki delilik, akıl ortaya çıkarır.”

2.5.15.12. Muska

Halk arasında hastalıklardan korunmak ve mevcut hastalıklardan kurtulmak için manevi tedavi yöntemleri de kullanılmıştır. Beyitlerde göz duası, hırz, ta'vîz, tûmâr isimleriyle anılan muska taşıma âdetinden sıklıkla bahsedilmiştir. “Geçmişte bir tür sağlık garantisi olarak; musibetlerden, çeşitli hastalıklardan, nazardan, akrep ve yılan gibi hayvanların sokmasından korunmak ve kuvvet kazanmak için muska taşınması âdetti” (Yeniterzi, 1998: 92). Beyitlerde şifa bulmak için kullanılan yöntemlerden biri de muska taşımak olmuştur. Aşağıdaki beyitte şair, muska yerine boynuna sevgilinin mektubunu asmaktadır.

Nâmesin boynumga astım derdime birdi şifâ

Ol kitâbet hırz-ı cân irmis dimeng mektûb imiş (G. 257/3)

“Mektubunu boynuma astım ve derdime şifa verdi, o yazıya mektup demeyin o can koruyucusudur.”

Köksüm üzre dâğlar boynumda zülfi târıdur

Tâ ki müşkin rişteğa tartıldı tûmâri aning (G. 371/5)

Nazar için yazılan göz duasının yani muskanın başta taşınma âdetini gördüğümüz beyitte, muska başa bir iğne yardımıyla tutturulmuştur. Sevgili muskayı nazar için asmasına rağmen, iğneyi âşıkların gönüllerini çekmek için çengel olarak kullanmaktadır.

Uçı ham iğne birle köz du'âsı başı askandin

Yaman köz tigmesün bolı köngül çikmekke kullâbing (G. 373/6)

“Göz duasını, ucu eğri iğneyle kötü göz değmesin diye başına astığından beri [iğne] gönül çekmek için çengelin olmuştur.”

2.5.15.13. Üzerlik Yakmak

Nazardan korunmak için uygulanan üzerlikle ilgili âdetler; üstte üzerlik taşımak, üzerliği ipe dizip kurutarak hazırladıkları nazarlıkları duvara asmaktır. “Üzerliği tütsülemek ise nazara uğradığı düşünülen kişiler için en çok uygulanan yöntemlerdendir” (Emeksiz, 1998: 233). Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni üzerlik, âşığın bu benin hayalini taşıyan gönlü ise ateştir. Sevgilinin etrafında dönen gönül, içinde üzerlik olan ateş gibidir ve bu nedenle sevgilinin kötü göz için üzerlik ve ateşe ihtiyacı yoktur.

Tâ köngül haling hayâlidin başıngga ivrülür

Yok sanga hâcet yaman köz def'iga ot u sipend (G. 130/5)

“Gönül beninin hayaliyle başında döndüğünden, kötü gözleri kovmak için sana ateş ve üzerliğe gerek yoktur.”

2.5.15.14. Yıldızdan Haber

Yıldızlara bakarak yön tayin etme inancıyla ilgili aşağıdaki beyitte yer verilmiştir. Âşığın gözlerinden süzülen yaşlar, birer yıldız olarak tasavvur edilmiştir. Gece yolunu kaybeden bir kişinin, yıldızlara bakarak yönünü belirleyebildiği gibi âşığın gözyaşlarına bakanlar da ayrılık yolunu bulabilirler.

Fehm iter-min eşkdin hicrân tarîkin iyle kim

Kiçe azgan tapsa yol hâlini yulduzdın haber (G. 170/4)

“Gece kaybolan kişinin yolun durumunu yıldızdan haber aldığı gibi gözyaşından ayrılık yolunun haberinin alındığını düşünürüm.

2.5.15.15. Külle Ayna Parlatma

Ayna ve gümüş gibi parlak cisim ve metaller, kül ile ovularak parlatılır. Aşkın bir ayna olarak tasavvur edildiği beyitte ayrılık ateşiyle yanan âşığın külleri sayesinde parlaktır.

Köyüp hecingde kül boldum velîkin

Yarukdur 'ışk mirâtı bu küldin (G. 463/2)

“Ayrılığında yanıp kül olsam da aşk aynası bu külden aydınlanmıştır.”

2.5.15.16. İstihare

“İstihare, kişi hakkında hayırlı olup olmayacağı kestirilemeyen bir iş veya davranışın, Allah katında hayırlı olanının kılınan nafîle bir namaz ve dua ile talep edilmesidir” (Öğüt, 2001: 333). Âşık, sonunda pişman olacağını düşündüğü aşkı terk etmek için istihareye başvurmak ister.

Körünmes âhiride hâl cüz peşîmânlig

Çu ‘ışk terki için istihâre iyler-min (G. 523/5)

“Sonunda pişmanlıktan başkası görünmediğinden aşk terki için istihare yaparım.”

2.5.15.17. Kargış, Alkış

Kargış kötülük görülen, öfkelenilen veya sevilmeyen kişiye karşı kötü dilekte bulunmak; alkış, iyilik görülen veya sevilen kişiye karşı iyi dilekte bulunmak için söylenen sözlerdir. Aşağıdaki beyitte, bir kişinin alkış olarak söylediği bir sözün; söylenen kişinin ruhsal durumuna göre kargış olarak görülebileceği anlatılmıştır.

Ni turfe iş ki birev çun tarıktı ‘ömridin

Dise uzun yaşa kargışdur anga bu alkış (G.254/8)

“Ne gariptir ki hayatından bıkan birine uzun yaşa dense; ona bu alkış, kargış gibi gelir.”

2.5.15.18. Saçı

Saçı, düğünlerde davetlilerin gönderdiği hediyedir. “Pek eski zamanlarda para, buğday gibi şeylere münhasır olan bu hediyeler gelinin başından saçılırken, sonraları her türlü düğün hediyesidir” (Onay, 1996: 419). Şair, gözyaşlarını bir saçı gibi sevgilinin başına dökmektedir. Gözyaşı, âşığın en büyük nakitlerinden biridir. Âşık, gözyaşlarının hepsini saçarsa ne yapacağını düşünmektedir.

N’itkey min-i hevâyî eger eşk dürlerin

Saçsam barın bulut kibi dil-dâr başığa (G. 557/2)

“Arzu dolu olan ben, gözyaşı incilerinin tümünü sevgilinin başına bulut gibi saçarsam ne yapayım?”

Aşağıdaki beyitte saç, gül yapraklarından. Hurilerin bile görmeye geldiği bir sevgili vardır. Cennet bekçisi, bu sevgili için gül yapraklarını dirhem yapıp üstünden saçılması için onlarla gönderir.

Hûrlar kilse anı körmek için hâzin-i cennet

Yiberür saçığı gül-bergleridin direm iylep (G. 61/5)

Huriler onu görmek için gelse, cennet bekçisi gül yapraklarından dirhem yapıp üstüne saçılması için gönderir.”

Âşıkların dirheme benzeyen yaraları, onlara sevgili tarafından verilen güzellik ülkesinin saçları gibidir.

Her kişi ilgice sindin bir direm dik dâğı bar

Hüsn mülki saçığın gûyâ ki taksîm iyleding (G. 362/2)

“Her kişinin elinde senden bir dirhem gibi yarası var, güzellik ülkesinin saçısı paylaştırmış gibisin.”

2.5.15.19. Mihr (Kâbin), Kan Parası

Mihirden bir beyitte zikredilmiştir. “Kâbin, güveyinin geline verdiği ağırlıktır” (Ünlü, 2013: 557). Boşanma durumunda mihrin kadına verilmesi gerekir. Dünyanın gelin olarak tasavvur edildiği beyitte, gelin boşanırsa ona verilecek olan mihr damatın canıdır. Kan parası, birini öldüren kişiden alınıp, onun mirasçılara verilen paradır. Damadın boşanınca canını vermesi hem kan parası ve hem de mihirdir.

Çıksa ‘akdingdin ‘arûs-ı dehr birgil nakd-i cân

Dimegil kim hûn-bahâdur uşbu yâ kâbin müdür (G. 205/5)

“Dünya gelini, nikâhından çıkarsa ona can birikimini ver; bu mihr midir yoksa kan parası mıdır diye sorma.”

2.5.15.20. Kimsesizlerin Varisi Şahtr

Günümüzde de devam eden ve kanunlaşan mirasçı bırakmadan ölen bir kişinin mallarının devlete geçmesi geleneği aşağıdaki beyitte zikredilmiştir. Kimsesiz şair öldüğünde malları şaha yani sevgiliye geçecektir, ancak şairin elindeki tek malı dertleridir.

Çu min öldüm gamım ol hüsn şâhı ger yise tang yok

Ki bî-kesler ölüp ni kim kalur sultân irür vâris

“Ben öldüğüm için o güzellik şahı, dertlerimi yese buna şaşılmaz çünkü kimsesizler ölünce sultan varisleri olarak kalır.”

2.5.15.21. Damga

Bir nesnenin damgalanması geleneğine bir beyitte rastlanmıştır. “Türkler tarih boyunca aile, oba, oymak, boy, devlet gibi unsurları ifade etmek için damga kullanmışlardır. Damgaların; mezar taşları, sancaklar, silahlar, dokumalar, elbiseler, günlük kullanım eşyaları ve hayvanların belirli yerleri gibi birçok yerde kullanılmıştır. Bu uygulama; kişi, soy ve ailenin adının sürdürülmesini sağladığı gibi değerli eşya ve hayvanların kime ait olduğunu belirtir ve kaybolduğunda bulmayı kolaylaştırır” (Güllüdağ, 2015: 133; Enveroğlu, 2005: 15). Beyitte ipek kumaşa benzetilen âşığın canının sahibi sevgilidir. Sevgili bu eşyanın kendine ait olduğunu belirtmek için âşığın canını damgalamaktadır.

‘İşve-gerler dâğıdın cân perdesin kör âh kim

Bu harir iskirdi zâlim şâhlar tamgasıdın (G. 488/8)

“Nazlı (sevgililer) yarasından can kumaşına bak; eyvah ki bu ipek o zalim şahların damgasından eskimiştir.”

2.5.15.22. Yada Taşı

“Yada taşı, kurban kanı sürülmek ile yağmur yağdıran yağmur boncuğudur” (Kaçalın, 2011: 1035). Sevgilinin merhametsiz kalbi yada taşı olarak tasavvur edilmiştir. Yada taşının yağmurun yağmasını sağladığı gibi sevgilinin taş kalbi de âşıkların ağlamasına neden olur.

Katık könglündin aktı halk yaşı

Ki yamgur bâ’ isidür cada taşı (Mfr. 770)

“Yada taşının yağmurun sebebi olduğu gibi sert gönlün nedeniyle halkın (göz)yaşı aktı.”

Garaibü’s-Sıgar isimli eserde ise yada taşının üzerine kan sürülmesiyle ilgili bir beyit yer almaktadır. Yada taşına kan değince yağmur yağdığı gibi, sevgilinin kırmızı renkli dudağı nedeniyle de âşığın gözyaşları yağmur gibi dökülmektedir. (Saygın, 2022: 788).

Yada taşığa kan yitkeç yağın yağkan dik ay sakî

Yagar yamgur dik eşkim çün bolur la'ling şarâb-âlûd (G. S. G. 121/3)

“Ey saki, yada taşına kan değinve yağmur yağdığı gibi; şarap bulaşmış dudakların yüzünden gözyaşım yağın yağmur gibi olur.”

2.5.15.23 Yaşlılıkla İlgili Âdetler

Beyitlerde yaşlılıkla ilgili olarak toplumun uygun gördüğü davranış ve tutumlarla ilgili bazı bilgiler vardır. Bu bilgiler, yaşlıların vakitlerini ibadetle geçirmeleri gerektiği, renkli elbise giymelerinin uygun karşılanmadığı, gençlerle muhabbet kurmalarının hoş karşılanmadığı şeklindedir.

Yaşlıların renkli giyinmesinin uygun olmadığını ifade dildiği beyitte kırmızı ve yeşil kaftan giymek isteyen yaşlı kuru ağaca benzetilmiştir. Giymek istediği kırmızı ve yeşil kaftanın da kuru ağaca bağlanmış yaprak ve çiçekler gibi duracağı belirtilmiştir.

Kuruk yıgaçka irür bağlamak şikûfe vü berg

Karı ki istese kiymek kızıl yaşıl hil'at (G. 73/4)

“Yaşlı bir kişi, kırmızı yeşil kaftan giymek isterse: bu durum kuru ağaca çiçek ve yaprak bağlamak gibidir.”

Yaşlı bir kişinin gençlerle aşk oyunlarına girişmesinin uygun olmadığını ve bunun toplumda güzel karşılanmayacağıyla ilgili beyit şu şekildedir:

Kişi yigitler ile 'ışk-bâzlık kılssa

Yigitlikide irür hûb u munda yoktur şek (Mkt. 728/1)

“Kişi, gençler ile yalancı âşıklık yapsa, bunlar gençliğinde güzel olsa bile şimdi şüphesiz ki güzel değildir.”

Toplumda yaşlıların tövbe ve ibadetle vakit geçirmelerinin beklenilmektedir. Bu duruma uygun davranmayan bir yaşlı için “sakalına gülmek” uygun olacaktır. Bu deyim, günümüzde kullanılan “sakalından utan” deyiimiyle benzer anlamlar ifade ettiği açıktır.

Karıga tevbe vü takvî kirek ve ger bu href

Özini yıgmasa hoştur sakalığa külmek (Mkt. 728/2)

“Yaşlı bir kişiye tövbe ve ibadet gerekir, bu konuda kendini toplamazsa, onun sakalına gülmek iyi olur.”

2.5.15.24. Misafire Hediye Vermek

Kültürümüzde misafire ikramda bulunmak çok önemlidir. Misafire hediye vermek, bu hürmeti gösteren âdetlerden biridir.

Niçük kim mihmânga tuhfe çikmek resmdür bolgay

Uluska rahmet-i câvîd âsârı ‘iyân anda (G. 42/5)

“Misafire hediye vermek âdet olduğu gibi, orada halka olan sonsuz rahmetinin eseri ortaya çıkar.”

2.5.15.25. Suçlunun Teşhir Edilmesi

Suçlular; suçların önlenmesi, aynı suçu işlemek isteyenlere ibret olması gibi nedenlerde teşhir edilmekle cezalandırılmışlardır. Aşk suçunu işleyen şair, boynuna ip bağlanıp pazarda teşhir edilmiştir.

Rahm it ki ışk cürmi bile çiktiler mini

Baglap tınâb boynuma bâzâr başığa (G. 557/5)

“Aşk suçuyla boynuma ip bağlayıp pazarın başına çekmelerinden merhamet et.”

2.5.15.26. Bayramda Renkli Giymek

Bayramlar ve Nevruz’da renkli kıyafetlerin giyildiğini anladığımız beyitte, baharın sembolü yeşil rengindeki elbiseyi sevgili ve bahçenin servisi giymiştir. Baharın başlangıcı olan Nevruzla birlikte ağaçlar yeşillenmeye başlar ve yeşil elbise giymiş gibi olurlar.

Muvâfık kiydiler bolmuş meger nev-rûz ile bayram

Çemen servi yaşıl hil‘at mining serv-i revânım hem (G. 442/1)

“Bahçenin servisinin ve benim yürüyen servim, nevrüz ile bayram bolmuş gibi uygun giyinmişler.”

2.5.16. Bazı Tipler ve Meslekler

Divanda o günkü toplumda günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz bazı tip ve mesleklere rastlanmaktadır. Başlıcaları aşağıda verilmiştir:

2.5.16.1. Alahan, Alaman, Avare

“Alahan ve alaman; talan olmuş, evsiz barsız anlamındadır” (Kaçalın, 2011: 896). Tüm beyitlerde *alahan* ve *alaman* birlikte kullanılmıştır. Âşığın özelliklerinden birisidir. Aşağıdaki beyitlerde Ferhat ve Mecnûn gibi âşık olan şair, Ferhat’ın dağı ve Mecnûn’un da çölü vatan tuttuğunu söylemektedir. Âşık ise alahân ve alamândır. Ferhat ve Mecnûn bir vatana sahipken şair evsizdir. Bu durumda âşığın özelliklerine onlardan daha uygundur. Ferhat ve Mecnûn’un kendinden utanmalarını bekler.

Ni için Ferhâd u Mecnûn tag u deşt iyler vatan

Ger imesler min alahân u alamândın hacil (G. 382/5)

“Ferhat ve Mecnûn neden dağ ve çölü vatan yapmıştır, onlar evsiz barsız olan benden utanmazlar mı?”

Yukarıdaki beyitte benzer olarak şair, Ferhat ile karşılaştırılmak istemez çünkü şair evsiz barsızken Ferhat en azından bir dağ köşesini ev bellemiştir.

Tuttı bir tag gûşesin Ferhâd anı min dik dime

Hecr deştide alahân u alamândur mu ol (G.377/6)

“Ferhat bir dağ köşesini tutmuştur, ona benim gibi deme; o, ayrılık çölünde (benim gibi) evsiz barsız mıdır?”

Âşık dışında alahân ve alamân olarak nitelendirilen bir unsur da âşığın gönlüdür. Gönül sevgiliye ulaşmak için âşığın bedenini terk etmiştir. Nerede olduğu bilinmeyen bir evsize dönmüştür.

‘İşk ara tâ itti könglüm terk-i hânümân kılıp

Bilmedim kim ol alahân u alamân kaydudur (G.179/5)

“Gönlüm, aşk içinde evini terk ettiği için o evsiz barsızın nerede olduğunu bilmiyorum.”

Alahân ve alamân ile benzerlik gösteren tiplerden biri de âvâredir. Beyitlerde avare tipiyle ilgili evsiz, kaybolmuş, vatanından uzak, sevgilinin mahallesini mekân tutmuş olması gibi özellikler zikredilmiştir. Âşığın mekânı aşk çölüdür ve şair, aşk

sahasında avare olmayı yüz eve sahip olmaktan iyi görmektedir. Avare olmak aşkın bir göstergesi olduğu için âşık için istenilir bir durumdur.

‘Işk sahrâsıda yâd itme vatandın iy hired

Kim bu nev’ âvârelik yüz hânümândın yahşırak G. 331/4)

“Ey akıl, aşk çölünde vatandan söz etme; böyle bir evsizlik yüz evden daha iyidir.”

Şair, aşkı yüzünden avare olmuştur. Dağ ve çöl içinde kaybolan şair, dağı mekân edinen Ferhat’ın ve çölü mekân edinen Mecnûn’un bile istediklerinde onu bulamayacaklarını vurgulamaktadır.

Mini Ferhâd ile Mecnûn dağı istep tapmas

Tag u hâmûn ara ‘ışk iyledi tâ âvâre (G. 588/2)

“Aşk, beni dağ ve çöl içinde avare etti, beni Ferhat ve Mecnûn bile isteyince bulamaz.”

Avare âşıkların bulunduğu yer, sevgilinin mahallesidir. Sevgilinin mahallesinde kendisi gibi birçok âşık, avare olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin mahallesinde bulunan âşığın gönlü, avarelerle birlikte ve kalabalığın arasında bulunmasına imkân yoktur.

Kûyide tapmak sini mümkün imes iy köngül

Anda çu sin tilbe dik yüz tümen âvâredür (G. 152/4)

“Ey gönül, seni (sevgilinin) mahallesinde bulmak mümkün değildir; orada sen deli gibi yüz tümen avare vardır.”

2.5.16.2. Ases, Pâs-bân, Şahne, Muhtesip

“Asesbaşı ve aseslerin dış görevlerinin en önemlisi nöbetleşe olarak çarşı ve pazarlarda, mahallelerde, bilhassa şüpheli yerlerde geceleri dolaşmaktır. Bu sırada görevli asesler zanlıları yakalarlar, suçu sabit olanları ya yeniçeri kulluklarında (karakol) dayakla cezalandırırlar veya ilgili makama gönderirlerdi” (Özcan, 1991: 464). Ases, divanda tek beyitte şihne ile birlikte geçmiştir. Ases, şihne, muhtesip genellikle insanların içki içmesini engelleyen olumsuz tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ases, gündüz içmek için meyhaneyi tercih eden rind, gece içmek için ise bekçinin ve zabitanın olmadığı meyhaneye gitmektedir.

Deyr-i fenâ meyli kıldı rind-i harâbât

Kim kiçe anda ni şihnedür ni 'asesdür (G.207/6)

“Harabat rindi, gece orada ne gece bekçisinin ne de şehir zabıtasının olduğu meyhaneye yöneldi.”

Şihne, gece muhafızı ve zabıta görevlisi anlamındadır. “Şehir hayatının düzeninden sorumlu olan muhtesibin pazarın intizamını sağlamak, pazara gelen ürünlerin uygun bir şekilde satışını sağlamak, iş yeri açmak isteyenlere ruhsat vermek ve vergi toplamak gibi görevleri vardır. Bununla birlikte şehirdeki asayişini sağlamakla da görevlendirilen muhtesip, mahallelerde dolaşarak denetlemeler yapar” (Gümüş, 2019:174; Doğan, 2015: 335). Şihne ve muhtesip gece ve gündüz meyhaneye baskınlar yapmaktadır. Bu durum sarhoş olan âşıkla bazı zamanlar aralarında tartışmalar yaşanmasına neden olmaktadır.

Kiçe vü kündüz harâbât içre andak mest-min

Kim kaçarlar 'arbedemdin şihne birle muhtesib (G.55/5)

“Gece ve gündüz meyhane içinde o kadar sarhoşum ki gece muhafızı ve zabıta benim kavgamdan kaçar.”

Gönül, bir şehir veya bölgenin güvenliğinden sorumlu olan şihneye benzetilmiştir. Âşık ise gönlün emirlerinin geçtiği Bu beyitte pazarda ve dükkânda şihnenin sözünün geçtiği gibi âşıklar için de gönlün sözünün geçtiği belirtilmiştir.

Ehl-i sevdâ işitür her ni köngül dise ki bar

Şihne buyrugıga bâzâr u dükân içre nefâz (G.133/4)

“Şihne emrinin pazar ve dükkân içinde etkili olduğu gibi gönül her ne dese âşıklar onu işitir.”

Pâs-bân bekçi anlamındadır. Sefere çıkan şahın durakladığı yerlerde bekçinin görevinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Mevzi, savaş sırasında askerlerin savunma tedbirleri almak için Şahı koruma görevi üstlenen bekçinin görevi gece de devam etmektedir.

Kaysı mevzi'ni ki menzil iylese ol şeh-süvâr

Kiçe tang atkunça kılsang pâs-bânlığ ihtiyâr (Trc.687/VI/22)

“O usta binici, hangi mevzide durursa gece sabah olana kadar bekçilik yapsan.”

2.5.16.3. Avcı

Beyitlerde avcı olarak nitelendirilen sevgilidir. Sevgili; âşıkları, âşıkların canını ve gönlünü değişik tuzaklarla avlayan bir avcıdır. Sevgili, çok usta bir avcıdır ve tüm âlemi güzelliğiyle avlayan bir avcıyı gibi avlayacak güçtedir.

Veh bu ni sayyâdlıgdur kim birev kim dehr ara

Hüsn ile ‘âlemni sayd iylep sin iyle anı sayd (G. 123/3)

“Eyvah bu nasıl bir avcılıktır ki dünyada güzelliğiyle tüm âlemi avlayan kişiyi sen avlayacaksın?”

Ham bolup könglüm alurga kilmeking ol nev‘dür

Kim kılurda sayd kuşnı ham kılur sayyâd kad (G.126/4)

“Eğilip gönlümü almaya gelmen, avcının kuş avlayınca (onu almak için) boyunu eğmesi gibidir.”

2.5.16.4. Ayyar, Şebrev, Uğrı

Ayyar, hileci anlamındadır. Beyitlerde hırsızın sıfatı olarak kullanılmıştır. Şair, hırsızlar toplum tarafından kötü kabul edilen bir işi yaptıkları bu sıfatı kullanmıştır. Şair, gönül ve dinini çalan sevgili için de ayyar sıfatını kullanılmıştır.

Râzî-min eger nakd-i dil ü dinim ogurlar

Ger bolsa manga ol büt-i ‘ayyâr musâhib (G.53/2)

“O put gibi güzel hileci sevgili, bana sohbet arkadaşı olacaksa gönül ve din birikimlerimi çalmasına razıyım.”

Ayyar, aşağıdaki beyitte de hırsız sevgili için bir sıfat olmuştur. Hırsızlar, hırsızlık yapmak için özellikle geceyi seçerler. Âşık ise hileci bir hırsız olan sevgiliyi sokakların her köşesini dolanarak aramaktadır.

Kiçeler her kûçede it dik yügürse tang imes

Kim ki anıng dil-beri bir şeb-rev-i ‘ayyâr ise (G.560/6)

“Sevgilisi hileci bir hırsız olan (âşık), geceler (boyunca) her köşede it gibi yürüse buna şaşılmaz.”

Hırsızların siyah giyinmelerine ve hırsızlık yapmak için gece çıkmalarına vurgu yapılan beyitte, âşığın ah çekmesiyle ağzından dumanlar çıkmaktadır. Kara sevdaya tutulmuş âşık, bu siyah dumanların arasında kalan hırsız gibi hareket etmektedir.

Zülfi hecride demim dûdı cihânı tutmuş

Min-i sevdâyî uşol zulmet ara min şeb-rev (G. 546/4)

“Saçının ayrılığında nefesimin dumanı, cihana yayılmıştır; sevdaya düşmüş olan ben, o karanlık içinde hırsız (gibiyim).”

Aşağıdaki beyitte ise saç hırsız olarak tasavvur edilmiştir. Hırsızların siyah giyindiği gibi zülf de siyahtır. Çengel, hırsızın bir şeyleri çalmak için kullandığı bir araçtır. Saçın ucundaki kıvrımlar da birer çengel olarak tasavvur edilmiştir. Saç, bu çengelleri uzatıp sevgilinin kulağındaki küpeleri alabilir. Şair, bu konuda sevgiliyi uyarmaktadır.

Ugrıdur ol zülf vâkıf bol ki bî-had bîmi bar

Halka-i kullâbıga tüşse kulaging gevheri (G. 609/6)

“O saç, hırsızdır çengelinin halkasına kulağının küpesi düşse (hırsızlık yapabileceği konusunda) sınırsız bir korku olduğundan haberin olsun.”

2.5.16.5. Bâğ-bân

Bâğ-bân, bahçeyle ilgilenen kişidir. Çiçek ve ağaçların bakımıyla ilgilenir. Şair, bahçıvanın yetiştirdiği gül ve serviye sevgilinin gül yüzü ve servi boyuna benzemediği için beğenmemektedir.

Bâg-bânâ gül ü serving sarıdın söz dime köp

Birsin serv-i gül-endâmıma bâri ohşat (G.77/6)

“Ey bahçıvan, gül ve servin hakkında çok söz söyleme; (onları) birisinin (sevgilinin) gül boylu servisine bari benzet.”

Bahçivanın bir işi de yetiştirdiği gülleri satmaktır. Gülün alıcısı zaten çoktur, bu nedenle bahçivanın onları satabilmek için süslesin diye süsleyiciye ve herkesin duymasını sağlaması için tellala ihtiyacı yoktur.

Gül haridârı çu köptür bolma köp iy bâg-bân

Zîb için meşşâta yâ satmak için dellâlesi (G. 631/6)

“Ey bahçivan, gülün alıcısı çoktur; onları süslemek için süsleyici ve satmak için tellal olma.”

2.5.16.6. Bî-kes

Bî-kes; kimsesiz, çaresiz ve düşkün anlamlarındadır. Şairin en çok zikredilen özelliklerinden biri de kimsesiz olmasıdır. Beyitlerde kimsesi olmayan, sevgilisi ve bir memleketi olmayan kişiler için kullanılmıştır.

Bî-kes, ayrılık çölünde yardan ve vatanından ayrı düşmüş kişidir. Ayrılık çölünde kimsesiz kalan şair, yâri ve vatani hakkında konuşmak istemez ve onları unuttuğunu söyler.

Söz diyâr u yârdın sormang ki hicrân deştide

Kalgalı bî-kes unut bolmuş manga yâr u diyâr

“Vatan ve sevgiliden soru sormayın, ayrılık çölünde kimsesiz kaldığımdan beri yar ve vatani unutmuşum.”

Sevgilinin mahallesinde dostlar korunurken, Nevâyî, garip ve kimsesiz kalmıştır. Bu durumda şair, sevgili tarafından dost olarak kabul edilmemektedir.

Habîb kûyide ahabbning himâyeti bar

Nevâyî asru velîkin garîb ü bî-kesdür (G.194/7)

“Sevgilinin mahallesinde dostlar korunur ancak Nevâyî çok garip ve kimsesizdir.

2.5.16.7. Binici

Binici, beyitlerde sevgili için kullanılmıştır. Sevgili süvâr, çâbük-süvâr, şeh-süvâr olarak nitelendirilmiştir. Sarhoş bir şekilde ata binip meydana çıkan sevgilinin insanlara zarar vermesinden korkan şair, insanlara merhamet edip meydana çıkmamasını

istemektedir. Atına binip meydana çıkması durumunda çok kişilerin canı ayakaltında kalacaktır.

‘Âlem ehli cânığa rahm iylep iy çâbük-süvâr

Atlanıp ösrük yana âheng-i meydân iyleme (G.581/2)

“Ey hızlı sürücü, insanların canına merhamet et; ata binip sarhoş şekilde meydana çıkma.”

Berk üzre terk-i mihr gümân iyledi köngül

Pûyende rahş üzre bizing şeh-süvâr imiş (G.265/6)

“Gönül, şimşek üstünde güneşin gittiğini sandı ama koşan at üstündeki bizim biniciymiş.”

2.5.16.8. Cellat

Kazanın bir cellata benzetildiği beyitte, bu cellat birini öldürürken kılıç kullanmaz ve kan dökmez. Bu nedenle bu cellattan sakınmak gerekir.

Hazer kılmak kazâ cellâdının bolmas ki yıllardur

Kılur katl iyle kim ni tîg irür peydâ ni kan peydâ (G.37/8)

“Kaza celladından kendini koru çünkü o (birini) katledeceği zaman ne kılıç ortaya çıkarır ne de kan ortaya çıkar.”

Âşığa oklarını fırlatan ve onun ölmesine neden olan bakış, cellat olarak tasavvur edilmiştir. Göz ise âşığa büyüleyen bir büyücüdür.

Katl üçün gamzeni cellâd kılıp

Zulm üçün közni füsûn-sâz iylep (G.66/2)

“(Beni) katletmek için bakışını cellat, zulüm için gözünü büyüleyici yaptın.”

2.5.16.9. Cimri

Sevgilinin elbisesi, gül yaprağına benzetilmiştir. Elbisenin rüzgârın esmesiyle hareket etmesi, cimri bir kişinin birine para verirken elinin titremesine benzetilmiştir.

Berg-i gül dik hulle cismingde sabâ tahrîkidin

Titrer andak kim kümüş üstide bir müflis bahîl (G.389/4)

“Bedenindeki gül yaprağı gibi elbisenin rüzgârın hareketi, iflas etmiş bir cimrinin gümüş üstünde titremesi gibidir”

2.5.16.10. Çocuk (Tıfl)

Divanda çocuk, hareketleriyle yer bulmuştur. Bazen sevgili bazen âşık, bir çocuğa benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte çocuklar, her istediğini ağlayarak yaptırmaya çalışmalarına vurgu yapılmıştır. Yaşlanmış şair de sevgilinin ona merhamet etmesi için çocuk gibi ağlamaktadır.

Karıp ni hâlga kaldım ki yâr kılmas rahm

Niçük ki tıfl kibi zâr yıglasam inalıp (G.70/5)

“Yaşlanıp nasıl bir hâle düştüm ki çocuk gibi ağlayıp inlesem de yar bana merhamet etmez.”

Beyitte sevgili, bir çocuğa benzetilmektedir. Çocuklar, istemeden de olsa bazı şeylere zarar verebilirler. Çocukların çıkıkları koparıp attıkları gibi sevgili âşığın gonca gibi gönlünü alıp ayağının altına almıştır.

Ni tang könglüm eger mecrûh olup kan barsa zahmıdın

Ki üzgen gonçe dik bir tıfl-veşning pây-mâlidür (G. 201/5)

“Gönlüm yaralanıp yarasından kan aksa buna şaşılmaz çünkü kırılmış bir gonca gibi olan gönlüm, çocuk gibi (sevgilinin) ayağının altındadır.”

Çocuğa benzetilen unsurlardan biri de gözyaşındır. Âşığın kirpiklerinden aşağıya doğru yavaş yavaş süzölen yaşlar, yürümeye yeni başlamış ve dikenlerin arasına düşmüş bir çocuk olarak tasavavur edilmiştir.

Bir yögürük tıfl irür kirpiklerim içinde yaş

Kim yığılıp sançılıptur her tarafdın hâr anga (G.9/2)

“Kirpiklerim içindeki gözyaşları, yüröyen bir çocuk gibidir, o düşmüş ve her taraftan ona dikenler batmıştır.”

2.5.16.11.Dih-kân (Çiftçi)

Çiftçi anlamındaki diih-kân, beyitlerde gül ve servi yetiştirilmesiyle zikredilmiştir. Kaza diih-kânı içinde yaratıcı anlamında da kullanılmıştır. Sevgilinin serviyeye benzetildiği beyitte, sevgiliye herkes hayranken; çiftinin yetiştirdiği serviyeye sadece kendi hayrandır. Sevgiliye çiftinin yetiştirdiği servi bile hayrandır.

Çemen servi kalıp hayrân mining servim kılıp cevân

Anıng şeydâsı bir diih-kan munga şeydâ barı ‘âlem (G.442/2)

“Benim servim dolaştığında, bahçenin servisi hayran ona kalır; onun âşığı sadece çiftçiyken, buna tüm âlem âşıktır.

2.5.16.12. Fasık

Fasık; Allah’ın kurallarına uymayan ve günahkâr anlamına gelir. Fasık, ikiyüzlüdür. Namaz kılıyor gözükse de namaz için gerekli olan farzlardan birini yerine getirmemiştir. Aşkta hile yapan ve hangi güzelliği güzelliği görse ona secde eden kişi, taharetsiz namaz kılan bir fasiğa benzetilmiştir.

Ol ki iyler ‘ışkka mekr ü secde iyler körse hüsn

İyledür kim iylegey fâsık tahâretsiz namâz (G.214/3)

“O aşkta hile yapar ve bir güzellik görünce (hemen) secde eder, o taharetsiz namaz kılan kişi gibidir.”

2.5.16.13. Gavvas

Gavvas, dalgıç demektir. Beyitlerde denizlerden inci çıkarma işini yapmasıyla zikredilmiştir. Gözyaşının deniz olarak tasavvur edildiği beyitte, dalgıç buradan çıkardığı inciler için bir çukur istemektedir.

Bahr-i eşkim içre iy gavvâs kim yığdıng güher

Bu ki ka‘rın isteding deryâ-yı ‘Ummândur mu ol (G.377/5)

“Ey dalgıç, gözyaşımın denizine içine elmasları yığmak için çukur istedin, o Umman denizi midir?”

2.5.16.14. Gammaz

Gammaz, laf taşıyarak insanların arasına bozarak fitne çıkararak kişiler için kullanılır. Aşağıdaki beyitte âşığın kanlı gözyaşı ve sevgilinin kan döken yan bakışı aşk sırrını ortaya çıkaran gammazlardır. Sevgiliden gelen kan döken bakışlar ve kanlı gözyaşları âşığın özelliklerindedir. Bu durumda âşığın aşkını saklaması zordur.

‘İşkını n’ iylep nihân iyley ki hûnî gamzesi

Dem-be-dem hûn-âbe-i eşkim kibi gammâzdur (G.167/5)

“Kan döken yan bakışı zaman zaman kanlı gözyaşı gibi gammazken nasıl aşkını saklayayım?”

2.5.16.15. Gelin

Cihân arûsı, çerharûsı, arûs-ı dehr, dünya arûsı terkipleri içinde kullanılmıştır. Dünya güzelliği ve aldatıcılığıyla gelin olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca damat tarafından geline verilen mihr/kâbin bir beyitte zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte dünya için çok uğraşp didinen kişilere seslenen şair, bu kişilerin dünya gelininden vazgeçince durulacaklarını söyler.

Cihân ‘arûsı için iy ki asru talpındıng

Kaçan anıng başıdın kiçting ol zamân tındıng (Mfr.766)

“Dünya gelini için çok çırpındın, ne zaman onun başından ayrılırsan o zaman durulursun.”

2.5.16.16. Hammâr, Rind

Şair, rind ve hammar tipini çoğu beyitte kendiyle özdeşleştirmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, durumunu ‘âciz, zâr, harâbâtî, rind ve hammâr kelimeleriyle ifade etmiştir. Rind, görünüşe ve dünya işlerine önem vermediği için ‘âciz ve zardır. Sürekli şarap içtiği içinde mekânı meyhanedir.

Yana bolmışam ‘âciz ü zâr hem

Harâbâtî vü rind ü hammâr hem (Trc.681/41)¹⁰⁶

¹⁰⁶ (Aynı beyit Garaibüs Sıgar’da, (G. S. Ter. 682/V-1) vardır.)

“Yine düşkün, perişan ve hem de vaktini meyhanede geçiren, rint bir sarhoş olmuşum.”

Dünya işlerini önemsemeyen rindin bir özelliği de rüsva olarak anılmasıdır. Yine mekânı meyhanedir ve sarhoştur. Dostuna seslenen şair, dostunun bu özelliklere sahip olmak istemiyorsa meyhaneden gitmesini istemektedir.

Mest ü rüsvâ-min harâbât içre kördüng iy refik

Bolmagung bolsang mining dik rind ü dürd-âşâm kit (G.82/6)

“Ey dost, meyhane içinde sarhoş ve rezil (durumda) olduğumu gördün; benim gibi rint ve tortu içen (biri) olmak istemiyorsa (meyhaneden) git.”

Hammâr, sarhoş kişidir. Sarhoş bir kişi, içinde bulunduğu gerçek durumdan kendini çok farklı görebilir. Meyhanenin dilencisi, kendini âlem şâhı olarak görmektedir.

Deyr kûyınınng gedâyî-min ki ‘âlem şâhıdur

Mestlig vaktıda bir âşüfte hammârı anıng (G.371/7)

“Onun perişan bir sarhoşu, sarhoşluk zamanı dünyanın şâhı olan meyhanenin bir dilencisiyim.”

2.5.16.17. Hokkabaz (Müşa‘bid)

Müşa‘bid, hokkabaz anlamındadır. Divanda meyhaneci ve aşk hokkabaza benzetilen unsurlar olmuştur. Meyhanecinin hokkabaz olarak tasavvur edildiği beyitte, muğ-beçeler hokkabazın oynattığı kuklalar gibidir; meyhaneci onları müşterilerle ilgilenmeleri için yönlendirir.

Bir bü‘l-‘aceb müşa‘bid irür pîr-i mey-gede

Deyr içre muğ-beçe bile her sarı lu‘beti (G. 616/6)

“Şaşılacak bir şeydir ki meyhaneci bir hokkabazdır, onun meyhanenin her yerinde çıraklardan kuklaları vardır.”

Hokkabazlar, gösterilerde el çabukluğu ile insanları kandırırlar. Aşkın, âşıkları kandıran bir hokkabaz olarak tasavvur edildiği beyitte, aşkın yaptığı sihirle ayrılık gecesi âşıklara yüz yıl gibi gelmiştir.

Heer kim bir tünni yüz yıl körgüzür 'ışk ehliga

Bu müşa'bid 'ışkning efsûn ile nîrengidür (G.164/3)

“Âşıklara bir gecesi yüz yıl görünen ayrılık, bu hokkabaz aşkın sihir ve hilesidir.”

2.5.16.18. Karakçı, Karavul

Karakçı, yağmacı anlamındadır. Karavul ise bekçi, gözcü anlamlarındadır. Sevgilinin gözünün bir yağmacı olarak tasavvur edildiği beyitte bu yağmacının ok ve yayı, kirpik ve kaşlardır.

Ol közge kaş u kirpik ile ihtisâs ise

Ni tang karakçıga oku ya birle ihtisâs (G.284/6)

“O göz, kaş ve kirpikle tecrübe sahibi olmuşsa buna şaşılmaz çünkü bir yağmacı oku ve yayı ile tecrübe kazanır.”

Sevgilinin kaşı, yağmacı; gözü ise bu yağmacının gözcüsüdür. Sevgilinin kaşı üstündeki beni, âşığın aklını ve duygularını yağmalamak isteyen kaşın gözcülüğünü yapmaktadır.

Kaş üze hâl biyik yirde boluptur karavul

'Akl u his haylını urmakka karakçı karagı (G.667/3)

“Kaş üzerindeki ben, yağmacının akıl ve duygu topluluğunu (kervanını) yağmalaması için geniş bir alanda gözcüdür.”

2.5.16.19. Kasap

Kasap, mesleği bir beyitte atasözünün içinde kullanılmıştır. Kasap, güzeller; âşık ise koyundur. Bir hayvan, kesilmeden ölürse murdar kabul edilir ve yenmez. Güçsüz bir hayvanın ölüp murdar olmasını engellemek için bir an önce hayvan kesilir. Şair, murdar gitmemek için sevgilinin kılıcıyla ölmek yani sevgiliye kurban olmak istemektedir.

Hûblar tîgı yitişmestin burun bu zâr öler

Çın imiş kim bolsa köp kassâb koy murdâr öler (G.182/1)

“Güzellerin kılıcı yetişmeden önce bu güçsüz ölür, kasabın çok olduğu yerde koyunun murdar ölmesi doğruymuş.”

2.5.16.20. Katil

Katil, başkasının canını alan kişidir. Beyitlerde aşk, sevgili, sevgilinin bazı güzellik unsurları, sevgiliden gelen eziyet, ayrılık, dert, sabırsızlık âşığının canını alan katillerdir.

Közüng katl iylep il kanın köp içti cevır ile lîkin

Esîrî tapmadı ol kâtil-i hûn-hâr min yanglıg (G.311/4)

“Gözün (başkalarını) katledip eziyetle ellerin kanını çok içti ama o kan içici katil benim gibi bir esir bulamadı.”

Aşağıdaki beyitte ayrılık, dert ve sabırsızlık âşığı öldürmek için geldilerse de aşk insanları öldürme konusunda üstattır.

Hecr ü derd ü sabırsızlıg kildiler kâtil barı

Lîk bu fen içre bardur barçaga üstâd ‘ışk (G.329/4)

“Ayrılık, dert ve sabırsızlığın hepsi katil olarak geldiler ama aşk, bu hüner içinde hepsine üstattır.”

2.5.16.21. Ked-hüdâ, Ked-bânû

Divanda ked-hüdâ, damat demektir. Dünyanın bir geline benzetildiği beyitte, bu gelin herkesin sevgilisidir. Herkesin sevgilisi olarak nitelendirilmesinin nedeni ise dünyayı herkesin sevmesidir. Herkesin sevgilisi olan bu geline damat olmak isteyen kişi, bu duruma tahammül etmelidir.

Cihan şûhın ki il mahebûbıdur ‘akd iyleding lîkin

Te‘emmül kıl ki ni lâzım kilür bu ked-hudâlıgdın (G.460/8)

“Dünya geliniyle nikâh kıydın ama o başkasının sevgilisidir; bu damatlıktan gelecek olan şeylere tahammül et.”

Ked-bânû, gelin demektir. Gelin, şair için evin süsüdür. Gelin olmayan ev, her ne kadar yeni ve süslü olsa da o ev değildir.

Zîb ile turfe hergiz irmes öy

Bolmasa anda turfe ked-bânû (Mkt.729)

“Evde taze bir gelin yoksa süs ile yeni bir ev asla olamaz.”

2.5.16.22. Mizbân, Mihmân

Mizbân, ev sahibi; mihmân ise misafir demektir. Aşağıdaki beyitte şair, insanların dünyada bir misafir olduğu; bu sonu olan dünyada misafir olanın da ev sahibi olanın da misafir olduğunu söylemiştir.

Niçe kün ‘âlemde çun mihmân-sin içkil bâde kim

Mîz-bân kalmas bu fânî dehr ara mihmân dagı (G.645/6)

“Dünyada kaç gün misafirsin? Bu sonu olan dünyada ev sahibi de misafir de kalmaz (boşverip) şarap iç.”

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin köpeklerini misafir etmek istemektedir. Misafire bir şeylerin ikram edilmesi, önemli bir âdettir. Âşık köpeklere ikram olarak ayrılığın derdiyle ayrılan kemiklerini sunmak istemektedir.

Süngeklerni tenimdin bir bir ayırdı gam-ı hecring

Mahaldür itleringni iyilesem külbem ara mihmân (G.473/5)

Sevgilinin gözü, misafir; âşığın gönlü ise ev sahibidir. Gözün misafir, gönlün ev sahibi gibi tasavvurunun nedeni; gözün bakış oklarını fırlattığı yer olmasıdır. Sevgilinin yüzünü görmek isteyen şair, bu durumu keşke yüzün gözüme misafir olsa sözleriyle ifade etmektedir.

Közüngni könglüme andak ki mîz-bân kıldıng

Yüzüngni közüme hem kâş mihmân kılsang (G352/7)

“Gönlümü, gözün için ev sahibi yaptığın gibi; keşke yüzünü de gözüme misafir etsen.”

2.5.16.23. Meşşâta

Meşşata, gelinleri süsleyen ve onların başını yapan kişidir. Divanda sekiz beyitte zikredilen meşşata; saç taramak, yüze allık sürmek, süslediği kişinin yüzüne ayna tutmak gibi işler yapmaktadır. Aşağıdaki beyitte, meşşata sevgilinin yanağına gül renkli allık sürmektedir. Süsleme işi için, bezemek fiili kullanılmıştır.

Bizerde ‘ârızınğ meşşâta hayvân çeşmesi içre

Tüşüp gül-güne gül-gün kılmış irmes la‘l-i sîr-âbınğ (G.373/3)

“Meşşata, ab-ı hayat içindeki yanağını süsler, (yanağına) gül renkli allık sürmüştür o lal değildir.”

2.5.16. 24. Mîrzâ, Mîrek

“Mîrzâ, baba tarafından şehzade olan kişidir; mîrek ise anne tarafından şehzade olan kişidir” (Rahimi, 2016: 1104). Beyitte mîrzâ ve mîrek, sevgili için kullanılmıştır.

N‘itip ölmeyin iy Nevâyi ki zulm

Kılur barça mirzâ vü mirek manga (G.13/7)

“Tüm mirza ve mireklerin bana zulmederken nasıl ölmeyeyim?”

2.5.16.25. Mutrib, Mugannî

Mecliste çalgı çalıp, şarkı söyleyen mutrib ve muganni eğlence meclisinin unsurlarındandır. Meclisin gökyüzüne benzetildiği beyitte; kadehler yıldız, çalgıcı ise güneş olarak tasavvur edilmiştir. Kadehler yıldızlar gibi çokken çalgıcı ise güneş gibi bir tanedir. Bu durumda meclisin en önemli unsurunun çalgıcı olduğunu anlıyoruz.

Bezm ara hoştur kadeh kevkeb velî irmes tamâm

Mutrib-i hoş-lehçe-i hurşîd-sîmâ bolmasa (G.27/2)

“Mecliste yıldız kadeh güzeldir ama güneş yüzlü, tatlı dilli çalgıcı olmasa meclis tamam olmaz.”

Şairin şarkıcından gönül açan bir şarkı istemesinin nedeni; âşığın gönlünün, şarkıcının nağmesinin ipine bağlı olmasıdır.

İy mugannî bir nevâ-yı dil-güşâ tüzgil ki çeng

Rişte-i nagmengga baglaptur ser-â-ser könglini (G.640/6)

“Ey şarkıcı, bir gönül açıcı şarkı söyle çünkü çalgı, baştanbaşa gönlümü şarkının ipine bağlamıştır.”

2.5.16.26. Müflis

Müflis, iflas etmiş kişi demektir. Meyhanedeki dilenci, iflas etmiş ve çıplak bir hâldedir. Şair, işim dilencilik değilse neden iflas etmiş ve çıplak bir hâldeyim diye sormaktadır

‘Aceb imes işimiz deyr ara gedâlıg ise

Nidin ki mug-beçeler kıldı bizni müflis ü ‘ûr (G.145/4)

“İşimiz meyhanede dilencilik değilse acaba meyhaneci çırakların bizi iflas etmiş durumda ve çıplak bırakması nedendir?”

İflas etmiş olarak nitelendirilen âşıklar, meyhanede şarap içmek isteseler bile paraları olmadığından buna ulaşamazlar. Şarap alabilmek için bir şeylerini rehin bırakmaları gerekmektedir. Şairde meyhane arzusu, diğer âşıklar da ise içki mahmurluğu üstündür. Şair, arkadaşlarının şaraap alıp mahmurluklarının geçmesi için kendini rehin olarak bırakmalarını önerir. Böylece meyhanede bulunma arzusu da gerçekleşmiş olacaktır.

Minde mug deyrı hevâsı gâlib ü sizde humâr

Meyga iy ‘uşşâk-ı müflis iylengiz merhûn mini (G.633/6)

“Ey iflas etmiş âşıklar, bende meyhane arzusu ve sizde içki mahmurluğu üstündür; (bu nedenle) beni şarap için rehin bırakın.”

2.5.16.27. Müneccim

Müneccim, yıldızların hareketlerinden gelecekle ilgili hükümler çıkaran kişidir. Müneccime seslenen âşık, ondan sabır ve sükûnuyla ilgili hallerin aya (sevgiliye) aktarılmasını istemektedir. Müneccim yıldızlardan ve gezegenlerden bahsetmek yerine âşığın sabır ve durgunluğundan bahsetmelidir.

İy müneccim ger ol ay sabr u sükûnum haberin

Dimeseng yir koyı hem sâbit ü hem seyyâre (G.588/5)

“Ey müneccim, eğer o aya sabır ve durgunluğumu söylemeyeceksen; yıldızlardan ve gezegenlerden bahsetmeyi bırak.”

2.5.16.28. Padişah, Sultan, Şah

Divanda sevgili bir sultan, âşık ise köle ve dilenci olarak tasavvur edilmiştir. Şairin âşık olmasını padişah sevgilisinin başına aşk göndermesine bağlamıştır. Padişah olan sevgili köle olan âşığın üstüne, asker gibi olan aşkı göndermiştir.

Min-i gedâga ni hâl olgay iy müsülmânlar

Ki saldı 'ışk başım üzre pâdşâ mahbûb (G.54/5)

“Ey müslümanlar, padişah sevgili başına aşkı göndermiştir; şimdi ben dilenciye ne olacak?”

Sevgili güzellik sultanıdır. Şair, bu sultandan vefa beklese de bulamaz.

İy Nevâyî ger vefâsız çıktı ol sultân-ı hüsn

Taptıng ildin kim tiler-sin imdi sultândın vefâ (G.41/7)

“Ey Nevâyî, o güzellik sultanı vefasız çıktıysa (şaşıрма); başkalarından vefa buldun mu ki sultandan vefa dilersin.”

2.5.16.29. Sâkî

“Sâki, divân şiirinde bezm âleminin en önemli unsurlarından biridir. Meclise neşe ve canlılık veren odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şairin gözünde sevgili, bir sâki sayılır yahut bizzat sevgili mesâbesindedir (Pala, 2007: 387).” Beyitlerde, şairin ayrılık acısını hafifletmek için aklına gelen ilk kişi sakidir. Ey saki, diyerek onu çağırır ve ayrılık acısını dindirecek şarabı ister. Ayrılığın bir ateşe benzetildiği beyitte, sakinin getirdiği şarap, bu ateşi hafifletecek su gibidir.

Hecr ara kalmış-min iy sâkî leb-â-leb câm bir

Dem-be-dem şu'lemgga su koymak bile ârâm bir (G.181/1)

“Ey saki, ayrılık içinde kalmışım, ağzına kadar dolu kadeh ver; zaman zaman ateşime su koyarak huzur ver.”

2.5.16.30. Haridâr, Tâcir

Haridâr alıcı, tâcir ise ticaretle uğraşan kişidir. Bağ içindekurulan bir pazarda, sevgilinin güle alıcı olması gerekirken; gül sevgiliye alıcı olmuştur. Sevgilinin alıcısı çok olduğu için Pazar, kızışmıştır.

Bâg içre cu germ boldı bâzâring

Yüz vech ile boldı gül haridâring (G.358/1)

“Bağ içinde pazarın kızıştı ve yüz nedenle gül senin alıcın oldu.”

Şair, sevgilinin gönlüne alıcı olmasını bir iyilik olarak görür. Bu virane için bir nakit istemez. Alıcı olmak istemesi, bile yeter.

Ger mining könglüm haridârı durur bir lutf bes

Nakd hâcet irmes âhir isteseng vîrânga narh (G.115/4)

“Eğer (sevgili) benim gönlüm alıcısı ise (bu) iyiliği yeter, sonra bu virana değerini sorarsan onun için nakit gerekmez.”

Tâcir, mal alıp satan kişidir. Aşağıdaki beyitte tüccarın eline güzel bir mal geçtiğinde mutlu olduğu anlatılmıştır.

İyle kim tâcir bolur hoş yahşı sevdâ birse dest

Min-i sevdâyîni asrar zülfining sevdâsı hoş (G.261/4)

“Tüccarın güzel bir siyah (boya?) el verdiğiğinde mutlu olduğu gibi, sevdaya düşmüş beni saklayan saçlarının siyahı hoştur.”

2.5.16.31. Tabip, Hakîm

Tabîb ve hakîm, hastalıkları tedavi eden kişilerdir. Bunun için değişik tedavi yöntemleri denerler. Helak edici ayrılık nedeniyle hastalanan şair için, tabip her ne kadar can şirasından bir ilaç yapmaya çalışsa da ayrılığın dermanı kavuşmaktır.

Tabîbâ hecr-i mühlikke devâdur vasl u sûd itmes

Eger cân şîresin izgüng anıng derdi devâsında (G.11/6)

“Ey tabip, helak edici ayrılığa deva kavuşmaktır; onn derdinin dermanı için can şirasını ezsen fayda sağlamaz.”

Hastalığın tedavisi için kullanılan şerbet, âşık için sevdiği kişiyle içtiği şarap yani sevgiliye kavuşmaktır. Bu tedavi aşığın ağrılarını dindirir de onu öldürür.

Öltürür şerbet velî rencim bolur def iy hakîm

Bolsa könglüm istegen dik bâde dil-hâhım bile (G.596/5)

“Ey hekim, gönlümün istediği şarap gönlümün istediği kişiyle olsa bu şerbet beni öldürür ama hastalığımı def eder.”

2.5.16.32. Musavvir, Nakkaş

Musavvir; ressam ve tasvir yapan kişi anlamındadır (Ünlü, 2013: 783). Beyitlerde musavvir, sevgiliye benzer bir resim yapmaya çalışmasıyla karşımıza çıkar. Sevgilinin cân âfeti, cân ve cân-âferin olarak nitelendirildiği beyitte; musavvir sevgili gibi bir suret yapamamıştır. Burada cân kelimesiyle vurgulanmak istenen sevgilinin canlı ama her ne kadar ona benzeyeni çizilse de yapılan resimlerin cansız olmasıdır.

Bu sûret birle iy cân âfeti baştın ayak cân-sin

Ki bir sin dik musavvir kılmadı cân-âferin sûret (G. 87/10)

“Ey cana bela olan sevgili, sen baştan ayağa canlısın; musavvir senin gibi bir can yaratan suret yapamamıştır.”

Âşık, sevgilinin resmini kulübesine yaptırmak istemektedir. Bu uğurda musavvire canını vermeye bile hazırdır. Resim yaparken gözyaşını boya olarak kullanılmasını istemektedir.

Kılay hâmengga cân nakdini îsâr iy musavvir kil

Sirişkim rengidin külbem ara ol ay misâlin sız (G.221/7)

“Canımı, kalemine bağışlayayım; kulübeme gözyaşımın rengiyle o ay (sevgilinin) öreneğini çiz.”

Nakkaş; nakış yapan, süsleme ustası demektir (Ünlü, 2013: 820), Nakkaş da musavvir gibi sevgilinin resmini yapmaya çalışır. Sevgiliyi görünce nakkaşın ilk yapacağı iş, sevgilinin görünüşünü çizmek olacaktır.

Hemânâ kalmas öz hâlide rengi

Sızarda sûretingni körse nakkâş (G.273/5)

“Nakkaş, (sevgilinin) görünüşünü görse onu çizer; onun rengi kendi halinde kalmaz.”

2.5.16.33. Üstat, Muallim, Şakirt, Tilmiz

Üstat ve muallim divanda öğreticilik özellikleriyle zikredilmiştir. Üstad, belli konularda uzmanlaşmış kişi ve unsurlar için kullanılmıştır. Şakirt ve tilmiz ise öğrenci anlamındadır.

Gamze katletme konusunda ecele üstatlık edecek kadar iyidir. Ecel ancak gamzeden ders alarak usta olabilecektir.

İy ecel katl itmek al ol gamzedin ta‘lîm kim

Kılmagan şâgirdliğ hîç işte üstâd olmadı (G.650/4)

“Ey ecel, o yan bakıştan katletmek konusunda ders al; çünkü öğrencilik yapmayan hiçbir işte üstat olmamıştır.”

Sevgiliden şuhluk mektebinde ders alanlar, onun daha iyi bir öğretici olduğunu düşünüp yaşlı üstattan ders almak istemezler,

Şûhlug mektebide sindin itip kesb etfal

İylemesler pîr-i üstâdka aslâ tilmîz (G.135/3)

“Güzellik okulunda senden çocuklar bir şeyler öğrenip yaşlı üstada asla öğrencilik yapmazlar.”

Aşk, aklın hocasıdır. Akıl, aşkın mektebinde bir tahtaya yazılmış alfabe okumaktadır.

‘Işk ol bir mu‘allim ki anıng mektebide

‘Akl okup tıfl kibi levh-ı fenâdın ebced (G.125/4)

“Aşk, öyle bir hocadır ki onun mektebinde akıl çocuk gibi yokluk levhasından alfabe okur.”

2.5.16.34. Zahit, Şeyh, Va‘iz, Nasih, Sofu, Parsa, Fakih

Zahit tipi; şair tarafından eleştirilmiş, riyakârlıkla suçlanmıştır. Zahit, katı şeriat kurallarının, değişmez sayılan inançların ve ter türlü toplumsal baskının savunucusu ve uygulayıcısıdır (Mengi, 2000: 216). Zahitle benzer tipler olarak şeyh, va‘iz, nasih, sofu, parsa, fakih zikredilmiştir. Ortak özellikleri ise ibadetlere sıkı sıkıya bağlı olmaları; asıl

arzularının kevser, huri ve cennet olması; insanları durmadan ibadet konusunda uyarıp, onlara öğüt verip, onları cehennemle korkutmalarıdır.

Çoğu kere şair, kendini rindin yerine koyarak zahide kafa tutar. Aşağıdaki beyitte şair, zahide seslenerek cennet ırmağı olan kevseri çok anlatmamasını istemekte ve meyhaneye şarap içmeye davet etmektedir.

Zâhidâ tanglagı kevser meyidin köp dime söz

Kil ki mey-hâne ara hoş turalı özni bu kün (G. 464/8)

“Ey zahit, (beni) kınayıp kevser şarabından çok bahsetme; bugün kendini hoş tutmak için meyhaneye gel.”

Zahit ile rindin arzularının karşılaştırıldığı beyitte; rint meyhaneyi isterken, zahit cennet ve hurileri istemektedir. Rint için cennet, meyhane; huriler ise meyhaneci çıraklarıdır.

Min ü mug deyri vü bir mug-beçe ‘ışkı yörü iy şeyh

Kim sini mest kılıptur heves-i hûr ile cennet (G. 80/8)

“Ey şeyh, başımdan git; beni meyhane ve meyhaneci çıraklarının aşkı, seni ise cennet ve huri hevesi sarhoş etmektedir.”

Vaiz, dini konularda öğüt veren kişi anlamındadır. Şairi cehennem ateşiyle korkutmaya çalışan vaize, cehennem ateşine benzer ayrılık ateşi içinde cehennem ateşine hazırlandığını söylemektedir.

Heç otı içre manga ‘ışk biriptür verziş

Vâ‘izâ dûzah otıdın yana kılma tahvif (G.320/6)

“Ey vaiz, cehennem ateşiyle yine beni korkutma; aşk bana ayrılık ateşi içinde çalışan (ders) vermektedir.”

Nasîh, öğüt veren kişidir. Nasîh, şaire aşkı ve deliliğini terk etmeleri konusunda öğüt vermektedir. Aşk ve delilik konusunda usta olduğunu söyleyen şair, bu konuda övünür.

Nâsîhâ ‘ışk u cünûndur hünerim terk buyurma

Sanga ‘âr olsa manga fahr durur bu hünerimdin (G.471/8)

“Ey nasih, benim hünerim aşk ve deliliktir; sen bu hünerden utansan bile ben hünerimden övünç duyarım.”

Fakih, şer‘î hükümleri delilleriyle birlikte açıklayan kişidir. Şairin kadehindeki şarapken, fakihin kadehindeki kevserdir. Şaire kevser şarabından bahsetmeye çalışan fakihe, şair herkes kendi kadehine baksın diyerek çıkışmaktadır.

Min ü sâgar fakîh u câm-ı kevser

Belî her kimse körsün öz ayagın (G.476/5)

“Ben ve (şarap) kadehi, fakih ve kevser kadehi (birlikteyiz); herkes kendi kadehine baksın.”

Parsa da zahit için kullanılan kelimelerden biridir. Zahit ve rint şairin karşılaştırıldığı beyitte; şairin yeri meyhaneyken, parsa ise hacca gitmeye hazırlanmaktadır.

Min harîm-i deyr ara tuttum makâm iy pârsâ

Sin harem ‘azmiga ger baglap iseng ihrâm kit (G.82/5)

“Ey parsâ, ben meclis içinde yer tuttum; sen Kâbe’ye gitmek istiyorsan ihramını bağlayıp git.”

Şair, şarap içmesine rağmen şarap içtiğini saklamaktadır. Şairin şarap içtiğini hiç görmeyen tekke şeyhi, şairi sofu bir zahit sanmaktadır.

Yaşurun mey terki itmen gerçi şeyh-i hân-gâh

İy Nevâyî sûfî-i zâhid hayâl itmiş mini (G. 649/7)

“Ey Nevâyî, her ne kadar tekke şeyhi beni sofu bir zahit olarak hayal etse de ben şarap içtiğimi saklarım ama şarabı terk etmem.”

3. BÖLÜM

İNSAN

3.1. Güzellik

Divanda zikredilen güzellik, sevilene ait olan güzelliştir. Güzellik; Mirat-ı hüsn, âlem-i hüsn, hüsn ehli, ehl-i hüsn, hüsn mülkü, hüsn şâhı, bahâr-ı hüsn, bahâr hüsnü, hüsn pazarı, hüsn ili, hüsn kitabı, han-ı hüsn, nesim-i hüsn, hüsn ikbâli, hüsn evci, hüsn gül-zarı, gülşen-i hüsn, sultan-ı hüsn, hüsn divanı, hüsn genci, genc-i hüsn, hüsn devri, hüsn devranı kışver-i hüsn, hüsn sınıfı, bağ-ı hüsn, gülsitan-ı hüsn, hüsn zekâtı, tecelli-yi hüsn, hüsn ateşi, hüsn bostanı gibi terkiplerin içinde kullanılmıştır. Güzellik; memleketi olan bir sultana, türlü çiçeklerin açıldığı bir bahçeye, matla beytinin sevgilinin kaşları olduğu bir divana, sevgilinin güzelliklerini barındıran bir hazineye benzetilmiştir.

Şair, güzellik anlayışının herkes için aynı olmayacağını ifade etmek için aşağıdaki beyti söylemiştir. Şairin sevgilinin güzelliği konusunda anlattıkları var olanın binde biri değildir.

Hüsn sınıfıda yüzüng vâsfıda mingdin bir imes

‘Âşıkıng yüz ming ise her birige ming tasnîf (G. 320/4)

“Yüz bin âşığın var ise her birinin bin sınıflandırması vardır. (Bundan dolayı anlattıklarım) güzellik sınıfında yüzünün niteliklerinin binde bir değildir.”

Âşığa göre güzellik sevgilide mükemmelleşmiştir. Bir güzelin erişebileceği en üst noktadır. Sevgilinin bu güzelliğinin ulaşabileceği en üst nokta âşık tarafından hayal bile edilemez, dil de bu güzelliği anlatmakta kusurlu kalır.

Köngül bilmen kemâl-i hüsnini n'iylep hayâl itkey

Mukassırdur cemâli vâsfını iylerde til barı (G. 672/4)

“Dilin bile cemalinin özelliklerini dile getirirken eksik kaldığı noktada gönül, güzelliğinin mükemmelliğini nasıl hayal etsin bilemiyorum?”

Şairin vurguladığı diğer önemli nokta ise güzelliğin geçici olmasıdır. Bahara benzetilen güzellikten sonbahar gelince eser kalmayacağı ifade edilmiştir.

Bahâr-ı hüsndin bülbülga hem yitkür nevâ iy gül

Bu gül-şen mülkini târâc iter hayl-ı hazân algaç (G. 103/8)

“Ey gül, bu gül bahçesi mülkünü sonbahar topluluğu alıp yağmalamadan önce güzelliğin baharından bülbüle bir pay ulaştır.”

Güzelliğin bir pazara benzetildiği beyitte aya benzetilen sevgilinin müşterisi âşıktır. Ancak ay gibi güzel sevgiliye değer biçmek imkânsızdır.

Hüsn bâzârıda min boldum ol ayga müşteri

Kim mukarrer iylegey âyâ meh-i tâbânga narh (G. 115/4)

“Güzellik pazarında o aya ben müşteri oldum acaba ay gibi sevgiliye değeri kim kararlaştıracak?”

Divanda güzellikle ilgili beyitlerde en çok zikredilen isim Leyla’dır. Sevgilinin güzelliği Leyla’nın güzelliğinden her zaman daha fazladır. Mecnûn’un çöle düşmesine telmih yapılan beyitte Leyla çölü tutsa da güzellik ülkesi sevgiliye aittir.

Tuttı ger deştni Leylî ni ‘aceb

Kişver-i hüsnüng ara tuttu kırığ (G. 315/3)

“Leyla çölü tuttuysa ne olacak, (olsa olsa) senin güzellik ülkende bir kenar tutmuştur.”

Hüsn ülkesinin sahibi sevgili olduğu gibi güzellerin hocası da sevgilidir. Güzellere, en çok yaptıkları naz ve işveyi uygulayarak öğretir.

İy ki hüsn ehliga nâz u şîve ta‘lîm iyleding

‘İşve vü nâz iyleben bir birge tefhîm iyleding (G. 362/1)

“Ey güzellere naz ve cilve öğreten, eda ve naz edip birbirine anlattın.”

Divanda güzelliğin zekât gerektiren bir durum olarak nitelendiği birçok beyit vardır. Bu zekâta en uygun kişi de her zaman âşıktır. Kendini ağlayıp inleyen bir hasta, çaresiz bir garip olarak nitelendiren âşık, sevgilinin güzelliğinin zekâtına taliptir. Zekât alabilmek için de gerekli şartlara sahiptir.

İy Nevâyî ger birür hüsnî zekâtın yok kişi

Haste-i zâr garib-i bi-nevâ andak ki min

“Ey Nevâyî, sevgilinin güzelliğinin zekâtını verebileceği benim gibi ağlayıp inleyen hasta ve kimsesiz garip bir kişi daha yok.”

Sevgili güzeller içinde de en güzel olduğu için güzellik sultanı olarak adlandırılmıştır. Sevgilinin sultana, âşıkların ise askerlere benzetildiği beyitte şahların askerlerini önce toplayıp saydıktan sonra serbest bıraktıkları ifade edilmiştir. Sevgili ise askerlerini sayıp sonra bırakan sultan yerine askerlerini önce sayıp sonra katletmiştir.

Sanap ‘uşşâkımnı katl iyledi ol hüsn sultânı

Çirigni tarkatıp âzâd iter şeh gerçi san algaç (G. 103/4)

“Şah, askerlerini toplayıp sayısını belirleyip azat ederken güzellik sultanı âşıklarını sayıp katleder.”

Sevgilinin bütün güzellik unsurlarını barındıran güzellik hazinesi olarak tasavvur edildiği beyitte sevgili gidince âşık virane gibi olmuştur. Hazinelerin viranelerde olduğu gibi sevgili de âşığın viran bedenindedir. Âşık, zaten viran olduğu için

Yâr tâ ‘azm itti tab ‘ımgâ buzuglug koydı yüz

Bolmuşam ol hüsn genci hecridin virâne tab ‘ (G. 302/6)

“Yar karakterimi viraneye çevirmek için çalıştı, o güzellik hazinesinin ayrılığında virane karakterli olmuşum.”

Sevgilinin kırmızı yüzü güzellik âleminin baharına benzetilmiştir. Ve bu âlemde türlü türlü çiçekler açılmaktadır. Bu baharın en güzel çiçeğiye benzeri cennette bile olmayan sevgilinin gül renkli yanaklarıdır.

Yüzüng meydin ki gül gül boldı yok cennetde ol güller

Ki bir bir açılıptur ‘âlem-i hüsnüng baharında (G. 26/4)

“Yüzün meyden mi gül gül olmuştur yoksa cennetteki o güller güzellik âleminin baharında bir bir açılmış mıdır?”

Güzellik; kırmızı, sarı ve yeşil çiçeklerin açtığı bir gül bahçesidir. Camın ışığı yansıtması gibi güzelliğin gül bahçesinden âşığın gönlüne kırmızı, sarı ve yeşil renkler yansır.

Şîşe dik könglümedür gül-zâr-ı hüsnüñ yâdın

Tâb-dânning aksi dik elvân kızıl sang yaşıl

“Güzelliğin gül bahçesini hatırladığımdan güzellikteki parlaklığın kırmızı, sarı, yeşil renklerde yansması; cam gibi gönlümedir.”

3.2. Sevgili

3.2.1. Sevgilin Genel Özellikleri

Divanda sevgili için bazı beyitlerde doğrudan doğruya bazı beyitlerde teşbih ve mecaz kullanılarak pek çok kelime ve tamlama kullanılmıştır. Divanda sevgili için ay, ârâm-ı rûh, bed-hûy, bed-mihr, belâ, büt, cân, cânân, cân-ı cihân, cân-fezâ, çâbük, dil-ber, dil-cûy, dil-dâr, dil-rübâ, dil-hâh, dil-ârâ, dil-şiken, dil-keş, dil-sitân, güül-i rahabîb, hûb, kût-ı cân, kuyaş, Leylî-veş, mah, mahbûb, mihr-bân, nâ-mihr-bân, nazûk, nigâr, nihâl, ömür, padişah, perî, sanem, serv, sultân-ı hüsn, şeh-süvâr, şah şûh, yar, yiğit gibi isimlerle anılmıştır. Sevgili genel olarak divan şiirinde anılan sevgili tipinden farklı özellikler göstermez. Ancak kültürün etkisiyle sevgili karşımıza birçok beyitte at üstünde çıkmaktadır. Atları iyi kullanmak Türklerin en büyük özelliklerinden biri olduğu için Türk tipi bir güzelin tasvir edildiğini söyleyebiliriz. Bu özelliklerin etkisiyle şair, sevgiliye çâbük ve şeh-süvâr isimleriyle seslenmektedir.

Sevgilin divanda en çok vurgulanan özellikleri; güzelliği, zulmü, vefasızlığı ve verdiği sözleri tutmamasıdır. Sevgili fiziki özellikleri ve karakteristik özellikleriyle şiirlerde birçok teşbihe konu olmuştur. Doğadaki birçok unsur sevgiliyi tanımlamak için kullanılmıştır.

Âşık için sevgilin güzeller içinde eşi ve benzeri olmadığı için sevgilisinden başkasına meyli yoktur.

Hûblar meyli köngül kılma kim

İmes irdi biri mânend sanga (G. 18/5)

“Biri bile sana denk olmayan güzellere gönül meyletmedi.”

Sevgilinin özelliklerinden biri de âşîğın türlü yollarla canını almasıdır. Sevgili katletme işinde de diğer güzeller arasında şöhret kazanmış, ileri gelenlerden olmuştur.

Tîg ile başıma kilding ki bu kün katl işide

Hûblar içre ser-âmed sin olup-sin atıkıp (G. 65/5)

“Kılıç ile bugün katl için başıma geldin, güzeller içinde şöhret sahibi olmuş önde gelenlerdensin.”

Neşeli, cilveli, hareketli, kıvrak tavır demek olan şuhluğu öğretecek kişi de sevgilidir. Öğrenciler üstada öğrencilik etmek yerine şuhluk mektebinde sevgiliden ders almaktadırlar.

Şûhlug mektebide sindin itip kesb etfâl

İylemesler pir-i üstâdka aslâ tilmiz (G. 135/3)

“Şuhluk mektebinde öğrenciler pir-i üstada öğrencilik etmeyip her şeyi senden öğrenirler.”

“Kılıçla başıma geldin bugün, katletmek işinde güzeller içinde şöhret kazanıp ileri gelen olmuşsun.”

Bazı beyitlerde sevgili için yiğit ifadesi kullanıldığını görmekteyiz. Yiğit ifadesi bu beyitlerde genç anlamında kullanılmıştır.

Könglümni kıldı şîfte bir meh-cebîn yigit

Kim halk ara aning kibi yok nâzenîn yiğit (G. 84/1)

“Alnı açık bir yiğit gönlümü divane etti, halk içinde onun gibi nazlı yiğit yoktur.”

Sevgilinin divanda en çok zikredilen özelliklerin biri de aşîğa eziyet etmesidir. Merhameti olmayan bu sevgili için bağı taşı ifadesi birçok beyitte kullanılmıştır.

Tavuş kim öy taşıdın kilse dir-min bağı taşımdur

İşikdin sâye kirgeç sağınur-min kim kuyaşımdur (G. 188/1)

“Ev dışından ayak sesi gelse bağı taşımdır derim, eşikten bir gölge girse güneşimdir sanırım.”

Âşıkların gözyaşlarının inci ve cevhere benzetildiği beyitte bunların kaynağı olarak da cefa denizi ve güzellik kaynağı olan sevgilidir.

‘Uşşak közidin dür ü gevher akızurga

Bir bahr-i cefâ kân-ı melâhat yitilptür (G. 190/2)

“Âşıkların gözünden inci ve cevher akıtmaları için cefa denizi ve güzellik kaynağı yetişmiştir.

Sevgili için en çok kullanılan sıfatlardan biri de sert mizaçtır. Âşık, bu mizaç yüzünden sevgiliye bir kere bakmaya bile korkmaktadır.

Yâ mizâcınğ tünd ikendin yâ rakibing vehmidin

Baka alman niçe köz ister sanga bakmak heves (G. 250/3)

“Göz sana ne kadar bakmaya heves etse de huyu sert olandan veya rakibin korkusundan bakamaz.”

Sevgilinin sayılan âşık için olumsuz özelliklerinden biri de kötü huylu olmasıdır. Bu kötü huy nedeniyle âşık her an yüz zulüm görürler.”

Kişi bed-hûylar ‘ışkıdın itmek ihtirâz evlî

Yokirse körgüsi her lahza yüz âzâr min yanglıg (G. 311/7) bed-huy

“Kötü huylular aşkıdan kaçınmak iyidir, değilse her an benim gibi yüz azar görürler.”

Sevgili, âşıkların canları aldığı için bela olarak adlandırılmıştır. Yolunun toprağı aldığı canlarla dolu olan sevgili gibi bir belayı dünya daha önce görmemiştir.

Rahş sürgende üküş cânlar irür hâk-i rehing

Körmedi sin kibi hergiz küre-i hâk belâ (G. 32/5)

“At sürerken çok canlar yolunun toprağındadır. Dünya senin gibi bir bela hiçbir zaman görmemiştir.”

Sevgili âşık için ruh süsü ve can azığıdır.

Şikib ü şabr u hûş itmiş karâr u ‘akl u cân kitmiş

Ni gam ger bolsa ol ârâm-ı rûh ol kût-ı cân peydâ (G. 37/3)

“Eğer o ruhun süsü ve canın azığı (sevgili) ortaya çıkacaksa tahammül, sabır edip karar, akıl ve can gitmişse gam değildir.”

Sevgilinin en çok vurgulanan özelliklerinden biri de korkusuz olmasıdır. Bu nedenle bî-bâk ve nâ-pervâ olarak karşımıza çıkar. Âşık ağlayıp inleyen bir kararsız, sevgili de korkusuz bir güzeldir.

O1 ki bizni zâr u anı asru zibâ iylemiş

Anı nâ-pervâ vü bizni nâ-şikibâ iylemiş (G. 255/1)

“O bizi ağlayıp inleyen onu da güzel eylemiş, onu korkusuz bizi de kararsız eylemiş.”

Korkusuz bir sarhoş olan sevgili âşığın halinden haberdar değildir. Âşık sevgilinin kulağına sırrını söylese bile belki sarhoşluktan belki de dinlemek istemediğinden bunları duymaz.

Mest-i bi-bâkim kaçan hâlinga bolgay muttali‘

Kim kulagıga disem sırrımın bolmas müstemi‘ (G. 303/1)

“Korkusuz sarhoşum (sevgili) ne zaman halimden haberdar olur. Kulağına sırrımı söylesem duymaz.

Sevgili beyitte gece yolcusu olarak ifade edilmiş. Ve bu gece yolcusu hileci olarak nitelendirilmiştir. Âşık da gece yolcusu olan sevgiliyi bulmak için geceler boyu her köşeye yürüyen bir köpeğe benzetmiştir.

Kiçeler her kûçede it dik yügürse tang imes

Kim ki anıng dil-beri bir şeb-rev-i ‘ayyâr ise (G. 560/6)

“Dilberi (gönül alan sevgilisi) bir hileci gece yolcusu olan âşık, geceler boyunca her köşede it gibi yürüse buna şaşılmaz.”

Güzellik zengini demek olan körkebay âşığın sevgili için kullandığı sıfatlardan biridir. Mavi bir mendille yüzünü kapatan sevgili bu haliyle bulut içindeki aya benzemektedir. Sevgili bu mendil altından yüzünü gösterince Nevâyî aya meyletmekten vazgeçer.

Kökte ayga yok Nevâyî meyli zâhir bolgalı

Mâvi yağlıgdın yüzüngnüng pertevi iy körkebay (G. 617/7)

“Ey güzellik zengini, mavi mendilden yüzünün ışığı ortaya çıkınca Nevâyî’nin gökteki aya meyli kalmamıştır.”

Sevgili için pak sıfatı kullanılan aşağıdaki beyitte ise âşık pak sevgiliyi temiz yerlerde misafir etmek için gönül ve gözünü temizlemektedir. Bu temizlik için ateş ve suyu kullanmaktadır. Aşk ateşi âşığın gönlünü, su da gözlerini temizlemektedir.

‘Işk otı birle köngül su birle közni kıldı pâk

Pâk menzillerde mihmân kılğalı ol pâkni (G. 654/5)

“O pak sevgiliyi temiz yerlerde misafir etmek için aşk ateşi ile gönlü, su ile gözü temizledi.”

3.2.2. Sevgiliyle İlgili Tasavvurlar

3.2.2.1. Ay, Güneş, Gün

Divanda sevgilinin en çok benzetildiği unsurlar ay ve güneştir. Bunda âşığın, sevgiliyi yüceltme istediği ve sevgilinin âşığın gözündeki değeri de önemli yer tutmaktadır. Sevgilinin güzelliği, sevgiliye ulaşmadaki zorluk, sevgilinin her zaman görünmemesi ilginin kurulmasının sebepleri arasındadır. Sevgili her zaman görünmediği gibi ay ve güneş de belli zamanlarda görünmesi veya onların görünmesini engelleyecek unsurların baş göstermesi bu ilgiyi kuvvetlendirmiştir.

Beyitte sevgili aya değil, ay sevgiliye benzetilmektedir. Aralarındaki fark ise ayın soğuk, sevgili ise güzeldir. Aralarındaki fark tuz ile buz arasındaki fark gibidir.

Ay sanga ohşar velîkin ol savugdur sin melîh

Fark köptür niçe kim bolsa müşâbih tuz u muz (G. 215/4)

“Ay sana benzer ancak o soğuktur, sen güzelsin. Tuz ile buz arasındaki benzerlik gibi fark çoktur.

Beyitte güneşe benzetilen sevgili, güneşin gece görünmediği gibi ortada yoktur. O nedenle karanlık ayrılık günlerinde âşık sevgilinin nerede olduğunu bilememektedir.

Tire hecr eyyâmıda bilmen ki cânân kaydadur

Kiçe ni bilsün kişi hurşid-i rahşân kaydadur (G. 179/1)

“Karanlık ayrılık günlerinde cananın nerede olduğunu bilmem, gece insan parlak güneşin nerede olduğunu nasıl bilsin?”

Âşığın gece uyumamasının nedeni gece dolaşan ay gibi sevgiliyi görmek istemesidir. Bir gün gece dolaşan sevgili Nevâyî'nin de yanına gelebilir.

Nevâyî iyledi şeb-zinde-dârlıg n'itkey

Ki yitse bir kiçe başıga mâh-ı şeb-gerdim (G. 438/7)

“Nevâyî, bir gece gece dolaşan ay gibi sevgili başına gelir diye geceleri uyumamaya başladı.”

Sevgilinin babasının ay, annesinin güneş olarak ifade edildiği beyitte sevgili güzellik ve incelikte onlardan üstündür.

Atang ay u anang hurşid idi irkin ki sin tugdung

Velî hüsn ü letâfetde ni eb ohşar sanga ni üm (G. 425/4)

“Atan ay ve annen güneşken acaba sen nasıl doğdun çünkü güzellik ve incelikte ne annen ve baban sana benzer.”

Renginden dolayı birçok beyitte sevgilinin yüzü gündüz ve saçları gece olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaşına sürdüğü rastık gökkuşağı, yüzüne sürdüğü allık şafak, saçları gece ve yüzü gündüz olan sevgilinin çehresi gökyüzü olarak tasavvur edilmiştir. Bu kadar renkle âşıkların gönlünü çaldığı için de sevgili mekkâre/hileci olarak adlandırılmıştır.

3.2.2.2. Bût, Kâfir, Nâ-Müsülmân, Nigâr, Sanem, Tersâ

Sevgilinin zalimliği ve âşıklara karşı tavrı nedeniyle bu nedenlerle ilgisi kurulmuştur. Kâfir olan sevgilinin aşk geleneğine yeni hükümler getirdiği belirtilmekte ve zalimlikte yeni usuller bulunduğu vurgulanmaktadır.

‘İşk âyinide bid‘atlar tüzetting zulm ara

Kaysı bir mezhebde sin kâfir dik olgay mübtedi‘ (G. 303/5)

“Aşk geleneğine zalimlikte yeni alışkanlıklar getirdin, hangi mezhepte senin gibi yeni adet getiren bir kâfir vardır.”

Müslüman olmayan sevgilinin en önemli özelliği de İslam ehlini yakması, onların din birikimlerini yağmalamasıdır. Müslüman olmayan sevgilinin yanağının ışığı din mülkünü yakmaya yeter.

Lem‘a-i ruhsâr ile din kişveriga salma ot

Munça İslâm ehlini iy nâ-müsülmân örtme (G. 580/3)

“Ey Müslüman olmayan sevgili, yanağının ışığıyla din ülkesine ateş salma ve bu kadar İslam ehlini yakma.”

Resim gibi güzel sevgili için kullanılan nigar da karşımıza kan dökücülüğü ve zalimliği ile çıkmaktadır.

Nigârımga bî-dâd boldı fen la

Dil-ârâ didim dil-şiken boldı la (G. 603/1)

“Resim gibi güzel sevgilime zalimlik marifet oldu eyvah, gönül süsleyen dedim gönül kıran oldu eyvah.”

Sevgilinin âşığın hallerine kayıtsız kalışı ve âşık ile konuşmaması onun put, sanem olarak tasavvuruna neden olmaktadır. Aşağıdaki beyitte de sevgili âşığın feryatları karşısında kayıtsızdır.

Figân ki hecrdin anglap üküş elem bizge

Terahhum itmedi ol mihri yok sanem bizge (G. 30/1)

“Ayrılık feryadından bizdeki derdin çokluğunu anlayıp o sevgisi olmayan sanem bize merhamet etmedi.”

Sevgilinin hileci bir put olarak ifade edildiği beyitte, âşık din ve gönül nakdini yağmalayacak bir kâfir güzelden bahsetmektedir. Âşığın gönül ve din nakdinin karşılığı da âşıktan gelecek olan sevgilinin sohbetidir.

Râzî-min eger nakd-i dil ü dinim ugurlar

Ger bolsa manga ol büt-i ‘ayyâr musâhib (G. 53/2)

“Eğer o hileci put gibi güzel sevgili bana sohbet arkadaşı olacaksa gönül ve din nakdimi çalmasına razıyım.”

3.2.2.3. Gazal, Tavus, Tezerv, Kebk

Sevgili gözlerinin güzelliğiyle bilinen geyiğe, tüyelerinin güzelliğiyle bilinen tavus, sülün ve keklige benzetilmiştir. Ayrıca zor ele geçmeleri, avlanmalarının zorluğu da bu benzetmelerde etkili olmuştur.

Âşığın dağ ve çölde geyiklerle gezmesinin nedeni misk kokulu geyiğine benzeyen sevgiliye ulaşmak istemesidir. Ayrıca müşkinin kara anlamını da kullanmak mümkündür. Geyiklerin siyah renklisine rastlamak çok zordur. Bu nedenle sevgili siyah bir geyiğe benzetilmiştir. Bir Mecnûnluk işareti olan divane bir şekilde gezmek âşık için sevgiliyi bulma arzusuna bağlanmıştır.

Tilep müşkîn gazâlını köngül divâneler yanglıg

Hemîşe tag u deşt içre kiyikler birle sâyirdür (G. 151/2)

“Gönül, misk kokulu gazalını (sevgiliyi) isteyip divaneler gibi her zaman dağ ve çöl içinde geyiklerle gezmektedir.”

Sevgilinin tavus ve sülüne benzetildiği beyitte âşık bunları avlamak için avcıya soru sormaktadır.

Bilmen iy sayyâd kaysı dâm ile kılmak bolur

Ol tezerv-i dil-keş ol tâvus-ı bezm-ârâmı sayd (G. 123/6)

“Ey avcı, o gönül çeken sülün ve meclisi süsleyen tavus hangi tuzak ile avlandığını ben bilmem.”

Bu beyitte sevgilinin boyu ve yürüyüşü tavus ve keklige benzetilmiştir. Uzun boyuyla salınarak yürüyen sevgiliyi görenler tavus veya keklik demektir.

Kadining cilvesin yüz nâz ile bustân ara körgen

Digey tâvûs-ı ra'nâ yâ meger kebg-i derîdür bu (G. 550/4)

“Bahçe içinde boyunun yüz naz ile hareketini görenler, bu güzel tavus veya dağ kekligidir der.”

3.2.2.4. Gül, Gül Yaprağı, Nihal, Serv, Gül bahçesi

Sevgili yüzünün güzelliği, rengi ve nazikliği nedeniyle güle ve gül yaprağına; uzun ince boyu nedeniyle de serv ve fidana benzetilmiştir.

Sevgilinin gül, âşığın bülbül olarak tasavvuru birçok beyitte zikredilmiştir. Şair vefa kokusu olmayan gül için bülbül gibi olunmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Gülde yok bûy-ı vefâ şemde yok şu'le-i mihr

Özni bülbül-veş ü pervâne misâl iylemengiz (G. 225/4)

“Gülde vefa kokusu yok, mumda sevgi ateşi yok. Kendini bülbül ve pervane haline sokma.”

Bahar gelince bahçede gül yaprağına benzettiği sevgiliyi bulamayan âşığın derdi artar.

Bahâr u bâgdın artar melâlet ü derdim

Ki yok çemen ara gül-berg-i nâz-perverdim (G. 438/1)

“Bahar ve bağdan usanç ve derdim artar çünkü çemende naz içinde büyümüş gül yaprağım yoktur.”

Beyitlerde sevgilinin en çok zikredilen özelliklerinden biri de nazikliğidir. İnce yapılı bir fidan olarak karşımıza çıkan sevgili, o kadar incedir ki başındaki börtü bile taşıyamamaktadır.

Ni tang nâzüklükidin ger kurayşî börk ağır kildi

Ham iyler çun kırav köprek yagar nâzük-nihâl üzre (G. 579/5)

“Eğer Kurayşi börk nazikliğinden ağır gelse şaşılmaz çünkü ince fidanın üstüne çok yağın çiy onu eğer.”

Âşığın servim dediği sevgili ile serv ağacı karşılaştırılmıştır. Çemen servisi meyvesiz bir ağaçken âşığın servisi dilberdir. Yerinden bile oynayamayan o serviyi rüzgâr çaresiz bırakırken sevgili atını rüzgâr gibi koşturmaktadır.

Çemen servi kalıp bî-ber mining servüm bolup dil-ber

Anı yıl iyleben muztar bu yıl dik sikritip edhem (G. 442/3)

“Çemen servisi meyvesiz kalmıştır benim servim de gönül alıcı olmuştur. Çemen servisini yel çaresiz bırakırken benim servim yel gibi at koşturmaktadır.”

Kırmızı ve sarı elbise içinde bir gül-i ranaya benzetilen sevgilinin yüzü de başkalarının gözüne sarı ve kırmızı renkte gözükmektedir.

Ni hâl irkin kızıl sarıg libâsıdın gül-i ra'nâ

Körünür il közige çihresi sarıg kızıl bari (G. 672/6)

“Kızıl sarı elbiseden gül-i rana nasıldır acaba kızıl sarı yüzü bari el gözüne görünsün.”

Bu çemen gül-zûriga birme köngül iy `andelib

Kim irür her gül ki körseng tigreside yüz tiken (G. 468/6)

3.2.2.5. Huri, Peri, Melek

Sevgilinin âşıklara görünmemesi özelliği perinin insanlara görünmemesi özelliğine benzetilmiştir. Ayrıca çok güzel olan perileri gören kişilerin perilere âşık olup aklını kaybettiğine inanılır. O nedenle beyitlerde peri gibi olan sevgilinin yanında Mecnûn gibi olan bir âşık vardır.

Âşık olup çöllerde avare olan Mecnûn gönül, peri gibi sevgilisini aramaktadır. Ancak perilerin istediğimiz zaman bulunması mümkün değildir.

İyle ‘ışkı deştide mecnûn köngül âvâredür

Kim perîler istegen birle tapılgu dik imes (G. 248/4)

“Perilerin istendiği zaman bulunmayan deli gönül aşk çölünde avaredir.”

Sevgili güzelliği nedeniyle cennete ait bir varlık olan huri olarak nitelendirilmiştir. Hûr-i cennet, hûr-ı peri-peyker, hûr-ı peri-zâd olarak karşımıza çıkan sevgili birçok beyitte huriden bile güzel olarak zikredilmiştir.

Hurilerin bile görmeye geldiği bir sevgili vardır. Cennet bekçisi bu sevgili için gül yapraklarını dirhem yapıp üstünden saçılması için onlarla gönderir.

Hûrlar kilse anı körmek üçün hâzin-i cennet

Yiberür saçığı gül-bergleridin direm iylep (G. 61/5)

Huriler onu görmek için gelse, cennet bekçisi gül yapraklarından dirhem yapıp üstüne saçılması için gönderir.”

Âşık, peri gibi güzel sevgiliyi gördükçe deli gönlün deliliği de artmakta ve her zaman ağlayıp inlemektedir.

Zârdur tilbe köngül kim körünür

Her dem ol hûr-ı peri-peyker anga (G. 10/3)

“Deli gönül, ağlayıp inlemektedir çünkü her zaman o peri yüzlü huri ona gözüdür.”

Sevgilinin meleğe benzetilmesinin sebepleri peri ve huriye benzetilmesiyle benzer özellik göstermektedir. Göze görünmemesi ve ulaşılmaz olması nedenleriyle melek sevgili tasavvuru kurulmuştur.

Ol melek-simâ ki salmış hüsnidin ‘âlemga ot

Kayda koygay salmayın cins-i benî âdemga ot (G. 86/1)

“Güzelliğinden âleme ateş salan melek yüzlü nerede bıraktığı insanlara

3.2.2.6. İsa, Yusuf, Süleyman

Sevgilinin Yusuf peygambere benzetilme nedeni güzelliğidir. Yusuf peygamberin pazarda satılmasına telmih yapılan beyitte Yusuf cemal olarak nitelendirilen sevgili pazara girince halk kazancını bırakıp onun sevdasına düşmüştür.

Terk itip sūdâ aning sevdâsıga tüşmiş ulus

Kirgeli Yusuf cemâlim seyr için bâzârga (G. 569/6)

“Yusuf yüzlüm gezinti için pazara girince halk kazancını bırakıp onun sevdasına düşmüştür.”

Sevgilinin İsa peygambere benzetilme nedeni dudağının ve nefesinin ölüleri diriltmesidir. Ayrılık kılıcıyla yaralanmış gönle sevgilinin nefesi ihtiyaçtır.

Ol Mesihâdın n'itip fârig bolay kim er nefes

Heç tîğdın köngül yüz katla hâcet-mendidür (G. 148/5)

“O Mesih'ten nasıl uzaklaşayım; gönül, ayrılık kılıcındansa nefese gönül yüz kat daha muhtaçtır.”

Sevgilinin Süleyman peygambere benzetildiği beyitte âşığın çektiği inilteleri yasaklayan ve dudağı bir mühür olan sevgiliden âşık, dudağını mühürlemesini istemektedir. Rüzgârın Süleyman peygambere olan itaati gibi inilti de Süleyman peygambere benzeyen sevgiliye itaat etmiştir.

Nâle çıkmekdin çu kilding men' iy la'ling nigin

Bir yolu agzımnı kılğıl mühr ol hâtem bile (G. 565/2)

“Ey dudağı mühür olan sevgili, inilti çekmeyi bana yasakladın, bir kere de ağzımı o mühür ile mühürle.”

3.2.2.7. Katil, Kasap, Kıyamet

Sevgili âşığın ağlayıp inlemelerine kayıtsız kaldığı ve âşıkları ayrılıkla öldürdüğü için katil ve kasaba benzetilmiştir.

Güzellerinin kılıcının çokluğundan bahseden şair, bu kılıçlar yetişmeden murdar olarak ölecek bir koyundur. Öleceği belli olan âşık, murdar gitmemek için güzellerin

kılıcıyla ölmek istemektedir. Ancak güzellerin yan bakışı olan tığ, güzeller aşığa bakmadığı için aşığa hiçbir zaman değmemektedir.

Hûblar tıgı yitişmestin burun bu zâr öler

Çın imiş kim bolsa köp kassâb koy murdâr öler (G. 182/1)

“Güzellerin kılıcı yetişmezden önce bu inleyen ölür. Çünkü kasap çok olunca koyun murdar ölmüş.”

Katletmek işinde uzmanlaşıp yeni şeyler ortaya çıkararak sevgilinin kahrını da lütfü da öldürmektedir.

Kahr kılsa öltürür bu turfe kim lutf itse hem

Katl işide bolmuş ol kâtil be-gâyet muhteri‘ (G. 303/3)

“Eziyet etse de iyilik etse de etmesi çok gariptir. Katl işinde o katil pek çok icat çıkarmış.”

Kızıl bir elbise giymiş olan sevgili hasta canların sevgiliyi böyle görmeye dayanamayıp ölen hasta canlar için bir afettir. Bu kırmızı elbise içinde sevgili kızıl kıyamet sözünün ortaya çıkmış halidir.

Kızıl tonung bile yüz haste cânga âfet-sin

Hadis muhtasar iyley kızıl kıyâmet-sin (Mfr.772)

“Kırmızı elbisenle yüz hasta cana belasın, kızıl kıyamet sözünün ortaya çıkmış halisin.”

3.2.2.8. Mirza, Padişah, Şah, Sultan

Sevgili; âşıkların kendine kul olması ve erişilmez olması, âşıkların her zaman ondan bir iyilik beklemeleri gibi sebeplerle şah, sultan, padişah olarak adlandırılmıştır.

Min-i gedâga ni hâl olgay iy müsülmânlar

Ki saldı ‘ışk başım üzre pâdşâ mahbûb (G. 54/5)

“Ey Müslümanlar, sevgili padişah başım üstüne aşk salmıştır; ben dilenciye ne hal olacaktır?”

İy Nevâyî ger vefâsız çıktı ol sultân-ı hüsn

Tapting ildin kim tiler-sin imdi sultândın vefa (G. 41/7)

“Ey Nevâyî, güzellik sultanı eğer vefasız çıktıysa sanki elden vefa buldun da şimdi sultandan mı dilersin.”

3.2.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

3.2.3.1. Yüz ve Yanak

3.2.3.1.1. Genel Olarak Yüz ve Yanak

Fevayidü'l-Kiber'de yüz ve yanak için arız, çehre, hadd, in, izar, ruh, ruy, ruhsar, suret, vech kelimeleri kullanılmıştır. Divanda yüz ve yanağın en çok benzetildiği unsurlar güneş, ay, mum ve gül olmuştur. Yüz ve yanak genellikle parlaklığı ve rengi sebebiyle beyitlere konu olmuştur.

Sevgilinin yanağının ve yüzünün parlaklığı otluk, ateş-nâk, ateşîn, nur, lem‘a gibi sıfatlarla ifade edilmiştir.

Sevgilinin hem yüzü hem de yanağı parlaktır. Bu parlaklığın kuvvetini ve etkileyciliğini anlatmak için Nur Suresi 35. ayette geçen “nurun ala nur” nur üstüne nurdur ifadesinin yanak ve yüzün şanına uygun olduğu dile getirilmiştir.

Yüzüng rûşen inging hem rûşen iy hûr

Alarning şânında nûrun alâ nûr (G. 168/1)

“Ey huri, yüzün parlaktır ve yanağın da parlaktır. Nur üstüne nur, onların şanı içindir.”

Sevgilinin yüzü âşıkların aklını başından alacak kadar güzeldir. Tüm şahlar, sevgili yanağını açsa onun karşısında yenilirler.

Körüp yüzüngni Nevâyîga hûş kitse ni tang

Ki mâr olur barı şehler kaçan sin açsang ruh (G. 117/7)

“Yüzünü görüp Nevâyî'nin aklı gitse buna şaşılmaz. Sen yanağını açsan tüm şahlar, mat olur.”

Sevgilinin yüzü ve ayva tüyleri erguvan ve menekşe renklidir. Âşığın gönlünü alan bunlardır, sevgilinin giydiği elbisenin rengi değildir.

Ergavan-gûn yüz benefşe-reng hat canım alur

Hil'ati bolsun aning ger ergavânî ger benefş (G. 279/2)

“Onun elbisesi ister erguvan rengi ister mor olsun, o sevgili erguvan rengi yüz ve menekşe rengi ayva tüyleri canımı alır.”

Nikab, sevgilinin yüzü görünmesin diye taktığı peçedir. Sevgilinin yüzü güneşe benzetildiğinden peçe de güneşin önündeki bulut olarak tasavvur edilir.

Dil-ber yüzün körerge boldı nikâb mâni'

Ol nev' kim kuyaşka bolgay sehâb mâni' (G. 304/1)

“Güneşe bulutun engel olduğu gibi, gönül çeken sevgilinin yüzünü görmeye de peçe engel olmuştur.”

Yanak parlaklığı nedeniyle ateşli olarak nitelenmiştir, bu ateşin üstünde de ateşe tapan bir Hindu olarak ifade edilen ben vardır. Ben, ateşe düşüp yandığı için siyah renktedir.

Otlug' izâring üzre ol turfe hâl-i câdu

Otkâ tüşüp köyüptür âteş-perest hindû (G. 542/1)

“Ateşli yanağının üzerindeki o garip cadı ben, ateşe düşüp yanmış bir ateş-peresttir.”

Sevgilinin yüzünün aydınlığı, afet şimşegine benzetildiği beyitte bu şimşek, âşığı kül etmektedir.

Cemâling lem'asıdın ger kül oldum tang imestür kim

Bu yanglıg berk-i âfet kimsege çakılmamış hergiz (G. 221/3)

Yüzünün ışığından kül olsam şaşılmaz, çünkü bu gibi bir afet şimşegi kimseye asla çakılmamıştır.

3.2.3.1.2. Yüz ve Yanakla İlgili Tasavvurlar

3.2.3.1.2.1. Ay, Güneş, Ahter

Sevgilinin yüz ve yanağı; parlak olması nedeniyle ay, güneş ve yıldız benzetilmiştir. Yuvarlak olmasıyla da ay ve güneş olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki beyitte yüzü şekil olarak güneşe benzetilse de güneş, o yüz kadar olamaz. Çünkü onun gözü, kaşı, ayva tüyleri ve misk saçan bir beni yoktur.

Mihr ol yüzçe imes disem tang irmes mihrning

Köz ü kaş u hat u hâl-i müşk-bârı bar mu (G. 539/3)

“Güneş o yüz gibi değildir desem şaşılmaz; güneşin gözü, kaşı, ayva tüyleri ve misk saçan beni var mıdır?”

Parlaklığı nedeniyle âteş-nâk olarak nitelendirilen yanak, âlemi güneş yerine aydınlatmaktadır.

Hüsn evcidin tulû‘ iylep yarutkan dehrni

Min kuyaş sagındım ol ruhsâr-ı âteş-nâk imiş (G. 256/2)

“Güzelliğin doruğundan doğup âlemi aydınlatanı ben güneş sandım, (meğer) o ateşli yanağı olan sevgiliymiş.”

Sevgili yüzünün parlaklığıyla âlemi karıştırmıştır. Şair, sevgilinin bu karışıklığı önlemesi için gece renkli saçını açıp yüzünü kapatmasını istemektedir.

Kozgadıng ‘âlemni açıp çihre ilge rahm kıl

Şâm-gûn zülf açıp ol ruhsâr-ı meh-peykerni yap (G. 72/2)

“Yüzünü açıp âlemi karıştırdın, ele merhamet edip gece renkli saçını aç ve ay gibi parlak yanağını kapat.”

Gökteki yıldızların insanın talihi üzerinde etkili olduğu inancı nedeniyle yıldızların hareketleri ve konumlarına önem verip bunları incelemişlerdir. Geceye benzetilen zülfün içinden doğan bir yıldız olan sevgili âşık için uğurlu bir yıldızdır.

Yüzüngni bilmes idim zülf ara çu kıldı tulû‘

Garîb ahter-i ferhunde-fâl imiş bildim (G. 457/5)

“Yüzünü bilmezdim, o zülfünün içinden doğunca şaşırtıcı bir uğurlu yıldız olduğunu anladım.”

3.2.3.1.2.2. Gül, Lale, Nesrin, Yasemin

Yüz ve yanak rengi ve güzel kokuları bakımından gül, lale, nesrin ve yasemine benzetilmiştir. Bunun yanında gülün diken, yaprakları, üzerine yapan çiy taneleriyle çeşitli tasavvurlar kurulmuştur. Birçok beyitte kızaran yanak için gül gül ifadesi kullanılmıştır. Bunun nedenleri arasında da şarap içmesi, yüzüne gül yaprakları ve nesrin saçılması gelir. Yüzün gül gül olma nedenlerinden biri de sevgilinin yanağına sürdüğü allıktır.

Yüzüng meydin oldı mu gül gül ü yâ

Saçar çerh gül-berg ü nesrin sanga (G. 19/2)

“Yüzün şaraptan mı gül gül olmuştur yoksa çerh sana gül yaprağı ve nesrin mi saçar.”

Aynaya yansıyan gül yanaklı servinin aksi su yüzüne yansıyan serv ve yaseminin aksi gibidir. Yüz rengi bakımından gül ve yasemine benzetilmiştir.

Eger közgüde serv-i gül-‘izârım aks körgüzse

Yana su içre körgüzgey mü serv ü yâsemin sûret (G. 87/4)

“Eğer aynada gül yanaklı servimin yansıması gözüdürse yine su içinde servi (boy) ve yasemin yüz gözüdür mü?”

Yüz laleye ve boy serviye benzetilmiştir. Âşık; yüzünü kanlı gözyaşlarıyla laleye, figanını da feleğe ulaştırarak serve ulaşmak ister.

Lâle-ruhlardın mı her dem kılmadım eşkimni kan

Serv-kadlerdin mü gerdûnga figân yitkürmedim (G. 427/5)

“Lale yanaklılardan her an gözyaşımı kan mı kılmadım, servi boylulardan feleğe feryat ulaştırmadım?”

Âşık, bu beyitte de sevgilinin lale ve nesrine benzeyen yanaklarının rengine ulaşabilmek için kanlı gözyaşı dökmektedir.

İy letâfetde sanga lâle vü nesrin ‘ârız

Bizge anıng gamıdın kan ile rengîn ‘ârız (G. 292/1)

“Eyvah ki güzellikte sana lale ve nesrin yanak, bize onun gamından kanla renklenmiş yanak (vardır).”

Yüzün rengini ifade etmek için kullanılan gül ifadesi gül gül şeklinde iki yanak kastedilerek iki kere kullanılmıştır. Yanağın kızarmasının nedeniyse ya gül renkli şaraptır ya da sevgilinin yüzüne sürdüğü allıktır.

Meger gül-reng meydin irdi yâ gül-gûnedin bu kim

Yüzüngni gül gül iylep könglüm içre hârhâr itting (G. 369/7)

“Yüzünü gül gül eyleyip gönlümde kaygıya neden olman ya gül renkli şaraptan ya da allıktandır.”

3.2.3.1.2.3. Kâğıt, Safha, Harir

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerinin yazıya benzetilmesi yüzün kâğıda benzetilmesine neden olmuştur.

Renginden dolayı kırmızı bir kâğıda benzetilen yüzün üstündeki ayva tüyleri yeşildir. Bunların renk olarak birbirine çok yakıştığını ifade etmek için hoş-nüma ifadesi kullanılmıştır.

Gül-i ruhsâringa köp zîb birdi sebze-i hatıng

Be-gâyet hoş-nümâ irmiş kızıl kâğıdda ahzar hat (G. 296/3)

“Yanağının gülüne sebze gibi ayva tüylerin çok süs vermiştir. Kırmızı kâğıda yeşil yazı fazlasıyla güzel bir görüntü olmuştur.”

Güzellik, içinde her güzel için bir sayfa olan bir kitap gibidir. Sevgilinin yüzü bu kitaptan seçilmiş nadir bir sayfa gibidir.

Cemâldin garaz ol çihredür bu turfe varak

Meger ki hüsn kitâbıning intihâbı irür (G. 163/4)

“Yüzünden kastedilen güzellik kitabından seçilmiş nadir bir sayfa olan çehredir.”

Sevgilinin benlerle dolu yüzü, üzerinde misk saçılan kırmızı bir ipek kumaşa benzemiştir.

Hücûm-i hâl irür ol gül-i cemâl üzre

Niçük ki müşk saçılğay harîr-i al üzre (G. 594/1)

“Al ipek kumaşın üstüne misk saçıldığı gibi o gül yüz üstüne benlerin üşüşmüştür.”

3.2.3.1.2.4. Bister, Gird-Baliş

Sevgilinin yüzü; göz, kaş, kirpik, yanak gibi diğer güzellik unsurlarının yattığı bir yatağa benzetilmiştir. Yuvarlak şekli dolayısıyla da bir yastığa benzetilmiştir. Yastığın kenarı, bu ay yüzün halesidir.

Bister-i gül-reng üze ol nev uzalmış za‘fdın

Kim ‘izârı üzre bolsa nergis-i fettânga za‘f (G. 321/5)

“Yanağı üstündeki cilveli nergis göz, güçsüzleşmiş ve gül renkli yatak üstüne güçsüzlükten öylesine uzanmış.”

Gird-bâliş bolsa ay başıng koyarga vechi bar

Kim anıng devri yüzüng ayıning olğay hâlesi (G. 631/5)

“Ay, yastık olsa başını koymak için bir yüzü olur. Bu yastığın çevresi de ayın halesidir.”

3.2.3.1.2.5. Kible-i Din, Mushaf, İyd-ı Ekber, Ayet

Yüzün kâğıt olarak adlandırılmasının nedeni, ayva tüylerinin yazı olarak düşünülmesidir. Yanak parlaklığı nedeniyle güneşe, misk saçan ayva tüyleri geceye benzetilir. Bir Mushaf olan yüzde yanaktan Şems ayetini, ayva tüylerinden Leyl sûresini okuyabiliriz.

Âyet-i ve‘ş-şems hurşid-i ‘izârıdın oku

Sûre-i ve'l-leyl hatt-ı müşk-bârıdın oku (G. 543/1)

“Şems ayetini, yanağının güneşinden oku; Leyl sûresini, misk saçan ayva tüylerinden oku.”

Körmegen bolsa yüzüng mushafını tıfl-ı çemen

Nige gül defteri evrâkını ber-bâd birür (G. 176/4)

“Yüzünün mushafını, çemen çocuklarından görmeyen olduysa; o birçok gül defterinin yapraklarını yele verir.”

Yanağın, dinin kıblesi olarak düşünülmesinin sebebi; yanakların üst kısmında bulunan kaşların mihraba benzetilmesi nedeniyledir.

Kıble-i din ‘ârızındur küfr târı sünbülüng

Ni 'aceb ger kıble tüz bolsa veli zünnâr kej (G. 232/3)

“Dinin kıblesi yanağındır, küfür ipi sünbül saçlarındır. Kıble düz olsa ne olacak zünnâr eğridir.”

İyd-1 ekber, ilk günü cumaya denk gelen Kurban Bayramı’dır. Bayramların gelmesi insanlara mutluluk verirken ıyd-1 ekber daha büyük bir mutluluk vermektedir. Sevgilinin yüzünü gören âşık için bu durum bir ıyd-1 ekberdir ve âşık bu bayramın kurbanı olmayı dilemektedir. Kurban olarak seçilecek olmasının nedeniyse ağlayıp inlemesi ve çaresiz olmasıdır. Hasta ve zayıf hayvanlar, ölüp murdar olmasın diye kesilir. Âşık da bu durumda olduğu için kesilmeye uygun olduğunu ifade etmektedir.

Nevâyî zâr u muztardur katîl iylerge der-hordur

Cemâling ‘îd-i ekberdür kıl âhir anı kurbânî (G. 613/9)

“Nevâyî ağlayıp inler ve çaresizdir, o katledilmeye uygundur. Büyük bayram olan cemalini (göster) sonra onu (Nevâyî’yi) kurban et.”

3.2.3.1.2.6. Ravza, Gül-zar, Bağ

Sevgilinin yüzündeki değişik unsurların çiçeklere ve sebzeye benzetilmesiyle sevgilinin yüzü; ravza, gül bahçesi, bağ olarak adlandırılmıştır.

Beyitte yüz ravzaya, dudak kevsere, ben de Bilal’e benzetilmiştir. Bilal, Mekke’de Müslüman olan ilk yedi kişiden biridir. Hz. Peygamber Bilal’e “Bu gece cennette, önümde senin pabuçlarının tıkırtısını duydum.” diyerek kendisini müjdelemiştir. Bu olaya telmih yapılan beyitte dudak üstündeki ben, Kevser kenarında oturan Bilal’e benzetilmiştir.

Ravzada kevser kırağında hayâl ittim Bilâl

Yüz ara leb lal üze şeb-reng hâlingni körüp (G. 57/2)

“Yüzünde dudağını, dudağında gece renkli benini görüp cennette kevser kenarında Bilal’i hayal ettim.”

Sevgilinin güzel boyu Tuba’dan, cemalinin gül bahçesi de cennetten üstündür.

Sehdür tûbi dimek ra‘nâ nihâlingni körüp

Ya ki cennet bâğı gül-zâr-ı cemâlingni körüp (G. 57/1)

“Güzel boyunu görüp Tuba demek veya cemalinin gül bahçesini görüp cennet bağı demek yanlıştır.”

3.2.3.1.2.7. Kâfur, Sabah, Gün

Sevgilinin yüzü beyaz rengi bakımından kâfur, sabah ve gündüzle ilişkilendirilmiştir. Kâfur kokulu yüz sabah, anber kokulu zülf akşamdır.

‘Anber ü kâfûrı şâm u subhning boldı hacil

‘Ârızıng kâfûrı üzre zülfidin ‘anberni yap (G. 72/6)

“Yanağın kâfuru üstüne, zülfünden anberini getirince akşam ve sabah, anber (saçından) ve kâfur (yüzünden) utanmışlardır.”

Renkli bir gökyüzü tablosunun çizildiği beyitte zülûf gece, yüz gündüz, rastık gökkuşağı ve allık ise gül renkli şafaktır. Sevgilinin yüzü, tüm bu renkleri içinde barındırdığı için hileci olarak adlandırılmıştır. Gündüz, gece, yağmurdan sonra çıkan gökkuşağı ve şafak hep birlikte bu yüzde bulunmaktadır.

Vesmesi kavs-ı kuzah gâzesi gül-gûn şafak

Zülfü yüzi tün ü kün kör ki ni mekkâredür (G. 152/6)

“Rastığı gökkuşağı, allığı gül renkli şafak, zülfü gece ve yüzü gündüz olan (sevgili) nasıl bir hilecidir.”

3.2.3.1.2.8. Şem

Parlaklık aydınlık ve şeklinden dolayı birçok beyitte sevgilinin yüzü muma benzetilmiştir. Bu yüz; gece mum, gündüz de güneştir. Sevgilisi yanında olduğu sürece âşığın gece muma, gündüz güneşe ihtiyacı yoktur.

Hem kiçe hâcet imestür şem ‘ u hem kündüz kuyaş

Mûnisim ger subh u şâm ol serv-i gül-ruhsâr ise (G. 560/4)

“Sabah ve akşam arkadaşım o gül yanaklı servi ise gece muma ve gündüz güneşe ihtiyacım yoktur.”

Yanağın muma benzetildiği beyitte, yanağın etrafında dolanan gönül kuşu bülbüldür. Gülün bülbül etradında döndüğü gibi gönül kuşu da yanak etrafında döner.

Şu ‘le-i ruhsârıga könglüm kuşu aylanadur

Tang imes gül şem ‘iga bülbül eger pervânedür (G. 177/2)

“Yanağın alevine gönlümün kuşu dolansa şaşılmaz, gül mumuna bülbül pervane olsa şaşılmaz.”

3.2.3.2. Saç

3.2.3.2.1. Genel Olarak Saç

Sevgilinin saçı; koku, renk, şekil ve uzunluk bakımından beyitlerde anılmıştır. Genellikle siyah, perişan, aşüfte, kıvrımlı, güzel kokulu ve ucunda âşıkların gönülleri takılı olarak tasavvur edilmiştir. Saç renk bakımından gece, şam, dūd, sâye, Hindū, zulmet ile ilişkilendirilmiştir. Saçın kokusuyla ilgili amber, misk, semen, sünbül gibi güzel kokulu maddeler ve çiçekler kullanılmıştır. Saç şekil bakımından ise kemend, resen, tınab, zincir, sünbül, çengel, yılan, ejderha, ef’i, zünnar gibi kelimelerle nitelendirilmiştir. Saçın kıvrımları için ise pîç ü tab, pîç ü ham, kej, çin ifadeleri kullanılır.

Saçın en çok zikredilen özelliklerinden biri perişan olmasıdır. Yel, bu dağınık saçların kokusunu âşıklara ulaştırır ve saç gibi onların da gönülleri perişan olur.

Yüz üze zülfünğni kılding mu perişân nâz ile

Kim gehi gül-bâr u gâhî ‘anber-âmiz isti yil (G. 408/2)

“Yel bazen gül saçar bazen de anberle karışık eser, (acaba) yüz üstündeki zülfünü nazla dağıttın mı?”

Sevgili, gönül toplamak istediğinde saçını dağıtmaktadır. O dağımlık, ne kadar çok olursa toplanan gönül de o kadar fazla olur.

Cem‘ iter çağda köngül zülfüng perişândur besî

Lîk salurda perişânlıg bolur köp müctemi‘ (G. 303/2)

“Gönül toplayacağı, zaman zülfün dağımlığı çok olur; (çünkü) perişanlık saldığına toplanan çok olur.”

Gece karanlığına çiy tanelerinin engel olamayacağı gibi kadınların saçlarını kapatmak için taktıkları başörtüsü olan micer de saçın görünmesine engel olamaz. Saçın siyah rengi, o kadar kuvvetlidir ki örtülse de görülür.

Saçınga gird-i Yezdi mi‘ cering hâyil bola algay

Bola alsa sevâd-ı şâm üze şeb-nem eger hâyil (G. 398/5)

“Akşam karanlığına, çiy tanesinin engel olamadığı gibi; saçına, yuvarlak Yezdi örtün engel olamaz.”

Saçlar omuzlara iki taraftan düşerler. Bu tablo âşığın katli konusunda sevgiliyle konuşan iki insan tasavvuru oluşturmuştur.

Çu iltip ikki tarafdın başın kulagınga zülf

Meger ki katlime her bir sining bile kingeşip (G. 64/2)

“Başın, iki taraftan saçlarını kulağına gönderip; katlim için her biri seninle danışıp anlaşmaktadır.”

3.2.3.2.2. Saçla İlgili Tasavvurlar

3.2.3.2.2.1. Yılan, Ejderha, Ef‘i

Sevgilinin saçıyla yılan arasındaki benzerlik şekille ilgilidir. Saçın kıvrımları, yılanın sürünürken yaptığı kıvrımlı hareketlerine benzetilmiştir. Saçın yılanı, gönlün kuşa benzetildiği aşağıdaki beyitte yılanın kuş tutarken yaptığı hareketlerle saçın gönül alacağı zaman saçındaki kıvrımları ilişkilendirilmiştir.

Yılan taharrükin er kuş tutarda körmey-sin

Köngül alur çağı kör bend-i zülfi pîç ü hamın (G. 469/2)

“Eğer kuş tutarken yılanın hareketlerini görmediysen, zülfünün bağındaki kıvrım ve bükümlere bak.”

Saçın çengeliyle yaralanan gönül, yılanın ısırıldığı bir kişiye benzetilmiştir. Yılan ısırılan kişinin ölmesine şaşılmadığı gibi, zülfün çengelinden yaralanan insanın da ölmesine şaşılmaz.

Saçıng kullâbıdın zahm oldı könglüm ni ‘aceb ölsem

Ta‘accüb kılsa bolmas ger kişi ölse yılan tişlep (G. 51/7)

“Yılanın ısırıldığı kişi ölse buna şaşılmayacağı gibi, saçının çengelinden gönlüm yaralandığımı için ölsem şaşılmaz.”

Âşığın gönlü, harabedir. Her viranede bir hazine bulunur ve bu hazinenin bekçileri, ejderhalardır. Âşığın gönlünde ise sevgilinin zülfünün hayali bir ejderha gibi dolaşmaktadır.

Tâ buzug könglüm ara zülfüng hayâli aylanur

Ejderhâyidür ki bir virâne içre tolğanur (G. 144/1)

“Ejderhanın viran içinde dolandığı gibi, harap gönlüm içinde saçının hayali dolaşır.”

3.2.3.2.2.2. Dâm, Kemend, Resen, Tınâb

Saçın uzunluğu ve inceliği nedeniyle bu unsurlar arasında ilişkisi kurulmuştur. Delilerin kendilerine ve başkalarına zarar vermemeleri ve buldukları yerlerden uzaklaşmamaları için bağlandıklarını bilinmektedir. Âşığın deli olan canı ve gönlü de sevgilinin ip gibi olan saçına bağlanmaktadır.

Saçın en çok zikredilen özelliklerinden biri de aşktan deliye dönen âşıkları bağlamasıdır.

Kayd iylerge cünûn ehlini bar ol iki saç

Her biri niçe tügün her tügünü niçe kulaç (G. 104/1)

“O iki saç, delileri bağlamak için vardır. Her birinde ne kadar düğüm, her düğümde ne kadar kulaç vardır?”

Kemend-i zülfi ki açılgaç uçtı îmânım

Resen mü rişte-i zünnâr mu ikin âyâ (G. 38/5)

“Saçının ipini açınca imanın uçtu, ip mi yoksa zünnâr mı ikisinden hangisi acaba?”

Körgüzüp çun dâm-ı zülf ü dâne-i hâl iyleben

Bülbül ü kumrî dimen kim peşşe tâ ‘ankânı şayd (G. 123/4)

“Saçını tuzak benini de tane yaptığı için bülbül ve kumru demeyin sivrisinekten ankaya varıncaya kadar hepsini avlanacağı gözükür.”

Beyitte sevgilinin saçına bağlı gönüller, idam edilmiş kişiler olarak canlandırılmıştır. Sevgilinin yüzünün kenarındaki iki kıvrımlı kara ip, olarak nitelendirilen saçın amacı gönülleri idam etmektir.

Köngüllerni siyâset kılğalıdur yok ise nivçün

Yüzi suyıda ikki tâblıg müşkîn-tınâb olgay (G. 639/2)

“Gönülleri idam etmeyecekse yüzünün kenarındaki iki kıvrımlı ip neden var?”

Âşığın istekli bir kuşa, aşkın bahçeye benzetildiği beyitte avcı sevgili, tuzak da sevgilinin saçlarıdır. Âşık, aşk bahçesine istekle giren bir kuşken, yoluna sevgilinin saçlarından yapılan tuzak ile avlanmıştır.

‘Işk bustânıga kirgende hevâyî kuş kibi

Sünbül-i zülfi bolurnı dâm-ı râhım bilmedim (G. 458/4)

“Aşk bahçesine istekli bir kuş gibi girince, sünbül saçının yoluma tuzak olduğunu bilmedim.”

3.2.3.2.2.3. Zünnâr, Küfr

Sevgilinin saçları; uzun ve örgülü olması nedeniyle papaz kuşağı olan zünnara, siyah renginden ve çokluğundan dolayı da küfre benzetilmiştir.

Sevgilinin gözünün sarhoş bir kâfire benzetildiği beyitte yan tarafa sarkan zünnar ise sevgilinin siyah saçına benzetilmiştir.

Boldı kâtil köz bile zülf-i siyeh-kârı anıng

Kâfir-i mestî ki bir yan tüşti zünnârı anıng (G. 371/1)

“Onun gözü ve siyah zülfü katil oldu, o zünnarı bir taraftan sarkan sarhoş bir kâfirdir.”

Tesbih, Müslümanlar ile ilgili bir eşya; zünnar, kâfir ile ilgili bir eşyadır. Kâfir sevgili, saç telleri içine aşığa gözyaşı döktürmekte ve bu yaşları bir tesbih tanesi gibi zünnarın ipine dizmektedir

Târ-ı zülfüng içre kim eşkim töker kâfir közüng

Mühre-i tesbih tartar rişte-i zünnârga (G. 571/3)

“Saçının telleri içine kâfir gözün, benim gözyaşımlı döker ve zünnarının ipine tesbih tanelerini dizer.”

Sevgilinin saç, küfrün büyük karanlığı olarak nitelendirilmiştir. Ve bu karanlığa Çin ve Frenk takılmıştır. Çin ve Frenk’in küfre düşmesinin nedeni sevgilinin saçıdır.

Sevâd-ı a‘zam-ı küfr ile zülfî zünnârı

Ki tapılıp şiken ü halkasıda Çin ü Freng (G. 348/5)

“Saçının zünnarının kıvrım ve halkasına Çin ve Frenk, küfrün büyük karanlığına (takıldığı gibi) takılmıştır.”

3.2.3.2.2.4. Sümbül, Semen

Saç hem kokusu nedeniyle bu çiçeklere benzetilmiştir. Sümbül şekil olarak da saç benzemektedir. Sevgilinin sümbül ve yasemin gibi kokan saçının kokusunu âşığa getiren ise rüzgârdır.

Sevgilinin saçını dağıtan ve onun kokusunu taşıyan rüzgârın etrafını sevgilinin saçına ulaşamayan gönüller yağma yapar gibi çevirmiştir. Etrafını çeviren gönüller nedeniyle rüzgâr yolunu bulamamaktadır.

Sümbülüngni kılğalı âşüfte yol tapmas nesîm

Bes ki etrâfidadır şeydâ köngüllerdin gulû (G. 537/4)

“Rüzgâr, sümbül saçını dağıtalı yol bulamaz belli ki etrafında çılgın gönüllerden bir yağma vardır.”

Bu beyitte ise sabah rüzgârı, sevgilinin hem kokusunu hem de rengini âşığa getirmiştir. Bu nedenle âşığın eğlence sabahı karanlık olsa buna şaşılmaz. Tan yeli estikçe kâfur yüzün üstüne yasemin gibi zülfünden Hoten miski saçmaktadır.

Ni tang ger subh-ı ‘işim tîredür kim tang yili iskeç

Saçar kâfûr üze müşk-i Hoten zülf-i semen-sâyı (G. 610/4)

“Eğer eğlence sabahım, karanlık olduysa buna şaşılmaz; çünkü sabah yeli estikçe kâfur yüzünün üstünde yasemin gibi olan saçından Hoten miski saçmaktadır.”

Şair sevgilinin sümbül gibi saçını, kara ve uzun olması bakımından bıkkınlık verici ve helak edici ayrılık akşamına benzetmektedir.

Mümill ü mühlik olup şâm-ı fûrkatim bes kim

Niçük ki sümbül-i zülfüng kararıp u uzalıp (G. 70/3)

“Ayrılık akşamın bıkkınlık verici ve helak ediciliği yeterse, sümbül saçın neden kararıp uzamaktadır?”

3.2.3.2.2.5. Duman, Gölge

Saçın duman ve gölge ile benzerlik kurmasının nedeni rengidir. Aşağıdaki beyitte yanağın şem olarak düşünülmesi saçın gölge olarak düşünülmesine sebep olmuştur. İki yanak, yanan iki mum gibidir ve her iki taraftan uzayan saçların iki gölgesi de sevgilinin boyu için bir süs unsuru olmuştur.

İki yüzdin kadingga ikki gîsû boldı pirâye

Çu şem‘ oldı iki il kaddıga ikki bolur sâye (G. 572/1)

“Mum iki tane olunca insanın iki gölgesi olduğu gibi, iki yanağından (sarkan) iki saç boyuna süs olmuştur.”

Sevgilinin yüzünün ateş olarak tasavvuru, saçın bu ateşten çıkan dumanlar olarak düşünülmesini sağlamıştır.

Sünbül-i pür-tâb hem lâle-i sir-âb hem

Dûd ile otdın tapıp şibh ü misal özgece (G. 578/4)

“Kıvrımlı sünbül saçlarının ve taze lale yanağının başkaca benzeri ve örneğini duman ve ateşten buldum.”

3.2.3.2.2.6. Hırsız

Hırsızın bu işi yaparken çengel kullanması, gece fark edilmemek için siyah giyinmesi gibi nedenlerden dolayı gönül çalıcı olan saç, hırsıza benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise küpenin saçın halkalarının çengeline düşmesi durumunda bunu çalabileceği korkusu vardır.

Ogrıdur ol zülf vâkîf bol ki bî-had bîmi bar

Halka-i kullâbıga tüşse kulaging gevheri (G. 609/6)

“O saçın hırsız olduğunu bil, kulağın mücevheri onun çengelinin halkasının geçse (çalmasından) korkulur.”

3.2.3.2.2.7. Zulmet, Gece, Yeldâ

Saçın gece ve zulmet ile ilişkisi rengi dolayısıyla olmuştur. Saç uzunluğundan dolayı ise yelda gecesine ve ayrılık gecesine benzetilmiştir.

Geceleri bir hastanın sıkıntısının artmasıyla saçtaki ağlayıp inleyen gönlün ağırlı hâli benzetilmiştir.

Zülfide zâr köngül renci ni tang

Hastega köprek olur kiçe ta‘ab (G. 47/5)

“Hastaya gecelerin sıkıntılı olduğu gibi, zülfündeki ağlayan gönlün ağrısına şaşılmaz.”

Sevgilinin saçı, yılın en uzun gecesine olan yelda gecesine benzetilmiştir. Yelda yılda bir kere olurken sevgilinin iki yandan sarkan saçları olduğundan âşık için yelda gecesine de iki tanedir. Sevgilinin yüzü, ay ve yanlardan sarkan saçları, iki uzun yelda gecesidir. Ayrıca ay kelimesi hem sevgilinin yüzü hem de zaman olarak ay anlamlarıyla kullanılmıştır.

Zülfinging hayrânı irdim yılda bir yeldâ bolur

Ayda kim kördi iki yeldâ tûni mundak tavîl (Msd.686/2)

“Zülfünün şaşkınlığındaydım çünkü yılda bir yelda olurken, ayda bunun gibi uzun iki yelda kim görmüştür.”

Hızır ve İskender’in zulmat ülkesine ab-ı hayat aramaya gitmeleri olayına telmih yapılan beyitte; dudak ab-ı hayat, saç ise zulmattır.

Yüz kuyaşıda birür can ilge la’li iy Hızır

İsteme zulmât-ı zülfin âb-ı hayvândur mu ol (G. 377/2)

“Yüzün güneşinde başkalarına dudağı can verir; ey Hızır, zülfün karanlığını isteme o ab-ı hayat değildir.”

Yüzü güneşe, saçı karanlığa benzetilen sevgili; yıldızlara ışık veren ve gecenin renginin siyah olmasını sağlayandır.

Yüzüng hurşîdidin ol tün tapıp hayl-ı kevâkib nûr

Saçıngning zulmeti ol kiçe tün rengini iylep dâc (G. 96/3)

“Yüzünün güneşinden yıldız topluluğu aydınlık bulur, saçının karanlığı o gece gecenin rengini (daha çok) karartır.”

3.2.3.2.2.8. Kullab, Kecek

Saç, âşıkların gönüllerini yakalar ve onları bağlar. Bunları yaparken ipin yanın da çengel de kullanır. Beyitlerde çengel ile kullanılan diğer kelime ise kecektir. Ördeklerin kuyruk ve kanadındaki eğri tüylere verilen isim olan kecek sevgilinin saçına benzetilmiştir.

Güneş çeşmesi, sevgilinin yüzüdür; bu yüzün yan taraflarından sarkan saçlar, o çeşmeye dökülmüş ördek tüyelerine benzetilmiştir.

Çeşme-i hurşîd ol yüz yanında kullâb-ı zülf

Saldılar gûyâ kecek ol çeşmening ördekleri (G. 609/5)

“Güneş çeşmesi olan o yüzün yanındaki zülfün kıvrımları, o çeşmenin ördeklerinin tüylerini çeşmeye düşürdükleri gibi görünmektedir.”

Sevgili, saçlarına gönülleri daha iyi çekebilirsin diye ördek tüylerinden çengeller takmaktadır.

Halka-i zülfüng köngül çıkmes mü irdi iy perî

Kim kecekdin sançtıng kullâblar hem ber-serî (G. 609/1)

“Ey peri saçının halkaları gönül çekmez miydi de daha üstün olsun diye ördek tüylerinden çengeller soktun.”

3.2.3.2.2.9. Per

Şair, saçın başın iki yanından sarkması ile kanadın iki tane olması arasında bağlantı kurmuştur. Beyitte yüz mum olarak düşünülmüştür. Pervane ateşe düşse ve kanatları yansa hoş bir koku vermez ancak yüzü iki yandan çevreleyen saçlar anber kokusu saçar.

Otda per nâ-hoş birür is veh mu‘attar iylemiş

Otkâ tüşken perga mânend ikki zülfüng ‘anberi (G. 609/3)

“Ateşte kanat hoş olmayan bir koku verir, ateşe düşen kanata denk olan iki zülfünün anberi ise güzel kokulu yaymış.”

3.2.3.2.2.10. Hindû, Cadı, Sihirbaz

Saç, siyah renginden dolayı Hintliye benzetilmiştir. Âşıkları etki altına alması bakımından ise cadı ve sihirbaza benzetilmiştir.

Sevgilinin yüz tasviri bir savaş sahnesini andırmaktadır. Gözleri, ok atan iki Türk-i Çin’e; yüzü çevreleyen saçlar ise sayısız Hintli’ye benzetilmiştir. Türkler aralarında kaldıkları Hintlilere her yerden ok fırlatmaktadırlar.

Açtıng çu zülf ol ikki köz her yan hadeng atmak ni tang

Kim kalmış ikki Türk-i Çin Hindû-yı nâ-ma‘dûd ara (G. 23/5)

“Saçını açtığında o iki Türk-i Çin göz her yere ok atsa şaşılmaz çünkü sayısız Hintlinin arasında kalmıştır.”

Saç, peri gibi güzel sevgilinin yüzünün tahtında oturmuş bir Hintliye benzetilmiştir. Hükümdar konumuna gelen bu Hintli için, peri sihri olan bir cadı ifadesi kullanılmıştır. Tahta geçebilmesinin nedeni, bu sihre bağlanmıştır.

Hindu-yı zülfi kim ol yüz taht-ı fermânındadır

Câduyîdür kim anga gûyâ peri teshîri bar (G. 192/4)

“Zülfünün Hintlisi, o yüzün tahtında oturmaktadır; bu durum onun peri sihrine sahip olan bir cadı olduğunu göstermektedir.”

Şair, sevgilinin zülfünü ateşli yanağın üstüne düştüğü halde yanmayan bir sihirbaza benzetmiştir. Zülf, ateşli yanak üstüne düştüğü halde yanmamış ve perçemine bu ateşle tutuşturmamıştır. Ateşin üstüne düşüp yanmadığı için sihirbaz olarak adlandırılmıştır.

Zülfi sâhirdür ki otlug ‘ârızî üzre tüşüp

Salması yüz şu ‘lesi ol turre-i pür-hamga ot (G. 86/5)

“(Sevgilinin) saçı ateşli yanağının üstüne düşüp yüz alevini o eğri perçeme göndermeyen bir sihirbazdır.”

3.2.3.2.2.11. Dâl, Lâm

Saç uçlarındaki kıvrımlardan dolayı şekil olarak dal/د ve lam/ل harflerine benzetilmiştir. Sevgilinin saçının kıvrımını, meşşatanın açmasına imkân yoktur. Dâl ve lâm harflerini yazan kişi uçlarının eğriliğini yapmadan bırakamayacağı gibi saçların uçları da ne kadar taranırsa taransın kıvrımlıdır.

Zülfining tâbını meşşâdın açmak imes imkân

Dâl yâ lâmnı kim yazgan ikin def‘-i ham iylep (G. 61/4)

“Saçının kıvrımını meşşatanın açmasının imkânı yoktur, dâl ve lâm yazan kişi (yazarken) eğikliği bırakabilir mi?”

Sevgilinin fidan gibi boyuna omuzlardan sarkan iki saç, dâl ve lâm gibidir. Boy, bu dal ve lam arasında kalmış elif (د-ل-ل) gibidir.

Nihâl kaddin iki zülf-i sünbülide körüng

Elif gibi ki kazâ kilki yazdı dâl içre (G. 591/3)

“Fidan boyunu iki saçının sümbülünde görün, o kaza kaleminin dal içine yazdığı elif gibidir.”

3.2.3.2.2.12. Zincir, Silsile

Sevgilinin uzun ve örgülü saçı şekil bakımından zincire benzemektedir. Saçın kıvrımları ise birbirine bağlı bir sıra şeklinde olduğu için silsile olarak nitelendirilmiştir. Delilerin hem kendine zarar vermemesi hem de başkalarına zarar vermemesi adına bağlandığı gibi zülûf zinciri de delirmiş âşıkları bağlar.

Aşağıdaki beyitte şair, zincirin deliliği def etmek için olduğunu ifade ettiği halde kendinin o saçın içinde divane olduğunu ve deliliğini gidermediğini dile getirmektedir.

Ger cünün def'igadur zencîr körgil kim kılur

Ol selâsil kaydıda divânelig peydâ hıred (G. 129/2)

“Eğer deliliği def etmek için olan zincirse o silsile bağında divaneliğin nasıl ortaya çıktığını gör.”

‘Aklning silsile-i zülfünge vâ-bestelığı

Körünür iyle ki zencîr içide divâne (G. 562/2)

“Aklın zülfünün silsilesine bağlılığı zincir içinde bir deli gibi görünür.”

3.2.3.2.2.13. Râh

Saçın tarandığı zaman tarağın dış izleriyle kısım kısım ayrılması yol yol olarak ifade edilmiştir. Şâh-râh, anayol demektir. Sevgilinin saçına bağlı gönüllerin çokluğunu anlatmak için anayol ifadesi kullanılmıştır. Ancak bu kadar kalabalık, anayola sığabilir.

Köngüller haylıga hoş hoş kirerge şâh-râh olmuş

Tarag çikken zamân yol yol ki boldı sümbül-i tâbing (G. 373/2)

“Gönüller topluluğunun güzel güzel girmesi için bir anayol olmuş, tarandığı zaman ise o sümbül kokulu saç yol yol olmuştur.”

3.2.3.3. Göz

3.2.3.3.1. Genel Olarak Göz

Divanda sevgilinin güzellik unsurlarından en çok kullanılanlardan biri de gözdür. Göz âşıkları sevgiliye çeken, onları bağlayan en önemli güzellik unsurudur. Mahmur, mest, katil, ösrük, uykucu, fattan olarak nitelendirilen göz, âşığı büyüler. Beyitlerde ön plana çıkan özelliklerden biri de gözün birçok beyitte Türk olarak nitelendirilmiş ve yağma özelliği vurgulanmıştır. Bunun yanında sevgilinin süzgün bakışları, “kıya kıya” şeklinde ifade edilmiştir. Kımaç yani şehla göz, renk olarak da kara ve kırmızı göz zikredilir.

Gözün en çok zikredilen özelliklerinden birisi de kan dökücü olmasıdır. Göz kirpik, kaş ve gamze ile silahlanmış bir savaşçı gibidir.

Beyitte Türk güzeli tarif edilmektedir. Bu resim gibi güzel sevgilinin gözleri şehla, iki kaşının arası geniş, kaşı da hilâl gibidir. Şair, bu güzelin kuludur.

Türklerning kulıdur-min ki nigârımning irür

Kaşı türkâne kabagi king ü közi kımaç (G. 104/2)

“Kaşı Türk gibi, kaş arası geniş ve gözü şehla bir nigar olan Türklerin kuluyum.”

Gözün rengiyle ilgili beyitlerde en çok zikredilen siyahtır. Sevgilinin gözleri için kullanılan kara gözler ifadesi birçok beyitte geçmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kara gözlerinin bir diğer özelliği de uykucu olmasıdır.

Ger yaman hâlimga köz salmas ‘aceb yok kim irür

Ol kara közler kara bahtım misillig uykuçı (G. 630/2)

“O kara gözler, kara bahtım gibi uykucudur; bu nedenle kötü hâlimle ilgilenmeseler şaşılmaz.”

Sevgilinin gözleriyle ilgili beyitlerde zikredilen diğer bir renk ise kırmızıdır. Sevgilin sarhoş gözlerinin kırmızı olma nedeniyse şarap veya ateşli yanaklardır.

Bâdedin mü irkin ösrük közleringning humreti

Yâ ‘izâring otı tâbıdın bolupturlar kızıl (G. 294/2)

“O sarhoş gözlerinin kırmızılığı acaba şaraptan mı yoksa gözler, yanağının ateşinden mi kırmızı olmuştur?”

Sevgilinin gözlerinin bir diğer özelliği de herkesi hasta etmesidir ve hasta ettiğinden daha fazlasını öldürmesidir. Bu gözler, sevgili göz yumup açınca kirpik oklarıyla bin hastayı öldürmektedir.

Dime kim her dem közidin yüz kişi bimâr olur

Kirpikidin köz yumup açkunca ming bimâr öler (G. 182/2)

“Deme her an yüz kişi gözünden hasta olur. Göz yumup açıncaya kadar kirpiğiyle bin hasta ölür.”

3.2.3.3.1. Gözle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.3.1.1. Mest, Ösrük, Ser-hoş, Mahmur

Gözün mest, ösrük, serhoş ve mahmur olarak nitelendirilmesinin sebebi baygın bakışlarıdır. Aşağıdaki beyitte göz, mihrap içinde sarhoş bir kâfir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Didim kim tüşte mihrâb içre kördüm kâfir-i mesti

Didi körgil Nevâyî köz açıp kim köz ü kaşımdur (G. 188/9)

“Düşte mihrap içinde sarhoş bir kâfir, gördüm dedim. Gözünü açıp Nevâyî, göz ve kaşımı gör dedi.”

Beyitte gözler, sarhoş gibi mahmurdurlar. Aynı zamanda âşıklar, katil olan bu gözlerin hastasıdır.

İki kâtil közüng bimârı-min kim

İrürler ‘ayn-ı ösrüklükde mahmur (G. 168/2)

“Sarhoşluktan mahmur olan iki katil gözün hastasıyım.”

Gözün mest olmasının kaynağı kan içmek ve naz şarabıdır. Yan bakışı, ok kirpiği ve yay kaşıyla âşıkların kanını döken göz, bu kanları içerek sarhoş olur.

Ol közge imes hâcet-i sâgar nige kim bar

Kan içmek ile mest ü mey-i nâz ile ser-hoş (G. 268/2)

“Kan içmekle mest, naz şarabıyla sarhoş olan o göze kadeh gerekli değildir.”

3.2.3.3.1.2. Sihirbaz, Cadı

Âşığı kendisine bağlayan ve âşıkları cezbeden göz, bu özellikleriyle sihirbaz ve cadı olarak adlandırılır. Ben, arız kelimesinin son harfi olan “dad-ض”ın üstündeki nokta ile cadu kelimesinin ilk harfi “cim-ج”in altındaki noktaya benzetilmiştir. Aynı zamanda bu ben, yanağın üst kısmına ve gözün alt kısmına gelecek bir yerde olabilir. Göz ise bu Hintli benin altında oturan bir sihirbazdır. Sanki Hintli benden sihir öğrenmektedir.

Sâhiridür ol köz ammâ hâl-i hindû astıda

Noktadur ‘ârız üze yok irse câdû astıda (G. 29/1)

“Arızın (yazılışı) üstündeki veya cadının (yazılışı) altındaki nokta olan Hindu beni altında olan göz sihirbazdır.”

Sevgilinin gözü, âşıkları büyüleyen bir cadıdır. O âşıkları büyülese de kendisi yapılan büyülerden etkilenmez. Âşık, gözlerin merhamet etmesi için sihir yapsa da işe yaramamıştır.

İki câdû közüngge şerh-i hâlimdin terahhum yok

Egerçi sihrler kılğum durur anıng edâsında (G. 11/7)

“İki cadı gözüne halimi anlatsam da gerçekleşmesi için sihrler yapsam da merhamet yok.”

3.2.3.3.1.3. Fitneci, Katil, Kan Dökücü, Fettan

Âşıkların canına kasteden sevgilin gözleri katil, hûn-rîz, kan dökücü olarak beyitlerde karşımıza çıkar. Gözün bakışı, kaş ve kirpikleri âşıkların kanlarını dökecek unsurlardır.

Kanı sining kibi âlemde dil-rübâ mahbûb

Köz ile kâtil ü leb birle cân-fezâ mahbûb (G. 54/1)

“Âlemde senin gibi gönül kapan sevgili nerededir. Sevgili gözüyle katil, dudağıyla can arttırıcıdır.”

Fitne gözlüleri olarak nitelendirilen güzellerin içinde sevgili gibisi yoktur. Birçok beyitte karşımıza çıkan süzgülün bakışa verilen isim olan kıya bakışıyla sevgili âleme kıyamet salabilir.

Fitne közlügerde yok irmiş közüng dik salguçı

Bir kıya bakmak bile ‘âlemga rüst-â-hiz köz (G. 212/2)

“Fitne gözlülerde bir yan bakmak ile âleme kıyamet salan bir göz yok imiş”

Sevgilinin gözünün en çok zikredilen ve en güçlü özelliklerinden biri kan dökücü olmasıdır. O nedenle sevgilinin bu davranışını engellemeye imkân yoktur.

Kılgay ol ‘ârızını körmekdin min-i hayrânını zabt

Kim ki kan tökmekdin itkey ol közi fettânını zabt (G. 294/1)

“O gözü fettanı, kan dökmekten kim zabt edebilir ki şaşkın olan beni (âşığı), o yanağı görmekten alakoysun.”

Göz, sevgili için kan dökücü; âşık için de kanla karışıktır. Sevgilinin gözleri âşıkları öldürdüğü için kan dökücüdür. Âşığın gözleriye kanlı gözyaşı döktüğünden dolayı kanla karışıktır.

İy közi ‘ayn-ı belâ ni rahm sindin köz tutay

Kim sanga hûn-rîz közdür bizge hûn-âmiz köz (G. 212/3)

“Ey gözü bela kaynağı olan senden nasıl merhamet bekleyeyim, senin için göz kan dökücüdür, bizim için de kanla karışıktır.”

3.2.3.3.1.4. Ayın, Badem, Nergis

Şekil bakımından göz badem ve nergise benzetilmiştir. Gözler, öfkelenildiği zaman zehir saçan acı bademe benzetilmiştir. Öfkelenen sevgilinin gözleri acı bir badem olarak tasavvur edilmiştir.

Gazab iylep ki közüng zehri bolur zâhir bil

Kim irür telhlig ol nev‘ ki bâdâmdadur (G. 142/5)

“Öfkelenildiğin zaman ortaya çıkan gözünün zehri, bademden gelen acılık gibidir.”

Kaşların “nun-ن” harfine gözün “ayın-ع” harfine benzetildiği beyitte yanak üstündeki gözün ayın harfine benzemesiyle, iki kaşın nuna benzemesi arasında fark yoktur. Ayrıca ayn kelimesinin göz anlamı da beyitte kullanılmıştır.

İy yüzüng üstide köz andak ki ‘ârız üzre ‘ayn

Nûn bile ikki kaşing içre tefâvüt beyne beyn (G. 467/1)

“Yüzün üstündeki göz ve yanak üstündeki ayn ile nun ve iki kaşın arasında fark hemen hemen aynıdır.”

Gözler sadece şekil sebebiyle değil, uyku verme özelliği sebebiyle de nergise benzetilmiştir. Sevgilinin gözleri, gül yüzü üstünde iki nergistir.

Manga ni nergis ü ni gül kirek ki matlûbum

Cemâli bâğıda gül üzre ikki nergisdür. (G. 194/4)

“Bana ne nergis ne de gül gerekir. Sevgilimin yüzünün bağında gül üstünde iki nergis (gerektir).”

Sarı ve beyaz renkleriyle bilinen nergislerden farklı olarak beyitte göz için kara nergis ifadesinin kullanıldığını görürüz. Sevgilinin gözlerinin ayrılığında ölen âşığın kabrinden iki kara nergis çıkmaktadır.

Közi hecride tang yok bütse kabrimdin kara nergis

Ki koygay köz ayagığa çu ol közi kara yitkey (G. 643/6)

“Gözünün ayrılığında kabrimden kara nergis çıksa şaşılmaz, o gözü kara geldi diye onun ayağına gözümü koyayım.”

3.2.3.3.1.5. Türk, Yağmacı

Gözün Türk olarak nitelendirilmesi savaşçı olmaları nedeniyledir. Türk ile birlikte kullanılan bir diğer unsur da yağmadır. Göz, bela işinde bir üstattır. Ben ve ayva tüyleri bu üstattan yağma öğrenmek için etrafını çevrelemişlerdir.

Közüng âfet ara üstâd velî hâl ü hatıng

Devr urup allıda örgengeli yagmâ tilmîz (G. 135/5)

“Gözün belada üstattır ancak ben ve ayva tüylerin gözün karşısında toplanıp yağma öğrenen öğrencilerdir.”

Gönül bir mülktür ve bu mülkün ganimetleri sabır ve huzurdur. Göz bu mülkten huzur ve sabrı yağmayla ganimet olarak alan bir Türk’tür.

Könglimdin aldı ol köz ârâm u sabr u nakdin

Bir Türk dek ki algay târâc ile ganâyim (G. 410/5)

“O göz gönlümden sabır, huzur ve birikimleri bir Türk gibi yağmayla ganimet olarak almıştır.”

3.2.3.3.1.6. Fırın

Gözü fırın olarak düşünülmesinin nedeni ateşli yanaklardan yükselen sıcaklıktır. Âşığın gönlünün kuşa, sevgilinin gözünün ise fırına benzetildiği beyitte sarhoş olmayan birinin fırından kuş için kafes yapmayacağı zikredilmiştir.

Közüng köngülni kebâb itti mest eger irmes

Tenûrdın kişi kuşka bolur mu kılsa kafes (G. 234/3)

“Gözün gönlü kebab etti, eğer kişi mest değilse fırından kuşa kafes yapmak olur mu?”

3.2.3.3.1.7. Küffâr

Göz, kara renginden dolayı küffara benzetilmiştir. Bu küffar, din ehlinin mallarını harcarken gözler de sevgilinin can ve gönlünü harcarlar.

Közleri cân u köngül nakdin alıp sarf ittiler

İylegen dik ehl-i din emvâlini küffâr harç (G. 99/5)

“Gözleri, küffarın din ehlinin mallarını harcadığı gibi can ve gönül birikimini harcamıştır.”

3.2.3.3.1.8. Geyik

Geyiğin büyük ve siyah gözlerinin güzelliğinden dolayı sevgilinin gözü de geyik olarak adlandırılmıştır. Beyitte Mecnûn’un çöllere düşmesine ve hayvanlarla dolaşmasına

telmiş yapılmıştır. Geyikler nasıl Mecnûn'un yanındaysa gözler de divane gönül tarafındadır.

Közlerin divâne könglüm cânibin tuttu ni tang

‘Işık deşide kıyıklar haylı Mecnûn sarıdur (G. 193/3)

“Aşk çölünde geyikler topluluğunun Mecnûn tarafında olduğu gibi gözlerinin divane gönlüm tarafında yer tutmasına şaşılmaz.”

3.2.3.4. Hat

3.2.3.4.1. Genel Olarak Hat

Divan şiirinde güzellik unsurlarından biri olan ayva tüyleri; genellikle rengi, çokluğu, kokusu, yüz ve dudak çevresinde oluşu bakımlarından beyitlerde yerini almıştır. Hattın ayva tüyü anlamının yanında yazı anlamı da bu unsurun sıklıkla kullanılmasına sağlamıştır. Yeni çıkan ayva tüyleri renk ve koku bakımından menekşeye benzetilmiştir.

Ergavan-gûn yüz benefşe-reng hat cânım alur

Hil‘ati bolsun aning ger ergavânî ger benefş (G. 279/2)

“Elbisesi erguvan renkli olması veya mor olması (önemli değil), onun erguvan renkli yüzü ve mor renkli ayva tüyleri canımı alır.”

Hat, yukarıda da belirttiğimiz gibi renk ve koku bakımından menekşeye teşbih edilmiştir. Âşık, menekşe bahçesinden geçerken hatrına ayva tüyelerinin kokusu gelmektedir.

Kirek tutmak hatıng ‘itrını tapkan

Benefşe-zârdın ötse dimağın (G. 476/4)

“Menekşe bahçesinden geçilse zihninin sevgilinin ayva tüyelerinin kokusunu hatırlaması gerekir.”

Birçok beyitte ayva tüyleri; başta olmak, önde olmak, ortaya çıkmak anlamında kullanılan “baş çekmek” deyiimiyle birlikte kullanılmıştır. Bu da yüze bakıldığında ayva tüyelerinin dikkat çeken ilk unsurlardan biri olduğunu anlatmaktadır. Misk ve anber kokulu olarak nitelendirilen ayva tüyleri, sevgilinin gül yüzü üzerine yaratıcı tarafından misk ile yazılmış bir yazıdır.

Yüzüng yanında kim baş çıktı her yandın mu ‘anber hat

Gül üzre müşkdin kilik-i kazâ kılmış muharrer hat (G. 296/1)

“Yüzün çevresinde her yerden ortaya çıkan anber kokulu ayva tüyleri, yaratıcının gül üzerine miskle yazdığı yazı gibidir.”

Beyitte ayva tüyelerinin tıraş edildiğinde daha çok çıktığı ve ayva tüyelerinin çok çıkmasının güzelliğe engel bir durum olduğu belirtilmiştir. Ali Şir Nevâyî, bu beyitte dilberlerin güzelliğine çok güvenmemeleri gerektiğini de anlatmaktadır. Çünkü minik ayva tüyleri, güzellik sarayını yıkabilecek güce ulaşabilir.

Hating ki her niçe köprek tırâş kılsa çıkıp

Cemâl ü hûblugung kasrını yıkar köprek (Mkt. 719/1)

“Ayva tüyelerini ne kadar çok tıraş etsen daha gür çıkıp yüzünün ve güzelliğinin sarayını yıkar.”

3.2.3.4.2. Hatla İlgili Tasavvurlar

3.2.3.4.2.1. Sebze

Klasik şiirimizde ayva tüyleri en çok benzetildiği unsurlardan biri yeni çıkan sebzelerdir. Bunun sebebi rengi, tazeliği ve şeklidir. Sevgilinin yüzünün cennet bahçesine benzetildiği beyitte; ayva tüyleri, cennet bahçesini andıran İrem bağının sebzesine ve sevgilinin gün yüzünde gece karanlığı renginde yazılan yazıya benzetilmiştir.

Hating irmes gül üzre sebze-i bâg-ı İremdür bu

Ni sebze kün yüzide tün sevâdının rakamdur bu (G. 544/1)

“Bu ayva tüylerin değildir, gül üzerinde İrem bağının sebzesidir. Bu sebze de değildir gün yüzünde gece karanlığı kıvamında yazılardır.”

Aşağıdaki beyitte ayva tüyleri sebze, yüz yasemine, gönül de bağa benzetilmiştir. Âşığın gönlüne sevgilinin ayva tüyleri ve yüzü, sebze ve yasemin gibi ekilmiş, ab-ı hayatla sulanmış ve bu sayede âşığın gönlü dirilmiştir.

Tirildi hatt u yüzüngdün köngül meger ikting

Hızır suyu bile bu bâg sebze vü semenin (G. 470/3)

“Sanki Hızır suyuyla bağa sebze ve yasemin ekilmiş gibi ayva tüylerin ve yüzün sayesinde gönül dirildi.”

Sevgilinin ayva tüyleri için âşık canını feda edecek olsa da bir kucak sebze olan bu tüylere, âşığın bir dirhem olan canı denk değildir. Tek sermayesi can olan âşığın daha çok şeye ihtiyacı vardır.

Hattı cân nakdiga arzır anga veh ni nisbet

Sebze kim bir direm irmestür anıng her kuçağı (G. 667/5)

“Bir kucak sebzenin bir dirhem olmadığı gibi ayva tüylerin de can nakdine denk değildir.”

3.2.3.4.2.2. Hızır, Gavvas

Sevgilinin yanağı, dudağı çevresinde bulunan ayva tüyleri Hızır ile birlikte anılmıştır. “Denizde yardıma ihtiyacı olanların imdadına yetiştiğine inanılan Hızır’ın lügat anlamı yeşillik, tazelik demektir. Bundan dolayı ayva tüyleri; Hızır, İlyas, İskender ve ab-1 hayat ile birlikte sıkça anılır” (Pala, 1999: 183-184).

Hattın Hızır’a, terin ab-1 hayata benzetildiği beyitte mübalağa yapılarak terden bir deniz tasavvuru yapılmıştır. Bu denizin dalgıcı Hızır’dır. Gavvaslar denize dalarak inci gibi kıymetli şeyler ararlar. Hat da sevgilinin yüzünde dudak ve yanak gibi değerli güzellik unsurlarının çevresindedir ve onları arayan bir gavvas gibidir.

Hating ol hızr ki tirlese yüzüng

Âb-1 hayvân ara bolgay gavgvâs (G. 288/5)

“Yüzün terlese ab-1 hayat içindeki ayva tüylerin, dalgıç olacak Hızır’dır.”

Sevgilinin dudaklarının ab-1 hayat akan bir çeşme olarak tasavvur edildiği beyitte dudağın etrafındaki ayva tüyleri akan bu su sayesinde çeşmenin çevresinde yeşilliklerdir.

Hating içre leb-i handân körünür

Hızır ile çeşme-i hayvân körünür (G. 180/1)

“Hızır ile ab-1 hayatın görüldüğü (gibi) ayva tüylerin arasından gülen dudakların görünür.”

3.2.3.4.2.3. Duman, Zincir

Hat renginden ve çokluğundan dolayı duman ve zincire benzetilmiştir. Âşığın gönlünü karartan bu ayva tüyleri, aynı zamanda âşığın gönlünü çeken bir zincirdir.

Hatıng vasfıda her ni kim sevâd itmiş köngül andın

İrür bir ‘anberin zencîr sevdâ ehliga her hat (G. 296/7)

“Sevda ehli için anber kokulu bir zincir olan ayva tüyleri, gönlü bu özelliğiyle karartmıştır.”

Dudağı çevreleyen ayva tüyleri, sevgilinin ateşli dudaklarının çıkan dumanlardır. Bu ayva tüyelerinin bir diğer özelliği de anber kokulu olmalarıdır.

Leb üze hatt-ı ‘anber-âlûdı

Âteşîn la‘lining irür dûdı (G. 632/1)

“Dudağı üstündeki anber bulaşmış ayva tüyleri, ateşli dudaklarının dumanıdır.

Sevgilinin yanağı âşığın kulübesine ateş düşürmekte ve ayva tüyleri de bu kulübeyi dumanla doldurmaktadır. Kendini Hz. Yakup’a benzeten şairin kulübesi, bu yanak ve ayva tüyleri nedeniyle ateş ve duman kaplı bir yangın yerine benzemiştir.

Ol ‘izâr u hat üçün her dem Nevâyî çikkeç âh

Külbe-i ahzânıga yâ tüşti ot yâ boldı dûd (G. 122/9)

“Nevâyî, o yanak ve ayva tüyleri için her zaman ah çektikçe hüzünler kulübesine ya ateş düşmüş ya hüzünler kulübesi dumanla dolmuştur.”

3.2.3.4.2.4. Tûtî

Sevgilinin dudağınI çevreleyen ayva tüyleri, şeker bulduğunda şekere hücum eden papağanlara benzetilmiştir. Ayva tüyleri çokluğundan dolayı papağan topluluğu olarak nitelendirilmiştir. Bu ayva tüyleri, dudağın güzelliğine gölge düşürdüğünden hücum etmek ifadesi kullanılmıştır.

Sebze-i hatıng irür şîrîn-lebing etrâfıda

Hayl-ı tûtî kim hücûm iylep turur şekker tapıp (G. 68/2)

“Şirin dudağın etrafındaki ayva tüylerin, şeker bulduğunda şekere hücum eden papağan topluluğu gibidir.”

3.2.3.4.2.5. Yazı

Yanağın sayfaya benzetilmesiyle çokluğu ve renginden dolayı ayva tüyleri de yazıya benzetilmiştir. Beyitte yanak kırmızı bir kâğıt, ayva tüyleri ise yeşil bir yazıdır; yanak bir gül, ayva tüyleri de bu gülün yapraklarıdır.

Gül-i ruhsâringa köp zîb birdi sebze-i hatıng

Be-gâyet hoş-nümâ irmiş kızıl kâğıdda ahzar hat (G. 296/3)

“Yanağının gülüne ayva tüylerin çok süs vermiştir, kızıl kâğıt üstüne yeşil yazı ne kadar da güzel bir örnek olmuştur.”

Zengar; yeşil renkteki bakır pasıdır, ayva tüyleri renk bakımından pas rengine benzetilmiştir. Yeşil renkteki ayva tüyleri hatt-ı zengari, yüzün iki yanından sarkan saçlar ise müşk-i nabdır. Yüzün iki tarafından sarkan saçlar, hattın yazılmasını sağlayan birer kalem gibidir.

Sebze-i hatıng irür her sarı zülfüng târıdın

Hatt-ı zengârî ki müşk-i nâb ile tahrîri bar (G. 192/5)

“Her tarafında saçın telleri olan ayva tüyleri, saf misk ile yazılmış pas renkli yazı gibidir.”

Yaratıcının katib-i sun‘ olarak adlandırıldığı beyitte yaratıcı, sevgilinin ayva tüylerini yazarken mürekkebine misk karıştırmıştır. Sevgilinin yüzünün Mushaf’a benzetildiği beyitte, ayva tüyleri rahmet ayetidir. Ayet; senet, vesika ve delil anlamlarına gelir. Sevgilinin ayva tüyleri sevgilinin güzelliğinin bir delilidir. Sevgilinin yüzünü güzelleştiren bir unsur olarak düşünüldüğünde yaratıcı tarafından ona verilen bir rahmet ayetidir.

Kâtib-i sun‘ ki müşk iyledi hatıngga midâd

Âyet-i rahmet idi kıldı kuyaş üzre sevâd (G. 119/1)

“Yaratıcı, hattın için mürekkep olarak misk kullandı, sanki (ayva tüyleri) güneş üstüne yazdığı rahmet ayetiydi.”

3.2.3.4.2.6. Gubâr

Ayva tüyleri, çokluğu ve k ukl ğu sebebiyle toz zerrelere benzetilmiştir. Güneşe baktığımızda görünen toz parçacıkları, sevgilinin güneş y zindeki ayva tüyleri olarak tasavvur edilmiştir. Ayva tüyelerinin k ukl ğunden dolayı gubar olarak tasavvur edildiği bu beyitte ayva tüyleri aynı zamanda hat olarak da tasavvur edildiği için akla gubari hattı getirmektedir. Gubari hat ayva tüyleri gibi gözle görülmeyecek derecede k uktur. ‘‘Gubar içinde güneş’’ ifadesi, güneşin gubari hat ile yazılmasıdır.

Gub r içinde kuyaş tang imes bu tangdur kim

Köründi yüz   hatıngdın kuyaş içinde gub r (G. 137/4)

‘‘Toz içindeki güneşe şaşılmaz, yüz ve ayva tüyelerinden güneş içinde toz görünmesine şaşılır.’’

3.2.3.4.2.7. Zümrüt

Ayva tüyleri, yeşil renginden dolayı z mr te benzetilmiştir. Dudağın renginden dolayı lal taşına benzetildiği beyitte, dudak ve dudağın üstündeki ayva tüyelerinin yan yana olduğu gibi lal ve zümrüt de yan yanadır.

Lebing la‘l   hatıng iy c n z m rr d

Niçük kim la‘lga her yan z m rr d (G. 128/1)

‘‘Ey can, lalin her tarafı zümrüt olduğu gibi dudağın lal ve ayva t yelerin z mr tt r.’’

3.2.3.4.2.8. Fitne, Yağmacı, Sipeh

Ayva tüyleri; sevgilinin güzelliğini bozucu bir unsur olduğundan ve çokluğundan dolayı fitne, yağmacı ve asker olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin beni, genellikle yanak ve dudak üstü gibi ayva tüyelerine yakın bir yerdedir. Beyitte taze tane olarak nitelendirilen ben,  şığın gönlünü bozacak fitne otlarını yeşertmiştir. Gönül kuştur ve bu tane ve tuzaklara takılmaktadır.

Köngülde h lidin ol hat mahabbeti tüşti

Giy h-ı fitne k kert r bu turfe d ne manga (G. 17/5)

“Gönle beninden o ayva tüyelerinin sevgisi düştü; bu taze tane, gönülde fitne otlarını yeşertmiştir.”

Güzelliğin pazar olarak tasavvur edildiği beyitte, bu güzelliği bozan ayva tüyleri pazarı yağmalamasına rağmen âşık, hâlâ bu pazarın alıcısıdır. Bu beyitte de ayva tüyelerinin fazla olması güzelliği bozan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bâzâr-ı hüsni devride her niçe hayl-ı hat

Kıldı gulûv velîk haridâr-min henûz (G. 218/4)

“Güzelliğinin pazarının çevresinde birçok ayva tüyü topluluğu, yağma yapmasına rağmen ben hâlâ alıcıyım.”

Sevgilinin yüzü gül, ayva tüyleri ise askerdir. Birçok beyitte yağma özelliği ön plana çıkan ayva tüyleri gül yüzü ele geçirmek isteyen askerlerdir. Ayva tüyelerinin çok fazla olması sevgilinin gül yüzünün güzelliğini engelleyecek bir durumdur. Ayrıca beyitlerde ayva tüyleriyle ilgili yoğun bir şekilde ortaya çıkmak anlamındaki “baş urmuş” ifadesi sıklıkla kullanılmıştır.

İmdi kim yüzide hat baş urmuş

Gülîga sebze sipeh kiltürmiş (Msv. 689/387)

“Güle, otlar asker çıkarmış gibi şimdi yüzünde ayva tüyleri çok fazla ortaya çıkmıştır.”

3.2.3.4.2.9. Hâle

Hâle, ayın etrafındaki parlak halka demektir. Işıklı bir ortamda yüzün çevresindeki ayva tüyelerine bakıldığında sarı renginden dolayı parlak şekilde görülür. Ayva tüyleri, sevgilinin ay yüzünü çevrelemesi bakımından haleye benzetilmiştir; dudak gül yaprağına, dişler bu yapraklar arasındaki çiy tanesine benzetilmiştir. Beyitte yüz iki beniz olarak ifade edilmiş ve bir tarafı gül, bir tarafı lale olarak tasavvur edilmiştir. Dudak ise iki lal olarak ifade edilmiş ve bir tarafı mey, bir tarafı ise şeker olarak tasavvur edilmiştir.

Hating ay devride hâle tişing gül-bergide jâle

İki mingzing gül ü lâle iki la'ling mey ü şekker (G. 149/5)

“Ayva tüylerin, ay çevresindeki hale; dişin, gül yaprağında çiy tanesidir. İki benzin gül ve laledir, iki dudağın mey ve şekerdir.”

3.2.3.4.2.10. Diken

Yüzün bir gül olarak tasavvur edilmesiyle ayva tüyleri, bu gül bahçesindeki dikenlere benzetilmiştir. Dikenin acıtıcı oluşu nedeniyle âşık, sevgilinin gül yüzüne ulaşmakta zorluk çekmektedir.

Çıkardı çu hat hüsni gül-zârıdın

Manga kısım barça tiken boldı lâ (G. 603/2)

“Güzelliğin, gül bahçenden ayva tüyelerini (ortaya) çıkardı, eyvah ki onların hepsi benim için diken olmuştur.”

3.2.3.4.2.11. Dâm

Ayva tüyleri âşığın gönül kuşunu avlamak için kullanılan bir tuzaktır. Bu kuşu avlamak için ben ise tane olmuştur.

Rem yigen könglüm kuşın tutmakka gûyâ safhada

Nokta vü hat birle saçıp dâne yaymış dâmını (G. 638/4)

“Ürkmüş gönül kuşunu tutmak için sanki yüzünde nokta ve ayva tüyleriyle tane saçıp, tuzağını kurmuş.”

3.2.3.5. Dudak (Leb, Lal)

3.2.3.5.1. Genel Olarak Dudak

Dudak, divan şiirinde en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. “Görünüşündeki güzellik, renk, darlık, yuvarlaklık, kenarındaki ben, ayva tüyleriyle çevrili oluşu, konuşma, söz, ağız oluşturucu vs. yönleriyle dudak; divan şiirinin vazgeçemediği bir güzellik unsurudur” (Pala, 2007: 285). Divanda da dudak rengi ve şekli yanında etrafındaki ayva tüyleri, üzerindeki ben, diş ve ağız ile birlikte sıkça anılmıştır. Sevgilinin dudağı, hayat vermesi bakımından ab-ı hayata; tatlılığı bakımından şeker, şerbet, meze ve meye; renginin kırmızılığı nedeniyle lal yakut ve güle benzetilmiştir.

Dudak; öpmek, sormak, buse vermek gibi fiillerle birlikte kullanılmıştır. Genellikle altın, gümüş ve inci gibi değerli maden ve mücevherleri tartmak için kullanılan ve yaklaşıp 4,80 gram karşılığı olan miskal, âşık için değerli bir maden sayılan sevgilinin

lal dudaklarını ölçmek için araç olarak kullanılmıştır. Bu dudaklardan öpmenin bir miskalinin değeri bile yüz bin cana eşit tutulmuştur.

Dime bir öpmek ni irkin la'lidin cânânga narh

Ni sorar-sin angla bir miskâli yüz ming cânga narh (G. 115/1)

“Canana dudağından bir öpmenin değeri ne kadar diye neden sorarsın? Onun bir miskalinin yüz bin cana değer olduğunu bil (ve sorma).”

Dudaktan dökülen sözler ve öpücük can bağışlayıcıdır. Ayrılık acısından ölen Nevâyî'nin can bulmak için sevgiliden bir öpücüğe ihtiyacı vardır.

Ger Nevâyî hecridin ölmüş velî yüz cân tapar

La'l-i rûh-efzâsıdın bir bûse in'âm iylegeç (G. 100/9)

“Nevâyî, ayrılıktan ölse bile (sevgili) cana tazelik veren dudağından bir öpücük hediye edince yüz can bulur.”

Sevgilinin bir özelliği de âşık ile konuşmamasıdır. Âşığın kulakları bir defa bile sevgilinin dudaklarından dökülen bir söz duymamıştır.

Ni lebidin istima' itti kulak bir katla söz

Ni yüzige bir nazar salmak murâdın taptı öz (G. 220/1)

“Ne kulak, dudağından bir defa (küçük, tatlı) söz duymuştur ne de göz, yüzüne bir bakmak amacına ulaşmıştır.”

Sevgilinin nar gibi yanaklarından beslenen dudaklar, bu nedenle nar rengine bürünmüştür. Büyüklüğü ve rengi nedeniyle yanak, nara benzetilmiştir. Nar rengine olan lal-i rummani, lal taşının bir türüdür. Dudağın nar rengine olmasının sebebi sevgilinin nar gibi yanaklarıdır, bu nardan yiyen dudağa narın suyu bulaşmış ve o da nar rengine sahip olmuştur.

Lebing nâr yangak üzre tapar perveriş tang yok

Eger cevherî aytur anı la'l-i rummâni (G. 670/4)

“Dudağın nar yanak üstünde beslendiği için ona bir cevher denilecekse, nar renkli lal demek uygun olur.”

Sevgilinin gülüşü için şeker-hand ifadesinin kullanıldığı beyitte, şeker gülüşün nedeni sevgilinin hem şeker olan hem de gülümseyen dudağıdır.

Hem şekerdür lebing ü hem handân

Yaraşur asru şeker-hand sanga (G. 18/2)

“Hem şeker hem de gülümseyen dudağın olduğu için sana tatlı gülüş çok yaraşır.”

Sevgilinin dudakları âşığı diriltirken gözleri de öldürür. Âşığın ölü ve diri olması, hayatı ve mematı sevgiliye bağlıdır. Çünkü ölümün kendisi için söz konusu olmadığı, daimi hayat sahibi Allah; sevgilinin gözünü katil, dudağını da can bağışlayıcı olarak yaratmıştır. Sevgilinin dudadığın sıklıkla benzetildiği unsurlardan biri de Hz. İsa’dır. Bu beyitte de Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesine telmih yapılmıştır.

Ol köz ü leb öltürüp turgürseler ni ‘ayb kim

Birni kâtil birni cân-bahş itti hayyi lâ-yemût (G. 90/4)

“O göz ve dudak, öldürüp dirilteler; buna şaşılmaz çünkü yaratıcı birini katil, birini can bağışlayıcı olarak yaratmış.”

3.2.3.5.2. Dudakla İlgili Tasavvurlar

3.2.3.5.2.1. Mesih, Ab-ı Hayat

Söyledikleriyle ölüleri diriltme özelliğine sahip olan dudak, Mesih ve ab-ı hayat olarak tasavvur edilmiştir. Rûh-efzâ, cân-fezâ, cân-bahş terkipleriyle kullanılan dudağın dirilticiliği Mesih’ten bile üstündür. Aşağıdaki beyitte Hızır, yeşil anlamıyla ayva tüyleri yerine; Mesih de diriltici özelliğiyle dudak yerine kullanılmıştır. Ayva tüylerini görüp sevgilinin can bağışlayan dudağından sözler duyan Hızır ve Mesih şaşırılmış ve sevgilinin üstünlüğünü kabul edip ortadan kaybolmuşlardır.

Sebze-i hat körgüzüp cân-bahş lebdin söz diğec

Boldılar ol hayret içre muzmahil Hızır u Mesîh (G. 107/6)

“Hattını görüp can bağışlayan dudağından söz açınca Hızır ve Mesih hayret içerisinde ortadan yok oldular.”

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin dudağının canlılık verici özelliği Mesih ile karşılaştırılmış ve Mesih'in sevgili karşısında ancak ders alacak bir öğrenci olabileceği ifade edilmiştir.

Kıla alsa lebing allıda Mesihâ tilmîz

Yangı baştın yana tapkay idi ihyâ tilmîz (G. 135/1)

“Mesih dudağının karşısında öğrenci olsaydı, bu öğrenci yeni baştan yine canlılığın (ne olduğunu) bulurdu.”

Sevgilinin dudağı, cân-bahş olarak da nitelendirilmiştir. Hz. İsa'nın mucizelerinden biri olan ölüleri diriltmesine telmih yapılmış ve bu nedenle dudak mucize ehli olarak ifade edilmiştir. Ben cadıdır, sihir yapar; dudak ise Mesih'dir, mucize gösterir. Bu nedenle dudak, benden daha üstündür.

Leb-i cân-bahşing oldı yokkarı ol hâl-i câdûdın

Ki-ting irmestür i'câz ehli vü sihr ehliga pâye (G. 572/4)

“Can bağışlayan dudağın o cadı benden üstündür çünkü mucize ehli, sihir ehline denk değildir.”

Dudakla ilgili beyitlerde genellikle ayva tüyleriyle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü cennet bahçesi olarak tasavvur edildiğinde sevgilinin ayva tüyleri cennet sebzeleri ve sonsuzluk bağışlayan dudağı ise ab-ı hayattır.

Ol hat u leb ki birür közge safâ cânğa hayât

Sebze-i cennet ara çeşme-i hayvân mu ikin (G. 513/2)

“Sevgilinin ayva tüyleri ve dudağı göze mutluluk ve cana hayat verir, acaba onlar cennet sebzesi ve ab-ı hayat çeşmesi midir?”

Sevgilinin dudaklarının İsa nefesi saklanmış bir ab-ı hayat olarak tasavvur edildiği beyitte bu dudaktan dökülen şiiin sözler ölüleri canlandırmaktadır.

Lebing âb-ı hayâtıda irür İsi-demî muzmer

Ni tang bolsa ölüg cân-bahş aning şîrin kelâmıdın (G. 482/6)

“Dudağın ab-ı hayatında İsa nefesi gizlidir, onun şirin sözleriyle ölü can bulsa buna şaşılmaz.”

3.2.3.5.2.2. Şeker, Piste-i Kand, Şerbet

Sevgilinin dudağı ve bu dudaklardan dökülen sözler, tat bakımından şekere benzetilmiştir. Dudağın şeklinden dolayı fıstığa benzetildiği beyitte, tat olarak ise şeker olarak ifade edilmiştir. Sevgili, meclisinden âşığa hem şekil hem de tat olarak dudağının yerini tutacak olan şeker fıstığını göndermiştir.

Yiberdi yâr bezmidin manga bir piste-i kandi

Alıp öptüm ki bar irdi lebi vü agzı mânendi (G. 619/1)

“Yar, bana meclisinden ağzı ve dudağı gibi olan bir şeker fıstığı gönderdi onu alıp öptüm.”

Dudağın en çok zikredilen özelliklerinden biri de şirin olamasıdır. Bu tatlı dudağı tutan âşığın parmağını bir şeker dalına dönüşmüştür. Âşık bu parmağı o kadar çok emmiştir ki tırnağı yerinden ayrılmıştır.

Tutkalı şîrîn-lebing şâh-ı şekerdür barmagım

Bes ki sormakdın anı ayrılgu dikdür tırnağım (G. 416/1)

“Tatlı dudağımı tuttuğumdan beri parmağım şeker dalı gibidir, o tırnağımı emmekten tırnağım ayrılmış gibidir.”

Sevgilinin dudağının kendisi tatlı olsa da bu dudaktan dökülen sözler acıdır. Bu nedenle sevgilinin dudakları, acı tatlı olarak nitelendirilmiştir.

Açıg çüçügge lebingning mutî‘i-min kim ol

Egerçi yıglatur açık irür çücüg sözlüg (G. 340/2)

“Acı tatlı sözleriyle beni ağlatsa bile acı tatlı dudağına bağılıyım.”

3.2.3.5.2.3. Kevser, Selsebil

Sevgilinin yüzünün cennet bahçesine benzetildiği beyitte, dudak da cennet pınarı olan selsebilidir. Kevser kelimesi cennet havuzu anlamındadır. Beyitte “Orada bir pınar ki ona selsebil adı verilir” anlamındaki İnsan suresi 18. ayete yer verilmiştir.

İy cemâling ravzası firdevsî bâğı dek cemîl

Lebleringning kevseri ‘aynen tusemmâ selsebîl (G. 389/1)

“Ey yüzünün bahçesi Firdevs bahçesi gibi olan (sevgili), dudaklarının kevseri selsebil adı verilen pınar gibidir.”

3.2.3.5.2.4. Nemek

Sevgilinin dudağından dökülen sözlerin acı olması yüzünden dudak, tuzluk olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda tuz, yemeklere tat veren önemli bir unsurdur. Bu nedenle güzellik konusunda o dudak, tuz kaynağıdır. Melih kelimesi güzel ve tuzlu anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Melâhatdîn ol la‘l kân-ı nemek

‘Aceb irmes andın rivâyet melîh (G. 109/3)

“Güzellik konusunda o dudak tuz kaynağıdır, ondan haberler güzel olmasa şaşılmaz.”

Her perî tavrıda ol ‘ârız u leb öltüredür

Kim besî tuzluk irür ol leb ü şîrîn ‘ârız (G. 292/4)

“Her peri davranışında o yanak ve dudak öldürür, o dudak ve tatlı yanağın tuzluk olduğu bellidir.”

3.2.3.5.2.5. Gül

Dudak, kırmızı renginden dolayı gül; bu dudak üstündeki ben ise gül harmanı üzerinde şarap içen bir Hintli olarak tasavvur edilmiştir.

Yüzde hâl-i lebing ol hindû irür

Kim içer hirmen-i gül üstide mül (G. 391/3)

“Yüzünde dudağın beni, gül harmanı üstünde şarap içen bir Hintlidir.”

Dudağın, şeklinden dolayı gül yapraklarına benzetildiği beyitte dudağın üstündeki uçuk bu yapraklardaki baldır.

Uçuk lebingde imes rize inçü la‘l üzre

Ki berg-i gül üze bir katre bal imiş bildim (G. 457/2)

“Dudağındaki lal üstüne dizili inci değildir, onun gül yaprağı üzerinde bir damla bal olduğunu anladım.”

3.2.3.5.2.6. Mey, Gezek

Dudak ile şarap arasında renk ve tat bakımından benzerlik kurulmuştur. Şarabın âşığın aklını başından aldığı şarap renkli dudak da âşığın aklını başından alır. Dudak için mey-i la‘l, leb-i mey, iki lebin meyi, leb-i la‘lin meyi gibi terkipler kullanılmıştır.

Bî-hod olmuş-min mey-i la‘lingni körgeç âh kim

Kıldı mest agzımgâ yitmey ol leb-i mey-gûn mini (G. 633/2)

“Dudağının şarabını görünce kendimden geçmişim; eyvah, o şarap renkli dudak ağzıma ulaşmadan beni sarhoş etti.”

Âşığın ayrılık zamanında sevgilinin dudaklarını zihninden silmesinin çaresi, sevgilinin dudaklarının yerini tutabilecek ağzına kadar dolu bir şaraptır.

İy köngül yâr firâkîda leb-â-leb mey tut

Dem-be-dem la‘li hayâli bile hâtırını avut (G. 74/1)

“Ey gönül, yar ayrılığında ağzına kadar dolu şarabı tutarak zaman zaman (da olsa) dudağı hayalinden zihnini avut.”

Gezek, eğlence meclisinde içkinin yanında tüketilen mezelerdir. Sevgilinin dudağı şaraba benzetilmesinin dışında meze olarak da ifade edilmiştir. Sevgilinin dudağını öpmek, kavuşma şarabı içmek gibidir. Hem şarap içip hem de mezeye kavuşan âşık, bunun şaşırtıcı bir durum olduğunu belirtmektedir.

Mey-i visâl içip leblering öpey dir-min

Garîb bâde tiler-min ‘aceb gezekler ile (G. 582/5)

“Kavuşma şarabı, içip dudaklarını öpeyim isterim; şaşılacak mezelerle garip bir şarap isterim.”

Dudak, iki kısımdan oluştuğu için iki dudak ifadesi kullanılmıştır. Lal renkli dudaklarda yetişen mezelerde lal renkli olacaktır.

Rengi la'î bolur ikki lebinge yitse nebât

Taşla andın bu sarı bir iki perkend gezek (G. 345/4)

“İki dudağında bitki yetişse rengi lal olur, o (ağaçtan) bu tarafa iki parça meze at.”

3.2.3.5.2.7. Yâkût, La'î, Gevher

Beyitlerde genellikle sevgilinin dudağı yerine istiare yoluyla lal kelimesi kullanılmıştır. Değer ve renk bakımından dudak; yakut, lal ve gevhere benzetilmiştir.

Güzelliğin yaratıcının bir lütfu olduğunun belirtildiği beyitte güzellik bir sofraya tasavvur edilmiştir. Bu sofraya yayılan yüz ve dudak yayılmıştır; bu yüz güneş tepsisi, dudak ise Bedahşan lalidir.

Hüsn hânı ara kim yaydı kazâ yüz ü lebing

Kurs-ı hurşîd bile la'î-i Bedahşân mu ikin (G. 513/3)

“Güzellik sofrasında yaratıcının hükmü yüz ve dudağını yaydı. Acaba bunlar güneş tepsisi ve Bedahşan lali midir?”

Nî sûd olmak lebing yâkût-ı sîr-âb

Çu iylep-sin susuz kanımga anı (G. 669/7)

“Dudağın suya kanmış yakut olsa ne faydası var? Onu kanıma susuz verirsin.”

Sevgilinin dudağının yeri, âşığın gönlüdür. Eğer bu dudak ateşe gönül bu ateşin yakıldığı yerdir. Eğer gönül mücevver kabıysa dudak bu kabın mücevheridir.

La'îng ol ot ki köngül micmer anga

Yâ köngül dürc ü lebing gevher anga (G. 10/1)

“Dudak, gönlün ona tütsü yakılan bir kap olduğu ateştir veya gönül mücevher kabıdır, dudak da ona mücevherdir.”

3.2.3.5.2.8. Şerbet

Şerbet, şeker ve suyun kaynatılmasıyla elde edilen ve hastalıkların tedavisin de kullanılan bir içecektir. Sevgilinin gözü, dudağa can vermek için hasta olan âşıkların canını çekip almaktadır. Şerbet, hastalara can veriyorken beyitte sevgilinin şerbete

benzeyen dudaklarına ise âşık, can vermektedir. Sevgilinin dudağı âşıkların canlarıyla beslenmektedir.

La'ling allında çiker il cânını algaç közüng

Veh ni şerbetdür lebing kim cân birür bimâr anga (G. 9/4)

“Gözün, dudağın karşısında ellerin canını almak için çeker, hastanın can verdiği bu şey nasıl bir şerbettir?”

3.2.3.5.2.9. Mühür

Mektup, ferman gibi belgelerin; kapatıldıktan sonra gönderilen kişiye ulaşmadan önce açılıp açılmadığının belirlenmesi için mühürlenmesiyle dudak arasında bağlantı kurulmuştur. Ancak bu mühür sevgili tarafından feryat etmemesi için âşığın ağzına vurulmuştur. Âşık, sevgilinin kendisini öperek onun dudağını mühürlemesini istemektedir. Âşığın feryadını tek engelleyecek şey bu öpücüktür.

Ayrıca beyitten çıkarılan ikinci bir başka mühürle ilgili bağlantı ise Hz. Süleyman'ın yüzük şeklindeki tılsımlı mührüdür. Bu mühür sayesinde Hz. Süleyman ateşe, suya, rüzgâra ve hayvanlara hükmedebilmektedir. Sevgili de bu mühür sayesinde âşığın ağzını mühürleyip ona hükmetmektedir.

Nâle çıkmekdin çu kılding men' iy la'ling nigîn

Bir yolu agzımnı kılğıl mühr ol hâtem bile (G. 565/2)

“Ey dudağı mühür, feryat etmekten beni engellemek için bir kez olsun o mühür ile ağzımı mühürle.”

3.2.3.5.2.10. Âteş

Sevgilinin dudağının ateş ve kor olarak tasavvur edilmesi renk olarak benzerliği ve yakıcılığı nedeniyledir. Dudak için hem ateş gibi hem de suya kanmış sıfatları kullanılmıştır. Dudak bu iki özellekle âşığın canını hem yakar hem serinletir. Bu durum âşığın canını daha çok yakmaktadır.

Âteşîn sîr-âb la'li cânğa ot salsa ni tang

Kim mini ol ot bile su ittifâkı köydürür (G. 150/3)

“Onun ateş gibi suya doymuş dudağı, cana ateş salsana buna şaşılmaz; beni o ateş ile suyun birlikte hareket etmesi yakar.”

Sevgilinin gözü büyücüye, lal renkli dudağı bu büyücünün ateşine, ben ise ateşin üstündeki siyah renkli ambere benzetilmiştir. Amberin büyü yapımında kullanıldığını anladığımız beyitte büyü yapmak için yakılan ateşte sevgilinin ateş renkli dudaklarıdır.

Közüng füsûn-ger anıng ot âteşîn la'ling

Lebingde hâl anıng ot üzre 'anberi yanglıg (G. 314/4)

“Onun gözü büyücü, ateş renkli dudağı ateş, dudağındaki ben o ateş üstündeki amberdir.”

3.2.3.6. Ağız

3.2.3.6.1. Genel Olarak Ağız

Sevgilinin ağız birçok bakımdan divan şairlerince anılmıştır ve güzellik unsurları içinde onu; yuvarlak olması, kenarındaki ben ve ayva tüyleriyle güzellik arzemesi yanında konuşma özelliğiyle de üstün tutmuşlardır. “Ağız genellikle darlığı ve küçüklüğü ile dikkat çeker. Hatta çoğu zaman ağız, yok diye bilinir. Bu yokluk ağzın küçüklüğünü ifade ettiği gibi onun görünmediğini, dudakların onu sakladığını ve içindeki mücevherleri (dişleri) göstermediği anlamındadır” (Pala, 2007: 9). Divanda ağız; küçüklüğü, rengi, üstündeki ben ve çevresindeki ayva tüyleriyle zikredilmiştir.

Divanda ağız ve ağzını redifli iki gazel bulunmaktadır. Ağız beyitlerde genellikle yok olduğunun düşünülmesiyle konu olmuştur. Ağzın bu özelliği için yok ağız, ağzı yok, dar ağız, güm ağız, zerre, pinhan, mâdum ifadeleri kullanılmıştır.

Masallar olağanüstülüklerle dolu bir anlatı türüdür ve masallar “bir varmış, bir yokmuş” gibi tekerlemelerle başlar. Bel ve ağız için efsane söylemesi istenen şair; inceliğinden ötürü bel ve küçüklüğünden ötürü ağız için bir varmış, bir yokmuş ifadesi kullanılmıştır.

Bil ü ağzıdın didiler kim digil efsâne'î

Başladım fi'l-hâl kim bir bar idi bir yok idi (Mfr. 825/1)

“Bel ve ağzından bir efsane söyle dediler; o an bir var idi, bir yok idi diye (söze) başladım.”

Küçüklüğünden dolayı dar olarak nitelendirilen ağız, Tanrı'nın sevgiliye lütfü olarak belirtilmiştir. Tanrı peri yüzlü güzele o kadar dar ağız vermiştir ki insan ağzın küçüklüğünden dolayı onu göremediği için onda ağız var mıdır yok mudur bilmez.

Tingri birmiş ol perî-peykerge andak tar ağız

Kim kişi bilmes ki anda yok mudur yâ bar ağız (G. 229/1)

“Tanrı, o peri yüzlüye o kadar dar ağız vermiştir ki insan onda ağız yok mudur ya da var mıdır, bilemez.”

Sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki ince ve ufak şeyleri gören büyüteç, mikroskop anlamına gelen hurde-bin bile sevgilinin ağzını göremez. Ancak o sözlerle anlatılabilir.

Hurde-bînler fehmi idrâk iyemes yâr agzını

Hurde-i ma' nî edâsı kıldı ızhâr agzını (G. 653/1)

“Büyüteçin gücü bile yar ağzını algılayamaz, mananın anlamı ağzını ortaya çıkarmıştır.”

Ağzın varlığı konusunda şüphe içinde olunulmasının nedeni, ağızdan tek söz bile çıkmamasıdır. Olup olmadığı konusunda şüphe içinde olunan ve örneği bulunmayan durumun anlatılması da mümkün değildir.

Dime agzı vasfida söz di ki mahsûs olmamış

Nî özini vehm ara hergiz nümû-dârı anıng (G. 374/5)

“Ağzının özelliklerini anlatan söz söylememi isteme, kendisi şüphe içinde olunanın hiçbir zaman bir örneği ortaya çıkmamıştır.”

Ağzın birbirine zıt bir özelliği de hem öldürmesi hem diriltmesidir. Sevgili ağzından çıkan acı sözlerle âşığı öldürür, Mesih gibi ağzıyla da öldürdüğü âşıkları diriltir.

Turfe kör kim söz bile hem öltürür hem turgüzür

Çun açar mühlik söz ayturga Mesihâ-vâr ağız (G. 229/4)

“Mesih gibi ağzını helak edici sözler söylemek için açar, söz ile hem öldürmesi hem diriltmesindeki garipliğe bak.”

3.2.3.6.1. Ağızla İlgili Tasavvurlar

3.2.3.6.1.1. Yok, Ma‘dûm, Pinhân

Ağız, küçüklüğünde dolayı yok olarak ifade edilmiştir. Ağızın varlığı söz söylemek ve tebessüm etmekle ortaya çıkabilir. Ancak sevgili, âşık ile ne konuşur ne de ona tebessüm eder. Ağızın bu özelliği için yok ağız, ağzı yok, dar ağız, güm ağız, zerre, pinhân, mâ‘dum ifadeleri kullanılmıştır. Âşığın yok olmasının nedeni de yok olarak nitelendirilen ağızdan bir söz duymaması, bir tebessüm görmemesidir. Sevgilinin ağzının yokluğu âşığı yokluk yoluna göndermiştir. Bu yok ağızdan dökülen sözler de âşığı, fena menziline göndermiştir.

Nevâyî hâlini ol yok ağızdın sorma imdi kim

‘Adem yolıga bardı mihring ol bi-hânümân algaç (G. 103/9)

“Nevâyî’nin halini o ağzı olmayandan sorma, sevgin şimdi o evsizi alıp yokluk yoluna varmıştır.”

Sevgilinin ağzının konu olduğu beyitlerde ağzı genellikle bel ile birlikte kullanılmıştır. İki için görünür görünmez ifadesi kullanılmıştır. Bel inceliğinden ağız da küçüklüğünden dolayı âşık için gizlidir, görünür görünmezdir. Bu nedenle âşık bele sarılamaz, ağzı da öpemez.

Bili vü agzı körer körmesde çun pinhân irür

Pes munı kuçmak anı öpmek kaçan imkân irür (G. 174/1)

“Beli ve ağzı görünür görünmez şekilde gizlidir, bu nedenle bunu kucaklamak ve onu öpmek mümkün değildir.”

Âşık, sevgilin ağzına yakın değildir; var veya yok olduğunu bilemez. Ancak sevgilinin uzaktan gelen mırıltı şeklindeki sözleri var mı yok mu olduğu konusunda âşığı şüpheye düşürmektedir.

Niçe yakın boladur ol ağız yokı lîkin

Tekellümi yana könglüm ara gümân saladur (G. 161/2)

“O ağzı yoka nasıl yakın olayım yalnızca sözleri yine gönlüme kuşku düşürmüştür.”

3.2.3.6.1.2. Gonca

Goncanın kapalı olması ve sevgilinin ağzının kapalılığı arasında ilişki kurulmuştur. Sevgilinin ağzı gonca, dudakları ise iki gül yaprağıdır. Bu gonca ağız, güldüğünde ve konuştuğunda açılan bir gül halini alır.

İrür gonçe agzıng ki külgende bar

İki berg iki la'l-i rengîn sanga (G. 19/3)

“Gonca ağzın güldüğünde iki lal renkli dudağın iki yaprak gibi olur.”

Aşağıdaki beyitte de sevgili gülünce gonca ağzı gül gibi açılmıştır. Bu gülen dudaklar içinde dişler gül yaprağına yağmış çiy taneleri gibi durmaktadır.

Gonçe agzıga mu gül-şende yagıptur jâle

Yâ cemâling güli içre leb-i handân mu ikin (G. 513/4)

“Gonca ağzına gül bahçesinde çiy mi yağmıştır yoksa yüzünün gülü içinde gülen dudakların mı görünür?”

Ağız, kıymetli incilere benzetilen dişleri saklayan bir mücevher kabıdır. O açıldığında içinden iki sıra halinde kıymetli incilere benzetilen dişler ortaya çıkar. Bu nedenle o goncadan fazlasıdır.

Gonçedin artukdur agzı gonçega iylenng nazar

Biyle ikki rüste dürr-i şâh-vârı bar mu (G. 539/4)

“Ağız, goncadan daha fazlasıdır; goncaya baktığımızda onun iki dizi halinde kıymetli incisi var mı?”

Beyitlerde sevgilinin gonca ağzıyla birlikte sıklıkla âşığın goncaya benzetilen gönlü de bahsedilir. Sevgilinin gonca ağzından tek kelime etmesi bile âşığın hazin gönlünü kaybetmesine, kendinden geçmesine neden olacaktır.

Gonçe agzıng sözide kaysı zamân

Kim hazîn könglüm özin güm kılmas (G. 235/3)

“Hazin gönlüm, gonca ağzın sözünden hangi zaman kendini kaybetmemiştir.”

3.2.3.6.1.3. Nokta, Zerre

Zerreler, bir ışık olmadığı sürece görünmezler. Ancak bir ışık sayesinde onlar görülebilir. Sevgilinin yüzü veya yanağı güneş olarak düşünüldüğünde ağız da zerre olarak tasavvur edilir. Ancak sevgilinin yüzünün görünmesiyle zerre kadar küçük olan ağız görülebilecektir.

Zerre hurşîd içre kirse, iyle kim, bolgay nihân

Halkdın yaşurdı ol hurşîd-i ruhsâr agzını (G. 653/5)

“Zerrenin güneş içine girdiğinde kaybolduğu gibi o yanağın güneşi, ağızını halktan sakladı.”

Aşağıdaki beyitte ise ağızın zerreden bile küçük olduğu vurgulanmaktadır. Öyle ki sevgili, yüzünü açsa ve sevgili ona bakma fırsatına erişse de âşık sevgilinin ağızını görememektedir.

Yüzün açsa niçe kılsam nazar agzını körmes-min

Nazarga gerçi kilmes zerre hurşîd olmayın tâli‘ (G. 307/4)

“Güneş doğmayınca zerre görünmez (ancak) o yüzünü açsa bile ben ona ne kadar baksam da ağızını göremem.”

Sevgilinin ağızının şekli ve küçüklüğü nedeniyle benzetildiği diğer bir unsur ise noktadır. Ağız nokta-i pergar ve nokta-i mevhum, dayire-i nokta-i mevhum olarak ifade edilmiştir. Ağız göremeyen âşık için onun gerçekten olup olmadığı şüpheli yani mevhumdur.

‘Ârızınğ devri irür hurşîd devridin nişân

Kayda mihr içre körüngey nokta-i pergâr ağız (G. 229/5)

“Yanağın yuvarlaklığı güneşin yuvarlaklığına benzer, güneş içinde perger noktası gibi olan ağız nasıl görünsün?”

Sevgilinin ağızı belli belirsiz bir noktanın içindeki minik beyaz delikler gibidir. Hatta bunun nokta olup olmadığı gibi şüphelidir.

Nokta-i mevhum ara kılsun tasavvur sukbe’î

Kim ki mefhûm iylemek ister anıng tar agzını (G. 653/3)

“Onun dar ağzının (nasıl olduğunu) kim anlamak isterse şüpheli noktanın içinde bir deliği hayal etsin.”

3.2.3.6.1.4. Mim

Sevgilinin ağzı, küçüklük bakımından “mim-م” harfine benzetilmiştir. Beyitte saçlar ise “lam-ل” harfine benzetilmiştir. Mim ve lam harfi yan yana gelerek mül kelimesini oluşturur. Bu nedenle sevgilinin ağzı ve saçı âşığın aklını başından bir şarap halini almıştır.

Çu kördüm agzı vü zülfini hûşum bardı yagmâga

Ki mül keyfiyyeti fehm oldı anıng mîm ü lâmidın (G. 482/7)

“Ağzını ve saçlarını görünce aklım yağmaya vardı (başından gitti.) çünkü olan mim ve lamında şarap özelliği vardır.”

3.2.3.6.1.5. Bal, Şeker

Tatlı ve güzel sözler söylemesi nedeniyle sevgilinin ağzı bal ve şeker gibi tatlı şeylere benzetilir ve şirin olarak nitelendirilir. Sevgilinin dudağı şekil olarak gül yaprağına benzetilmiştir. Gül, yaprağa konan bir arı tatlıya bulaşmış iğnesinden sevgilinin ağzının örneği olarak bir parça bal bırakmıştır.

Nîş-i nûş-âlûd sançıp berg-i gül üzre arı

Fâş itip şîrîn lebin kıldı nümû-dâr agzını (G. 653/2)

“Arı, gül yaprağı üstüne tatlıya bulaşmış iğnesini sokup tatlı dudağını açığa çıkarıp ağzının örneğini yaptı.”

İğnesi birle Mesîh agzın tikip urmas nefes

Cân birürge açsa ol şûh-ı şeker-güftâr ağız (G. 229/2)

“Can vermek için o şeker sözlü ağzını açsa; Mesih, iğnesiyle ağzını dikip nefes vermez.”

3.2.3.6.1.6. Tuz, Tuzluk

Güzelliğin bir sofraya benzetildiği beyitte sevgilinin ağzı tuzluk olarak tasavvur edilir. Sevgilinin ağzının tuzluğa benzetilmesinin nedeniyse sevgilinin dudaklarından dökülen şûr-engîz sözleridir. Şûr-engîz hem acı hem de tuz dolu anlamlarındadır.

Hân-ı hüsn ol yüz nemek-dân agzıdur ol hân ara

Nutk-ı şûr-engîzdin peydâ nemek-dânıda tuz (G. 223/2)

“O yüz güzelliğin sofrasıdır, ağzı ise o sofranın tuzluğudur; tuzluktaki tuz, onun tuz dolu (acı) sözleriyle ortaya çıkar.

Aşağıdaki beyitte ise yola çıkan biri için azık olarak kullanılmıştır. Yokluk yoluna çıkacak âşık için azık, sevgilinin ağzıdır.

Çun fenâ yolıga kirdim agzı könglümde ni tang

Kim sefer ehli çu ‘azm itti bolur yanında tuz (G. 223/3)

“Yokluk yoluna girdim, gönlümde ağzı olsa buna şaşılmaz; çünkü sefer ehli yola çıktığında yanında tuz olur.”

3.2.3.6.1.7. Cevher, Dürr

Ağızda inciye benzetilen dişlerin olması onun bir mücevher kutusuna benzetilmiştir. Aynı zamanda âşığın ağzını hiç açmaması içinde gizli bir mücevher saklamasına bağlanmıştır. Kimsenin görmediği bu gizli mücevherin değerini bilmek mümkün değildir. Bu gizli mücevher ise sevgilinin ağzından dökülecek sözlerdir.

Kâm-ı pinhân agzıdın tapmakka köp sormang bahâ

Kimse ta ‘yîn iylemeydür cevher-i pinhânga narh (G. 115/2)

“Ağzından gizli arzuyu bulmak için değerini çok sormayın, kimde gizli cevhere değer biçemez.”

3.2.3.7. Ben

3.2.3.7.1. Genel Olarak Ben

“Edebiyatta genellikle yüzde bulunan benler ve bu benlerin renginin siyahlığı ile küçüklüğünden sık sık bahsedilir. Daha çok yanak, saç, kaş, ayva tüyleri ve dudak ile birlikte bulunur” (Pala,2007: 184).

Divanda ben, şekil ve renk bakımından ele alınmıştır. Özellikle hat ile birlikte çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Şekil bakımından noktaya, tohuma ve daneye benzetilmiştir. Renk olarak ise Hindu, mürekkep, Bilal, Zuhal, sinek ve karınca ile ilgisi kurulmuştur. Benin yüz içindeki konumu genel olarak dudak üstü, kaş altı ve gözaltı, yanak üstü olarak belirtilmiştir.

Beyitlerde benin rengiyle ilgili kara, mey-gûn ve nil renkleri geçmektedir. Ben, dudaktan çeneye damlamış mey renğinde bir damla veya terler içinde kalmış nil renğinde bir nilüfer çiçeğidir.

Sevgilinin yanağı beyaz, yanak üzerindeki beni ise siyahtır. Âşık yanak ve beni bir an bile göremeyecek olsa bir daha ak ve karayı göremeyecek, kör olacaktır.

‘Ârız u hâlingni bir dem körmesem iy dil-rübâ

İyledür-min kim körünmes közüme ak u kara (G. 39/1)

“Ey gönül kapan sevgili, yanak ve benini bir an görmesem gözüme ak ve kara görünmez olur.”

Sevgilinin beni, şarap gibi dudağından çenesine damlamış bir damla gibidir. O nedenle bu ben, mey renkli olarak nitelendirilmiştir. Kahverengiye benzeyen rengi nedeniyle şarap rengine benzetilmiştir.

Leb-i la‘ling meyidin reşha’î tammış zekân sarı

Dime kim rengi mey-gûn bu letâfet birle hâl olgay (G. 611/7)

“Mey rengi ile bu güzellik nasıl bir ben olur deme, o lal dudağının şarabından çene tarafına damlamış bir damladır.”

Sevgilinin beni renk olarak koyu mavidir. Terden dolayı bir denizi andıran sevgilinin yüzündeki bu ben, bir nilüfer çiçeği olarak tasavvur edilmiştir.

‘Ârızınğ üzre irür hoy kesreti deryâ-yı lütf

Nıldin hâling letâfet bahrınınğ nilüferi (G. 621/5)

“Yanağın üzerindeki terin çokluğu güzellik denizidir; nil renkli benin, bu güzellik denizinin nilüferidir.”

3.2.3.7.2. Ben İle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.7.2.1. Nokta, Midad

Benin noktaya benzetilmesinin sebebi rengi ve küçüklüğüdür. Sun‘ kilki, Allah’ın yaratıcılık özelliğini belirtir. Ben, yaratıcının sevgilinin yanak sayfasında hatları yazarken kaleminden mürekkep damlamasıyla oluşmuştur.

Hâl irür yâ sun‘ kilki safha-i ruhsâr üze

Hat rakam iyler zamânda hâmedin tammış midâd (G. 121/3)

“Yaratıcının kalemi yanak sayfanın üzerinde hatları yazarken kaleminden damlayan mürekkep, bendir.”

Sevgilinin beni, hâl kelimesindeki “hı-خ” harfinin noktasına benzetilmiştir. Yanak bir sayfaya benzetildiğinde rengi denemek için koyulan nokta beni oluşturmuştur.

Digil ki hâlîde hı noktası bolur zâhir

Tutarga reng koyar nokta çunki hâl içre (G. 591/5)

“Renk tuttuğunda hâl içindeki noktayı koyunca beninde ‘hı-خ’ nin noktası ortaya çıkmıştır de.”

Aşağıdaki beyitte dudak ve dudağın üstündeki ben ile ilgili zülal ve zülal kelimesindeki “ze-ز” harfinin noktasıyla ilişki kurulmuştur. Zülal, sevgilinin dudaklarıdır. Dudağın üstündeki ben ise zülalin noktasıdır.

Lebing hayât suydın zülâl imiş bildim

Zülâl noktası üstige hâl imiş bildim (G. 457/1)

“Dudakların ab-ı hayat suyundan bir tatlı su olduğunu anladım, zülal noktası üstündekinin benin olduğunu anladım.”

Beyitte sevgilinin beni, ağzının üstündedir. Ağzın zerre olarak tasavvur edildiği beyitte zerre kelimesindeki “zel-ز” harfinin noktası sevgilinin benidir.

OI kuyaş agzı üze müşkîn hâl

Zerrening noktasıdın kildi misâl (G. 395/1)

“O güneşin ağzı üstündeki misk kokulu ben, zerrenin noktasına örnektir.”

3.2.3.7.2.2. Dane

Benin dane ile ilgisi şekil benzerliğine dayanır. Dane, kuşları avlamak için kurulan tuzakta onları bu tuzağa çekmek için kullanılır. Sevgilinin beni bir dane, âşığın gönlü de bir kuştur ve bu daneye ulaşmak isteyen gönül benin tarafına uçmaktadır.

Hâli sarı iylese pervâz könglüm tang imes

Kim ta‘accüb iylegey ger kuşka ister dâne tab‘ (G. 302/3)

“Eğer kuş tane gibi isterse buna şaşılmadığı gibi gönlün beni tarafına uçmasına şaşılmaz.”

Yanağın su, benin dane ve âşığın gönlünün kuş ile ilişkilendirildiği beyitte su ve dane gönül kuşunu avlamak için birer tuzaktır. Ancak kuşun su ve dane olmadan hayatta kalmasına da imkân yoktur. Su ve dane, kuşun hem hayatta kalma çaresi hem de tuzağıdır.

‘Ârız u hâling giriftârı ise könglum ni ‘ayb

Kim güzîri yoktur ol kuşning bu su vü dânedin (G. 516/6)

“Gönül, yanak ve beninin tutkunu ise bu ayıp değildir çünkü o kuşun bu su ve taneden başka çaresi yoktur.

3.2.3.7.2.3. Anber, Müşk

Ben, rengi ve kokusu nedeniyle misk ve anber olarak tasavvur edilmiştir. Gözün büyücüye benzetildiği beyitte dudak büyücünün ateşi ben ise bu ateş üstündeki anberdir. Anberin büyü için kullanıldığını anladığımız beyitte göz ve dudakla birlikte benin âşıkları büyüleme özelliği vurgulanmıştır.

Közüng füsûn-ger anıng otı âteşîn la‘ling

Lebingde hâl anıng ot üzre ‘anberi yanglıg (G. 314/4)

“Onun gözü büyücü, ateş renkli dudağı ateş, dudağındaki ben o ateş üstündeki anberdir.”

Sevgilinin gözünün altı ile geyiğin göbeğindeki misk ile dolu kese arasında şekil yönünden bir benzerlik kurulmuştur. Gözün altındaki ben bu keseden akan bir damlaya benzetilmiştir.

Hâl ikin mü ol köz astıda yok irse nâfedin

Müşk-i ter bolgaç gül üzre katre tamızdı kiyik (G. 344/5)

“Gözünün altındaki ben midir yoksa geyik taze misk olunca nefesinden gül üstüne bir damla mı damlatmıştır?”

3.2.3.7.2.4. Bilal

Bilal, Hz. Muhammed’in ilk müezzini olan sahabidir. Ben, siyah tenli olması nedeniyle Bilal olarak tasavvur edilmiştir. İlk beyitte Hz. Bilal’in cennetle müjdelenmesine telmih yapılmıştır. Yüz ravza, dudak kevser ve dudak üstündeki ben kevser kenarında oturan Bilal’e benzetilmiştir.

Ravzada kevser kırığında hayâl ittim bilâl

Yüz ara leb la‘l üze şeb-reng hâlingni körüp (G. 57/2)

“Yüzünde dudağını, dudağında gece renkli benini görüp cennette kevser kenarındaki Bilal’i hayal ettim.”

Kaş, şekli nedeniyle taka benzetilmiştir ve kaş üstündeki ben ise bu takta ezan okuyan Bilal olarak tasavvur edilmiştir.

Kaşında hâlning âvâzesin işitmiş idim

Bu Ka‘be tâkı vü ol bir bilâl imiş bildim (G. 457/4)

“Kaşındaki benin ününü işitmiştim, kaşının Kâbe takı ve avazenin Bilal olduğunu anladım.”

3.2.3.7.2.5. Mühür

Sevgilinin beni, rengi ve yuvarlak şekli nedeniyle mühüre benzetilmiştir. Mühürler, başkası tarafından açılması istenmeyen resmi evrak, ferman, mektup belgelerde kullanılırdı. Âşığın yüz sözüne bir cevap bile vermeyen sevgilinin ağzı da dudak üstündeki ben ile mühürlenmiş gibidir.

Derdim ayturda dimes-sin yüz sözümge bir cevâb

Gûyiyâ hâl-i leb oldı agzınga mühr-i sükût (G. 90/2)

“Derdimi anlatırken yüz sözüme bir cevap vermezsin, sanki ağzına dudağın beni sükût mührü olmuştur.”

3.2.3.7.2.6. Karavul, Yağmacı, Karakçı

Ben; siyah rengi ve âşığın akl, his ve canını alması bakımından yağmacı olarak tasavvur edilmiştir. Karakçı, yol kesen soyguncu anlamına gelmektedir. Karavul ise gözcü demektir. Kaş üstündeki ben büyük bir yerde pusu kurmuş ve yağmacılara gözcülük eden karavul olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda karak kelimesi gözbebeği anlamı da taşımaktadır. İham-ı tenasüp yapılarak bu kelime her iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Kaş üze hâl biyik yirde boluptur karavul

‘Akl u his haylını urmakka karakçı karagı (G. 667/3)

“Kaş üstündeki ben, haydutlar akıl ve his topluluğunu yağmayabilsin diye büyük yerde gözcü olmuştur.”

Göz, bela çıkarmakta ustadır; sevgilinin beni ve ayva tüyleri, gözün etrafında yuvarlak olup yağma öğrenmeye çalışan birer öğrenci olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan göz, ben ve ayva tüyelerinden daha etkileyicidir. Âşığın gönlünü bakışlarıyla yağmalar. Ben ve ayva tüyleri ise onun yanında ancak birer öğrencidir.

Közüng âfet ara üstâd velî hâl ü hatıng

Devr urup allıda örgengeli yagmâ tilmîz (G. 14)

“Bela çıkarmakta üstat olan gözlerin karşısında ben ve ayva tüylerin ancak yuvarlak olup yağma öğrenmek isteyen öğrencilerdir.”

Haydut ve hırsızların siyah giyilmesinden dolayı ben ile renk bakımından ilgi kurulmuştur. Bir hırsız olan dudak üstündeki benin kasdı âşığın canınadır.

Birev kim âteşîn la ‘ling üze hâling körer anglar

Ki otlug cânıma uşbu karagımdur belâ bolgan (G. 512/4)

“Yakıcı dudakların üstündeki beni gören birisi ateşli canıma bela olanın bu haydut olduğunu anlar.”

3.2.3.7.2.7. Tohum

Ben, rengi ve şekli bakımından tohuma benzetilmiştir. Lale bahçesine benzeyen sevgilinin yüzündeki benler, bostana saçılmış tohumlar olarak tasavvur edilmiştir.

Digey kim bûstân-efrûz içinde tuhmı saçılmış

Birev kim hâller körse ‘izâring lâle-zârında (G. 26/5)

“Lale bahçesi gibi olan yanağındaki benleri gören kişi, parlak bağa tohum saçılmış der.”

Âşığın sabrının tarla olarak tasavvur edildiği beyitte sevgilinin beni bu tarlayı kurutan bir tohumdur. Sevgilinin benini gören âşıkta sabır kalmaz.

Körüp hâlingni bildim kim kurutkan

Şikîbim mezra ‘ın bu dâne bolgay (G. 606/3)

“Benini görünce sabrımın tarlasını kurutanın bu tohum olduğunu anladım.”

3.2.3.7.2.8. Zühâl, Hindû

Zühâl, yedinci felekte bulunan ve siyah renkli olan seyyaredir. Renginden dolayı Hintlilere benzetilir ve Hindu-yı sipihr olarak anılır. Ben, renk benzerliğinden dolayı Zühâl ve Hindu olarak tasavvur edilmiştir.

Zühâlin en üst felekte oluşundan dolayı, yüz içindeki konumu da yüzün en üst konumu olan kaşın yani misk kokulu hilalin üstü olmuştur.

Kaşınğning tâkı üstide imestür ‘anberîn hâling

Zühâl gûyâ açiptur ‘ârızın müşkîn-hilâl üzre (G. 579/4)

“Kaşının kıvrımı üstündeki anber kokulu benin değildir; zuhal, yanağını misk kokulu hilal üstünde açmış gibidir.”

Kaldı hâling tir astıda yâhod

Demin asrar suga çomup hindû (G. 545/2)

“Benin ter altında kalmıştır veya Hindu nefesini tutarak suya dalmıştır.”

Ben, ateş yakıp büyü yapmaya çalışan bir cadıya benzetilmiştir. Sonrasında bu ben ateşe düşüp yanan ateş-perest bir Hindu’ya benzetilmiştir. Benin siyah renginin nedeni yanakların ateşine bağlanmıştır. Nasıl ki biri ateşe düşüp yanarsa yanak üstündeki ben de ateşe düşmüş biri gibi yanmış ve siyah renk almıştır.

Otlug ‘izâring üzre ol turfe hâl-i câdû

Otka tüşüp köyüptür âteş-perest hindû (G. 542/1)

“Ateşli yanağın üstündeki o tuhaf cadı benin, ateşe düşüp yanan ateş-perest bir Hindu’dur.”

3.2.3.7.2.9. Yıldız

Yüzün parlaklığı ve renginden dolayı sabah ve şafak olarak zikredildiği beyitlerde ben kara bir yıldızdır. Yüzün aşk memleketi olarak ifade edildiği beyitte benler, bu memleketin kara yıldızlarıdır.

Gül-gün yüzinde hâlleri gûyiyâ irür

Her yan şafakda ‘ışk ilining tîre ahteri (G. 677/2)

“Gül renkli yüzündeki benleri, şafakta aşk memleketinin her yerindeki kara yıldızlar gibidir.”

Ter damlaları rengi ve ardı ardına sıralanması bakımından yıldız grubuna, terlerin arasındaki ben ise bu yıldızlar içindeki sönmüş bir yıldız benzetilmiştir.

Yüzüngde katre-i hoy kesreti arasında hâl

Birisi münhasif olmuş bu hayl-ı ahter ara(G. 24/3)

“Yüzündeki ter damlaları arasındaki ben, yıldız grubu içindekilerden sönmüş bir yıldız gibidir.”

Yüzün parlaklığı bakımından sabaha benzetildiği beyitte sabah kelimesindeki “be-ب” harfinin noktası, sevgilinin beni olarak tasavvur edilmiştir. Ancak bu ben, her zaman siyah olduğu için kara bir tan yıldızı olarak tasavvur edilmiştir.

Yüzüñg subhıda hâling nokta'îdür subh ara bolgan

Yok irse körmedük tang yulduzın hergiz kara bolgan (G. 512/1)

“Yüzünün sabahında benin sabah içinde bir noktadır yoksa her zaman kara olan bir tan yıldızı görmedik.”

3.2.3.7.2.10. Sinek, Mur

Ben, hem küçüklüğü hem de siyah rengi nedeniyle sinek ve karıncaya benzetilmiştir. Dudağın üstündeki ben, şekerin üstündeki sinek olarak tasavvur edilmiştir.

Cânnı koymas-min cebin dik la'li üzre reşkdin

Ol şeker üzre çibin kılsam tahayyül hâl bes (G. 253/4)

“Kıskandığımdan dolayı canı sinek gibi dudağı üstüne koymam, o şeker üstünde sinek gibi olan beni hayal etsem yeter.”

Sevgilinin dudağının şekere benzetildiği beyitte ben, bu şekere bulaşmış ve yarısı şeker üstünde kalarak ancak bu şekerden kurtulabilmiş bir karıncaya benzetilmiştir.

Sevâd-ı hâli anıñg la'li-rûh-perver ara

Meger ki mûrçe nısfı üzüldi şekker ara (G. 24/1)

“Onun ruha ferahlık veren dudağındaki beninin karası, karıncanın yarısının şeker üstünde kırılması gibidir.”

3.2.3.7.2.11. Göz Merdümü

Ben, rengi ve şekli bakımından göz bebeğine benzetilmiştir. Sevgilinin yanağının aynaya benzetildiği beyitte yanaktaki ben, âşığın göz bebeğine ayna gibi olan yanaktan yansımıştır.

Ruhsârı közgüside közüm merdümiga 'aks

Fehm iyledim bi-'aynihi ol yüzde hâlidin (G. 514/3)

“Yanağı aynasından göz bebeğime yansıyanın onun yüzündeki beniyle aynı olduğunu anladım.”

Meşşata, gelini süsleyen kadın demektir. Meşşata, sevgilinin benini, mey renkli bir boya elde edip onunla boyamak istemektedir. Âşık, bu rengin elde edilmesi için göz bebeğinin alınıp yakılıp kullanılmasını istemektedir.

Eger mey-günlugıdın reng iyler bolsa meşşâta

Közümning merdümin yakkıl oyup al turfe hâl üzre (G. 579/3)

“Eğer meşşata, mey renkli renk oluşturmak isterse; gözümün bebeğini yakıp onu oyup alsın ve garip benin üstüne koysun.”

3.2.3.8. Kaş

3.2.3.8.1. Genel Olarak Kaş

Kaş, sevgilinin ikinci derece güzellik unsurlarındandır. “Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Sevgilinin saçı ile yakınlık kurup onu da fitneye ortak etmek ister. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu eğrilik onun hareketlerinde de vardır” (Pala, 2007: 130). Divanda kaş beyitlere genellikle şekil bakımından konu olmuştur. Kıvrımlı şekli nedeniyle yay, mihrap, kavs-ı kuzah ve felek takına benzetilmiş; mukavves ve igme kaş olarak nitelendirilmiştir. Bir beyitte gözü aydınlatan miskala benzetilmiş başka iki beyitte de hüsn divanının ve cemal sayfasının matlası olarak ifade edilmiştir.

Sevgilinin kaşları, şekil olarak eğilmiş anlamına gelen igme kaş ve kavisli anlamına gelen mukavves olarak ifade edilmiştir. Kaş şekli nedeniyle aynı zamanda mihraba benzetilmiş ve Nevâyî namaz kılariken gözüne bu kaş görünmektedir.

Nevâyîning bu namâzı ni nev' ikin yâ Râb

Ki secde vaktı közige ol igme kaş körünür (G. 198/7)

“Ya Rab, secde zamanı gözüne o eğik kaş görünen Nevâyî'nin bu namazı nasıl bir namazdır?”

Mukavves olan kaşlar, şeklinden dolayı kirpiğin oklarını atmaya uygun bir yay olarak tasavvur edilmiştir.

Meger ki cânıma kirpikleringning oklarını

Atar tenâsüb üçün kaşların mukavvesdür (G. 194/5)

“Kaşların kavisli olmasına uygun olarak canıma kirpiğin oklarını atar.”

Âşık, sevgilinin kaşı hayaliyle kaş gibi perişan bir haldedir ve güçsüzlükten eğilip kaşın şekli olan hilale benzemiştir.

Tâ perişân kaşlarınğ âşüfte-hâl itmiş mini

Nâ-tüvânlıg içre andak kim hilâl itmiş mini (G. 649/1)

“Perişan kaşların (kendisi) gibi beni perişan etmiş, güçsüzlük içindeki (kaşlar) beni de hilal etmiştir.”

Sevgili yay şeklinde olan kaşlarının, ok şeklinde olan kirpiklerini aşığa atmasıyla âşığı yaralar. Ancak bu beyitte sevgili âşığı öldürmek için yay kaşlarla ok atmamaktadır. Kaşını lacivert renge boyayıp altınla süslemiştir.

Ya kaşınğga katl üçün zînet firâvân iyleding

Kim hem itting lâceverd ü hem zer-efşân iyleding (G. 360/1)

“Yay kaşına katletmek için süs ekledin, onu hem laciverde boyadın hem de altın saçan eyledin.”

Beyitte Türk güzeli tarif edilmektedir. Bu resim gibi güzel sevgilinin gözleri şehla, kaşıyla kirpiği arası geniş, kaşı da hilal gibidir. Bu kaş tipi türkene olarak nitelendirilmiştir.

Türklerning kulıdur-min ki nigârımning irür

Kaşı türkâne kabağı king ü közi kımaç (G. 104/2)

“Kaşı Türk gibi, kaş arası geniş ve gözü şehla bir nigar olan Türklerin kuluyum.”

Sevgilinin kaşının rengi kara olarak ifade edilmiştir ve sevgili, kaşı kara olarak nitelendirilmiştir. Gözü ve kaşı kara olan sevgili, âşığın evini karartmıştır. Bu kaşı gören âşığın akıl ve canı savrulur, tahammül ve sabrı gider.

Nevâyîyâ ni ‘aceb hânümânıng olsa kara

Çu yâring oldı kara kaşlıg u kara közlüg (G. 340/7)

“Ey Nevâyî, evin kara olsa ne olacak çünkü kara kaşlı ve kara gözlü sevgili yârin olmuştur.”

Veh ni hâletdür ki kaş u közini körgeç kara

‘Akl u cânım savrulur sabr u şikîbim kozgalur (G. 153/2)

“Kaş ve kaşının karasını görünce akıl ve canım savrulur, tahammül ve sabrım dağılır.”

3.2.3.8.2. Kaş İle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.8.2.1. Mihrâb

Sevgilinin kaşı, kavisli şeklinden dolayı mihraba benzetilmiştir. Kaşın mihrabında namaz kılan âşığın namazı, kaşın eğriliğinden dolayı kabul olmaz.

Namâz bâtil olur çunki igridür mihrâb

Girihdür âfet-i dîn tüşe yâr kaşıda (G. 563/2)

“Mihrap eğri olduğu için namaz kabul olmaz, yar kaşına din afeti düşse düğümdür.”

Sevgilinin boyalı kaşı, mina-reng olarak nitelendirilmiştir. Mina; lacivert, yeşil ve gök mavisi rengidir. Kaş, hızırın yeşil anlamından dolayı mina-reng ile ilişkilendirilmiştir. Hızır’ın yolda kalanlara yol gösterdiğine inanılır. Kaş da Hızır gibi olup ulusu secdeye davet etmektedir.

Ulusnı secdega tergîb iterge Hızır-ı reh boldı

Dimes-min vesmelig kaşing ki mînâ-reng mihrâbing (G. 373/5)

“Ulusı secdeye isteklendirmekte Hızır gibi olanın, vesmeli kaşın olduğunu söylemem; o (kaş), cam renkli mihraptır.”

Âşık, sarhoş bir kâfiri mihrapta gördüğü garip bir rüya anlatmaktadır. Sevgili, âşığın uyanıp bunların kaşı ve gözü olduğunu görmesini istemektedir. Sarhoş kâfir, sevgilinin gözü; mihrap, sevgilinin kaşıdır.

Didim kim tüşte mihrâb içre kördüm kâfir-i mesti

Didi körgil Nevâyî köz açıp kim köz ü kaşımdur (G. 188/9)

“Düşte o sarhoş kâfiri mihrap içinde gördüm, Nevâyî gözünü aç ve onların göz ve kaşım olduğunu gör dedi.”

3.2.3.8.2.2. Hilâl

Sevgilinin kaş, şekil bakımından hilâl ve yeni ay olarak nitelendirilmiştir. Şeklin yanında hilalin sadece geceleri görünmesi ve ayın şekil değişikliğiyle ayda bir kere hilal şekline gelmesi nedeniyle de hilal olarak tasavvur edilmiştir. Gökte hilalin görünmesiyle, oruç bitip bayram başlar. Âşık, bayramın başlamasını istediği için hilâlin görünmesini isterken sevgilinin gece renkli saçlarının arasından hilâl, kaşını gören utancından ortaya çıkmaz.

Zülf ara kaşing körüngeç bolmadı zâhir hilâl

Şâm-ı 'îd anı sipihr üzre firâvân istedim (G. 456/4)

“Bayram akşamı, onun gökyüzünde yükselmesini istesem de; hilâl, saçların arasından kaşını görünce ortaya çıkmadı.”

Sevgilinin mavi bir peçe ile yüzünü kapatması ve kaşının bir kısmının bu peçenin altında kalması ile gök bulutun ayın önüne gelmesi nedeniyle ayın bir kısmının görünmesi arasında benzerlik kurulmuştur.

Mâvi yağlıgdın kaşing iy cânga bî-dâd itküçi

Kök bulutka kirdi gûyâ yangı ayning bir uçı (G. 630/1)

“Ey cana zulmedici (sevgili); mavi mendil nedeniyle kaşın, sanki yeni ayın ucu mavi buluta girmiş gibi gözükmetedir.”

Âşığın gönlü, sevgilinin kaşından ayrı kaldığı için yaralanmıştır. Bu yaraların izi, sanki felek tırnağını âşığın gönlüne batırmış gibi hilal şeklindedir.

Kaşı hecrinde yangı ay şeklidin fûrkat tûni

Könglüm efgâr itkeli gûyâ felek tırnağıdur (G. 172/2)

“Ayrılık akşamı, gönlümü kaşının ayrılığından yeni ay şeklinde yaralayan sanki feleğin tırnağıdır.”

3.2.3.8.2.3. Yay

Sevgilinin kaş, şekil bakımından yaya benzetilmiştir ve iki yay olarak ifade edilmiştir. Gözün bir savaşı olarak tasavvur edildiği beyitte kaşlar, bu gözün ok atmak için sırtına bağladığı yaylardır.

Ol köz ok atmagnı verziş kılmas irse ni üçün

Baglamış mihrâb şekli birle müşkîn ikki yay (G. 617/2)

“O göz, ok atmaya çalışmayacaksa; mihrap şeklinde misk kokulu iki yayı neden bağlamış.”

Kirpiklerin ok, kaşın yay olarak tasavvur edildiği beyitte, sevgili bu yay ve okla âşıklarını kurban etmektedir.

Biri kaş u kirpiki dik ok bile ya ilgide

Lîkin ol ya birle ok cânlarını kurbân iyleben (G. 477/6)

“Elinde kaş ve kirpiği gibi ok ve yay taşıyan (sevgili), ancak o yay ve ok ile canları kurban eyleyecektir.”

3.2.3.8.2.4. Nûn

Sevgilinin kaşları, şekil bakımından “nun-ن” harfine benzetilmiştir. Göz “ayn-ع” harfine benzetilmiştir. Sevgilinin iki kaş ile nun arasındaki fark, kaşların ortasının olmasıdır.

İy yüzüng üstide köz andak ki ‘ârız üzre ‘ayn

Nûn bile ikki kaşing içre tefâvüt beyne beyn (G. 467/1)

Yüzün üstündeki göz ve yanak üstündeki ayn ile nun ve iki kaşın arasında fark hemen hemen aynıdır.”

Sevgilinin boyunun şekil bakımından “elif-ل” harfine, kaşın da “nun-ن” harfine benzetildiği beyitte elif ve nun harfleri, güzellik anlamındaki ân kelimesini oluşturur.

Kâmet ü kaşing elif nûnı kim ol hüsn ânıdur

Her melâhat ehli kim bar olsun anıng sadkası (G. 666/3)

“Boy ve kaşının elif ve nunu o güzelliğin cazibesidir, tüm güzeller, onun sadakasıyla var olur.”

3.2.3.8.2.5. Zevrak, Gemi

Sevgilinin kaşı, şekil olarak gemiye benzetilmiştir. Âşığın gözyaşının denize benzetildiği beyitlerde kaş, bu denizde sallanan bir gemi olarak tasavvur edilmiştir.

Kaşı hecride yangı ay zevrakının havfi bar

Sarsar-ı âhım bile çun bahr-i eşkim çaykalur (G. 153/3)

“Kaşı ayrılığında yeni ay gemisinin korkusu vardır, çünkü âhımın rüzgârı ve gözyaşımın deniziyle o sallanır.”

Kaşı firâkıda bahr-i sirişkim andakdur

Ki yangı ay kimesin çaykatur urup külek (G. 349/4)

“Kaşı ayrılığında gözyaşımın denizi, yeni ay gemisini kürek vurup sallar gibidir.”

3.2.3.8.2.6. Miskal

Miskal, cila yapmaya yarayan bir alettir. Kaş, hareket ettikçe ayna gibi olan gözü aydınlatan bir miskal olarak tasavvur edilmiştir. Ayın ortaya çıkıp parlamasını, sevgilinin miskal gibi oynayan kaşı sağlamıştır.

Kaşing her lahza oynatsang karargan köz yarur gûyâ

Yangı ayning irür miskal bu közgüning cilâsında (G. 11/3)

“Kaşımı oynattığın her an gözün aydınlanır, sanki yeni ay gibi kaşın bu aynanın cilası için miskal olmuş gibidir.”

3.2.3.8.2.7. Tak

Sevgilinin kaşları; bina kemeri, kubbe demek olan taka şekil olarak benzetilmiştir. Gözler mahmurluğundan dolayı sarhoş bir kafiye, kaşlar da meyhanenin kemeri de benzetilmiştir. Gözün sarhoşa, kaşın kemere benzetilmesiyle meyhanenin kemerine dayanmış bir sarhoş tasavvur edilmiştir. Âşık göz ve kaşı göremediği için bunlar habersiz kâfir olarak nitelendirilmiştir.

Deyr tâkı içre ösrük bil habersiz kâfiri

İy ki bilmek isteding ol kaş ile közdin haber (G. 170/2)

“O kaş ve gözden haber duymak istersen, o habersiz kâfirin meyhane kemerinde sarhoş olduğunu bil.”

Yaratıcı, yapılabilecek en yüksek kemeri inşa etmiş bir mühendistir. İnşa edilen bu yüksek kemer de sevgilinin kaşdır. Bu kaş o kadar yüksek ve kavislidir ki onu hayal eden gönül, titremektedir.

Tasavvur itse kaşing tâkını köngül titrer

Kazâ mühendisi bes kim çikiptür anı refi‘ (G. 306/2)

“Kaşının kemerini hayal eden gönül, titrer çünkü kaza mühendisi, kaşını yeteri kadar yüksek çekmiştir.”

3.2.3.8.2.8. Matla‘

Matla, kasidenin veya gazelin ilk beyitidir. Nasıl ki gazelin veya kasidenin en üstünde matla beyiti varsa yüzün en üstünde de kaşlar vardır ve kaşların sayısı beyitteki mısraların sayısı aynıdır. Güzellik divanı en güzel olan sevgili ile başlar ve yüzün en üst noktasında yer olan kaşlar, bu divanın matlasıdır. Yaratıcı güzellik divanına kaşlarla başlayan matlayı yazarken divan, bu güzelliğe dayanamadığı için yanmaya başlamıştır.

Hüsn divânı üze matla‘dur ol peyveste kaş

Kâtib-i takdîr aning mısra‘ların yazgan tutaş (G. 272/1)

“O bitişik kaşların güzellik divanı üstünde matladır, takdir kâtibi onun mısralarını yazarken (divan) tutuşmuştur.”

Yüzün bir sayfaya benzetildiği beyitte, bu sayfanın en üstünde bulunan kaşlar matladır. Ser-hat, başa yazılan yazı örneğidir. Katib-i sun yani yaratıcı, bu matlayı güzellerin kaşları yaratılırken örnek olması için yazmıştır.

Cemâling safhasıga ikki kaşing matla‘îdur kim

Yazıptur kâtib-i sun‘ anı hüsn ehli için ser-hat (G. 296/2)

“Yüzünün sayfasında iki kaşın Allah’ın onu güzeller için örnek olsun diye yazdığı bir ser-hattır.”

3.2.3.8.2.9. Kavs-ı Kuzah

Sevgilinin kaşlarının şekil olarak benzetildiği diğer bir unsur ise gökkuşağıdır. Gökkuşağındaki her renk çemberi, birbiri içine girmiş yaylar gibidir. Ancak bu gökkuşağı sevgilinin bitişik iki kaşına denk değildir.

Bir biri içre ki yalar körgüzür kavs-ı kuzah

Bolmagay peyveste ol ikki mukavves kaşı dik (G. 337/3)

“Birbiri içindeki yaylar görünen gökkuşağı bile birbirine bitişik o kavisli kaşı gibi olamaz.”

3.2.3.9. Kirpik

3.2.3.9.1. Kirpiğin Genel Özellikleri

Kirpik, oklarını âşıkların üstüne atar. “Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Saç ve kaş gibi karadırlar. Âşık kirpiğin saldığı oklara hedef olmak ister. Kirpik yerine göre kılıç veya hançer olabilir” (Pala, 277;2007). Kirpikler, beyitlerde genellikle kaş ve göz ile zikredilmiştir. Göz bir katil veya savaşçı, kaşlar yay, kirpikler ise oktur. Ayrıca kirpikler çokluğu ve bir dizi halinde sıralanmaları nedeniyle saf-ı müjgân olarak beyitlerde yer almıştır. Kirpikler için renk olarak ise kara ifadesi geçmektedir.

Kirpik, beyitlerde bakış ile birlikte sıklıkla kullanılmıştır. Süzgün bakışı ifade eden kıya kıya bakışı âşığın bağırına kılıç, kirpikleri de ok atmaktadır.

Kıya kıya bakışı yitkürüp bagırğa kılıç

Kara kara müjesi yitkürüp köngülge hadeng (G. 348/4)

“Süzgün süzgün bakışı bağıra kılıç, kara kara kirpikleri gönle ok ulaştırmıştır.”

Beyitte sevgili, âşığa karşı savaş açmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgili borkünün ucunu kesmiş ve âşıkların canlar safını bozmaya niyetlenmiştir. Kirpik saflarına bir ok gibi âşığın akıl ve din ülkesini viran etmiştir. Sevgili, bir savaş geleneği olduğunu anladığımız borkün ucunu keserek bu savaşa hazırlanmıştır.

Biri borkin sındurup cânlar safın sındurgalı

‘Akl u dîn mülkin saf-ı müjgâmı vîrân iyleben (G. 477/2)

“Canlar safını bozmak için biri, brkn kesmiş ve kirpiklerinin safları akıl ve din mülkünü viran etmiştir.”

Urdı ‘lem buzgalı bir birge kirpik safların

Fitneler bdr kılmak kr ol ay uykusıda (G. 574/4)

“Dünya mülkünü bozmak iim kirpik saflarını birbirine vurdu, o ayın uykusunda bile fitnelerinin uyanık olduğunu gr.”

Sevgilinin kirpik ve kaşının zikredildiği bazı beyitlerde, aşığın kirpiğe benzeyen hı ve kaşa benzeyen yay gibi boyu da zikredilmiştir.

Ni bilgey kirpik  kaşıng gamın bir şestiga magrr

Ki bilgey bir mining dik hı nvek kaddi ya bolgan (G. 512/3)

“Benim gibi hı ok ve boyu yay olan (birinin), (sevgilinin) kirpik ve kaşının gamından ok atarken taktığı yüzüğe aldanacağını nerden bileyim.”

şığın vücuduna saplanan kirpikler, birer ok gibidir. şık, bu okları çıkarmaya çalışsa da kemiklerden bir kafese hapsolmüş gibi olan kemikler buradan kurtulamaz.

Okını ikkende peykndın hals oldu velik

Bolmadı tutkan sngekler habsidin peykn hals (G. 287/2)

“Okunu çekince okun ucundan kurtuldu (ıktı) ancak okunun ucu, onu tutan kemikler hapsinden kurtulamadı.”

3.2.3.9.2. Kirpikle İlgili Genel Tasavvurlar

3.2.3.9.2.1. Hancer, Mitin, Ok, Nze, Navek, Peykn, Sinn, İğne

Sevgilinin kirpikleri; göz, gamze ve kaşları gibi öldürücü özelliğe sahiptir. Bu nedenle kirpik; uzak mesafeden atıldığında insanı yaralama ve öldürme gibi özellikleri olan ok, hançer, mızrak gibi savaş aletlerine benzetilmiştir.

Köngül saydını mahrm itmegey kim

Anıng mjgnı nvek kaşı yadur (G. 166/4)

“Gönül avını mahrum etmez, çünkü onun kirpiği ok, kaşı yaydır.”

Sevgilinin peykan gibi kirpiklerinden bahsedilen beyitlerde aynı zamanda âşığın oka benzeyen boyundan da bahsedilmiştir.

Bî-vefâlar kadd ü müjgânını köp kılmang hayâl

Kim biri tüz ok durur bu bir anga peykân irür (G. 174/3)

“Vefasızların boy ve kirpiğini çok düşünmeyin; onun biri düz okdur, diğer biri de okun ucudur.”

Sevgilinin gözleriyle âşığın gözlerinin karşılaştırıldığı beyitte sevgilinin gözleri bela doludur, âşığın gözleri ise kan doludur. Aynı zamanda sevgilinin kirpikleri âşığın kanını döktükleri için kan bulaşmış birer mızrak gibidir.

İy sanga hûn-rîz müjgân u belâ-engîz köz

Bizge müjgânıng sinânı zahmıdın hûn-rîz köz (G. 212/1)

“O halde sana kan döken kirpikler ve bela getiren göz, bize kirpiklerinin mızrağının ucundan kan döken göz (vardır).”

Sevgili, kirpiklerinin ucuna demir iğneler takmış bir şekilde tasavvur edilmiştir. Bu iğnelerin amacı âşıkların canına kasdetmek değil, siyah kirpikleri parlatmaktır.

Dimegil müjgân kim ol köz kasd-ı ahbâb iylemiş

Kim timürdin nîşler iylep siyeh-tâb iylemiş (G. 277/1)

“Gözün kirpikleri dostlara kasdetmiş deme, demirden iğneler yapıp siyah (kirpiklerini) parlatmış.”

Âşık, kendini aşk şehidi olarak kabul etmektedir. Onu şehit eden sevgilinin kirpikleridir. Göz, ok gibi kirpiklerini âşığı öldürmek için göndermiştir. Âşığı kirpikleriyle vuran sevgilinin gözleri, âşığın şahadetini inkâr edecek olursa onu öldürdüğünü ispat edecek kan dolu gözleri vardır.

Kirpiking okı şehîd itti mini ger tanar olsang

İkki hûn-rîz közüng bes manga isbât-ı şehâdet (G. 79/4)

“Kirpiğin oku beni şehit etti eğer bunu inkâr edecek olursan iki kan dolu gözün bana şehadetin isbatı olarak yeter.”

Kirpiklerin bire mızrağa benzetildiği beyitte âşık dudağa ulaşmak isterken kirpikler onu yaralamaktadır.

La‘lidin kâm isterem ni çâre yitse könglüme

Kirpikining nîzesidin zahm ile îzâsı çoh (G. 114/8)

“Dudağından arzumun yerine gelmesini isterim ama kirpiğinin mızrağından yara ve eziyeti çok olan gönlüme ulaşırsa ne çare?”

Sevgilinin boyunun bir ok olarak tasavvur edildiği beyitte kirpiği ise bu okun peykanıdır. Hem boyun hem kirpiğin amacı âşığın canını almaktadır.

Kâmeting cân kasdı itse kirpikingdür reh-nümây

Her kayan ok barsa anıng allıda peykân barur (G. 196/4)

“Boyun, cana kasdetse kirpiklerin yol göstericidir çünkü her nerede ok varsa karşısında ucu vardır.”

Sevgilinin kaşları yaydır, sevgili bu yaylara ok olarak kirpikleri kullanmaktadır. Kirpiklere peykan olarak sevgilinin iğne gibi yan bakışları gelmiştir.

Biyle ikki ya üçün sâz iyleben kirpikdin ok

Gamzeler nîşidin ol oklarga peykân iyleding (G. 360/2)

“Böyle iki yay için kirpiğinden okunu silah yapıp gamzelerin iğnesinden o oklara uç yaptın.”

3.2.3.9.2.2. Sipâh, Şeb-rev

Kirpik, çokluğundan ve bir sıra halinde dizilmesinden dolayı askerlere benzetilmiştir. Bir saf halindeki bu kara askerler âşığın akıl ve sabrını dağıtmıştır. Âşığın askerleri akıl, düşünce ve sabır; sevgilinin askerleri ise kirpikleridir. Kirpik saflarını gören âşığın askerler bir bir dağılmış; akıl, düşünce ve sabrını kaybeden âşık sonrasında ne yapacağını bilememiştir.

‘Akl u hûş u sabrım itti körgeç ol kirpik safın

Bir bir olmanı kara körgeç sipâhım bilmedim (G. 458/5)

“O kirpik safını görünce akıl ve sabrımın bir bir olduğunu iyi görmeyip (askerlerin sonrasında ne olduğunu) anlayamadım.”

Beyitte âşığın canına kasteden sevgili, bu canı taşımak için saçından halat, kirpiklerinden de hançer yapmış ve çaldığı canları beline bağlamış bir hırsız olarak tasavvur edilmiştir.

Kılıp müjgânı şeb-revler kibi cân kasdıga hancer

Bilige zülf-i ‘anber-bârdım müşkîn tınâb iylep (G. 63/2)

“Hırsızlar gibi can çalmak için kirpiklerini hançer, beline de anber yağdıran zülfünden misk kokulu halat yapmıştır.”

3.2.3.9.2.3. Diken

Sevgilinin kirpiğinin dikene benzetildiği beyitlerde yüzü ve yanağı da gül olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin yanağı yüz gül değerindedir, âşığın bağrına saplanan kirpik de bin diken gücündedir.

‘Arızın könglüme açtı yüz gül

Kirpiking bağrıma tiki ming hâr (Trk.688/58)

“Yanağın gönlümde yüz gül açtı, kirpiklerin bağrıma bin diken dikti.”

Beyitte sevgili bir gül, kirpikler ise bu gülün elbisesini dikmeye yarayacak dikenlerdir.

Ger söküldi ol itek kirpik bile tikse bolur

Kim irür gül hil‘atin tikmek münâsib hâr ile (G. 584/3)

“Eğer o etek söküldüyse kirpikle dikilse olur çünkü gülün elbisesini diken ile dikmesi uygun olur.”

Göz etrafı diken dolu bir pamuk kozalağına benzetilmiştir. Bu pamuğun dikenleri, kirpiklerdir. Bu göz ve kirpiğin hayali nedeniyle âşığın yastığı pamuk kozalağının dikenle dolu olduğu gibi dikenle doludur ve âşığın uyumasını engeller.

Köz ü müjgâningdın ayru uyku yok min hastega

Kim mamug yanglıg tiken birle toladur bisterim (G. 431/3)

“Ben hastaya, göz ve kirpiğinden ayrı uyku yoktur; çünkü yastığım pamuk gibi dikenle doludur.”

3.2.3.9.2.4. Dil

Sevgili, âşığı yaralamak ve öldürmek için gönlüne attığı kirpikler gönülde birer dil olmuştur. Bu dil, derdinin sırrını ve şükürünü dile getiremeyen âşık için bir aracı olmaktadır.

Râz-ı ‘ışkıng dirge peykâning irür könglimge til

Lâl til birle kılur irmiş tekellüm ehl-i râz (G. 214/4)

“Kirpiğin aşkın sırrını söylemek için gönülde dil gibidir, konuşmayan dil ile sır ehli konuşur.”

Könglüm içre her yara agzıda peykâning uçı

Kildi derding lezzetining şükürini ayturga til (G. 394/3)

“Gönlümdeki her yara ağzında peykanın ucu, derdin lezzetinin şükürünü söylemeye gelen diller gibidir.”

3.2.3.9.2.5. Seyl

Kirpiklerin benzetildiği bir diğer unsur, sel ve sudur. Bu ilişkinin sebebi selin yıkıcı bir etkiye sahip olmasıdır. Âşığın gönlünü bozmak isteyen sevgili, ona kirpiklerinden oluşan bir sel göndermiştir. Sel, âşığın gönlünü yerle bir etmiştir.

Eşk ile dir-sin buzay könglimni iy köz lîk ‘ışk

Yir bile ting kılmış anı seyl-i müjgândın burun (G. 511/3)

“Ey göz, gözyaşıyla gönlünü yıkayım dersin ama aşk senden önce onu kirpik seliyle yer ile denk hale getirmiştir.”

Âşığın gönlüne sevgilinin kirpikleri su taşımaktadır. Bu kirpikler sayesinde âşık sevgilinin onu unutmadığını düşünmektedir. Ancak yarası helak edici olan âşık için çare kalmamıştır.

3.2.3.10. Boy (Kamet, Kadd)

3.2.3.10.1. Kametle İlgili Genel Özellikler

Sevgilinin boyu; uzunluğu, düzgünlüğü ve nazlı nazlı salınışı nedeniyle beyitlerde söz edilir. Sevgilinin boyu için bülend, râst, mevzûn, ra‘nâ, hırâmân, revân, âzâde, serkeş, çalak, düz gibi sıfatlar kullanılmıştır. Beyitlerde sevgilinin boyunun serviye ve yüzünün güle benzetilmesi birçok beyitte birlikte kullanılmıştır. Sevgili, uzun boyuyla gül saçıp, gölge yapıp, salınarak yürümektedir. Onun gibi bir fidan cennet bahçesinde bile yoktur.

Kading hem gül saçar hem sâye salur hem hırâm iyler

‘Aceb ger gül-şen-i firdevs ara mundak nihâl olgay (G. 611/2)

“Boyun hem gül saçar hem gölge salar hem salınarak yürür, acaba cennet bahçesinde böyle bir fidan olacak mı?”

Sevgilinin her zaman uzun ve düzgün olan boyu için kamet-i mevzun ve düz ifadeleri kullanılmıştır. Ancak bu düzlük ve düzgünlük âşık için tersi durumlar oluşturmuştur.

Sorsa könglüm hâlini ‘ışk ehli lahn-ı nazm ile

Anı rüsvâ iyledi bir kâmet-i mevzûn dingiz (G. 222/3)

“Âşıklar, gönül halini ezgiyle sorarsa, bir düzgün boylu onu rüsva etti deyin.”

Köngülge zülfi kibi igrilik kılur ol şûh

Ni boldı kılsa idi kâmeti kibi tüzlük (G. 340/3)

“O güzel, gönle zülfü gibi eğrilik verir; boyu gibi düzlük verse ne olurdu?”

Eğri boy âşığın bir özelliğidir. Düz boylu olan sevgili ancak bir avcı olarak tasavvur edildiğinde avladığı gönül kuşlarını almak için eğilir.

Ham bolup könglüm alurga kilmeking ol nev‘dür

Kim kılurda sayd kuşnı ham kılur sayyâd kad (G. 126/4)

“Eğilip gönlümü almaya gelmem avcının av kuşunu almak için boyunu eğmesi gibidir.”

Sevgilinin boyu için kullanılan terkiplerden biri de kad-i çalaktır. Bu sevgilinin hızlı ve çevik hareket ettiğini gösterir. Boyun konu olduğu beyitlerde genellikle sevgilinin yüzü de zikredilmiştir. Sevgilinin gül yüzü pak, servi gibi boyu da kıvraktır. Bunu gören gül ve servi de kıskançlıktan yanmaktadır.

Yüz ü kaddi gül ile servni örtep irür

Hem had-i pâk belâ hem kad-i çâlâk bela (G. 32/3)

“Yüz ve boyu, gül ve serviyi yakar; hem parlak yanağı bela hem kıvrak boyu beladır.”

Sâye irmes bâg-bân kim gül-ruhum kaddin körüp

Azıban hûşî yıkılmış serv-i âzâdınğ sining (G. 365/4)

“Ey bahçıvan o gölge değildir, gül yüzlümün boyunu görüp akli başından gitmiş ve senin serv-i azadın yıkılmıştır.”

3.2.3.10.2. Kametle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.10.2.1.Elif

Sevgilinin boyu, şeklinden dolayı “elif-” harfine benzetilmiştir. Cân lafzının ortasında kullanılan elif sevgilinin boyunu temsil etmektedir. Âşığın cânı, sevgilinin boyuyla birlikte var olur.

Kâmeting yâdıda köksüm içre kiske her elif

Râst bolmuş ol elif dik kim yazılğay cân ara (G. 21/5)

“Boyunu anmaktan göğsümde kesilen her elif, cân içine yazılan elif gibi düz olmuştur.

Sevgilinin boyunun iki tarafından sarkan kıvrık uçları bir “dal-” ve ortalarında “elif-” gibi boy uzamaktadır.

Nihâl kaddin iki zülf-i sünbülde körüng

Elif kibi ki kazâ kilki yazdı dâl içre (G. 591/3)

“Fidan boyunu, iki sümbül saçının arasında görün; kaza kalemi onu elif gibi dal içine yazdı.”

3.2.3.10.2.2. Serv

Beyitlerde sevgilinin en çok benzetildiği unsur servidir. Sevgili için serv-i naz, serv-i şeker-leb, serv-i gül-endâm, serv-i hırâmân, serv-i gül-izâr, serv-i sehî, serv-i Öççe ve Halluh, serv-i âzâd, serv-i hurî-zâd, serv-i ra'nâ, serv-i gül-rûh, serv-i revân, serv-i nev-hîz, serv-i sîmîn-ber, sevr-i sitem-ger, serv-i lâle-ruhsâr, serv-i felek-fersây, serv-i bülend, serv-i nev-res, serv-i gül-çihir terkipleri kullanılmıştır. Bu terkipler sevgilinin boyunun yanında özellikle yüzü, huyu, yaşı ile ilgili benzerlikleri ifade etmektedir.

Sevgilinin boyunun bahsedildiği beyitlerde sıklıkla sevgilinin yüz güzelliğinden de bahsedilmiştir. Bu nedenle serv ve gül birçok beyitte birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü gülden güzel, boyu da servden daha arzu edilirdir. Bahçede sevgilinin yüzüne gibi bir gül, boyu gibi bir servi bulmak imkânsızdır.

Yüzi allında gül nezzâre kıldım hûb imes ança

Kadi kaşında baktım servga mergûb imes ança (G. 28/1)

“Yüzü karşısında güle baktım, gül onun kadar güzel değildir; boyu karşısında serviye baktım, onun kadar arzu edilir değildir.”

N'iyleyin ol kad ü 'ârız gamıdın bâgnı kim

Anda yok serv sıfat kadd ü gül-âyîn 'ârız (G. 292/3)

“O boy ve yanak gamından bağı neyleyim, onda serv gibi boylu ve gül gibi yanaklı (sevgili) yoktur.”

Bahçede her ne kadar sevgilinin yüzüne benzer gül, boyuna benzer serv yoksa da sevgiliye en çok benzeyenler de onlardır.

Yüz alman serv birle gül ayagıdın ki veh yoktur

Anıng kadd ü yüzige bâg ara bu ikkidin eşbeh (G. 552/4)

“Serv ile gül ayağından yüz çevirmeyin çünkü onun boy ve yüzüne bahçede bu ikisinden başka benzeyen yoktur.”

3.2.3.10.2.3. Tûbâ

Sevgilinin âşık gözündeki değerinden dolayı sevgilinin boyu, cennet ağacı olan Tuba'ya benzetilmiştir. Sevgilinin gül yüzü cennet bahçesinden boyu ise tubadan bile üstündür.

Sehdür tûbî dimek ra'nâ nihâlingni körüp

Yâ ki cennet bâğı gül-zâr-ı cemâlingni körüp (G. 57/1)

“Nihal boyunu görüp tuba demek veya yüzünün gül bahçesini görüp cennet demek yanlıştır.”

Yüzü cennet gülü, boyu tuba olan sevgili gibisine dünya üzerinde rastlamak mümkün değildir. Onun gibisi ancak cennette olur.

İy Nevâyî kaddi tûbîdür yüzi cennet gülü

Gül-şen-i devrânda yok ol kadga bir mânend şâh (G. 116/7)

“Ey Nevâyî (sevgilinin) boyu tubadır, yüzü cennet gülüdür; dünyanın gül bahçesinde o boya denk bir dal yoktur.”

3.2.3.10.2.4. Nihal, Nahl

Sevgilinin boyunun fidana benzetilmesinde vurgulanmak istenen en önemli özelliklerden biri sevgilinin yaşıdır. Bu nedenle fidan için taze ve nev-res sıfatları kullanılmıştır. Bu fidan yeni yetişmesine rağmen boyu ve güzelliği yerindedir.

Fidâ cânım kading nahliga kim gerçi irür nev-res

Velî endâm u ra'nâlıgda hadd-i i'tidâlidür (G. 201/2)

“Yeni yetişmişmesine rağmen boy ve güzellikte uygun sınırlarda olan boyunun fidanına, canım fedadır.”

İrem, Ad kavmi kralı Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bahçenin adıdır. Sevgilinin boyu gibi İrem bahçesinin fidanı da düzdür, bu fidanlar yalnızca sevgilinin boyunun gölgesi olabilirler. Ona denk değildirler.

Kading tüz nahl-i gül-zâr-ı İrem tüz

Ki tüz eşyâga bolmuş sâye hem tüz (G. 211/1)

“Boyun düzdür, İrem bahçesinin fidanı da düzdür çünkü düz bir eşyanın gölgesi de düz olur.”

Türk kültüründe dileklerin kabul olması için ağaçlara bez bağlama geleneği vardır. “Bu bezler, sıradan bez parçaları olmayıp, onu bağlayan kişinin vücudunun bir parçasını sembolize ederdi” (Güngör, 2007/16-17). Beyitte âşıklar, dileğinin kabul olması için bez yerine sevgilinin gülfidanı gibi boyuna gonca gibi açılmış gönlünü asmaktadır. Bu nedenle sevgilinin boyunun sıfatı gönül asılandır.

Gül-bün-i kaddiga il köngli asılmış gonçe dik

Mundın ol nahl-i belâ vasfın dil-âvîz iyledim (G. 452/4)

“Boyunun gülfidanına el (âşık) gönülleri gonca gibi asılmış bu nedenle o bela fidanının özelliğini gönül asılan olarak belirledim.”

3.2.3.10.2.5. Sepîdâr, Şimşâd, Sûsen

Sevgilinin boyunun uzunluk ve doğruluk bakımından servi dışında benzetildiği ağaçlar kavak ve şimşir ağacıdır. Boy, bu ağaçlara benzetildiğinde yüzü de güle benzetilmiştir. Bu sarmâşık bir gülün bu ağaçlara dolanması ve ağaçların başında güllerin olması tasavvurunu oluşturmuştur. Ayrıca birkaç beyitte sevgilinin süs amacıyla başlığına gül taktığını gördüğümüz gibi sevgili başına gül takmış olabilir.

Ol nahl-i nâz başıda güldür yok irse çerh

Peyvend kıldı gülni sipîdâr başıga (G. 557/3)

“O naz fidanının başındaki gül müdür yoksa felek kavak ağacının başına gül mü bağlamıştır?”

Kadd ü ruhsârığa yok gül-şende bir mânend şâh

Kim sepîdâr üzre güldin iylemiş peyvend şâh (G. 116/1)

“Gül bahçesinde boy ve yanağına denk olan bir dal yoktur, kavak ağacının üzerine ulaşmış gülden bir dal yoktur.”

Bâg ‘itrî çu nesîm-i gül ü şimşâd birür

Yârning gül yüz ü şimşâd kadin yâd birür (G. 176/1)

“Bağ kokusunu gül ve şimşad ağacının rüzgârıyla verir, (bu durum) yârin gül yüzü ve şimşir boyunu hatırlatır.”

Sûsen çiçeğinin sap kısmının düz ve uzun olmasından dolayı sevgilinin boyu için benzetilen olmuştur. Sevgilinin boyu mor elbise giymiş sûsen veya menekşe yaprağıyla süslenmiş şimşad gibidir.

Sûsenî ton birle ol kad sûsen-i âzâd irür

Yâ benefşe bergidin zîb iylegen şimşad irür (G. 203/1)

“O boy, mor renkli elbiseyle özgür bir sûsen çiçeği ya da menekşe yaprağıyla süslenmiş bir şimşad ağacıdır.”

3.2.3.10.2.6. Ok

Sevgilinin boyu düzlüğünden dolayı oka benzetilmiştir ve bu okun peykanı da sevgilinin kirpikleridir.

Bî-vefâlar kadd ü müjgânını köp kılmang hayâl

Kim biri tüz ok durur bu bir anga peykân irür (G. 174/3)

“Vefasızların boy ve kirpiklerini çok hayal etmeyin; onların biri düz oktur, diğeri de ona peykandır.”

Âşığın gözyaşları o kadar çoktur ki havayı nemlendirmiştir ve nemden sevgilinin ok gibi düz olan boyunu her taraftan eğilmesine neden olmuştur.

Sirişkimdin kading meyl itti her yan

Ki kalmas ok hevâ bolganda nem tüz (G. 211/3)

“Gözyaşımın boyun her taraftan eğildi çünkü ok, hava nemli olunca düz kalmaz.”

3.2.3.10.2.7. Kıyâmet

“Kâmet ve kıyâmet kelimelerin aynı kökten olması, sevgilinin görülmesiyle âşıkların arasında ve gönüllerinde meydana gelen kargaşa ile kıyâmet günü meydana gelecek kargaşa arasında kurulan ilgi, boyun kıyâmet şeklinde tasavvuruna sebep olan

unsurlar arasında yer alır” (Sefercioğlu, 2001: 219). Beyitte boy, kıyamet ile ilgisinden dolayı huri ve tuba ile birlikte kullanılmıştır.

Hûri ki mining cânıma âfet yitiliptür

Tûbî kibi kad birle kıyâmet yitiliptür (G. 190/1)

“Benim canıma afet getiren huri, Tuba gibi boyuyla kıyamet getirmiştir.”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin her yerde kıyameti andıran boyuyla gözükmemesini istemektedir. Çünkü onu gören âşıklar için bu her an bir kıyamet demektir. Âşıkların sevgiliyi gördükleri her an ölmeleri demek olan bu durumuna şair isyan etmektedir.

Birme ol kâmetka her yan cilve ilning cânı bar

Veh nidür her dem kıyâmet âşkârâ iylemek (G. 336/4)

“O boyu her yerde gösterme, ellerin canı var (bu canlara) her an kıyamet ortaya çıkarmak nedir?”

3.2.3.10.2.8. Asa

Mûsâ peygambere Tur-ı Sina’da Allah’la konuşmasından dolayı Kelîm ismi verilmiştir. Mûsâ peygamberin mucizelerinden biri de Firavun’un sihirbazları topladığı sırada sihirbazların elindeki ipi atıp iplerin yılan olması, bunun üstüne elindeki asayı bırakan Mûsâ peygamberin asasının da yılan olması ve diğer tüm yılanları yutmasıdır. Bunun üstüne sihirbazlar Hz. Mûsâ’ya inanmışlardır. Hz. Mûsâ’ya bu mucizesi sayesinde inananlar arttığı için asa ile uzmanlaştığı ifadesi kullanılmıştır. Sevgilinin boyunun asaya benzetildiği beyitte, âşık Hz. Mûsâ gibi asadan ayrılmak istemez. Nasıl ki peygamber bu mucize ile güçlendiyse âşık da sevgilinin boyuna yain olarak âşıklık yolunda kendini güçlendirmek ister.

Tapsa köngül kadingga husûsiyyet itme ‘ayb

Kim körgüzür kelîm ‘asâ birle ihtisâs (G. 284/3)

“Gönül, boyunla yakınlık kursa kusur etme (uzaklaşma) çünkü Kelîm asa ile uzmanlaşır.”

3.2.3.10.2.9. Şem

Sevgilinin boyunun düzlüğü ve uzunluğu nedeniyle benzetildiği bir diğer unsur da mum olmuştur. Sevgilinin boyu, mumun gövdesi olarak düşünüldüğünde mumun yanan kısmı sevgilinin yüzüdür. Bu yüz etrafında âşıklar pervane gibi döner.

Vasl şâmı ol kad ü yüz devriga pervâne-vâr

Çivrülüp köysem ni tang sem´-i şeb-istânımdur ol (G. 401/2)

“Kavuşma akşamı o boy ve yüz çevresine pervane gibi çevrilip yansam buna şaşılmaz çünkü o gecemi (aydınlatan) mumdur.”

Şem´ dik kâmet ü yüz şem´i ile cânâne

Kıldı örterge köngüller kuşını pervâne (G. 562/1)

“Mum gibi boy ve yüzünün ateşiyle sevgili, gönül kuşunu yakmak için pervane etmiştir.”

3.2.3.11. Gamze

3.2.3.11.1. Gamzeyle İlgili Genel Özellikler

Sevgilinin süzgün ve manalı yan bakışı anlamındadır. “Gamze sadece bakışa dayanmayıp göz, kaş ve kirpiğin birlikte ortaya koyduğu bir harekettir. Gamze gözden çıkar ve aşığa zarar verir” (Pala, 2007: 162). Gamze-i mest, gamze-i hûn-rîz, hûnî gamze, gamze- câdü terkipleriyle kullanılan gamzenin en çok dile getirilen özelliği kan dökücü olmasıdır. Diğer dile getirilen özellikleri ise sarhoş gibi olması ve büyücülükte üstat olmasıdır.

Rakip, sevgilinin dudaklarının aşığa can bağışlamasına engel olmaktadır. Âşık ise rakibin bunu yapması yerine o sarhoş gamzelerin âşığı katletmemesi konusunda sevgiliye öğüt vermesini istemektedir.

Leb-i cân-bahşıga men´ itküçe iy sâde rakîb

Katl men´ide bir ol gamze-i mestânega pend (G. 120/6)

“Ey ahmak rakip, can bağışlayan dudaklarına engel olacağına katletmelerine engel olmak için o sarhoş gamzelere öğüt ver.”

Ecel, her canlı için takdir edilmiş olan ölüm zamanıdır. Ancak sevgilinin gamzesi ecele bile ders verecek kadar öldürme konusunda ustadır. Bu nedenle ecele âşıkların canını almak konusunda ders vermektedir.

İy ecel sun boyun ol gamzega kim baş çıkmes

Her ni ta'lim ki şâgirdga üstâd birür (G. 176/5)

“Ey ecel o gamzeye boynunu sun çünkü hocanın öğrencisine verdiği eğitim ne olursa olsun öğrenci başkaldırmaz.”

Âşık, sevgiliye baktığı anda gamze oklarıyla bağrının parça parça olacağını bilmektedir. Bu duruma düşmek istemeyen âşık sevgilinin bakışlarına yakalanmamalıdır.

Gamzengni kişi nezare kılmas

Kim bagrını pâre pâre kılmas (G. 251/1)

“Bağrını parça parça yapmak istemeyen kişi gamzene bakmaz.”

Sevgilinin dudağı can bağışlayıcı, gamzesi ise can alıcı özelliğiyle bilindiğinden bu zıtlıktan dolayı birçok beyitte dudak ve gamze bir arada kullanılmıştır. Sevgilide can bağışlama ve can alma özelliklerinin ayna anda bulunması âşığın şaşkınlığına sebep olmaktadır.

Allâh Allâh tâ ni fikr itting ki la'l ü gamzedin

Birni cân-bahş u birini âfet-i cân iyleding (G. 360/4)

“Allah Allah, dudak ve gamzeden birini can bağışlayıcı ve birini can afeti etmeyi nasıl düşündün?”

Bu beyitte de gamze ve göz arasında zıtlıktan bahsedilmektedir. Gamze kan dökmek isterken göz vefa göstermek istemektedir. Gamzenin özelliği işkence ve zulmetmek, gözün özelliği ise naz ve azarlamadır.

Ol gamze kan tökerge ol köz vefâ kılurğa

Bî-dâd u zulm bâ'îs nâz u 'itâb mâni' (G. 304/5)

“O gamze kan döker, o göz vefa kılarısa işkence ve zulme neden olur ve naz ve azarlamaya engel olur.”

3.2.3.11.2. Gamzeyle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.11.2.1. Nâvek, Ok, Nîş, Tîğ

Sevgilinin gamzesi öldürücü ve yaralayıcı özelliğinden dolayı ok ve kılıç gibi unsurlara benzetilmiştir. Gamzenin attığı oklar, âşığın gönlünü helak eder; bağrını ve göğsünü deler. Gamze okları yiyen gönül, üstünde oklar ile yıkılıp kalmış bir ava benzetilmiştir.

Köngül helâk irür gamzeng okları birle

Niçük ki sayd yıkılıgay hadengler kadalıp (G. 70/4)

“Okların saplandığı avın yıkıldığı gibi gamzenin oklarıyla gönül helak olmuştur.”

Kirpik, gamze ve ayrılık acısı birer iğnedir. Bunlar âşığın gönlünü, göğsünü ve bağrını yaralamaktadır.

Kirpiking nîş durur gamzeng ü hecring hem nîş

Ni ‘aceb köksüm ü könglüm bile bagrım dağı rîş (G. 258/1)

“Kirpiğin iğnedir, gamzen ve ayrılığın da iğnedir; göğsüm, gönlüm ve bağrım (bunlardan) yaralansa buna şaşılmaz.”

Gamze okları, âşıkların canlarını almıştır ve artık canını alabileceği bir âşık kalmamıştır. Aynı zamanda bir ilgi göstergesi olan gamze oklarının âşık artık kendisine gelmesini istemektedir.

Gamzeng okı ki ulus cânı anga kildi hedef

İlge cân kalmadı bir dağı mining cânıma at (G. 77/3)

“Ulusun canı, gamzenin oklarına hedef olmuştur; elde can kalmamıştır bir dahaki sefer benim canıma at.”

Âşık gamze oklarından bir an olsun kurtuluş bulmaz. Gamze okları bin tane olsa bile âşığa teker teker gelmektedir.

Kaçan atsa ol gamze nâvek manga

Kilür ger ming olsa yek-â-yek manga (G. 13/1)

“Ne zaman o gamze, bana ok atsa oklar bin tane olsa da bana birer birer gelir.”

Sevgilinin yan bakışı bir kılıç gibi âşğın kanını dökmekte, gözleri ise kanını içmektedir. Buna isyan eden âşık sevgilinin bunu inkâr etmesi durumunda kan yiyen gözleri şahit olarak göstermektedir.

Bu ki kanımnı töküp dir-min içip-sin besdür

Gamze tîgi bile hûn-hâre közüng ikki güvâh (G. 561/4)

“(Sevgili) bunun kanımı döküp senin içmen yeter derim, yan bakışının kılıcı ile kan yiyen gözün buna iki şahittir.”

3.2.3.11.2.2. Cellat, Katil

Öldürücü ve kan dökücü özelliğinden dolayı cellat, katil ve kan dökücü olarak tasavvur edilmiştir. Gamze katletme konusunda ecele üstatlık edecek kadar iyidir. Ecel ancak gamzeden ders alarak usta olabilecektir.

İy ecel katl itmek al ol gamzedin ta‘lîm kim

Kılmagan şâgirdliğ hiç işte üstâd olmadı (G. 650/4)

“Ey ecel, o gamzeden katletmek dersi al; çünkü öğrencilik kılmayan hiçbir işte üstat olmamıştır.”

Sevgiliyi katletmek ve zulmetmek için gamze ve göz birlikte çalışmaktadır. Gamze onu katleden bir cellatken göz de büyüleyen bir zalimdir.

Katl için gamzeni cellâd kılıp

Zulm için közni füsûn-sâz iylep (G. 66/2)

“Katil için gamzeni cellat edip zulm için gözünü büyüleyici eylemiştir.”

Sevgilinin hem kirpiği hem de yan bakışı sevgilinin kanını dökmektedir. Kirpik ve yan bakışa sahip olması nedeniyle sevgilinin gözü, âşğın kanına başka başka karışıklık verir.

Kanıma her dem közüngning özgeçe engîzi bar

Kim anıng müjgâni birle gamze-i hûn-rîzi bar (G. 138/1)

“Kirpiği ile katil gamzesi olan gözünün her zaman kanıma başka başka karışıklığı vardır.”

3.2.3.11.2.3. Sahir

Gamzenin beyitlerde ziredilen özelliklerinden biri de büyüleyici olmasıdır. Samirî, buzağı gibi ses çıkarak altından bir buzağı heykeli yapmış ve Hz. Mûsâ'nın kavmi olan İsrailoğullarını bu buzağıya tapmalarına neden olmuştur. İsrailoğullarını kandırıp doğru yoldan çıkmalarına neden olan Samiri bile yan bakışların üstadıdır.

Kaysı sâhir kim didi kim Sâmirî şâgirdi-min

Didi gamzeng kim irür şâgirdim üstâding sining (G. 365/2)

“Samiri'nin öğrencisiyimdir, diyen sihirbaza; gamzen, senin üstadın benim öğrencimdir, dedi.”

Sevgilinin boyunun büyüklüğü ve yan bakışının büyücülüğün haramının vurgulandığı beyitte âşığın feryadının büyüklüğünün nedeni boyu, uykusunun olmamasının nedeni yan bakışıdır.

Ni birevning kamet-i ra'nâsıdın nâlem biyik

Ni kişining gamze-i câdûsıdın uykum harâm (G. 446/4)

“Nasıl birinin güzel boyundan feryadım büyük nasıl bir kişinin cadı gamzesinden uykum haramdır.”

3.2.3.12. Diş

3.2.3.12.1. Dişle İlgili Genel Özellikler

Diş şekil ve renk bakımından birçok beyitte inci dizisi ve jaleye benzetilmiştir. Ancak sevgilinin dişlerinin âşık tarafından görülmesi mümkün değildir. Çünkü sevgili hiçbir zaman âşıkla konuşmaz ve âşığa gülümsemez.

Min kim ü külmek sözi çun gonçe içre jâle dik

İl ara ırçaymadı hergiz çu dil-dârımga tiş (G.266/2)

“Ben kimin ve gülmek sözü kimdir? Başkalarının içinde hiç sırtımayan sevgilimin dişi gonca içindeki çiy tanesi gibidir.”

Beyitte âşık ile sevgili arasında renk farklı dikkat çekmektedir. Arzusuna ulaşamayan âşığın yüzü safran gibi sarırken sevgilinin dişleri inci gibi parlak ve beyazdır. Ancak sevgili bir kere bile tebessüm etmediği için âşık bu arzusuna kavuşamamaktadır.

La‘ling içre dürlering şevkida sargardı yüzüm

Âh kim bu za‘ferândın bir tebessüm kılmadıng (G.354/2)

“Dudağının içindeki incilerin arzusuyla yüzüm sarardı eyvah ki bu safrana bir gülümsemedin.”

3.2.3.12.2. Dişle İlgili Tasavvurlar

3.2.3.12.2.1. İnci

Beyitlerde parlaklığı ve rengi nedeniyle dişin en çok benzetildiği unsur inci olmuştur. Sevgilinin dişleri bir inci dizisine benzetilmiştir. Sevgilinin konuşmasına ve gülmesine ulaşamayan âşık, gözyaşlarını sevgilinin dişlerine benzetmek için inci gibi dizmektedir.

Külerde rişte-i dür dik tişin körüp eşkim

Tizilgen inçü misillig tüzüp katâr barur (G. 157/3)

“Güldüğünde inci dizisi gibi dişini görünce, gözyaşım dizilen inci gibi düzenleyip dizi olur.”

Sadef, nisan yağmuru damlalarını yutmasıyla inciler oluşur. Bu nedenle sevgilinin dişlerinin ayrılığında âşığın âhı nisan bulutu gibi olmuştur. Bu bulutlar, dişlerin hayaliyle jale yerine inci yağdırır.

Çıkıptur çun tişing hecrinde âhım ebr-i nîsân dik

Ni tang dür yagsa jâle ornıga anıng sehâbıdım (G. 481/2)

“Dişinin ayrılığında âhım nisan bulutu gibi çıkmıştır, onun bulutundan jale yerine inci yağsa buna şaşılmaz.”

3.2.3.12.2.2. Jâle

Jale, sabahları çiçeklerin ve yaprakların üstünde görülen su damlasıdır. Yanak bir bahar olarak tasavvur edildiği beyitte dişler de çiy tanesidir.

Zülâl-i hıZR-1 lebing ol zülâl katreleri

Ki jâle boldı 'izâring bahârı içre tişing (G. 353/3)

“Yanağının baharı içinde çiy tanesi gibi olan dişin hızır dudağının tatlı damlaları gibidir.

Ayva tüyleri sevgilinin ay yüzünü çevrelemesi bakımından haleye benzetildiği beyitte dudak gül yaprağına dişler de bu yaprağın üstündeki çiy tanelerine benzetilmiştir. Beyitte yüz iki beniz olarak ifade edilmiş ve bir tarafı gül, bir tarafı lale olarak tasavvur edilmiştir. Dudak ise iki lal olarak ifade edilmiş ve bir tarafı mey, bir tarafı ise şeker olarak tasavvur edilmiştir.

Hating ay devride hâle tişing gül-bergide jâle

İki mingzing gül ü lâle iki la'ling mey ü şekker (G. 149/5)

“Ayva tüylerin ay çevresindeki hale, dişin gül yaprağında çiy tanesidir. İki benzin gül ve laledir, iki dudağın mey ve şekerdir.”

3.2.3.12.2.3. Sin

Âşık, sevgilinin gülümsemesini her zaman göremediği için gülümsediğinde görünenin diş mi yoksa sin mi olduğunu anlamamaktadır. Sevgilinin dişlerinin benzetildiği sin, asel (bal) kelimesindeki sin harfidir, dudaklar ise baldır.

Nûş-hand itkende la'lingdin körünmiş mü tişing

Anglaman yâhod 'asel içre yazılğan sîn müdür (G. 205/3)

“Gülümsediğinde dudağından dişin mi görünmüştür yoksa asel içine yazılan sin harfi midir anlamam.”

3.2.3.13. Uçuk

3.2.3.13.1. Uçukla İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar

Uçuk, özellikle dudakta oluşan kabartıdır. Sevgilinin uçuğu; çiçek, inci, bal ve sinek kanadına benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünün bahçe olarak tasavvur edildiği beyitte

sevgilinin yüzünde çıkan uçuk nedeniyle kalan iz ise bu bahçede açan çiçek olarak tasavvur edilmiştir.

Yüzüngge âbile zahmıdın özge hâletdür

Niçük ki bâg tapar zîb çun açıldı çiçek (G. 343/5)

“Yüzündeki uçuk yarasından başka bir haldir sanki çiçek açılınca bahçe süs bulmuş gibidir.”

Uçuk, parlak sarı rengi nedeniyle sevgilinin dudağı üzerinde bir inci dizisine benzetilmiştir. Sevgilini dudağının gül yaprağına benzetildiğinde ise o yaprak üzerinde bir parça bala benzemektedir.

Uçuk lebingde imes rîze inçü la' l üzre

Ki berg-i gül üze bir katre bal imiş bildim (G. 457/2)

“Uçuk, dudağında lal üstünde inci dizisi değildir; onun gül yaprağı üzerinde bir damla bal olduğunu anladım.”

Sevgilinin dudağı bal olarak düşünüldüğünde uçuk, bu bala yapışan sineğin kanadından bir parça olarak tasavvur edilmiştir.

Nevâyî yâr la' lide uçuktur yoksa yapıştı

Cibinning perridin bir pâre kongan çagda bal üzre (G. 579/9)

“Nevâyî, yârin dudağındaki uçuk mudur yoksa bal üstüne konan sineğin kanadından bir parça mıdır?”

3.2.3.14. Çene (Zenehdan, Zekân), Gabgab (Çenenin Alt Kısmı)

3.2.3.14.1. Çene Çukuru ve Gabgabra İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar

Beyitlerde çene aynaya, çene çukuru da elma ve kuyuya benzetilmiştir. Çene çukuru için kûy-ı zenahdân, çah-ı zekân, zekânın çâhı, devr-i zenâhdân terkipleri kullanılmıştır. Üç beyitte geçen gabgab ise beyitte tavk-ı gabgab olarak geçmektedir. Bir kuşa benzetilen gönül bu kuyuya girmektedir. Âşığın bu kuyudan çıkmasını sağlayan sevgilinin saçlarından yapılmış iptir.

Beyitlerde çene çukuruyla ilgili şeklinden dolayı elma ve kuyu benzetmeleri yapılmıştır. Bir beyitte ise kolunu çenesine dayayan sevgilinin duruşu, aynanın altında onu tutmak için camdan bir deste olduğu şeklinde tasavvur edilmiştir.

Sâ'idin kördik zenahdân astıda fikret çağı

Kim ki körmeydür bilûrîn deste közgü astıda (G. 29/2)

“Düşünürken çenenin altına koyduğun ve ayna altında camdan bir deste gibi olan kolun gibisini kimse görmemiştir.”

Elma şekil bakımından, üst ve alt kısımlarındaki çukurluk nedeniyle çeneye benzetilmiştir. Sevgilinin ağzına elmayı alıp çiğneyerek aşığa vermesiyle âşık hem sevgilinin ağzı hem de çenesine ulaşmıştır. Elmanın dişlenmesiyle oluşan çukur sevgilinin çene çukurudur.

Agzınga alma alıp kim manga tişlep birding

Hem uşol ağız ile kûy-ı zenahdân taptım (G. 429/2)

“Ağzına elma alıp bana dişleyip verdin (bu sayede) hem o ağzı hem de çene çukurunu buldum.”

Çene çukurunun saklanacak bir kuyu olarak tasavvur edildiği beyitte sevgilinin ağzını arzulayan gönül kuşu, kayıp olan ağza girme ihtimali olmadığı için çene çukuruna girmediyse nereye gitmiştir diye sormaktadır.

Boldı güm agzı sarı mâyil bolup könglüm kuşu

Veh kayan bardı ger ol çâh-ı zekanga kirmedi (G. 678/5)

“Gönül kuşu, ağzı tarafına heveslenip kayboldu; o çene çukuruna girmediyse nereye gitmiştir?”

Sevgilinin çene çukuruna düşen biri ancak sevgilinin sümbül saçlarından yapılmış bir ip sayesinde bu kuyudan kurtulabilir.

Sünbülüngnüng reseni bolmasa yok

Zekanın çâhıdın imkân-ı necât (G. 92/5)

“Saçının halatı olmasa çenenin çukurundan kurtuluşun imkânı yoktur.”

Sevgilinin yüzü bir çeşme olarak tasavvur edildiğinde yüzdeki ter damlaları aşağı doğru kaymakta sanki bu çeşmenin kuyusuymuş gibi çene çukurunda birikmektedir.

Ol zekanda bolsa her bir katre hoy kevkeb ni tang

Kim kuyaşning çeşmesi yanında bolgan çâhdur (G. 185/4)

“Güneşin çeşmesinin yanında kuyu olduğu gibi o çenede her damla ter bir yıldız olsa buna şaşılmaz”

Sevgilinin çenesindeki ben, renginden dolayı Hindu olarak nitelendirilmiştir. Büyücü olan bu ben, sanki bir sihir yapmakta ve kaşların yansımalarını gıdığında göstermektedir. Kaşların kavisli şekliyle gıdığın kaşların tersi yöndeki kavisli şekli bir yansımayı andırmaktadır.

Hindû-yı sâhir durur devr-i zenahdânıda hâl

Tavk-ı gabgab şeklidin bir ‘aks-i mihrâbın körüng (G. 370/3)

“Çenenin çevresindeki benin bir sihirbaz Hintli’dir, çene altındaki gerdandan mihrabın aksini görürsünüz.”

3.2.3.15. Perçem (Turre, Kâkül)

3.2.3.15.1. Perçem İle İlgili Genel Özellikler

Beyitlerde alna düşen saç için perçem, turre ve kâkül kelimeleri kullanılmıştır. Sevgilinin perçemi; ham, pîç, kej, aşüfte olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelendirilmenin nedeni, perçemin dağınıklığı ve sevgilinin saçları gibi perçeminin ucunun da kıvrık olmasıdır. Sevgilinin perçemine takılı olan gönül, sevgilinin perçemi gibi kıvrılmıştır.

Tüşkeli ol dil-rübânıng turre si târıda pîç

Turre târı dik tüşüptür könglüm etvârıda pîç (G. 102/1)

“O gönül alan sevgilinin perçeminin teline, kıvrım düşeli; gönlümün haline perçem teli gibi kıvrım düşmüştür.”

Servi gibi düz bir boya sahip olan sevgilinin perçemi ise eğridir. Sevgilinin sümbül gibi eğri perçemi hırsızın kullandığı çengel gibidir. Bu perçem tıpkı saç gibi âşıkların gönüllerini çalar.

İy sanga kad-râst likin turre-i tarrâr kej

Kim körüptür serv ile sünbülni bu mikdâr kej (G. 232/1)

“Ey (sevgili) sana servi gibi düz boy vardır ama hırsız perçemin eğridir. Serv ve sümbülü bu kadar eğri görürürüm.”

Sevgilinin yanağının bir ateş olarak tasavvur edildiği beyitte saçlar bu yanağa düşmesine rağmen yanmamaktadır. Perçemin çok kıvrımlı olarak nitelendirildiği beyitte saçlar yanmadığı için perçeme de bu ateşin sıcaklığı ulaşmamıştır.

Zülfî sâhirdür ki otlug ‘ârızî üzre tüşüp

Salmanı yüz şu‘lesi ol turre-i pür-hamga ot (G. 86/5)

“Zülfü, ateşli yanağı üstüne düşse de yüzün ateşini o çok kıvrımlı perçeme salmanı.”

3.2.3.15.2. Perçem ile İlgili Tasavvurlar

Perçem beyitlerde renginden dolayı duman, şeklinden dolayı ise ördek tüyü olarak tasavvur edilmiştir. Koku olarak ise anber-sa ve muanber olarak nitelendirilmiştir.

İy kading şem‘ ü yüzüng şem‘ üze gül

Şem‘ning dûdı mu‘anber kâkül (G. 391/1)

“Ey boyu mum gibi (olan sevgili), yüzün mum üstünde güldür; mumun dumanı anber kokulu kâkülündür.”

İy nâz şem‘i kâkülüng irmes ki dûd irür

Kim zâhir oldı şu‘le-i hüsnüng ziyâsıdın (G. 528/4)

“Ey naz mumu, güzelliğin ateşinden ortaya çıkan duman değil kâkülündür.”

Sevgilinin perçemi, şeklinden dolayı ördeklerin kuyruk ve kanadındaki kullab olarak adlandırılan eğri tüylere benzetilmiştir.

Zülfüng üstide kecek kullâblar taklîdidür

Yoksa kil-k-i sun‘dın ol turrening teşdîdidür (G. 187/1)

“Saçının üstündeki tüyler çengellerin taklidi midir yoksa yaratıcının kalemden o perçemin sağlamlaştırılması mıdır?”

3.2.3.16. Belle İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar

Beyitlerde sevgilinin beli incelik özelliğiyle zikredilmiştir. Beyitlerde genellikle ortak özellikleri olması bakımından ağız ile birlikte yer edinmiştir. Bel; pinhan, kamış, hayal, bir var bir yok, nihan olarak nitelendirilmiştir. Kamış yaprağından bir elbise içinde olan sevgilinin beli, kamış kadar incedir. Kamışların üstündeki boğumlar, sevgilinin beline doladığı kuşak gibi tasavvur edilmiştir.

Berg-i ney ton içide nâl kibi bili nihândur

Kalemi fûta kamış bendi dik üstide ‘ıyândur (G. 204/1)

“Ney yaprağı renginde elbise içinde kamış gibi beli gizlidir, kuşağındaki kalemi kamış bendi gibi üstünde görünür.”

Sevgilinin beli, kıldan bile ince, ağzı ise zerreden bile küçüktür. Şair, sevgilinin belini ve ağzını soranlara anlatamayacağını düşündüğü için cesaretim yok diyerek cevap vermektedir.

Bil ü agzıdın nişân sormang ki zehrem dirge yok

Bir ser-i mû âşkârâ zerre’î pinhân dağı (645/2)

“Bel ve ağzından iz sormayın çünkü bir kıl başının ve bir gizli zerrenin bile daha görünür olduğunu söylemeye cesaretim yok.”

Âşık, sevgilinin ağzının nasıl olduğunu belini hayal ederek anlamaya çalışmaktadır.

Agzın anglarda bilin könglümde iyler-min hayâl

Hurde-dân bolmas kişi nâzük tahayyül kılmayın (G. 503/3)

“Ağzını bilmek için belini gönlümde hayal ederim, inceliklerden anlamayan kişi nazikliği hayal edemez.”

Sevgilinin belini saramayan âşık, sevgilinin bele kadar uzanan saçlarını kıskanmaktadır. Sevgilinin saçına ulaşamadığı ve belini saramadığı için her ikisi de âşık için hayaldir. Bu nedenle belin üstündeki saç için hayal üstüne hayal ifadesi kullanılmıştır.

Bilinge tâ saçing çıрмаştı reşkidin aning her tün

Dimâgımda tang atkunca hayâl irmiş hayâl üzre (G. 579/7)

“Beline saçın dolaşmıştır, onun kıskançlığından her gece zihnimde sabaha kadar hayal hayal üstünerdir.”

3.2.3.17. El, Parmak, Said, Gözyaşı ile İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar

Beyitlerde yukarıda bahsedilen unsurlar dışında birkaç beyitte sevgilinin el, parmak, kol ve gözyaşı zikredilmiştir. Sevgilinin eli ve ayakları kınalı olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin kınalı eli hem renk hem de şekil bakımından sonbaharda sararmadan önce kırmızı bir renk alan asma yaprağına benzetilmiştir.

Hoşâ ol kim hazân faslı mey-i al içse bâğ içre

Kadeh ser-pûşî hınnâlıg ilig dik berg-i tâk iyler (G. 154/8)

“O sonbaharda bağ içinde kırmızı şarap içse kadeh başlığını (kapağını) kınalı eli gibi olan asma yaprağından yapması ne güzeldir.”

Sevgilinin resim gibi güzel sevgili anlamına gelen niğâr ismi, parmaklarından bellidir. Sevgili, küçük parmak demek olan kiliklerini nakş ve resim yapıp süslemiştir. Bu beyitte sevgilinin kınayla şekiller yaparak parmaklarını süslediği anlaşılmaktadır.

Niğâr irkin mü kim barmaglarıngda âşkâr itting

Veya ak kiliklerini zîb için nakş u niğâr itting (G. 369/1)

“Parmaklarında ortaya çıkardıkların resim gibi güzel olduğun için midir yoksa ak parmaklarını süslemek için mi nakş ve resim yaptın?”

Sevgilinin düz boyu bir muma benzetilmiştir. Mum eridikçe dibinde biriken eriyen kısmı sevgilinin kınalı ayakları olarak tasavvur edilmiştir.

Râst bir şem´ kibidür ki tüpi al olgay

Ol sehî-kad yüzi tâbı vü hınâlıg ayagı (G. 667/2)

“O düz boylunun parlak yüzü ve kınalı ayağı, dibi al olan düz bir mum gibidir.”

Yaban gülü olan nesteren pembe renktedir. Sevgilinin kınalı tırnaklarını kışkanan nesteren rengi onun gibi olmadığı için bu durumu sıkıntı çekmektedir. Kan yutmak bir deyim olarak sıkıntı çekmek anlamıyla hem de kırmızı renge kavuşmak amacıyla gerçekten kan yutmak anlamlarında kullanılmıştır.

Ol hınâ yaktı vü kan yuttı haseddin nesteren

Reng anıng tırnagları dik nesterenga kirmedı (G. 678/3)

“O (sevgili) kına yaktı ve renk onun tırnakları gibi nesterene girmediği için nesteren kırkançlıktan eziyet çekti.”

Said, bilekten dirseğe kadar olan kısımdır. Sevgilinin kolu renginden dolayı cam bir desteye benzetilmiştir.

Sâ'idin kördik zenahdân astıda fikret çağı

Kim ki körmeydür bilürin deste közgü astıda (G. 29/2)

“Düşünürken çenenin altına koyduğun ve ayna altında camdan bir deste gibi olan kolun gibisini kimse görmemiştir.”

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin kolu rengi ve parlaklığından dolayı gümüşe benzetilmiştir. Sevgilinin nazik kolu sıkılsa kırılan bir inci bilezik gibi çözülen gümüşler damlar.

Tahayyül birle nâzük sâ'idin ger tolgasam tamgay

Hal olgan sîm andak kim üzülgey inçü kolbagı (G. 618/2)

“Hayal ile nazik koluna dolansam eriyen gümüşün damlaması gibi inci bileziği kırılıp (dağılacak).”

Gözün nergise benzetildiği beyitte nergis üstüne düşen çiy tanesi sevgilinin gözündeki yaş olarak tasavvur edilmiştir.

Yağıptur nergis içre jâle yâhod

Közide eşk irür bar iştibâhım (G. 417/2)

“Nergis içine çiy yağmıştır veya bunun gözündeki yaş olmasından şüpheleniyorum.”

3.2.4. Sevgiliyle İlgili Diğer Unsurlar

3.2.4.1. Ter

3.2.4.1.1. Terle İlgili Genel Özellikler

Sevgilinin teri koku, renk ve şekil bakımından yıldız, inci, ab-ı hayat, deniz, gül suyu ve çiy tanesine benzetilmiştir. Beyitte sevgilinin terinin en çok benzetildiği unsur yıldızdır. Sevgilinin terinin fitne olarak nitelendirildiği beyitte âşık bu fitne nedeniyle ölmüştür. Sevgilinin yüzünün ay, ter damlalarının yıldız olarak tasavvur edildiği beyitte bir gece manzarası çizilmiştir. Mezarın etrafını çevrelemek için dizilen küçük taşlar bir yıldız grubu, mezarın mumu ise aydır.

Yüzide tir fitnessidin ölsem ‘aceb imestür kim merkadimde

Uşak taş ornıda hayl-ı encüm ay anda şem‘-i mezâr bolgay (G. 664/3)

“Yüzündeki ter fitnessinden ölsem mezarımdaki küçük taşlar yıldız grubu, oradaki mezar mumunun ay olmasına şaşılmaz.”

3.2.4.1.2. Terle İlgili Tasavvurlar

3.2.4.1.2.1. Yıldız

Beyitlerde sevgilinin terinin parlaklık, renk ve çokluk bakımından en çok benzetildiği unsur yıldızdır. Ter damlaları çokluğu açısından hayl-ı ahter, yüz ahter, katre-i hoy kesreti olarak ifade edilmiştir. Terin yıldızla benzetildiği beyitlerde genellikle yüz ve benden de bahsedilmiştir. Yüzün güneşe benzetildiği beyitte yüzdeki ter damlası ise yıldızla benzetilmiştir. Âşık için güneşin üstüne yıldız gelse sevgilinin ter dolu yüzü kadar güzel olmaz.

Encüm olsa mihr üze ança körünmes lutf ara

Kim gehî tir katresi ol mihr-veş ruhsârga (G. 587/2)

“Güneş gibi yüzde ter damlasının görüldüğü gibi güneş üstündeki yıldız olsa o kadar görünmez.”

Ter damlaları birer parlak yıldızken ben ise o yıldızlar arasında kalmış sönmüş bir yıldızdır. Ter damlaları çokluğundan ve renginden dolayı yüz uğurlu yıldız, ben ise renginden dolayı bir kara yıldız olarak ifade edilmiştir.

Hoy katresidin gark irür hâling sevâdı veh n'iter

Bir tîre kevkeb fitnesi yüz ahter-i mes'ûd ara (G. 23/4)

“Benin karası ter damlaları arasında kaybolmuştur; eyvah, bir kara yıldız fitnesi yüz uğurlu yıldız içinde ne yapar?”

Yüzüngde katre-i hoy kesreti arasıda hâl

Birisi münhasif olmuş bu hayl-ı ahter ara (G. 24/3)

“Yüzünde ter damlalarının çokluğu arasında ben, yıldız topluluğu arasındakilerin birinin sötükleşmesi gibidir.”

3.2.4.1.2.2. Dür, Gevher

Sevgilinin ter damlaları yuvarlak şekli ve parlaklığı nedeniyle inciye benzetilmiştir. Beyitte hem sevgilinin teri hem de konuşurken ağzından çıkan tükürükleri inciye benzetilmiştir.

Katre tirlerdin yüzinde dür nişânın mu diyin

Yâ tekellüm vakti la'l-i dür-feşânın mu diyin (G. 507/1)

“Ter damlalarından yüzündeki inci işaretini mi anlatayım yoksa konuşma zamanı inci saçan dudağımı mı anlatayım?”

Sevgilinin yanağındaki inci gibi terin hayalini taşıyan gönül, incinin oluşturduğu sadef kursağı gibi olmuştur.

Hoy-ı ruhsârı yâdı birle bolmış muztarib könglüm

Balıg yanglıg ki gevherning mekânı boldı kursağı (G. 618/5)

“Yanağının terinin hatırı ile acı çeken gönül, cevherin yeri olan balık kursağı gibi oldu.”

3.2.4.1.2.3. Ab-ı Hayat, Deniz

Sevgilinin yüzünün daima taze olmasının nedeni, ab-ı hayata benzeyen terdir. Âşığın ve sevgilinin yüzünün karşılaştırıldığı beyitte sevgilinin yüzü ab-ı hayat gibi ter sayesinde taze iken âşığın yüzüne ise gözyaşı bulaşmış hâldedir.

Anga hoydın tâze bolmış âb-ı hayvân birle yüz

Hecridin âgaşte bizge eşk-i galtân birle yüz (G. 230/1)

“Ona ab-ı hayat ile terden taze olmuş yüz, ayrılığından bize yuvarlanan gözyaşına bulaşmış yüz (vardır).”

Sevgilinin yüzünden damlayan terler çene çukurunda birikmektedir. Sevgilinin yüzünün ab-ı hayat çeşmesi olarak tasavvur edildiği beyitte yüzün en altındaki çene çukuru bu çeşmenin kuyusudur ve ab-ı hayat gibi damlayan terler bu kuyuda birikir.

Zenahdânında hoy irmes ki âb-ı zindegânîdür

Ki hayvân çeşmesining astıda vâkı‘ durur ol çeh (G. 552/5)

“Çene çukurundaki ter değildir, ab-ı hayat çeşmesinin altındaki kuyuda toplanan ab-ı hayattır.”

3.2.4.1.2.4. Şebnem, Gül Suyu

Sevgilinin yüzü gül olarak tasavvur edildiğinde yüzün üstündeki ter damlaları da çiye ve gül suyuna benzetilmiştir. Terin gül suyuna benzetilmesindeki önemli unsur kokusudur. Bu koku o kadar kuvvetlidir ki bir damlası bile dünyayı gül bahçesine çevirmeye yeter.

Ay yüzüng üstide tir gül-berg üzre şeb-nemi

Lîk her bir katredin bolup gül-istân ‘âlemi (G. 605/1)

“Ay yüzünün üstündeki ter, gül yaprağı üstünde çiye gibidir ancak onun her bir damlasından âlem gül bahçesi gibi olur.”

Âşığın kulübesine gelen ve hızlı yürümekten terleyen sevgilinin yüzü gül, teri ise gül suyudur.

Tün akşam kildi külbem sarı ol gül-ruh şitâb iylep

Hırâmı sür'atidin gül üze hoydın gül-âb iylep (G. 63/1)

“O gül yüzlü (sevgili), dün akşam acele ederek kulübemin tarafına geldi; yürüyüşünün hızından gül (yüzü) üstünde gül suyu (gibi ter) çıkmıştır.

3.2.4.2. Kuy (Mahalle)

3.2.4.2.1. Kuyla İlgili Genel Özellikler

Sevgilinin bulunduğu yer olan kuy, aynı zamanda âşığın bulunmak istediği yer bir bakıma ulaşmak istediği hedeftir. Sevgilinin mahallesi, beyitlerde âşığın o mahalleye ulaşırken ve ulaştıktan sonra çektiği eziyet ve sıkıntılarla zikredilmiştir. Bu mahallenin toprağı kül rengindedir ve âşık için hazinedir.

Âşık için sevgilinin mahallesinde toprak olmak bile çok değerlidir. Makamı olarak nitelendirdiği sevgilinin mahallesinden toz gibi uçup gitmemek için rüzgârın esmesini istememektedir.

Kûyide çun tofrag oldum ismesün ol yan sabâ

İy Nevâyî ol makâmımdur güzer-gâhım imes (G. 244/7)

“Ey Nevâyî, gelip geçtiğim yer değil; benim yerim olan mahallende toprak olduğum için o yandan sabah rüzgârı esmesin.”

Sevgilinin mahallesinin en önemli unsurlarından biri de itlerdir. Çoğu kere rakibi ifade etmek için kullanılan itler, mahallede âşığın en büyük düşmanlarıdır. Onu her zaman mahalleden çıkarmaya çalışırlar.

Sevgilinin mahallesinin toprağının renginin kül rengi olmasının nedeni âşığın bedeninin ateşidir.

Bolsa kûyüing tofragı za'f içre cismim bisteri

Sûz-ı cismimdin anıng rengi irür hâkisterî (G. 621/1)

“Mahallenin toprağı zayıflık içindeki yatağı olursa bedenimin ateşinden onun rengi kül rengi olur.”

Sevgilinin mahallesine ulaşamayan âşık, oradan rüzgârın getireceği toprakla bile mutlu olacaktır. Sevgilinin toprağı kendisi için hazine gibi olan âşık, bu sayede şahlık bulduğunu söylemektedir.

Yil kitürgeç kûyi tofragını taptım şâhlig

İy Nevâyî kıl temâşâ genc-i bâd-âverdime (G. 586/7)

“Yelin getirdiği mahallenin toprağıyla şahlık kazandım; ey Nevâyî, rüzgârın getirdiği hazineme bak.

Sevgilinin mahallesindeki rakipler, beyitlerde it ve karga olarak tasavvur edilmiştir. İtler; âşığı sevgilinin mahallesinden kovmakta, vücudunu parçalayıp sürümekte, kargalar gönlüne toplanıp gönlünü parçalamaktadır. Sevgilinin mahallesinde rakiplere yer var, aşığa yoktur.

Zâğlar kûyide könglimni çokuşup üzdiler

Tumşug irmes her biri agzıda bir perkendidür (G. 148/3)

“Kargalar mahallende gönlüme toplanıp parçaladılar, herbirinin ağzındaki gaga değil gönlümün birer parçasıdır.”

Kûyide itlerge meskendür velî kavlar mini

Veh ki hem-demlerga anda hânümândur bizge yok (G. 332/2)

“Mahallen itlere meskendir ancak oradan beni kovalar, eyvah ki dostlarına orada ev vardır ama bize yok.”

Âşık, sevgilinin mahallesinde bir dilencidir. İt olarak tasavvur edilen rakip, itin dilenciye saldırdığı gibi âşık, sevgilinin mahallesine girince ona saldırmaktadır.

Kûyige kirgeç min-i munğlug hücûm itti rakîb

İyle kim itler gedâ körgende gavgâ kıldılar (G. 159/5)

“Dertli ben mahallene girince rakip, itlerin dilenci görünce kavga ettiği gibi bana saldırdı.”

Gönlün, sevgilinin mahallesindeki bir avare olarak nitelendirildiği beyitte bu mahalledeki tek avare âşığın gönlü değildir. O deli gibi yüz bin avarenin olduğu mahallede âşığın gönlünü bulmak imkânsızdır.

Kûyide tapmak sini mümkün imes iy köngül

Anda çu sin tilbe dik yüz tümen âvâredür (G. 152/4)

“Ey gönül, mahallede seni bulmak mümkün değildir; çünkü orada sen çılgın gibi yüz bin avare vardır.”

Âşığın gönül yarasının kanı için derman sevgilinin mahallesinin toprağından yapılan ilaçtır. Gönül kanı ve sevgilinin mahallesinin toprağıyla yakıya benzer bir ilaç yapılmıştır. Yakı, ağrıların azalmasını sağlar; âşığın gönül ağrıları ve yaraları bu sayede azalacaktır.

Köngül şikâfiga ol kûy tofragı kanı kim

Bu huşk dâru ile derdime devâ kılsam (G. 422/2)

“Gönül yarasının kanı için, onun mahallesinin toprağından yapılmış soğuk ilaç ile derdime derman kılsam.”

3.2.4.2.2. Kuyla İlgili Tasavvurlar

3.2.4.2.2.1. Cennet, Kâbe

Cennet, insanın arzuladığı bir mekândır. Âşık için sevgilinin mahallesi, ulaşılmak istenen bir yer olduğu için orası da cennet gibidir. Hatta cennetten daha güzel bir yerdir. Sevgilinin mahallesinin cennete benzetildiği beyitlerde sevgili de huriye benzetilmiştir. Âşık, cennet yerine sevgilinin mahallesini istemektedir. Cenneti sevgilinin mahallesinin sadakası olarak görmektedir.

Hûr-ı cennet şeklidin hem dil-rübâ hüsnüng latif

Huld-ı rızvândın dağı kûyung serâ bustâni hûb (G. 52/3)

“Gönül alan sevgili senin güzelliğın cennet hurisinden daha hoştur, cennetin kapıcısı olmaktansa mahallenin sarayının bahçesi daha güzeldir.”

Nakş itip közümge cennet ivrülür-min kûyünge

İylerem bu nev' ile cennetni kûyüng sadkası (G. 644/2)

“Gözümün önüne cenneti alıp mahallene yönelirim, böyle yaparak cenneti mahallenin sadakası yaparım.”

3.2.4.2.2.2. Kâbe

Sevgilinin mahallesinin âşık nazarında kutsallığını ifade etmek için sevgilinin mahallesi Kâbe'ye benzetilmiştir. Müslümanların Kâbe'yi tavaf ettiği gibi âşık da sevgiliyi görme hayaliyle sevgilinin mahallesinin etrafında dönmektedir. Kâbe'de merkezimiz ve yönümüz Kâbe olduğu sürece her yerden namaz kılınabilir. Âşık da Kâbe olarak gördüğü sevgilinin mahallesinde her yerde sanki namaz kılıyor gibi eğilip yerleri öpmektedir.

Ham bolup yir öpmekim kûyide her yandın ni 'ayb

Ka'beğa câyiz durur her sarıdın kılmak namaz (G. 219/6)

“Mahallende eğilip her taraftan yer öpsem buna şaşılmaz, çünkü Kâbe'ye her yerden namaz kılmak caizdir.”

Âşık, kendini deli ve şeytan olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle kendini sevgilinin mahallesinde tavaf yapmaya layık görmemektedir. Sevgilinin mahallesi o kadar değerlidir ki meleklerin bile tavafa haddi yoktur.

Min ü kûyüng kayda kim dîvâne belkim dîv-min

Kim melek haylığa yok güstâh anıng tavfıga had (G. 132/3)

“Mahallen nerede, divane veya dev olan ben neredeyim? Melek topluluğunun bile onu tavaf etmeye haddi yoktur.”

Tang imes bâdiye-i 'ışkınga kırmek ki kılıp-min

Bağlamak Ka'be-i kûyüng sarı ihrâm temennâ (G. 5/7)

“Aşkın çölüne girip mahallenin Kâbesi tarafına ihram bağlamayı arzu etmeme şaşılmamalıdır.”

3.2.4.3. Söz, Sühan, Nutk, Lisân

Sevgilinin sözleri; âşığı büyülemesi, aşığa can vermesi ve âşığın canını alması bakımından beyitlerde zikredilmiştir. Sevgilinin sözü için dürr-i hoş-ab, şerbet-i kand, şehd, telh tekellüm, çüçüg laf, şirin lafz, nutk-ı şûr-engîz, cân-bahş söz, tûtî, füsûn kelime ve terkipleri kullanılmıştır. Sevgilinin sözü hem acı hem tatlı, hem şeker hem de tuz

olarak nitelendirilmiştir. Âşık, için sevgilinin ağzından çıkan her söz yalan olsa da doğru olsa da güzeldir.

İy lebing zâhir itip şîrîn lafz

Hâh yalğan disün er hod çın lafz (G. 298/1)

“Dudakların dökülen sözler ister yalan olsun ister doğru (benim için) güzeldir.”

Sevgilide hem can alma hem de can verme özelliği aynı anda vardır. Sevgili fidan boyuyla salınarak yürür ve âşıkların canını alır. Onun aldığı canların yüz katını sevgili tatlı sözleriyle verir.

Nihâl-i kadding ildin cân alur nâzûk-hırâm içre

Yüz ol alğança gül-berging birür şîrîn-keâm içre (G. 598/1)

“Boyunun fidanı, nazik salınış içinde elden can alır; gül yaprağın onun aldığı yüz (katı canı) güzel sözler içinde verir.”

Sevgilinin sözlerinin benzetildiği bir unsur da Hz. İsa'nın bebekken söylediği sözlerdir. Hz. İsa'nın annesinin kucağımdaken konuşması ve ölüleri diriltmesine telmih yapılan beyitte sevgilinin tatlı sözleri Hz. İsa'nın bebekken konuşmasıyla ve beli can bağışlamasıyla ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda bebeklerin sevimli konuşmalarıyla ilişkilendirilerek tatlı lafz ifadesi kullanılmıştır.

Çüçüg lafzıng Mesîhâning tufüliyyet dagı nutkı

Biling cân-bahşılışda könglige kirgen hayâlidür (G. 201/4)

“Tatlı sözlerin Mesih'in bebeklikteki sözleri, belin can bağışlamakta gönlüme giren hayali gibidir.”

Âşığın bir hayalini bahsettiği beyitte sevgili âşığın elinden tutup ona yanında yer vermiş ve parlak inciler gibi olan sözleriyle konuşmaya başlamıştır.

Külüp olturdı vü ilgim çikip yanıda yir birdi

Tekellüm başladı her lafzını dürr-i hoş-âb iylep (G. 63/4)

“Gülüp oturdu ve elimi çekio yanında bana yer açtı, her sözünü parlak bir inci yaparak konuşmaya başladı.”

Sevgilinin sözleri acı olsa da verdiği cevaplar şeker gibidir. O nedenle sevgili söz söylese âşık hem ölür hem dirilir. Ölmesinin nedeni acı sözler, dirilmesini sağlayan ise şeker gibi cevaplardır.

Söz aytsa hem ölüp ü hem tirilmekim ni ‘aceb

Kim olsa telh tekellüm şeker irür pâsuh (G. 117/3)

“Söz söylese hem ölüp hem dirilmeme şaşılmaz; çünkü onun sözleri acı olsa da cevapları şekerdir.”

Güzelliğin bir sofraya benzetildiği beyitte, sevgilinin ağzı tuzluk olarak tasavvur edilir. Sevgilinin ağzının tuzluğa benzetilmesinin nedeniyse sevgilinin dudaklarından dökülen şûr-engîz sözleridir. Şûr-engîz hem acı hem de tuz dolu anlamlarındadır.

Hân-ı hüsn ol yüz nemek-dân agzıdur ol hân ara

Nutk-ı şûr-engîzdin peydâ nemek-dânıda tuz (G. 223/2)

“O yüz güzelliğin sofrasıdır, ağzı ise o sofranın tuzluğudur; tuzluktaki tuz, onun tuz dolu (acı) sözleriyle ortaya çıkar.

Papağan konuşma öğrenebilen bir kuştur ve tatlı dilli bir kuştur bunun nedeni ise şekerle beslenmesine bağlanır. Sevgilinin sözleri tatlılığından dolayı papağana, cilveli hareketleri tavusa, salınarak yürümesi ise sülüne benzetilir. Güzelliğin gül bahçesinde sevgiliye denk böyle bir kuş daha yoktur.

Nutkî tûtî cilvesi tâvus u refâtî tezerv

Hüsn gül-zârıda yoktur bir anga mânende kuş (G. 259/3)

“Sözleri papağan, tavırları tavus ve salınarak yürüyüşü sülün gibi olan (sevgiliye) güzelliğin gül bahçesinde denk bir kuş yoktur.

Sevgilinin sözleri, âşığı etkilediği için sihir olarak nitelendirilmiştir.

Közi kâtil kaşı âfet agzının nutkî füsûn

İsterem lîkin cihânda yok turur mundak sanem (G. 412/7)

“Gözü katil, kaşı afet ve ağzının sözleri büyüleyici olan (sevgili) isterim ama cihanda bunun gibi bir sanem yoktur.”

3.2.4.4. Yürüyüş (Reftâr)

Sevgilinin yürüyüşü beyitlerde boy ile birlikte zikredilmiştir. Sevgili salınarak yürüdüğü için yürüyüşü eğri olarak nitelendirilmiştir, eğri yürüyüşün sebebi ise sevgilin sarhoş olmasıdır. Sevgilinin yürüyüşü tavus kuşunun ve dağ keklığının yürüyüşüne ve taze bir fidanın rüzgârda sallanışına benzetilmiştir.

Râstlarga râstlıgdur iş meger ol mestning

Kâmeti kim râstdur lîkin anga reftâr kej (G. 232/2)

“Doğrulara iş doğruluktur oysa o sarhoşun boyu düz olduğu halde yürüyüşü eğridir”

Sevgilinin yüzü, gül ve boyu, taze bir servdir. Sevgilinin hareketleri yel estikçe sallanan bir taze fidan gibidir.

Yüz ü kadding şevkidin öldüm hemânâ bâgdın

Açılıp gül cilve iylep serv-i nev-hîz isti yıl (G. 408/3)

“Yüz ve boyunun arzusundan öldüm sanki bahçede gül açılmış ve yel estikçe taze bir serv gibi hareket etmiştir.”

Tavus ve keklık, rengi ve yürüyüşünün güzelliği bakımından sevgilinin nazlı yürüyüşü için benzetilen olmuştur.

Kadining cilvesin yüz nâz ile bustân ara körgen

Digey tâvûs- ra' nâ yâ meger kebg-i derîdür bu (G. 550/4)

“Boyunun yüz nazla salınışını bahçede görenler, bu güzel bir tavus veya dağ keklığıdır, der.”

3.2.4.5. Ayak Toprağı, Ayak Tozu

Sevgilinin ayağının tozu, beyitlerde göz sağlığı için kullanılan sürmeye benzetilmiştir. Sevgilinin ayağının tozundan yapılmış sürmeyi kullanan bir göz, asla

başka bir sürmeye ihtiyaç duymaz. Gözünü aydınlatmak için sevgilinin yüzünü görme fırsatı bulamayan âşığa sevgilinin atının nalı veya yolunun toprağı bile yeter.

Hâk-i pâying kim irür kuhlü'l-cevâhir tapsa köz

Hergiz özge zâhir itmes tûtiyâga ihtiyâc (G. 98/3)

“Göz, değerli bir sürme olan ayağının toprağını bulsa; hiçbir zaman başka sürmeye ihtiyaç duymaz.”

Köz yarutmanka dimen mihr-i cemâling bâğı bes

Kim semending na'li belkim yolının tofrağı bes (G. 236/1)

“Gözünü aydınlatmaya (sadece) yüzünün güneşi yeter demeyin, onun yolunun toprağı hatta atının nalı bile yeter.”

3.2.4.6. Nâz

Naz, beyitlerde sevgilinin en çok zikredilen özelliklerinden biridir. Sevgilinin naz ve istighnasına karşı beyitlerde âşık, karşımıza niyazıyla çıkar. Sevgilinin nazının çokluğu, yüz bin ve bî-aded olarak nitelendirilmiştir. Sevgilin sayısız bu nazı, âşık için helak edici bir beladır. Naz, sevgilinin boyu ile birlikte zikredilmiş ve sevgili için serv-i nâz ve nihali nâz terkipleri kullanılmıştır.

Sevgilinin her zaman âşığa yaptığı naz, günahsız olarak nitelendirilen âşıkların kanını dökmektedir. Bu nedenle helak edicibir beladır.

Her dem istignâ vü nâzı yüz günehsiz kan töker

Bu 'aceb mühlik belâdur nâz u istignâ imes (G. 238/5)

“Her zaman işve ve nazı yüz günahsız (âşığın) kanını döker, bu naz ve işve değildir acaba nasıl bir beladır?”

Serv-i nâzım niçe kim her lahza yüz ming nâz iter

N'itke-min körgüzmeyin her nâzıga yüz ming niyâz (G. 219/3)

“Naz servisi olan (sevgili) her an yüz bin nazı nasıl yapabilir, her nazına karşı yaptığım yüz bin duayı nasıl göstereyim?”

Bî-‘aded nâzı bile bî-had niyâzım şerhide

Defterî yazıp atın koymak bolur nâz u niyâz (G. 226/4)

“Sayısı nazı ile sınırsız duamın şerhinde bir defter yazıp adını naz ve dua koymak (uygun) olur.

3.2.4.7. Vade, Vefâ, Cefâ, Cevr

Vade ve vefa, sözün yerine getirilmesidir; cevr ve cefa ise eziyet anlamındadır. Sevgilinin en çok zikredilen özellikleri sözünde durmaması ve aşığa eziyet etmesidir. Bu kavramlar genellikle birlikte kullanılmıştır.

Sevgili tarafından aşığa sevgi ve vefa gösterece dair bir söz verse de bunu inkâr etmektedir. Âşığın aklı başında olmasa da ve her şeyi unutmuş olsa da sevgilinin verdiği söz her zaman aklındadır.

Va‘de-i mihr ü vefâga münkir olma iy perî

Kim niçe mecnûn u vâlih-min veli yâdımda bar (G. 200/2)

“Ey peri, sevgi ve vefa sözünü inkâr etme; ben her ne kadar deli ve şaşkın olsam da (sözün) hatrım da var.

Yüz vefâ ‘ahd iyleseng yoktur vefâ-yı ‘ahd hîç

Kim sining ‘ahdingga âyîn-i vefâ ma‘hûd imes (G. 249/3)

“Yüz vefaya söz versen de hiçbir zaman sözünün vefası yoktur, senin sözüne vefa huyun alışılmış değildir.

Sevgilinin güzellik ve vefasına karşı, âşığın sabır ve şevki vardır. Bunların yoğunluğunu anlatmak için şair, çoktan çok ve azdan az ifadelerini kullanmıştır. Âşığın azdan az sabrına karşı, sevgilinin güzelliği çoktan çoktur; âşığın çoktan çok arzusuna karşı, sevgilinin vefası azdan azdır.

N’itip ölmey ki sabrım azdın az u şevk köptin köp

Ol aynın hüsnî köptin köp vefâsı azdın az irmiş (G. 263/4)

“Sabrım azdan az ve arzum çoktan çoktur, o ay gibi güzel sevgilinin güzelliği çoktan çok, vefası da azdan azdır (bu durum) nasıl beni öldürmesin?”

Âşık, sevgiliden yüz cefa görse de buna razıdır. Sevgiliden vefa göremeyeceğini bilen âşık, hiç olmazsa sevgiliden vefa görmüş birisinden vefa görmeyi ummaktadır.

Yüz cefâ tang yok ger ol nâ-mihr-bândın körge-min

Kim vefâ körmiş birevdin kim min andın körge-min (G. 498/1)

“O şefkatsiz sevgiliden yüz eziyet görsem buna şaşırım, hiç olmazsa ondan vefa görmüş birinden ben vefa göreyim.”

Sevgili, aşığa her zaman eziyet etmekte ve hiçbir zaman vefa göstermemektedir. Sevgili, âşıklara vefa gösterdiği zaman ertelediği âşığı eziyet edeceği zaman hemen çağırılmaktadır.

Bizni te‘hir itting iylerde vefâ ‘uşşâkinga

Lîk cevır âgaz kılğan çağda takdîm iyleding (G. 362/3)

“Âşıklarına vefa göstereceğin zaman bizi erteledin ama eziyete başladığın an bize eziyeti verdin.”

3.2.4.8. Zulm, Lütuf

Sevgilinin sıklıkla zikredilen özelliklerinden biri de zulm etmesi ve lütuf göstermemesidir. Zulm, adalete aykırı davranmak ve eziyet anlamlarındadır. Lütuf ise iyilik ve cömertlik anlamlarındadır. Biri olumlu diğeri olumsuz anlam taşıyan bu iki kavram beyitlerde birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin zulmü çoktan daha çok, lütfü ise azdan daha azdır.

Söz dimek bolmas alarınğ zulm yâhud lutfidın

Çunki ol köptin dağı köptür bu kemdin dağı kem (G. 412/2)

“Onun zulm ve lütfü hakkında söz söylemek olmaz çünkü o zulm çoktan çok, bu lütf ise azdan azdır.”

Kaysı mecnûn-ı belâ-keşga perî-ruhsârıdın

Tâ ebed zulm üzre zulm âzâr üze âzâr imiş (G. 283/2)

“Hangi bela çeken çılgına, peri yüzlüsünden sonsuza kadar eziyet üstüne eziyet, incitme üstüne incitme varmış?”

3.2.4.9. Giyim Kuşam

Divanda sevgilinin giyim kuşamıyla ilgili birçok beyit bulunmaktadır. Sevgilinin giydiği kaftan, yelek, gömlek, börk, kalpak, peçe gibi kıyafetler zikredilmiştir. Renkli giyinen sevgili başlığının kenarına gül veya menekşe gibi çiçekler takmaktadır. Beyitlerde kıyafetlerden çok bu kıyafetlerin renkleri vurgulanmıştır. Sevgili sarı, kırmızı, yeşil, mor, mavi gibi canlı renkli kıyafetlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu renkler; gül, menekşe, sâsen, erguvan, nilüfer çiçekleriyle ilişkilendirilerek zikredilmiştir. Sarı ve kırmızı renkli elbise içindeki sevgili, gül-i rana olarak tasavvur edilmiştir.

Sarıg kızıl elvân bile hil'atlering iy gül

Ra'nâlig irür ol ki libâsingda 'ıyândur (G. 143/2)

“Ey gül, sarı kırmızı renkli elbiselerle güzelliğin elbiselerinden bellidir.”

Kıldı 'âlemni gül-istân ol ki gül-gûn rahş üze

Çıktı gül-gûn ton kiyip gül sançıban destârga (G. 587/4)

“Gül renkli atın üstüne çıkıp, gül renkli elbise giyip, sarığına gül sokarak âlemi gül bahçesine çevirdi.”

Yok ki ol sançar benefşe destesin destârga

İgnide hil'atlerin dağı kılur ekser benefş (G. 279/3)

“O sadece menekşe destesini sarığına sokmakla kalmaz, onun sırtındaki elbiselerinin çoğu da menekşe rengindedir.”

Bürka' algaç kiydi mâvî hil'at üzre sûsenî

Mihrdin kılğan kibi mâvîni nîlûfer benefş (G. 279/6)

“Sûseni renginde peçeyi alıp mavi elbise üstüne giydi, güneşten mavi nilüferin menekşe rengine benzediği gibi (oldu).”

3.2.4.10. Yaş

Beyitlerde sevgilinin yaşya ilgili tıfl, küçük yaşlı, taze ifadeleri kullanılmış ve yaşının on sekiz olduğu zikredilmiştir. Sevgilinin boyunun serv ve nihale benzetildiği beyitte kullanılan nev-res ve nev-hîz sıfatları da sevgilinin yaşıyla ilgilidir.

Nevâyî on sikiz ming ‘âlem içre bar ise rüsvâ

Tang irmes çunki bolmış mehveşining yaşı on sikkiz (G. 221/9)

“Nevâyî on sekiz bin âlem içinde rüsva olsa şaşılmaz; çünkü ay gibi güzel sevgilisinin yaşı on sekiz olmuştur.”

Bir kiçig yaşlıg üçün bolmış uluk tınmak işim

Gerçi ‘ışkıda demî tıngalı koymas mini âh (G. 561/3)

“Bir küçük yaşlı (sevgili) için işim büyük bir bekleyiştir; ama aşkında âh beni bir an durdurmaz.”

Âşığın sevgili ile kendini karşılaştırdığı beyitte sevgili şah, âşık dilenci; sevgili genç, âşık da yaşlıdır. Bu nedenle sevgili âşık tarafına bakmasa haklıdır.

Ol şâh u min gedâ-min ol tıfl u min karı

Ger bakmasa mining sarı hak bar anıng sarı (G. 615/1)

“O şah ve ben dilenciyim, o genç ve ben yaşlıyım eğer o benim tarafıma bakmasa bu onun tarafından buna hakkı vardır.”

3.2.4.11. At

Divanda sevgilinin dikkat çeken özelliklerinden biri de at ile ilişkisidir. Bir Türk tipi sevgilinin anlatıldığı beyitlerde her zaman at üzerinde olan bu sevgili için çabük, süvar ve şeh-süvar ifadeleri kullanılmıştır.

Çabük, hızlı giden anlamındadır. Sevgili, çevik bir atın üstünde hızlı bir şekilde gitmişken âşığın ona yetişmesine imkân yoktur.

Çâbüküm tız sürer tünd semend üzre çıkıp

Min songınça yite alman yügürürde talıkıp (G. 65/1)

“Çabüküm sert ve çevik atının üstüne çıkıp hızlı gider, ben arkasından yürürken yorulup ona yetişemem.”

Dupdurun, ayak sesidir. Âşık köşelerde sevgili geliyor diye gözetlemektedir ve onun geldiğini bu seslerden anlamaktadır. Ne zaman uzaklardan bir ses duysa sevgilisi geliyor diye yürek çarpıntısı başlar.

Çu kûçedin kulagım dupdurun işitse köngül

Dökülde iyle ki ol nâzenîn süvâr kilür (G. 173/2)

“Gönül köşeden ayak gürültüsü işittiği anda o nazlı binici geliyor diye kalbi çarpmaya başlar.”

Abraş, benekli bir at çeşididir. Sevgili, sarhoş şekilde ata binip o kadar hızlı şekilde koşturur ki âlemi yangın yerine çevirir.

‘Âlemni eger kozgaban ot salsa tang irmes

Ol şûh ki ser-hoş çıkıban sikritür abraş (G. 268/3)

“Âlemi karıştırıp ateş salsa buna şaşılmaz; çünkü o güzel, sarhoş şekilde çıkıp at koşturur.”

Avcılar, avladıkları kuş ve tavşan gibi küçük hayvanları atlarının üzengisine asarlar. Sevgili için âşıkları birer avdır. Sevgili o kadar çok âşığın canını almıştır ki onların başını astığı terki kayışı kopmuştur. Âşık, başını sevgilinin itlerine azık olarak vermek istese de sevgili terki kayışının koptuğunu söyleyerek bu teklifi reddeder.

Didim başımın çapıp ilt tu‘me itleringe

Didi bu yükün üzülmiş yakında fitrâkim (G. 430/5)

“Başımı alıp yemeleri için itlerine götür dedim, bu yükten terki kayışım yakın zamanda koptu dedi.”

3.3. Âşık

3.3.1. Âşığın Genel Özellikleri

Divanda şairin adıyla ve âşık kelimeleriyle ifade edilen seven en çok bahsedilen tip olarak karşımıza çıkmaktadır. “Sevenin aşkı mücerret güzelliğe arşı duyulan bir aşktır. Aşk samimîdir. Maddiyat ile ilişkisi yoktur. Âşığın gıdası üzüntüdür. Sevgiliden daima lûtf bekler. Sevgili ile asla bir araya gelmez. Onunla olan beraberliği ise daima hayalîdir.

Âşık bu sevgisi içinde ağyâr ile uğraşmak zorundadır. Rakipleri onun aşkına daima engel olmak isterler “(Pala, 2007: 37).

Şair, âşığı; âşığın fizikî ve ruhî durumunu belirten ve özellikle olumsuz ifadelerle ve şairin kendini âşığın yerine koyarak kendi mahlasıyla anlatır. Âşığın en dikkat çeken özelliği hem fizikî hem de ruhî durumunun büyük bir çöküntü içinde olmasıdır. Bu çöküntünün en büyük sebebi ise ayrılık acısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık-ı zâr, âşık-ı bî-çâre, âşık-ı sâdık, âşık-ı ferzâne, bî-dil, dil-şikeste, âzürde-cân, nevmîd âşık, garîb-i bî-nevâ, miskîn, âşüfte, mecnûn, müflis, divâne, üftâde, mahzûn, leb-teşne, sergeşte, haste, bîmâr, rüsvây-ı ‘âlem, seb-zinde-dâr, za‘f, zelîl, zebân-bend, âvâre, bî-hânümân, alahan, alaman, gedâ, bed-nâm sıfatları ve terkipleri âşık için kullanılmıştır.

Âşık; fizikî olarak zayıf, güçsüz, sarı benizli, beli bükülmüş ve her tarafı yara içinde bir tip olarak karşımıza çıkar. Ruhsal olarak kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan, sabırsız, kararsız, bazen ümitli bazen ümitsiz, akli başından gitmiş, yardan gelen tüm eziyetleri kabul eden bir yapıya sahiptir. Âşığın yardan gelen her şeyi kabul etmesinin sebebi ise kavuşma konusunda ümitli olmasıdır.

Âşık, aşağıdaki beyitte halini şu şekilde anlatmaktadır: İçi ayrılık belasındadır, dışı bu ayrılıktan dolayı düşkün bir haldedir, vücudu aşkın acısında ve kendisi de bu aşkın arzusunun çaresizliğindedir.

İçim fûrkat belâsında taşım hecr ibtilâsında

Tenim ‘ışk ıztırâbında özüm şevk ıztırârında (G. 26/2)

“İçim ayrılık belasında, dışım ayrılığın düşkümlüğünde, vücudum aşk azabında, kendim de arzusunun çaresizliğindedir.”

Âşığın en çok zikredin özelliklerinden biri aşk ve ayrılık acısıyla durmadan ağlayıp inlemesidir. Diğer bir özelliği ise sabrını kaybetmesidir. Allah, âşığı ağlayıp inleyen ve sabrı tükenmiş biri olarak yaratmışken sevgiliyi de güzel ve korkusuz olarak yaratmıştır.

O1 ki bizni zâr u anı asru zîbâ iylemiş

Anı nâ-pervâ vü bizni nâ-şikîbâ iylemiş (G. 255/1)

“O bizi ağlayıp inleyen biri olarak, onu ise güzel yaratmış; onu korkusuz ve bizi sabırsız yaratmış.”

Nevâyî'nin kendi ile sevgilisini karşılaştırdığı diğer beyitteyse kavuşma ümidini bırakması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun nedeniyse âşığın ağlayıp inleyen bir aşağılık, sevgilinin ise yüce ve değerli olmasıdır.

Nevâyî kiç visâl ümmîdidin kim Hak sini bî-had

Zelîl ü zâr u yaringni ‘azîz ü ercmenid itmis (G. 274/9)

“Nevâyî, kavuşma ümidinden vazgeç çünkü Hak seni çok aşağılık ve ağlayıp inleyen olarak yârini ise çok yüce ve değerli yaratmıştır.”

Âşık çoğu zaman ümitsiz olsa da içinde her zaman küçük de olsa bir ümidi vardır. Çünkü sevgili tüm âşıklarına merhamet göstermektedir ve âşık, sıranın mutlaka kendine geleceğine inanmaktadır.

Nâ-ümîd olsam dağı nev ‘i ümîdim dağı bar

Barça ‘uşşâkıga rahm itmek ol ay illâ manga (G. 12/6)

“Ümitsiz olsam da bir çeşit ümidim vardır çünkü tüm âşıklarına merhamet eden o ay bana da merhamet edecektir.”

Beyitlerde âşığın ayrılık içindeki hâli; katık ahvâl, katık hâl, katık hâlet olarak zikredilmiştir. Âşığın ayrılık derdine sevgiliden derman yoktur ama âşık hiç olmazsa bu zor halinin sevgili tarafından bilinmesini istemektedir. Âşığın bu ayrılık acısı içindeki katık hali, gündüzleri ağlayıp inlemelerle ve geceleri ise uykusuzluklarla geçmektedir.

Gerçi derdimga devâ kılğung yok ammâ hecr ara

Asru katık hâletimdin bolgalı âgâh kil (G. 403/3)

“Derdime derman olacağın yok ama ayrılık içindeki çok zor halimden haberdar olmak için (bari) gel.”

Min ü fûrkat eyyâmı vü zârlıglar

Her aksam tang atkunca bîdârlıglar (G. 158/1)

“Ben ve ayrılık günleri ve ağlayışlar her akşam sabah olana kadar uykusuzluklar (vardır).”

Âşık arzusuna kavuşamamış, ümitsiz ve mutsuz bir haldedir.

Ni murâd u ni ümîd iyer ol aydın bizni şâd

Âh kim ‘ışk içre hem nevmîd-biz hem nâ-murâd (G. 121/1)

Âşık için sevgiliden gelen her şey ister eziyet ister iyilik olsun mutluluk sebebidir.

Âşık için sonunda kavuşma olmayan aşk, eşi bulunmaz bir dert olarak nitelendirilmiştir. Eşi bulunmaz bu derdin dermanı, kavuşmaktır ancak âşık kavuşmayı isteme cesareti bile bulamamaktadır.

Biz kim ü vasl muradı heyhât

Derd-i nâ-yâft irür bizge taleb (G. 47/6)

“Biz kim ve kavuşmayı istemek kim eyvah ki bizim için istenen eşi bulunmaz bir derttir.”

Cevr ü lutfi her ni kilse şâd-min kim yok turur

İhtiyârim yârdın ger kâm irür ger intizâr (G. 165/4)

“Yârden ister arzuma ulaşma ister bekleme gelsin mutluyum çünkü ondan eziyet ve iyilik olarak her ne gelse seçme hakkım yoktur.”

Âşığın en çok zikredilen özelliklerinden biri de aşkını kimselere anlatmamasıdır. Ancak âşığın çektiği ahlar bu aşkı anlatabilir. Âşık, aşkını anlatmak istese bile aşk, onun ağzını hem konuşmaması hem de âh çekmemesi için ağzını kapatmıştır.

İlge ‘âşıklığım izhâr ite alman veh kim

Koydı ‘âlemde mini ‘ışk zebân-bend kılıp (G. 59/5)

“Başkalarına âşıklığımı söyleyemem çünkü aşk âlemde beni dilimi bağlayıp bırakmıştır.”

“O ay gibi güzel sevgiliden bizi mutlu edecek ne istek ve ne ümit ederim, aşk içinde hem ümitsiz hem de muradına erişememişim.”

Bir kişinin âşık olması halinde içine düşeceği dertler şair tarafından sıralanmıştır. Gurbet, ayrılık, aşk belası, düşkünlük ve hastalıktan sonra son olarak âşığın başına gelecek olan dert aklını kaybetmesidir.

Gurbet ü hecr ü belâ-yı ‘ışk u za‘f ü hastelig

Yitmes irdi kim mini mecnûn hem itting ‘akibet (G. 76/4)

“Gurbet, ayrılık, aşk belası, düşkünlük ve hastalık yetmez gibi sonunda beni çılgına çevirdi.”

Şairin âşıkları ve kendini nitelendirdiği sıfatlardan biri de rüsvây-ı ‘âlemdir. Aşkından dolayı deliren âşığın yaptıkları onun âleme rezil olmasına neden olmuştur. Aşk ve delilik, âşığın daha fazla rezil olmasına neden olan her şeyi yapmasına neden olmuştur.

Bizni iy ‘ısk u cünûn rüsvây-ı ‘âlem kıldınız

Her ni rüsvâlıkđın efzûnrak bolur hem kıldınız (G. 209/1)

“Ey aşk ve delilik, bizi âleme rezil ettiniz; rezillikte her ne daha fazlaysa onu yaptınız.”

Âşık derdinden dolayı gece uyumaz, uyumamasının bir diğer nedeni de gece sevgilinin başına geleceği düşüncesidir. Âşık için şeb-zinde-dâr nitelendirmesi yapılmıştır.

Nevâyî iyledi şeb-zinde-dârlıg n’itkey

Ki yitse bir kiçe başıga mâh-ı şeb-gerdim (G. 438/7)

“Nevâyî, başına gece gezen ayım gelir diyerek gece uyanık durur.”

Âşığın ayrılık acısı içindeki hâli ne ölüye ne diriye benzemektedir. O ölüm ile dirilik arasındadır. O nedenle onun ölüme yaklaştığını düşünenler ağlarken, dirilmeye yaklaştığını görenler ise gülmektedir

Fürkatingdin ni tirig-min ni ölüg veh ni ‘aceb

İlge hâlimdin geh olsa yıglamak geh külgü hem (G. 450/2)

“Ayrılığından ne diriyim ne ölüyüm, insanlar bu halimden dolayı bazen ağlasa bazen ise gülse buna şaşılmaz.”

Âşık, kötülerden bile daha kötü, sevgili ise iyilerden bile daha iyidir. Âşık, bu iyilik ve kötülük arasında kavuşmayı iyi kötü hayal etmektedir; ancak kavuşmanın gerçekleşmesi imkânsızdır.

Fehm iter yahşı yaman vaslıng manga tıgmes ni kim

Yahşılardın yahşı-sin sin min yamanlardın yaman (G. 465/2)

“İyi kötü kavuşmayı hayal ederim ama sen iyilerden iyi, ben kötülerden kötü olduğum için sana kavuşamam.”

Sadık bir âşık olmanın şartı, sevgili ne isterse yapmaktır. Sadıklık, sevgili canını bile istese vermeyi gerektirir.

Cânnı cânân istese birgil Nevâyî kim imes

‘Âşık-ı sâdık ni kim cânân tiler tapşurmagan (G. 526/8)

“Nevâyî, sevgilin canı istediği zaman ver, sevgilinin istediğini bulmayan kişi sadık bir âşık değildir.”

Dünyadan zulmetmekte sevgili gibisi, zulüm çekmekte ise âşık gibisi yoktur.

Zulm kılmak içre ger yok sin kibi âfâk ara

Zulm çıkmeklikde hem ‘âlemde kanı min kibi (G. 652/5)

“Ufuk içinde senin gibi işkence eden yoksa âlemde de benim gibi işkence çeken yoktur.”

Ger dil-şikeste bolsa Nevâyî ‘aceb imes

Nivçün ki dil-şiken hem irür şûh dil-berî (G. 677/7)

“Onun gönül alan sevgilisi gönül kırıcı da olduğu için Nevâyî gönlü kırık olsa buna şaşılmaz.”

Âşık, aşkıdan dolayı başına gelenler nedeniyle ayıplamalarla karşı karşıya kalır. Delilerin ve yanlış bir şey yapanların taşlandığı gibi âşığın da canı ve gönlüne ayıplama taşlarıyla dert çivisi çakılmıştır.

Cân u könglümge melâmet taşları birle kakıp

Derd ile endûh mismârını muhkem kıldınız (G. 209/2)

“Can ve gönlüne kınama taşlarıyla dert ve sıkıntı çivisini çakıp sağlamlaştırdınız.”

3.3.2. Âşıkla İlgili Tasavvurlar

3.3.2.1. Mecnûn, Tilbe, Dîvâne

Âşığın en çok zikredilen özelliği aşkıdan dolayı aklını kaybetmiş olmasıdır. Âşık, peri gibi bir güzele sevdalandığı için mecnûn, tilbe, mübtelâ, dîvâne ve bî-dil olarak nitelendirilmiştir. Bu sevda sonucunda aklını ve gönlünü kaybetmiştir. Peri gibi güzele sevdalanan âşık, halk gözünde de görünmez olmuştur. Delilikten ve aşktan dolayı insanlıktan çıktığını söyleyen şair, yaratılmışların içinde kendinin garip bir konumda olduğunu belirtmektedir.

Anglagay mecnûnlug u bî-dilligimni her kişi

Kim boluptur bir perî-veş dil-rübâga mübtelâ (G. 35/2)

“Peri gibi gönül alan bir sevgiliye tutulan her kişi benim deliliğimi ve âşıklığımı anlar.”

Ol perî ‘ışkı ergerçi iyledi mecnûn mini

Şükr irür bârî ki kutkardı hîred vesvâsıdın (G. 491/3)

“O peri aşkı beni deli etmese şükürler olsun ki hiç olmazsa aklın vesveselerinden kurtardı.”

Çun kişilikdin çıkarmıştır mini ‘ışk u cünûn

İy Nevâyî bes ‘acebdür kim halâyık ara-min (G. 515/7)

“Aşk ve delilik beni insanlıktan çıkarmıştır, canlılar arasında benim durumun çok tuhaftır.”

Deliler mantıksız, saçma sapan konuşmaları olduğu gibi aşktan gönlünde akıl kalmayan âşık da deli gibi konuşmaya başlamıştır.

Bolsa irdi iy perî ‘ışkıng ara könglümde hûş

Güft ü gûyum munca mecnûn-vâr bolgay mu idi (G. 651/5)

“O peri aşkından gönlümde akıl olsaydı konuşmalarım bu kadar delice olur muydu?”

Çılgın âşığa, kendine ve etrafa zarar vermemesi veya kaybolmaması için delilere takıldığı gibi zincir takılmıştır. Zinciri âşığın deli olduğunu anlayan sevgili takmıştır, aynı zamanda sevgili âşığın çıplak bedenine ok fırlatmıştır.

Boynuma zencîr takıp cismime yagdurdung ok

Anglading gûyâ ki mecnûn olmuşam ‘uryân dağı (G. 645/4)

“ Deli ve çıplak olduğumu anlamış gibi boynuma zincir takıp bedenime oklar attın.”

Aklını kaybetmiş bir kişi, neye gülüp neye ağlayacağını bilmez. İnsanların ağladıkları şeylere gülüp, güldükleri şeylere ağlayabilir. Âşık da halini görünce insanların güldüklerinde ağlamakta, âşığın derdine ağlayanlarını görünce ise gülmektedir.

Halâyık külmekin öz hâlime körgende yıglar-min

Cünûn körgil ki çun derdimga yıglarlar kilür külgüm (G. 425/8)

“İnsanların halime güldüklerini görünce ağlarım, deliliğime bak ki derdime ağladıklarında gülesim gelir.”

Delilerin kendi kendine konuştuğu gibi âşık da gece ve gündüz sevgilinin hayaliyle konuşmaktadır.

Bes ki şevkung gâlib olmuş tilbeler dik iy perî

Yokturur tün kün hayâling birle sözlep harmagım (G. 432/4)

“Ey peri arzun çok üstün geldiğinden hayalinle konuşup yorulmadığım gece ve gündüz yoktur.

Âşığı sevgilinin mahallesinden kovmak için ısırın köpeklere âşıktan delilik hastalığı bulaşmıştır. Normal şartlarda köpeğin âşığı ısırması durumunda; köpekten âşığa kuduz hastalığı bulaşması gerekirken, âşıktan köpeğe delilik hastalığı bulaşmıştır.

Kör cünûnumnu ki boldı tilbe kûyüng itleri

Kaysı bir kim kavgalı her yan tenimni tişledi (G. 620/5)

“Beni kovmak için tenimi ısırın mahallenin itlerini çılgına çeviren deliliğime bak.”

Peri gibi güzel sevgili âşığa hiçbir zaman gözükmeyiz. Bu durum âşığı zayıflatmış ve aklını kaybetmesine neden olmuştur. Delilerin insanlardan uzak yerlerde dolaştığı gibi âşık insanların gözünden kaybolmuştur. Aynı zamanda insanlar tarafından gözükmeyecek kadar zayıflamıştır.

Ol perî andak ki pinhândur közümdin iylemiş

Gâyet-i za'f u cünûn il közidin pinhân mini (G. 635/4)

“ O perinin gözümde gizli olduğu gibi delilik ve zayıflığının çokluğu beni insanların gözünden gizlemiştir.”

Âşık, aşkıdan dolayı aklını kaybetmiş bir divanedir. Divanelik aşkın alametlerindedir.

Çu kördi cünûnum tabîb ayttı kim

Bu dîvânelig 'ışkdındur 'alâmet (G. 81/2)

“ Deliliğimi gören tabib, bu delilik aşkın belirtisidir dedi.”

'Işk sahrâsı ara 'âkıl itürgenler mini

Boldılar nevmîd bir dîvâne-i ebter tapıp (G. 68/5)

“Aşk sahrasına beni akıllı olarak gönderenler, bir aptal divane bulup ümitsizliğe düştüler.”

Eger min 'âşık u dîvâne irsem

Manga nâsîh dagı irmes hired-mend (G. 127/4)

“Eğer ben âşık ve deli isem, bana öğüt vermeye çalışanda da akıl yoktur.”

3.3.2.2. Bîmâr, Hasta

Haste-ı hicrân, ışk bimarı, dil-haste, hasta gönül, hasta can, hasta cism, haste-i zâr, haste-hâl, gedâ-yı haste olarak nitelendirilen âşğın; derdinin dermanı sevgiliye kavuşmaktır. Hastalığının en büyük nedeni de ayrılıktır.

‘Işk bîmârıga yok ildin devâga ihtiyâc

Yok ölügge cüz visâl-i cân-fezâga ihtiyâc (G. 98/1)

“Ölüye can bağışlayan kavuşmaktan başka aşk hastasının devaya ihtiyacı olmadığı gibi aşk hastasının başkasından gelecek devaya ihtiyacı yoktur.”

Hâlini n‘iylep nihân tutsun Nevâyî haste kim

Tıysa eşkin âh urar yğlar eger âhın tıyar (G. 141/8)

“Nevâyî halini nasıl gizli tutsun; gözyaşına engel olsa ah çeker, ahına engel olsa ağlar.”

Âşık, hasta bir dilenci gibidir ve sevgilinin yüzünü görebilmek için sevgilinin mahallesine giden yolda yatmaktadır. Dilencinin yol kenarında beklemesinin amacı bir şeyler istemek değil, sevgiliyi görmektir.

Yok irse ötkenide körge-min diben yüzini

Gedâ-yı haste kibi kûyi tofragıda yatay (G. 624/3)

“Yoksa sen geçerken yüzünü görmek için hasta bir dilenci gibi mahallenin toprağında mı yatayım?”

Âşğın hem sağlığının hem de hastalığının nedeni sevgilidir. Onun sağlığı lal renkli dudaklar sayesinde, hastalığı ise gözleri nedeniyledir.

Sıhhatim bolsa tapıp-min la‘li yâdıdın şifâ

Nâ-tüvân hem bolsam anıng közleri bîmârı-min (G. 497/2)

“Sağlığım varsa lal renkli dudaklarını andığın için bulmuşumdur, güçsüz duruma düşsem de onun gözlerinin hastası olduğum içindir.”

3.3.2.3. Bî-kes, Garîb, Alahan, Alaman, Yalnız

Âşığın yalnızlığını ifade etmek için bî-kes, yalguz, garîb, bî-hanümân, alahan, alaman sıfatları kullanılmıştır. Âşık, ayrılık vadisinde kaybolmuştur ve onu arayan bir kişi bile yoktur. Bu nedenle âşık için uygun sıfatlar bî-kes ve yalnızdır.

Vâdî-i hicrân ara min bî-kes ittim sormadı

Hîç yârî ol taraf barıp bu yalguzdın haber (G. 170/6)

“Ayrılık vadisi içinde ben kimsesiz kayboldum ama hiçbir yar o tarafa gelip bu yalnızdan haber sormadı.”

Istırap çeken kimsesiz âşık; hastadır, ağlayıp inlemektedir ve zayıftır. Böyle kötü bir durumda yolunun üstünde yattığını söyleyip sevgiliden bir geçişinde merhamet göstermesini istemektedir.

Yolung üstide yatıp-min haste vü zâr u za‘if

Bir öterde iyilegil bu bî-kes-i muztarga rahm (G. 454/5)

“ Ben yolunun üstünde hasta, ağlamış ve güçsüz şekilde yatıyorum, bu ıstırap çeken kimsesize bir geçişinde (olsun) merhamet et.”

Beyitte kendini Ferhat ile karşılaştıran şair, Ferhat’ın en azından dağı mekan tuttuğunu ancak kendinin ayrılık çölünde yersiz yurtsuz olduğunu söylemektedir.

Tuttı bir tag gûşesin Ferhâd anı min dik dime

Hecr deştide alahan u alamanur mu ol (G. 377/6)

“Ferhât, bir dağ köşesini tuttu, ona ayrılık çölünde yersiz yurtsuz olan benim gibi deme.”

Âşığın beyitteki sıfatları; nâ-tüvân, bî-kes, bî-hânümân, âvâredir. Âşık güçsüz, kimsesiz, evsiz ve serseridir. Âşık bu sıfatların en üst seviyesindedir ve onun gibisi yoktur.

‘Işk ara kim kördi âyâ nâ-tüvânî min kibi

Bî-kesi âvâre‘î bî-hânümânî min kibi (G. 652/1)

“Aşkta acaba benim gibi güçsüz, kimsesiz, evsiz bir avare görülmüş müdür?”

Zekât, sahip olunan belli bir miktar üstündeki varlığının kırkta birinin muhtaç durumda olanlar verilmesidir. Âşık, sevgiliye güzelliğin zekâtını verebileceği en uygun kişi olarak kendisini göstermektedir. Çünkü o, ağlayıp inleyen bir hasta ve çaresiz bir gariptir.

İy Nevâyî ger birür hüsni zekâtın yok kişi

Haste-i zâr garîb-i bî-nevâ andak ki min (G. 496/7)

“Ey Nevâyî, (sevgilinin) güzelliğinin zekâtını vermesi için ağlayan hasta ve çaresiz garip benim gibisi yoktur.”

3.3.2.4. Suçlu

Âşık, aşk suçunu işlemiş bir suçludur. Diğerlerinin ibret alması için suçluların Pazar gibi kalabalık yerlerde dolaştırıldığı gibi boynuma bir ip bağlanan âşık pazarda dolaştırılmaktadır. Âşık, suçunun affedilmesi için sevgiliden merhamet dilemektedir.

Rahm it ki ‘ışk cürmi bile çıktiler mini

Baglap tınâb boynuma bâzâr başıga (G. 557/5)

“Boynuma ip bağlayıp aşk suçuyla beni pazarın başına çektiler (halime) merhamet et.”

‘Azm iterde barça ‘ışk ehliga kılding hayr-bâd

N‘iyledük ‘uşşâk ara kim bizni yazgurdung barıp (G. 60/5)

“Yola çıkıp tüm âşıklara hayırlı olsun dedin, âşıkların içinde gelip bizi suçlaman için ne yaptık?”

Boynuma tuttun, deyimi suçlu bulmak anlamındadır. Âşık, sevgili tarafından aşk suçunun suçlusudur. Âşık, bu suçun cezasını sevgilinin saçından yapılan bir ipe asılarak ödemek istemektedir. Ancak isteği gerçek olmaz.

‘Işk cürmin boynuma tuttum velî bu cürm için

Kılmading zülfüng tınâbın boynuma takmak heves (G. 250/4)

“Aşk suçunu benden bildim ama bu suç için saçlarının ipini boynuma takmaya heves etmedin.”

3.3.2.5. Şâh

Şair, kendini âşıkların ve delilerin şahı olarak görmektedir. Hem Mecnûn’a hem de Ferhad’a karşı üstünlük iddiasında bulunmaktadır. “Mecnûn hakkında oluşturulan hayallerden en yaygınlarından biri de başına kuşların yuva yapmasıdır. Leyla’nın aşkından çöllere düşen Mecnûn vahşi hayvanlarla dost olmuş ve kuşlar başına yuva yapmıştır” (Samancı, 2017: 171). “Ferhad ile Şirin hikâyesinde, kahramanın karşısına çıkan en büyük engel, şehre su getirebilmek adına delmesi gereken dağdır. Türk kültüründe oldukça önemli yeri olan dağ; ululuğun, ulaşmazlığın ve gücün sembolüdür” (Özdemir, 2015: 245). Şair, tüm âşıkların ve delilerin şahı olduğu gibi Mecnûn’un ve Ferhad’ın şahıdır. Onun tacı kuşların başına yaptığı yuva, tahtı ise dağdır.

Başıma kuş âşiyânıdır dağı astımda tag

Şâh-min ‘ışk içre mundak taht ile efser tapıp (G. 68/4)

“Aşk içinde kuş yuvası ve altımdaki dağ gibi taht ve taç bulup şah oldum.”

Cünûn ili şehi-min tag evci tahtım dik

Kuş âşiyânları başımning efseri yanglıg (G. 314/5)

“Delilik ülkesinin şahıyım, dağ tepesi tahtım ve kuş yuvaları tacım gibidir.”

3.3.2.6. Şehit

Âşık, sevgili tarafından öldürülmüş bir şehittir. Şehitlerin öldükleri an üstlerinde olan elbise ile gömüldükleri gibi âşık da kanlı elbisesiyle gömülmek istemektedir.

Kirpiking okı şehîd itti mini ger tanar olsang

İkki hûn-rîz közüng bes manga isbât-ı şehâdet (G. 79/4)

“Beni kirpiğinin oku şehit etti eğer inkâr edecek olursan kan döken iki gözün bana şehadetinin ispatı olarak yeter.”

Lâle dik kanlıg libâsım birle defn iyleng mini

Kim şehîd-i ‘ışk ma‘hûdı kefenga kirmedi (G. 678/4)

“Aşk şehidi olarak bilinenlerin kefenine girmediği gibi beni lale gibi olan kanlı elbiselerimle defnedin.”

3.3.2.7. Müflis

Âşık, her şeyini kaybettiği için müflis sıfatını almıştır. Sevgili âşığa misafir olarak gelse âşığın canından başka verecek hiçbir şeyi yoktur. Onu da düşünmeden harcamaya hazırdır.

Yâr mihmânım bolur min ‘âşık u müflis n’itey

Ger hayâtım nakdidür kılmak kirek nâ-çâr harç (G. 99/3)

“Ben âşık ve iflas etmiş bir kişiyim yar misafirim olursa hayatım nakitini çaresiz harcamam gerekirse ne edeyim, (harcarım).”

3.3.2.8. Asker, Me’mûr, Cılavdar

Sevgili bir şâh ve şehzâde olarak tasavvur edildiğinde âşık; onun askeri, atının yularını tutan bir seyis ve emrettiği her şeyi yapan bir me’mûr olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sevgili güzellik sultanıdır. Normal sultanlar savaş veya eğitim sonrası askerini sayıp onları bırakırken sevgili önce onların ne kadar olduğunu saymış sonra da âşıkları öldürmüştür.

Sanap ‘uşşâkımlı katl iyledi ol hüsn sultânı

Çirigni tarkatıp âzâd iter şeh gerçi san algaç (G. 103/4)

“Şâhlar, askerini sayıp sonra serbest bırakırken o güzellik sultanı âşıkları sayıp öldürdü.”

Cılavdar yular tutan anlamındadır. Şehzâde anlamında mirzâ için Nevâyî her ne emretse yapacak bir seyistir. Her an emir altında olduğu ve sevgilinin ne emredeceğini bilmediği için “eyvah ki acaba ne emredecek” ifadesini kullanmaktadır.

Dime ni irkin Nevâyîning cılavdar olmağı

Veh ni irkin her ni kim hükm itse ol mirzâ manga (G. 12/9)

“Nevâyî'nin seyis olması nasıldır acaba deme, eyvah ki acaba o mirza bana ne emredecek.”

Âşıklar sevgilinin emrettiği her şeyi yerine getirmeye çalışan birer memurdur.

Yâr her ni dise me'mûr durur 'uşşâkı

Ki aning sözigeür cân u cihân içre nefâz (G. 133/3)

“Âşıklar, yar her ne söylese emredilene yaparlar çünkü onların canı ve cihan içinde sevgilinin sözü etkilidir.”

3.3.2.9. Pervâne, Semender

Sevgilinin etrafından durmadan dönen âşık, ışığın etrafında dönen pervaneye benzetilmiştir. Âşık, pervane olarak düşünüldüğünde sevgili şem ve kavuşmak ise bir ateş olarak tasavvur edilmiştir.

Şu'le-i vasl içre köyse tang yok ol kim yârinin

Başığa pervâne yanglıg bi-tehâşî ivrülür (G. 160/4)

“Kavuşma ateşi içinde yansa buna şaşılmaz çünkü o yârinin başında pervane gibi korkusuzca döner.”

Pervanenin kanatında bulunan siyahlıklar, ayrılık ateşi ve gam yarasının izleridir.

Pervâne kanatı ara kim dâg ile kandur

Hecr otı vü gam yarasıdın ikki nişândur (G. 143/1)

“Pervane kanadındakiler ayrılık ateşinin yarası ve gam yarasının kanından iki işarettir.”

Örtenür-min tâ kim ol il tîre şâmın yarutur

Bolgalı ol şem'-veş min bolmışam pervâne tab' (G. 302/2)

“Ben, o başkalarının gecesini aydınlatsın diye yanarım, o mum gibi olduğundan beri ben de pervane gibi olmuşum.”

Ateşte yanmadığına inalınan semenderin ateşle ilişkisi yaz ve kış mevsimine göre farklılık arz etmez. Aşk çölünün ateş olarak tasavvur edildiği beyitte semendere benzetilen âşık için bu çölde ilerlemek yaz ve kış aynıdır.

Ni tefâvüt ‘ışk deşti kat’ıda ıssıg savuk

Kim semender otda seyr iylerde tingdür yaz ü küz (G. 215/7)

“Semender ateşte dolaşırken yazın ve kışın aynı olduğu gibi (âşık için) aşk çölünü (geçmeyi) tamamlarken sıcak ve soğuşun farkı yoktur.”

Dehrdin boldı penâhım ‘ışkıng

Ot semenderga ni tang bolsa penâh (G. 558/5)

“Ateşin semendere sığınak olmasına şaşılmayacağı gibi âşkın, dünya (dertlerinden) sığınağım oldu.”

3.3.2.10. Gedâ, Esir

Âşık sevgiliden kavuşmayı isteyen bir dilencidir. Bir şeyler istediği sevgili ise bir sultandır. Sevgilinin mahallesinde kapı kapı dolaşan âşık bir gedâdır. Sevgili karşısında giyim kuşamı, yaşadığı hayat vs. ile âşığın hâli gedâyâ çok benzer (Pala,2007: 166). Rakip, âşık sevgilinin mahallesine girdiğinde mahallenin köpeklerinin dilencilere saldırdığı gibi âşığa saldırmaktadır. Sevgilinin mahallesine giren âşık bir dilenci, rakipler ise mahallenin köpekleridir.

Kûyige kirgeç min-i munlug hücûm itti rakîb

İyle kim itler gedâ körgende gavgâ kıldılar (G. 159/5)

“Dilenci görünce itlerin kavga ettiği (havladığı) gibi dertli olan ben, mahallene girince rakip saldırdı.”

Aşk dilencisi, sevgiliden sadece aşk dilenmektedir. Aşk dilencilerin gömleğindeki yamalar taze yaraların izleridir. Giyecek bir gömleği olmayan aşk dilencisinin her tarafından yaralanmış bedeni yamalı bir gömleği andırmaktadır.

‘Işk gedâları digey könglek irür murakka‘ım

Tâze tügen nişânırdın her sarı bes ki dâg irür (G. 206/2)

“Aşk dilencilerinin gömleklerinde yama dedikleri şeyler her taraftan izleri belli olan taze yaraların işaretleridir.

Sevgili güzellik sultanı, âşık ise kederli bir dilencidir. Şey’e lillâh, dilencilerin bir şeyler isterken söyledikleri Allah için bir şeyler anlamındaki sözdür. Âşık, güzellik konusunda sultanlar kadar zengin sevgili dışında kimseyi bir şeyler istemek için uygun bulmamaktadır.

Hüsn şâhı yâr u min munlug gedâlık kılmasam

Kimni tapıp iylegey-min şey'e li'llâh allıda (G. 599/5)

“Güzellik sultanı sevgiliye ben kederli bir dilenci olmasam kimi bulup karşısında Allah için bir şeyler diyebilirim?”

Ni tang ming til bile efgâning iy bülbül ki sindür-sin

Bu gülşende Nevâyî dik esîr ü bî-nevâ bolgan (G. 512/9)

“Ey bülbül, bin dl ile feryadını bastırma buna şaşılmaz çünkü bu gülşende Nevâyî gibi esir ve çaresiz olan (yoktur).”

Közüng katl iylep il kanın köp içti cevri ile lîkin

Esîrî tapmadı ol kâtil-i hûn-hâr min yanglıg (G. 311/4)

“Gözün, başkalarını öldürüp eziyetle onların çok kanını içti ama o kan saçan katil benim gibi bir esir bulamadı.”

3.3.2.11. Çuğd, Balık, Karınca, Köpek

Âşık; sevgili karşısında kendini uğursuz hissetmesi bakımından baykuş, gözyaşları içinde ölmüş ve ölüsü su yüzüne çıkmış bir balık, gönül mülkünü bozan aşk askerleri karşısında karınca ve dertten deliren bir köpek olarak tasavvur edilmiştir.

Sevgili, tüm güzellikleri kendinde barındırması bakımından bir talih kuşu; âşık ise hiçbir isteği gerçekleşmeyen ve bahtı da kendi gibi uğursuz olan bir baykuştur.

Sin iy devlet kuşu uç kim min ü çuğd

Kim ol menhûs bahtım dagı menhûs (G. 252/4)

“Sen ey talih kuşu ben ise bahtı da uğursuz olan bir uğursuz baykuşum.”

Gözyaşları bir deniz oluşturan âşık, bu denizin içinde boğulmuştur. Ölü bir balık gibi su yüzüne çıkan âşık, sevgilinin saçlarından yapılan oltayı toplaması istemektedir. Bu yüzüne çıktığı için atılan oltaya gerek yoktur.

Eşk ara öldüm yığıştur imdi zülfüng seştini

Kim su üzre kilgüsi deryâ ara ölgen balıg (G. 313/3)

“Gözyaşları içinde öldüm şimdi saçının oltasını topla çünkü denizde ölen balık (nasıl olsa) su üzerine çıkar.”

Ayrılığın cezaya olarak tasavvur edildiği beyitte idam edilecek olan şair, kendini bir karınca olarak nitelendirmiştir. Bunun nedeni ise cehennem olarak ifade ettiği ayrılık karşısında karınca kadar güçsüz oluşudur.

Manga siyâset-i hecr içre bir şerer besdür

Ki mûr örtegelı ırmes ihtiyâc tamuk (G. 324/4)

“Bana ayrılık cezası içinde bir kıvılcım yeter çünkü karıncayı yakmak için cehenneme ihtiyaç yoktur.”

Aşkın bir ordu olarak tasavvur edildiği beyitte âşık ise bu ordunun yuvasını yıktığı bir karıncadır. Aşk ordusunun yıktığı bu yuva ve memleket ise âşığın gönlüdür.

Min andak mûrdur-min kim astıda kalmış-min

Köngül mülkini buzganda sipâh-ı ışk tugyânı (G. 662/5)

“Aşk askerlerinin coşkusu gönül ülkesini bozunca ben bir karınca gibi bunun altında kaldım.”

Âşık, sevgiliye kavuşamamanın derdinden deli bir köpeğe benzemiştir. Nasıl kuduz bir köpekten herkes korkup kendini korumaya çalışıyorsa insanlar da âşıktan çekinmelidir.

Perî-veşim gamıdın tilbe it dik olmuş-min

Selâmet ehli bu kün iylengiz hazer mindin (G. 493/2)

“Peri gibi güzel sevgilinin derdinden deli bir köpek gibi olmuşum, güvende olanlar bugün benden sakınsın.”

3.3.2.12. Şem ‘

Mumun gece yandığı gibi ayrılık gecesinde âşık da mum gibi yanar. Âşığın gözyaşı mumun eriyen damlaları olarak tasavvur edilmiştir.

Kalgalı şâm-ı firâk içre Nevâyî şem ‘ dik

Köymekin mü aytayın eşk-i revânın mu diyin (G. 507/7)

“Nevâyî, ayrılık akşamında kaldığından beri onun mum gibi yanmasını mı anlatayım; akan gözyaşlarını mı anlatayım?”

Âşık ayağında zincir, başında sevda ateşi olan bir mum olarak tasavvur edilmiştir. Mum eridikçe altında birikenler bir bağ, başındaki ateş ise sevda ateşidir.

Bend ayagıda nidindür başıda sevdâ otı

İy perî ‘ işkingda ger hod bolmamış divâne şem ‘ (G. 305/2)

“Mum eğer peri aşkında divane olmamışsa ayağındaki bağ ve başındaki sevda ateşi nedendir?”

Muma karanlık olduğu zaman ihtiyaç duyulur ve gündüz ise bu mum uygun bir yere kaldırılır. Âşık için de ayrılık acısının en yoğun hissedildiği an gecedir. Meh-veş olarak nitelendirilen ay gibi güzel sevgili de gece ortaya çıkıp gündüz kaybolmaktadır. Bu durumda âşığın sevgiliyi gördükçe gece yanmasına sebep olmaktadır. Âşık, gündüz durulan gece ise yanan bir mum gibidir.

Gerçi kündüz astı lîkin örtedi hicrân tûni

Şem ‘ din hâlimni ol meh-veş nümû-dâr istedi (G. 637/3)

“O ay gibi güzel, gündüz asılıp ayrılık gecesi yanan mumun halime örnek olmasını istedi.”

3.3.2.13. Berk, Dağ

Sevgilinin kapısında onun hizmetçisi gibi bekleyen âşık, sevgili ne istese bir şimşek hızıyla onu yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Âşık koşarken ateş çıkaracak kadar hızlı gitmektedir.

Sin isterde bu mecnûn hırâmî berk dik tang yok

Ki pûye vaktıda ot çakılır her tîz gâmıdın (G. 482/5)

“Bu çılgın sen istersin diye şimşek gibi gitse şaşılmaz çünkü o koşarken her hızlı adımında ateş çıkar.

Delilik âşığı bir bela dağına çevirmiştir. Delilerin mahallelerde gezerken çocuklar tarafından onları kızdırmak için onlara taş atmaları bilinmektedir. Âşığın üstüne o kadar çok taş atılmıştır ki bu taşlar dağ gibi yığılmıştır.

Çun mini kıldı belâ tagı cünûn taş atmangız

Nige kim yirdin alıp atmas kisi tag üzre taş (G. 278/3)

“Delilik beni bela dağına çevirdi artık taş atmayın çünkü kişi yerden taş alıp dağın üstüne atmaz.”

Sevgili bir güneş, âşık da bir şimşektir. Güneş nasıl tüm âlemi aydınlatır ve her yerdedir, âşık da ona ulaşabilmek için kendini bir şimşek haline getirmiştir. Âşık o kadar hızlıdır ki güneşin olduğu her yeri bir adımda dolaşabilmektedir.

Nevâyî bir kuyaş hecrinde özni berk-rev kılmış

Nî tang ger seyr vaktı ‘âlemi kat’ itse her gâmı (G. 660/9)

“Nevâyî bir güneş ayrılığında kendini şimşek haline getirmiştir eğer dolaşırken her (bir) adımda âlemi dolaşsa buna şaşılmaz.”

3.3.2.14. Toprak, Duvar, Gölge, Toz, Zerre

Şair, sevgili karşısında kendini itibar olarak daha düşük bir konumda gördüğü için kendisi toprak, hak-sar, gerd olarak nitelendirmiştir. Sevgilin mahallesinden ayrılmak istemeyen âşık, onun mahallesinde toprak içinde bir duvar gölgesi olayı kabul etmektedir. Duvarın cansız olması nedeniyle kıpırdamaması âşığın da güçsüzlük ve hastalık nedeniyle kıpırdamaması benzetmenin kurulmasında etkili olmuştur.

Ol kuyaşnıng kûyidin iy kim tiler-sin çıkmasang

Hâk-sâr anda niçük kim sâye-i divâr bol (G. 402/5)

“O güneşin mahallesinden çıkmayayım istersen, orada toz toprak içinde kalmış duvar gölgesi gibi ol.”

Sevgilinin eziyetlerine ve zulmüne karşılık vermeyen ve bu duruma sabreden âşık ancak bir toprak veya taş olabilir.

Munça kim cevriga min tözdüm imes-min âdemî

Kûyide tofrag-min zulmiga belkim hâre-min (G. 515/4)

“Bu kadar eziyetlere tahammül eden ben insan olamam ya mahallende bir toprağım belki de zulmüne karşı bir taş olabilirim.”

Hiç kıpırdamadan sevgilinin yüzüne bakan âşık bu yönüyle bir duvar gibidir. Veya sevgilinin kirpiklerinden fırlatılan oklar âşığı duvara çakılı duruma getirmiştir.

Sûret-i divâr dik hayrân-min ol ruhsârga

Yoksa gamzeng okları tikmiş mini divârga (G. 571/1)

“O (sevgilinin) yüzüne duvarın duruşu gibi hayranım veya bakışının okları beni o duvara dikmiş.”

Kayu taraf ki kuyaş yanglıg ol nigâr barur

Songınça sâye misillig bu hâk-sâr barur (G. 157/1)

“O güneş gibi sevgili, hangi tarafa giderse bu toz toprak içinde kalmış âşık da arkasında gölge gibi gider.”

Ger sabâ kılssa meded ivrûley ol baska kuyun dik

Kûyidin gerd kibi kopkalı çun yok manga kuvvet (G. 80/2)

“Eğer sabah rüzgârı yardım ederse baş tarafa mahallene kadar çevrileyim, mahallenden toprak gibi kopalı bende güç yoktur.”

Güneş ışıkları bir yere dolduğunda orada bulunan toz parçacıkları ışınların içinde havada uçar halde görünür. Sevgilinin güneş gibi kulübesine girmesiyle âşık da bu zerrelere gibi titremeye başlamıştır.

Kuyaş dik çihre birle tîre külbem iylegeç rûşen

Manga titretme tüşti zerre yanglıg ıztırâb iylep (G. 63/3)

“Güneş gibi yüzüyle karanlık kulübemi aydınlatınca bana zerre gibi ıztırâp içinde titremek düştü.”

3.3.2.15. Bülbül

Âşığın bülbül olarak tasavvur edilmesi sevgilinin güle benzetilmesi nedeniyledir. Bülbül, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin özelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arzeden bir âşığın timsalidir (Pala,2007: 77). Beyitlerde bülbülün ayrılık acısıyla feryadı, kendine dikenlerden yuva yapması gibi nedenlerle âşık için benzetme unsuru olmuştur. Ancak bülbül ne kadar feryat ederse etsin sevgiliye vefayı öğretememiştir.

Nihâl-i gül nişîmen gül-şen itting gûyî iy bülbül

Firâk içre tikendin bister ü hasdın vatan kılding (G. 372/5)

“Ey bülbül, gül fidanının yuvasını gül bahçesi gibi yaptın; kendine feryat içinde dikenden yastık ve çöpten vatan yaptın.”

Sonbaharla birlikte bahçeden silinen gülün durumuyla bu bahçede yalnız kalan bülbülün durumu ateş ve sonrasında kalan külün durumu gibidir. Sevgili, âşığı yakmış ve ondan geriye sadece külleri kalmıştır.

Bu çemendin yil uçurup gülüni bülbül kalganı

Râst andakdur ki kalgay çunki şu‘le öçse kül (G. 381/3)

“Bu çimenden gülü yel uçurup bülbülün kalmasının doğrusu ateş sönse külün kalması gibidir.”

Yâr köp kılrsa cefâ kem kil Nevâyî nâle kim

Gülge bülbül örgete almas vefâ efgân kılıp (G. 56/9)

“Nevâyî, yar eziyeti çok yapsa da sen az feryat et çünkü bülbül feryat ederek güle vefa öğretemez.”

3.3.2.16. Şeyh Sanan

Beyitlerde âşığın zünnar bağlaması, puta secde etmesi, Kur'an-ı Kerim yakması, haç asması Şeyh-i San'ân'ı hatırlatmaktadır. Efsaneye göre Şeyh-i San'ân, 700 veya 400 müridi olan zühd ve takva sahibi bir şeyhdir. Bir gece rüyasında bir Hristiyan kız görüp âşık olur. Kızı bulmak için müridleriyle birlikte Rûm diyarına sefere çıkar. Kız, Rûm kayserinin kızıdır ve onunla evlenmek için bazı şartlar iler sürer. Bunlar şeyhin kilisede ibadet etmesi, Kur'an-ı Kerim yakması, şarap içip zünnar bağlaması, domuz gütmesi vs. dir. Şeyh hepsini yerine getirir (Pala, 2007: 430). Âşık; Şeyh-i San'ân gibi sevgili için zünnar bağlamış, puta secde etmiş, Kur'an-ı Kerim yakmış ve haç asmıştır.

Baglaban rüst bilimge zünnâr

İyledim mest büt allında sücûd (Trc.688/30)

“Sağlam bir şekilde belime zünnar bağlayarak sarhoş oldum ve put karşısında secde ettim.

Büt-i tersâ kaşıda secde kılıp

Köydürüp mushaf u baglap zünnâr (Trc.688/65)

“Hristiyan olan put gibi güzelin karşısında secde ettim, Kur'an-ı Kerim yakıp zünnar bağladım.”

Ni tang bağlamak kâfir-i 'ışk olup

Kişi bilge zünnâr u asmak salib (Trc. 681/75)

“Aşk kâfiri olan kişinin beline zünnar bağlayıp haç asmasına şaşılmaz.”

3.3.2.17. Mest

Âşık, bazı beyitlerde sarhoş olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki beyitte, sarhoş âşığı arkadaşları kandırıp eve sevgili geldi demişlerdir. Bu mutlulukla âşık, meyhaneden koşarak sarhoş bir hâlde evden çıkmıştır.

Öyge kilmiş dip haberler aytıban cânânedin

Mest iltürler bu nev´ aldap mini mey-hânedin (G. 516/1)

“Sevgili eve gelmiş diye haberler söyleyip, beni böyle aldatıp meyhaneden sarhoş olarak çıkarırla.”

3.3.3. Âşığın Vücut Aksamıyla İlgili Unsurlar

3.3.3.1. Beden

3.3.3.1.1. Vücut İle İlgili Genel Özellikler (Beden, Cism, Ten, Vücûd)

Âşığın vücudu beyitlerde zayıflığı, güçsüzlüğü, sarı rengi, yaralarla dolu olması bakımından beyitlerde zikredilmiştir. Âşığın vücudu zayıflığı ve inceliği nedeniyle ipe, kuru bir ağaç dalına, kaleme, neye, kemik, toprak, çöp ve saman çöpüne benzetilmiştir. Vücut bir eve benzetilmişken üstündeki yaralar nedeniyle oluşan yaralar ise bu evin pencereleridir. Üstündeki kanlı yaralar nedeniyle âşığın vücudu gül ve lale bahçesine benzetilmiştir. Âşığı vücudu gönlü hapseden bir kafestir, can ve ten ipliyle dokunmuş bir elbisedir. Vücut, zayıflıktan ve güçsüzlükten eğilmiş bir nun harfi ve hilal gibidir.

Cism-i hûn-âlûd, cism gubârı, za´flığ cism, zâr teni, cism-i zâr-i gam-nâk, cism tofrağı, nâ-tüvân cism, cism-i ´uryân, ten-i zâr, cism-i bimâr, cism binâsı, vücûd tofrağı, kuruk cismim, za´if cism, zâr cism, cism övi, cism-i figâr

Bilmegil hâlimni ger ahbâb sormaslar ´aceb

Kim kılıptur tanımas dik cism-i bimârımni za´f (G. 318/2)

“Hasta vücudumu zayıflık tanınmaz hale getirdiğinden ahablar beni tanımayıp halimi sormazlar.”

Âşığın bedeni, karıncanın onu sürükleyebileceği ve örümceğin ağıyla sarabileceği kadar zayıflamıştır.

Za´f körgil kim tenimni iltiben iylerge kût

Mûr südrer târı birle rüst bağlap ´ankebût (G. 90/1)

“Vücudumu zayıf görüp azık yapmak için karınca sürür, örümcek ise ipliyle sıkıca bağlar.”

Âşoğın bedeni, oklarla dolu olarak tasavvur edilmektedir.

Anga yiterge başak sakli men´ iter gerçi

Hadengi kesretidin çıktı bâl ü perr mindin (G. 493/5)

“Oklarının çokluğundan bende kanat çıktı, ona bu okların ağırlığı yeter ve (daha fazla atmasına) engel olur.”

Âşığın bedeni zayıflıktan, kemik gibi kalmıştır. Bu kemikleri birbirine bağlayan ise damarlardır.

Tökülgü dik idi cismim kuruk süngeler ile

Meger ki bağladı ‘ışk ol süngekni regler ile (G. 582/1)

“Cismim kuru kemiklerle dökülmüş gibidir ama aşk o kemikleri damarlarla bağlamıştır.”

Âşık, ayrılık derdiyle kendine ısırarak zarar verdiği için; bedeni, çukur çukur olmuştur ve çukurlara kan dolmuştur. Beden, çukur çukur olmuş bir yol ve yoldaki çukurların yağmur suyuyla dolmasını andırmaktadır.

Tenim çukur çukur olmuş barı bolup tola kan

Nidin ki tişlep tişlep kılıp-min anı efgâr (G. 137/3)

“Isırıp isırıp vücudumu yaraladığım için tüm tenim içine kan dolması için çukur çukur oldu.”

3.3.3.1.2. Vücut İle İlgili Tasavvurlar (Beden, Cism, Ten, Vücûd)

3.3.3.1.2.1. Ev, Bina

Âşığın vücudu, insanın topraktan yaratılması düşüncesi ve âşığın tüm dertlerini sakladığı yer olması, can ve gönlün mekânı olmasının da etkisiyle bina ve ev olarak tasavvur edilmiştir. Şair, dünyadaki tüm dertlere sahip olduğu düşüncesiyle vücudunu, gussa çerhi olarak nitelendirmiştir. Onun vücudu, aşkın belirtilerinden olan gözyaşı ve âhın etkisiyle bina ve toprak gibi harap olmuştur. Gözyaşı vücut binasını yıkmış, âh ise vücut toprağını rüzgâra vermiştir.

Eşkdin cismim binâsın koymadı âbâd ‘ışk

Âhdın birdi vücûdum tofragın ber-bâd ‘ışk (G. 329/1)

“Aşk, gözyaşıyla vücudumun binasını bakımlı bir halde bırakmadı; ahla vücudum toprağını harap etti.”

Âşığın ev olarak tasavvur edilen vücudu zayıflıktan yıkılmıştır. Bu yıkılmış ev için artık asa işe yaramaz. Çünkü asa yalnız bir duvar yıkık olduğunda işe yarayabilir. Âşığın ise tüm bedeni çökmüştür.

Çun yıkıldı za‘fdın cismim öyi n‘iyley ‘asâ

Kim kılıptur serv-i püştîbân yıkug dîvâr üçün (G. 508/5)

“Zayıflıktan vücut evim yıkıldı asayı ne yapayım? Dayanak olan servi (ancak) yıkık bir duvar içindir.”

Boldı revzen revzen ol kâtil hadengidin tenim

Gussa çerhi bu tenim devr encümi ol revzenim (G. 424/1)

“O katilin oklarından vücudun pencere pencere oldu; bu vücudum gam dünyası, o pencerem dönem yıldızlardır.”

3.3.3.1.2.2. Harman, Saman

Buğday, arpa, çavdar, yulaf vb. tahılların sap kısımlarının ayrılmasına harman denir. Bu işlem tahıllar belli bir olgunluğa eriştikren sonra yapılır. Sap kısımları samanı oluşturur ve sarı renktedir ve ağırlık olarak ise hafiftir. Renginden ve hafifliğinden dolayı âşığın bedeni harmana ve samana benzetilmiştir.

Âşığın gözyaşının denize, ahının ise sert bir yele benzetildiği beyitte âşığın vücudu deniz üstünde rüzgârda hareket eden bir saman gibidir.

Eşk üze kalkır za‘îf u zâr cismim âhdın

Tünd yil tahrîkidin andak ki bahr üzre saman (G. 465/4)

“Deniz üstündeki samanın sert bir rüzgârla hareket etmesi gibi zayıf ve güçsüz cismim gözyaşı içinde ahla kalkar.”

Çu çıktım şu‘le efgândın içim örtendi hırmândın

Tenim kül boldı hicrândın köngül ol kül ara ahger (G. 149/6)

“Alev çekmiş gibi feryattan için yandı, harmandan bedenim ayrılık (ateşiyle) kül oldu, gönül o külün içinde kor gibidir.”

3.3.3.1.2.3. Ağaç, Odun, Dal

Âşığın zayıf ve güçten düşmüş bedeni kuru bir ağaca benzetilmiştir. Bu bedenin kuru olması nedeniyle aşk ateşinde daha iyi yanacağı ifade edilmiştir. Âşığın kuru ağaca benzeyen bedeni üstündeki kanlı yaralar, sonbaharın sarartaya başladığı sarı kırmızı karışık renkteki yapraklar gibidir. Âşığın bedeninin bu unsurlara benzetildiği beyitte hazan mevsimi de sıkça zikredilmiştir. Çünkü sonbahar ağaçların yapraklarını döktükleri ve sararıp soldukları mevsimdir.

Âşığın bedeni üstündeki kanlar ve zayıflığı nedeniyle kırmızı bir dala benzetilmiştir. Bu dalın her tarafında birer yaprak gibi sevgilinin peykanları vardır.

Bütkenge ohşar diğе-sin her yan kızıl tal üzre berg

Her sarıdın peykânlarınğ bu cism-i hûn-âlûd ara (G. 23/2)

“Kızıl dal üstündeki yaprakların ortaya çıkmasını her tarafta ok uçlarının çıktığı bu kan dolu bedene benzer, dersin.”

‘Işk otu yakkalı çâk itti kuruk cismimni

Yarsa hoşrak tutaşur niçe kuruk bolsa otun (G. 464/2)

“Aşk ateşi bu kuru bedenimi yakmak için yardı, yarılan odun ne kadar kuru olursa o kadar iyi tutuşur.”

Körmemiş bolsang yıgaç kim bergin al itmiş hazân

Cismim üzre kör yangı kanlığ tügenler hey’etin (G. 527/3)

“Sonbaharın yapraklarını kırmızılaştırdığı ağacı körmemişsen bedenimde yeni oluşmuş kanlı yaraların görünüşüne bak.”

Âşığı ise ayrılık acısı, hazan yelinin kuruttuğu bir ağaca benzetmiştir. Hazan yelinin ağaçların yapraklarını döküp onu çıplık bıraktığı gibi âşığın hasta cismi de çıplaktır.

Kim hazânî yil kurutkan şâh hâlin körmemiş

İyledik nezzâre ‘uryân cism-i bîmârım sarı (G. 647/3)

“Sonbahar rüzgârının kuruttuğu dalın halini görmeyen kimse çıplak, hasta bedenim tarafına baksın.”

Tenimga ‘ışkıda birdim şikest ya ‘nî ol ot

Yarurga uş bu kuruk hîmeni didim uşatay (G. 624/5)

“Bedenime aşkında kırdım yani o ateş parlarsın diye bu kuru odunu böleyim dedim.”

3.3.3.1.2.4. Çöp (Has, Haşak)

Âşğın vücudu, ayrılık acısı gibi aşkın verdiği sıkıntılar nedeniyle zayıflamış ve çöp gibi kalmıştır. O ayrılık ateşiyle yanmış bir çöp parçası gibidir. Bir çöpün ateşte yanması nasıl çok kolay ve hızlıysa âşğın ayrılık ateşinde yanması da aynıdır.

Sûz-ı hecring içre cism-i zâr-ı gam-nâk örtenür

İyle kim berk-i belâ çakılsa hâşâk örtenür (G. 169/1)

“Ayrılık ateşinde gam dolu ağlayan bedenim, bela şimşeği çakan bir çöp gibi yanar.”

Gözyaşlarından oluşan selin içinde âşğın güçsüz bedeni, derya üstündeki bir çöp gibidir.

Nâ-tüvân cismimni seyl-i eşk üze kıldım kıyâs

‘Âlem-i ‘ışk içre deryâ üzre bir hâşâk imiş (G. 256/3)

Gözyaşları seli içindeki güçsüz bedenimi değerlendirdiğimde aşk âlemi içinde bir deniz üstündeki çöp gibi olduğunu anladım.

İy Nevâyî ni ‘aceb hecr itse has dik pây-mâl

‘Işk ara çun tag dik vezn ü sebâtım yok idi (G. 665/6)

3.3.3.1.2.5. Lale Bahçesi, Gül Fidamı, Horoz İbiği

Âşğın vücudundaki yaralar üzerindeki kandan dolayı gül ve lale olarak tasavvur edildiğinde âşğın vücudu da bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Âşğın bedeni sevgilinin

attığı oklardan dolayı bir mihnet gül fidanıdır. Bu fidanın gülleri ise sevgilinin fırlattığı okların neden olduğu taze kanlı yaralardır.

Oklarındındur Nevâyî cismi mihnet gül-büni

Güller aning tâze kanlıg dâgıdın her yan körüng (G. 356/7)

“Nevâyî’nin bedeni okların yüzünden sıkıntının gül fidanı (olmuştur) onun her yerindeki yeni oluşmuş kanlı yaralarından güllere bakın.”

Sevgilinin yüz ve beninin derdinden âşığın bedeni horoz ibiğine benzemiştir. Bu çiçeğin rengi kırmızıdır ve tohumları da içindedir. Âşığın içinde gam tohumları, dışında ise kan damlalarıdır.

Yüz ü hâling gamıdın bûstân-efrûz irür cismim

Ki tutmuştur içimni tuhm-ı gam hûn-âb taşımnı (G. 629/3)

“Yüz ve beninin gamından bedenim horoz ibiğidir, içimi gam tohumu ve dışımı ise kan damlaları tutmuştur.”

Kan lâle-sitân iyledi cismimni ser-â-ser

Her nişter-i gam kim yangı dâgımga yitişti (G. 659/3)

“Kan bedenimi, her gam neşteri yeni yaralar açıp baştan başa lale bahçesi haline getirdi.

3.3.3.1.2.6. Altın

Nevâyî’nin dert nedeniyle sararan bedeni bir şişe altına benzetilmiştir ve dert Nevâyî’nin en sonunda ölmesine neden olmuştur.

Derd tofrakka nihân kıldı Nevâyî cismini

Tapıban bir şûşe altun defn kılğan dik gedâ (G. 40/7)

“Dilencinin bir şişe altın bulunca gömdüğü gibi dert, Nevâyî bedenini toprağa sakladı.”

3.3.3.1.2.7. Kemik

Âşık zayıflığından dolayı kemik olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin mahallesinin köpeği âşığı bir kemik gibi her tarafa götürür. Âşığa taş atıldığında vücudundan kan çıkmaz ama kemikleri kırılır.

Anıng dik za‘f ile kûyüngde oldum kim süngək yanglıg

İting her sarı iltür peykerimni kündalan tişlep (G. 51/5)

“O kadar zayıflığımla itinin her tarafa yüzümü eğri bir şekilde dişleyip götürebileceği gibi bir kemik oldum.”

Çu za‘fdın süngək oldum sınar velî kanamas

Firâk taşı yitip cism-i nâ-tüvânınga (G. 567/3)

“Zayıflıktan kemik olduğum için güçsüz bedenime gelen ayrılık taşları bedenimi kırar ama o kanamaz.”

3.3.3.1.2.8. İp, Kalem

Âşığın bedeni zayıflığından dolayı ip ve kaleme olarak ifade edilmiştir. O, ayrılık akşamı başında ateş olan bir mumun ipidir.

Hecr şâmı ni‘aceb tolğanmak u başımda ot

Şem‘ning çun târı dik kıldı nümû-dârımı za‘f (G. 318/3)

“Ayrılık akşamı başımdaki ateş ve dolanmaya şaşılmaz (çünkü) zayıflık beni mumun ipine benzetti.”

Âşığın bedeni, hastalığın işareti olan sarı bir ip olarak tasavvur edilmiştir. Bu zayıf ve sarı beden âşık için aşkının en büyük delilidir.

Min ol kuyaşsız ki za‘ferân riştesi dik oldum ‘aceb imestür

Delil-i‘ışk ol ki reng-i asfar dağı beden hem nizâr bolgay (G. 664/5)

“Ben o güneşsiz safran ipi gibi oldum, sarı renk ile bedenimin zayıflığı aşkın delili değil midir?”

Âşığın sevgiliye göndermek istediği mektubu sarmak için saman renkli yüzünü zarf ve bedenini ip olarak kullanmaktadır.

Rişte cismingdin saman sarıg yüzüngdin çırmayın

İy Nevâyî nâme kim ol ayga irsâl itke-min (G. 495/7)

“Ey Nevâyî, ip cismin ve saman sarısı yüzünden sarıp o ay gibi güzele mektup göndereyim.”

Sevgilinin ayva tüyelerine ulaşamayan âşığın bedeni zayıflıktan dolayı kolayca kırılabilen bir kalem gibi olmuştur. Bu kalemin içindeki yazmaya yarayan kamış kısmı ise zayıf kemiklerdir.

Hating gamıdın uşalğan kalem kibi bedenim

İçinde nâl kibi her taraf za‘if süngök (G. 343/3)

“Ayva tüyelerinin derdinden kırılan bir kalem gibi bedenimin içinde zayıf kemikler kamış gibidir.”

3.3.3.1.2.9. Elbise

Âşık, deliliğin işareti olarak genellikle uryan olarak zikredilir. Onun elbisesi yaralarla dolu olan bedenidir. Aynı zamanda bu yaralar, onun beden elbisesinin yamalarıdır. Kumaşın enine atılan ipliğine pud, boyuna atılan ipliğine ise tar denir.

Tende her yan hecr tîgı zahmı tiktım kılma çâk

Cânning iy tîg-ı ecel yüz ming yamağlıg kisvetin (G. 527/4)

“Bedende her yerde ayrılık kılıcı yarasını diktim ey ecel kılıcı yüz bin yamalı elbisenin canını parçalama.”

Ten ü cân riştesi gamingga libâs

Bu biri târı ol biri pûdı (G. 632/5)

“Ten ve can ipi gamına elbise için biri boyuna atılan ip ve diğeri enine atılan ip olmuştur.”

Kilip cân riştesi vü cism târı

Vücûdum hil'atide târ u pûdum (G. 418/2)

“Can ve cism ipi gelip vücudumun yaratılışında enine ve boyuna atılan ipler oldu.”

3.3.3.1.2.10. Ney

Âşığın oklarla dolu bedeninin ney-istan olarak tasavvur edildiği beyitte ney-istanın yakılarak av yapılması garip bir av olarak nitelendirilmiştir.

Okların örtep tenimde tökti könglüm kanını

Turfe saydı iyledi bismil ney-istân örteben (G. 505/5)

“Oklarını tenimde yakıp gönlümün kanını dökerek kesilmiş neyistanı yakıp garip bir av yaptı.”

3.3.3.1.2.11. Toprak

Âşık bedeninin zayıflığı ve sevgilinin yolunun üzerinde ayakaltında olması nedeniyle toprağa benzetilmiştir. Bu toprağı ah savurur, üzerinde sevgilinin atının nal izleri bulunur

‘Işk deşti içre cismim tofragın savurdı âh

Hiç kim barıp veli tumadı ol tozdın haber (G. 170/5)

“Ah (yeli), aşk çölü içinde bedenim toprağını savurdu, o tozdan bir daha kimse haber alamadı.”

İrür her sarı kiskan na'l yâ rahşing izi bilmen

Tenim tofragı tâ cevlân-gehingde pây-mâl olmuş (G. 271/2)

“Dolaştığın yerlerde ayaklar altında olan tenimin toprağının her tarafını kesen nal ya da atının izidir.”

Âşığın bedeni dert toprağı olarak tasavvur edilmiştir, bu toprağın üstünde çıkan yeşillikler ise sevgili tarafından atılan peykanlardır.

Derd tofragıga mihnet sebzesi baş çıktı bak

Her taraf peykân uçı çıkkan ten-i efgârga (G. 587/5)

“Yaralı bedenimin her tarafından çıkan peykanın uçları, dert toprağında mihnet sebzesi baş çıkarmış gibi olmuştur.”

3.3.3.1.2.12. Nûn, Hilâl

Âşık, zayıf bedeni ve eğilmiş boyu nedeniyle nun harfi ve hilale benzetilmiştir. Şairin üstüne atılan taş ile eğilmiş bedeni “ن” harfini oluşturmuştur.

Başım üzre fûrkating taşını körseng digesin

Nokta zâhir iylemiş güyâ Nevâyî üzre nûn (G. 461/7)

“Başım üstünde ayrılığın taşını görünce, Nevâyî üstünde nun harfinin “ن” noktası ortaya çıkmış deyin.”

Aşağıdaki beyitte âşığın zayıf bedeni hilâl olarak tassavvur edilmiştir.

Tâ perişân kaşlarınğ âşüfte-hâl itmiş mini

Nâ-tüvânlıg içre andak kim hilâl itmiş mini (G. 649/1)

“(Aşk) beni perişan kaşların gibi perişan etmiş, güçsüzlük içinde hilale çevirmiş.”

3.3.3.1.2.13. Dağ

Âşığın vücudu, birçok dert ve eziyete dayandığı bir dağa benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte vücut bir bela dağı, gözleri ise dağlarda bulunan çeşme olarak tasavvur edilmiştir. Bu çeşmeler, su yerine kan akıtmaktadır.

Kûh-i belâ durur tenim çeşmesi köz ki kan töker

Tang yok eger bu tag üze kan akızur bulag irür (G. 206/4)

Vücudum bela dağıdır, vücudumun çeşmesi kan döken gözlerdir; bu dağ üstündeki çeşme kan akıtsa şaşılmaz.”

3.3.3.1.2.14. Kafes

Beden, gönül kuşunu içinde bulunduran bir kafes olarak tasavvur edilmiştir. Gönülün, deli bir kuş gibi yerinde durmamasının sebebi, teen kafesinin eskimesidir.

Turmadı ten çâk çâk öyide köngül kim

Tilbe kuş ol bu uşalğan iski kafesdür (G. 207/2)

“Gönül, bedenin eski evinde durmadı; o deli bir kuştur bu ise kırılan eski kafestir.”

3.3.3.2. Can

3.3.3.2.1. Canla İlgili Genel Özellikler

Can, yaşamın ifadesi olarak insanın en değerli unsurudur. Beyitlerde ruh, gönül ve sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır. Beyitlerde vücut, can ve ten ipinin dokunmasıyla oluşan bir elbise olarak nitelendirilmiştir. Yani bir beden hayata sahibi olabilmesi için gerekli olan en önemli unsur candır. Âşığın canı için çüçüğü cân, can-ı efgâr, cân-ı zâr, cân-ı natüvân, cân-ı harab, cân-ı hazin, ser-geşte cân, cân-ı zâr, cân gül-şeni, cân-ı hâk-sâr, belâ-keş cân, safha-i cân, azürde-cân, pak cân, şifte cân, cân-ı mahzun, cân-ı nâ-şâdım, şulelig cân, munglug cân terkipleri kullanılmıştır. Can, âşığın elinde bulunan tek sermayedir ve bunu sevgiliye kavuşmak için harcar.

Can ile ilgili can vermek, can almak, can feda etmek, canına doymak, cana kasdetmek canı ağzında olmak, can bulmak gibi deyimlerle birlikte kullanılmıştır.

Yolıda cân birdim ötti körmeyin cânân ni sûd

Körse hem körmeske salıp zâyî‘ oldı cân ni sûd (G. 131/1)

“Yolunda can verdim ama canan görmeden geçti ne fayda; görse bile görmeden geldi, can boşa gitti ne fayda?”

Kâş cânımmı anıng ilgide kılğay-min fidâ

Cânga her ni bolsa bolğay barı dil-dâr ilgidin (G. 502/4)

“Keşke canımı onun elinde feda etsem, cana her ne olacaksa tümü sevgili elinden olsun.”

Âşığın canını alan da ona can veren de sevgilidir. Sevgilinin dudaklarından dökülen öpücükler onu canlandırmaya yeter.

Ger Nevâyî hecridin ölmüş velî yüz cân tapar

La‘l-i rûh-efzâsıdın bir bûse in‘âm iylegeç (G. 100/9)

“Nevâyî ayrılıktan ölse bile (sevgili) cana tazelik veren dudağından bir öpücük hediye edince yüz can bulur.”

3.3.3.2.2. Canla İlgili Tasavvurlar

3.3.3.2.2.1. Sayfa, Perde

Âşık, sevgiliyi canında taşımaktadır. Onun güzelliklerini ve ona yazmak istediği mektubu göz karasından ve yarasından yaptığı mürekkep ile can sayfasına yazmaktadır. Âşığın gözü ve canı sevgiliye ulaşma konusunda birbirini kıskanıp yarışırken âşık, ona mektup yazamamıştır.

Köz sevâdımın kara cân safhasın kıldım varak

Bu ikining reşkidindür ger sanga yazman bitig (G. 344/4)

“Göz karasından mürekkep ve candan sayfasından yaprak yaptım (ancak) bu ikisinin kıskançlığından sana mektup yazamadım.”

Sevgilinin dudağı ve onun üstündeki benin özelliklerini yazmak için dudakla aynı renkte olan can ve benle aynı renkte olan yaralar kullanılmıştır.

Lebi birle mingi vasfın yazay disem münâsibdür

Varak cân safhası dâğım karasından midâdı hem (G. 449/2)

“Dudağı ve beninin özelliklerini yazayım istesem, can sayfasından yaprak ve yaralarımın karasından mürekkep uygun olur.”

Perde, bir şeyin görülmesini engellemek veya bir yeri ayırmak için kullanılan bir bezdir. Damga, bir nesnenin üzerine kendine ait olduğunu belirtmek için boya ile veya kızgın demir kullanılarak yapılan işarettir. Âşığın canı ipek bir bez, canı üstündeki yaralar ise birer damgadır. Âşığın can perdesi zalim şah olarak nitelendirilen sevgili tarafından, kendine ait olduğunu belirtmek için damgalanmıştır. Bu ipek perde, çok fazla damgalanmaktan yani yaralanmaktan eskimiştir.

‘İşve-gerler dâğdın cân perdesin kör âh kim

Bu harîr iskirdi zâlim şâhlar tamgasıdın (G. 488/8)

“Eyvah ki nazlı sevgilinin yaptığı yaralardan can perdesi, zalim şahlar damgasıyla eskiyen bir ipek gibidir.”

Âşık, sevgilinin yolunun toprağını gözüne sürme olarak sürdüğü için toprağı elemek için yaralar nedeniyle delik delik olmuş can perdesi ve göz halkasından kalbur yapmak istemektedir.

Ger disem kim kûyi tofrağın iley köz halkasın

Min töşüklüg perde-i cân birle gırbâl itke-min (G. 495/5)

“Mahallesinin toprağını eleyeyim desem göz halkası ve bin delikli can perdesi ile kalbur yaparım.”

3.3.3.2.2.2. Nakd, Müzd, Cevher

Alışveriş yaparken elde bulunan satın almak için kullanılan araçlar vardır. Âşığın sevgiliye ulaşabilmek ve onu görebilmek için elinde olan tek aracı ise canıdır. Bunun için nakd-i can ve cevher-i can ifadeleri kullanılmıştır. Âşık, servi boylu sevgiliyi bulup getirene ücret için canını vermeye hazırdır.

Dostlar gül-şen ara serv-i revânımnı tileng

Tapıban kiltürsengiz müzdiga cânımnı tileng (G. 364/1)

“Dostlar, gül bahçesinde salınan servi boylu sevgilimi isteyin eğer onu bulup getirirseniz ücreti için canımı isteyin.

Âşık, sevgilinin boyunu ve dudağını bir kere görebilse can cevherini feda etmeye hazırdır.

İy köngül körseng leb ü kaddin kirek şükrânega

Cevher-i cânıng bile nakd-i revân kılsang fidâ (G. 33/3)

“Ey gönül, dudak ve boyunu görsen teşekkür için can cevheriyle ruhun birikimini feda et.”

Âşık, sevgilini için hayat kaynağı olan canını ve ömrünü feda etmeye hazırsa da sevgili için bunlar yeterli değildir.

Nakd-i cân u hurmen-i ‘ömrümni sarf ittim velik

Ol sanem kâni ‘imes bu meblag u mikdârga (G. 601/5)

“Can birikimi ve ömür harmanını sarf ettim ancak o put gibi güzel sevgili bu tutar ve miktara razı değildir.”

Âşık, sevgiliyi yürürken görebilmek için karşılıksız şekilde boyuna ve yürüyüşüne yüz bin canı olsa vermeye hazırdır.

Her birige cânını dir-min sadka iyley cilvede

Yüz tümen cân sadka bolsun ol kad ü refâtarga (G. 601/4)

“(Sevgili) görüldüğünde her birine canımı sadaka edeyim derim (ancak) o boy ve yürüyüşe yüz bin can feda olsun.”

3.3.3.2.2.3. Kuş, Cibin

Can, ten kafesinde ve saç tuzağında bir kuş olarak tasavvur edilir. Can, bedeninde bir kuştur ve sevgilinin bedene aktığı oklar nedeniyle oluşan deliklerden çıkmaya çalışır.

Okung köp zahmıdın dâm oldı cismim zahmlar irmes

Çıkarga cân kuşu yollar yasaptur her taraf dâmım (G. 420/2)

“Okun yaralarının çokluğundan bedenim tuzağa döndü; onlar yara değil, can kuşunun çıkması için tuzağa koyulan yollardır.”

Yarasalar, gündüz karanlık bir yerde saklanıp gece dışarı çıkan kuşlardır. Onlar için gece karanlığı rengindeki saçlar, sıkıntı oluşturmaz. Ancak can kuşları sevgilinin saçının tuzağına takılıp acı çekmektedirler.

Tün sevâdıda meger huffaşlar pervâzıdır

Muztarib cânlar kuşu şeb-reng zülfüng damıda (G. 20/2)

“Ancak yaralar gece karanlığında uçarlar, canlar kuşu gece rengi saçının tuzağında acı çekmektedir.”

La‘l-i cân-bahşing sarı meyl ittiler cânlar kuşu

Ol cibinlerdin amân ister iseng şekkerni yap (G. 72/4)

“Canlar kuşu, bağışlayan dudağın tarafına uçar; o sineklerden kurtulmak istersen şekerini vermelisin.”

3.3.3.2.2.4. Muh, İlik

Can, beden içinde saklandığından dolayı; kemiğin içinde bulunan iliğe benzetilmiştir. Âşığın bedeni zayıflığından dolayı kemik, canı ise iliktir.

İçimde la‘ling irür iyle kim beden ara cân

Okungda cânım irür iyle kim süngök ara muh (G. 117/5)

“İçimde dudağın beden içindeki can gibidir, okundaki canım kemik içindeki ilik gibidir.”

3.3.3.2.2.5. Gedâ

Âşığın canı, sevgiliden bir şeyler istediği için bir dilenci olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın kıvılcımlarla çıkan ahının dumanı bir kervan olarak tasavvur edilmiştir, bu ah ile birlikte çıkan can ise bu kervanın dilencisidir.

Köp şererlik dûd-ı âhım birle çıkkan cânğa bak

Kim ming otluk kârvânga bir gedâ hem-râhdur (G. 185/2)

“Çok kıvılcımlı ahımın dumanıyla çıkan cana bakın, bin ateşli kervana bir dilenci yoldaş gibidir.”

Cânım gedâlıg itti yir öpmek velî lebing

Birse cevâb kâşki aning su‘âlidin (G. 514/4)

“Canım dilencilik edip yeri öptü ancak dudağın keşke onun sorusuna cevap verseydi.”

Âşığın canı içindeki dertlerini ve yaralarını gizli tutması bir dilencinin dirhem bulduğunda elbisesinin içine saklamasına benzetilmiştir.

Nihân ten içre tügenlerdin öldi munlug cân

Gedâ ki ta‘biye kılğay libâs ara diremin (G. 469/3)

“Elbisesinin altına paraları saklayan geda gibi olan kederli can, beden içinde gizlediği yaralarından öldü.”

3.3.3.2.2.6. İp

Âşığın canı zayıflığı ve güçsüzlüğü nedeniyle ip olarak tasavvur edilmiştir. Rîşte-i can olarak zikredilen can, sevgilinin güzellik mumunun yanmasını sağlayan fitil gibidir.

Yarumas şem‘-i cemâling rîşte-i cân örteben

Fürkating derdi kem olmas dâg-ı hicrân örteben (G. 505/1)

“Can ipi yanmadan yüzünün mumu yanmaz, ayrılık yarası yanmadan ayrılığın derdi azalmaz.”

Sevgiliye gönderilen mektup, âşık tarafından can ipiyle sarılmaktadır ancak ateşli can bir kıvılcım gibi mektubu yakmıştır.

Rîşte-i cân bile nâmeng başını çırmar idim

Ol şerer târı bile köymese irdi mektûb (G. 46/3)

“O kıvılcım ipiyle mektup yanmasaydı, can ipiyle mektubun başını sarardım.”

3.3.3.2.2.7. Kurban

Âşık, canını bayramda sevgiliye kurban etmek istemektedir. Kanının rengini ise şarap rengine benzetmiştir.

Bu bayramda kanı şühî ki cânım bolsa kurbânı

Ki tutsa bâde rengi iyle kim kurbânîler kanı (G. 613/1)

“Bu bayramda kurbanı olacağım güzel nerededir? O keşke şarap rengindeki kurbanların kanını tutsa.”

3.3.3.2.2.8. Şem

Güneşe benzettiği sevgilinin ayrılığını, canının yanması olarak anlatıldığı beyitte; can, eriyen muma benzetilmiştir. Mumun eriyen damlaları, inci olarak tasavvur edilmiştir. Can da bir mum gibi erimektedir.

Ol kuyaş hecrinde kim cânımnı örter gam tûni

Şem‘ yanglıg ni ‘aceb ger dürr-i galtânım barur (G. 202/2)

“Gam gecesı güneş ayrılığında canımı yakar, mum gibi yuvarlanan incilerim saçılrsa buna şaşılmaz.”

3.3.3.2.2.9. Ev, Bahçe

Can, sevgilinin hayalinin bulunma yeridir. Sevgilinin can evine misafir olması durumunda, gönül sevgiliyi eğlendirmek için rakkas olmaya hazırdır.

Mihmân bolmak imiş can öyide

Yar kim könglüm boluptur rakkâs (G. 288/3)

“Yar, canımda misafir olacakmış (bu nedenle) gönlüm de rakkas olur.”

Âşığın canı, servi boylu sevgilinin salınarak gezdiği bir gül bahçesidir.

Çun cilve boldı yârga ‘îş oldı cân-ı zârga

Kim ol kad ü refâtârga cân gül-şenidür cilve-geh (G. 553/3)

“Yar gezintiye çıkınca, güçsüz canıma eğlence oldu; o boy ve yürüye gezinti yeri, gül bahçesi olan candır.”

3.3.3.2.2.10. Av

Şairin katil avcı olarak nitelendirdiği sevgilidir. Şair, can ve gönlünü çölde bırakmaya niyet etmiştir, çünkü ava gitmek isteyen sevgilinin onları yakalayıp avlamasını istemektedir.

Deşt ara sür iy Nevâyî cân u könglüm saydını

Kim bu kün av ‘azmi kılmış kâtil-i sayd-efkenim (G. 424/7)

“Ey Nevâyî, can ve gönül avını çöle bırak çünkü bu gün katil avcım av yapmaya niyetlenmiş.”

3.3.3.3. Yüz, Beniz

3.3.3.3.1. Yüz ve Benizle İlgili Genel Özellikler

Âşığın yüzüyle ilgili karşımıza çıkan en önemli unsur rengi olmuştur. Âşığın yüzünü nitelendirmek için sarı, gül-gûn, la‘l-gûn, za‘ferânî ve sîbekî sıfatları kullanılmıştır. Âşığın yüzü renginin sarılığı nedeniyle altın, hazan yaprağı, saman, kâğıt, elma ve safran çiçeği olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın gözünden akan kanlı gözyaşları nedeniyle gül bahçesi ve gül-i rana gibidir.

Âşığın yüzünün rengi, ayrılık acısından ve hastalıktan dolayı sarıdır. Aynı zamanda gözlerden akan kanlı yaşlar âşığın yüzünü kırmızıya çevirmiştir. Sarı yüz üstüne kırmızı gözyaşlarıyla âşığın yüzü gül-i ranayı andırmaktadır.

Gâhî yüzümge bir gül-i ra‘nâ gamıda bak

Kanlar ki tamdı bir yüzi gül-gûn biri sarıg (G. 310/2)

“Yüzüme gül-i rana gamında bazen kanlar damlayıp bir yüzünün gül rengi birinin sarı olduğunu gör.”

Âteşin la‘ling gamıdın örtenip kan yıglasam

Gâh kandin gâh otdın la‘l-gûndur peykerim (G. 431/2)

“Ateşli dudaklarının gamından yanıp kan ağlasam, yüzüm bazen kandan bazen ateşten lal renklidir.”

Min anga ‘âşık u köz hem yüzige ‘âşıkdur

‘Işk ehlining irür rengi sarıg eşki arıg (G. 309/3)

“Ben ona âşık ve gözüm de yüzüne âşıktır, âşıkların hem rengi sarıdır ben gözyaşları temizdir.”

Âşık, ayrılık acısından tırnaklarıyla yüzünü parçalamıştır. Yüzünde oluşan kanla dolu çizgiler, birer su kanalı gibi olmuştur. Bu kanaldaki kanları temizlemek için âşık, gözyaşını kullanmaktadır.

Yüzde hecingdin ki tırnag ornı hatlar irdi kan

Her birige eşkdin su açıban kıldım arıg (G. 313/5)

“Yüzde ayrılıktan tırnak yerlerindeki çizgiler kandı, her birine gözyaşından su açıp temizlerdim.”

Âşığın yüzünün özelliklerinden biri de çoğu zaman gözyaşlarıyla dolu olmasıdır. Sevgilinin yüzüyle âşığın yüzünün karşılaştırıldığı beyitte sevgilinin yüzü ise ab-ı hayat gibi terle tazelenmiştir.

Anga hoydın tâze bolmış âb-ı hayvân birle yüz

Hecriidin âgaşte bizge eşk-i galtân birle yüz (G. 230/1)

“Ona ab-ı hayat gibi terden tazelenmiş yüz, ayrılıktan bize yuvarlanan gözyaşlarına bulaşmış yüz (vardır).”

Âşığın yüzü, sarı ve kırmızı rengin yanında siyah olarak da nitelendirilmiştir. Siyah rengin nedeni ise ayrılık acısıyla çekilen ahun dumanıdır.

Şem‘-i vasl iy kim közüng yaruttı şâd ol kim mining

Rüzgârımga karardı dūd-ı hicrân birle yüz (G. 230/2)

“Vasl mumu gözünü aydınlattığı için mutlu ol, benim ömrüme (gelince) ayrılık dumanıyla yüzüm karardı.”

3.3.3.3.2. Yüz ve Benizle İlgili Tasavvurlar

3.3.3.3.2.1. Zaferan, Gül Bahçesi, Elma

Safran çiçeği, sarı renkte bir çiçektir. Bu nedenle âşığın sararmış yüzü safran olarak tasavvur edilmiştir. Sarı yüz üstüne âşığın döktüğü gül renkli gözyaşları âşığın yüzünü gül-i ranaya çevirmiştir.

Za‘ferânî yüzde gül-gûn eşk tökmek ni asıg

‘İşve körge dehr bâğınng gül-i ranâsıdın (G. 488/6)

“Safran rengindeki yüzde gül renkli gözyaşı dökmenin dünya bağının gül-i ranasından naz görene faydası yoktur.”

Âşığın yüzü, sarı olması nedeniyle safran olarak tasavvur edilmiştir. Gözlerinden yüzülen yaşlar ise erguvan ipi gibidir.

Ol şûh yüz ü eşkinge bakmas Nevâyîyâ

Her niçe za‘ferân yüzünge ergavân tarı (G. 626/7)

“Ey Nevâyî o güzel, her ne kadar safran yüzünde erguvan ip olsa da yüz ve gözyaşıma bakmaz.”

Âşığın kanlı gözyaşlarının aktığı yüzü, bir gül bahçesi olarak tasavvur edilmiştir.

Yüzüng hecride kim çikti figân zâr min yanglıg

Kim açtı yüzde gül-gûn eşkidin gül-zâr min yanglıg (G. 311/1)

“Yüzünün ayrılığında ağlayıp inleyen ben gibi kim feryat etmiştir, yüzünde gül renkli gözyaşından gül bahçesi kim açmıştır?”

Âşığın kanlı gözyaşlarının aktığı yüzü, kırmızı bir elmaya dönmüştür.

Sîbekîdür ‘ârızım rengi birev hicrânıdın

Alma dik bolmuş kızıl her yanı eşkim kanıdın (G. 480/1)

“Birisinin ayrılığından yanağımın rengi elma rengindedir, yüzümün her tarafı gözyaşımın kanından elma gibi olmuştur.”

3.3.3.2.2. Altın

Rengi bakımından âşığın yüzü altına benzetilmiştir. Altın gibi yüz üstündeki gözyaşları ise gümüşe benzetilir. Değerli madenlerden olan altın ve gümüşten yapılan eşyaların saflık derecesinin ölçümü ayar olarak isade edilir. Bir maden ocağı olarak nitelendirilen ayrılıkta beden halis ayar bulunmamıştır.

Sîm-gûn eşk olmak altun dik yüz üzre ni asıg

Cism hicrân küreside bolmayn hâlis-‘ıyâr (G. 141/5)

“Beden ayrılığın madeninde halis ayar olmayınca altın gibi yüz üstüne sim renkli gözyaşı olsa ne fayda?”

Atının nalını altınla süslemek isteyen sevgili için âşık, yüzünü atın nalına sürterek atın nalını altına bezemek istemektedir. Âşık için sevgilinin atının ayaklarına ulaşmak bile bir sevinç kaynağıdır.

İy ki zer-hal kılmak ister-sin semendi na‘lini

Tapmagundur anga sürterge yüzüm altını dik (G. 346/3)

“Ey atının nalını altınla işlemek isteyen, ona sürttüğüm yüzümün altını gibisini bulamazsın.”

3.3.3.2.3. Kâğıt

Âşığın yüzünün hem rengi hem zayıflığı nedeniyle sarı bir kâğıda benzetildiği beyitlerde âşığın kanlı gözyaşları mürekkep gibi damlayarak yüzü kırmızıya çevirmektedir.

Bir sarıg kâğıd durur tim tim kızıl bolgan manga

Katre katre eşkdin nakş iylegen kan birle yüz (G. 230/3)

“Damla damla gözyaşından kan ile süslenen yüz benim için damla damla kızıl olan bir sarı kâğıttır.”

Katre katre kan yaşımdın çihrem olmuş iyle kim

Tim tim itkeyler kızıl kâğıdnı kim bolgay sarıg (G. 313/4)

“Sarılı olan kâğıdın damla damla kızıl olduğu gibi çehrem damla damla kan yaşımdan kızıl olmuştur.”

3.3.3.2.4. Saman, Yaprak

Âşığın yüzü sarılı rengi ve zayıflığı nedeniyle saman ve sonbaharda sararmış bir yaprak olarak tasavvur edilmiştir. Gençlik yıllarının bahara benzetildiği beyitte yaşlılığın gelmesiyle mevsim sonbahar olmuştur. Yaşlılığın delili ise sağık ah ve samana rengine benzeyen yüzdür.

Bu kim bahâr-ı hayâtım hazânga yüzlenmiş

İrür delili savug âh u çihre-i kâhî (G. 671/6)

“Hayatımın baharının sonbahara döndüğünün delili soğık ahım ve samana benzeyen yüzümdür.”

40. gazelde ayrılık acısından sarılı ağrı dediği sarılığa yakalanan şairin bedeni kuruyan bir dal, yüzü ise sarılı bir yaprak olarak tasavvur edilmiştir. Kuruyan dal ve yaprağın tekrar eski haline dönemeyeceği gibi sararan yüz ve zayıflayan bedenin tekrar eski haline gelemeyeceği ifade edilmiştir.

Yüz ü cismimdür sarıg bergi kurugan şâh üze

Şâh u bergi kim kurup sargarsa kim körmiş devâ (G. 40/2)

“Yüz ve bedenim kuru dal üstündeki sarı yaprak gibidir, dalı ve yaprağı kuruyup sararan kim deva bulmuştur?”

Âşığın sarı yüzü ve üstündeki kırmızı gözyaşları, sonbaharda yaprakların sarı kırmızı bir renge bürünmesi ve kuruyan yaprakların parçalanmaya başlamasıyla anlatılmıştır.

Dehr bâğının hazânı yafragıdur kan yaşım

Âb-keş yanglıg ki hatlar çıktı rûy-ı zerdime (G. 586/6)

“Kan yaşımın kevgir gibi çizgiler çektiği sarı yüzüm dünya bağının sonbahar yaprağıdır.”

3.3.3.4. Saç, Baş

3.3.3.4.1. Saç ve Başla İlgili Genel Özellikler

Divanda âşığın başının yaralı olması, başın sevgilinin ayağının altında olması, saçının dağınık olmasıyla ilgili beyitler yoğunluktadır. Baş ve saç için sınık baş, singan baş, zahmlık baş, ser-geşte baş, jülide saç tamlamaları kullanılmıştır. Âşığın başı; sevgili tarafından oynanan bir gey, sevgilinin itlerine azık, sürekli döndüğü için ise felek olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın dağınık saçlar karga sürüsünün hücumu olarak tasavvur edilmiştir.

Zahmlar üstide merhemga mamugluk kıludur

Gam sehâbı niçe yagdurdı sınık başımga taş (G. 269/2)

“Yaraların üstündeki merheme pamuk olmak için gam bulutu yarık başıma çok taş yağdırdı.”

Şairin başının yaralı olmasının sebebi, gam gecesini sevgilinin eşipine başını vurmuş olmasıdır.

Körüp başda zahmım didi iy Nevâyî

Meger gam tûni âstânımga urdung (G. 367/7)

“Başımdaki yaraları görünce ey Nevâyî, gam gecesini eşigime (başımı) vurmuş gibisin dedi.”

Âşığın başı, sevgilinin ayakları altındadır.

Ol ki başımın hırâm içre kılıptur pâ-mâl

Her kayan barsa mining başım u aning kademi (G. 623/5)

“O (sevgili) başımı gezerken ayakaltına alır, onun adımı her neredeyse benim başım oradadır.”

Şair için, başı sevgiliye ait bir ödünçtür. Şair, sevgili ne zaman dese onun yolunda ölmeye hazırdır.

Allıga baş koydum ammâ tîg ile ayırmadı

Baş imes bu kim irür boynumda aning öntüçi (G. 630/4)

“Karşısına baş koydum ama kılıçla ayırmadı, bu baş değil onun (bana verdiği) borçtur.”

3.3.3.4.2. Saç ve Başla İlgili Tasavvurlar

3.3.3.4.2.1. Gûy

Âşığın başı, gûy ve çevgan oyunundaki deriden yapılan ve gûy adı verilen top olarak tasavvur edilmiştir. Aşk yüzünden çok zayıflamış olan âşığın vücudu toz haline gelmiştir. Oyun oynanan meydana toz gibi uçuşan âşığın bedeni, top olarak oynanan ise âşığın dönen başıdır.

İmestür gerd ü gûy ol şûh meydânıda gûyâ kim

Biri fersûde cismimdür biri ser-geşte başımdur (G. 188/3)

“O güzelin meydanında toz ve top değildir, biri yıpranmış bedenim biri dönen başımdır.”

Kirdi meydân içre gûy oynarga ol çâbük-süvâr

Min hem aning rahşî allında başım gûy oynadım (G. 448/4)

“O hızlı sürücü guy oynamak için meydana geldi, ben de onun atı karşısında başım topunu oynadım.”

3.3.3.4.2.2. Felek, Felahan, Sipihr

Âşığın dönen başı feleğe, sapan taşına, gökyüzüne ve sandala benzetilmiştir. Âşığın başı gökyüzü, gözünden saçtığı yaşlar ise yıldızdır.

Başım ki hecr yolında felek dik aylandı

Közüm yaşı irür ol çerh ahteri yanglıg (G. 314/2)

“Başın ayrılık yolunda felek gibi döndü, gözyaşım o feleğin yıldızı gibidir.”

Korkaram kim taşlagay ol şûh kûyıldın yırak

Kim başım aylandurur devrân felâhan taşı dik (G. 337/2)

“O güzel (beni) mahallesinden uzaklara atar diye korkuyorum çünkü zaman sapan taşı gibi başımı döndürür.”

3.3.3.4.2.3. Azık

Âşık, sevgili tarafından başının mahallenin köpeklerine azık olarak verilmesini istemektedir. Yemek olarak köpeklere verilecek kısım sahipleri yedikten sonra kemik gibi kalan parçalardır. Âşık, kendini değersiz gördüğü ve sevgiliye ulaşamayacağını bildiği için başını sevgilinin mahallesinin köpeklerine azık olarak sunmaktadır. Sevgilinin avcı olarak tasavvur edildiği beyitte avların atının terkisine asmaktadır. Sevgili atının terkisine o kadar çok âşık başı asmıştır ki terkisi kopmuştur.

Didim başımnı çapıp ilt tu‘me itleringe

Didi bu yükdin üzölmüş yakında fitrâkim (G. 430/5)

“Başımı kesip azık olarak köpeklerine götür dedim, bu yükden atımın terkisi yakın zamanda koptu dedi.”

Beliyyet taşıldın yüz pâre hem bolgan irür hoşrak

İtingge yitmegey zahmet kılurda tu‘me başımnı (G. 629/2)

“Belalar taşından yüz parça olması daha iyi olsa da itine azık olması için başımı götürmeye zahmet etmedi.”

3.3.3.4.2.4. Zağ

Âşığın başındaki yaralardan birer parça koparmak isteyen kargalar, âşığın başına üşüşmüşlerdir. Âşığın dağınık saçı, başındaki siyah renkli bu kargalar benzetilmiştir.

Başıma jülîde saç irmes ki zâg iylep gulûv

Zahmlardın tu‘me isterge nişîmen kıldılar (G. 155/3)

“Başımdaki dağınık saçlarım değildir, kargalar yaralarımın yemek içim hücum edip başıma konmuşlardır.”

3.3.3.5. Göz

3.3.3.5.1. Göz İle İlgili Genel Özellikler

Âşığın gözleriyle ilgili ön plana çıkan en önemli unsur rengidir. Gözlerinden döktüğü kanlı yaşlar nedeniyle kırmızıdır, ayrılık derdiyle sarılığa yakalandığı için ise sarı renktedir. Beyitlerde göz; gözbebeğinin lalenin karasına benzetilmesiyle lale, yaş dökmesi nedeniyle bulut ve çeşme, şekli nedeniyle sofraya, gözbebeğinin bir tohuma benzetilmesiyle tarla, sevgilinin hayalini barındırmasıyla Kâbe ve ev, seğrime hareketiyle bir kuş, gözyaşlarının rengi nedeniyle gül bahçesi ve yara, gül yüzlü sevgilinin hayaliyle yaşlar döktüğü için bağ-ban ve bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Gözbebeği ise siyah rengeyle ben ve tohum, gözyaşlarının denize benzetilmesiyle deniz içinde kalan bir dalgıç olarak tasavvur edilmiştir. Göz halkaları da şekil olarak üzengiye benzetilmiştir.

Âşık çok ağladığı için kör olmuştur.

İy Nevâyî yıglamakdın tîre bolmış közlering

‘Işk ara bînenelıglarga kirektür tîz köz (G. 212/7)

“Ey Nevâyî, ağlamaktan gözlerin kararmış; aşk içinde uyanıklık için canlı bir göz lazımdır.”

Âşığın gözleriyle ilgili zikredilen bir husus da sürme olarak sevgilinin mahallesinin toprağını veya ayağının tozunu sürme olarak kullanmasıdır. Âşığın hasta gözleri için bunlar birer şifa kaynağıdır.

Kûyi tofragın mining didemga sal iy tang yili

Kim irür ol sürme lâyık dîde-i bîdâr üçün (G. 508/4)

“Ey sabah tüzgarı, (sevgilinin) mallesinin toprağını gözlerime ulaştır çünkü o sürme hasta gözler için uygundur.”

Âşığın gözü, sevgilinin eline öpmek isterken sevgilinin yumruk atmasıyla morarmıştır. Âşığın morarmış gözü kökkine olarak nitelendirilmiştir.

Yüz öperge koymadı ilgin didim bârî öpey

Taşlaban yumrukkına kıldı közümni kökkine (G. 583/6)

“Yüzünü öpmeme izin vermedi hiç olmazsa elini öpeyim dedim, yumruk atıp gözümü morarttı.”

3.3.3.5.2. Göz İle İlgili Tasavvurlar

3.3.3.5.2.1. Lale

Âşığın ayrılık nedeniyle sarılık hastalığına yakalanması ile âşığın sararan gözü sarı bir lale olarak tasavvur edilmiştir. Kanlı gözyaşları içindeki gözyaşlarıyla ise kırmızı bir lale olarak tasavvur edilmiştir. Gözbebeği de lalenin siyah kısmıdır.

Ni marazdur bu ki bir gül-ruh şerâr-ı ‘ışkıdın

Boldı sarıg lâle közüm akı vü dağı kara (G. 40/3)

“ Bu nasıl bir hastalıktır ki bir gül yanaklının aşkının ateşinden gözümün akı sarı lale ve karasının lalenin dağı olmuştur.”

Kanlı gözyaşlarıyla çevrili göz, kırmızı bir lale olarak tasavvur edilmiştir. Lalenin siyah kısmını gözbebeği, kırmızı kısmını ise kanlı gözyaşları oluşturmuştur.

Yüzüngnüng hecride bu köz karasın lâle yanglıg bil

Karası devride ivrülgen eşk-i lâle-famıdın (G. 482/4)

“Yüzünün ayrılığında bu gözbebeğini lale gibi bil. Gözbebeğinin çevresi lale renkli gözyaşlarıyla çevrilmiştir.”

3.3.3.5.2.2. Bulut, Çeşme

Gözler, gözyaşı dökme kaynağı olduğu için bulut ve çeşmeye benzetilmiştir. Gözler, bulut ve çeşme olarak tasavvur edildiğinde gözyaşları yağmur ve su olarak tasavur edilmiştir.

Sevgilinin güzel yüzü, bahar mevsimi gibidir. Bahar mevsiminde yağmurların arttığı gibi, sevgilinin bahar gibi yüzünü gören âşık ağlamaya başlar.

Közüm yaşardı ‘ıyân bolgaç ol cemâl-i bedî’

Bulutka su tolar ol dem ki boldı fasl-ı rebî’ (G. 306/1)

“İlkbahar mevsimi zamanı buluta su dolduğu gibi o eşsiz güzellik ortaya çıkınca gözüm yaşardı.”

Gözler, çok ağlamaktan dolayı kırmızı renge dönmüştür. Göz pınarları kuruyan âşık, artık ağlayamamaktadır. Bu durum, kırmızı bulutun yağmur yağdırmaması olarak ifade edilmiştir.

Kurıdı çikkeli kandın közüm nikâb kızıl

Belî yagınsız olur çun bolur sehâb kızıl (G. 388/1)

“Gözüm kandan kızıl bir örtü çekince kurudu, bulut kızıl olunca elbette yağmursuz olur.”

Gözyaşlarının kana benzetildiği beyitte, gözlerden akan kanlı yaşlar gökyüzüne yansıyor ufukları da kırmızı renge boyamıştır.

Közüm hûn-âbıdın âfâk rengi kırmızı boldı

Hemânâ kim bu çeşme suydın hâsıl bolur kırmız (221/6)

“Gözümün kanlı yaşından ufukların rengi kırmızı oldu, sanki bu çeşmenin suyundan kırmızı ortaya çıkmış gibidir.”

3.3.3.5.2.3. Mezra, Sofra

Gözbebeğinin şekil ve renk bakımından bir tohuma benzetildiği beyitte, göz bu tohumun ekildiği tarla olarak tasavvur edilmiştir. Kirpik üzerinden kayan gözyaşları, o tarlanın suyudur.

Kirpik üzre katreler kim taptı bu köz merdümi

Mezra‘-ı derd üzre gûyâ ol ikin bu dânedür (G. 177/5)

“Bu gözbebeği, kirpik üzerinde damlalar buldu; dert tarlası üstündeki (gözbebeği) acaba bu tane midir?”

Göz karası olarak nitelendirilen gözbebeği, çevresinde gözyaşı damlalarının yuvarlak olup oturduğu bir sofraya olarak tasavvur edilmiştir.

Köz içre halka uruptur sirişk olur iy ‘ışk

Közüm karasını ol yaşlar içre hân kılsang (G. 352/5)

“Ey aşk, göz içinde gözyaşları yuvarlak olmuşlardır; gözümün karasını o yaşlar içinde sofraya

3.3.3.5.2.4. Ka‘be

Göz, sevgilinin hayalinin olduğu yerdir bu nedenle âşık için bir Ka‘be’dir. Gözün etrafındaki kirpikler, Ka‘be’nin etrafında sıralanıp namaz kılan insanlar olarak tasavvur edilmiştir.

Tâ hayâling közdedür köz öyi gûyâ Ka‘bedür

Kim turup etrâfıdın kirpiklerim iyler namaz (G. 226/5)

“Hayalin göz evinde olduğu için göz bir Ka‘be’dir. Etrafında kirpiklerim durup namaz kılar.”

3.3.3.5.2.5. Fırın

Aşağıdaki beyitte Kuran-ı Kerim’de Nuh tufanı ile ilgili geçen ayette suların tandırlardan çıkmaya başlamasına telmih yapılmıştır. Şairin ayrılık kılıcıyla oyulan gözleri, tandır olarak tasavvur edilmiştir. Bu gözler Nuh tufanını meydana getirecek kadar çok yaşlar dökmektedir.

Tâ oyuldı hancer-i hicrân bile giryân közüm

Ol tenûr oldı ki zâhir iyledi tûfân közüm (G. 455/1)

“Ağlayan gözlerin ayrılık hançeriyle oyulduğundan beri, gözüm tufan ortaya çıkaran tandır gibi oldu.”

3.3.3.5.2.6. Gavvas

Gözyaşlarının pahalı bir inciye benzetildiği beyitte, göz bir denize gözbebeği ise bu denizdeki dalgıca benzetilmiştir.

Eşkdin yüz sarı çun zâhir kılur dürr-i semîn

Gûyiyâ köz merdümi gavvâs irür ‘ummân közüm (G. 455/4)

“Yüz tarafında gözyaşından pahalı inciler ortaya çıkar; sanki göz deniz, gözbebeğim ise dalgıçtır.”

3.3.3.5.2.7. Ev

Göz, şekil olarak eve benzetilmiştir. Gözyaşı seli, göz evini viraneyi çevirse de gözdeki sevgilinin boyunun hayali bir sütun gibi viraneyi ayakta tutmaktadır.

Közüm öyini ki seyl-i sirişk buzdı yıkılmas

Kading hayâli bu virânening sûtûnı mu irkin (G. 501/4)

“Gözümün evini gözyaşı seli bozdu (ama) o yıkılmaz, boyunun hayali bu viranenin sütunu mudur acaba?”

3.3.3.5.2.8. Kuş

Mektup iletmek için kuşların kullanıldığını gördüğümüz beyitte göz, sevgiliye sarı bir mektup ileten kuşa benzetilmiştir. Ayrıca beyitte gözün seğirdiği zaman şifa olması için bir halk inancı olarak saman yapıştırıldığını anlayabiliyoruz. Üstüne saman yapıştırılan seğriyen göz, sarı mektup taşıyan uçan bir kuş olarak tasavvur edilmiştir.

Köz ki uçkan çağda üstige yapışturdum saman

Nâme-ber kustur ki sarıg ruka iltür yâr üçün (G. 508/2)

“Gözüm seğirdiği zaman üstüne saman yapıştırdım, gözüm sanki mektubumu ileten bir kustur ve yar için sarı bir mektup iletir.”

3.3.3.5.2.9. Bağban, Bağ

‘Ârızınğ şevkida kim eşkim töker köz merdümi

Bâg-bân yanglıg durur kim su açar gül-zâr üçün (G. 508/3)

“Yanağının arzusuyla gözbebeği gözyaşımı döker, gül bahçesi için bahçıvan gibi su açar.”

Köz bâğıda gül ikmişem ol yüz hayâlidin

Vâcib durur közümge su birmek cemâlidin (G. 514/1)

“Göz bağında o yüz hayaliyle gül ekmişim, Yüzünden gözüme su vermek vacip olmuştur.”

3.3.3.5.2.10. Ben

Gözbebeği ile ben arasında yuvarlak şekilleri ve siyah renkleri nedeniyle ilişki kurulmuştur. Sevgilinin yanağının aynaya benzetildiği beyitte yanaktaki ben, âşığın göz bebeğine ayna gibi olan yanaktan yansımıştır.

Ruhsârı közgüside közüm merdümiga ‘aks

Fehm iyledim bi-‘aynihi ol yüzde hâlidin (G. 514/3)

“Yanağı aynasından göz bebeğime yansıyanın, onun yüzündeki beniyle aynı olduğunu anladım.”

3.3.3.5.2.11. Yara

Ayrılık acısıyla kanlı yaşlar döken göz, yaralı bir gönül olarak tasavvur edilmiştir. Yaralı gönülden akan kanlar gibi, âşığın gözlerinden de durmadan kanlı gözyaşları akar.

Közüm firâkıda könglüm yaraları kibidür

Ki kan tereşşuh iter tınmay ol yaralardın (G. 524/3)

“Gözüm, senin ayrılığından gönlümün yaraları gibidir; o yaralardan durmadan kan sızar.”

3.3.3.5.2.12. Üzengi

Rikâb, binicinin ata binerken bastığı ayaklıktır. Göz halkaları, iki tane olması ve şekli nedeniyle rikab olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin ayağıyla üzengiye basmasını kıskanan şair, sevgilinin kendine daha yakın olması için gözlerinin altındaki halkaları rikab olarak kullanmasını ister.

Ayag sal ikki közüm halkasıga iy çâbük

Ki öpmesün ayaging ol iki rikâb asru (G. 540/5)

“Ey hızlı binici, ayağını o üzengi çok öpmesin diye iki gözümün halkasına ayağını at.”

3.3.3.5.2.13. Şem

Ayrılık ateşiyle yanan göz, bir mum olarak tasavvur edilmiştir. Bu mum, âşğın ahıyla sallandıkça erimektedir. Mumun eriyen damlaları, gözlerden akn gözyaşları gibidir.

Közüm hecr otıdın bir şem‘dür kim sarsar-ı âhım

Anı çaykarda tamıp katre katre turmayın yağı (G. 618/9)

“Gözüm ayrılık ateşinden bir mumdur; âhımın rüzgârı onu sallayınca yağı damla damla damlayıp durmaz.

3.3.3.5.2.14. Sagar

Âşğın kanlı gözyaşları, gül renkli şarap olarak tasavvur edilmiştir. Göz çukur şekliyle gül renkli şarabın koyulduğu gül renkli bir kadehe benzetilmiştir.

Bir yüzi gül fûrkati eşkimni rengîn iylemiş

Sâgar-ı gül-reng içinde bâde-i gül-fâm bir (G. 181/2)

“Bir yüzü gül (sevgili) ayrılığında gözyaşımı renklendirmiş, gül renkli kadeh içinde gül renkli şarap ver.”

3.3.3.6. Gözyaşı

3.3.3.6.1. Gözyaşı İle İlgili Genel Özellikler

Âşğın gözyaşının beyitlerde mübalağa sanatının en yoğun kullanıldığı unsurlardan olmuştur. Genellikle rengi dolayısıyla zikredilen gözyaşını âşğın sırrının açığa çıkarıcısıdır. Sır olarak saklanan ve ağlamanın nedeni ise ayrılık derdi ve kavuşma arzusudur. Gözyaşının rengi için gül-renk, la‘l-gûn, ciğer-gûn, la‘l-fâm ifadeleri kullanılmıştır.

Gözyaşı, âşğın sakladığı aşkını açığa çıkaran bir gammazdır.

Gerçi hâlimni Nevâyî yaşurup

‘Işk anga eşkni gammâz iylep (G. 66/7)

“Nevâyî halini saklasa da aşk onun için gözyaşını sırrını meydana çıkarıcı yapmıştır.

Âşığın gözyaşı o kadar çoktur ki gökyüzünün kırmızı olmasına neden olmuştur. Ayrılık dağında âşığa değen tüm taşlar kırmızıya boyanmıştır, âşığın gözyaşının bir damlası bile denizi kırmızı renge dönüştürmüştür.

Tutmamış rengin bulut kökni ki 'âlemni tutup

'Aks kök mir'âtıga salgan sirişkim kanıdur (G. 140/3)

“Göğü renkli bir bulut kaplamamıştır, âlemi tutup gök aynasına yansıtan gözyaşımın kanıdır.”

Âşığın gözyaşlarının lal renginde olmasının sebebi, sevgilinin lal renkli dudağından ayrı düşmesidir.

Hecr tagıda lebi hecridin aksa kan yaşım

La'1 olur gûyâ boyalsa her taraf kanınga taş (G. 267/3)

“Dudağından ayrıldığı için ayrılık dağında kan yaşım aksa, kanıma boyanan her taraftaki taşlar lal gibi olur.”

Sevgilinin dudağından ayrı düşen âşığın gözyaşları lal renginde almaktadır. Bu gözyaşlarının bir damlası, yüz denizi lal renge boyayacak güçtedir.

Leblering hecrinde giryân közlerimning kanları

Katre'î ger tamsa yüz deryânı iyer la'1-gûn (G. 461/5)

“Dudaklarının ayrılığında ağlayan gözlerimin kanlarının bir damlası yüz denizi lal renge dönüştürür.”

Ağlayan âşığın üstündeki kıyafet, kanlı gözlaşlarından gül renge dönüşmüştür ve sıkıldığında kıyafetten kan damlamaktadır.

Dime gül-gûndur libâsım kim sirişkim kanıdın

Reng tutmuş kan akar sıksang tutup her yanıdın (G. 483/1)

“Elbiseme gül renklidir deme, elbisem gözyaşımın kanından renk tutmuştur ve tutup sıksan her yerinden kan akar.”

Gözyaşındaki tuz nedeniyle âşığın ağlaması acı acı olarak nitelendirilmiştir. Diğer beyitlerde olduğu gibi bu beyitte de ağlamanın nedeni sevgilinin lal dudağıdır. Dudak genellikle tatlı olarak nitelendirilirken dudağın hayali nedeniyle ağlayan âşığın gözyaşları tuzludur ve acı acı ağlamaktadır.

Açıg açıg yıglamay n'iyley iki la'ling üçün

Kim hayâli saldı közler eşk-i galtânda tuz (G. 223/7)

“İki lal dudağın için acı acı ağlamayıp da ne yapayım? Onun hayali gözlerin yuvarlanan yaşlarına tuz göndermiştir.”

3.3.3.6.2. Gözyaşı İle İlgili Tasavvurlar

3.3.3.6.2.1. İnci, Lal, Sim

Gözyaşının rendinden dolayı âşığın gözyaşları inci, lal ve gümüşe benzetilmiştir. Âşık bu değerli taşları hediye olarak sevgiliye sunmaktadır. Gözün hazineye benzetildiği beyitte göz hazinesiden âşığın eteğine cevher gibi dolan gözyaşlarını, kuçak kuçak sevgili karşısında saçmaktadır.

İtek itek güher allıngda saçsam irmes 'ayb

Ki köz hızânesidin dem-be-dem tolar itekim (G. 435/3)

“Karşında kucak kucak cevher saçsam buna şaşılmaz çünkü göz hazinesinden her zaman eteğim dolar.”

Saçı, düğünlerde davetlilerin gönderdiği hediyedir. Pek eski zamanlarda para, buğday gibi şeylere münhasır olan bu hediyeler gelinin başından saçılırken, sonraları her türlü düğün hediyesidir (Onay, 1996: 419). Şair, gözyaşlarını bir saçı gibi sevgilinin başına dökmektedir. Gözyaşı, âşığın en büyük nakitlerinden biridir. Âşık, gözyaşlarının hepsini saçarsa ne yapacağını düşünmektedir.

N'itkey min-i hevâyî eger eşk dürlerin

Saçsam barın bulut kibi dil-dâr başıga (G. 557/2)

“Arzu dolu olan ben, gözyaşı incilerinin tümünü sevgilinin başına bulut gibi saçarsam ne yapayım?”

Dest-aviz, ufak hediye demektir. Âşık, birer lal parçası gibi olan gözyaşlarını kirpiklerine bağlayıp sevgilinin dudakları için hediye olarak sunmaktadır. Sevgilinin lal dudaklarına sunulacak en iyi hediye, âşığın akıttığı lal renkli gözyaşlarıdır.

Kör ki her kirpik uçığa bağlaban bir pâre la'l

Kiltürüptür leblering allıda dest-âviz köz (G. 212/5)

“Göz, her kirpik ucuna bir parça lal bağlayıp dudaklarının karşısına hediye getirmiştir.”

İy Nevâyî serv yanglıg dûd-ı âh u sîm-i eşk

Ni asıg çun kilmedi ol serv-i sîmîn-berga rahm (G. 454/7)

“Ey Nevâyî, o gümüş gerdanlı servi merhamete getirmeyen serv gibi ah dumanı ve gümüş gibi gözyaşlarının faydası yoktur.”

3.3.3.6.2.2. Yıldız

Beyitlerde âşığın gözyaşının rengi ve şekli bakımından en çok benzetildiği unsurlardan biri yıldız olmuştur. Gözyaşının yıldızla benzetilmesinde âşığın ağlamasının geceleri artması etkili olmuştur. Karanlık gecede yıldızların daha iyi görüldüğü gibi ayrılık gecesinde âşık daha fazla ağlamaktadır.

Hicrân küni yaşımning köprek bolur zuhûrı

Hoşrak körünür encüm çun tün bolur karangu (G. 542/3)

“Yıldızların gece karanlık olduğunda daha güzel görüldüğü gibi ayrılık günü gözyaşım daha fazla ortaya çıkar.

Âşığın gözlerinden süzülen yaşlar birer yıldız gibidir. Gece yolunu kaybeden bir kişi yıldızlara bakarak yönünü belirleyebildiği gibi âşığın gözyaşlarına bakanlar da ayrılık yolunu bulabilirler.

Fehm iter-min eşkdin hicrân tarîkin iyle kim

Kiçe azgan tapsa yol hâlini yulduzdın haber (G. 170/4)

“Gece kaybolan kişinin yolun durumunu yıldızdan haber aldığı gibi gözyaşından ayrılık yolunun haberinin alındığını düşünürüm.”

Çerh ile âşîğın karşılaştırıldığı beyitte başı dönen âşîğın birer yıldız gibi akıttığı gözyaşlarını görüp hem onun kadar dönemediği hem de yıldızları daha az olduğu için âşiktan utanmıştır. Âşîğın gözyaşları şihab-asa olarak nitelendirilmiştir. Âşîğın hem başı döndüğü hem de gözyaşları aktığı için bu gözyaşları birer kayan yıldız gibi düşmektedir.

Çerh min ser-geşte yaşıdın hacil oldı ki köp

Encüm-i eşkim şihâb-âsâ yügürdi bu kiçe (G. 568/7)

“Gözyaşımın yıldızları, kayan yıldızlar gibi bu gece koşturmuşlardır; felek, başı dönen benim yaşımın çokluğundan utanmıştır.”

3.3.3.6.2.3. Deniz

Âşîğın dertleri o kadar çoktur ki bu dertleri yazacak n uygun yer, felek defteridir. Gözyaşı, dertlerin dışı vurumudur. Felek defterine sığacak kadar çok deri olan şair, bu dertler için ağladığında ise dertlerini yazdığı felek defteri nemlenmiştir. Şairin dertlerinin çokluğu ölçüsünde gözyaşları da çoktur.

Yahşı irdi safha-i eflâk derdim yazgalı

Bahr-i eşkim mevcidin barın nem itting ‘âkibet (G. 76/2)

“Felek sayfası derdimi yazmak için iyiydi ama gözyaşımın denizinin dalgasından sonunda onu nemlendirdin.”

Beyitte âşîğın döktüğü kanlı gözyaşlarından oluşan bir deniz tasavvur edilmiştir. Şair, bir kişiye bu kandan geç dese, bu kişi şaşkınlık içinde kalacağı kadar şairin çevresinde kandan bir deniz oluşmuştur.

Gamıda kan yaşım ol nev‘ bahrdür ki kişi

Kalur tahayyür ara dimesem ki kandın kiç (G. 101/3)

“Derdinden kanlı gözyaşım, kandan geç dediğim kişinin şaşırıp kalacağı gibi bir deniz olmuştur.”

Ağlayan gözlerdeki su ağlamakla azalmaz. Gözyaşı, iki arıktan akarak bitmeyecek kadar geniş bir denizdir.

Yıglamak kem kılmadı bu dide-i giryânda su

İkki arığ ayrılıp ni öksügey ‘ummânda su (G. 535/1)

“Ağlayan gözlerdeki su ağlamakla azalmadı (çünkü) denizden iki arık ayrılrsa denizden ne eksilir?”

3.3.3.6.2.4. Tıfl

Gözlerden yavaş yavaş süzülen gözyaşları, emekleyen bir yaşındaki bebek olarak tasavvur edilmiştir. Gözlerden aşağıya doğru akan yaşlar, toprağa dökülmektedir.

Her zamân közdin yaşım imgeklegen bir yaş dik

Meyl iter tofrakka veh öltürgüsü bu imgekim (G. 426/3)

“Her zaman gözden akan gözyaşlarım emekleyen bir yaşlı (bebek) gibidir, eyvah ki bu emeğim toprağa doğru gidip ölecek gibidir.”

3.3.3.6.2.5. Jale, Yağmur, Sel

Gözyaşı, şekil ve renk olarak çiy damlası olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda gözyaşı; geceyi aydınlatan bir inci ve uğursuzluk yıldızıdır.

Dime eşkim jâlesin gam şâmı dürr-i şeb-çerâğ

Kim irür ‘ayn-ı melâletdin nuhûset ahteri (G. 621/3)

“Gözyaşımın çiy tanesi deme, gam akşamı geceyi aydınlata incidir; o sıkıntı gözünden uğursuzluk yıldızıdır.”

Yağın, yağmur demektir. Âşığın kanlı gözyaşlarının yağmur gibi yağdığı bahçelerde mor renkli olan zambak, lale renkli; ağaçlar, kırmızı söğüt ağacı gibi olmuştur.

Zambak anda lâle-gûn bütkey şecerler sürh bîd

Her çemenga birse su kanlıg sirişkim yağını (G. 612/5)

“Kanlı gözyaşımın yağmuru, her bahçeye su verse; orada zambak, lale renkli ve ağaçlar, kırmızı söğüt ağacı olarak çıkar.”

Âşığın gözünden akan yaşlar sel oluşturacak kadar çoktur. Sel suları, aktığı yerde hiçbir şey bırakmaz. Âşığın bulunduğu yerdeki tüm taşları, gözyaşlarının seli götürmüştür. Aşk acısıyla kendine zarar vermek isteyen âşık, bulunduğu yerde göğsüne vurmak için taş bulamaz.

Sirişkim seyli her yan iyle sürdi

Ki tapman köksüme urmak için taş (G. 273/3)

“Gözyaşımın seli her yanı öylesine sürmüştür ki göğsüme vurmak için taş bulamam.”

3.3.3.6.2.6. Tane

Tane, kuşları tuzağa çekmek için kullanılan bitkilerin tohumlarıdır. Âşığın gözyaşları, ayrılık kuşlarını çeken bir tane olarak tasavvur edilmiştir.

Dâne-i eşkimge kim râm oldı hicrân kuşları

İy köngül bir kün figâningdın anı ürkütmeding (G. 366/5)

“Ey gönül, ayrılık kuşları gözyaşımın tanelerine tutuldu; bir gün feryadından onu ürkütmedin.”

3.3.3.7. Kirpik

3.3.3.7.1. Kirpikle İlgili Genel Özellikler ve Tasavvurlar

Divanda kirpikle ilgili şekli ve rengi bakımından çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Âşığın kirpiği şekil bakımından saban, iğne, dil ve şişe benzetilmiştir. Renk bakımından ise kalem olarak tasavvur edilmiştir.

Sevgi ve vefanın bir bitki olarak tasavvur edildiği beyitte âşık, sevgi ve vefa için büyük bir emek harcamıştır. Sevgi ve vefanın yetişmesi için gözyaşlarını tohum gibi toprağa saçıp kirpiklerinin sabanıyla toprağı sürmüş de bu bitkiler yetişmemiştir.

Tapmadım bir niçe kim mihr ü vefâ tofragıda

Dâne saçtım eşkdin kirpik bile iylep şiyâr (G. 141/4)

“Gözyaşlarından tohum saçıp kirpiklerimle sürdüm ama toprağında biraz olsun sevgi ve vefa bulamadım.”

Âşık, gözlerini sevgilinin atı için birer nal yapmak istemektedir. Kirpikler ise, nalların atın ayağına çakılması için kullanılacak şişler olarak tasavvur edilmiştir.

Közni semendi na' liga koyganda kâşki

Anda tikerge iylese kirpiklerimni şiş (G. 265/4)

“Keşke gözü atının nalına koyup onu çakmak için kirpiklerimi şiş yapsa.”

Sevgilinin işlediği mendilde âşık, kirpiklerinin iğne ve canının ise iplik olarak kullanılmasını istemektedir. Bu sayede en çok kullanılan eşyalardan bir olan mendili sevgili her kullandığında aklına âşık gelecektir.

Yağlıgın iy kim tiker-sin iğne müjgânımnı kıl

Nakş iterde târı anıng rişte-i cânımnı kıl (G. 386/1)

“Mendilini dikersen kirpiklerimi iğne olarak kullan, nakış işlemek istersen canımı ip olarak kullan.”

Aşağıdaki beyitte; gazelin bir önceki beytiyle bağlantılı olarak şair, fenâ ehlinin toprağının şerhinin yazılması için gözbebeği; mürekkep, kirpikleri kalem, göz perdesi ise kâğıt olmuştur.

Midâd itken karagımnı kılıban kirpikim hâme

Közümnüing perdesidin özge kâğıdka sevâd itme (G. 551/5)

“Gözbebeğimi mürekkep ve kirpiğimden kalem yapıp (onu) gözümün perdesinden başka kâğıda yazı yazma.”

3.3.3.8. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine)

3.3.3.8.1. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine) İle İlgili Genel Özellikler

Âşığın göğsü sevgilinin kirpik oklarıyla doludur. Yaralarla dolu olan âşığın göğsü çâk ve yüz pâre olarak nitelendirilmiştir. Âşığın göğsü; gönül ateşi nedeniyle kızgın (hararetle), hurkat (yanık) ve otlug olarak nitelendirilmesidir.

Okı yaralarını köksüm içre asrar-min

Ki her biri irür ol şûhdın nişâne manga (G. 17/2)

“Herbiri o güzelden hatıra olan okun yaralarını göğsüm içinde saklarım.”

Âşığın bağrını yaralayan unsurlardan biri de ayrılık oklarıdır. Âşık nefes aldıkça bu yaraların açtığı delikten canının çıkmasından korkmaktadır.

Vây ki bağrım yana hecr okıdın yaradur

Her nefes ol yaradın cân özidin baradur (G. 152/1)

“Yine ayrılık okundan yara içinde olan bağrımdan her nefeste o yaradan can kendinden geçer.”

Şairin göğüs evinde yanan aş ateşi, o kadar kuvvetlidir ki şair gömleği açmakla bu ateşin dumanından kurtulamaz. Göğsünü yarıp bu duman için göğüs evine bir pencere yapmalıdır.

İy Nevâyî ‘ışk otınınng şu‘lesin çıksun diseng

Köngleking çâki ni asıg kökrekingni çâk kıl (G. 400/7)

“Ey Nevâyî, aşk ateşinin alevi çıksın diye gömleğini parçalaman fayda etmez, göğsünü parçalaman gerekir.”

Şair, zayıflığının nedeni olarak ateşli bağrının yanıklığını görmektedir.

Cismdin sorsam ki bu za‘fingga ni irdi sebab

Dir anga boldı sebab otlug bagırınng hurkatı (G. 627/2)

“Bu zayıflığın sebebi ne diye cisme sorsan, ona ateşli bağrın yanıklığı sebep oldu der.”

Âşığın gönlünün yanmasına sebep olan sevgilinin ateşli dudağıdır. Âşığın yanan gönlünün sıcaklığı bağrına yansımaktadır. Bu nedenle bağır, kızık olarak nitelendirilmiştir.

Âteşin la‘ling otı iyledi könglümni ısıg

Boldı bagrım dagı könglüm ısıgı birle kızık (G. 309/1)

“Ateşli dudağının ateşi gönlümü yaktı, bağrım da gönlümün ateşiyle hararetlenmiştir.

3.3.3.8.2. Göğüs (Köküs, Kökrek, Bağır, Sine) İle İlgili Tasavvurlar

3.3.3.8.2.1. Ev

Can ve gönlün mekânı olan göğüs bir ev olarak tasavvur edilmiştir. Ayrılık nedeniyle kendi hallerine ağlayan can ve gönül, göğüs evini yas evine çevirmiştir.

Cân u kõnglüm her biri yıglarlar öz ahvâliga

Gûyiyâ köksüm öyin mâtem-serâ kıldı firâk (G. 330/4)

“Can ve gönlümün her biri kendi haline ağlarlar, sanki ayrılık göğüs evimi matem evine çevirmiştir.”

3.3.3.8.2.2. Sandık

Âşığın aşk dolu yaralı göğsü, her yeri demir çivilerle kapatılmış inci dolu bir sandığa benzetilmiştir. Aşk, inci; yaralar ise demir çivilerdir.

Dür tola sandûk dir her yan timür gül-mîh ile

Körgeñ il ‘ışkıñg tola köksümde her yan dâgını (G. 612/2)

“Aşkınla dolu göğsümün her yerinde yaraları görenler, her yanında demir çivi bulunan inci dolu sandık der.”

3.3.3.8.2.3. Dağ, Deşt

Âşığın gönlünün bulunduğu göğüs, gam dağı olarak tasavvur edilmiştir. Ferhat’ın dağı delmesine telmih yapılan beyitte Ferhat’ın dağı deldiği gibi Nevâyî tırnağıyla göğsünü tırmalayıp yaralamaktadır.

Nevâyî dige-sin gam tağı kazmış tîşe-i Ferhad

Körüp köksümdeki tırnag ile kılğan hırâşımını (G. 629/1)

“Nevâyî, göğsümdeki tırnak ile yaptığım yaraları görüp Ferhat’ın baltası gam dağı kazmış de.”

Âşığın bağındaki yaralar laleye benzetilmiş ve lale gibi yaralarla dolu olan bağı ise gam çölü olarak tasavvur edilmiştir. Laleye benzeyen bu yaraların sebebi ise aşk ateşidir.

Her bağır pergâlesi gam deştining bir lâlesi

Lîk bolgan ‘ışk otıdın dâg her pergâlesi (G. 631/1)

“Bağın her parçası gam çölünün bir lalesi gibidir ancak onun her parçası aşk ateşinden yaralıdır.”

3.3.3.8.2.4. Azık

Beyitlerde âşîğın bağıyla ilgili en sık karşımıza çıkan tasavvur, bağıın sevgilinin mahallesinin itlerine azık olmasıdır. Âşık ise bu durum için rıza göstermektedir. Âşîğın bağıının çok fazla parçalandığını belirtmek için yüz sayısı kullanılmıştır. Bağıın parçalanma nedeni ise, âşîğın sevgilinin köpeklerine azık olmasını istemesidir.

Bagrı vü köngli Nevâyîning nidin yüz pâredür

İtleringge tu‘me iyelerde hemânâ togramış (G. 282/7)

“Nevâyî’nin bağı ve gönlü neden yüz parçadır sanki itlerine azık etmek için doğramıştır.”

Beyitlerde âşîğın bağıyla ilgili en çok zikredilen özelliklerden biri de bağıın sevgilinin mahallesindeki itler için azık olmasıdır. Âşîğın bağıını itin daha kolay parçalayabilmesi için âşık, ayrılık kılıcından yardım beklemektedir.

İy hecr tîgi sin dağı kismekde kıl meded

Ol kûy itige üzgeli bağıınga urşa tiş (G. 265/5)

“Ey ayrılık kılıcı, bağııma dişini geçirince parçalayabilsin diye o mahallenin itine kesmek için yardım et.”

3.3.3.8.2.5. Kebap

Âşîğın yanık bağı, kebab olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, itlerin ona yaklaşmaması için tuzlu gözyaşlarını dökse de faydası yoktur çünkü kebab tuzlu olsa bile itler bunu yemekten kaçmaz.

Köyük bağıır üze şûr-âbe tökme köp iy köz

Ki kaçmagay iti şûr olsa bu kebâb asru (G. 540/3)

“Ey göz, yanık bağıır üstüne çok gözyaşı dökme çünkü bu kebab çok tuzlu olsa bile iti ondan kaçmaz.”

3.3.3.8.2.6. Lale

Nevâyî’nin yaralarla dolu bağı, lale gibi parça parça olan kanlı bir eteğe benzetilmiştir ve bağırdaki bu yaraları gizlemenin imkânı yoktur.

Nevâyî iyley alır mu nihân bagır tügenin

Ki lâle yanglıg açar pâre pâre kanlıg itek (G.343/7)

“Nevâyî, lale gibi parça parça kanlı etek gibi açan bağrındaki yaraları saklayabilir mi?”

3.3.3.9. Boy

3.3.3.9.1. Boyla İlgili Genel Özellikler

Âşığın boyu gam yükünün ağırlığından dolayı ham, igme kad ve nigûn (ters dönmüş) olarak nitelendirilmiştir. Ferhat’ın Bî-sütûn dağına delmek için çabasına telmih yapılan beyitte gam yükünün altında kalan âşık, Ferhat’a benzetilmiştir.

Gam yüki astında kaddim boldı ham imkânı yok

Bî-sütûnning astıda tüz asramak Ferhâd kad (G. 126/3)

“Gam yükü altında boyum büküldü, Bî-sütûn dağına altında Ferhat’ın boyunun düz kalmasına imkân yoktur.”

Sevgilinin karşısında eğilip yeri öpen âşık, bu haliyle sevgili karşısında namaz kılan biri olarak tasavvur edilmiştir. Bu eğilmiş boyu ise igme kad olarak nitelendirilmiştir. Eğilmiş boy, rükû; yer öpmek ise secdedir.

Kaşingda igme kad birle yir öptüm

Hayâl it ol rükû‘um bu sücûdum (G. 418/4)

“Karşında eğilmiş boy ile yer öptüm, o rükû ve bu secdemini nasıl olduğunu düşün.”

Gam yükünden dolayı boyu eğilen âşık, sevgilinin yolunun toprağında kendisi gibi başka canlar da bulmaktadır. Nigûn; baş aşağı olmuş, tersine dönmüş anlamındadır. Helak edici gam yükü, âşığın boyunu başı yere degecek şekilde büküştür.

Gam imes çun hâk-i râhındın tapar-min cân ilin

Gerçi mühlik gam yüki kaddimni iyleptür nigûn (G. 461/2)

“Yolunun toprağından başkalarının canını bulmam gam değildir ama helak edici gam yükü boyumu ters çevirdi.”

3.3.3.9.1. Boyla İlgili Tasavvurlar

3.3.3.9.1.1. Dal, Zal

Âşığın aşk yüküyle eğilmiş boyu dal (ﺩ) ve zal (ﺯ) harflerine benzetilmiştir. Güneş gibi sevgilinin ayağına eğilmiş olan âşık, bu haliyle dal harfi olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte dâl, delil anlamına da kullanılmıştır. Dâl gibi bel, âşıklığın delilidir.

Kadni ol hurşîd ayagında eger dal itke-min

Cilvesiga zülf yanglıg özni pâ-mâl itke-min (G. 495/1)

“Boyu ol güneş ayağında dal gibi yapacaksam, görünmesi için de saç gibi kendimi ayakaltı yapayım”

Âşığın boyu, dal gibi eğilmiştir. Âşığa atılan taşlar, âşığın dal harfi gibi olan boyun üstüne koyulmuş nokta gibidir. Dalın üstündeki nokta ile zal harfi oluşmuştur.

Belâ taşı ham olgan kaddim astıdın yırak kitmes

Bi- ‘aynih nokta yanglıg kim tüşer yazganda zâl üzre (G. 579/2)

“Bela taşı eğilen boyun altından uzağa gitmez, o zal yazarken onun üstüne düşen nokta gibidir.”

3.3.3.9.1.2. Yay

Âşığın eğilmiş boyunun benzetildiği bir diğer unsur ise yaydır. Sevgili ok gibi kirpik ve yay gibi kaşına denk, âşığın ok gibi âhı ve yay gibi boyu vardır.

Ni bilgey kirpik ü kaşing gamın bir şestiga magrûr

Ki bilgey bir mining dik âhı nâvek kaddi ya bolgan (G. 512/3)

“Bir yüksükle gururlanan (kişi) kirpik ve kaşının gamını nerden bilecek, onu benim gibi âhı ok ve boyu yay olan birini bilecektir.”

3.3.3.10. Vücutla İlgili Diğer Unsurlar (Damar, Kan, El, Parmak)

Âşığın vücuduyla ilgili beyitlerde bahsedilen diğer unsurlar ise kemik, damar, kan, el ve parmak olmuştur. Âşığın damarı, sevgilinin saçları gibi âşığı katletmeye çalışan yılan gibidir.

Zülfî hicrânında mundak ki tenim her sarı sançar

Reglerim cism ara katlimga meger niçe yılandur (G. 204/3)

“Saçının ayrılığında vücudumdaki damarlarım birer yılan gibi beni öldürmek için bedenimin her tarafını sokar.”

Damarın benzetildiği bir diğer unsur ise ip olmuştur. Âşığın parçalanmış göğsünden damarlar ip gibi sarkmaktadır. Yaralarından terazi ve damarlarından bu teraziye ip yapan âşık, iplerin bir ucuna dert ve bir ucuna belayı koymuştur.

Reglerdin ip takar-min köksümde dâglardın

Derd ü belâ çikerge ‘ışk iylese terâzû (G. 542/4)

“Âşk, dert ve bela çekmesi için yaralardan terazi yaparsa damarlarımdan ona ip yapıp takarım.”

Âşığın zayıf bedeninde kemikler belirmiştir. Âşığın kaburgaları, şekli nedeniyle diş olarak tasavvur edilmiştir. Bu kemikler gönül evinin örten çatının parçaları gibidir.

Zâr cismimde süngük kim bilgürür dendânesi

Güyyîâ könglüm öyining ferşiga dendânedür (G. 177/6)

“Yaralı bedenimde beliren kemikler diş gibidir, sanki gönül evimin örtüsü için dişlerdir.

Âşığın kemikleri sıklıkla sevgilinin mahallesinin köpekleriyle birlikte anılmıştır. Köpekler âşığın kemikleri yalamakta, yemekte, ağzıyla sevgilinin mahallesinde taşımaktadır.

Süngeklerni tenimdin bir bir ayırdı gam-ı hecring

Mahaldür itleringni iyilesem külbem ara mihmân (G. 473/5)

“Ayrılığının derdi, kemiklerimi vücudumdan bir bir ayırdı, köpeklerimi kulübemde misafir etsem uygun olur.”

Âşığın kanı, beyitlerde kanım boynuna ve kanına girmek gibi deyimler içinde zikredilmiştir. Âşığın kanı renk olarak gül yaprağına benzetilmiştir.

Katre su içre digey kim berg-i gülning ‘aksidür

Katre kanım rengini kim körse ol peykân ara (G. 21/4)

“O okun ucunda bir damla kanımın rengini kim görse bir damla su içinde gül yaprağının aksine benziyor, der.”

Âşık, yaralarının çokluğu ve bu yaralardan akan kanları nedeniyle ölecek duruma gelmiştir. Kaybettiği kan nedeniyle âşığın hareketsiz kalmasından onun öldüğünü sanan köpekler ise kanlarını yalayıp kemiklerini kemirmektedir.

Zahm köptin min ölüm hâli vü ölgen sagınıp

İt yalap kanım süngeklerni kömürdi bu kiçe (G. 568/5)

“Yaranın çokluğundan ben ölecek gibiydim, bu gece beni öldü sanan köpek kanımı yalayıp kemiklerimi kemirmiştir.”

Âşığın parmağı ve ayağından bahsedilen birer beyit bulunmaktadır.

Tutkalı şirin-lebing şâh-ı şekerdür barmağım

Bes ki sormakdın anı ayrılgu dikdür tırnağım (G. 416/1)

“Şirin dudağını tuttuğumdan beri parmağım şeker dalıdır, onu çok emmekten tırnağım ayrılmış gibidir.

Ger Nevâyî hecr deştidin öte almas ni tang

Yol yürüy almas kefi gam taşıdın efgâr üçün (G. 508/7)

“Eğer Nevâyî gam çölünü geçemezse buna şaşılmaz çünkü gam taşıyandan ayakları yaralandığından yol yürüyemez.”

3.3.4. Maddi ve Manevi Haller

3.3.4.1. Âh

3.3.4.1.1. Genel Olarak Âh

Âh; üzüntü, azap, hüznün, ızdırıp hâlinin kelime olup ağızdan çıkmasıdır. Âh; geceyi bile karartan bir duman çıkarır, vahşet-efzâ /korku arttırıcı olarak nitelendirilir, âşık ah edişiyle etrafa ateş saçar, önüne geleni sürükleyen bir fırtınadır, hedefi sevgiliye ulaşmak olduğu için bir ok gibidir, felekleri aşar, sevgilinin güzellik şahı olduğunun ispatı olan bir bayraktır.

Gam gecesinin karanlık olmasının nedeninin âşığın âhından çıkan dumanın çokluğuna bağlanan beyitte, duman gam gecesinin korkutuculuğu arttırmıştır.

Gam tüni irmes ki âhımdın karangudur sipih

Bu kühen deyr içre bî-had vahşet-efzâ boldı dūd (G. 122/4)

“Gam gecesini değildir, felek âhım nedeniyle kararmıştır; duman, bu eski dünya içinde sonsuz bir korku çoğaltan olmuştur.”

Âşığın âhından çıkan duman, âşığın başına konan kuşu bile siyaha çevirmiştir.

Kuş bolur başınga kongaç dūd-ı âhımdın kara

Kör cünûn cezbin kim anda konya bolgay bende kuş (G. 259/5)

“Kuş, başıma konunca âhımın dumanından kararır; deliliğimin çekimini gör ki ona konan kuş esir olur.”

Şairin ateş gibi yanan gönlünden çıkan âh, âşığı boğazından ağzına kadar yaralamıştır. Bu yaralar nedeniyle âşığın feryatları iyi çıkmaz.

Otlug âhımdın boguz agzıngaça mecrûh irür

‘Ayb kılma iy köngül nâlemde fehm olsa hırâş (G. 272/3)

“Ateşli ahımdan boğazım ağzıma kadar yaralıdır; ey gönül, feryadımda bir tırmalayıcılık anlarsa ayıplama.”

Hava, âşığın gözyaşı ahından etkilenmiştir. Âşığın ateşli âhı, havanın sıcaklığını çok fazla arttırdığı için havada uçan kuşların kanatları yanmıştır.

‘İşk deştide uça almas yiridin hiç kuş

Perlerin bes kim hevâda otlug âhım çörgedi (G. 620/2)

“Aşk çölünde yerden hiçbir kuş uçamaz çünkü ateşli ahım onların havada kanatlarını yakmaya yetti.”

Gençlik, ilkbahar ve yaşlılık sonbahar olarak tasavvur edilmiştir. Soğuk rüzgârın ve sararmış yaprakların sonbaharın işareti olduğu gibi şairin soğuk ahı ve saman rengindeki yüzü yaşlılığın işaretidir.

Bu kim bahâr-ı hayâtım hazânga yüzlenmiş

İrür delîli savug âh u çihre-i kâhî (G. 671/6)

“Hayatımın baharı sonbahara yönelmiş, bunun işareti soğuk ahım ve saman rengi yüzümdür.”

3.3.4.1.2. Âhla İlgili Tasavvurlar

3.3.4.1.2.1. Yıldız, Felek

Âşığın âhının dumanıyla birlikte çıkan kıvılcımlar, bir gece içinde parlayan yıldız tasavvurunu oluşturmuştur. Âh dumanı, o kadar yoğundur ki katran karası olarak nitelendirilmiştir.

Şâm-ı gam âhım dûdudur ol dûd ara her yan şerer

Bilgil nuhûset encümi bu şâm-ı kîr-endûd ara (G. 23/3)

“Gam akşamı, ahımın dumanıdır; o dumanın içindeki kıvılcımlar, bu katran renkli gecenin uğursuzluk yıldızı olduğunu bil.”

Âşık; âhı, gözyaşı, feryadı ve koşmasıyla kendine bir dünya yaratmıştır. Âşığın ahı gökyüzü, gözyaşları yıldızlar, feryadı gök gürlemesi ve koşması şimşek olarak tasavvur edilmiştir.

Âh gerdûn eşk encüm nâle ra'd u pûye berk

Hilkâtimdin bir 'acâyib 'âlem itting 'âkıbet (G. 76/5)

“Ahım gökyüzü, gözyaşlarım yıldız, feryadım gök gürlemesi ve koşmam şimşektir; sonunda yaratılışımdan değişik bir âlem yarattın.”

3.3.4.1.2.2. Sarsar, Fırtına, Bulut

Sarsar, şiddetli rüzgâr anlamındadır. Âşığın ahı, önüne geleni götürdüğü için sarsar olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, kendine gözyaşını ve âhını tut diyenlere sel ve rüzgârı tutmanın imkânsızlığından bahsetmiştir. Bunların tutulmasını isteyenlere ise Allah Allah diyerek şaşkınlığını bildirmektedir.

Zabt kıl dir-sin közüng yaşı vü könglüng âhını

Allâh Allâh kim kılıptur sarsar u tûfânı zabt (G. 294/2)

“Gözyaşını ve gönül ahını tut dersin, Allah Allah rüzgârı ve seli kim tutabilir?”

Sevgilinin yüzünün ateşinin etkisiyle çıkan âşığın âhının dumanı, bir bulut gibi çıkmıştır. Bu bulut, dert seli ve bela şimşeğinin nedenidir.

Çihreng otudın bulut dik dūd-ı âhim çıktı lîk

Ol bulut seyl-âb-ı derd ü berk-i âfet kiltürür (G. 178/4)

“Yüzünün ateşinden ahımın dumanı bulut gibi çıktı ama o bulut, dert seli ve felaket şimşeği getirir.”

Kuyun, fırtına anlamındadır. Şairin âhından çıkan fırtına, girdablar oluşturur. Şair dışında aşk çölünde olan kişi Mecnûn’dur. Şair gibi âh fırtınaları çıkaramayan Mecnûn, bu duruma şaşırmıştır.

‘Işk deştide yügürtür-min kuyunlar âhdın

Körgeli bu turfeni Mecnûn-ı hayrân kaydadur (G. 179/2)

“Aşk çölünde âhdan fırtınalar yürütürüm, bu tuhaflığı gören şaşkın Mecnûn nerededir?”

3.3.4.1.2.3. Kus, Nefir

Âşığın âh ve feryatlarının benzetildiği bir diğer unsurlar da kös ve nefir olmuştur. “Hükümdarlık alametlerinden olan kös savaşta ordunun hareketini düzenler, savaş alanında askeri coşturur, düşmanları top gürültüsünü andıran sesiyle yıldırır ve ürkütürdü” (Sanal: 2002, 270). “Eskiden bir şehrin düşman saldırısına uğrayacağı anlaşıldığı zaman halk nefir çalınarak uyarılır, erkekler savaşa çağrılır” (Karakaya: 2006, 525). Dertli âşıkların figanları ve âhları kös ve nefir sanan güzellerin şahı olan sevgili, bu seslerin ülkesine açılmış bir savaşın varlığı olduğunu düşünmüş ve keşif için atlanmıştır.

Ehl-i derd âh u figânidur imes kûs u nefir

Seyr üçün ol hûblar şâhı kaçan kim atlanur (G. 244/2)

“Dertlilerin âhları ve feryatları davul ve boru değildir, keşfe çıkmak için o güzeller şahı neden atlanır?”

3.3.4.1.2.4. Ok

Âşığın ağzından çıkan âhlar, gökyüzüne yükselir. Bu gökyüzüne doğru atılmış bir ok tasavvuru oluşturur. Âhın oka benzetildiği beyitlerde sevgilinin ok gibi boyundan da zikredilir. Gönül bağındaki âh okları, sevgilinin boyundan ayrı kaldığı için gam meyvesi veren bir fidan olmuşlardır.

Köngül bâgıda âhım okları kadding firâkıldın

Ber-i gam birgeli her kaysı bir ra'nâ nihâl olmuş (G. 271/6)

“Âhımın okları, gönül bağında boyunun ayrılığından gam meyvesi vereli, herhangi bir güzel fidanı gibi olmuştur.

3.3.4.1.2.5. Ateş, Duman

Âşığın âhı, sevgiliye ulaşamasa da en yüksek nokta olan gök çatısına kadar ulaşır. Âşığın âhı ateşten bir sütun halinde gök çatısına ulaşmış ve o çatıyı tutuşturmuştur.

İy ki körmey-sin Nevâyi âhı otı hey'etin

Bir sûtûn dik şu'le kök sakfıgaça körgil tutaş (G. 278/7)

“Bir sütun gibi ateş, gök çatısını tutuşturmuştur sen (hâlâ) Nevâyî âhının ateşini görmüyorsan eyvah olsun.”

Şairin gönlünün yandığının işareti ağzından çıkan ah dumanlarıdır. Her ne kadar şair, bu ateşi saklamak iste se de duman gönlün yandığını açığa çıkarmıştır.

Tîre âhım ilge zâhir kıldı könglüm köymekin

Gerçi ot yaşursa anı âşkâr iyer tütûn (G. 462/4)

“Ateş saklansa dumanının onu açığa çıkardığı gibi gönlümün yandığını kara ahım başkalarına anlattı.”

Âşığın iki kötü dediği unsurlar, gözyaşı seli ve âh dumanıdır. Yeryüzündeki gözyaşı seli ve göğe yükselen âh dumanı, yeri ve göğü görünmez hâle getirmiştir.

Yir ü kökni eşk ü âhım seyl ü dûdı kıldı güm

Nice renc ü mihnet ol ikki yamandın körge-min (G. 498/6)

“Yeri ve göğü gözyaşımın seli ve ahımın dumanı gözden kaybetmiştir, ben bu iki kötuden çok fazla eziyet ve sıkıntı görüyorum.”

3.3.4.1.2.6. Gird-âb

Gird-âb, suyun içinde olan halka şeklindeki çevrıntilerdir. Âşığın âhının dumanı, girdap şeklinde sevgilinin mahallesine ulaşmaktadır.

Dûd-ı âhımning kuyun dik pîç ile tâbın körüng

Tîre hecrim akşamının bahr-i gird-âbın körüng (G. 370/1)

“Ahımın dumanının mahallene kadar ulaşan kıvrımlarına bakın, karanlık ayrılığımın akşamının denizindeki girdaba bakın.”

3.3.4.1.2.7. Berk

Genellikle “otlug âh” olarak nitelendirilen âh, âşığın ağzından çıkarken bir ateş gibi kıvılcımlar saçar. Âhtan çıkan bu kıvılcımlar nedeniyle âh, şimşek olarak tasavvur edilmiştir.

Âşık öldüğü için onun cenazesine katılmak isteyenler sevgilinin mahallesine gelmişlerdir. Âşığın ölmeden önce derdinin çokluğundan çıkardığı âh ve gözyaşları, sel ve şimşeğe neden olmuştur. Sel suları ve şimşekler halkın, âşığın yanına ulaşmasına engel olmaktadır.

Min bu kün ölgeç anıng kûyige toldı halk kim

Eşk ü âhım seyl ü berkıdın güzer yoktur bu kün (G. 510/4)

“Ben bugün ölünce halk onun mahallesine doluştu ancak gözyaşımın seli ve ahımın şimşeğinden bugün (onlara) geçit yoktur.”

Âşığın âhı, sevgiliye ulaşamazken yükselerek gökyüzüne ulaşır. Âhla birlikte çıkan kıvılcımlar bir şimşek gibidir ve meleklerin kanatlarını yakmıştır.

Âhım otı uçkunın gerdûnga tartıp iy perî

Ol çakınlardın melek haylını her yan örteme (G. 580/4)

“Ey peri, âhımın ateşinin kıvılcıklarını gökyüzüne çekip, o şimşeklerle meleklerin her yanını yakma.”

3.3.4.1.2.8. Bayrak

Âşığın âhının ateşi güneşi bile geçmiştir. Feleğin şahı olan güneşi geçen ve sevgili için çekilen âşığın âhı, şahlığı güneşten alıp sevgiliye vermiştir. Böylece hükümdarlık alametlerin biri olan bayrağı sevgili için âşık çekmiştir. Bu bayrak, güzeller içinde sevgilinin şahlığının kabul işaretidir.

Ger âhim şu'lesi ötti kuyaşdın tang yok iy meh-veş

Sin ehl-i hüsn ara şehlik için çikken 'alemdür bu (G. 544/2)

“Ey ay yüzlü, eğer âhımın ateşi güneşi geçmişse buna şaşılmaz; bu senin güzeller içindeki şahlığın için çekilen bayraktır.

3.3.4.2. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle

3.3.4.2.1. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle İle İlgili Genel Özellikler

Acı ile bağırıp çağırma, inleme ve âh etme anlamalarında kullanılan feryat, figan, efgan ve nale ah ile benzer özellikler gösterir. Âşık, sevgiliye ulaşamasa da âhları ve iniltileri ona ulaşır.

Anda kim sin-sin yiter bî-şek figânım iy kuyaş

Min bara alman n'itey ol yirde kim efgân barur (G. 196/3)

“Ey güneş, nerede olursan ol şüphesiz feryadım oraya ulaşır; ben ulaşamam ama o yere feryadım ulaşır.”

Feryat ile ilgili beyitlerde en çok zikredilen özelliklerinden biri ise âşığın bunu yaparken bilinçli olmaması ve bunu kontrol edememesidir. Âşık, sevgiliyi gördüğü veya onu düşündüğü anda ansızın feryat eder.

Nâleni her niçe kim ildin nihân iyler köngül

Sini sağingaç yana bî-hod figân iyler köngül (G. 397/1)

“Gönül, feryadını her ne kadar başkalarından saklasa da seni düşününce yine kendinden geçerek feryat eder.”

Normal şartlarda, köpeklerin havlamalarından dolayı insanlar uyuyamazlar. Beyitte ise şairin feryatları köpeklerin seslerini bile bastırmakta ve köpekler

uyuyamamaktadır. Şair de köpeklerin her gece feryat etmesinin nedenini Nevâyî'nin feryatlarından uyuyamamalarına bağlar.

Kûyide itler figânı andın irkin her kiçe

Kim uyumaslar Nevâyî nâle vü efgânıdın (G. 480/7)

“Mahallendeki itlerinin her gece feryat etmesinin nedeni, acaba Nevâyî'nin feryat ve inlemelerinden dolayı uyuyamamaları mıdır?”

Âşığın âhi gibi feryadı da gökyüzüne ulaşır. Bu feryat, yaşlı olarak nitelendirilen gökyüzünü rahatsız edecek kadar kuvvetlidir. Gökyüzü feryatları duymamak için ay ve güneşi pamuk yaparak kulağını tıkamıştır.

İmes ay kün iki pâgundesin kök zâlî birkitmiş

Kulakka bes ki hecingde anı yalgıttı efgânım (G. 419/2)

“Onlar ay ve güneş değildir; yaşlı gök, belli ki ayrılık zamanında feryadımdan rahatsız olup bu iki pamuğu kulağına tıkamış.”

3.3.4.2.2. Feryâd, Figân, Efgân, Nâle İle İlgili Tasavvurlar

3.3.4.2.2.1. Gök Gürültüsü (Ra‘d)

Rad, gök gürültüsü anlamındadır. Bir mecnûn olan âşık, dağları mesken tutmuştur. Âşığın burada çektiği âhlar şimşek, feryatları ise gök gürültüsü olarak tasavvur edilmiştir.

Berk ile ra‘dçadur tag ile min mecnûnga

Kiçeler âh bile nâle-i pinhân sinsiz (G. 231/3)

“Dağdaki çılgın ben için sensiz geceler, âhım şimşek ve gizli feryatlarım gök gürültüsü gibidir.”

Âşığın ağlaması, feryatları ve ahıyla birlikte bir bahar yağmuru tasviri yapılmıştır. Gözyaşları, yağmur; feryatları gök gürültüsü ve nefesi ise şimşek olarak tasavvur edilmiştir.

Ni bahâr olgay ki nâlem ra‘d irür eşkim yağın

Berk dir körgeñ cihân içre demim ot salmagın (G. 522/1)

“Bu nasıl bir bahardır ki feryadım gök gürültüsü ve gözyaşım yağmurdur; dünya içine nefesimin ateş saldığını gören kişi, ona şimşek der.”

3.3.4.2.2.2. Sûr-ı Kıyâmet

Âşığın feryadının benzetildiği bir diğer unsur da kıyamet surudur. Helak edici olarak nitelendirilen feryat, bu özelliği nedeniyle sur olarak tasavvur edilmiştir.

İy Nevâyî derdlig nâ leng kılur ilni helâk

Aytkıl sûr-ı kıyâmet yoksa efgândur mu ol (G. 377/11)

“Ey Nevâyî, dertli feryadının halkı helak eder, onun kıyamet suru mu yoksa feryat mı olduğunu söyle.”

Âşığın âhı kıyamet ve feryadı sur olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın feryadı kıyametin başlatıcısı olan sur sesi kadar güçlüdür.

İy köngül birgey-sin ilge sûr nefhıdın haber

İylep âhingın kıyâmet çunki feryâd itke-sin (G. 509/4)

“Ey gönül, halka sur sesinden haber vereceksen; feryat ettiğin için âhından kıyamet ortaya çıkardın.”

3.3.4.2.2.3. Kuş Sesleri

Âşığın feryadı; bülbül, karga ve yarasa sesine benzetilmiştir. Bülbül sesine benzetilmesinde sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi etkili olmuştur. Sevgilinin güzelliği ile gülün, âşığın feryadıyla bülbül sesinin karşılaştırıldığı beyitte sevgili ve âşık daha üstün görülmüştür.

İy Nevâyî dime kim yok gülde dil-dârımça hüsn

Ayt kim bülbülde dağı mince efgân kaydudur (G. 179/7)

“Ey Nevâyî, gülde sevgilim kadar güzellik yok deme; bülbülde de benim kadar feryat yoktur de.”

Âşığın feryadının karga sesine benzetildiği beyitte bu feryatların sevgili için anlam ifade etmediği vurgulanmıştır.

Dem urma bu çemende Nevâyî ki bir güli

Bilmes zegân figânnı bülbül nevâsıdın (G. 528/7)

“Ey Nevâyi bu çemende konuşma, (bu çimenin) bir gülü bülbül sesini (dinlemekten) karganın feryadını bilmez.”

Âşığın âhı ve feryadı geceleri artar. Bu nedenle âşık geceleri dolaşan bir yarasa ve feryatları da yarasa sesi olarak tasavvur edilmiştir. Şeb-hîz geceleri iş gören anlamındadır.

Bu çemende dimengiz şeb-hîz kuşlar nâlesi

Kim irür ‘uşşâk-ı mahzûn âh ile feryâdı tün (G. 519/6)

“Bu bahçedekiler geceleri iş gören kuşların (yarasaların) feryadı değildir, hüznü âşıkların gece çıkardıkları âh ve feryadıdır.”

3.3.4.2.2.4. Kûs, Nakûs, Şarkı

Âşığın feryatları güç ve etkileyicilik bakımından kilise çanı, davul ve şarkı olarak tasavvur edilmiştir. Sevgiliyi kilise damında gören âşık, kilise çanı gibi feryat etmektedir.

Deyr tamı üze tâ kördüm anı

Nâle nâkûs kibi tartıp zâr (Trc.688/62)

“Kilise damı üzerinde onu görüp kilise çanı gibi feryat ettim.”

Kus, savaşlarda çalınan büyük davula verilen isimdir. Âşığın feryadı, gece ve gündüz çalınan bir savaş davulu gibidir. Âşık, sevgiliye bir anlamda savaş ilan etmesine rağmen ona ulaşacak güçte bile değildir. Kendi ulaşamasa da feryadının ulaşmasını arzular.

Ol ki kûsi ünidin şâm u seher efgânım

Anga yitmes-min anga yitmek imes imkânım (G. 414/1)

“Gece ve gündüz feryadım davul sesi gibidir; ben ona ulaşamam, ona ulaşmaya imkânım da yoktur.”

Kan yutmak, eziyetlere katlanmak anlamındadır. Âşığın ayrılıktan dolayı kan yutması bir şarap, âşığın feryatları ise bir şarkı olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, ayrılık nedeniyle şarabın kan ve feryadın şarkı olduğu bir mecliste gibidir.

Firâkıngda yutup kan kılsam efgân

Mey-i nâbımdur ol bu bir sürûdum (G. 418/3)

“Ayrılığında kan yutup feryat etsem, o (kan) saf şarabım ve bu (feryat) şarkımdır.”

Zîr, sazın en ince telidir; bem ise en kalın telidir. Şairin feryadı, en ince ve en kalın sesleri en doğru şekilde çıkaran bir müzik aleti olarak tasavvur edilmiştir.

Bu deyr içre nevâyî iy mugannî

Nevâyî nâlesi dik zîr ü bem tüz (G. 211/7)

“Ey şarkıcı, bu dünya içinde herhangi bir ses Nevâyî feryadı gibi alt tonda ve üst tonda (değildir).”

3.3.4.2.2.5. Yel

Âşığın ağzından çıkan iniltilerin bir yel olarak tasavvur edildiği beyitte, iniltiler hayat fidanını bir testere gibi yerinden kesmektedir.

Dimey pest oldı efgânım yilidin nahl-i ‘işim kim

Bu nahlim erresi mühlik figân içre hırâşımdur (G. 188/5)

“Feryadım yeliyle hayat fidanını kesti deme, bu fidanın testeresi helak edici figanım içindeki tırmalayıcılıktır.”

3.3.4.3. Yara (Zahm, Dâğ, Tügen)

3.3.4.3.1. Genel Olarak Yara

Âşık, her zaman yaralıdır. Sevgilinin kirpiği, kaşu, gözü, gamzesi birer kılıç, ok, hançer ve peykan olup âşığı yaralar. Âşığın canı, gönlü, bağı, ciğeri, bedeni her zaman yara doludur. Bu yaralar hiçbir zaman iyileşmez. Sevgilinin oluşturduğu yaraların yanında âşık da diş ve tırnaklarıyla kendine zarar verip bedeninde yaralar oluşturmaktadır.

Tenimde zahmlarga mümkün irmes yahşi bolmak kim

Kanatur min ongalmay tilbelikdin min yaman tişlep (G. 51/3)

“Bedenimdeki yaraların iyileşmesi mümkün değildir çünkü ben onları kötü şekilde ısırarak iyileşmesin diye kanatırım.”

Âşığın bedenindeki yaralar hiçbir zaman iyileşmez, her zaman o yaralara yenileri eklenir. Bu nedenle âşığın yaraları “taze dâğ” olarak nitelendirilir. Sevgilinin bakışlarından yaralanan âşığın yaraları gözbebeği şeklindedir.

Baştın ayak yalang tenim üzre ki tâze dâğ irür

Hüsünge kılgalı nazar her biri bir karag irür (G. 206/1)

“Baştan ayağa çıplak bedenim üstündekiler taze yaralardır, güzelliğine bakalı her biri bir gözbebeği olmuştur.”

Âşık için sevgili tarafından gönderilen yaralayıcı unsurlar sevgilinin ona hediyesi gibidir. Bu nedenle âşık, yaralardan kurtulmak istemez, yaralar onun istediği bir şeydir. Sevgiliden bir bağış saydığı yaralardan kurtulmak istemeyen âşık, yaraların iyileşmesi için merhem arayışında değildir.

Cânga her zahm içre çun derdi anıng matlûbdur

Bu cihetdindür ki tapmas hiç merhem birle üns (G. 245/3)

“Canın hep yara içinde olması derdi onun isteğidir, bu nedenle merhem ile yakınlık kurmaz.”

Âşığın yarasının çokluğundan bahsedilen beyitte bu çokluğu anlatmak için bulutlar pamuk olsa bile yaralara yetmeyeceği söylenmiştir.

Çakın otı kıla almas gamım tünini yaruk

Sehâb yitküre almas tügenlerimge mamuk (G. 324/1)

“Şimşegin ateşi, gam gecemi aydınlatamaz; bulut yaralarımam pamuk yetiştiremez.”

Yaraların zikredilen bir diğer özelliği de gizli olmasıdır. Aşkın işareti olan yaralar, âşık tarafından her zaman gizlense de kanayarak kendini belli etmektedir.

Tenimde dâgları iyiledim könglek bile pinhân

Kanap könglekte fâş itti özin her dâg-ı pinhânım (G. 419/3)

“Bedenimdeki yaralar gömlek ile sakladım ama her gizli yaram kanayıp gömleğin üstünde kendini belli etti.”

Yaralar, şekil ve renk bakımından dil, dinar, lale, gül, encüm gibi unsurlara benzetilmiştir.

3.3.4.3.2. Yara İle İlgili Tasavvurlar

3.3.4.3.2.1. Dinar, Direm

Yaraların en çok benzetildiği unsurlardan biri de dinar olmuştur. Âşık için sevgiliden bir bağış olarak gördüğü yaralar çok değerlidir ve bunların başkaları tarafından görünmesini istemediği için onları saklar. Âşık tarafından değerli bulunması ve saklanması nedeniyle yaralar, bozuk para olarak tasavvur edilmiştir.

Nihân ten içre tügenlerdin öldi munlug cân

Gedâ ki ta‘biye kılğay libâs ara diremin (G. 469/3)

“Elbisenin altına dirhemleri yerleştiren bir dilenci gibi olan dertli can, bedenindeki gizli yaralardan öldü.”

‘Işk kûyide Nevâyî saçsa dâğdın kara

İyledür kim muhteşem il iylegey dinâr harc (G. 99/9)

“Nevâyî, aşk mahallesinde yaralarından kanlar saçsa, bunlar halkın harcaması için muhteşem bir dinardır.”

3.3.4.3.2.2. Lale, Gül

Yaralar, üzerindeki kanın kırmızı rengi ve şeklinden dolayı lale ve gül olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın kanlı hicran yaralarıyla dolu göğsü, kırmızı güllerle dolu bir bahçe gibidir.

Ger diseng her yan kızıl güller kılây nüshat anga

Köksüm açıp tâze kanlıg dâg-ı hicrânımnı kıl (G. 386/2)

“Eğer her yerde kırmızı güller yapayım dersen, göğsümü açıp taze kanlı hicran yaralarını onun için örnek seç.”

Âşığın yeni oluşmuş yaraları birer gül ve yaralarla dolu bedeni, bir gül fidanı olarak tasavvur edilmiştir.

Gül misillig tâze kanlıg dâğlar birle tenim

Derd bâğıda açılğan gül-bûn olgay mu ikin (G. 501/5)

“Gül gibi taze kanlı yaralarla dolu bedenim, acaba dert bağında açılmış gül fidanı mıdır?”

Âşığın gül gibi sevgili nedeniyle bedeninin içi kanı ve dışı yaralarla doludur. Yapracağının, âşığın kanı ve siyahlıklarının, yaraları olduğu bir lale tasavvuru yapılmıştır.

İçimning kan u dâğdın başımga hem eser yitti

Nişândur lâle dik ol gül gamıdın iç ü taşımnda (G. 595/2)

“İçimin kan ve yarasından başına bir işaret geldi, o gülün derdinden içim ve dışımdaki lale gibi izlerdir.”

3.3.4.3.2.3. Encüm

Âşığın bedenindeki yaralar, çokluğu ve şekli nedeniyle yıldızlara benzetilmiştir. Âşığın yaraları yıldız, kanı ise şafak olarak tasavvur edilerek âşığın bedeni gökyüzüne benzetilmiştir.

Yaralar encüm oldı kan şafak ol ay firâkında

Hadeng-i âh kim ötken kiçe gerdûnga yitkürdüm (G. 421/3)

“O ayın ayrılığından geçen gece ah okunu gökyüzüne attım; yaralar yıldız, kan ise şafak oldu.”

3.3.4.4. Dert (Gam, Gussa, Derd, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh)

3.3.4.4.1. Dert (Gam, Gussa, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh) İle İlgili Genel Özellikler

Âşık her zaman gamlıdır. O sevgili, felek ve zaman yüzünden durmadan gam çeker. Gamın en büyük sebebi aşk ve ayrılıktır. Âşığın feryat ve figanlarının sebebi odur. Gamdan dolayı âşığın beli bükülür, sarılık olur ve kanlı gözyaşları akıtır. Gam, dert, gussa, belâ, elem, kaygı; gam tûni, şâm-ı gam, gam otı, gam sipâhı, gam-ı cân-gâh, gam-ı hecr, gam-ı ‘ışk, ber-i gam, jale-i gam, nişter-i gam, nîş-i gam, hâr-ı gam, tîşe-i gam,

rencûr-ı gam, tuhm-ı gam, zehr-i gam, nakd-i gam, gırîv-i gam, hecr gussası, belâ-yı cân, belâ-yı câvidân, belâ-yı ʻışk, ʻayn-ı belâ, berk-i belâ, dâm-ı belâ, nahl-i belâ, seyl-i belâ, şûh-ı belâ, tîr-i bârân-ı belâ, seng-i bârân-ı beliyyet, endûh-ı fûrkat, zehr-i endûh, derd-hâl, derd-i hecr, derd-i ʻışk, derd-i nâ-yaft, derd-i nihân, derd-i pinhân, derd-i ser ehl-i derd, humâr derdi, fersûde-i derd, mezraʻ-ı derd, şerh-i derd, gerd-i elem, giriftâr-ı elem terkipleriyle divanda kullanılmıştır.

Âşık dertli olduğu için; gam-perverd, gam-fersûd, gam-gîn, gam-hâr, gam-nâk, gam-zede, gamlıg, gam-keş, belâ-keş, gussa-perver, derd-âlûd, dert-mend sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Gamı dağıtan sevgili için ise gam-güsâr, elem-fersâ gibi sıfatlar kullanılmıştır.

Gam yemek, gam çekmek, gussa yutmak gibi deyimler, dert çekmek anlamında kullanılmıştır. Gamın en büyük nedeni ayrılık yüzünden, âşık kendinden geçmiş bir hâlde gam yemektir. Âşığın kendinden geçmesi onun uykusu, gam ise yiyeceğidir.

Hecr ara hâlim gehî bî-hûşluk geh gam yimek

ʻİşking ikbâlîde kıl nezzâre hâb u hûrdıma (G. 586/2)

“Ayrılıkta hâlim bazen kendini kaybetme bazen ise gam yemektir; aşkın talihinden (bana düşen) uyku ve yiyeceğe bak.”

Şairin derdinin dermanı, sevgilinin sağlık içinde olmasıdır.

Ya Rab ki Nevâyî gam u derdiga devâ bir

Kim yâr selâmetligi derdiga devâdur (G. 197/7)

“Ya Rab, Nevâyî’nin gam ve derdinin dermanını ver; sevgilinin sağlık içinde olması onun derdinin dermanıdır.”

Âşık, derdinin kimse tarafından bilinmesini istemediği için saklamaktadır. Çok içki içtiği bir gün ağlayıp derdini herkese anlatmıştır.

Yaşurun irdi gamım müfrit kadeh ötken kiçe

Yıglatıp bî-ihdiyâr itken imiş il içre fâş (G. 272/5)

“Gamımı saklıyordum ama geçen gece çok içmek beni ağlatıp başkalarının içinde istemeden onu açığa çıkarmış.”

Âşıkların en büyük varlıkları gamdır. Âşıklar sevgilinin derdine canlarını vererek ulaşırlar.

Cân birip könglüm aldı nakd-i gamıng

Ehl-i sevdâning uş budur sûdı (G. 632/3)

“Gönlüm, can verip (sevgilinin) gamının naktini aldı; âşıkların kazancı budur.”

3.3.4.4.2. Dert (Gam, Gussa, Belâ, Elem, Kaygı, Endûh) İle İlgili

Tasavvurlar

3.3.4.4.2.1. Asker, Kılıç, Ok, Diken, İğne, Çivi, Zehir

Gam âşıkları yaralayıp onlara zarar verdiği için; asker, kılıç, iğne, balta gibi kesici aletler olarak tasavvur edilmiştir. Askerler, bu aletleri kullanarak âşığı ve âşığın gönlünü ele geçirmeye çalışırlar. Gönül bir mülk olarak tasavvur edildiğinde gam bu mülkü işgal etmek isteyen askerlerdir. Askerleri gören gönül, bir savaş işareti olarak bayrak yerine ah çekmiştir. Asker olarak tasavvur gam için aynı zamanda karınca topluluğu ifadesinin kullanıldığı beyitte âşığın çektiği ah karıncalar kadar çok olan gam askerlerinin bayrağı olmuştur.

Köngül ki gam sipehin kördi çıktı şu‘le-i âh

Birev kibi ki tiker mûr hayliga ‘alemin (G. 469/4)

“Gönül, gam askerlerini görünce birinin karınca topluluğuna bayrak diktiği gibi ah ateşini çekti.”

Tîşe-i gam, âşığı yaralayan derttir. Bu, genellikle ayrılık derdini ifade etmektedir. Ferhâd’ın Şîrîn’in aşkı için dağı delmesine telmih yapılan beyitte şair, Ferhâd ile kıyaslanmaktan rahatsızdır. Çünkü Ferhâd balta ile dağ bağrını yaralarken şair ise gam baltasıyla kendi bağrını yaralamaktadır.

‘Işk ara min özge Ferhâd özgedür iy dostlar

Tîşe-i gam birle min tag bagrın efgâr iylemen (G. 506/5)

“Ey dostlar, aşk içinde ben başkayım ve Ferhat başkadır; ben gam baltasıyla dağ
bağrını yaralamam.”

Âşığı; sevgilinin ayrılığı, bakışı, kaş, kirpiği yaralar ve öldürmek ister. Sevgili
âşığın canını almak için bela okları yağmur gibi yağdırsa da âşık, hiç olmazsa sevgilinin
kaş ve kirpiklerini göreceği için mutludur.

Tîr-i bârân-ı belâ yagdursa cânlar kasdığa

Nâvek-i müjgân bile müşkîn hilâlin körge-biz (G. 210/3)

“Canı almak için bela yağmurunun okunu yağdırsa da (hiç olmazsa) kirpiğin
oklarıyla misk kokulu kaşlarını görürüz.”

Zehir, ölüme sebep olabilecek bir maddedir. Şair kavuşmayı tatlı bir içecek, derdi
ise zehir olaak tasavvur edilmiştir. Bu beyitte bahsedilen dert, ayrılıktır. Âşığa sakiye
benzettiği sevgiliden ne gelse güzeldir.

Eger nûş-ı visâl er zehr-i endûh

Ne kim tutsang içer-biz sâkîyâ hoş (G. 262/5)

“Ey saki, kavuşma şarabı da tutsan dert zehri de tutsan biz onu içeriz.”

Ayrılık, âşığın gönlünü yaralayan bir kılıç olarak tasavvur edilmiştir. Yaraların
birer ağıza benzetildiği beyitte, gönül bu ağızlarla feryat eder.

Tîg-ı hecingdin irür yüz yara nâ-şâd köngül

Kılsa tang yok ol ağızlar bile feryâd köngül (G. 407/1)

“Ayrılığın kılıcıyla mutsuz gönülde yüz yara vardır, gönül o ağızlarla feryat etse
şaşılmaz.”

3.3.4.4.2.2. Refik

Gam, şairin yüz yıllık dostu olarak tasavvur edilmiştir. Şair, yüz yıllık dost
olduğunu söylese bile göğsündeki ayrılık yaralarını görmeyince gamın onu
tanımayacağını söyler.

Gam ki yüz yıllık refikimdür yitip min tilbege

Körmeyin köksümde yüz min dâg-ı hicrân tanımas (G. 239/3)

“Yüz yıllık dostum olan gam, ben deliye ulaştığımda göğsümdeki yüz bin ayrılık yarasını görmeyince (beni) tanımaz.”

3.3.4.4.2.3. Çöl, Dağ, Felek, Bağ

Semûm; samyeli, sıcak rüzgâr demektir (Ünlü, 2013: 968). Gam çölünde gezen âşığın ahı, samyeli olarak tasavvur dilmiştir ve yakıcılık özelliğiyle zikredilmiştir. Âşığın ahı, samyeli gibi sıcak bir şekilde âşığın ağzından çıkmıştır; bu sıcak ah, ayrılık ateşi gibidir.

Gam deşti ara âh semûmın ki yayıp-min

Kim körse digey şu'le -i hicrân irür uşbu (G. 538/4)

“Gam çölünde ahımın samyeli yaydığı kim görse, bunun ayrılık ateşi olduğunu söyler.”

Şair, dertlerinin çokluğundan dolayı kendini dert feleği olarak nitelendirmiştir. Katil sevgilinin attığı okların oluşturduğu yarıklar feleğin yıldızları olarak tasavvur dilmiştir.

Boldı revzen revzen ol kâtil hadengidin tenim

Gussa çerhi bu tenim devr encümi ol revzenim (G. 424/1)

“O katilin okundan tenim göz göz olmuştur; bu tenim dert feleği, o pencereler yıldızlardır.”

Ferhâd'ın dağı kazmasına telmih yapılan beyitte, dert dağımı kazan gönül, Ferhad'a benzetilmiştir. Gönül, sevgili tarafından ona atılan okları ah ateşiyle eriterek baltaya çevirmiş ve bununla der dağımı kazmaya başlamıştır.

Başagingning timürin tîşe yasap âh otıdın

Gussa tagını kazar iyle ki Ferhâd köngül (G. 407/4)

“Gönül, ah ateşiyle okunun demirinden balta yapıp Ferhâd gibi dert dağımı kazar.”

3.3.4.4.2.4. Baran, Taş, Yük, Ateş

Dert; ağırlığından, çokluğundan ve insana zarar vermesinden dolayı taş, yağmur, ateş ve yük olarak tasavvur edilmiştir.

Dertler, onlardan kurtulmanın mümkün olmadığını ve çokluklarını anlatmak için taş yağmuru olarak tasavvur edilmişlerdir. Sevgili ve âşığın karşılaştırıldığı beyitte sevgilinin yağmuru gülken, âşığın yağmuru ise bela taşıdır.

Mining hâlimga yıglang kim eger Şîrînga gül yagsa

Yagar yüz seng-i bârân-ı beliyet kûh-ken üzre (G. 593/6)

“Benim halime ağlayın, eğer Şirin’e gül yağsa dağ kazıcının (Ferhat)’ın üstüne bela yağmurunun taşları yağar.”

Sevgili yüzünden âşığın çektiği dertler, onları taşımanın zorluğu ve âşığa zarar vermeleri nedeniyle ateş ve taş olarak tasavvur edilmiştir.

Kaysı endûh otı kim köygen tenimga urmading

Ni belâ taşı ki singan başıma yagdurmading (G. 359/1)

“Hangi dert ateşini yanan tenime vurmadin, hangi bela taşlarını başıma yarılmış başıma yağdırmadin?”

Gam, helak edici bir yükür. Bu yük, âşığın boyunu baş aşağı etmiştir. Eğilince başka canlarında bu toprakta olduğunu ve kendisi gibi birçok kişinin öldüğünü anlar.

Gam imes çun hâk-i râhındın tapar-min cân ilin

Gerçi mühlük gam yüki kaddimni iyleptür nigûn (G. 461/2)

“Helak edici gam yükü boyumu baş aşağı etmişse de yolunun toprağından yabancıların canlarını buluyor olmam dert değildir.”

3.3.4.5. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret)

3.3.4.5.1. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret) İle İlgili Genel Özellikler

Ayrılık, âşığın en büyük düşmanıdır. Âşığın hastalanmasının, ağlamasının, delirmesinin, zayıflamasının en büyük sebebidir. Aşağıdaki beyitte ayrılığın âşığa etkisi anlatılmıştır.

Közde su köngülde kaygu ten za‘if u cân nahif

İy müsülmânlar körüng hicrân ni hal itmiş mini (G. 649/2)

“Gözde su, gönülde kaygı, ten zayıf ve can güçsüz; ey Müslümanlar, ayrılığın beni ne hale soktuğuna bakın.”

Şairin ayrılık günüyle ilgili en çok vurguladığı özelliklerden biri ayrılık gününün âşığın nazarında çok uzun olmasıdır. Ayrılık günü ve gecesi için bin yıl, yüz yıl, Nuh ömrü gibi nitelendirmeler kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte ayrılık içinde geçen bir gün yüz yıl gibidir, bu günün geceleri ise yüz yıl eden günler gibi birçok gün uzunluğundadır. Ayrılık günleri uzunsa da gece yalnız kalan ve ayrılık acısının şiddeti artan âşık için geceler daha uzundur.

Yana firâkıda her kün manga irür yüz yıl

Velîk her kiçesin niçe kündin artuk bil (G. 390/1)

“Yine ayrılığında her gün bana yüz yıldır, ancak her gecesinin birçok günden daha uzun olduğunu bil.”

Ayrılık gecesinin uzunluğu dışında zikredilen bir özelliği de karanlık olmasıdır. Buradaki karanlık gerçek anlamı dışında zor geçtiğini ve acısının arttığını anlatmak içindir. Âh dumanı, zaten kara olan bu geceyi daha da karartmaktadır.

Firâk şâmı özi dağı tîredür yalguz

Duhân-ı âhım ile anı kara iylemedim (G. 434/3)

“Ayrılık akşamı, sadece ahımın dumanıyla kararmamıştır; ayrılık akşamı kendisi de karanlıktır.”

Şairin en çok arzu ettiği şey, sevgiliye kavuşmaktır. Bazı durumlarda ise ayrılığı, kavuşmaya tercih edebilir. Şair, kavuşma meclisinde başkalarını kıskanmaktansa ayrılık onun için daha güzeldir.

İy Nevâyî gayr reşkidin visâli bezmide

İyledür-min kim körünüptür manga hicrânı hûb (G. 52/7)

“Ey Nevâyi, kavuşmanın meclisinde başkalarını kıskanmaktansa bana ayrılığı daha güzel görünür.”

Ayrılık akşamı, uzun olduğu için bıktırıcı; karanlık olduğu için ise helak edici olarak nitelendirilmiştir. Şair, sevgilinin sümbül gibi saçını kara ve uzun olması bakımından bıkkınlık verici ve helak edici ayrılık akşamına benzetmektedir.

Mümill ü mühlik olup şâm-ı fûrkatim bes kim

Niçük ki sümbül-i zülfüng kararıp u uzalıp (G. 70/3)

“Ayrılık akşamın bıkkınlık verici ve helak ediciliği yeterse sümbül saçın neden kararıp uzamaktadır.”

3.3.4.5.2. Ayrılık (Hecr, Firâk, Fûrkat, Hasret) İle İlgili Tasavvurlar

3.3.4.5.2.1. Ateş, Berk

Ayrılık; âşığa zarar verir, onu yakar, yaralar ve acı çekmesine neden olur. Âşığa verdiği zararlardan dolayı ayrılık, ateş ve şimşeğe benzetilmiştir. Ateş ve şimşek gibi yaktığı âşığı kül etmektedir. Âşığın zaten çöp gibi olan bedenini, ayrılık ateşi kolayca yakar.

Has kibi cismimga hicrân şu‘lesi urdung barıp

Berk-i âfet birle hâşâkimni köydürdüg barıp (G. 60/1)

“Gelip çöp gibi olan cismime ayrılık ateşi vurdun, bela şimşeği ile çöpümü (bedenimi) yaktın.”

Şairin ayrılık ateşinin, cehennem ateşinden daha yakıcı olduğunu söylediği beyit şu şekildedir:

Yirim ger olsa tamug köp körünmegey muhrik

Firâk şu‘lesiga munca kim min örtendim (G. 436/2)

“Yerin eğer cehennem olsa bana çok yakıcı görünmez çünkü ben ayrılık ateşinde çok yandım.”

3.3.4.5.2.2. Zindan, Mülk, Çöl

Ayrılıktan kurtulmanın zorluğunu anlatmak için ayrılık bir zindan olarak tasavvur edilmiştir. Şair, ayrılık memleketinde ayrılık zindanına girmiştir.

Visâl bâgını sormang ki min ni bilgey-min

Firâk mülkide zindân-ı hecr ara kapalıp (G. 70/6)

“Kavuşma bağı bana sormayın, onu ben nereden bileyim? Ben ayrılık memleketinde ayrılık zindanına hapsedim.”

Ayrılık, aşılması zor bir çöldür. Bu çölde âşığın tek yoldaşı fırtınadır.

Hecr deştide kuyun birle yügürmekdür işim

Mundın özge bolmagay mecnûn-ı ser-gerdânga iş (G. 260/4)

“İşim, ayrılık çölünde fırtınayla yürümektir; başı dönmüş çılgına bundan başka iş yoktur.”

3.3.4.5.2.3. Cehennem, Kıyamet

Ayrılık, âşığın çektiği sıkıntı ve eziyetlerden dolayı cehenneme benzetilmiştir. Ayrılık ateşi, o kadar yakıcıdır ki cehennem ateşi gibidir.

Könglüme ansız bir otdur kim yaman örter mini

Anglaman dûzah otı yâ sûz-ı hicrândur mu ol (G. 377/8)

“Gönlüme ansızın bir ateş (düşer) ve beni kötü bir şekilde yakar, onun cehennem ateşi mi yoksa ayrılık ateşi mi olduğunu anlamam.”

Ayrılık, âşığa kıyameti hatırlatmaktadır. Âşık bir gün rüyasında kıyameti görmüş ve sonrasında bunu unutmuştur. Ayrılık gecesi âşığa o günü hatırlatmıştır.

Tüş körüp bir kün kıyâmetni bolup irdi unut

Birdi hecingde min-i mecnûnga ol kün yâdı tün (G. 519/2)

“Bir gün kıyametin düşünüyüp unutmuştum, gece ayrılığında ben çılgına o günü hatırlattı.”

3.3.4.5.2.4. Katil, Kılıç, Düşman

Ayrılığın âşığı yaralaması, öldürmesi ve ayrılık nedeniyle âşığın sürekli korku içinde olmasından dolayı ayrılık kılıç, düşman ve katil olarak tasavvur edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ayrılık, ecelin ortağı olarak nitelendirilmiştir. Ecel, âşığı öldürme konusunda merhamet etse bile ayrılığın merhameti yoktur.

Ecel alurda cânımnı irür hecring şerîk ammâ

Eger ol rahm hem körgüzse bolmas râzî ortacı (G. 618/6)

“Ecelin canımı alması için ayrılığın ona ortaktır ama o merhamet gösterse de ortağı buna razı olmaz.”

Ayrılıkla mücadele eden âşık, bu sayede ecel ona ulaşsa bile ayrılık sayesinde ölmeyi öğrenmiştir. Âşık, ayrılık kılıcıyla mücadele eden bir savaşçı gibidir. Bu sayede deneyim kazanmış ve ecel gelse kurtulabilecek duruma gelmiştir.

Firâk tîgi helâkidin ança imgendim

Ki yitse dağı ecel ölmekke örgendim (G. 436/1)

“Ayrılık kılıcı helakinden çok eziyet çektiğim için ecel gelse bile ölmeyi öğrendim.”

Gece ayrılığın şiddetlendiği zaman dilimi olduğu için âşığın gece hiçbir yerde huzuru yoktur. Ayrılık, onun canına kaseden bir düşmandır. Düşmandan kaçmak isteyen âşık, sürekli yer değiştirir.

Firâking bîmidin bir yirde yok gam şâmı ârâmım

Kiçe yir köp yivütker kim ki bar kasıda bir düşmen (G. 529/5)

“Ayrılığın korkusundan gam akşamı hiçbir yerde huzurum yoktur, gece çok fazla yer değiştiririm çünkü beni öldürmek için bir düşman vardır.”

3.3.4.5.2.5. Zehir

Ayrılık, âşığın ölümüne neden olan bir zehirdir. Zehir, bir damla da olsa deniz de olsa âşığı öldürmeye yeter. Bu durum, sevgilinin ayrılığından bir günün de yüz yılın da âşık için eşit olmasıyla açıklanmıştır. Âşığın ayrılıkta bir güne bile tahammülü yoktur, bir gün bile onu öldürür.

Yâr hecri hâh bir kün hâh yüz yıl iy köngül

Zehrdin bir katre vü deryânı ting bil iy köngül (G. 385/1)

“Ey gönül, sevgilinin ayrılığında ister bir gün ister yüz yıl geçsin (aynıdır); zehirden bir damla ve denizin aynı olduğunu anla.”

3.3.4.5.2.6. Yel, Sonbahar

Ayrılık, güllerin yapraklarını dağıtan bir yeldir; o sonbahar rüzgârı gibi gelmiş ve gül yapraklarını etrafa saçmıştır. Gül yaprakların dağılmasıyla sevgiliden ayrı kalan bülbülün gönlünün kanı da tıpkı gül yaprakları gibi saçılmıştır.

Dehr gül-zârı ara hasret yilidin her taraf

Tamdı bülbül köngli kanı dime gül yafragıdur (G. 172/6)

“Dünya gül bahçesinde her tarafa hasret yeli nedeniyle damlayan bülbülün kanıdır, onlara gül yaprağı deme.”

Sonbaharın rengi olan sarı, aynı zamanda ayrılığın da rengidir. Âşık, ayrılık yüzünden sarılık olmuştur. Halk arasında sarılığın iyileşmesi için sarı bir nesneye bakmak veya onu üzerinde taşımakla ilgili inanışın da yansıtıldığı beyitte, sarılık için şair, kehribara benzeyen sarı şarap istemektedir.

Sarıg agrık boldum iy sâkî hazân-ı hecr ara

Kanı asraf mey ki bar her katresi bir keh-rübâ (G. 40/1)

“Ey saki, ayrılığın sonbaharında sarılık oldum; her damlası bir kehribar olan sarı şarap nerededir?”

3.3.4.6. Kavuşma (Vasl, Vuslat)

3.3.4.6.1. Kavuşma (Vasl, Vuslat) İle İlgili Genel Özellikler

Âşığın en büyük amacı, sevgiliye kavuşmaktır. Ayrılığa katlanması, sonunda kavuşacağını düşünmesindedir. Şair için kavuşmak; sevgilinin yüzünü, peçesini kaldırırca da saçını ve benini görmektir.

Bizge cânân vaslı oldur kim cemâlin körge-biz

Perde ruhsârıdın açsa zülf ü hâlin körge-biz (G. 210/1)

“Bizim için sevgiliye kavuşmak, onun yüzünü görmek ve peçeyi yüzünden kaldırırsa da saçını ve benini görmektir.”

Kavuşmak, aşkın devasıdır. Şaire göre kavuşmanın gerçekleşmediği durumlarda ise bu derdin dermanı, ölümdür.

Devâ-yı ‘ışk irür yâ vasl yâ merg ol imes mümkün

Bu birdür kimse tapılsa bu derdiga devâ bolgan (G. 512/4)

“Bu derde deva olan bir kimsenin, bulunması mümkün değildir; aşkın devası ya kavuşmak ya da ölümdür.”

Ümit, olması istenen durumla ilgili beklenti içinde olma hâlidir. Kavuşmak, birçok beyitte bir ümit olarak geçmektedir. Âşığın tüm eziyetlere dayanmasını sağlayan şey, bu ümittir. Âşık ayrılık korkusu içinde ağlarken kavuşma ümidi bulduğunda ise durmadan gülmektedir.

Hecr bîmi içre boldum süst bes kim yıgladım

Vasl ümîdi dağı tapsam sustayur-min külgüdin (G. 474/3)

“Ayrılık korkusu içinde kendimi bırakıp ağladım, kavuşma ümidini bulsam gülüşümü susturamazlar.”

Şairin her ne kadar sevgiliye kavuşma ümidi olsa da kavuşmak onun için olmayacak bir hayaldir. Şair, bu nedenle kavuşmayı hayâl-i muhâl olarak nitelendirmiştir.

Feryâd ile Nevâyî anıng vaslın istemiş

Feryâd anıng bu nev‘ hayâl-i muhâlidin (G. 514/7)

“Nevâyî, feryat ederek onun (sevgilinin) kavuşmasını istemiş; onun bu gibi olmayacak hayalinden feryat (ederim).”

3.3.4.6.2. Kavuşma (Vasl, Vuslat) İle İlgili Tasavvurlar

3.3.4.6.2.1. Kuş

Kavuşmak, ulaşması ve yakalaması zor olduğundan bir kuş olarak tasavvur edilmiştir. Kavuşma kuşu, şair tarafına doğru uçmamaktadır. Kavuşma kuşu gelse bile şair, kuşun feryatlarından korkabileceğini düşünür.

Tâyir-i vasl iylemes hergiz Nevâyî sarı meyl

Kilse efgân tartıp iy cân u köngül ürkütmengiz (G. 213/7)

“Kavuşma kuşları, hiçbir zaman Nevâyî tarafına yönelmez; ey can ve gönül, o gelirse feryat edip onu korkutmayın.”

3.3.4.6.2.2. Cennet, Bağ

Cennet, insanların bulunmak istediği bir yerdir. Sevgiliyi kavuşmak da âşığın en çok istediği şeydir. Âşık için sevgiliye kavuşmak, cennete kavuşmak gibidir. Âşık sevgiliye kavuşmak için bir mektup yazmıştır. Kavuşma arzusuyla mektup yazmasına rağmen bulduğu şey, cehennem azabı olmuştur.

Cennet-i vasl ârzûsıdın bitig kıldım rakam

Utrusıda gayr-ı dûzahdın ‘azâbî tapmadım (G. 441/3)

“Kavuşma cenneti arzusundan mektup yazdım ama karşılığında cehennem azabından başkasını bulamadım.”

Şairin kendine bülbüle benzettiği beyitte, kavuşmak bir bağıdır. Bu bağa bülbülü çeken su ve tane değil, sevgilinin yanak ve benidir.

Bülbül-i rûhum kılur bâg-ı visâlin ârzû

Su vü dâne ornıga ruhsâr u hâlin ârzû (G. 541/1)

“Ruhumun bülbülü, kavuşmanın bağını ister, su ve tane yerine yanak ve beninin arzular.”

3.3.4.6.2.3. Şem‘

Kavuşmak, âşığın karararı göz ve gönlünü aydınlatan bir mum olarak tasavvur edilmiştir.

Köz ü könglüng dime min bargalı bolmış tîre

Vasl şem‘i bile ol tîre vatanlarını yarut (G. 74/3)

“Göz ve gönlün, biz gittiğimizden beri karararış deme; kavuşma mumuyla o karanlık vatanları aydınlat.”

3.3.4.6.2.4. Zülâl, Câm

Zülâl, tatlı su demektir. Sevgiliye kavuşmak, âşığın âh ateşini söndürecek bir su kaynağıdır. Sevgili, âh ateşini azaltmak için âşığa ümit verse de âşığın âhı göğe yükselmiş ve ümit ettiği kavuşma gerçekleşmemiştir.

Âh otın diding ki pest iyley zülâl-i vasl ile

Bu nefes kim şu 'lesin gerdûnga çikmiş âh kil (G. 403/5)

“Âh ateşini, kavuşma suyuyla azaltayım dedin, bu nefeste âh ateşini gökyüzüne ulaştırdı (artık) gel.”

Şairin hatırladığı kavuşma günleri geçmişte kalmıştır. Bu nedenle şair, saki olarak nitelendirdiği sevgiliden kavuşma kadehi istemektedir. Şarap kavuşma gibi mutluluk verici etkilere sahiptir. Bu nedenle aralarında ilişki kurulmuştur.

Sâkiyâ bezmde tut câm-ı visâl

Kim kilür yâdıma eyyâm-ı visâl (Msv. 689/212)

“Ey saki, mecliste kavuşma kadehi tut çünkü aklıma kavuşma günleri gelir.”

3.3.4.6.2.5. Rişte

Kavuşma sevgili ve âşık arasında bir bağ olarak kabul edildiğinden ip olarak tasavvur edilmiştir. Bu ipi ayrılık rüzgârı kesmiştir.

Bu kün nesim-i firâki mining sarı isti

Ki cânnı yilge birip vasl riştesin kisti (Mfr. 771/1)

“Bugün ayrılık rüzgârı benim tarafıma esti, canımı yele verip kavuşma ipini kesti.”

3.3.5. Gönül

3.3.5.1. Gönül İle İlgili Genel Özellikler

Divanda gönül, âşığın bir parçası olarak birçok beyitte âşık yerine kullanılmıştır. Âşığa ait hayal, durum ve tasavvurlar; gönülle anlatılmıştır. Gönül, âşık gibi hasta, tilbe, divane, mecnûn, ser-gerdân, alaman, alahan ve gam-gîndir. “Gönül, âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişemenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can

mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül, bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir (Pala, 2007: 168).”

Gönül, birçok beyitte hasta olarak nitelendirilmiştir. Gönül, ayrılık acısıyla ızdırap çeken bir hastadır. Bu hasta gönlün gıda ve şerbeti ise gam ve kan olmuştur. Bir hastanın gıda ve şerbeti bunlar olmaması gerekirken, tabîb olan sevgili âşık için bunları belirlemiştir.

Haste könglüm kim gam u hûn-âbe kıldınğ kısmeti

Bu gızâ vü şerbet ol bîmârdın öksütmeding (G. 366/6)

“Hasta gönlüm kısmetini gam ve kan yaptın, bu gıda ve şerbeti o hastadan eksiltmedin.”

Gönlün, en çok zikredilen özelliklerinden biri de yaralı olmasıdır. Gönül, sevgili tarafından atılan oklar nedeniyle yaralıdır. Âşığın gönlündeki yaralar sayılamayacak kadar çoktur, bu yüzden bunları dikmeye imkân yoktur.

Kaysı zahmını köngülning tikeyin

Çun ‘adeddin köp irür yara anga (Trc. 688/70)

“Gönlümün hangi yarasını dikeyim, orada sayılamayacak kadar yara vardır.”

Şikâf, yarık anlamındadır. Gönül, ayrılığın şiddetine dayanamamış ve yarılmıştır. Bunu görüp feryat etmeyen bülbülün neden feryat etmediğini anlamayan şair, onun da bu dertten gagasının kırılmış olabileceğini düşünür.

Kördi ol gül hecridin könglüm şikâfın ‘andelib

Bilmen efgân kıldı yâ çâk oldı minkârı anıng (G. 371/3)

“Bülbül, o gül ayrılığından gönlümün yarığını gördü; o feryat mı etti yoksa gagası mı yarıldı bilmem.”

Gönlün bir diğer özelliği ise, kırılmış olmasıdır. Âşığın gönlü ve sabır evi yıkılmıştır. Bu durum içinde âşık da kırılmış bir hâldedir.

Min sınık könglüm sınık sabrım öyi hod yirge pest

Bilmegey hâlim şikestin körmegen munca şikest (Mfr. 782/1)

“Kırılmış gönlüm, yıkılmış sabır evim yere serilmiş; bu kadar kırıklığı görmeyen benim kırılmış halimi anlamaz.”

Gönül, birçok beyitte bozuk ve viran olarak nitelendirilmiştir. Sevgiliden gelen oklar, âşığın gönlünü viraneye çevirmiştir. Hatta bu virane yer ile denk olmuş yani tamamen yıkılmıştır.

Buzug könglüm ara mundak ki peykânıngı yagdurdung

Ni tang mundak yağındın yir bile ting bolsa viranım (G. 419/5)

“Viran gönlüme çok fazla ok yağdırdığından böylesine bir yağmurdan viranım yer ile denk olsa şaşılmaz.”

Gönüllerin mekânı sevgilinin saçlarıdır, onlar sevgilinin saçlarına takılmışlardır. Şair gönlünün sevgilinin zülfüne bağlanma nedenini, sevgilinin ayaklarına ulaşip onları öpme arzusuyla açıklar.

Köngül bir pây-bûs ümmididin zülfünga bağlandı

Ki tapkay kâm çun zülfüng yörürde pây-mâl olgay (G. 611/3)

“Gönül, sen yürürken saçların ayakaltında olup arzuma ulaşırım diye ayak öpme ümidiyle zülfüne bağlandı.”

Aşağıdaki beyitte, aşkın merkezi olan gönülden eser kalmamıştır. Sevgilinin yanağının ateşiyle yanmış ve kalan külleri de âşığın âhıyla yelde savrulmuştur.

Ger yüzüng şu'lesidin köydi dağı kül boldı

Lîk boldı mining âhım bile ber-bâd köngül (G. 407/3)

“Gönül, yüzünün ateşinden yanıp kül olduysa da benim âhım ile gönül yele gitti.”

3.3.5.2. Gönül İle İlgili Tasavvurlar

3.3.5.2.1. Kışver, Mülk

Âşığın gönlü, ayrılık derdiyle viran olan bir ülke olarak tasavvur edilmiştir. Bu ülke, bazen gözyaşı ve âhın oluşturduğu tufan nedeniyle yıkılır.

Buzgalı könglümni zahmet çikmengiz iy derd ü gam

Kim bu kişverni buzarga hecr haylı yagı bes (G. 236/3)

“Ey dert ve gam, gönlümü yıkmak için zahmet çekmeyin; bu ülkeyi bozmak için ayrılık topluluğunun düşmanı yeter.”

Eşk ü âhımdın eger könglüm buzulsa ni ‘aceb

Mülk ü kişver buzmayın ni bolgusı tûfânga iş (G. 260/3)

“Gönlüm, gözyaşı ve ahımdan yıkılsa buna şaşılmaz çünkü tufan memleket ve ülke bozmayacaksa ne yapacak?”

3.3.5.2.2. Sultan

Sultan, her istediğini yapabilecek güce sahip kişidir. Gönül de hayal sayesinde her istediğini gerçekleştirebilir. Hayal etme gücünü elinde bulunduran gönül, hayal ülkesinin sultanı olarak tasavvur edilmiştir.

Gûyiyâ könglüm tahayyül mülkining sultânıdur

Kim hayâl içre kılur her ‘iş kim imkânıdur (G. 140/1)

“Gönlüm, sanki hayal ülkesinin sultanıdır; hayalde her yaşantının olma imkânı vardır.”

Hız. Süleyman, mühürlü yüzüğü sayesinde rüzgâra, cinlere, bütün vahşi hayvanlara ve kuşlara hükmetmiştir. Âşığın âhının ve yaralarının nedeni olan peri gibi güzel sevgili, gönle rüzgâr gibi âh ve mühürlü yüzük gibi yaralar vererek onu aşk mülkünün Süleyman’ı yapmıştır.

Köngüldür ol perîdin ‘ışk mülkining Süleymâni

Ki hem bar âhıdın yil hükmede hem dâğıdın hâtem (G. 428/3)

“Gönül, o peri yüzünden aşk ülkesinin Süleyman’ıdır; onun âhında yele hükmetmek ve yarasında mühür vardır.”

3.3.5.2.3. Ev, Hisar

Gönülle ilgili divanda kulübe, virân, virâne, buzug, hisar gibi unsurlar kullanılmıştır. Gönülün ev olarak tasavvurunun nedeni; sevgilinin hayalinin ağırlandığı yer olmasıdır. Aşağıdaki beyitte, sevgili tarafından atılan oklar, âşığın gönül evini yıkmıştır.

Rahneler saldı okung kesreti könglim öyige

Ol yağın iyledi bu külbeni virân asru (G. 548/2)

“Okunun çokluğu, gönül evinde yarıklar oluşturdu, o yağmur bu kulübeyi viran etti.”

Şairin dertlerini sakladığı yer olan gönül, dertlerin kalesi olarak nitelendirilmiştir. Şair, sevgilinin attığı okları eritip, bununla gönüne demirden bir kapı yaptırmak istemektedir. Bu sayede gönül, dertlerini daha iyi saklayabilecek ve her geleni içeri almayacaktır.

İritsem ger köngül çâki üçün peykânların tang yok

Timürdin bu hisâr-ı derd üçün der-vâze ister-min (G. 520/4)

“Gönlü yarmak için attığın oklarını eritsem şaşırma, bu dert kalesi için demirden büyük bir giriş kapısı (yapmak) isterim.”

3.3.5.2.4. Kuş, Çuğd (Baykuş)

Gönülün kuş olarak tasavvurunda; bulunduğu göğüs evinin kafes; sevgilinin saçlarının ve ayva tüyelerinin tuzak, beninin tane, yanağının su olarak düşünülmesi etkili olmuştur. Gece ile saç arasında bağlantı kurulan beyitte, gönül kuşu zülûf tuzağına iyice dolaşmıştır. Öyle ki âşığın gözüne bu nedenle uyku bile girmemektedir.

Tâ giriftâr oldı zülfüng dâmıga könglüm kuşu

Tolganıp cismim közümdin uçmuş uyku kiçeler (G. 183/2)

“Gönlümün kuşu, saçının tuzağına takıldığından beri cismim dolaşıp gecelerde gözümde uyku uçmuştur.”

Aşağıdaki beyitte, gönül ele alışmış evcil bir kuş gibidir.

Anıng ilgidedür könglüm ki andın ayrıla almas

Tamâm ol kuş misillig kim kişi ilgige örgermiş (G. 275/2)

“Ondan ayrılamayan gönlüm, onun elindedir; o insan elini öğrenmiş kuş gibidir.”

Âşığın gönlündeki yaraların çokluğu burayı viran bir eve benzetmiştir. Hazinesin viranelerde olduğu gibi, bu viranenin hazinesi de kavuşmaktır. Viranelerde olan bir unsur da baykuşlardır. Gönül, içinde kavuşma hazinesi bulunan viran gönül evinin baykuşudur.

Çugd bolmış genc-i vaslınğ şevkidin könglüm kuşu

Zahmı köp könglüm öyi ol çugdnın virânıdur (G. 140/5)

“Gönlümün kuşu, kavuşma hazinesinin arzusuyla baykuş olmuş; yarası çok olan gönül evim o baykuşun viranıdır.”

Gönül, peri gibi sevgiliye ulaşmak için sevgili tarafından ona atılan oklardan kanat yapıp peşinde uçmak istemektedir.

Ol peri uçtı közümdin könglüm iyler ârzû

Kim anınğ sarı hevâ kılğay okıdın per tapıp (G. 68/3)

“Gönlüm, gözümde uçan (kaybolan) o periyi arzuladığı için; okundan kanat yapıp onun tarafına doğru havalanır.”

3.3.5.2.5. Gonca, Gül Yaprığı

Gonca, çiçeklerin açılmamış halidir. Genellikle gülün açılmamış hali için kullanılır. Âşığın gönlü, renk ve şekil bakımından goncaya benzetilir. Şairin gönlü, ayrılıktan gonca gibi tutulsa da kavuşmanın rüzgârı onu açmaya yetecektir.

İy Nevâyî gonçe dik könglünğ tutulsa hecrdin

Nâ-ümîd olma nesîm-i vasldın yitkey güşâd (G. 121/9)

“Ey Nevâyî, gonca gibi gönlün ayrılıktan tutulsa; ümitsiz olma (ona) kavuşmanın rüzgârı yetişince açılır.”

Gönül, su yerine bağır kanı ve yel yerine ah ile büyüyen bir gonca olarak tasavvur edilmiştir.

Ni gonçe-sin köngül âhir ki yil ü su yirige

Boluptur âh u bağır kanı birle perverişing (G. 353/4)

“Gönül, sonunda büyümen; yel ve su yerine ah ve bağır kanıyla olmuştur.”

Sevgilinin meclisinde bulunmayan âşığın gönlü, bu meclise gül yaprağı gibi parça parça dökülmektedir.

İmes bezmi ara gül-berg kim yüz pâre könglümdin

Çu ol yan ivrülür tınmay tüşüptür niçe perkendi (G. 619/5)

“Meclisdekiler gül yaprağı değildir, yüz parça olan gönlümden o tarafa çevrilip durmadan düşen parçalarıdır.”

3.3.5.2.6. Lale

Gönül, şekil ve renk bakımından lale olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın gönlünden akan kanlar, lalenin kırmızı yapraklarını; gönlündeki yaralar, lalenin yapraklarındaki siyah kısmı oluşturmaktadır.

Könglümni ki pergâleler itti gam-ı hecing

Lâle varakı dik barıda dâg ile kandur (G. 143/4)

“Ayrılığın derdi, gönlümü parçalara ayırdı; lale yaprağı gibi tümü yara ve kandır.”

Gönül, kan ve yeni açılmış yaralarla doludur. Yeni açılan yaralardan akan kanlar, gönle dolmuş ve gönlü bir kadehe çevirmiştir. Bu gönül kadehinin içi ve dışı laleye benzer. Kan, kırmızı yaprakları; yaralar ise yaprağın siyah kısmıdır.

Kan u tâze dâg ile könglüm anıng dik boldı kim

Ol kadeh taş u içidür lâle iç ü taşı dik (G. 337/8)

“Gönül, kan ve yeni açılmış yaralar nedeniyle içi ve dışı lale gibi olan kadehe benzemiştir.”

3.3.5.2.7. Cam, Şişe

Gönül, kan dolu bir kadeh olarak tasavvur edilmiştir. Dolu olan bir kadehe vurulduğunda tok bir ses çıkarır. Âşığın gönlü kanla dolduğu için feryatları duyulmaz.

Könglüm andak toldı kan birle ki çıkmas nâlesi

Bâde tolgan câm yanglıg kim sadâsı yok anıng (G. 355/3)

“Gönlüm o kadar kanla doldu ki şarap dolu kadehin sesi çıkmadığı gibi (gönlümün) feryadı çıkmaz.”

Aşağıdaki beyitte yaralarından kan damlayan gönül, çatlamış ve içinden şarap sızan bir şişe olarak tasavvur edilmiştir. Gönlün şişeye benzetildiği beyitte, kan ise renginden dolayı şaraba benzetilmiştir.

Mey tereşşuh iylegen dik çâk bolgan şişedin

Zahmıdın hûn-âbesin her dem revân iyler köngül (G. 397/3)

“Çatlamış şişeden şarap sızdığı gibi gönül, her zaman yaralarından kan akıtır.”

3.3.5.2.8. Bağ, Mezra

Gönül, sevgilinin çiçek ve ağaçlara benzetilen güzellik unsurlarının hayalinin yeridir. Sevgilinin sebzeye benzetilen hatlarının ve yasemine benzetilen yüzünün hayali gönüldedir, bu nedenle gönül bir bahçedir.

Tirildi hat u yüzüngdin köngül meger ikting

Hızır suyu bile bu bâg sebze vü semenin (G. 470/3)

“Gönül ayva tüylerin ve yüzünle dirildi, sanki ab-ı hayatla bu bağa sebze ve yasemin ektin.”

Gönül, sevgili tarafından atılan okların hedefidir. Oklar şekil bakımından serviye, okun ucunda bulunan peykan ise goncaya benzetilmiştir. Sevgilinin attığı oklarla dolu olan gönül, servi ağaçlarının ve goncaların olduğu bir bağ olarak tasavvur edilmiştir.

Niçe könglüm bâğıda iy ‘ışk kirseng tapılır

Serv birle gonçe anıng nâvek ü peykâmıdın (G. 483/2)

“Ey aşk, gönül bağına girsen onun ok ve temreninden çok fazla serv ve gonca bulunur.”

Gönül, sabır harmanının olduğu bir tarla olarak tasavvur edilmiştir. Harman, kurutulmuş otlardan oluşan yığındır. Âşığın sabrı, ateşle hızlı bir şekilde alev alabilecek bir ot yığını gibidir. Sabır yanıp bittiğinde gönül tarlasında kalan ise siyah küllerdir.

Çu könglüm mezra‘ıda hırmen-i sabrımga ot saldıng

Yangı dâgım imes kalmış kara ornı köyüp hırmen (G. 529/3)

“Gönlümün tarlasında sabrımın harmanına ateş saldığında harman yanıp yerine siyahlık kalmıştır, o yeni bir yara değildir.”

3.3.5.2.9. Ateş-gâh, Ahger (Kor)

Gönül, aşk ve ayrılık ateşinin yandığı yerdir. Gönülde yanan ateşin yakıcılığı, cehennem ateşinden bile fazladır.

Gerçi bolsa her şerer dûzah otıdın şu‘le’î

Mümkün irmes könglüm âteş-gâhının uçkunı dik (G. 346/2)

“Her kıvılcım, cehennem ateşinden bir alev olsa da gönlümün ateş yerinin kıvılcımı gibi olması mümkün değildir.”

Ayrılık ateşi içinde yanıp parça parça olan gönül, o ateş içinde tamamen yanıp kor haline gelmiştir.

Firâk şu‘leside pâre pâre könglüm irür

Dimey kebâb kim ol otning ahgeri yanglıg (G. 314/3)

“Ayrılık ateşi içinde gönlüm, parça parçadır; ona kebab demeyin, (gönül) o ateşin koru gibi (olmuştur).”

3.3.5.2.10. Divâne, Tilbe, Şeydâ, Mecnûn

Divâne, tilbe, şeydâ, mecnûn; âşığa ait özelliklerdir ve âşığın bir parçası olan gönle aktarılmıştır. Gönlün bu özelliklerle anılması, peri gibi güzel sevgiliye duyulan aşk nedeniyledir. Deli gönülde perinin hayalinin dolaşması, âşığın kendinden geçmesine neden olur.

Meger mecnûn köngülge her dem iyler ol peri cilve

Yok irse nivçün özidin barur bu nâ-tüvân her dem (G. 413/4)

“O peri sanki her an çılgın gönülde dolaşır yoksa bu güçsüz (gönül) niçin her an kendinden geçer?”

Sevgilinin saçında asılı olan gönül, sevgilinin kâfir gözüne öylesine tutulmuştur ki sevgilinin saçı ona zünnâr olmuştur. Papazların bellerine bağladıkları kuşağı beline bağlayan gönül, kâfir göz nedeniyle din değiştirmeyi seçmiş gibidir.

Bolmasa kâfir közüng âşüftesi şeydâ köngül

Rişte-i zülfüng anga zünnâr bolgay mu idi (G. 651/3)

“Çılgın gönül, kâfir gözünün perişanı olmasa zülfün ipi ona zünnâr olur muydu?”

Sevgilinin misk kokulu bir ceylan olarak tasavvur edildiği beyitte, gönül sevgilinin hayaliyle Mecnûn gibi dağ ve çölde geyiklerle dolaşmaktadır.

Tilep müşkîn gazâlımnı köngül dîvâneler yanglıg

Hemîşe tag u deşt içre kiyikler birle sâyirdür (G. 151/2)

“Gönül, misk kokulu ceylanımı arzulayıp divaneler gibi her zaman dağ ve çölde geyikler ile gezer.”

Köngül çu kirpiklerin hayâliga tüşti rîş oldı barça cüzvi

Tiken ara tüşse bir yalang tilbe yok ‘aceb kim figâr bolgay (G. 664/4)

“Dikenlerin içine düşen çıplak bir delinin yaralanmasına şaşılmaz, gönlün kirpiklerinin hayaline düşüp her yeri yaralanan (deli) gibidir.”

3.3.5.2.11. Tu‘me (Azık), Taş

Âşığın gönlünün azık ve taş olarak tasavvurunun nedeni ite benzetilen rakiple ilgilidir. Âşık yerine rakibi dost edinen sevgili için âşığın gönlünün bir önemi yoktur. Gönül, mahallenin köpeklerine yemesi için verilen azık ve köpekleri kovalamak için atılan bir taştır.

Şairin gönlünü, sevgilinin mahallesindeki köpekler yüz yerinden yaralayarak yemişlerdir. Bu durum, başkalarının sevgilinin mahallesine girince karşılaşacağı durumla ilgili ibret almaları sağlar.

Yüz cerâhat birle kûyüngde Nevâyî könglini

Kılğan itler tu‘me il könglige ibret kiltürür (G. 178/9)

“Nevâyî’nin gönlünü, mahallende yüz yarayla azık yapan itler; başkalarının gönlüne ders verirler.”

Sevgilinin mahallesindeki itler için âşığın parça parça olan bağı azıktır. Âşık, köpeklerin doymamaları durumunda yüreğini kesip göndermeyi teklif etmektedir.

İtingge azrak ise tu‘me pâre pâre bağır

Üzüp salay yana bir lukme ornı tutsa yürek (G. 343/2)

“Parça parça olan bağrım itine azık olarak az ise yüreğim bir lokma tutsa da onu kesip göndereyim.”

Şairin gönlü, itleri kovalamak için atılan bir taş olarak tasavvur edilmiştir. Bir şeyin, taş niyetine atılması onun atan nazarında değersiz olduğunun ifadesidir. Ancak şair için bu durum önemli değildir, önemli olan atsa bile sevgilinin gönlünü elinde tutmasıdır.

İy Nevâyî könglüm alıp itlerige taşlasa

Köngül anıng barça maksûdum köngül almagıdur (G. 172/7)

“Ey Nevâyî, gönlümü alıp itlerini taşlasa da gönlüm onundur; benim tüm arzum, gönlümü (eline) almasıdır.”

Gönül, rengi nedeniyle lal taşına benzetilmiştir. Merhametsiz olarak nitelendirilen sevgili, değerli olan bu gönül taşını köpeğini taşlamak için kullanmıştır.

Niçük kim kıymetî la‘l alıban birgey rakîbiga

İtige taşladı könglümni ol nâ-mihr-bân algaç (G. 103/3)

“O merhametsiz (sevgili), kıymetli lal taşını alıp rakibe vermiş gibi gönlümü alıp (onunla) itini taşladı.”

3.3.5.2.12. Su, Közgü (Ayna)

Âşığın gönlünün su ve ayna gibi unsurlara benzetilmesi, yansıtıcı özelliklerinden dolayıdır. Sevgilinin hayalinin yeri, gönüldür ve sevgilinin hayali gönülde yer etmiştir. Suya bakan kişinin suretinin suya yansması gibi sevgili, âşığın gönlüne baktığında kendi suretini görür.

Fürkatingdin su durur könglüm hayaling ol sudın

İyle zâhirdür ki zâhirdür cemâling közgüdin (G. 474/1)

“Gönlüm, ayrılığından su gibidir; o suda hayalin, yüzünün aynada ortaya çıkması gibi (gönülde) ortaya çıkar.”

Gönlün düz olması, sevgilinin aşkıdan başka hiçbir şey barındırmamasıdır. Sevgili bu aynaya baktığında aynanın düz olması gerekir ki bu aynada yansıması doğru görünür.

‘İşk ara könglüng tüzet kim râst salgay ‘aks yâr

Közüğü igri bolsa salur ‘aksini ruhsâr kej (G. 232/5)

“Yârin aksini doğru yansıtın diye aşk içinde gönlünü düzelt eğer ayna eğri olursa yüzün yansıması da eğri olur.”

3.3.5.2.13. Kebap

Aşk ateşiyle yanan gönül, kebab olarak tasavvur edilmiştir. Kebab olarak tasavvurda gönlün kuşa benzetilmesi etkilidir. Gönül ateşte yanmasına rağmen içi kan doludur.

Köngülni çörgedi ‘ışkıng velîk irür tola kan

Yalında köymiş ü kisseng irür kebâb kızıl (G. 388/4)

“Aşkın gönlü yaktı ama o (hâlâ) kan doludur, ateşte yanmış ve kesince kızıl (görünen) kebab gibidir.”

Sevgilinin gözünün fırın olarak tasavvur edildiği beyitte, sevgilinin gözlerine tutulan gönül kuşu için gözler bir kafes olmuştur. Fırın gibi olan göz, gönül kuşunu kebaba çevirmiştir. Akli başında bir kişinin kuşu fırına koymayacağı bilindiği için gönlünü fırından bir kafese koyan âşık sarhoş olarak nitelendirilir.

Közüng köngülni kebâb itti mest eger irmes

Tenûrdın kişi kuşka bolur mu kılsa kafes (G. 234/3)

“Gözün, gönlümü kebaba çevirdi eğer kişi sarhoş değilse kuşa fırından kafes yapar mı?”

3.3.5.2.14. Sâyl (Dilenci)

Gönül, yarasının çokluğu oranında âşıktır. Gönüldeki yaralar, yuvarlak şekli ve renkleri ile para olarak tasavvur edilmiştir. Bir dilenci para bulduğunda hemen koynunda saklar. Âşık da aşkının yaralarını gönlünde saklamaktadır. Dilenci gönül ise bu bir akçe ile mutlu olmaz.

Dâg-ı ‘ışkın könglüme koydum kanâ’at kılmadı

Kalb-i sâyl dik kim alıp bir direm hoşnûd imes (G. 249/5)

“Aşkının yarasını gönlüme koydum, bir akçe alıp beğenmeyen dilenci kalp gibi kanaat etmedi.”

3.3.5.2.15. Ferhâd

Dertlerinin yeri, gönlüdür. Gönül bu dertleri kazıp azaltmaya çalışan bir Ferhâd’dır. Gönül, dertleri kazmak için sevgili tarafından ona atılan okları âh ateşiyle eritmiş ve dert dağını kazmak için balta yapmıştır.

Başagingning timürin tîşe yasap âh otıdın

Gussa tagını kazar iyle ki Ferhâd köngül (G. 407/4)

“Ferhâd gönül; ah ateşiyle okunun demirinden balta yapıp, gam dağını kazar.

3.3.5.2.16. Mûr (Karınca)

Aşk ateşi içinde yanan gönül, ateş içinde kalan bir karınca olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte anlatılmak istenen, aşk ateşinin büyüklüğü karşısında âşığın çaresizliği ve güçsüzlüğüdür.

Könglüme yok çâre örtenmekdin özge ‘ışk ara

Gayr köymek mûrning ot içre ni tedbîri bar (G. 192/3)

“Gönlüne aşk içinde yanmaktan başka çare yoktur, karıncanın ateş içinde yanmaktan başka nasıl bir önlemi vardır?”

3.3.5.2.17. Kâh (Saman)

Gönül; dert, sevgilinin hayali, aşk ateşi gibi durumlardan güçsüz düşmüştür. Gönlün bu güçsüz hâlini anlatmak için, gönül saman olarak tasavvur edilmiştir. Samana benzeyen gönül âhın rüzgârıyla savrulup sevgilinin mahallesinde kaybolmuştur.

Yâr kûyî içre itti zâr könglüm âhdın

Kayda tüşkenni bu yildin berg-i kâhım bilmedim (G. 458/3)

“Güçsüz gönül, sevgilinin mahallesi içinde, ah nedeniyle kayboldu; saman yaprağınının bu yelden nereye düştüğünü bilemedim.”

3.3.5.2.18. Şihne

Gönül, bir şehir veya bölgenin güvenliğinden sorumlu olan şihneye benzetilmiştir. Bu beyitte pazarda ve dükkânda şihnenin sözünün geçtiği gibi âşıklar için de gönlün sözünün geçtiği belirtilmiştir.

Ehl-i sevda işitür her ni köngül dise ki bar

Şihne buyrugıga bâzâr u dükân içre nefâz (G. 133/4)

“Şihne emrinin pazar ve dükkân içinde etkili olduğu gibi gönül her ne dese âşıklar onu işitir.”

3.3.5.2.19. Nâme (Mektup)

Sevgili ve sevgiliyle ilgili güzellik unsurlarının hayali gönüldedir. Sevgilinin yazıya benzetilen ayva tüyelerinin hayali de gönüldedir. Gönül, içinde sevgilinin ayva tüyelerinden yazısı olan ve ayrılık yarasıyla mühürlenmiş kapalı bir mektup olarak tasavvur edilmiştir.

Hattı könglümde süngök yanglıg tenimni çırmagan

Mührlük bir nâme bilgil dâg-ı hicrâmı bile (G. 564/4)

“Ayva tüyleri, kemik gibi tenimi kuşatan gönlümdedir; (gönlümü) ayrılık yarasıyla mühürlenmiş bir mektup gibi bil.”

3.3.5.2.20. Balık Kursağı

Sevgilinin yanağındaki inci gibi terin hayalini taşıyan gönül, incinin olduğu sadef kursağı gibi olmuştur.

Hoy-ı ruhsârı yâdı birle bolmuş muztarib könglüm

Balıg yanglıg ki gevherning mekânı boldı kursağı (G. 618/5)

“Yanağının terinin hatırlayınca acı çeken gönül, incinin yeri olan balık kursağı gibi oldu.”

3.3.5.2.21. Kâ‘be

Âşığın gönlü, sevgilinin hayalini taşıdığı için Kâ‘be olarak tasavvur edilmiştir. Peri gibi güzel sevgili, Kâ‘be’de dolaşan bir güvercindir. “Rivâyete nazaran Kâ‘be’ye güvercin konmadığı gibi uçarken de Kâ‘be üstüne gelince derhal yönünü değiştirerek sağ ve sola uçarlarmış” (Onay, 1996: 291). Sevgili âşığın gönlünün üstünde uça da, güvercinin Kâ‘be’ye konmadığı gibi onun üstüne konmaz.

Könglüm harîmi içre kılur cilve ol perî

Andak ki Kâ‘be içre haremning kebûteri (G. 677/1-Mfr. 826)

“O peri, gönlümün içinde Kâ‘be içinde dolaşan haremning güvercini gibi dolaşır.”

3.3.5.2.22. ‘Âlem (Bayrak)

Sevgilinin aşkına tutulan âşikların dünyasında şairin gönlü, bayrak olmuştur. Bayrak olmak, bir durumla ilgili herkesin tanıdığı ve bildiği sembol haline gelmektir.

Çunki bu deyr-i fenâ içre köngül

‘Âlem-i ‘ışkıng ara boldı ‘alem (Trc.688/49)

“ Bu sebeple gönül, bu geçici dünya içinde aşkının dünyasında bayrak olmuştur.”

3.3.6. Aşk

3.3.6.1. Aşk İle İlgili Genel Özellikler

Divana en çok konu olan unsur aşktır. Aşk, sözlükte şiddetli ve aşırı sevgi hâlidir; bir kimsenin kendini tamamen sevdiğine adanması, sevgilisinden başka kimseyi görmemesidir. “Lügat kitaplarında, aynı kökten olan sarmaşık anlamına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğunu belirtilir. Nasıl sarmaşık, kuşattığı ağacın suyu emip onu kurutuyorsa; aşırı sevgide âşığın sevgili dışında herkesle ilişkisini kestiği, onu sarartıp hasta ettiği için de bu duyguya aşk denilmiştir” (Uludağ, 1991: 11). Ali Şîr Nevâyî’nin aşkı tasavvurunda aşk; zor bir iştir, âşığı dünyaya rezil eder, dermanı kavuşmak olan derttir, saklanması gereken sırdır, âşığı yakan ateştir, cezası ağır olan bir suçtur, çaresi sabır olan derttir, âşığı zayıflatan beladır, âşığın gönlünü talan eden bir yağmacıdır, deli gönlün gezindiği çöldür, gönül mülkünü bozan askerdir, âşığın sabrını uçuran fırtınadır,

âşığı sarhoş eden şaraptır, saklanması gereken incidir ve âşığı katletme konusunda bir üstattır.

Aşkın zor bir iş olarak nitelendirildiği beyitte, bu zor işten yorulan âşık ölmeyi tercih etmektedir. Sevgilinin merhametsiz ve korkusuz olarak nitelendirilmesinin sebebi ise, âşığa bu zor işi yüklerken âşığın bunu kaldırıp kaldıramayacağını düşünmemesi ve hep daha fazlasını yüklemesidir.

Sa‘b iş irmiş ‘ışk yâ Rab yâ mining cânımnı al

Yoksa bu bî-bâklik nâ-mihr-bânımdın kiter (G. 175/6)

“Ya Rab, aşk çok zor bir işmiş; ya benim canımı al ya da merhametsiz (sevgilimden) bu korkusuzluğu gider.”

Şair, aşkın bahseldüğü birçok beyitte kendini Ferhâd ve Mecnûn ile karşılaştırmıştır. Aşk konusunda kendini onlardan üstün görmüştür. Aşk, Ferhâd’ı dağa ve Mecnûn’u çöle salmıştır. Ama şair, yersiz yurtsuzdur.

Tag ara Ferhâd u deşt içre salıp Mecnûnnı ‘ışk

Kimni min dik cümle-i ‘âlemde rüsvâ iylemiş (G. 255/6)

“Aşk, Ferhâd’ı dağa ve Mecnûn’u çöle göndermiştir, hiçbirini benim gibi âlemde rezil etmemiştir.”

Kavuşmak, aşkın devasıdır. Şaire göre kavuşmanın gerçekleşmediği durumlarda ise bu derdin dermanı, ölümdür.

Devâ-yı ‘ışk irür yâ vasl yâ merg ol imes mümkün

Bu birdür kimse tapılsa bu derdiga devâ bolgan (G. 512/5)

“Bu derde deva olan bir kimsenin, bulunması mümkün değildir; aşkın devası ya kavuşmak ya da ölümdür.”

Âşıklar beyitlerde aşk ehli veya ehl-i aşk olarak ifade edilmişlerdir. Aşk ehli arasında, mutlu olan kimse yoktur.

İy köngül ‘ışk ara ger gamlıg iseng bâk irmes

Kayda ‘ışk ehli ara taptı birev şâd köngül (G. 407/2)

“Ey gönül, eğer aşk içinde gamlıysan korkma; âşıkların içinde birinin mutlu bir gönül bulduğu nerede görülmüştür?”

Aşk, seven ve sevilen arasında gizli bir durum olduğundan; âşık bu sırrı saklamak zorundadır. Zamansız çektiği âhlarla onun âşık olduğunu anlaşılr.

Her niçe kim yaşurur-min râz-ı ‘ışkıng halkdın

Bir mahalsiz âh ile barın ‘ıyân iyler köngül (G. 397/2)

“Aşkının sırrını her ne kadar halktan saklasam da gönül, bir yersiz âh ile hepsini açığa çıkardı.”

Aşk, şairin bedeninin binasını yok etmiş; kalan toprakları da yele vermiştir. Âşıktan geriye bir hiç kalmıştır.

Eşkdin cismim binâsın koymadı âbâd ‘ışk

Âhdın birdi vücûdum tofragın ber-bâd ‘ışk (G. 329/1)

“Aşk gözyaşı nedeniyle bedenimin binasını, güzel bir durumda bırakmadı; âhla vücudum toprağını, yele verdi.”

Şair, aşk derdinin çaresinin sabır olduğunu söylerken; kendinin çok âşık ve çaresiz olduğunu dile getirmiştir. Şairin çaresiz olması, derdin dermanı olan sabra sahip olmamasındandır.

‘İşk ‘aceb derd imiş derdkadur çâre sabr

Veh ki Nevâyî besî ‘âşık u bî-çâredür (G. 152/7)

“Aşk nasıl bir dertmiş, derde çare sabırdır; eyvah ki Nevâyî, çok âşık ve çaresizdir.”

3.3.6.2. Aşk İle İlgili Tasavvurlar

3.3.6.2.1. Ateş, Ateş-gâh

Aşk, âşık olan kişinin acı çekmesine neden olur. Bu acı, aşkın ateş olarak tasavvurunda etkili olmuştur. Şair, aşka düşen gönlünü deli olarak nitelendirmiştir. Deliler nasıl ateş yakmaya heveslenir, zararını bilmedikleri için yangına sebep olurlarsa; aşk ateşinin zararını bilmeyen deli gönül de can içinde aşk ateşi yakmıştır.

Tilbe könglüm şu‘le-i ‘ışkıngı asrar cân ara

İyle kim ehl-i cûnün iylerler ot yakmak heves (G. 250/2)

“Deli gönlüm, delilerin ateş yakmaya heveslendikleri gibi; aşkının ateşini canı içinde saklar.”

Gönül, aşk ocağına çekilen bir delidir. Kaza, gönlün bu ateşe düşmesi için her kıvılcımdan ateşli bir ip haline getirip; deli gönlü ateşe çekmiştir.

Çikerge ‘ışk âteş-gâhıga divâne könglimni

Kazâ her bir şerer târını bir otluk kemend itmiş (G. 274/3)

“Aşkın ateş ocağına deli gönlümü çekmek için, kaza her bir kıvılcımı ateşli bir ip yapmış.”

3.3.6.2.2. Suç

Âşık olan birisi, aşkından dolayı bazı cezalara maruz kalabilir. Aşkı nedeniyle düştüğü durumlar yüzünden ayıplanır, kınanır ve eziyet görür. Bu durum, aşkın bir suç olarak tasavvur edilmesine yol açmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgili aşk suçunu işleyen kişinin âşık olduğunu söylemiştir. Bu suçu kabul eden âşık, boynuna ip takılıp teşhir için pazarda gezdirilmek veya idam edilmek için sevgilinin saçından yapılan ipin boynuna asılmasını beklemektedir ama umduğunu olmaz.

‘Işk cürmin boynuma tuttum velî bu cürm için

Kılmadıng zülfüng tınâbın boynuma takmak heves (G. 250/4)

“Aşk suçunu benden bildim ama bu suç için saçının ipini boynuma asmak istemedin.”

3.3.6.2.3. Yağmacı, Asker, Katil

Âşığın gönlünü harap eden aşk, yağmacı olarak tasavvur edilmiştir. Aşk ve delilik gönlü yağmalayıp, şairi âleme rezil etmişlerdir.

Anca könglümni cünûn u ‘ışk yağmâ kıldılar

Kim min-i divâneni ‘âlemga rüsvâ kıldılar (G. 159/1)

“Aşk ve delilik gönlümü (yani) divane beni, âleme rezil edecek kadar yağmaladılar.”

Gönlün bir ülkeye benzetildiği beyitte aşk, bu ülkeyi yağmalayarak viraneye çevirmiştir.

Ger Nevâyî köngli mülki bolsa virân ‘ayb imes

Türk-tâz-ı ‘ışk ol kişverni yagmâ iylemiş (G. 255/9)

“Nevâyî’nin gönlü viran olsa buna şaşılmaz, çünkü aşk yağması o ülkeyi yağmalamıştır.”

Aşk, gönül ülkesini harap eden asker olarak tasavvur edilmiştir. Aşk askerleri gönlü harap ederken şair, bir karınca gibi bir şey yapamamıştır.

Min andak mûrdur-min kim ayak astıda kalmış-min

Köngül mülkini buzganda sipâh-ı ışk tугyânı (G. 662/5)

“Aşk askerlerinin taşkınlığı, gönül mülkünü bozduğunda ayakaltında kalan bir karıncayım.”

Aşk, öldürme konusunda üstat olan bir katildir. Ayrılık, dert ve sabırsızlık, bu üstadın öğrencileri gibidir.

Hecr ü derd ü sabırsızlık kildiler kâtil barı

Lîk bu fen içre bardur barçaga üstâd ‘ışk (G. 329/4)

“Hepsi katil olan ayrılık, dert ve sabırsızlığın hepsi geldi ancak bu hünerde hepsinin üstadı aşktır.”

3.3.6.2.4. Çöl, Mahalle, Bahr, Bostan

Çöle düşmek, aşkın göstergelerinden biridir. Aşk, eziyet ve sıkıntı veren, kimsenin bulunmadığı çöle benzetilmiştir. Şair bu çölde mecnûn bir hâlde gezmektedir. Aşk çölüne o kadar hâkim olmuştur ki bu çölde onu periler bile istediği zaman bulamaz.

İyle ‘ışkı deştide mecnûn köngül âvâredür

Kim periler istegen birle tapılgı dik imes (G. 248/4)

“Deli gönül, aşk çölünde başıboş bir şekilde gezmektedir ve onu periler bile istedikleri zaman bulamayacaktır.”

Aşk, içinde şâhın olduğu bir mahalledir. Bu mahallede sevgilinin dilenci âşığa ihtiyacı yoktur.

İyle kim yoktur gedâga ihtiyâcı şâhning

Şâhdın yok 'ışk kûyide gedâga ihtiyâc (G. 98/6)

“Şâhın dilenciye ihtiyacı olmadığı gibi aşk mahallesinde şâh (sevgilinin), dilenci (âşığa) ihtiyacı yoktur.”

Aşk büyüklüğü nedeniyle denize benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte hem aşk hem de ayrılık bir denizdir. Aşk daha büyük bir deniz olmasına rağmen ayrılık denizi daha fazla felaket getirir.

Egerçi 'ışk bahri hecr deryâsıdın a'zamdur

Velîkin ger kiçigrekdür bir âfetrak durur kulzüm (G. 425/5)

“Her ne kadar aşk denizi ayrılık denizinden büyüktür ancak (ayrılık denizi) küçük olsa da denizi daha büyük felakettir.”

Aşk, âşığın değişik tuzaklarla karşılaştığı bir bahçedir. Aşk bahçesine giren âşık, sevgilinin saçının tuzağına takılmış bir kuş gibidir.

'Işk bustânıga kirgende hevâyî kuş kibi

Sümbül-i zülfi bolurnı dâm-ı râhım bilmedim (G. 458/4)

“Arzu dolu bir kuş gibi aşk bahçesine girince sümbül saçlarının yoluna tuzak olacağını bilemedim.”

3.3.6.2.5. Bâde

Âşık olan bir kimse, sevgili dışında dünyayla ve diğer insanlarla bağı kesmiştir. Sarhoş biri gibi, kendinden geçmiş bir haldedir. Aşk bu etkileri nedeniyle şarap olarak tasavvur edilmiş, âşık ise düşkün olarak nitelendirilmiştir.

Sâkiyâ kil manga tut bâde-i 'ışk

Kim irür hilkatim üftâde-i 'ışk (Msv. 689/359)

“Ey saki, gel ve bana aşk şarabını tut; benim yaratılışım aşk düşkünlüğüdür.”

3.3.6.2.6. Ayna

Ayna, karşısında gördüğü nesnelere olduğu gibi yansır. Aşk aynası, insanların aşkını sakladığı kalbidir. Orada ne varsa aynadan o yansır. Gönül aynası da dertle temizlenir. Ayrılık derdiyle yanan şairin külleri sayesinde aşk aynası parlaktır. Ayna bu küllerle ovularak parlatılır

Köyüp hecringde kül boldum velikin

Yarukdur 'ışk mirâtı bu küldin (G. 463/2)

“Ayrılığında yanıp kül olsam da aşk aynası bu külden aydınlanmıştır.”

3.3.6.2.7. Sarsar, Sel

Aşk, âşığa zarar vermesi ve yıkıcılığı nedeniyle şiddetli rüzgâr ve sel olarak tasavvur edilmiştir. Aşk, gam dağını yerinden oynatabilecek bir sarsar ve sabır dağını yerle bir edebilecek bir seldir.

Âşığın ahının, aşk sarsarı olarak tasavvur edildiği beyitte; bu rüzgâr, gam dağını yerinden oynatacak güçtedir.

Âhımdın uçtı sabrım egerçi katık idi

Gam tagını kongarur imiş 'ışk sarsarı (G. 677/5)

“Sabrım sert olmasına rağmen âhımın (gücülle) uçtu, aşkın sert esen rüzgârı dert dağını (bile) yerinden oynatmış.”

Âşıkla ilgili dağa benzetilen unsurlardan biri de sabırdır. Sevgilinin tüm eziyetlerine dayandığı için âşığın sabrı, dağ gibidir. Âşığın gönlü, sabır dağına sığınsa da sele benzetilen aşk, bu dağı çöle çevirmiş ve sabrı dağıtmıştır.

İy köngül kim sabr tagın mesken itting 'âkıbet

Tünd seyl-i 'ışk ol tagıngnı hâmûn kıldı la (G. 34/4)

“Ey gönül, sonunda sabır dağını mesken ettin ama eyvah ki sert aşk seli dağını çöle çevirmiştir.”

3.4. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde‘i)

3.4.1. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde‘i) İle İlgili Genel Özellikler

Herhangi bir konuda birbirinden üstün olmaya çalışan kişilerden her biri rakiptir. “Divan şiirinde âşık-maşûk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Rakip, âşığın nazarında kötü olan kişidir” (Pala, 2007: 374). Divanda rakip; tîre-manzar, sade rakip ve kuduz it sıfatlarıyla anılmıştır. Rakip için div, ejdeha, it, düşman, karga, çöp gibi kötü sayılabilecek unsurlar kullanış, genellikle hayvanlara benzetilmiştir.

Divanda şair tarafından rakip, sevgili ile âşık arasına girip âşığın güneş yüzlü sevgiliye ulaşmasını engellediği için karanlık yüzlü olarak nitelendirilmiştir. Güneş yüzlü sevgilinin önüne geçen rakip, güneşin önüne geçen bulutlar gibidir.

İrişmek ol kuyaş ruhsâreliğini mümkün irmes kim

Rakîb-i tîre-manzar sâye yanglıdır kafasında (G. 11/2)

“O güneş yüzlü (sevgiliye) ulaşmak mümkün değildir; çünkü karanlık görünüşlü rakip, gölge gibi onun önündedir.”

Sevgilinin dudağı can bağışlarken, bakışları canı katletmektedir. Rakibin sıfatı olarak kullanılan sâde; “basit, gösterişsiz, bön anlamındadır” (Ünlü, 2013: 934). Rakip, sevgiliyi âşığı can bağışlaması konusunda yasaklamaktadır. Ancak sevgilinin bakışlarının âşığı öldürmesi konusunda ise sevgiliyi engellemeye çalışmamaktadır.

Leb-i cân-bahşıga men‘ itküçe iy sâde rakîb

Katl men‘ide bir ol gamze-i mestânega pend (G. 120/6)

“Ey ahmak rakip, (sevgilinin) can bağışlayan dudağını yasaklayacağına; o sarhoş gibi olan yan bakışlara katletme konusunda öğüt ver.”

Sevgilinin ağyar ile arkadaşlığı, âşığın ölmesine neden olacak kadar zor bir durumdur. Bu zorluk, taşı parçalayıp toprak haline getirebilecek güçtedir, âşık için böylesine zor bir durum ölmek gibidir.

Yâr agyâr ile hem-dem ni‘aceb gussadın ölsem

Tofrag olgay tökülüp taşka yüzlense bu şiddet (G. 80/4)

“Sevgili, ağyar ile dosttur, bu gamdan ölsem şaşılmaz; bu zorluk taş a yönelse taş toprak olup dökülür.”

Âşık, sevgiliden gelen her türlü eziyeti kabul edip bu duruma dayanır. Sevgilinin başkalarına iltifat edip, onlara güler yüz göstermesi âşığın kabul edebileceği bir şey değildir.

Yârdın her niçe bî-dâd olsa iyler-min kabûl

Lîk bolsa gayr birle mültefit makbûl imes (G. 253/3)

“Sevgiliden her ne kadar eziyet olsa kabul ederim, ama başkalarına iltifat etmesini kabul edemem.”

Peri gibi güzel sevgili, rakibe şefkat gösterirken, şaire göstermemektedir. Şairin it olarak ifade ettiği rakip kadar, sevgilinin gözünde değeri yoktur.

Ol perî-veş müdde‘iga mihr-bândur bizge yok

Fi‘l-mesel allıda anıng itke sandur bizge yok (G. 332/1)

“ O peri gibi güzel iddia eden (rakibe) şefkatli bir sevgilidir, bize değil; onun karşısında itin değeri olup bizim değerimizin olmadığı gibi.”

Sevgilinin meclisinde oturabilen, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan, sevgili tarafından iltifat gören rakip, âşığın ulaşamadıklarına ulaşır. Bunlara ulaşamayan âşık, sevgilinin mahallesinde dolaşan rakibin ayakları ve sevgiliyi gören gözlerini öpmek ister.

İsterem agyâr ayagın öpke-min belkim közin

Kim barıp kûyige yitmiş devlet-i dîdârga (G. 601/2)

“Ağyarın ayağını ve hatta gözünü öpmek isterim, çünkü o mahallene gidip yüzünü (görme) talihine ulaşır.”

3.4.2. Rakip (Rakîb, Ağyâr, İl, Gayr, Özge, Müdde‘i) İle İlgili Tasavvurlar

3.4.2.1. İt, Kuduz İt

Beyitlerde rakibin en çok benzetildiği unsur köpek olmuştur. Bu benzetme içinde rakip sevgilinin mahallesinde köpekken, âşık da o mahalleye gelmek isteyen dilenci olarak tasavvur edilmiştir.

Kûyige kirgeç min-i munlug hücûm itti rakîb

İyle kim itler gedâ körgende gavgâ kıldılar (G. 159/5)

“Rakip, dertli ben mahallene girince köpeklerin dilenci gördüğünde kavga ettikleri gibi saldırdı.”

Kuduz, bu mikroba sahip bir köpek tarafından ısırılmak yoluyla bulaşan bir hastalıktır. Kuduz köpek olarak nitelendirilen rakip tarafından ısırılmak istemeyen âşıklar, ondan kaçmaktadır.

Bezmidin çıktı rakîb ösrük hazer iy ehl-i ‘ışk

Resmdür kaçmak ulus itdin kim ol bolgay kutuz (G. 215/5)

“Ey aşk ehli, rakip sarhoş bir halde bezmden çıkmıştır, kendinizi koruyun. Çünkü kuduz olan itten halkın kaçması adettir.”

Güzelliğin sevgilinin sahip olduğu ve zekâtının verilmesi gereken bir varlık olarak tasavvur edildiği beyitte, âşık bu zekâttan istemektedir. Düşman rakip ise köpeğin dilenciyi engellediği gibi âşığı engellemektedir.

İstesem hüsnüng zekâtın ger bolur mâni‘ rakib

Ni ‘aceb kim it bolur dayim gedâ birle ‘adû (G. 533/3)

“Güzelliğinin zekatını istesen rakip buna engel olur, köpek ile dilencinin her zaman düşman olmasına şaşılmaz.”

3.4.2.2. Çöp

Rakibin şair nazarında değersizliğini anlatmak için rakip için seçilen kelime çöp olmuştur. Rakip, âşığın gözüne girecek kadar yakınına gelerek sevgiliyi görmesini engellemeye çalışır. Âşığın gözüne kaçan çöp gibi olan rakip, onun gözünü yaşartmaktadır.

Nezâre töhmetin iylep kirer közümge rakîb

Sirişkim aksa ni tang kim közüm ara hasdur (G. 194/2)

“Rakip, beni bakmakla suçlayıp gözümüne girer; gözyaşım aksa buna şaşılmaz çünkü gözümün içindeki bir çöptür.”

3.4.2.3. Div

Sevgilideki kötü özelliklerin nedeni, rakipten öğrendiği sihir ve değişik hünerler öğrenmesidir. Sevgilinin rakipten sihir ve değişik hünerler öğrenmesi, perinin şeytandan hilecilik öğrenmesi gibidir.

Rakîbdin ol ay efsûn bile fen örgermiş

Perîga div ni ta'lim kıldı körbüzlük (G. 340/4)

“Şeytan periye nasış hilekârlık öğretirse rakipten (o sevgili) de sihirler ve hüner öğrenmiştir.”

3.4.2.4. Ejdehâ

Sevgili bir hazinedir, sevgiliden bir an olsun ayrılmayan ve kimseyi ona yaklaştırmayan rakip ise hazine koruyucusu büyük bir yilandır. Bu yılan nefesiyle âşığı çekip yutabilecek kadar büyüktür. Büyük bir yılanın beklediği hazine de çok büyük olmalıdır.

Yitişse yâr rakîbi mini çiker söz ile

Ni gencdür ki yutar ejdehâsı dem birle (G. 592/4)

“Sevgiliye ulaşsam rakip beni söz ile çeker; o (koruyucu) yılanı (beni) nefesiyle çektiği nasıl bir hazinedir?”

3.4.2.5. Karga

Rakibin karga olarak tasavvurunda karganın siyah rengi ve çirkin sayılan sesi etkili olmuştur. Karga gibi rakip, sevgilinin mahallesine giren âşığın başına üşüşür, gönlünü parçalarlar, sevgilinin mahallesinde ölen âşığın cesedinden parçalar koparmaya çalışır. Rakibin kargaya benzetildiği beyitlerde şair, âşığı bülbüle benzetilmiş ve ikisinin arasında karga ile bülbül kadar fark olduğu vurgulamak istemiştir.

Ni zulmî ki gül-şende gül mahremi

Bolup zâg mahrûm irür 'andelib (Trc. 681/74)

“Gül bahçesinde gülün sırlarının ortağının karga olup, bülbülün bundan mahrum bırakılması; nasıl bir zulümdür?”

3.4.2.6. Yel

Hâric-dem, dış nefesli ifadesi rakip için kullanılmıştır. Rakibin amacı, âşığı ümitsizliğe düşürmektir. Mutlu gönle ümitsizlik veren rakip, suyun üstünde dalgalara neden olan rüzgâr gibidir. Konuştukları ve yaptıklarıyla âşığın gönlünü karıştırır.

Salur fütûr safâlıg köngülge hâric-dem

Yil ol sıfat ki temevvüc salur zülâl üzre(G. 594/6)

“Dış nefesli (rakip) mutlu gönüllere keder verir, o suyun üstünde dalgalanmaya neden olan yel gibidir.”

4. BÖLÜM

TABIAT

4.1. Kozmik Âlem

4.1.1. Felek (Âsumân, Çerh, Gerdûn, Gök, Sipihr)

4.1.1.1. Genel Anlamda Felek

Ali Şîr Nevâyî, Timurlular döneminde astronomi ilmine önem verilen, Herat ve Semerkand gibi merkezlerin bu ilimde ileri bir seviyeye ulaştığı bir zamanda yaşamıştır. Timur'un torunu ve Şahruh'un oğlu olan Uluğ Bey'in Semerkand'da kurduğu rasathane astronominin gelişmesine katkı sağlamıştır. Astronomi bilimine önem verilen bu ortamda Ali Şîr Nevâyî, divanında bu bilime ait kavramlara yer vermiştir.

Beyitlerde gökyüzü âsumân, çerh, gerdûn, gök, sipihr, felek ve eflâk kelimeleriyle ifade edilmiştir. Gök, dokuz felekten oluşmaktadır. Feleğin ilk yedi katında seb'a-i seyyâre adı verilen yedi gezegen, sekizinci katında yıldızlar vardır ve dokuzuncu katında ise atlas vardır. Divanda dokuz katlı felek için “tokkuz felek, tokkuz eflâk, tokkuz günbed-i devvâr, dokuz ata, tokkuz gerdûn, tokuz pergâr” zikredilmiştir.

Felek, şekil bakımından kadehe benzetilmiştir. Mecliste kadehin elden ele dolaştırılarak devretmesi ile feleğin dönmesi arasındaki bağlantı kurulmuştur. Kişi, feleğin devretmesiyle çeşitli talihsizlikler yaşarken kadeh devrinde ise sadece baş dönmesi yaşar. O nedenle seçilecek olan devir, kadeh devridir.

Tut kadeh devrini hoş kim yok be-cüz ser-geştelik

Dehr devride bu tokkuz günbed-i devvâr ise (G. 560/8)

“Dünyanın dönmesinde dönen kubbe dokuz olsa bile sen baş dönmesinden başka bir şeyi olmayan kadeh devrini seç.”

Dokuz ata, feleğin dokuz katını dört ana ise dört unsuru ifade etmektedir. “Baba felekle, anne ise anâsır-ı erbaa ile ilişkilendirilmiştir. Bu dört unsur nasıl hayatın temelini oluşturuyorsa anne de öyle görülmüştür” (Göllü, 2019: 55). Âfet-i fettân olarak nitelendirilen sevgili felekten gelen ve dört unsurdan gelen tüm fitne ve belaların varisi olarak görülmektedir.

Ni kim tokkuz ata vü tört anadın fitne vü âfet

Bolur vâki' anga ol âfet-i fettân irür vâris (G. 95/7)

“Dokuz ata ve dört anadan olan fitne ve bela, bunlara varis olan âfet-i fettânda ortaya çıkar.”

Âşığın ahının çokluğunu ve sürekliliğini anlatmak için ahın dumanının feleği bile aştığı zikredilmiştir. Bu duruma dokuz kat felek bile şaşırmış ve müvelleh olarak nitelendirilmiştir. Ahın dumanı, gökyüzündeki bulutlar olarak

Ötkerip tokkuz felek başıdın âhım dūdını

Ol müvellehlarga anı perçem itting 'âkıbet (G. 76/3)

“Sen, ahımın dumanını dokuz feleğin başından aşırıp sonunda o şaşkınlara onu perçem gibi yaptı.”

Şairin bedeninin gökyüzü olarak tasavvur edildiği beyitte gökyüzünün duran yıldızları ve gezegenleri sevgili tarafından ona atılan bazen vücudu delip geçen bazen ise saplanıp kalan oklar olarak tasavvur edilmiştir. Duran oklar, sabit yıldızlar ve geçen oklar ise gezegenlerdir.

Derd sipihri tenim turgan u ötken okung

Lem'a-i peykân bile sâbit ü seyyâredür (G. 152/3)

“Tenimde dertlerim gökyüzü gibidir; (tenimde) duran ve geçen oklarının peykanının parıltısıyla yerinde duran (yıldızlar) ve gezegenler oluşmuştur.”

Çerh, gerdûn, sipihr, felek kavramları; lâcverdî çerh, çerh gülşeni, çerh tîgi, zâl-ı çerh, çerh devri, çerh pergârı, çerh devrânı, çerh-kadr, çerh-peymâ, çers arûsı, çerh-i müdevver, mukavves çerh, câm-ı çerh-i gerdân, devr-i çerh, çerh câmı, çerh cevheri, çerh-i ta'addî, çerh-i muhâlif-pîşe, çerh-i denî, çerh-i bed-mihr, çerh-i minâ, şeh-i çerh-cenâb, çerh bağı, çerh zengârı, çerh-i dîn, çerh nakkâşı, çerh-i zer-nigâr, çerh-i kec-refât, çerh közgüsü, çerh-i kühen, çerh evi, çerh tası, gussa çerhi, çerh bahri, çerh-i bî-dâd, çerh oku, çerh-i a'zam, çerh ahteri, gerdiş-i gerdûn, gerdûn-ihtîşâm, gerdûn-ı dîn-perver, gerdûn-rif at, felek cevri, şeh-süvâr-ı felek, zâl-ı felek, felek takı, felek şûhu, felek bahri, felek küngüresi, felek hokkası, felek meydânı, felek mir'âtı, felek devrânı, felek har-gâhı, felek taşı, felek-fersây, felek-i bûkalemûn, felek-câh, felek-i gerdende, felek-i dehr-neverd, felek câmı, felek cevfi, felek-i âb-gûn, safha-i eflâk, gerdiş-i eflâk, mihr-i eflâk, eflâk-i

ta‘addî-pîşe, felek-i bî-mihr ü denî, sipihr günbedi, derd sipihri ten, sipihr-i atlas, sipihr zulmü, sipihr mihneti, sipihr eyvânı, kavs-i sipihr, sipihr encümü, sipihr atlası, ilm sipihri, sipihr hanı, sikizinçi sipihr tamlamaları içinde kullanılmıştır.

Beyitlerde felek hakkında kâinatın yaratılışından beri var olduğu için zâl, kühen ve kad-ham sıfatları kullanılmıştır. Rengini ve parlaklığını ifade etmek için lâcverdî, minâ, közgülü, bahr, âb-gûn sıfatları kullanılırken durmadan döndüğünü belirtmek için ise devr, devvar, gerdiş, müdevver gibi nitelik bildiren sözcükler kullanılmıştır.

Bir kişiyi yüceltmek için ise çerh-kadr, çerh-cenâb, gerdûn-rif‘at, gerdûn-ihtişâm ifadeleri kullanılırken; kötü bahtın kaynağı olarak görüldüğü için ise çerh tîgi, çerh-i ta‘addî, çerh-i muhâlif-pîşe, çerh-i kec-reftâr, çerh-i denî, çerh-i bed-mihr, çerh-i dîn, gussa çerhi, gerdûn-ı dîn-perver, felek cevri, felek taşı, felek-i bûkalemûn, sipihr zulmü, sipihr mihneti ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Felek, beyitlerde kötü talihin nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. “Dokuzuncu gök, diğer göklerin batıdan doğuya olan dönüşünü kendi dönüşüyle doğudan batıya doğru çevirir. Bunun sonucunda yıldızların birbirlerine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişir. Bu da insan talihi üzerinde etkili olur. Bu anlayış tarzından dolayı çerh bütün kötülüklerin esası olarak görülür” (Kurnaz, 1993: 229).

Dime ol ay ‘ârızın körseng urar başıngga tîg

Her belâ kilse başıngga âsmândın körge-min (G. 498/7)

“Onun ay gibi yanağını görürsen başına kılıç vurur deme, ben başıma her ne bela gelirse felekten bilirim.”

Felek, sürekli dönmesinden dolayı kec-rev yani eğri gidişli olarak nitelendirilmiştir. Felek, bir kişiye uğur getirdiğinde arkasında mutlaka eğri gidişin işareti olarak bir gaddarlık gelmesi beklenmelidir. Bu nedenle felekten şefkat gören bir insan onun uğurlu olduğunu düşünmemelidir.

Eymen olma mihr körgüzmek bile eflâkdin

Kim bu kec-revning işi gaddârlıglar mu imes (G. 140/5)

“Felekten bir sevgi görünce uğurlu olduğunu (sanma) çünkü bu eğri gidişlinin işi gaddarlık değil midir?”

Şair için feleğin zulmüne dayanmanın tek çaresi şarap içmektir. Şarap içmeyerek bu zulme tahammül etmeye çalışmak ona göre akıllı bir kişinin yapacağı iş değildir.

Sipihir zulmıga yok çâre bâdedin özge

Bu işte ‘akldın irmes tahammül iylemekim (G. 435/6)

“Felek zulmüne şaraptan başka çare yoktur, bu işe tahammül etmem akıldan değildir.”

Şair, güne huzurlu uyanmıştır. Fakat felekten emin olamamaktadır. Ondan akşama kadar bir kötülük geleceğini düşünmektedir. Şair için akşama kadar başına felekten kötü bir iş gelmemesi şaşılacak bir durumdur.

Hoş turur bu nev‘ emniyyet velî akşamgaça

Ger felekdin bir hıyânet âşkârâ bolmasa (G. 27/6)

“Eğer felekten akşama kadar bir hainlik ortaya çıkmazsa bu gibi güvenlik ne güzeldir.”

Güneş doğmadan önce beliren alacakaranlık, lacivert bir kadehteki şarabın rengini andırmaktadır. Felek lacivert bir kadeh, şafak ise kırmızı şaraptır.

Lâcverdi çerh câmıda şafakdın koydı mey

Koy şafak-gûn bâdesin hem lâcverdi câm ara (G. 22/2)

“Lacivert kadeh içine kırmızı şarap koymuş gibi lacivert felek kadehine şafaktan şarabı koydu.”

Feleğin şekliyle ilgili mukavves kelimesi zikredilmiştir. Dokuz felek, içi içe geçmiş soğan katmanları gibidir. Çerhin bu eğilmiş şeklinin nedeni ise âşığın ahıdır. Âşık dümdüz olan ah oklarını çerhe gönderir.

Mukavves çerh âhımdın ham olmuş

Kim ol oknı atar-min dem-be-dem tüz (G. 211/5)

“Ben ah okların her zaman düz attığım halde, kavisli çerh ahımdan (oklarımdan) eğilmiş.”

4.1.1.2. Felekle İlgili Tasavvurlar

4.1.1.2.1. Ev, Kasr, Kümbet, Tak, Kâr-hâne, Eyvân, Har-gâh, Kurgan

Feleğin ev, saray, kubbe, kemer, köşk, çadır gibi unsurlara benzetilmesi kavisli oluşu ve yüksekliği sebebiyledir. Felek dünyanın üstünü kaplayan bir kubbe gibidir.

Çerh vurmak daireler çizerek dönmek anlamındadır. Yeşil bir güvercinin daireler çizerek döndüğü gibi yeşil kümbet de (felek) dönmektedir. Feleğin dönüşü için sıdk ifadesinin kullanılması durmadan döndüğünü anlatmak içindir.

Sıdkıng boluban urmah bu günbed-i ahzâr çerh

Kasringgadur urgan dik bir sebz kebûter çerh (G. 111/1)

“Yeşil güvercinin feleğin sarayının (etrafında) döndüğü gibi bu yeşil kümbet de sadık bir şekilde dolanmaktadır.”

Felek âşğın gözyaşlarıyla yıkılan bir ev olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurda Nuh tufanındaki su, gözyaşlarının ancak yarısı kadar olduğu şeklinde ifade edilmiştir.

Buzgu diktür çerh öyin eşkim hemânâ yok imiş

Nısıfça ‘âlemi virân iylegen tûfânda su (G. 535/5)

“Gözyaşım felek evini bozmuş gibidir, âlemi viran eden tufandaki su gözyaşımın yarısı kadar yoktur.”

Kâr-hâne, iş yeri demektir. Kötü talihin sebebi olan felek, bazıları uğur bazılarına uğursuzluk veren bir iş yeridir. Şairin durmadan beklemediği şeylerle karşılaşmasına neden olduğu için şair şaşkınlık içindedir.

Sîpihr günbedi içre n'itip kadeh içmey

Ki boldı mûcib-i hayret bu kâr-hâne manga (G. 17/6)

“Felek kubbesi içinde şarap içmeyi ne yapayım çünkü bu iş yeri benim şaşkınlığımın sebebi olmuştur.”

Har-gâh çadır anlamına gelir. Çadırın kubbe biçimindeki üst kısmı nedeniyle felek çadır olarak tasavvur edilmiştir. En gösterişli ve en büyük çadır, sultanlara aittir. Feleğin sultanı da güneştir. Güneşin olduğu yerde ay kendini gösteremez.

Ay felek har-gâhıda andın çiker yüzge sehâb

Kim açâ almas yüzün ol mâh har-gâh allıda (G. 599/4)

“Ay, felek çadırında yüzüne bulut çeker çünkü o ay çadır karşısında yüzünü açamaz.”

4.1.1.2.2. Ayna (Közü, Mirat)

Bilindiği gibi ayna karşısındaki nesnelerin görüntüsünü yansıtan arkası sırlanmış camdan yapılan bir eşyadır. Felek, yuvarlak şeklinden ve gece gündüz gibi ikiyüzlü olması sebebiyle ayna olarak tasavvur edilmiştir. Güneşin batmasına yakın gökyüzü aynasının kırmızı renkte olmasının sebebi âşğın kanlı gözyaşının feleğin aynasına yansımastır.

Çerh közüsin şafak-gün tapkay anıng ‘aksidin

Ol yüz ü leb hecridin bakkan kişi kan yaşıma (G. 575/2)

“Benim kanlı gözyaşına bakan kişi yüz ve dudaklarının ayrılığı nedeniyle felek aynasını onun aksiyle şafak renginde bulur.”

Sipihir üzre imes gül-gün bulut her sarı kim tüşmiş

Felek mirâtiga ‘aksi sirişk-i la‘l-fâmımdın

“Gökyüzündekiler gül renkli bulutlar değildir, kanlı gözyaşımın feleğin aynasına yansımastır.”

4.1.1.2.3. Tas, Fanûs

Felek, zarlarla hile yapılmaması için zarların içine konulduğu bir tas olarak tasavvur edilmiştir. Felek tasının içindeki zarların yıldızlar olması beklenmektedir ancak felek, hile yapmak için giysisinin kolunda iki Kâbe olarak nitelendirilen zarları saklamaktadır.

Encüm ister çerh tasıda tügenler ‘ışkıdın

Tâ körüptür ol mukâmır-veş kolıda Ka‘beteyn (G. 467/3)

“O kumarbaza benzeyen (feleğin) kolunda iki Kabeye benzeyen (zarları) görünceye kadar senin aşkından yaralananlar çerh tasında yıldız görmek isterler.”

“O kumarbaz kolunda iki Kâbeyi kolunda görene kadar feleğin tasında pulların yıldız (olmasını) ister.”

Tîre andındur ki ay kün şem ‘in âhım sarsarı

Çerh fanûsı ara bir bir öçürdi bu kiçe (G. 568/8)

“Ahımın rüzgârı, felek fanusu içindeki ay ve güneşin mumunu söndürdüğü için bu gece karanlıktır.”

4.1.1.2.4. Yaşlı, Hile-kâr, Gelin, Divâne

Feleğin bir yaşlıya benzetilmesinin sebebi, dünya var olduğundan beri dönmesidir. Şair, dünyanın yaratılmasıyla birlikte bu kadar yıldır tüm hileleri öğrenen feleğin hilelerinden kurtulmanın yolunu şaraptan ağzını çekmemektir.

Cihânda rez kızınının la ‘lidin agız alma

Diseng ki körmege-sin zâl-ı çerh mekr u fenin (G. 470/6)

“Yaşlı feleğin aldatma ve hilelerini görmeyeyim dersin dünyada üzüm kızınının dudağından ağzını kaldırma.”

Felek güzel olduğu halde kötü işleri olan bir gelin olarak tasavvur edilmiştir.

Çerh ‘arûsıga yok gayr yamanlıg şî ‘âr

‘Akdıga meyl itme kim şâhid ü bed-kâredür (G. 152/5)

“Dünya gelininin kötülükten başka alışkanlığı yoktur, güzel ama hareketleri kötü olan onun sözüne güvenme”

Dünya üzerinde kibirlenerek gezen çok kişi toprağa karışmıştır. Onların toprağa gitmesine neden olan yaşlı felek ise hâlâ meydandadır.

Hâk-sâr ol kim burûtın yilge birdi zâl-i çerh

Ol kişilerin ki köp körgüzdiler bâd-ı burût (G. 90/6)

“Yaşlı felek, toprak olanların bıyıklarını yele vermiştir. O kişilerin (önceden) kibirleri çok gözükmiştir.”

Beyitte felek yaşlı bir dul olarak tasavvur edilmiştir. Çok hileci olan bu duldandan herkes uzak durmalıdır.

Be-gâyet hile-gerdür zâl-i gerdûn

Eger ir-sin hazer kılğıl bu tuldın (G. 463/6)

“Yaşlı felek çok hilecidir, eğer sen bir yiğitsen bu duldandan uzak dur.”

Çerh, güneşe âşık bir divane olarak tasavvur edilmiştir. Divane, geceyi külhanda geçirmiş ve bu nedenle küle bulanmış olarak kalkmıştır. Bu âşık, her sabah küle bulaşmış ve yakasını yırtmış halde meydana çıkmaktadır. Güneşin doğuşu, külhandan çıkan bir divaneye benzetilmiştir.

Bulganıp külge yakasın çâk itip her subh çerh

Bir kuyaş ‘ışkıda gûyâ min kibi divânedür (G. 177/2)

“Her sabah küle bulanıp yakasını yırtan çerh, senin aşkında güneş benim gibi bir divanedir.”

4.1.1.2.5. Meclis, Kadeh, Hokka, Leğen

Kadeh, küre şekli nedeniyle gezegen olarak zikredilmiştir. Kadehin daire şeklinde insanların oturduğu mecliste elden ele dolaştırılmasıyla feleğin dönmesi arasında bağlantı kurulmuştur. Bu meclis bir felek, dolaştırılan kadeh gezegen, duran kadeh ise sabit (yıldızdır).

Sâyir iylerde kadeh tapsang sebât iy mug-beçe

Urga-min berhem felekning sâbit ü seyyârımı (G. 628/8)

“Ey meyhaneci, kadeh dönerken sakinlik bulsan feleğin sabit (yıldız) ve seyyarını(gezegen) perişan bulurum.”

Felek şekil olarak bir hokkaya benzetilmiştir. Felek hokkasının ikiye ayrılmasıyla elde edilecek iki kadehle şair ancak susuzluğunu giderecektir.

Anıng dik teşne-min iy mug-beçe ger koş tutar bolsang

Felekning hokkasın böl ikki tâ bolsun iki câmım (G. 420/7)

“Ey meyhaneci, o kadar susuzum ki feleğin hokkasını tutacaksan ikiye böl de iki kadehim olsun.”

Felek, mum erirken damlaların yer akmaması için mumun altına koyulan bir leğen olarak tasavvur edilmiştir. Bu mumun etrafında meleğe benzeyen pervaneler dönmektedir.

Şem ‘ingga legen bolgaç eflâk melâyikdin

Pervâneleler urdılar tigrengde mükerrer çerh (G. 111/4)

“Mumuna felek leğen olunca melekten pervaneler çevrende durmadan dönmüştür.”

4.1.1.2.6. Pergar

Pergar, daire çizmek için kullanılan bir alettir. Dünyadakiler başının dönmesinin nedeni çerh pergelinin dönmesi ve bunun karışıklığa neden olmasıdır.

‘Âlem ehliga ni tang ser-geştelik nivçün ki bar

Çerh pergârıda devr ü devr âsârıda pîç (G. 102/7)

“İnsanların başının dönmesine şaşılmaz çünkü felek pergeli döner ve dönmenin eserleri karışıktır.”

Devr câmı birle teskîn tapmas irmiş sâkiyâ

Kimni kim ser-geşte kılğan bu tokuz pergâr imiş (G. 283/6)

“Ey saki, dönen kadeh sakinlik bulmazmış; herkesin başını döndüren bu dokuz (felek) pergelimiş.”

4.1.1.2.7. Âyîne-dâr, Meşşâta, Nakkaş

Gökyüzünde şafak ve gece vakitlerinde ortaya çıkan manzaraları feleğin nakkaş ve meşşata olarak tasavvur edilmesinde etkili olmuştur. Nakkaş, çeşitli yüzeylere resim ve süs yapan sanatçısıdır. Kıl kalem ise süsleme yaparken kullandığı tek kıldan yapılmış bir fırçadır. Güzel manzaraların oluştuğu gökyüzünü tek başına süsleyen çerh nakkaşı, şaririn sürahisini süsleyecek olsa yapacağı tek şeyin şişe ağzında olan bir kıl olduğu zikredilmektedir. Böylece şairin bahtsızlığı vurgulanmıştır.

Çerh nakkâşı surâhîni münakkaş kılşa

Şişe agzı kılıdın kildi münâsib kalemi (G. 623/3)

“Çerh nakkaşî sürahini süslese, kalemi şişe ağzına kıl çizmeye yetti.”

Gökyüzüne yansıyan yıldızlar, gam gecesinde âşığın döktüğü gözyaşlarıdır. Âşığın yeryüzüne döktüğü bu yaşların birer yıldız olarak gökyüzüne yansımını sağlayan ise çerh aynasıdır.

Encüm irmes kim tüşüptür çerh közgüsige ‘aks

Bes ki yağdı gam tûni yir üzre eşkim jâlesi (G. 631/4)

“Onlar yıldız değildir, belli ki gam gecesi yeryüzü üstüne gam gecesi gözyaşımın damlaları yağmış ve çerh aynasına aksi düşmüştür.”

Tan vakti, güneş doğmadan önceki alacakaranlığın yaşandığı zamanı ifade eder. Bu vakitten sonra güneş yavaş yavaş doğmaya başlar. Felek, güneşin doğuşuyla birlikte sevgilinin hazırlanıp süslenmesine yardım eden bir meşşata ve sonrasında nasıl görüldüğüne bakmasını sağlayan bir ayna tutucudur. Güneş ise feleğin sevgilinin yüzüne tuttuğu aynadır. Güneşin doğuş nedeni, sevgilinin yüzüne ayna olmaktır.

Her tang başı mihrin yüzünge utru tutar çerh

Meşşâta kibi boldı yüzüng âyîne-dârı (G. 656/2)

“Çerh her sabah güneşini (sevgilinin) yüzüne doğru tutar, yüzün aynadarı olan (çerh) süsleyici gibi olmuştur.”

4.1.1.2.8. Bahr

Ömrün bir kayık olarak tasavvur edildiği beyitte, kaza onun ters dönmesi için felek denizinde girdap oluşturmaktadır. Bu beyitte felek, kötü talihin nedeni olarak zikredilmektedir.

İy Nevâyî zevrak-ı ‘ömrüng kutulmas kim kazâ

Devriga anıng felek bahrini gird-âb iyilemiş (G. 277/7)

“Ey Nevâyî, ömrünün kayığı kurtulmaz çünkü kaza onun dönmesi için felek denizini girdaplı hale getirmiştir.”

4.1.1.2.9. Sayfa

Şairin derdinin çokluğunu anlatmak istediği beyitte bu dertlerin yazılabileceği en geniş alan felektir. Ancak derdi gibi gözyaşı da çok olan şairin gözyaşları bir deniz oluşturmuş ve dalgaları bir kâğıt gibi olan feleğin nemlenmesine neden olmuştur.

Yahşî irdi safha-i eflâk derdim yazgalı

Bahr-i eşkim mevcidin barın nem itting 'âkibet (G. 76/2)

“Feleklerin sayfası, derdimi yazmak için iyiydi; ancak sonunda gözyaşımın denizinin dalgasından hepsini ıslattın.”

4.1.2. Burçlar

Burçlar, sekizinci felekte yer alan yıldız kümeleridir. “Her burç, değişik sayıda yıldızdan meydana gelmektedir. Her burcu etkileyen hâkim bir yıldız vardır. Esed burcu Güneş’e, Seretan burcu Kamer’e aittir. Hamel ve Akrep burçları Merih yıldızına, Sevr ve Mizân burçları Zühre yıldızına aittir. Cevzâ ile Delv burçları Zuhâl burcuna ait bulunmuştur” (Ağbal, 2012: 258). Hût ve Kavs burçları Müşterî, Cevzâ ve Sünbüle burçları ise Utarid yıldızına aittir. Divanda Arslan, Akrep, Kavs (yay), Mizân (terazi), Hût (balık) burçları geçmektedir. Burçların beyitlerde insan üzerinde olan etkilerinden bahsedilmiştir.

Arslan burcu, 23 Temmuz ve 22 Ağustos tarihlerini arasında hâkimdir. Mevsim olarak yaz mevsimine denk gelir. Yaz mevsiminde yoğun olarak ortaya çıkan karınca ve arslan karşılaştırıldığı beyitte karınca ayakaltında ölürken arslanın kükremesi göğe yükselmektedir.

Mûr ayag astıda ölgendin kaçan tapkay vukûf

Arslan kim kökke çıрмаşkay girîv-i şevketi (G. 679/5)

“Arslanın heybetli kükreyişi göğe çıkarken karınca ayakaltında öldüğü için bundan nasıl haberi olsun.”

Terazi burcu sonbaharın başladığı tarih olan 23 Eylül ile 23 Ekim tarihleri bu burcun tarihleridir. Terazi burcundan sonra yıldızlardan bakılan ve “semud falı” olarak adlandırılan bir faldan bahsedilmektedir.

Semûd fâln körüp encümdin evvelki uçî mizân

Çu emring çerh zâln iyleben mekkâre-i kad-ham (G. 409/4)

“Emrin yaşlı feleği boyu eğilmiş bir hileci yaptığında önceki ucu terazi burcunda olan yıldızlardan semud falını görmüştür.”

Akrep burcu terazi burcundan sonraki burçtur. 24 Ekim ve 21 Kasım tarihleri arasında hâkim olan burçtur. Ayın akrep burcuna gelmesi ile sevgilinin ay gibi yanağına dökülen ve akrebin kısılcasına benzetilen saçları arasında bağlantı kurulmuştur.

Bar kamer ‘akrebde iy ‘ışkıng melâmet kulzümi

‘Ârızıng kâfûrıda ol zülf-i müşkîn kej-dümi (Msd.685/5)

“Ey aşkın ayıplama denizi, kâfur renkli yanağında o misk kokulu saçının eğri kuyruğu akrep burcundaki ay gibidir.”

Yay burcu, 22 Kasım ve 20 Aralık tarihleri arasındaki burçtur. Sevgilinin kaşları şekil olarak yaya benzemektedir. Âşık sevgilinin yay kaşlarından eziyet görmeye razı olmamıştır ancak eziyet bu sefer yay burcundan gelmektedir. Beyitten ayın yay burcunda olmasının uğursuzluk sayılabilecek eziyeti getirdiğini görmekteyiz.

Kaşıdın körsem cefâ gam yok ki bu kavs-i sipihr

Hiç kim cânıga irmes cevır yasın kurmağan (G. 526/6)

“Kaşından eziyet görsem gam değil ama bu feleğin yayının cana eziyet yayı kurmadığı kimse kalmamıştır.”

20 Şubat ve 20 Mart tarihlerini kapsayan burçtur. Güneş bu son burca gelerek dönüşünü tamamlar. Balık beyitte sel ile birlikte kullanılmıştır. Beyitte güneşin balık burcuna gelmesiyle yağışın arttığını düşündürmektedir. Hançerin ve kılıcın yan yana gelmesi, güneşin balık burcunun menziline girmesi gibidir.

Hânceri tîgida körgeç ârızın akızdı kan

Seyl akkan dik kuyaşnıng menzili bolganda hût (G. 90/5)

“Güneşin menzili balık burcu olduğu zaman sel aktığı gibi, hanceri kılıcında görünce yanağın kan akıtmıştır.”

4.1.3. Yıldızlar

4.1.3.1. Yıldızların Genel Özellikleri

Yıldızlar sekizinci gökte yer almaktadır. Çok olmaları, gökyüzünde parlayıp sönmeleri, gece olunca ortaya çıkıp güneşin doğmasıyla ortadan kaybolmaları, insanların talihlerini etkilemeleri dolayısıyla beyitlerde zikredilmişlerdir. Yıldızların bu özellikleri için nahs ahter, sa'âdet ahteri, fitnelik ahteri, ahter-i mes'ûd, ferhunde-ahter, eşk ahteri, ahter-i ferhunde-fâl, nuhûset ahteri, tîre ahter, ahter-i rahşende, ahter-i tâli', nuhûset encümü, sa'âdet encümü, encüm-i bî-mihr ü denî, nahs yulduz, kevkeb fitnesi, sa'd kevkeb, kevkeb-i ikbâl, kevkeb-i seyyare, kevkeb-i ikbâl, bahtım kevkebi, kevkeb-i sevâbit terkipleri kullanılmışlardır.

Yıldızların sekizinci felekte olduğunu ve sabit olduklarını zikreden beyit şu şekildedir:

Ki digey-sin ki sikizinci sipih

Sahnıda kevkeb-i sevâbitdür (Mkt.710/2)

“Sekizinci feleğin meydanında sabit yıldızlar olduğun söyleyin.”

Yıldızlara bakılarak yön belirlenebilir ve kaybolan kişi yolunu bulabilir. Âşığın ayrılık yolunda döktüğü gözyaşları birer yıldız gibidir. Gece kaybolan biri yolu bu yıldızlar sayesinde bulabilir.

Fehm iter-min eşkdin hicrân tarîkın iyle kim

Kiçe azgan tapsa yol hâlini yulduzdın haber (G. 170/4)

“Gece kaybolan kişinin yolun durumunu yıldızdan haber aldığı gibi gözyaşından ayrılık yolunun haberinin alındığını düşünürüm.”

“İlm-i nücûmda her gezegenin ilk hareket noktasına onun zamân-ı şerefi kabul edilir ve bu zaman bir işin yapılacağı en uygun, en uğurlu zamanı ifade eder” (Şener, 1995: 476). Gezegenlerin burçlar ve yıldızlarla olan mesafesi uğurlu ve uğursuz zamanları gösterir. Beyitte kulaktan sallanan inci ve la'l gezegen, sevgilinin yüzü ise güneş olarak tasavvur edilmiştir. Bir kulağına inci diğerine la'l takan sevgilinin küpelerinin yüzüne yaklaşması uğurlu bir durum olarak zikredilmiştir. Bu durumdaki sevgili için ise saadet yıldızı ifadesi kullanılmıştır.

Kulağı dürr ü la'li kim kuyaşka yandaşıpturlar

Şeref evcide ol kevkeb sa'âdet ahteridür bu (G. 550/2)

“Kulağının inci ve la'li güneşe yaklaşmıştır; şeref doruğundaki o yıldız, saadet yıldızıdır.”

Muhtesib, çarşı ve pazarları kontrol edip halkın emir ve yasaklara uymasını sağlamakla görevli kişidir. Eğlence meclisini gören muhtesibin gözü, uğursuz bir yıldız olarak tasavvur edilmiştir. Bu yıldız, meclisin ortasına düşmüş ve meclisi dağıtmıştır.

Nahs yulduz dik közi çun tüşti ber-hem boldı bezm

Muhtesib mey-hâne ehli bezmiga yitkürdi köz (G. 228/8)

“Muhtesib meyhane ehlinin meclisine göz gezdirdi ve uğursuz bir yıldız gibi olan gözü düşüp meclisi dağıtmıştır.”

Şair, başımıza gelen kötü olaylardan dolayı yıldızları ve feleği suçlamanın faydasız olduğunu ve kazaya razı olmamız gerektiğini dile getirmektedir.

Kazâga râzî ol kim gussa vaktı kılmadı sûdî

Niçe kevkebni mücrim kıldım u gerdûnnı yazgurdum (G. 421/8)

“Dert zamanı ne kadar yıldızlara suç bulup feleği suçlasam da faydası olmadı. Bu nedenle kazaya razı ol.”

Feleğin ve yıldızların kişinin bahtı üstündeki etkisinden bahsedilen beyitte âşık, bahtının yıldızının çok kara olduğunu ifade etmektedir. Bu yıldız o kadar karadır ki bu yıldız gündüz ortaya çıksa güneşin nurunu bile karartacaktır.

Tîredür ol nev' kim kılğay kuyaş nûrın kara

Gerçi kündüz çerh tâlî' kılssa bahtım kevkebin (G. 478/3)

“Felek, eğer bahtımın yıldızını gündüz ortaya çıkarırsa o güneşin ışığını karartacak kadar karanlıktır.”

4.1.3.2. Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar

4.1.3.2.1. Gözyaşı

Yıldızın en çok teşbih unsuru olarak kullanıldığı unsur, âşığın gözyaşları olmuştur. Bu benzetmenin nedeni renk, şekil ve çokluk açısından benzerlik göstermeleridir.

İy Nevâyî çerh yanglıg ister olsang subh-ı vasl

Tanggaça eşk ahterin tökmey bolur mu kiçeler (G. 183/7)

“Ey Nevâyî, felek gibi kavuşmanın sabahına ulaşmak istersen gecelerde sabaha kadar gözyaşı yıldızını dökmeden (kavuşma) olmaz.”

Âşığın başının felek olarak tasavvur edildiği beyitte feleğin bir dönüş yolu olduğu gibi başının dönüş yolu da ayrılık yoludur. Dönen bu baştan dökülen yaşlar ise yıldız gibidir.

Başım ki hecr yolında felek dik aylandı

Közüm yaşı irür ol çerh ahteri yanglıg (G. 314/2)

“Başım ayrılık yolunda felek gibi döndü, gözyaşım o feleğin yıldızı gibidir.”

4.1.3.2.2. Yüz, Sevgili

Sevgilinin yüzü rengi ve parlaklığı nedeniyle yıldız olarak tasavvur edilmiştir. Âşık için sevgiliyi ve yüzünü görmek uğurlu bir durum olduğundan sevgili ahter-i ferhunde, sa‘adet ahteri, sa‘d-kevkab olarak anılmıştır.

Geceye benzetilen sevgilinin zülfünün içinden doğan bir yıldız olan sevgilinin yüzü, âşık için uğurlu bir yıldızdır.

Yüzüngni bilmes idim zülf ara çu kıldı tulû‘

Garîb ahter-i ferhunde-fâl imiş bildim (G. 457/5)

“Yüzünü bilmezdim, o zülfünün içinden doğunca şaşırtıcı bir uğurlu yıldız olduğunu anladım.”

Âşığın yıldız gibi gözyaşı dökmesinin nedeni uğurlu bir yıldız olarak adlandırılan sevgilinin ortaya çıkmasını sağlamaktır.

Nevâyî eşkdin tâ şâm encüm

Töker çıkkay mu dip ol sa‘d-kevkeb (G. 49/8)

“Nevâyî, o uğurlu yıldız çıkar mı acaba diyerek gözyaşından yıldızları akşama kadar döker.”

Âşık için sevgiliye dost olmak mutluluk vericidir ancak âşığın hayatını olumlu etkileyecek mutluluk yıldızı nasıl doğmuyorsa sevgili de bu yıldız gibi doğmamaktadır.

Hoştur ol ay ger enîsim bolsa kim ‘ışk evcide

Tâli‘ olmas ol sa‘âdet ahteri yanglıg enîs (G. 242/8)

“Aşkın en yüksek doruğundaki o ay (sevgili) dostum olsa ne güzel olur ancak o saadet yıldızı gibi dost ortaya çıkmaz.”

4.1.3.2.3. Ter, Ben

Yıldızlarla arasında en çok ilişki kurulan unsurlardan biri de sevgilinin teri ve benidir. Terin yıldıza benzetilmesinin nedeni rengi, şekli ve çokluğudur. Ter damlacıkları rengi nedeniyle ahter-i mes‘ud, ben bu uğurlu yıldızların içinde ise tîre kevkeb fitnesi olarak nitelendirilen uğursuz bir yıldızdır.

Hoy katresidin gark irür hâling sevâdı veh n'iter

Bir tîre kevkeb fitnesi yüz ahter-i mes‘ûd ara (G. 23/4)

“Benin karası ter damlaları arasında kaybolmuştur; eyvah, bir kara yıldız fitnesi yüz uğurlu yıldız içinde ne yapıyor?”

Hem yıldızlar hem de güneş ışık kaynağı olmasına rağmen güneş doğduğunda yıldızların ışığı kaybolur. Sevgilinin güneş gibi yanağı üzerine gelen ter damlaları birer yıldız olarak tasavvur edilmiştir.

Encüm olsa mihr üze ança körünmes lutf ara

Kim gehî tir katresi ol mihr-veş ruhsârga (G. 587/2)

“Güneş üstünde yıldız olsa güzellikte görünmeyeceği gibi ter damlaları da o güneş gibi yanakta (görünmez).”

Yıldız, bu beyitte sevgilinin teri değil; gökyüzünün teri olarak tasavvur edilmiştir. Gökyüzünün terlemesinin nedeni ise âşığın gökyüzüne ulaşan ahının ateşidir.

Dime nücûm ki kök tirlir âhım otıdın

Ki şâm-ı gam anga köp şu 'le vü şerâr barur (G. 157/2)

“Onlara yıldız deme, gam akşamı ahımın ateşinden gökyüzüne çok fazla alev ve kıvılcım gittiği için gök terler.”

4.1.3.2.4. İnci, Jâle

Yıldızın bu unsurlarla aralarından ilişki kurulması parlak rengi nedeniyledir. Bayram şahidi, yeni ayın geldiğini bildiren hilâldir. Arife gecesi, hilâlin ortaya çıkması sevgilinin yatak odasına girişi olarak tasavvur edilmiştir. Bu güzelin ayağına yıldızlardan oluşan inciler saçılmaktadır. Düğünlerde gelinin başından para, inci, şeker, buğday gibi saçı saçmak geleneği beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Meger ki kıldı şeb-istânga 'azm şâhid-i 'îd

Ki tökti ferruh ayagığa ahter inçüsin (G. 479/3)

“Kutlu ayağına yıldız incileri döküldüğüne göre bayram şahidi (hilâl) yatak odasına gelmiştir.”

Beyitte felek belâ saçan bir bulut olarak tasavvur edilmiştir. Felek, şairin başına inciler saçsa bile bunlar onun için birer dert taşıyan çiy damlalarıdır.

Saçsa encümdin felek başıngga yüz ming dürr-i nâb

Jâle-i gam bil ki yagdurgay bir âfetlig sehâb (G. 43/1)

“Felek başına yıldızlardan yüz bin saf inci saçsa da bunlar bela taşıyan bir bulutun dert (taşıyan) damlalarıdır.”

4.1.3.2.5. Tohum, Dane

Yıldızlar şekil benzerliğinden dolayı tohum ve tanelere benzetilmiştir. Gökyüzünün bir tarla olarak tasavvur edildiği beyitte kötü talihin nedeni olduğu düşüncesiyle yıldızlar, gam tohumu olarak nitelendirilmiştir. Kazâ, ezelde tayin edilenlerin gerçekleşmesi için yıldızları ekmiş ve onların büyümesiyle âşığa dertler

ulaşacaktır. Şairin gözyaşlarıyla yıldızlar karşılaştırılmış, ayrılık derdinin şiddetini ve gözyaşının çokluğunu anlatmak için gözyaşları yıldızlardan sayı olarak çok bulunmuştur.

İmes encüm kazâ kök mezra‘ıda saçtı gam tuhmi

Velî tökti közüm gam şâmı mundak dâne andın köp (G. 71/3)

“Onlar yıldız değildir, kaza gökyüzü tarlasına gam tohumu ekmiştir ancak gözüm ayrılık akşamında gökyüzünden daha fazla böyle taneler dökmüştür.”

Samanyolu, gece gökyüzünde görülen ancak tek tek ayırt edilemeyen yıldızlardan oluşan dumanlı bir ışık yolunu andırır. Samanyolu bir tuzak, samanyolunda bulunan yıldızlar ise şairin ömür kuşunu avlamak için gecenin saçtığı taneler olarak tasavvur edilmiştir.

Keh-keşân dâmıda encüm dânesin saçmak nidür

Ger imes öltürgeli ‘ömrüm kuşu sayyâdı tün (G. 519/4)

“Ömrümün kuşunun avcısı olan gece eğer beni öldürmek istemiyorsa samanyolu tuzağına yıldız taneleri saçması nedendir?”

4.1.3.2.6. Ayna, Kıvılcım

Yıldızlarla ayna ve kıvılcım arasında benzerlik ilişkisi kurulmasının sebebi renkleridir. Yıldızlar, aşığın kızıl gülleri andıran kanlı gözyaşlarını gökyüzünde yansıtan bir ayna görevi üstlenmiştir. Gökyüzünün kızılığının sebebi âşığın gözyaşlarının yıldız aynasına yansımalarıdır.

Kök şeb-istânı kızıl güller açar çun kan yaşım

‘Aksini gam şâmı encüm közgüsi içre salur (G. 153/4)

“Kanlı gözyaşım, gam akşamı yıldız aynasına yansıdığı için göğün yatak odasında kızıl güller açar.”

Âşığın ahının dumanlarıyla göğe yükselen gönül ateşinin kıvılcımları yıldız ve felek olarak tasavvur edilmiştir. Ah dumanı ve bu dumandan çıkan kıvılcımlar o kadar çoktur ki aşk âlemini oluşturur.

Dûd-ı âhımdın şererler bolsa könglüm otıdın

‘Âlem-i ‘ışk üzre anı encüm ü gerdûn dingiz (G. 222/2)

“Ahımın dumanıyla gönül ateşiminden çıkan kıvılcımların aşk âlemi üzerinde yıldız ve felekler söyleyin.”

4.1.3.2.7. Taş, Dirhem

Yıldızlarla taş ve dirhem arasında şekil olarak bağlantı kurulmuştur. Ay, her burçta durduğu için dilenci olarak tasavvur edilmiştir. Yıldızlar ise ay dilencisine verilen dirhemlerdir. Her kapıda para uman dilenci, ona para yerine verilen yıldızın kıymetini bilemeyip fırlatıp atmaktadır.

Direm ornıga birseng encümni taşlar

Eger imtihân kılsang ol ay gedâsın (G. 475/5)

“Eğer o dilenci ayı imtihan edip dirhem yerine yıldız versen onu atar.”

Ay gibi güzel sevgili, belanın çiy damlası olarak tasavvur edilmiştir. Çiy damlası tasavvurunun nedeni, çiy damlasının ve ayın yuvarlak şekle sahip olmalarıdır. Çiy, özellikle bahar mevsiminde bitkilerin üzerinde görülen su damlalarıdır. Çiy damlalarının bahar mevsiminde düştüğü gibi sevgilinin güzelliğinin baharında felek, âşığın başına yıldızdan taşlar atar.

Jâle-i âfet kibi ol ay bahâr-ı hüsnide

Çerh encüm cevheridin yagdurur başımga taş (G. 272/2)

“Felek, belanın çiy tanesi gibi olan o ayın (sevgilinin) güzelliğinin baharında yıldız cevherinden başıma taş yağdırır.”

4.1.3.2.8. Tırnak, Yara, Ayak İzi

Ay gibi sevgiliden ayrı düşen âşığın tırnaklarıyla göğsünü çizmesi yıldızın tırnak olarak tasavvur edilmesine neden olmuştur. Eldeki beş tırnak, şekil olarak yıldızla benzetilmiştir. Yıldız şekillerini taşıyan âşığın bedeni ise gökyüzüdür.

Çerh üze irmes şihâb ol hem bir ay hicrânıdın

Rîş kıldı tartıban köksige ahter tırnagın (G. 522/3)

“Gökyüzündekiler yıldız değildir, bir ay (sevgili) ayrılığında yıldız tırnağını çekip göğsümü yaralamıştır.”

Âşığın ah okları göğe ulaşarak feleği yaralamıştır. Feleğin yaraları yıldız, kanı ise şafak olarak tasavvur edilmiştir.

Yaralar encüm oldu kan şafak ol ay firâkında

Hadeng-i âh kim ötken kiçe gerdûnga yitkürdüm (G. 421/3)

“O ayın ayrılığında ah okunu geçen gece feleğe ulaştırdım; yaralar yıldız, kan şafak oldu.”

Âşığın bedeni, sevgilinin mahallesinde toz toprak içindedir ve bedenin üstünde mahallenin köpekleri gezmektedir. Köpeklerin şekil olarak yıldızla benzetilen ayakları, âşığın bedeni üstünde izler bırakmışlardır. Sevgilinin mahallesinin köpeğinin üstünde dolaşmasını büyük bir şans olarak gören âşık, üstündeki yıldızla benzeyen bu ayak izleriyle kendini felek değerinde hissetmektedir.

Bu hâk-sâr tenni sipihr itti kadrin

Encüm kibi itingning ayagı nişânları (G. 626/5)

“Köpeğinin yıldız gibi olan ayak izleri, toprak içinde kalmış bedenimi felek değerine getirdi.”

4.1.3.2.9. Asker

Gökyüzündeki yıldızlar, çokluğu nedeniyle asker olarak tasavvur edilmiştir. Yıldızların hükümdarı, feleğin hükümdarı olarak nitelendirilen güneş yani sevgilidir. Güneş, âşığın canına kasdetmek için kılıç çekmiştir. Yıldızlar da birer asker gibi bu savaş için hazırlanmışlardır. Güneş sevgili, yıldızlar ise diğer güzellerdir.

Cân kasdıga kılsa kemîn haylı irür ming nâzenîn

Hurşid çikse tîg-ı kîn encüm ni tang bolmak sipeh (G. 553/4)

“Güneş, kin kılıcı çektiğinde yıldızların asker olmasına şaşılmayacağı gibi cana kasdetmek için (sevgili) pusu kursa bin nazenin onun askeri olur.”

4.1.3.2.10. Tortu

Rîze, döküntü ve kırıntı anlamındadır. Beyitte şarapta bulunan tortu anlamında kullanılmıştır. Şarap renkli gökyüzündeki yıldızlar, şarabın içindeki tortu olarak tasavvur edilmiştir.

N'itey gerdûn şeb-istânida encümni şafak içre

Şafak-gûn meyni süzmey içküm olsa rîze köp yağı (G. 618/8)

“Feleğin yatak odasında şafak zamanında doğan yıldızlara bir şey yapamayacağız gibi, kırıntısı(tortusu) çok olan şafak renkli şarabı ancak süzüp içebiliriz.”

4.1.3.3. Yıldız İsimleri

Beyitlerde yıldız ismi olarak süheyl ve şihab geçmektedir. “Süheyl, semanın güney yarım küresinde bulunan Sefine-i Nûh burcundaki parlak ve büyük bir yıldızın adıdır” (Devellioğlu, 2006: 1539). Âkik taşı, rengini bu yıldızdan aldığına inanılır.

Beyitte süheyl yıldızı, Sefine-i Nûh burcunda olması nedeniyle sel kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. Süheyl yıldızından yapılan kadehe güneş şarabı koyularak gökyüzünde güneş doğarken oluşan sarı ve kırmızı renkli bir tablo oluşturulmuştur.

Sâkiyâ cânga koy meydin seyl

Meyi hurşîd ü aning câmı süheyl (Msv.689/242)

“Ey saki, kadehe şaraptan seli dök; onun şarabı güneş ve kadehi süheyl olsun.”

Şihab, kayan yıldız demektir. Âşığın başı dönen felek, akan gözyaşları ise başın dönmesiyle birer kayan yıldız gibi düşmektedir.

Başım sipihr dik ivrül-di kan yaşım sarı bak

Ki her zaman yügürür anda bir şihâb kızıl (G. 388/3)

“Başım felek gibi döndü, onda kırmızı kayan bir yıldız gibi akan kanlı yaşım tarafına bak.”

4.1.4. Gezegenler (Seb‘a-i Seyyâre)

Gezegenler, feleğin ilk yedi katmanını oluşturur. “Birinci felekte ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (venüs), dördüncüde güneş, beşincide Mirrih (Merih,

Mars), altıncıda Müşteri (Bercis, Jüpiter), yedincide Zuhâl (Keyvan) bulunur” (Kurnaz, 1995: 306).

Beyitte gezegenler, ay gibi güzel sevgiliden ayrı kalan âşîğın akıttığı gözyaşlarıdır. Gözyaşları akmadığı zaman sabitken (yıldız), aktıkları zaman seyyâre (gezegen) olarak tasavvur edilmiştir.

Turgan yaşım akızdılar ol ay firâkida

Sâbitlerimni kevkeb-i seyyâre kıldılar (G. 189/4)

“O ay ayrılığında duran yaşımı akıttılar, sabit olan (yaşımı) gezegen haline getirdiler.”

Müneccime seslenen âşîk, ondan sabır ve sükûnuyla ilgili hallerin aya (sevgiliye) aktarılmasını istemektedir. Müneccim yıldızlardan ve gezegenlerden bahsetmek yerine âşîğın sabır ve durgunluğundan bahsetmelidir.

İy müneccim ger ol ay sabr u sükûnum haberin

Dimeseng yir koyı hem sâbit ü hem seyyâre (G. 588/5)

“Ey müneccim, eğer o aya sabr ve durgunluğumu söylemeyeceksen; yıldızlardan ve gezegenlerden bahsetmeyi bırak.”

4.1.4.1. Zuhâl

“Feleğın hazinedarıdır ve yedinci felekte yer alır. Nahs-ı ekber yani büyük uğursuzluk olarak bilinir. Keyvan denildiği de olur. Gam ve sıkıntının sembolüdür” (Işıkhan, 2014: 113). Pas-ban-ı felek yani feleğın bekçisi olarak da geçmektedir. Âşîk beyitte kendini Zuhâl ile karşılaştırmış ve ayrılık akşamının sekizde birini bile bilmeyen Zuhâl’in bekçilik lafını etmemesini istemiştir. En iyi bekçi, ayrılık gecesine dayanabilen âşîktir. Pas; gecenin sekizde biri, bekleme ve iç sıkıntısı anlamlarına gelmektedir. Beyitte her üç anlama gelecek şekilde de kullanılmıştır.

Urmagay-sin pâs-bânılg lâfi kök kurganıda

Vâkıf olsang iy zühâl hecrim tüni bir pâsıdın (G. 91/5)

“ Ey Zuhâl, ayrılık gecesinin sekizde birini bile bilsen gök kurganında bekçilik lafını yapmazsın.”

Aşağıdaki beyitte miraç hadisesine telmih yapılmaktadır. Hz. Peygamberi, göğe ulaştıran binek bir melektir.

Kökke çun iltip melek rahşing gubârın tapmayın

Zühre andak sürme-i Keyvan anıng dik perçemi (G. 605/4)

“Onun tozunu bulamadan (onu) göğe melek bineği ulaştırır, (gökteki) Zühre o (at) gibidir, atın perçemi (yelesi) Keyvan sürmesi gibidir.”

4.1.4.2. Müşterî (Bircîs)

Müşterî, altıncı felekte bir gezegendir. “Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar” (Pala, 2007: 344). Bu yıldızın etkisi altındakiler olumlu özelliklere sahip olduğu için övülen kişi Bircîs mahal olarak nitelendirilmiştir.

‘İlm eflâkide bircîs mahal

Barça eşkâl-i ‘ulûm allıda hal (Msv.689/153)

“İlim türlerinin hepsinin karşısındaki hali, ilim feleğindeki Müşteri’nin hali gibidir.”

Müşteri, sa‘d-ı ekber; zühre, sa‘d-ı asgar sayılır. İki kutlu yıldızın, ayın ve güneşin olduğu yerde uğursuz bir yıldızın olmayacağı zikredilmiştir.

Mihr ü mâh u müşterî vü zühre çun kıldı tulû‘

Hiç nahs ahter tulû‘ı anda kat‘â bolmasa (G. 27/3)

“Güneş, ay, müşteri ve zühre doğduğu için orada hiçbir uğursuz yıldız doğmaz.”

4.1.4.3. Mirrih (Behrâm)

Mirrih, beşinci gezegende bir felektir. “Merih nahs-ı asgar (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Feleğin başkomutan mesabesindedir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir” (Pala, 2007: 323). Ay, feleğin veziridir. Vezirin yanında başkomutan olduğu gibi, mirrih ayın yanındadır.

Yoksa ayning yanıda behrâm bolmış cilve-ger

Cilvesi behrâmning ni tang kamer devrânıda (G. 597/2)

“Yoksa ayın yanında Behrâm mı ortaya çıkmıştır? Behrâm’ın ay çevresinde dolanmasına şaşmamak gerekir.”

4.1.4.4. Zühre

Zühre, üçüncü felektedir ve sa‘d-ı ekber sayılır. “Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Feleğin sâzendesi olarak bilinir” (Pala, 2007: 494). Beyitlerde nağme-serâ, mutrib ve mugannî olarak geçmektedir. Ayrıca Zühre çok güzel bir kadinken Hârût ve Mârût adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenmiş ve göğe çıkmıştır. Gökte olan zühre öyle iyi bir şarkıcıdır ki dünyada onun gibisi var olmamıştır.

Zühre tâ nagme-serâdur andak

Bolmadı devrde peydâ mutrib (G. 67/3)

“Zühre öyle bir şarkıcıdır ki dünyada onun gibi bir çalgıcı ortaya çıkmamıştır.”

Tang yok ol meh-veş mugannî tutsa câm-ı mey sabûh

Ni için kim zühredür tâli’ bolur ahter sabâh (G. 110/4)

“O ay gibi güzel muganninin sabah şarap kadehi tutmasına şaşılmaz çünkü o sabah doğan bir yıldızdır.”

4.1.4.5. Utarid

“Debîr-i felek de denilen bu gezegenin hâkim olduğu burçlarda doğanların anlayışlı, zeki ve kurnaz oldukları ifade edilir” (Işıkhân, 2014: 112). “Kâtip ve yazarların pîri sayılan Utarit için: Edeb, kıyaset, fehm u firâset, ehl ü dirâyet, nutk u belâgat, nakş u kitâbet, hesap, zekâ ve dikkat, hüner onun özellikleridir” (Onay, 1996: 487). Övülen kişinin nazm ve nesrine yazarların piri kabul edilen Utarit bile hayrandır. Sorduğu sorulara cevap veremediği için Utarit’ten daha bilgili olduğunu ifade edilmektedir.

Nazm u nesriga ‘utârid meftûn

Her su’âl itse cevâbıda zebûn (Msv.689/154)

“Nazm ve nesrine Utarit hayrandır, ona her ne soru sorsa cevabında suskun kalır.”

4.1.4.6. Güneş (Âftâb, Hurşid, Kuyaş, Kün, Mihr, Şems)

4.1.4.6.1. Güneşle İlgili Genel Özellikler

Güneş, dördüncü felektedir ve feleğin hükümdarıdır. Beyitlerde güneş; parlaklığı, şekli, sıcaklığı, ısı ve ışık kaynağı olması, güneş doğarken veya batarken oluşan renkleri, gölgenin oluşmasını sağlaması ve zerrenin görünmesini sağlaması gibi durumlarla zikredilmiştir. Güneş benzetme unsuru olarak en çok sevgili ve sevgilinin yüzü için kullanılmıştır.

Güneş doğarken ve batarken oluşan kırmızı ve sarı renkler gecenin ve sabahın sarılık hastalığına yakalanması şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu duruma üzülüp yas tutan gece saçını dağıtmış, güneş ise yüzünü tırnaklarıyla yırtmıştır.

Şâm ile subh er sarıg agrık imesler pes nidür

Tün saçın yayıp kuyaş yırtıp yüzün tutmak ‘azâ (G. 40/6)

“Akşam ve sabah eğer sarılık değilse gecenin saçını dağıtıp, güneşin yüzünü yırtarak yas tutması nedir?”

Sabahın olmasıyla güneş doğar ve dünyayı aydınlatır. Gecenin olmasıyla güneş batıp yerini aya bırakır ve dünyayı aydınlatma işi aya kalır. Güneş mihr-i devrân ve ay ise âfet-i devrândır. Biri gider, diğeri gelir.

Uyaktı çun kuyaş ol ayga kaldı dehr yarutmak

Çu bardı mihr-i devrân âfet-i devrân irür vâris (G. 95/5)

“Güneş battığı için dünyayı aydınlatmak o aya kaldı, devran güneşi gidince devran âfeti ona mirasçı olur.”

Gölgenin uzunluğu güneşin durumuna göre değişir. Güneş batmaya yaklaştığında gölgeler en uzun halini alır. Beyitte sevgilinin yüzü güneş, ayrılık akşamı ise gölge olarak tasavvur edilmiştir. Gam akşamının uzun olmasının nedeni sevgilinin güneş yüzünü açmasıdır.

Yüz yapıp kıldıng uzun şâm-ı gamımnı iy kuyaş

Tâ kuyaş magribka mâyil sâyesi köprek uzun (G. 462/2)

“Ey güneş (sevgili), güneşin batmaya yaklaştığında gölgesinin daha uzun olduğu gibi yüzünü açıp gam akşamımı uzattın.”

4.1.4.6.2. Güneşle İlgili Tasavvurlar

4.1.4.6.2.1. Sevgili ve Sevgiliyle İlgili Unsurlar

Güneş; sevgili, sevgilinin yüzü, yanağı ve gülüşü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bir beyitte ise Hz. Muhammed için kullanılmıştır.

Âşığın kendisi ile sevgiliyi karşılaştırdığı beyitte sevgili gençlik sabahlarını aydınlatan bir güneştir. Âşık ise yaşlılık akşamında gece gibi karanlıktır.

Sin kuyaş yanglıg yarup subh-ı şebâb eyyâmıda

Bizge tün dik tireliğ kısmet karılıg şâmıda (G. 20/1)

“Sen gençliğin sabahında güneş gibi parladın, bize yaşlılık akşamında gece gibi karanlık kısmet oldu.”

Sevgilinin saçlarının gece yüzünün ise güneş olarak tasavvur edildiği beyitte, saçlar yüzün görünmesini engeller. Bu durum gecenin güneşi saklaması gibidir.

Yüzige tüşüp irdi uykuda gîsû

Kuyaşnı yaşurganda tün ni tang uyku (G. 549/1)

“Sen uykuda yüzüne saç düşmesi gibi gece güneşi sakladığında uyumaya şaşılmaz.”

Güneşin doğması, sabahın gülüşü olarak tasavvur edilmiştir. Sevgili sabahtır ve sevgilinin âşığa güneşin doğuşudur. Aynı zamanda şefkat anlamına da gelen mihr, hem güneş hem şefkat anlamıyla kullanılmıştır.

Ol sabâhat birle kim küldüng manga mihr oldı fehm

Mihr fehm olmak tang irmes subhning külgüside (G. 574/2)

“O güzellikle bana güldün ve bana olan şefkatin anlaşıldı, sabahın gülüşünde güneşin ortaya çıkmasına şaşılmaz.”

Naat başlığı altında kayıtlı gazelde güneş, Hz. Muhammed için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Hz. Muhammed, peygamberlik halkasının son zinciridir ve

İslamiyet tüm semavi dinlerin hükümlerini içine alan bir dindir. O nedenle diğer peygamberler birer yıldızken Hz. Muhammed'in güneş gibi ortaya çıkmasıyla yıldızlar ışığını kaybetmiştir.

Kuyaş çıkkaç andak ki itkey nücûm

Körünmey sin olgaç 'ıyân enbiyâ (G. 6/1)

“Güneş çıkınca yıldızların görünmediği gibi sen ortaya çıkınca diğer peygamberler görünmez.”

4.1.4.6.2.2. Âşıkla İlgili Unsurlar

Güneş; âşık ile ilgili unsurlardan âh ateşi, şevk ateşi gibi unsurlarla ilişkilendirilmiştir. Dünyaya ısı veren çerh üstündeki güneş değil, âşığın ahının ateşidir.

Çerh üze hurşîd imes kim bir kuyaş hicrânıdın

Şu'le-i âhim salıptur bu biyik târemga ot (G. 86/2)

“Felek üstündeki güneş değildir, bir güneş ayrılığında ahımın ateşi bu büyük kubbeye ateş salmıştır.”

Kuyaş yüz yaşurup irmes şafak kim yana bu akşam

Sipihr eyvânıga baş çikti şevkum otı tугyânı (G. 675/6)

“(Olan) şafak değildir, güneş yüzünü saklamıştır ve bu akşam yine felek köşküne arzumun ateşinin coşkunluğu baş çekmiştir.”

4.1.4.6.2.3. Mühür, Kurs, Dirhem, Hışt

Güneşin ile bu unsurlar arasında benzerlik ilişkisi kurulmasının nedeni yuvarlık şeklidir. Yüzük ve mühür kelimelerinin Hz. Süleyman'ı hatırlattığı beyitte

Kuyaş nigînining astıda zehridin hal iter

Kişige mühr bile kim izip birür şerbet (G. 91/4)

“Güneş yüzüğünün altında mühür ile ezdiği şerbeti vererek kişiyi zehrinden kurtarır.”

Nân ekmek, kurs ise yuvarlak anlamına gelir. Sevgilinin yuvarlak güneş şeklindeki yüzünün değerini sormak kendini dilenci olarak nitelendiren âşık için lükstür. Dilenci ancak temel besin olan ekmeğin değerini sorabilir.

İy Nevâyî ol kuyaş kursı bahâsın sormagıl

Sin gedâga evlî ol bolgay ki sorsang nânga narh (G. 115/7)

“Ey Nevâyî, o yuvarlak güneşin değerini sorma; sen gibi dilenciye ekmeğin değerini sormak uygundur.”

Beyitte Hz. Yusuf’un değeri için güneşin bile az kalacağı ifade edilmiştir. Çünkü güneş sadece gündüzü aydınlatır, gece olunca ise kaybolur. Onun Hz. Yusuf’u alacak değerde olması için geceye de pervane olması gerekir.

Kirek kuyaş diremi tünge bolsa pervâne

Çu Yûsufumnu iki dehriga bahâ kılsam (G. 422/3)

“Yusuf’unun iki dünyasına değer olabilmesi için güneş dirheminin geceye pervane olması gerekir.”

Hışt, kerpiç anlamına gelmektedir. “Kerpiç, duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulan saman ve balçık karışımı ilkel bir tuğladır” (TDK).

Felek kirpiçni başing müttekâsı kılğusı ger hod

Bu dem hurşîd hıştıdın başingga müttekâ yitkey (G. 643/8)

“Felek kerpiçi başının dayanağı yaptıysa da kendine bu zaman güneş kerpiçinden başına dayanak eder.”

4.1.4.6.2.4. Ana, Ata

Güneş ve ayın ana ve ata olarak tasavvur edilmeleri eski Türk inançlarına dayanmaktadır. “Türklerde genel olarak ‘güneş ana’ ve ‘ay baba’ deyimlerine rastlanmaktadır. Semanın yedinci katında ‘kün ana’, altıncı katında ise “ay ata” oturuyordu” (Uraz, 1992: 41). “Yakutlar güneş ve ayı iki kardeş olarak telakki ediyor ve onlara tanrısal güçler izafe ediliyordu. Bazı kahramanların güneş ve ayın lütfüyle türediğine inanılıyordu” (Günay ve Güngör, 2007: 30). Feleğin hükümdarı güneş, veziri de aydır. Bu nedenle beyitlerde övülen kişiler için atasının ay ve anasının güneş, atasının

güneş ve anasının ay, bir beyitte ise atasının güneş ve anasının zühre olduğu ifade edilmiştir.

Atang ay u anang hurşîd idi irkin ki sin tugdung

Velî hüsn ü letâfetde ni eb ohşar sanga ni üm (G. 425/4)

“Acaba atan ay ve anan güneş miydi de sen doğdun? Ancak güzellik ve incelikte ne baban ne de annen sana benzer.”

Zühre, feleğin çalgıcısı olarak bilinir; güneş ise sultanıdır. Bu sultan ve çalgıcıdan bile sevgili gibi güzel bir şarkıcı doğmaz.

Bolsa hurşîd ata vü zühre ana

Tugmagay sin kibi zibâ mutrib (G. 67/4)

“Güneş ata ve zühre ana olsa senin gibi bir güzel şarkıcı doğmaz.”

Bu beyitte ise övülen kişi mirzadır. Mirza şehzade anlamında kullanılan bir sözdür. Anne ve babasının ay ve güneş olan kişilerin, mirzanın kulum dediği kişiler olabileceği ifade edilmiştir.

Ay ile hurşîd ata birle ana bolsa sanga

Kul dedikdin hâsıl olgan dik durur mirzâ ogul (G. 381/5)

“Mirza oğul, ay ile güneş ata ve ana olsa bile senin kul dediklerin gibi biri doğardı.”

4.1.4.6.2.5. Kadeh, Bade

Şekil ve renk bakımından benzerliklerinden dolayı kadeh ve güneş arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Beyitte şair, elinde güneş şeklinde bir kadehle sâkinin yanına gelip kulübesini aydınlatmasını istemektedir. Şairin kulübesini nitelendirmek için kullandığı künc-i ahzan, Hz. Yakup’un Hz. Yusuf için gözyaşları döküp hüznlendiği yerdir.

Kadeh kuyaşı bile sâkiyâ münevver kıl

Ki gamdın asru irür tire künc-i ahzânım (G. 423/7)

“Ey sâki, gamdan çok kararmış olan hüzünler köşemi kadeh güneşi ile aydınlat.”

Küpün içindeki şarap bir güneş olarak tasavvur edilmişken küpün yuvarlak ağzı ise felek gibi sarhoş olarak nitelendirilmiştir.

Kuyaş diktür tola küp agzı devridin mey-i sâfi

Bu ger boldı kuyaş evlî bu kim gerdûnçe bolgay hum (G. 425/6)

“Dolu bir küp ağzı çevresinden saf bir mey güneş gibidir, bunun güneş olması uygunsa bu da felek gibi sarhoş olur.”

Sâkiyâ hicrân tünidür bâde tut

Ol kuyaş birle bu şâmımnı yarut (G. 75/1)

“Ey saki, ayrılık gecesidir şarap tut; o güneş ile bu akşamı aydınlat.”

4.1.4.6.2.6. Ayna

Güneş ve ayna arasında benzerlik ilişkisi kurulmasının nedeni yuvarlak şekli ve parlaklığıdır. Güneş, ışığını sevgilinin yüzünden alıp bu ışığı yansıtan bir aynadır.

Kuyaş yüzige bakardın nazar irür ‘âciz

Yüzüngdin itti meger ‘aks zâhir ol közgü (G. 547/2)

“Güneş yüzüne bakmaktan bakış acizdir çünkü o ayna yansımasını yüzünden almıştır.”

Gökyüzünün bir perde olarak tasavvur edildiği beyitte güneş bu perdeye asılan bir ayna olarak tasavvur edilmiştir.

Çikeyin âh yürekdin ki sipihr

Perdega çırmason âyine-i mihr (Msv.689/301)

“Yürekten bir ah çekeyim de felek perdeye güneş çıkarısın.”

4.1.4.6.2.7. Değirmen Taşı, Pamuk

Değirmen taşı, tahılların öğütülmesine yarayan yuvarlak taştır. İki değirmen taşının arasına tahıllar koyularak un haline getirilir. Şairin başını ezmek için üstünde değirmen taşı gibi ay ve gün dönmektedir.

Kök tıgırmen taşı aylandırmak ister başıma

Dime ay u kün başım üzre bu kim seyyârdur (G. 189/2)

“Gök, başıma değirmen taşı çevirmek ister; başım üstündeki bu gezegenin ay ve gün olduğunu söyleme.”

Ay ve gün beyitte pamuk olarak tasavvur edilmiştir. Bunun nedeni şekil ve renk benzerliğidir. Yaşlı olarak tasavvur edilen gök, âşîğın feryadından rahatsız olduğu için ay ve güneşi pamuk yaparak kulaklarını tıkamıştır.

İmes ay kün iki pâgundesin kök zâlı birkitmiş

Kulakka bes ki hecingde anı yalgıttı efgânım (G. 419/2)

“Onlar ay ve güneş değildir; yaşlı gök, belli ki ayrılık zamanında feryadından rahatsız olup bu iki pamuğu kulağına tıkamış.”

4.1.4.6.2.8. Mızrak

Bu beyitte de âşîğın savaşı felekledir. Felek güneşten mızraklarını çekip savaş yapacak gibi görünmektedir. Bu mızraklardan korunmak için insan, kalkanın meyhanenin eşiğinden yapılması tavsiye edilmektedir. Çünkü bu eşikler ateşe dayanıklıdır.

Mug işikin tura dik yap yüzünge kim gerdûn

Kuyaş sinânı çikip tavrıda savaş körünür (G. 198/6)

“Meyhanenin eşiğini, yüzüne kalkan yap çünkü felek güneş mızraklarını çekmiş, bu haliyle savaş yapacak gibi görünür.”

4.1.4.7. Ay (Hilâl, Yangı Ay, Tolun Ay, Tamâm Ay)

4.1.4.7.1. Genel Olarak Ay

Ay, divanda en çok kullanılan gök cisimlerinden biridir. Bunun nedeni ise sevgilinin ve sevgilinin bazı güzellik unsurlarının aya benzetilmesidir. Sevgili için birçok beyitte ay ismi zikredilmiştir. Güneşin yerine gece aya bırakması, ayın gece bekleyip gündüz uyuması, ayın durak yerleri olan menzillere uğraması, Hz. Muhammed’in parmağıyla ayı ikiye bölmesi konularından bahsedilmiştir.

“Ayın gökyüzündeki hareketi için de güneşin bir yılda dolaştığı her biri 30 derecelik yaylardan oluşan on iki durak mahalline benzer biçimde, her biri bir günlük

yola tekabül etmek üzere 13'er derecelik yaylardan oluşan yirmi sekiz menzil (durak) tespit edilmiştir. Menzil kavramı ayın safhalarını tanımlamak için kullanılmıştır. Ay duraklardan her birine girdiğinde farklı farklı safhalar gösterir" (Dizer, 1991: 185). Ayın safhalarından hilâl, yeni ay, tolun ay kullanılmıştır. Ayrıca dolunay için mâh-ı tamâm tamlaması kullanılmıştır.

Kirdi tofrakka hilâl aştı tolun ayga cemâl

On tolun aynın kırığıdın çu aldın on hilâl (G. 384/1)

"Hilâl toprağa girip dolunaya yüz aştı, on dolunayın kenarından on hilal almış gibi."

Kuyaşnıng kabridin iy kim hilâl olgay irür andak

Ki bir meh-veş sanga yitkeç yir öpmeklikke bolgay ham (G. 428/4)

"Güneşin kabrinden hilalin çıkması bir ay yüzünün sana yetişip yer öpmek için eğilmesi gibidir."

Yarutup her tün şeb-istânni seher uykudadur

Ni ta'accüb ger gurûb iyler meh-i enver sabâh (G. 110/5)

"Her gece yatak odasını aydınlatıp sabah uyur, parlak ayın sabah batmasına şaşılmaz."

"Kamerî aylar prensip olarak hilâlin görünmesiyle başlar. Bu sebeple ramazan orucunun zamanında eda edilebilmesi için Şâban ve Ramazan aylarının yirmi dokuzuncu günlerin akşamı güneşin batışını müteakip batı ufkunda hilâlin araştırılması fukahanın çoğunluğuna göre farz-ı kifâye, Hanbeliler'e göre ise müstehaptır. Eğer hilâl görülürse yeni ay girmiş olur ve ertesi gün oruca başlanır veya bayram yapılır; hilâl görülmezse içinde bulunan ay otuz güne tamamlanır" (Yücel, 1998: 4). Yeni ayın görülmesiyle Ramazan ayı bitmiş ve herkes eğlenceye yönelmiştir. Başkaları içki içerek sarhoş olurken sevgilinin misk kokulu kaşlarını görmek bile âşığın perişan olmasına yetmiştir.

İlge 'işretdür yangı ay körseler lîkin manga

Yüzlenür âşüftelig müşkîn hilâlingni körüp (G. 57/6)

“Yeni ayı görmek başkaları için içki demektir ama bana misk kokulu hilalini görmek perişanlık verir.”

Beyitte Hazret-i Muhammed’in dolunayı ortadan ikiye ayırması mucizesine telmih yapılmıştır. Gökyüzünün sofraya benzetildiği beyitte, dolunay bu sofrada bulunan bir ekmek olarak tasavvur edilmiştir. Hazret-i Muhammed ayı, bir ekmek bölüyormuş gibi kolaylıkla bölmüştür.

Muhammed-i ‘Arabî barmagı işâret ile

Sipihir hânıda ay kursın ol sıfat âsân (Mkt.691/1)

“Arap Muhammed, felek sofrasında ay ekmeği gibi kolaylıkla parmağıyla işaret ederek (ayı böldü).”

Ay, sabaha kadar içmiştir bu nedenle perişan bir sarhoş olarak tasavvur edilmiştir. Sabaha kadar uyuyan bu sarhoş akşama kadar uyku sersemi olmaktadır. Ay sabaha kadar geceyi bekleyip sabah olunca ise ortadan kaybolduğu için bu tasavvur yapılmıştır.

Ol ay kim şâmdın tâ subh-geh mest-i harâb olgay

‘Aceb yok subhdın tâ şâm hem ger mest-i hâb olgay (G. 639/1)

“O ay akşamdan sabaha kadar perişan bir sarhoş olmuştur, onun sabahtan akşama kadar uyku sersemi olmasına şaşılmaz.”

Beyitte dolunayla ilgili bir inanışa yer verilmiştir. Halk arasında köpeklerin dolunay çıktığından ona bakarak uludukları inanışı vardır. Gece âşığın kulübesine gelen sevgili dolunay, onun kulübeye girmesini engellemek isteyen rakip ise dolunaya karşı uluyan bir köpek olarak tasavvur edilmiştir.

Kiçe külbemga kilseng müdde‘î men‘ini iskerme

Tolun ay seyr iterde it hürerdin kayda pervâyî (G. 610/3)

“Gece kulübeme gelsen iddia edicinin (rakibin) yasaklamasına kulak verme, köpeğin ulumasından dolunayın çekildiği nerede görülmüş?”

4.1.7.2. Ayla İlgili Tasavvurlar

4.1.7.2.1. Sevgili ve Sevgiliyle İlgili Unsurlar

Sevgilinin yüzü, yanakları ve alnı şekli ve parlaklığıyla dolunay, kaşları ise hilal olarak tasavvur edilmiştir. Birçok beyitte istiare yoluyla sevgili yerine ay kelimesi kullanılmıştır.

Kuyaş çıkkan dik olgay tîre tün içre ol ay kilse

Nevâyîning firâk içre karargan rûzgârında (G. 26/9)

“Karanlık gece içine o ay gelince Nevâyî’nin ayrılık içinde kararan talihine güneş doğmuş gibi olur.”

Sevgilinin yanağı, yüzün sağ ve sol iki yönünden ve şeklinin aya benzetilmesinden dolayı iki meh-sima yanak şeklinde nitelendirilmiştir.

Hûşsız boldı köngül cilve çagı

Ol iki ‘ârız-ı meh-simâdın (Trc.688/15)

“Gönül, o iki ay gibi yanak görüldüğü zaman aklımı kaçırdı.”

Sevgilinin kaşlarının en çok benzetildiği unsurlardan biri hilaldir. Beyitte güzel olarak nitelendirilecek birinin yüzünün güle ve kaşlarının yeni aya benzemesi gerektiğini görmekteyiz. Bu gül yüz için kul olarak çok kişi varken yeni ay gibi kaşları olan güzellerin dünyada az bulunduğu ifade edilmiştir.

Gül dik ol çihrega kul bâgda köp

Kaşların dik yangı ay çerhde kem (Trc.688/46)

“Gül gibi olan yüzüne bağda kul çok olsa da dünyada kaşların gibi yeni ay azdır.

4.1.7.2.2. Mıskal, Zevrak, Tırnak

Kaşlar şekil olarak mıskal, kayık ve tırnak olarak tasavvur edilmiştir. Mıskal, cila yapmaya yarayan bir alettir. Kaş, hareket ettikçe ayna gibi olan gözü aydınlatan bir mıskal olarak tasavvur edilmiştir. Ayın ortaya çıkıp parlamasını sevgilinin mıskal gibi oynayan kaşı sağlamıştır.

Kaşing her lahza oynatsang karargan köz yarur gûyâ

Yangı aynın irür miskal bu közgüning cilâsında (G. 11/3)

“Kaşını oynattığın her an gözün aydınlanır, sanki yeni ay gibi kaşın bu aynanın cilası için miskal olmuş gibidir.”

Zevrak, kayık anlamına gelir. Sevgilinin kaşları şekil olarak kayık olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın hayalindeki kayığa benzeyen kaşlar, ahın rüzgârı ve gözyaşının deniziyle sallanmakta ve âşık geminin batmasından korkmaktadır.

Kaşı hecrinde yangı ay zevrakının havfi bar

Sarsar-ı âhım bile çun bahr-i eşkim çaykalur (G. 153/3)

“Kaşı ayrılığında yeni ay gemisinin (batmasının) korkusu vardır çünkü ahımın rüzgârı ve gözyaşının deniziyle o sallanır.”

Âşık, sevgilinin kaşlarının ayrılığının acısıyla ayrılık gecesi tırnaklarıyla kendine zarar vermektedir. Ancak âşık, kendini yaralayanın felek olduğunu söylemektedir. Vücutundaki bu yara izleri hilale benzemektedir.

Kaşı hecrinde yangı ay şeklidin fûrkat tûni

Könglüm efgâr itkeli gûyâ felek tırnağıdur (G. 172/2)

“Ayrılık akşamı kaşının ayrılığında yeni ay şeklinde gönlümü yaralayan sanki feleğin tırnağıdır.”

4.1.7.2.3. Misafir

Yedi gezegen yörüngeleri etrafında hareket ederken burçlara uğrarlar. Ay, yörüngesi içinde her burca uğrayıp geçtiği için misafir olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, her menzile uğrayan ay gibi güzel sevgilinin bir gün kendine uğramasını arzu etmektedir.

İy müsâfir ay çu her menzilga tüşmektür işing

Azıkıp yol n'itti bir kün hem bizing menzilga tüş (G. 264/4)

“Ey misafir ay, senin için her menzile uğramaktır; ne olur bir gün yolunu kaybedip bizim menzile gel.”

Âşık, misafir ay içim gönlünü menzil etme arzusundadır. Sevgili bir şah ve güzeller sevgilinin etrafında birer asker olarak tasavvur edilmiştir. Bu kadar çok askere sahip olan güzelin âşığın gönül menziline düşmesine imkân yoktur.

Köngülni ol müsâfir ayga menzil iyledim lîkin

Sipehdür hûblar ol şâh bu menzil ara tüşmes (G. 237/6)

“Gönlümü o misafir aya menzil ettim ama güzeller askerdir, o şah bu menzile düşmez.”

4.1.7.2.4. Ata

Ayin ata olarak tasavvur edilmesi, güneşin ata ve ana olarak tasavvur edilmesiyle benzer özelliklere dayanır. Övülen kişinin ata ve atasının güneş ve ay olduğu beyitlerde zikredilmiştir.

Bu beyitte ise övülen kişi mirzadır. Anne ve babasının ay ve güneş olan kişilerin, mirzanın kulum dediği kişiler olabileceği ifade edilmiştir.

Ay ile hurşîd ata birle ana bolsa sanga

Kul dedikdin hâsıl olgan dik durur mirzâ ogul (G. 381/5)

“Mirza oğul, ay ile güneş ata ve ana olsa bile senin kul dediklerin gibi biri doğardı.”

4.1.7.2.5. Âşık

Aşk derdiyle zayıflayan âşığın bedeni hilâl olarak tasavvur edilmiştir. Çok zayıflayan âşık, aşkıdan çöllerde düşüp hayvanlarla dost olan Mecnûn’a benzetilmiştir. Mecnûn’un başına kuşlar konarken zayıflığından dolayı âşık, hilalin üstüne yontulup koyulmuş bir kuş gibidir.

Kayu kuş kim konar bu peyker-i Mecnûn misâl üzre

İrür ten za’fıdın kuş dik ki yongaylar hilâl üzre (G. 579/1)

“Bu Mecnûn’un çehresi gibi olanın üstüne hangi kuş konar? Bedeninin zayıflığından hilal üstüne yontulmuş bir kuş gibidir.”

Delilere kendine ve başkalarına zarar vermelerini engellemek amacıyla zincir takıldığı bilinen bir durumdur. Şair hem deli hem de zayıftır. Çok zayıf olan âşığa bu delilik zincirini takmak hüneri işidir. Âşık hilal kadar ince olduğu için aslında takılan bu zincirin içinden çıkabilecek zayıflıktadır.

Cünûn selâsili boynumda za'flıg ten ile

Hüner-ver iyle ki zencîr asar hilâl üzre (G. 594/2)

“Delilik zinciri boynumda zayıf bedenimle hilal üstüne zincir asan hünerlidir.”

4.1.7.2.6. Bâde

Ayın bade ile arasındaki ilişki renk olarak benzer olmaları nedeniyledir. Âşığın elindeki şarap dolunay, sevgilinin yüzü ise güneştir. Âşığın karanlık gecesinin aydınlatanlar bunlardır.

Bâde nâbı vü yüzüng pertevidin tîre kiçe

Tolun ay kördim ü hurşîd-i rahşân taptım (G. 429/3)

“Şarabın saflığı ve yüzünün ışığında karanlık gecede dolunay gördüm ve parlak güneşi buldum.”

Hilal ise şekil olarak kadeh olarak tasavvur edilmektedir. Gökyüzündeki bu kadehin içindeki şarabın rengi şafak rengindedir.

Anıng câmı hilâl-âyîn şafak-âsâ meyi rengîn

Tutup ol sâkî-i şîrîn sümürsem dem-be-dem anı (G. 613/2)

“Kadehi hilal gibi, meyi şafak renginde olan o şirin sakıyı tutup onu zaman zaman içsem.”

4.1.7.2.7. Mum

Işık kaynağı olan ay mum ve güneş ise meşale olarak tasavvur edilmiştir. Meh-cebin olarak nitelendirilen sevgili gece ve gündüz görüldüğünde ay mum ve güneş meşale olarak kalmaktadır.

Dime ay şem'î kim kün meş'ali hem tîre bolgay ger

Kiçe yâ kündüz itse bir 'ıyân ol meh-cebîn sûret (G. 87/5)

“O ay gibi alınlı yüzüyle ortaya çıksa ay mumu deme güneş meşalesi bile karanlık olur.”

4.1.7.2.8. Nal

Nal, at ve şek gibi hayvanların tırnaklarının aşınmasına engel olmak amacıyla ayaklarına çakılan demir parçasıdır. Nal şekil olarak hilali andırır. Şairin çabük diye nitelendirdiği sevgilinin atı gece renkli ayakları sahiptir ve ayaklarının nalı hilaldir.

Çâbükmününg atınıng na‘li imes

Tüşti şeb-rengi ayagıga hilâl (G. 395/4)

“Hızlı giden (sevgilimin) atımın nalı değildir, gece rengi ayağına hilal düşmüştür.”

4.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar

4.1.8.1. Işık, Aydınlık (Şu‘a, Ziyâ, Nûr, Pertev)

Beyitlerde karşımıza ışık kaynağı olarak güneş, ay, yıldız, mum çıkmaktadır. Âşık için ise en önemli ışık kaynağı sevgilinin yüzüdür. Âşığın ahımın kıvılcımları gökyüzünü aydınlatan bir diğer unsurdur.

Güneş ışığının sevgilinin yüzü karşısındaki durumu, mum ışığının güneş karşısındaki durumu gibidir. Güneş ışığının sevgilinin yüzünün ışığı karşısında gücü ancak bir mum kadardır.

Yüzüng allıda kuyaş vafını kılmaglıg irür

Şem nûrını kuyaş allıda kılmak ta‘rîf (G. 320/3)

“Yüzün karşısında güneşin özellikleri anlatmak güneş karşısında mum ışığını tarif etmek gibidir.”

Beyitte meclisi aydınlatan sevgili güneş ve yıldızlar ise sevgiliye özenen diğer güzeller olarak tasavvur edilmiştir. Bu durum yıldızların dünyayı aydınlatmak konusunda

Rûşen itmes bezmni hüsn ehli sin dik kim iter

Dehr yarutmagnı ger encüm kuyaşka ötkenür (G. 144/5)

“Güzeller, meclisi senin aydınlattığın gibi aydınlatabazlar ama dünyayı aydınlatmak konusunda yıldızlar gibi güneşe özenirler.”

Bu ot ki tilbe köngülni perî hayâliga salmış

Yüzüñ şu‘â‘ı mu yâ şu‘le-i cünûnı mu irkin (G. 501/5)

“Gönlümü peri hayaline salan bu ateş, acaba yüzünün ışığı mı yoksa delilik alevi midir?”

4.1.8.2. Karanlık (Karangu, Tire, Zulmet)

Beyitlerde karanlık genellikle aydınlık ile birlikte anılmıştır. Bunun yanında içinde bulunulan durumu tasvir etmek için kullanılmıştır. Âşığın ayrılık gecesi karanlık bir gecedir, âşığın ayrılık acısıyla çektiği ahlardan çıkan dumanlar etrafın kararmasına neden olur, âşığın kara saçlarına asılı gönüller için karanlık gece gibidir, sevgiliden ayrı olan âşığın kulübesi karanlıktır.

Gam tüni irmes ki âhımdın karangudur sipihr

Bu kühen deyr içre bî-had vahşet-efzâ boldı dûd (G. 122/4)

“Gökyüzü ahımdan karanlıktır, gam gecesi değildir; duman bu eski felek içinde sınırsız bir korku arttırıcı oldu.”

Şairin sevgilinin saçlarına asılı gönlü için saçlar bir karanlıktır, gönül o kadar güçsüz bir halde kalmıştır ki kendinden geçmiş halini uyku olarak nitelendirmiştir.

İkki zülfüñ tilbe könglümge karangu kiçeler

Za‘fdın bî-hodlugum uyku anga bu kiçeler (G. 183/1)

“İki saçın deli gönlüme karanlık gecedir, güçsüzlükten kendimden geçmiş halim ona bu geceler ona (gönlüme) uykudur.”

Kuyaş çıkkan dik olgay tîre tün içre ol ay kilse

Nevâyîning firâk içre karargan rûzgârında (G. 26/9)

“O ay, (keşke) Nevâyî’nin ayrılılık içinde kararan anlarında güneş doğmuş gibi karanlık gece içine gelse.”

4.1.8.3. Sâye (Gölge)

Beyitlerde sevgili bir ışık kaynağı iken âşık ve rakip sevgilinin peşinde bir gölgedir. Sevgiliye yakın olmak anlamına geldiği için âşık için gölge durumunda olmak

iyi bir durumdur. Ayrıca gölge, sıcaktan korunmak için de bir korunaktır. Âşığın mekânı, sevgilinin mahallesinde bir duvar gölgesidir.

İrişmek ol kuyaş ruhsâreliğini mümkün irmes kim

Rakîb-i tîre-manzar sâye yanglıdır kafâsında (G. 11/2)

“O güneş yüzlüye ulaşmak mümkün değildir, kara yüzlü rakip gölge onun arkasında gölge gibidir.”

Kayu taraf ki kuyaş yanglı ol nigâr barur

Songınça sâye misillig bu hâk-sâr barur (G. 157/1)

“O güneş gibi sevgili, hangi tarafa giderse bu toz toprak içinde kalmış (âşık) da arkasında gölge gibi gider.”

Ol kuyaşning kûyidin iy kim tiler-sin çıkmasang

Hâk-sâr anda niçük kim sâye-i dîvâr bol (G. 402/5)

“O güneşin mahallesinden çıkmasam istersin orada duvar gölgesinde toprak içinde ol.”

4.1.8.4. Kavs-ı Kuzah (Gökkuşağı)

Kavs-ı kuzah, yağmur yağdıktan sonra havadaki su buharına güneş ışınlarının yansmasıyla oluşan yay şeklindeki renk kümesidir. Beyitte gökkuşağı şeklinden dolayı kaş olarak tasavvur edilmiştir.

Bir biri içre ki yalar körgüzür kavs-ı kuzah

Bolmagay peyveste ol ikki mukavves kaşı dik (G. 337/3)

“Gökkuşağı birbiri içine girmiş yaylar gibi görünür ama bitişik o kavisli kaşı gibi olamaz.”

Renkli bir gökyüzü tablosunun çizildiği beyitte zülûf gece, yüz gündüz, rastık gökkuşağı ve allık ise gül renkli şafaktır. Sevgilinin yüzü tüm bu renkleri içinde barındırdığı için hileci olarak adlandırılmıştır. Gündüz, gece, yağmurdan sonra çıkan gökkuşağı ve şafak hep birlikte bu yüzde bulunmaktadır.

Vesmesi kavs-ı kuzah gâzesi gül-gûn şafak

Zülfü yüzi tün ü kün kör ki ni mekkâredür (G. 152/6)

“Rastığı gökkuşağı, allığı gül renkli şafak, zülfü gece ve yüzü gündüz olan (sevgili) nasıl bir hilecidir.”

4.1.8.5. Şimşek (Çakın, Berk),Gök Gürültüsü (Ra‘d)

Şimşek; feleğin âşığı yakalamak için saldığı ateşli bir ip, âşığın âhımın kıvılcımları, gönül ateşinin kıvılcımları, âşığın çöp gibi bedeninin yakan ayrılık ateşi, âşığın koşması, sevgilinin yüzü, sevgilinin gülüşü, koşan bir at olarak tasavvur edilmiştir. Şimşek, bazı zamanlar yangınlara sebebiyet verdiği için “ot salmak” ifadesiyle ve âfet, belâ gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Gökyüzünden yeryüzüne doğru inen bir ışık şeklinde görülen şimşek, feleğin şairin boynuna takmak için gönderdiği ateşli bir ip olarak tasavvur edilmiştir.

Derd tagıda çakınlar dime di otluk kemend

Kim salurda boynuma çerh ilgidin tekrârdur (G. 189/4)

“Dert dağındakine şimşekler deme, felek elinden boynuma salınan ateşli kement de.”

Âşığın gönlünün ateşe benzetildiği beyitte gönül ateşi karıştırıldığında çıkan kıvılcımlar ise gam şimşeği olarak tasavvur edilmiştir.

Köngülni tâ perişân iyleding yüz berk-i gam saçtı

Niçük kim otını kozgarlar bolur andın şerer peydâ (G. 36/5)

“Ateşi karıştırdığından ondan kıvılcımlar çıktığı gibi gönlümü karıştırdığın için gam şimşekleri saçtı.”

Âşık; ahı, gözyaşı, feryadı ve koşmasıyla kendine bir dünya yaratmıştır. Âşığın ahı gökyüzü, gözyaşları yıldızlar, feryadı gök gürlemesi ve koşması şimşek olarak tasavvur edilmiştir.

Âh gerdûn eşk encüm nâle ra‘d u pûye berk

Hilkâtımdin bir ‘acâyib ‘âlem itting ‘âkıbet (G. 76/5)

“Ahım gökyüzü, gözyaşlarım yıldız, feryadım gök gürlemesi ve koşmam şimşektir; sonunda yaratılışımdan değişik bir âlem yarattın.”

Sevgilinin güzelliğinin şimşek olarak tasavvur edildiği beyitte üzerine güzellik şimşeği çakılan âşıktan eser kalmamıştır.

Çakılgaç lem‘a-i hüsnüng manga kalmas eser bâkî

Birevge ni eser kalgay ki berk otıga örtenmiş (G. 275/4)

“Güzelliğin parıltısı çakılınca benden geleceğe eser kalmaz, şimşek ateşinde yanmış birinden ne eser kalır?”

Âşığın ahının ve feryadının ulaştığı yer gökyüzüdür. Gökyüzüne ulaşan ve kıvılcımlar çıkaran ah bir şimşek, feryatları ise gök gürlemesi olarak tasavvur edilmiştir.

Berk imes ‘âlemde yüz koymıştır âhımdın şerer

Ra‘d imes gerdünga çırmalmış figânımdın sadâ (G. 39/4)

“Âlemde yükselen şimşek değil, ahımdan çıkan kıvılcımlardır; feleğe ulaşan gök gürültüsü değildir, feryadımın sesleridir.”

4.2. Zaman

Divanda zaman ile ilgili; ân, evkât, lahza, dem, devr, devrân, rûzgâr, sâ‘at, vakit sözcükleri kullanılmıştır. Bu unsurlardan en çok kullanılan dem sözcüğü olmuştur. Ân, lahza, sâ‘at ve dem algılayabildiğimiz en kısa zamanı ifade etmek için kullanılmıştır. Devr, devrân, evkât, vakit, zamân sözcükleri ise şairin içinde bulunduğu zamanı ifade etmektedir. Devr ehli, ehl-i zamân, zamân ehli, halk-ı zamân ve zamâne kelimeleri zamanında yaşayan kişiler için devr âfeti, âfet-i devrân, devrân âfeti ve âşûb-ı zamân sevgiliyi nitelendirmek için kullanılmıştır.

Mazi geçmiş zaman, müstakbel ise gelecek zamandır. Şair, mutlu olmak için içinde bulunulan anın önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Ni mâzîdür ni müstakbel arada sin-sin ü bu dem

Ni şâd olmak durur her dem uzun ‘ömrüng şitâbıdın (G. 481/10)

“Ne geçmiştir ne gelecek, şimdi sen aradasın her an uzun ömrün acelesinden içinde bulunduğumuz anda nasıl mutlu olunur?”

İçinde bulunduğumuz durum, zaman algımızı etkiler. Ayrılık içindeki şair için bir an bir yıl gibi geçmektedir ve sonsuza kadar içinde bulunduğu gerçek anı algılayamamaktadır.

Köngül tâ hecr ara itti anga bir lahza ming yıldur

Manga ma‘lum irmes hâli ol çağdın ilâ-gâye (G. 572/8)

“Gönle ayrılık içinde geçen bir an bin yıl gibidir, benim o zamandan sonsuza kadar haberim yoktur.”

Sevgilinin âfet-i zamân olarak nitelendirildiği beyitte şair, zamandan ve çevresindeki insanlarda vazgeçmeye hazırdır. Ancak zamanın afeti olan ve başına türlü belalar getiren sevgiliden vazgeçme lafını bile duymak istemez.

Zamân u ehl-i zamândın dingiz ki kiç lîkin

Dimeng bu sözni ki ol âfet-i zamândın kiç (G. 101/2)

“Zaman ve zamanın sahiplerinden geç deyin, ama zamanın afetinden geç sözünü bana demeyin.

Sevgili tüm eziyetlerin kaynağı olduğundan âşık için zamanın afetidir. Hem zamanın afeti olan sevgili hem zaman hem de bahsedilen zamanda yaşayan insanlar aşığa zulmetmektedirler. Şairin beyitte zalim olarak nitelendirdiği zamandan, halktan ve sevgiliden ona zulmettikleri için şikâyet etmektedir.

Devr zulm iyler ü devr ehli vü devr âfeti hem

Niçe zâlimga esîr olgusı mazlûm köngül (G. 378/3)

“Zaman zulmeder ve zaman afeti ve zaman sahipleri de zulmeder; bu mazlum gönül ne çok zalime esir olmuş.”

Dem ve sâ‘at kelimelerinin içinde bulunulan anı ifade ettiği beyitte bu kısa an içinde bile aşk ve ayrılık âşığın başına türlü sıkıntılar getirmektedir.

‘Işk her dem könglüme bir özge mihnet kiltürür

Heç her sâ'at başınga özge şiddet kiltürür (G. 178/1)

“Aşk her zaman gönlüme başka bir sıkıntı getirir, ayrılık her an başıma başka zorluklar getirir.”

Beyitte zaman, ip ve sayfa olarak tasavvur edilmiştir. Şair, zaman ipine şiirinin incilerini dizmekte ve zaman sayfasına kendinin sözlerini geleceğe eser olarak bırakmak istemektedir.

İy Nevâyî rişte-i devrânga çikkil dürr-i nazm

Kim zamân evrâkıga sindin söz ok âsâr bes (G. 243/7)

“Ey Nevayi, zamanın ipine şiirinin incisini diz; zamanın sayfasına senin sözlerin eser olarak yeter.”

“İlm-i nücûmda her gezegenin ilk hareket noktasına onun zamân-ı şerefi kabul edilir ve bu zaman bir işin yapılacağı en uygun, en uğurlu zamanı ifade eder” (Şener, 1995: 476). Şair için aşk zamanı, zamanların en şerefliisidir.

‘Işk vaktını Nevâyî hoş tut

Kim irür asru şerîf ol evkât (G. 92/8)

“Nevâyî, çok şerefli olan vakitler olan aşk zamanını memnun et.”

Divanda zamanın unsurları içinde ezel ve ebed kavramları da zikredilmiştir. Ezel, en eski zamanı zaman, ebed ise en son zaman anlamlarına gelir. Bir kişi, ezelden ebede en geniş zaman dilimini arasa da o kişinin rahat olacağı bir köşe bulamayacağını dile getirmiştir.

İy hoş ol kim gûşe tutkay iyle kim tapılmagay

Ahtarıp devrânını devr ehli ezeldin tâ ebed (G. 124/6)

“Ezelden ebede kadar zamanı araştırılsa bile hoş olunacak bir köşe bulunmaz.”

Beyitte başlangıcı ifade eden ezel ile sabah, sonu ifade eden ebed ile akşam arasında ilişki kurulmuştur. Yüz ile subh, saç ile şam eşleşmesiyle leff ü neşr yapılmıştır.

İy yüzüng şem‘i vü zülfüng dūdıdın terk-i hıred

Könglüme subh-ı ezeldin kısım tâ şâm-ı ebed (G. 132/1)

“Ey ki yüzün mumu ve saçının dumanından gönlüme ezel sabahından ebed akşamına kadar akli terk ettim.”

4.2.1. Yıl

Yıl, insan yaşamında uzun bir dönemi içine alır. Yıl, bir zaman dilimi olarak beyitlerde genellikle sevgiliden ayrı geçen günlerin hesabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrılık günü; yüz yıl, bin yıl, yüz bin yıl gibi ifadelerle uzun bir zaman dilimiyle ifade edilmiştir.

Heçerdin vaslga ming yıl ki Nevâyî çinedi

Berk-revler ayagı allıda bir gâmdadır (G. 142/9)

“Nevâyî, ayrılıktan kavuşmaya kadar bin yıl geçtiğini sandı; (ama geçen zaman) şimşek gibi gidenlerin ayağı karşısında bir adımdır.”

Müşa‘bid, hokkabaz anlamına gelir. Âşıklara ayrılığın bir gecesini yüz yıl gibi gösterdiği için aşk bir hokkabaz olarak tasavvur edilmiştir. Bir geceyi yüz yıl olarak göstermesi ise hokkabazın sihir ve hilesidir.

Heç kim bir tünni yüz yıl körgüzür ‘ışk ehliga

Bu müşa‘bid ‘ışkning efsûn ile nîrengidür (G. 164/3)

“Âşıklara ayrılığın bir gecesini yüz yıl gibi göstermek bu hokkabaz aşkın sihir ve hilesidir.”

Âşık sevgilinin yanağından ve saçından ayrı kalmıştır. Bu ayrılığın süresi, sevgilinin yüzünün bir ay ve iki yanından sarkan saçları ise iki yıl hesaplanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Tâ tüşüp-min ol ‘izâr u ikki gîsû heçride

İy kuyaş rahm iyle kim bolmuş bir ay u ikki yıl (G. 394/4)

“Ey güneş, merhamet et çünkü o yanak ve iki saçtan ayrı düşeli bir ay ve iki yıl olmuş.”

Ayrılık acısındaki âşık için bir gün yüz yıl gibi geçmektedir. O günün gecesi bile birçok gün uzunluğundadır.

Yana firâkıda her kün manga irür yüz yıl

Velîk her kiçesin niçe kündin artuk bil (G. 390/1)

“Yine ayrılığında her geçen gün bana yüz yıl gibi gelir ancak onun her geçen gecesinin birçok günden fazla olduğunu anla.”

4.2.2. Mevsimler

4.2.2.1. Bahar

Bahar, eğlence mevsimidir. Kışın sona erip baharın gelmesiyle çiçekler açmış, bağ ve bahçeler güzelleşmiştir. Bahar beyitlerde sıklıkla gençlik, güzellik, hazan, yağmur, bulut, jale, serv, bağ, gül ve bülbülle birlikte anılmıştır. Bahar mevsimi, güzellik, gençlik, vuslat, ganimet olarak tasavvur edilmiştir.

Bahar mevsiminin gelmesiyle bağ ve bahçeler birer gezinti ve eğlence alanına dönüşür. Âşığın bahar gelince bağda gezmekteki arzusu gül bedenli servi boylu sevgilisini görmektir.

Bahâr u bâğ seyridin ni gül ni servdür kâmım

Budur kâmım ki şâyed uçragay serv-i gül-endâmım(G. 420/1)

“Bahar ve bağ gezintisindeki ümidim ne gül ne de servidir, arzum gül bedenli servim ile karşılaşma ihtimalidir.”

Şair, tövbesini bozup şarap içmek istemektedir. Çünkü eğlence mevsimi olan bahar gelmiştir ve bu mevsimde sarhoş olmak güzeldir.

Nevâyî bahâr oldu tevbengni sındur

Ki hoştur bu fasl içre humârlıglar (G. 158/7)

“Nevâyî, bahar geldi tövbeni boz çünkü bu mevsim içinde içki mahmurluğu güzeldir.”

Bahar bir ganimettir çünkü baharda mey içen bir kişi diğer bahara kadar dünyada olup bitenlerden haberi olmayacaktır. Dünyanın eziyetlerini unutmak isteyen şair için bu bir ganimettir.

İrür bahâr ganimet mey iç ki bilmes-sin

Ki dehr bâğıda bolgung yana bahârğaça (G. 602/8)

“Bahar bir ganimettir çünkü şarap içince yine bahar gelene kadar dünya bağında olanları bilmezsin.”

Bahar mevsiminin gelmesiyle hem karlar erimeye başlar hem de diğer mevsimlere göre daha fazla yağmur yağmasıyla her yer suyla dolar. Sevgilinin yüzünün bahar mevsimi olarak tasavvur edildiği beyitte sevgilinin yüzüne bakan âşığın gözyaşlarını akıtması bahar mevsiminde suların coşkun akması gibidir.

Ni ‘aceb körgeç yüzüng köp aksa yaşım kim bolur

Çeşmeler içre bahâr eyyâmıda tугyânda su (G. 535/3)

“Yüzünü görünce gözyaşımın çok akmasına şaşılmaz çünkü çeşmelerde bahar günlerinde coşkun sular akar.”

Bahar yağmurunun nedeni, âşığın toz gibi olan bedeninin sevgilinin mahallesinden uçup gitmesini engellemektir. Bunu sağladığı için bahar yağmurunun yağmasını sağlayan bulut rahmet bulutu olarak nitelendirilmiştir.

Bahâr yamguru rahmet sehâbıdır eger

Yagarda koymasa çıkmakka kûyidin gerdim (G. 438/4)

“Bahar yağmuru, rahmet bulutundandır çünkü yağıp mahallenden tozumu çıkmasına engel olur.”

Sevgilinin kırmızı yüzü güzellik âleminin baharına benzetilmiştir. Ve bu âlemde türlü türlü çiçekler açılmaktadır. Bu baharın en güzel çiçeğiye benzeri cennette bile olmayan sevgilinin gül renkli yanaklarıdır.

Yüzüng meydin ki gül gül boldı yok cennetde ol güller

Ki bir bir açılıptur ‘âlem-i hüsnüng baharında (G. 26/4)

“ Yüzün meyden mi gül gül olmuştur yoksa cennetteki o güller güzellik âleminin baharında bir bir açılmış mıdır?”

Bağ ve baharın ruha ferahlık veren olarak nitelendirildiği beyitte ayrılık derdindeki âşık için mevsimin sonbahar veya bahar olması önemli değildir.

İlge bolmuş rûh-perver bâg u rûh-efzâ bahâr

Yâr hecridin manga bilmen hazândur yâ bahâr (Mfr.809/1)

“Başkaları için bağ ruha kuvvet verir ve bahar cana can katar, sevgili ayrılığundan ben sonbahar mı yoksa ilkbahar mıdır bilmem.”

Beyitlerde baharla ilgili sıklıkla zikredilen bir başka durum ise baharın gelip geçici olduğudur. Bu beyitlerde ilkbaharın zıddı olarak sonbahar da zikredilmiştir. Hey, seslenmek için kullanılan bir kelimedir ve hey deyince kısa bir sürenin geçtiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Gül, sevgili ve bülbül ise âşıktır. Bahar mevsimi gençlik çağları hazan yaşlılık zamanlarıdır. Gül, ilkbahar geçtikten sonra solar ve yapraklarını döker. Sevgilinin de baharın geçmesiyle güzelliği azalır. Hey diyene kadar geçecek bahar için sevgili âşığa eziyet etmemelidir.

Bu gül-sitân ara bülbülga rahm kıl iy gül

Ki hey digünçe hazân yüzlenip bahâr barur (G. 157/6)

“Ey gül, bu gül bahçesinde bülbüle merhamet et; hey diyene kadar sonbahar gelip bahar gider.”

Gençliğin ilkbahar ve yaşlılığının sonbahar olarak tasavvur edilmiştir. Soğuk rüzgârın ve sararmış yaprakların sonbaharın işareti olduğu gibi şairin soğuk ahı ve saman rengindeki yüzü yaşlılığın işaretidir.

Bu kim bahâr-ı hayâtım hazânga yüzlenmiş

İrür delîli savug âh u çihre-i kâhî (G. 671/6)

“Hayatımın baharı sonbahara yönelmiş, bunun işareti soğuk ahım ve saman rengi yüzümdür.”

4.2.2.2. Yaz

Yaz, mevsimi beyitlerde sıcaklığı konusunda bahsedilmiştir. Aşk ateşinde yanan bir semender olarak tasavvur edilen âşık için soğuk ve sıcaklığın farkı yoktur.

Ni tefâvüt 'ışk deşti kat'ıda ıssıg savuk

Kim semender otda seyr iylerde tingdür yaz ü küz (G. 215/7)

“Aşk çölünü geçerken sıcak ve soğğun farkı yoktur, çünkü semender ateş üstünde dolanırken yaz ve güz aynıdır.”

Külhan, hamam ocağıdır. Viran bir külhan olarak tasavvur edilen dünyadan âşık, yazın viranede ve kışın ise soğuktan dolayı külhanda kalmaktadır.

İrür çu dehr buzuk gül-han uşbu evlî kim

Buzugda kişse yazıng gül-han içre ölse kışıng (G. 353/6)

“Viran bir külhan gibi olan dünyada yaz viranda ve kış külhanda geçse iyidir.”

4.2.2.3. Sonbahar (Hazân, Küz)

Beyitlerde en çok zikredilen mevsimler ilkbahar ve sonbahardır. Sonbahar; ayrılık, gül bahçesi, bülbül, sarı yapraklar ve baharla birlikte anılmıştır. Bahar mevsiminde çiçek açar, ağaçlar yeşillenir ve havaların güzelleşir. Bu güzellikler baharın gelmesiyle bozular. Bu yüzden sonbahar yağmacı olarak tasavvur edilmiştir.

Bahâr-ı hüsndin bülbülga hem yitkür nevâ iy gül

Bu gül-şen mülkini târâc iter hayl-ı hazân algaç (G. 103/8)

“Ey gül, güzelliğın baharından bülbüle bir ses ulaştır; sonbahar topluluğu (bu yeri) alınca gül bahçesini yağmalar.”

Mevsimler, insan yaşamının dönemlerini yansıtmaktadır. Bahar gençlik, sonbahar orta yaşlılık ve kış da yaşlılık dönemleri için kullanılmıştır.

Yigitlik oldı bahâr u kühûlet oldı hazân

Digen bu sözni karılıgnı kışka ohşatmış (G. 254/6)

“Gençlik, bahar oldu ve sonbahar olgunluk zamanları oldu; bu sözü diyen kişi yaşlılığı kışa benzetmiş.”

Bahar, sevgiliyle ilgili unsurlarla ilgili benzetme unsuru olmuşken sonbahar da âşıkla ilgili unsurlar için benzetme unsuru olmuştur. Kanlı gözyaşları içindeki âşığın sarı yüzü, sararmaya başladığında kırmızı ve sarı bir hal alan yaprak olarak tasavvur edilmiştir.

Bahâr-ı hüsni temennâsı içre berg-i hazân

Sirişk kanlarıdın boldı çihre-i zerdim (G. 438/3)

“Güzelliğin baharını seyrederken sarı yüzüm gözyaşımın kanlarıyla hazan yaprağı gibi oldu.”

Sonbahar ve âşıkla ilgili benzetmelerden biri de âşığın bedeni olmuştur. Âşığın kanlı yaralarla dolu bedeni, üstünde sonbahar nedeniyle kırmızıya dönmüş yapraklar taşıyan bir ağaç olarak tasavvur edilmiştir.

Körmemiş bolsang yıgaç kim bergin al itmiş hazân

Cismim üzre kör yangı kanlıg tügenler hey'etin (G. 527/3)

“Sonbaharın yapraklarını kızılaştırdığı ağacı görmemişsen bedenimde yeni oluşmuş kanlı yaraların görünüşüne bak.”

4.2.2.4. Kış (Dey)

Kış mevsimi beyitlerde soğukluğu nedeniyle zikredilmiştir. Sonbahar gibi kış da âşıkla ilgili unsurlarda benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Şair; ilkbaharla gençliği, sonbaharla orta yaşları ve kışla ise yaşlılığı sembolize etmektedir. Gençlikten sonra orta yaşın ve sonrasında yaşlılığın gelmesi, ilkbahardan sonra sonbaharın ve sonbahardan sonra kışın gelmesi gibidir. Bu kadar hızlı geçen zamanda şaire hiçbirinin verdiği mutluluk kalmamış, mevsimler gibi yaşları birbirini kovalamıştır.

Ni kış neşâtı manga kaldı ni hazân ni bahâr

Bahârıma çu hazân koydı yüz hazânıma kış (G. 254/7)

“Bana ne kışın ne sonbaharın ne de baharın mutluluğu kalmamıştır, baharıma sonbaharın ulaştığı gibi sonbaharıma da kış ulaşmıştır.”

Baharın geçiciliğinin anlatıldığı beyitte kış mevsimiyle birlikte gelen ve kışın askerleri olarak nitelendirilen yağış, rüzgâr ve soğukla kış baharı yağmamaktadır. Bülbüle çile çektiren gül, kış gelip solmadan bülbüle vefa göstermelidir. Vefa göstermeyen gülü; âşığın ahı ve gözyaşı, kış askerleri olarak nitelendirilen rüzgâr, yağış ve soğuk gibi solduracaktır.

Bil vefâ resmin ganîmet iy gül andın burna kim

Dey sipâhı yitkey âh u köz yaşım çapkunı dik (G. 346/6)

“Ey gül, kış askerleri ahımın ve gözyaşımın fırtınası yetişmeden önce vefa davranışını ganimet olarak bil.”

Sevgilinin atının fırtına olarak tasavvur edildiği beyitte, atın hızıyla oluşan soğuk fırtına karın yağmasına ve don yaşanmasına neden olmuştur. Yağmurun yağmasıyla yeryüzü ayna gibi olmuştur. Şair, bu mevsimde kardan beyazlamış evler içinde şarap içerek ısınmasının ve eğlence meclisi kurulmasının güzelliğinden bahsetmiştir.

Çik imdi lutf ile sarsar-veşing ‘inânın kim

Kılıptur âyine-gûn yir yüzini sarsar-ı dey (G. 625/4)

“İyilik yapıp fırtına gibinin (atının) dizginini tut, çünkü kış fırtınası yeryüzünü ayna rengine çevirmiştir.”

Bu fasl ara hoş irür ak öy içre bâde otı

Bu ot yarurga mugannî ağızga almak ney (G. 625/5)

“Bu mevsimde ak ev içinde şarap ateşi ve bu ateş parlarken şarkıcının ağzına ney alması güzeldir.”

Savug âhım bürûdet saldı ‘âlem içre kış irmes

Bulut yok dūd-ı âhımdın körünmes âsmân her dem (G. 413/6)

“Kış değil, soğuk ahım âleme soğukluk salmıştır; buluttan değil, ahımın dumanından gökyüzü her nefeste görünmez olmuştur.”

4.2.3. Ay

Ay, otuz günlük bir zaman dilimidir. Ay beyitte yıl ile birlikte kullanılmış ve sevgiliden ayrı geçen zamanın çok uzun olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Sevgilinin ayrılığında divane ve mest olup ayılmayan gönül için âşık, bir an olsun ayıl diye seslenmektedir.

Ay u yıl divâne vü mest olmagıngdın toymadıng

Yılçılây ol ay barur bir lahza ayıl iy köngül (G. 385/4)

“Ey gönül, aylarca ve yıllarca divane ve sarhoş olmaya doymadın; o ay gideli bir yıl kadar oldu, bir an olsun ayıl.”

Beyitlerde adı geçen tek ay nisanıdır ve ebr-i nisan tamlaması içinde kullanılmıştır. Ebr-i nisan, nisan bulutudur; nisanda yağın yağmur sadefin karnına düşünce inci ve yılanın ağzına düşünce zehir olurmuş. Ayrıca nisan bulutu tabiatın yeniden canlanmasına neden olur. Bu bakımdan da bir bereket timsalidir (Pala, 2007: 130). Beyitlerde nisan bulutu, âşığın gözü ve ahı için benzetme unsuru olmuştur. Bu beyitlerde âşığın gözyaşları ve sevgilinin dişi inci olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın ağlama sebebi, kavuşmak istemesidir.

İsteben vaslınğ gül-istânın hevâyî bolmasam

Ebr-i nisân dik közüm dür-bâr bolgay mu idi (G. 651/4)

“Kavuşmayı isteyip gül bahçesini arzulamasam nisan bulutu gibi gözüm inci saçarmıydı?”

Çıkıptur çun tişing hecrinde âhım ebr-i nisân dik

Ni tang dür yagsa jâle ornıga anıng sehâbıdın (G. 481/2)

“Ahım dişinin ayrılığında nisan bulutu gibi çıkmıştır, onun bulutundan çiy yerine inci yağsa şaşılır mı?”

4.2.4. Gün (Eyyâm, Rûz)

Gün, yirmi dört saati kapsayan zaman dilimidir. Beyitlerde gün, ayrılık acısının uzunluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrılık acısı içinde kendinde olmayan âşık için gündüz gece gibidir, bir gün ise bir yıl gibi geçmektedir.

Ger firâk eyyâmının bilmen hisâbın ni ‘aceb

Kim yüzüng hecrinde kündüz kiçe yanglıgdur manga (G. 39/3)

“Eğer ayrılık günlerinin hesabını bilmiyorsam buna şaşılmaz çünkü yüzünün ayrılığında bana gündüz gece gibidir.”

Eger hod barça bir kündür ni mümted hecr ikin yâ Rab

Ki ming yıl şiddetin şerh itse til vafıda kâsırdur (G. 151/3)

“Ya Rab, o her ne kadar o bir gün gibi olsa da ayrılık nasıl bir uzunluktadır ki bin yıl şiddetinde anlatsa dil anlatmakta kusurlu kalır.”

Gün, gece ve gündüzden oluşur. Âşığın ayrılık sıkıntısı içinde olduğu her sabahı geçen sabahlarından, her gecesi de geçen gecelerinden daha sıkıntılıdır.

Vây kim düşvârrakdur mihnet-i eyyâmın

Subhum ötken subhdın şâmım hem ötken şâmdın (G. 521/1)

“ Eyvah ki (ayrılık) günlerinin sıkıntısından sabahım geçen sabahtan, gecem geçen gecemden daha zordur.”

4.2.4.1. Sabah (Kün, Kündüz, Tang, Subh, Şafak, Seher)

Sabah, bir zaman unsuru olarak günün başlangıcıdır. Sabah, beyitlerde genellikle zıddı olan geceyle birlikte kullanılmıştır. Sabah, karanlıktan aydınlığa geçiştir. Gece, olumsuz durum ve olaylarla birlikte kullanılmışken sabah ise gençlik, kavuşma gibi olumlu kavramlarla birlikte zikredilmiştir.

Ayrılık derdiyle kendinde olmayan âşığın zaman algısı kaybolmuştur. Gece ve gündüz sarhoş halde olan âşık akşamdan sabahı ayıramayacak haldedir.

Tün ü kün ol sıfat ösrük-min kim

Şâmdın subhnı kılman idrâk (Trc.688/79)

“O kadar sarhoşum ki gece ve gündüz, geceden sabahı ayıramam.”

Bir gün, gece ve gündüz olmak üzere iki zaman diliminden oluşur. Gece kendiyle baş başa geçen âşık için çok zor geçerken gündüz halkın arasında bir şekilde geçmektedir.

Her ni nev' bolsa öter kündüz işi lîkin bolur

Heçr derdidin harâb ahvâlim asru kiçeler (G. 183/4)

“Gündüz işi, her ne şekilde olursa olsun geçer ama ayrılık derdinden halim gecelerde çok haraptır.”

Mevsimler gibi gece ve gündüz de beyitlerde insan yaşamının dönemlerini sembolize etmiştir. Sabah, gençlik dönemleri ve gece ise yaşlılık dönemlerini ifade etmektedir.

Sin kuyaş yanglıg yarup subh-ı şebâb eyyâmıda

Bizge tün dik tireliğ kısmet karılıg şâmıda (G. 20/1)

“Sen, gençlik sabahının zamanında güneş gibi parladın, bize yaşlılık akşamında kısmet gece gibi karanlık olmuştur.”

Şafak, güneş doğarken gökyüzünde oluşan hafif kızılıktır. Şafak kızılığında içinde görülen güneş, gül renkli şaraba yansıyan sevgilinin aksi olarak tasavvur edilmiştir. Şafağın şarap olarak tasavvur edildiği beyitte şafağın güneş doğarken ortaya çıktığı gibi şair de sabah şarap içmeye başlamıştır.

Çerh devride körüngen dik şafak içre kuyaş

Tüşti 'aksing câm ara bakkaç mey-i gül-gûn sarı (G. 636/4)

“Felek dönerken şafağın içinde görünen güneş gibi aksin, gül renkli şarap tarafına bakınca kadeh içine düştü.”

Âşık için gece, ayrılık derdi içinde sıkıntılar içinde geçerken gündüz ise kavuşmak demektir. Ayrılık gecesinde sıkıntılar nedeniyle ölen âşık, kavuşma sabahına ulaşamamıştır.

Didiler hicrân tünidin songra subh-ı vasl irür

N'iyleyin kim subhga tigrü tirig koymadı tün (G. 519/5)

“Hicran gecesinden sonra kavuşma sabahıdır dediler ama gece beni sabaha doğru sağ bırakmadı ne yapayım?”

Firâkım kiçesi bes mühlik olmuş ger seher bolmas

Nefes urmakka gûyâ subhnı koymas kara şâmım (G. 420/6)

“Ayrılığım gecesi o kadar helak edici olmuş eğer (sonunda) sabah olmazsa kara gecem sabaha nefes almaya bırakmayacaktır.”

Bâg ara gül saçtı nâz uykusıda ol serv üze

Tang nesimining meger pervîzen-i gül-bizi bar

“Bağ içinde o naz uykusundaki serv üzerine gül saçtı, sabah rüzgârının sanki gül serpen eleği var.”

Yâr vaslı hoş turur ger zülf eger yüz körgüzür

Vasl devri işdur ger şâm bolsun ger sabâh (G. 110/3)

“Sevgiliye kavuşmak güzeldir ister saçı ister yüzü gözüksün, kavuşma zamanı eğlencelidir ister akşam ister sabah olsun.”

4.2.4.2. Akşam, Tün, Şâm, Leyl, Şeb, Kiçe

Şam-ı gam, firak şamı, şam-ı hecr, hicran şamı, fûrkat şamı, şam-ı mihnet tamlamaları içinde olumsuz diyeceğimiz durumlarla kullanılmıştır. Olumsuz durumlarla ilişki kurulmasının sebebi, gecenin siyah rengi ve insanın geceleri kendini dinlemeye daha çok vakit bulmasıdır.

Şair zamanı, tan vaktinden akşama kadar ve gece tan atıncaya kadar olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Her iki zaman diliminde de farklı işler yapmaktadır.

Tangdın akşamgaça gam tagın kazıp Ferhâd-veş

Kiçe tang atkuça deşt üzre azıp Mecnûn misâl (G. 379/2)

“(Âşık), Ferhat gibi sabahtan akşama kadar gam dağını kazıp gece tan atana kadar çölde Mecnûn gibi kaybolmuştur.”

Ayrılık gecesinin birçok beyitte bir yıl, yüz yıl, bin yıl ifadelerle uzunluğu belirtilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise ayrılık akşamı uyuyan âşık ancak haşre uyanır.

Andak uyguga Nevâyî bardı hicrân şâmı kim

Yahşıdur ger haşr gavgâsıda dağı oyganur (G. 144/7)

“Nevâyî, ayrılık akşamı öyle bir uykuya daldı ki o uykudan haşr kavgasında uyansa iyidir.”

Sevgilinin zülfü, rengi nedeniyle gece olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin saçlarında asılı gönül, güçsüz düşüp kendini kaybetmiştir. Bu durumu ise gönlünün, karanlık gece içinde uyku olarak ifade etmiştir.

İkki zülfüng tilbe könglümge karangu kiçeler

Za‘fdın bî-hodlugum uyku anga bu kiçeler (G. 183/1)

“İki saçın, deli gönlüme karanlık gecedir; zayıflıktan kendimden geçmişliğim ona bu gecelerde uyku gibidir.”

Gece, âşıkları ve hastaları eziyet ederek öldüren bir cellat olarak tasavvur edilmiştir. Gece kendiyile baş başa kalan âşıkların ve hastaların dertleri artar. Dertleri ve hastalıklarını düşündüklerinden gece, onların canı için eziyettir.

Boldı şâm u kıldı cânımga cefâ bünyâdı tün

Kim irür ‘âşıklar u bimârlar cellâdı tün (G. 519/1)

“Akşam oldu ve gece canıma eziyet binası yaptı, o gece âşıkların ve hastaların celladıdır.”

Şairin gece ve gündüz durumunun tasvir edildiği beyitte şair, geceden sabaha kadar zamanını ah ve iniltileyle geçirir. Gündüz ise geceki ah ve iniltilerinin duyulduğu için düşünen şair, bu durumdan utanıp mahalleden kaçmaktadır.

Kündüz ol kûy içre tapılmas Nevâyî kim irür

Kiçe tang atkunça çikken âh u efgândın hacil (G. 382/7)

“Gece sabaha kadar ah ve iniltilerden utanan Nevâyî, gündüz o mahallede bulunmaz.”

4.3. Dört Unsur

Anâsır-ı erba‘a ateş, hava toprak ve sudan oluşur. “İbnü’l Arabî, unsurların feleklerin hareketi sonunda ortaya çıktığını belirterek Tanrı’nın dört unsuru dört günde

yarattığını, bunların içerisinde ateşin en üst mertebede olduğunu, fakat Hz. Âdem'in çamurunda yer alan suyun hepsinden daha tkili olduğunu söyler ve unsurlar kendi özelliklerini verenin Allah olduğunu belirtir” (Karlığa, 1991: 150)

Aşağıdaki beyitte dört unsur (yel, ot, su ve toprak) birlikte kullanılmıştır.

Yilni tîz iylep ki otđın su çıkardıng turfedür

Lîk tofragı anıng közlerge birdi iktihâl (G. 384/3)

“Yeli hızlandırıp ateşten su çıkarman gariptir ama onun toprağı gözlere sürme olmuştur.”

“Tanrı evrende ‘anâsır-ı erba’ a dört unsur yaratmıştır. ‘Âbâ-yı ulviyye’ yüce babalar denen gökteki varlıkların ‘ümmehât-ı süfliyye’ denen yerdeki analarla birlikteliği ile dört unsur su, toprak, ateş ve hava yaratılmış, bunlardan da maden, bitki ve canlılar meydana gelmiştir” (Mazıoğlu, 2017: 81). Beyitte dört unsur ana ve felek baba olarak tasavvur dilmiştir. Övülen kişiyi daha da yüceltmek için dört unsur baba, felek ana olsa bile onun gibisinin dünyaya gelmeyeceği vurgulanmıştır.

Karıp ‘anâsır u eflâk tugmadı ferzend

Bizing yigit kibi andak ata analardın (G. 524/6)

“Unsurlar ve felek birleşse bile öyle ata ve babalardan bizim yiğit gibisi doğmamıştır.”

Dört defter; dört kutsal kitap yani Furkân, İncîl, Tevrât, Zebûr’dur (Rahimi, 2016: 582). Dört unsur ise toprak, su, ateş ve havadır.

Tört ‘unsur kaydın tâ çıkmagay-sin nef` imes

Âsmânnı tört defterni tutay kim yâd bil (G. 387/3)

“Dört unsur, kaydından çıkman faydalı değildir; gökyüzünün dört defterini tutacağını hatırla.”

4.3.1. Su

Canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan en temel kaynaklardandır. Su; saflığı, temizliği ve tadıyla beyitlerde kendisine benzetilen olmuştur. Sevgilinin yanağı, yüzü, teri ve aşğın gözyaşı suya benzetilmiştir.

Boşalan bir nesnenin yeri havayla dolar. Beyitte suyun kabından çıkması ve yerinin havayla dolmasıyla insanın benliğinden vazgeçince aşk arzusuyla dolması arasında ilişki kurulmuştur.

Halâ mevcûd imes su zarfdın çıkkaç hevâ toldı

Hevâ-yi 'ışkdın memlûdur özdin kim ki hâlidür (G. 201/7)

“Boşluk mevcut değildir, su kaptan çıkınca hava dolmuştur; kendinden arınmış kişi aşkın arzusuyla dolmuştur.”

Rengi ve parlaklığı nedeniyle suyun en çok benzetilen olarak kullanıldığı unsur sevgilinin yüzü ve yanağıdır. Yanağın su, benin dane ve âşğın gönlünün kuş ile ilişkilendirildiği beyitte su ve dane gönül kuşunu avlamak için birer tuzaktır. Ancak kuşun su ve dane olmadan hayatta kalmasına da imkân yoktur. Su ve dane, kuşun hem hayatta kalma çaresi hem de tuzağıdır.

'Ârız u hâling giriftârı ise könglum ni 'ayb

Kim güzîri yoktur ol kuşning bu su vü dânedin (G. 516/6)

“Gönül, yanak ve beninin tutkunu ise bu ayıp değildir çünkü o kuşun bu su ve taneden başka çaresi yoktur.

Su, yansıtıcı özelliğinden dolayı ayna olarak tasavvur edilmiştir. Gül yüzlü, servi boylu sevgilinin aynada yansması; su ya serv ve yaseminin yansması gibidir.

Eger közgüde serv-i gül-'izârım aks körgüzse

Yana su içre körgüzgey mü serv ü yâsemin sûret (G. 87/4)

“Eğer aynada gül yanaklı servimin yansması gözüdürse yine su içinde servi (boy) ve yasemin yüz gözüdür mü?”

Gözyaşı renginden dolayı suya benzetilmiştir. Ayrıca suyun yıkıcı etkisinin de vurgulandığı beyitte, suyun toprak bir yolda oluşturduğu gibi gözyaşları âşığın yüzünde yarıklar oluşturmuştur.

Hecr şâmı köz yaşım başımdın aştı iyle kim

Su yolın her sarı iylep rahneler bilgürdi köz (G. 228/3)

“Gözyaşım, ayrılık akşamı başımdam aştı ve suyun yolun her tarafına yarıklar oluşturduğu gibi (yarıklar oluşturup) gözü ortaya çıkardı.”

Yürek, ayrılık ateşinin etkisiyle eriyip akmasından dolayı suya benzetilmiştir.

Firâk otı yürekimni su iylep akızdı

Çikerge hecr gamı imdi yok turur yürekim (G. 435/2)

“Ayrılık ateşi yüreğimi su yapıp akıttı, artık ayrılık gamı çekmek için artık yüreğim yoktur.”

4.3.1.1. Deniz (Bahr, Deryâ, Kulzüm, Tingiz)

Deniz; bahr-i cefâ, bahr-i eş'âr, bahr-i eşk, bahr-i fenâ, bahr-i gird-âb, bahr-i gufrân, bahr-i 'ışk, bahr-i kerem, bahr-i rahmet, bahr-i sirişk tamlamaları içinde bir nesnenin çokluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Âşık o kadar çok ağlamıştır ki gözyaşı deniz olmuştur. Sevgilinin yardımını bekleyen ama yardıma ulaşamayan âşık, bu gözyaşı denizinde boğulmuştur.

Va' de-i vasling ilig birgey dip eşkim boldı bahr

Çunkim ol deryâ ara gark oldum ilgim tutmadıng (G. 366/2)

“Kavuşma zamanı, elimi vereceğim dedin; gözyaşım deniz oldu ama o deryada boğuldum elimi tutmadın.”

Gamın bir deniz olarak tasavvur edildiği beyitte, gam denizinde kayığın batmadan gitmesini sağlayan şey ise sevgilinin elinden şarap içmektir.

İligdin birmegil mey zevrakın bu devr ara iy kim

Garîk iylerge yitkürmiş sini gam bahri tûfâni (G. 662/8)

“Elinden şarap vermediğin için kayığı bu devirde gam denizi tufanı yetişerek batırır.”

Allah’ın affediciliği bir deniz olarak tasavvur edilmiştir. Allah’ın rahmetinin bu kadar geniş olması şairin bu rahmetten ümidini kesmemesinin nedenidir.

İy Nevâyî gam yime kim bahr-i gufrân urşa mevc

Tingri lutfidın ni mümkin cüz ümid-i rahmetim (G. 411/8)

“Ey Nevâyî, gam çekme; affedicilik denizi dalga vursa Tanrı lütfundan rahmet ümidinden başkası ne mümkündür?”

Övülen kişinin şiirlerinden bahsedilen beyitte şiirler, inci saçan bir deniz olarak tasavvur edilmiştir.

Fenn-i edvârda sihr iylep fâş

Bahr-i eş’ârda hod gevher-pâş (Msv.689/351)

“Zamanın ilminde sihirler ortaya çıkarıp şiir denizinde inci saçmıştır.”

Şarabın deniz ve meyhanecinin kaptan olarak tasavvur edildiği beyitte şair, bu denizde boğulmaktan korkmaz. Meyhanecinin onun kurtaracağından emindir.

Bâde deryâsıga salgıl mini iy bâde-fürûş

Min garîk olsam imes gam çu sin olgung mellâh (G. 106/2)

“Ey meyhaneci, beni şarap denizine sal; ben suya batsam dert değildir çünkü sen kaptan olmuşsun.”

Arzunun bir deniz olarak tasavvur edildiği beyitte, bu denizin balığı şairdir. Arzunun önündeki en büyük engel olan akla seslenen şair, onu engellememesini ister. Çünkü bir balığın sudan ayrı düştüğünde öleceği gibi o da arzu denizinden ayrı düşerse ölecektir.

Derya-yı şevkîdın mini men’ itme iy hîred

Kim ölgüm iyle kim tüşer ayru sudın balıg (G. 310/5)

“Ey akıl, arzumun denizinden beni uzaklaştırma; çünkü sudan ayrı kalan balık ölür.”

Deniz yüzeyinde oluşan köpükler ve dalgalar, delilerin ağzından köpükler çıkarıp taşkınlık çıkarmaları olarak tasavvur edilmiştir. Bu köpük ve dalgaların nedeni, güneşin denize yansımaya bağlanmıştır. Güneş sevgili, deniz ise onu görüne deliren âşıktır.

Mihr ‘aksi gûyiyâ deryâga tüşkendin durur

Kef saçıp ehl-i cünün dik şûr u tугyân iylemek (G. 339/5)

“(Denizin) köpük çıkarıp deliler gibi taşkınlık çıkarması, güneşin aksinin denize düşmesinden gibidir.”

Aşağıdaki beyitte hem aşk hem de ayrılık bir deniz olarak tasavvur edilmiştir. Aşk daha büyük bir deniz olmasına rağmen ayrılık denizi daha fazla felaket getirir.

Egerçi ‘ışk bahri hecr deryâsıdın a‘zamdur

Velikin ger kiçigrekdür bir âfetrak durur kulzüm (G. 425/5)

“Her ne kadar aşk denizi ayrılık denizinden büyüktür ancak (ayrılık denizi) küçük olsa da denizi daha büyük felakettir.”

Şarabın deniz olarak tasavvur edildiği beyitte sarhoş şair; bu denizin girdabındaki bir çöp gibidir.

Bâde gird-âbı ara zâr tenim

İyledür kim tingiz içre hâşâk (Trc.688/80)

“Şarap girdabı içindeki güçsüz bedenim, deniz içindeki çöp gibidir.”

4.3.1.2. Akarsu

Akarsu, beyitlerde gözyaşı için benzetilen olarak kullanılmıştır. Dicle, Ceyhûn, Fırat, Aras isim olarak zikredilen nehirlerdendir. Aşağıdaki beyitte ise akarsuyu izlemenin, insanı rahatlattığına vurgu yapıp akarsu dil-güşây olarak nitelendirilmiştir. Ancak beyitte akan su, âşığın yaralı gönlünden dökülen kanlardır.

Gonçe dik könglümni açkan bolsa tîging çâk itip

Tang imestür kim bolur dâyim revân su dil-güşây (G. 617/4)

“Kılıcın gonca gibi gönlümü yarıp açarsa bunu şaşılmaz çünkü her zaman akan su gönülleri açar.”

Âşığın su ve kan şeklinde akan gözyaşı, cennet bahçesine benzeyen sevgilinin mahallesinde akan sular olarak tasavvur edilmiştir.

Her közümdin gâh su geh kan akar kûyüng ara

Tört arıg akkan misillig ravza-i rızvânda su

“Cennet bahçesinde dört arıktan su aktığı gibi gözümde mahallen içinde bazen su, bazen kan akar.”

Ceyhun, Afganistan içinde Pamir ve Hindukuş dağlarının kesiştiği yerde 4950.m yükseklikteki kaynağından Aksu (Penç Irmağı) adı altında doğup batıya doğru ilerler (Esin, 1991: 98). 2540 km. uzunluğundaki nehir Aral gölüne dökülür. Üç beyitte geçen Ceyhun’un suları gözyaşına benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşık gözyaşlarını Dicle ve Ceyhun’un sularıyla yarıştırmış ve gözyaşları bunları geçerek deniz ve okyanusa dönüşmüştür.

Közlerim yaşını kim kulzüm ü ‘ummân ittim

Mâ-cerâsıga idi Dicle vü Ceyhûn bâ‘is (G. 94/6)

“Gözlerim yaşını deniz ve okyanus yapma olayına Dicle Ceyhun sebep olmuştur.”

4.3.1.3. Bulut (Ebr, Sehab)

Bulut; şekli, rengi, yağmur yağmasını sağlamasıyla, iki beyitte de nisan bulutu ifadesi kullanılmıştır. Nisan ayında yağmurun çok yağması nedeniyle iki beyitte de nisan bulutu ifadesi kullanılmıştır.

Bir göz hastalığı olan göz ağarmasının beyitlerde âşığın çok ağlamasından dolayı olduğu zikredilmektedir. Ağarmış göz yağmur getirmeyecek olan beyaz bir buluta benzetilmiştir.

Köz firâkingda akardı vü sirişki kurudı

Yamguru bolmas eger ‘ayn-ı beyâz olsa bulut (G. 74/5)

“Göz ayrılığından ağardı ve yaşı kurudu, eğer bulut beyazsa onun yağmuru olmaz.”

Bulutlar, şekil ve renk bakımından pamuğa benzetilmiştir. Âşığın yaralı başına gam bulutların pamuk olması için yağdırdığı şey taştır.

Zahmlar üstide merhemga mamugluk kıludur

Gam sehâbı niçe yagdurdı sınıuk başımga taş (G. 269/2)

“Yaralar üstüne merheme pamuk olsun diye gam bulutu yarılmış başıma taş yağdırdı.”

Çocukların delilere taş atması, bulutlardan çiy tanelerinin yağmasına benzetilmiştir. Bulut çiyleri bir taş gibi atan çocuk olarak tasavvur edilmiştir. Gülün, çiy tanelerinin yağmasıyla birlikte ortaya çıkması, perinin bir ortaya çıkıp bir kaybolması gibidir.

Sehâb etfâli jâle taşların yagdurgalı iy gül

Perî yanglıg zuhûr iylep cünûn bülbülga fen kılding (G. 372/3)

“Ey gül, bulut çocukları çiy taşlarını yağdırdığından beri peri gibi ortaya çıkıp çıldırmış bülbüle hile yaptın.”

Bulutlar, yağmurun yağmasını sağlarlar. Yağmur, doğanın canlanmasını sağlar ve tüm canlılar için hayat kaynağı oluşturur. Bu nedenle övülen kişinin cömertliğini anlatmak için eli buluta benzetilmiştir.

K'ey ulus hanı şeh-i çerh-cenâb

Hâtıring bahr u kefing misl-i sehâb (Msv.689/14)

“Ey ulusun hanı, felek yüceliğinde olan şah; senin gönlün deniz ve elin bulut gibidir.”

4.3.1.4. Yağmur (Yamgur, Bârân, Yağın)

Yağmur; divanda gözyaşlarının yağmur olarak tasavvur edilmesi, çok yağmasının afete neden olması, yada taşının yağmurun yağmasını sağlaması gibi inanç ve tasavvurlarla zikredilmiştir. Ayrıca bârân-ı belâ, bârân-ı gam, tîr-i bârân, bârân-ı beliyet

gibi tamlamalarla kullanılmıştır. Bela ve gamın çokluğunu anlatmak ve onlardan kurtulmanın zorluğunu ifade etmek için bela ve gam, yağmur olarak tasavvur edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte, âşığın ağlaması ile yağmurun yağması arasında bağlantı kurulmuştur. Ah ateşi, şimşek gibi çakmış ve ardından gözler, yağmur yağdırmıştır.

Ah otıdın iyledi zâhir köngül berk-i belâ

Niçe kim könglümge âfet yamgurun yagdurdı köz (G. 228/4)

“Gönül, ah ateşinden bela şimşegi ortaya çıkardı; göz gönle çok fazla afet yağmuru yağdırdı.”

Yada taşı, kurban kanı sürülmek ile yağmur yağdıran yağmur boncuğudur (Kaçalın, 2011: 1035). Sevgilinin merhametsiz kalbi yada taşı olarak tasavvur edilmiştir. Yada taşının yağmurun yağmasını sağladığı gibi sevgilinin taş kalbi de âşıkların ağlamasına neden olur.

Katik könglüngdin aktı halk yaşı

Ki yamgur bâ'isidür cada taşı (Mfr.770)

“Yada taşının yağmurun sebebi olduğu gibi sert gönlün nedeniyle halkın (göz)yaşı aktı.”

Dert, ondan kurtulmanın mümkün olmadığını ve çokluğunu anlatmak için yağmur olarak tasavvur edilmişlerdir. Sevgili ve âşığın karşılaştırıldığı beyitte sevgilinin yağmuru gülken, âşığın yağmuru ise bela taşıdır.

Mining hâlimga yıglang kim eger Şîrînga gül yagsa

Yagar yüz seng-i bârân-ı beliyet kûh-ken üzre (G. 593/6)

“Benim halime ağlayın, eğer Şirin’e gül yağsa dağ kazıcının (Ferhat)’ın üstüne bela yağmurunun taşları yağar.”

Sevgili tarafından âşığa gönderilen okların yağmur olarak tasavvur edildiği beyitte bu yağmurun çokluğu âşığın gönül evini viraneye çevirmiştir.

Rahneler saldı okung kesreti könglim öyige

Ol yağın iyledi bu külbeni virân asru (G. 548/2)

“Okun çokluğu gönül evine yarıklara neden oldu, o yağmur bu kulübeyi viran etti.”

4.3.1.5. Jâle

Çiy, sabahları bitkilerin üstünde oluşan su damlalarıdır. Çiy taneleriyle şekil ve renk bakımından sevgilinin dişi, âşığın gözyaşı, taş, yıldız ve inci unsurlarla benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Şairin gözyaşlarının birer çiy tanesine ve gönlün bir şişeye benzetildiği beyitte, gözyaşlarının çok olması gönül şişesinin kırılmasına neden olmuştur.

İy Nevâyî isteme mindin köngül kim yagdurup

Jâle-i eşkin köngülning şişesin sındurdı köz (G. 228/9)

“Ey Nevâyî, benden gönül isteme; göz, gözyaşı çiylerini yağdırıp gönül şişesini kırdı.”

Çiy, bahar mevsiminde daha çok karşılaşılan bir durumdur ve güllerin üstüne yağarak onların açılmasını sağlar. Gül yüzlü güzellerle beraber olan âşık, başına taş gibi çiy tanelerinin yağmasına alışmak zorundadır.

Bahârım oldı çu gül-çihre şûhlar ni ‘aceb

Yagar nîme başıma jâle ver taş olsa (G. 585/5)

“Gül yüzlü güzeller sayesinde baharım geldi, ama yarık başıma çiy tanesi gibi taşlar yağsa şaşılmaz.”

Çiy, rengi ve parlaklığından dolayı birçok beyitte sevgilinin dişleri için kullanılmıştır. Bülbülün feryadına gülen goncanın üstünde görülenler çiy tanesi değil, gülen sevgilinin açılan ağzında görülen dişlerdir.

Bu gül-şen gonçeside jâle irmes kim tiş ırcaytıp

Küler âşüfte bülbül nevhasıga bî-vefâlıgdın (G. 460/7)

“Bu gül bahçesinin goncasındaki çiy tanesi değildir, dişleriyle sırtıp vefasızlığından perişan bülbülün sesine güler.”

Çiy, rengi ve çokluğu nedeniyle yıldız olarak tasavvur edilmiştir. Çiy, bitkilerin üstüne yağdığında onların su ihtiyacını sağlamak ve toprağın nem kazanması sağlamak gibi faydalara sahiptir. Aşağıdaki beyitte ise kötülüklerin nedeni sayılan felek tarafından şairin bahçesinin harap olması için gönderilen yıldızlardır ve bahçeye zarar vermektedir.

Sipihr encümni ol yanglıg ki jâle

Harâb iylerge bustânımga attı (G. 655/5)

“Felek; bir çiy tanesi gibi olan yıldızları, harap olması için bahçeme attı.”

4.3.1.6. Buz

Kış mevsiminin bir özelliği olan buz, rengi ve soğukla ilişkisi nedeniyle beyitlere konu edilmiştir. Ayın beyaz yüzü, buz olarak tasavvur edilmiştir. Ay ve aya benzeyen sevgilinin karşılaştırıldığı beyitte ay soğuk olması nedeniyle buza, şirin sevgili ise tuza benzetilmiştir.

Ay sanga ohşar velîkin ol savugdur sin melîh

Fark köptür niçe kim bolsa müşâbih tuz u muz (G. 215/4)

“Ay sana benzer ama o soğuktur, sen şirinsin; tuz ile buz benzetilse bile aralarında çoktur.”

Gönlün bir denize benzetildiği beyitte, gönlün riyakârlıkla dolmasıyla denizin yüzünün buz tutması arasında ilişki kurulmuştur. Denizin buz tutmasının imkânsız olduğu gibi bir gönlün de tam bir riyakârlıkla dolması imkânsızdır.

Köp savukluk kirek olmakka köngül mahz-ı riyâ

Bahr muz baglamagay su yüzini tutmasa sang (G. 376/5)

“Gönlün tam bir riyakâr olması için çok soğukluk gerekir, suyun üstünü buz tutmasa deniz buz bağlamaz.”

4.3.1.7. Katre

Katre, damla anlamındadır. Su, kan, ter, mey, gözyaşı, zehir, katre ile ifade edilebilen unsurlardandır. Katre, en ufak parçayı ifade eder.

Katre su içre digey kim berg-i gülning ‘aksidür

Katre kanım rengini kim körse ol peykân ara (G. 21/4)

“Bir damla kanımın rengini okun üstünde kim görse bir damla suyun içindeki gül yaprağının aksidir (der).”

Gözyaşının kan olarak tasavvur edildiği beyitte, âşığın ağlayan gözlerinden akan bir damla yaş bile yüz denizi kırmızıya çevirebilecek güçtedir.

Leblering hecrinde giryân közlerimning kanları

Katre'î ger tamsa yüz deryânı iyler la'l-gûn (G. 461/5)

“Dudağının ayrılığında ağlayan gözlerimin kanlarından bir damla damlasa yüz denizi lal rengine dönüştürür.”

4.3.2. Toprak (Tofrag, Hak)

Toprak; beyitlerde daha çok sevgilinin mahallesinin toprağı, övülen kişinin ayağının toprağı ve âşığın zayıflayan bedeni için bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık, çoğu zaman sevgilinin yolunun toprağında yatmaktadır. Sevgilinin ayağının toprağı, âşığın gözü için sürmedir.

Sevgilinin tüm eziyetleri sabreden şair, bunca eziyete sabredebilmenin ancak toprak veya taş olmakla gerçekleşebileceğini dile getirir. Âşık, ancak bir toprak veya taş ise gelen eziyetlere karşı tepki göstermez.

Munca kim cevriga min tözdüm imes-min âdemî

Kûyide tofrag-min zulmiga belkim hâre-min (G. 515/4)

“Bu kadar eziyetine dayanabildiğim için ben insan değilim, mahallende toprak veya zulmün karşısında sert bir taşım.”

Divanda sevgilinin mahallesinin toprağı; âşığın bu toprak üstünde yatması, bu topraktan gözüne sürme yapmak istemesi ve birçok âşığın canının bu toprakta olması gibi nedenlerde birçok beyitte zikredilmiştir.

Âşık hasta ve güçsüz bir halde sevgilinin mahallesinin toprağında yatmaktadır. Sevgilinin toprağı âşık için bir yatak özelliğindedir. Hastalığından dolayı ateşlenen âşığın vücudunun ateşi üstünde yattığı toprağı bile yakmış ve rengini kül rengine çevirmiştir.

Bolsa kûyüing tofragı za‘f içre cismim bisteri

Sûz-1 cismimdin aning rengi irür hâkisteri (G. 621/1)

“Mahallenin toprağı zayıf bedenimin yatağı olsa, bedenimin ateşinden onun rengi kül rengine döner.”

Küre-i hâk, dünyadır. Sevgilinin yolunun toprağında onun için ölmüş birçok can vardır. Bu nedenle toprak küresinin âşıkların ölmesine neden olan sevgili gibi bir belayı daha önce görmediği söylenmiştir.

Rahş sürgende üküş cânlar irür hâk-i rehing

Körmedi sin kibi hergiz küre-i hâk belâ (G. 32/5)

“Atını sürdüğünde çok canlar, yolunun toprağında olur; senin gibi bir belayı hiçbir zaman dünya görmemiştir.”

4.3.2.1. Toz (Gerd)

Divanda toz, genellikle değer ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin ayağının tozu, atının ayağının tozu âşık için büyük değere sahiptir. Âşığın zayıflayan ve sevgilinin mahallesinin toprağı üstünde yatan vücudu için toz teşbihi yapılmıştır.

‘Işk deşti içre cismim tofragın savurdı âh

Hiç kim barıp velî tutmadı ol tozdın haber (G. 170/5)

“Aşk çölü içinde bedenimin toprağını ah savurdu ve hiç kimse gidip o tozdan haber almadı.”

Âşığın toz gibi bedeni sevgilinin mahallesinden ayrıldığı için hiç gücü yoktur. Bu nedenle rüzgârdan onu tekrar sevgilinin mahallesine taşıması için yardım beklemektedir.

Ger sabâ kılssa meded ivrüley ol başka kuyun dik

Kûyidin gerd kibi kopkalı çun yok manga kuvvet (G. 80/2)

“Mahallenden ayrıldığımdan beri bende kuvvet kalmamıştır eğer rüzgâr yardım ederse o (sevgilinin) başına hortum gibi dolanayım (isterim).”

4.3.2.2. Dağ

Dert, kaygı, bela, sabır, gam, gussa gibi unsurların büyüklüğünü ifade etmek için dağ ile ilgili tasavvur oluşturulmuştur. Şair, kendi bedenini de dağa benzetir. Ferhâd'ın Bî-sütûn dağı delmesi birçok beyitte zikredilmiştir. Şair, kendini Ferhâd gibi dağları delmeye çalışan ve Mecnûn gibi çölleri dolaşan biri olarak nitelendirir.

Şairin vücudu bir bela dağı, gözleri ise dağlarda bulunan çeşme olarak tasavvur edilmiştir. Bu çeşmeler, su yerine kan akıtmaktadır.

Kûh-i belâ durur benim çeşmesi köz ki kan töker

Tang yok eger bu tag üze kan akızur bulag irür (G. 206/4)

“Vücudum bela dağıdır, vücudumun çeşmesi kan döken gözlerdir; bu dağ üstündeki çeşme kan akıtsa şaşılmaz.”

Âşıkla ilgili dağa benzetilen unsurlardan biri de sabırdır. Sevgilinin tüm eziyetlerine dayandığı için âşığın sabrı, dağ gibidir. Âşığın gönlü, sabır dağına sığınsa da sele benzetilen aşk bu dağı çöle çevirmiş ve sabrı dağıtmıştır.

İy köngül kim sabr tagın mesken itting ‘âkıbet

Tünd seyl-i ‘ışk ol tagıngı hâmûn kıldı la (G. 34/4)

“Ey gönül, sonunda sabır dağına mesken ettin ama eyvah ki sert aşk seli dağına çöle çevirmiştir.”

Kaygının ağırlığını ve onu taşımanın zorluğunu anlatmak için kaygı bir dağ olarak tasavvur edilmiştir. Dağ ile kaygı taşımanın karşılaştırıldığı beyitte, dağı taşımanın kaygıyı taşımaktan daha kolay olduğu ifade edilmiştir. Kaygıyı dağıtmanın tek çaresi ise şarap içmektir.

İy Nevâyî kaygu tagın mey bile def‘ iyle kim

Yahşırak tag astıda kalmak ki kaygu astıda (G. 29/7)

“Ey Nevâyî, kaygı dağına şarap ile ortadan kaldır çünkü dağ altında kalmak kaygı altında kalmaktan daha iyidir.”

Bî-sütûn dağını kazan Ferhâd ve çöllere düşen Mecnûn'a telmih yapılan beyitte, şair Ferhâd gibi gam dağını kazıp Mecnûn gibi çölde gezmektedir.

Tangdın akşamgaça gam tagın kazıp Ferhâd-veş

Kiçe tang atkuça deşt üzre azıp Mecnûn misâl (G. 379/2)

“Sabahtan akşama kadar Ferhâd gibi gam dağını kazıp gece sabaha kadar çölde Mecnûn gibi kaybolur.”

4.3.2.3. Taş

Belâ, cefâ zulm, ayrılık gibi zorlu durumlar taş olarak tasavvur edilmiştir. Delilerin çocuklar tarafından taşlanması da beyitlerde sıkça zikredilmiştir. Çocuklar tarafından şaire atılan taşlar, şairin etrafında harman şeklinde yığınlar oluşturmuştur.

Gerçi etfâl attı bir bir cism-i ‘uryânımga taş

Kör ki hirmen hirmen oldu cem‘ her yanımga taş (G. 267/1)

“Çıplak bedenime çocuklar tarafından taşlar bir bir atılsa da her yanımda biriken taşlar harman harman olmuştur.”

Birçok eziyete katlanan âşığın sabrı, taşla benzetilmiştir. Âşık, bu taşlardan gönlüne bina yapmıştır ancak âşığın gözyaşı o kadar kuvvetlidir ki âşığın sabır taşından yaptığı binanın parçalarını koparmaktadır.

Sabr taşdın köngülge köp binâ tarh iyledim

Köz yaşım seyli kongardı barçanı bünyâdıldın (G. 490/5)

“Sabır taşından gönlüme çok bina yaptım (ancak) gözyaşım seli hepsini binadan kopardı.”

Şair, aşkı terk ettiğini söylemektedir ve âşıklar topluluğundan çıkarılmasını istemektedir. Her ne kadar istese de buradan kendi isteğiyle çıkmayacağını bilmektedir. Çıkmak istememesi durumunda başına ayıplama ve eziyet taşlarının atılarak zorla çıkarılmasını kabul eder.

Terk-i ‘ışk ittim mini ışk ehli haylıdın sürüng

Çıkmasam ta‘n u cefâ taşı başımga yagdurung (G. 350/1)

“Aşkî terk ettim beni âşıklar topluluğunun arasından çıkarın, çıkmazsan ayıplama ve eziyet taşıma başıma yağdırın.”

4.3.2.4. Çöl (Sahra, Vâdi, Deşt, Beyâbân, Hâmûn)

Divanda çöl genellikle terkibe girdiği kelimenin genişliğini, devamlılığını ve gerçekleştiği alanı ifade etmek için kullanılmıştır. Aşk sahrası, cünûn sahrası, ‘adem sahrâsı, sahrâ-yı kıyâmet, fûrkât deşti, gam deşti, ‘ışk deşti, hicrân deşti, sevdâ deşti, belâ deşti, fenâ deşti, fakr deşti, vadî-yi tevhîd, fenâ vadisi, vüs‘at-i hâmûn tamlamaları içinde kullanılmıştır. Çölle ilgili beyitlerde genellikle âşığın delilik halinden söz edilmiştir. Mecnûn’dan bahsedilmiş ve onun çöllere düşmesine telmih yapılmıştır.

Aşk sahrasına akıllı giren âşık, bu çölde faydasız bir deliye dönmüştür. Aşk ve aklın birlikte olamayacağını anladığımız beyitte, âşıktan ümit kesilmiştir.

‘İşk sahrâsı ara ‘âkıl itürgenler mini

Boldılar nevmîd bir dîvâne-i ebter tapıp (G. 68/5)

“Aşk çölünde beni akıllı olarak bırakanlar (beni) bir faydasız divane olarak bulunca ümitsizliğe düştüler.”

Şemme ‘î fâş iyle ser-gerdânlığımdın iy kuyun

Uçrasang deşt üzre Mecnûn ismli gardaşıma (G. 575/6)

“Ey fırtına, çöl üstünde Mecnûn isimli kardeşimle karşılaşırsan başımın dönmesinden bir parça ortaya çıkar.”

Ayrılığın bir çöle benzetildiği beyitte, âşığın özelliği kimsesiz ve yalnız olmasıdır. Âşık, çölde kaybolduğunda kimsenin onu aramayacağı kadar yalnız ve kimsesizdir.

Vâdi-i hicrân ara min bî-kes ittim sormadı

Hiç yârî ol taraf barıp bu yalguzdın haber (G. 170/6)

“Ayrılık çölünde kimsesiz ben kayboldum ama hiçbir dost, o tarafa gidip bu yalnızdan haber sormadı.”

Nasîh, nasihat eden anlamındadır. Nasîh, şaire deliliğinden dolayı ve çölde gezmesinden vazgeçmesi için öğüt vermekten bıkmıştır. Bu nedenle şair, onunla

uğraşmaması için öğüt vericinin şehirde kendinin de çölde selamette kalmasını ummaktadır.

Cünûnum imgekidin ger tarıktıng iy nâsıh

Selâmet ol sin ü şehring min ü beyâbânım (G. 423/4)

“Ey öğüt verici; deliliğimin zorluğundan canın sıkıldıysa sen şehirde, ben de çölümde selamette olalım.”

Aşkın bir çöl olarak tasavvur edildiği beyitte, âşık bu çölde sağa sola koşturan ve yürüyen bir delidir. Çölün geniş olması, âşığın koşmasının sebebi değildir. Koşmasının sebebi aşk nedeniye deliye dönmesidir.

‘Işk deştide yügürsem ‘aceb irmes ki irür

Tilbege pûye üçün vüs‘at-i hâmûn bâ‘is (G. 94/5)

“Aşk çölünde yürüsem buna şaşılmaz çünkü deliye koşmak için çölün genişliği sebep değildir.”

4.3.3. Ateş (Od, Ahger, Zebâne, Yalav, Yalın, Şu‘le)

Divanda ateşle ilgili pek çok unsur yer almaktadır. Âşığın canı, gönlü, bağı, destanı ve ahı otlug olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin yüzü ve yanağı da otlug olarak nitelendirilenler arasındadır. Aşk, vuslat ve ayrılık etkisi bakımından ateşle benzer özellikler göstermiştir. Ateşle ilgili olarak sanavber, kaknus, cehennem, pervane, ayrılık, güneş, yıldırım gibi unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Yanmak ve yakmak fiini ifade etmek için yakmak, öçmek, köymek, çörgemek fiilleri kullanılmıştır.

Sevgili, âşığın varını yoğunu yakan bir ateş parçası olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin başından ayağına kadar her zerresi âşığı yakmaya yeter.

Turganı birle bir âteş-pâredür ol şûh kim

Yoku barımını anıng baştın ayağı köydürür (G. 150/2)

“O güzel, (üstüme) düşmesiyle baştan ayağa (her zerresinin) varını yoğunu yakan bir ateş parçasıdır.”

Ayrılığın bir ateş olarak tasavvur edildiği beyitte âşığın bedeni ayrılık ateşinde yanan bir çöp gibidir.

Has kibi cismimga hicrân şu‘lesi urdung barıp

Berk-i âfet birle hâşâkimni köydürdüng barıp (G. 60/2)

“Çöp gibi bedenine ayrılık ateşini vurdun, afet şimşegiyle çöp gibi olan bedenimi yaktın.”

Sevgilinin etrafında pervane gibi dönen âşık kendini ateşe atmış ve sevgiliye kavuşsa bile ateşte yanmıştır. Âşığın yanacağını bilerek dönmesi bî-tehâşî yani korkusuz olarak nitelendirilmiştir.

Şu‘le-i vasl içre köyse tang yok ol kim yârinin

Başlığa pervâne yanglıg bî-tehâşî ivrülür (G. 160/4)

“Kavuşmanın ateşinde yansa buna şaşılmaz çünkü o yârinin başında pervane gibi korkusuzca dolanır.”

Aşkın bir ateş olarak tasavvur edildiği beyitte âşığın içindeki kıvılcımların çıkması için bağrını yırtması gerekmektedir. Âşığın vücudu, aşk ateşinin yandığı bir ocak gibidir. Aşk ateşinin dumanın çıkması için bağı yarılarak bir baca açılmak istenmektedir.

İy Nevâyî ‘ışk otınıg şu‘lesin çıksun diseng

Köngleking çâki ni asıg kökrekingni çâk kıl (G. 400/7)

“Ey Nevâyî, aşk ateşinin kıvılcımları çıksın dersen gömleğini yırtsan ne fayda bağrını yırtmalısın.”

Sevgilinin şimşek gibi giden atı, ateş kıvılcımı olarak tasavvur edilmiştir. Bir ateş gibi giden at üstündeki sevgilin atının çıkardığı kıvılcımlar bayrağa benzetilmiştir. Sevgili, ateş gibi bir at üstünde elinde alevden bir bayrak taşıyan savaştı gibidir.

Ot yalın dik sin kaçan çapsang semend-i berk-rev

Bir ‘alem ol otka başıng üstide gül-gûn yalav (G. 532/1)

“Sen ne zaman şimşek gibi giden atını bir ateş kıvılcımı gibi koştursan; o ateşe (sevgiliye) başının üstündeki gül renkli alev bayrak olmuştur.”

Âşığın ahından çıkan alevlerin nedeni, bir kor gibi yanan yüreğinden çıkan kıvılcımlardır. Âşığın gönlü bir kor parçası olarak tasavur edilmiştir.

Tîg ile köksümni yarsang şu 'le-i âhım ni tang

Çun yalın artar kişi çâk itse ahger könglini (G. 640/4)

“Kişi, kor gibi gönlünü yardığı zaman kıvılcımların artacağı gibi kılıçla göğsümü yarsan (çıkan) ahımın ateşine şaşılmaz.”

4.3.3.1. Duman (Tütün), Kül

Duman; siyah rengi, şekli ve ateş ile ilgisi bakımından farklı tasavvur içinde yer almıştır. Duman, birçok beyitte ah ile ilgili zikredilmiştir. Âşığın ağzından çıkan aklar, bazen siyah bir duman şeklinde bazen ise içinde kıvılcımlar bulunan duman şeklindedir. Ayrıca duman, renk ve şekil olarak sevgilinin saçını için de benzetme unsuru olmuştur.

Etrafa saçılan kıvılcımlar, âşığın ahının dumanından veya sevgilinin saçında asılı olup rüzgâr estiğinde sallanan ateş gibi gönüllerden yayılmaktadır.

Dûd-ı âhımdın mu her sarı şererler botradı

Yoksa yil otlug köngüllerni saçingda kozgadı (G. 620/1)

“Her tarafa dağılan kıvılcımlar, ahımın dumanından mıdır yoksa yel, saçındaki ateşli gönülleri mi hareket ettirmiştir?”

Gönlün bir ev olarak tasavvur edildiği beyitte ayrılık derdinin ateşiyle çıkan dumanlardan bu ev dolmuştur. Âşık, dumanların gönülden çıkması için göğüste pencere gibi yarıklar açmıştır.

Firâk endûhı otı dûdıdın könglüm öyi tolmuş

Anıng def' i üçün köksümni her yan yargu diktür-min (G. 518/4)

“Ayrılık derdinin ateşinin dumanından gönlümün evi dolmuştur, onu çıkarmak için göğsümün her yerini yaracak kadar oldum.”

Âşığın dumanının gökyüzüne kadar gitmesinin nedeni aya benzettiği sevgilisine yakın olmak istemesidir. Ah dumanı, bu arzuyla gökyüzünü bile aşmıştır.

Âhım tütünü köktin uluglukka aşıptur

Bu dūdni ol ay gamı gerdūdın aşurdı (G. 614/5)

“Ahımın dumanı, gökten yücelere aşmıştır; bu dumanı o ayın derdi gökyüzünden aşırđı.”

Kül, yanan nesneden geri kalan toz halindeki kalıntılardır. Beyitlerde genellikle ayrılık ateşiyile yanan âşıktan geri kalanlar için kullanılmıştır. Ayrılık çölünde kül olan âşik, küllerinin göğesavrulmasını istemektedir. Göğesavrulmak, bir bakıma ruhun özgürlüğe kavuşması anlamına gelmektedir.

Çunki kül boldum iserde hecr deşti sarsarı

Avuç avuç alıban ol külni kökke savurung (G. 150/6)

“Kül olduğum için ayrılık çölü rüzgârı esdiğinde o külü avuç avuç alıp göğesavurun.”

Baharın geçmesiyle birlikte bahçede gülün kuruyup rüzgârda dağılıp gitmesi ve geriye bülbülün kalması, ateşin yanıp geriye külün kalması olarak tasavvur edilmiştir.

Bu çemendın yıl uçurup gülni bülbül kalganı

Râst andakdur ki kalgay çunki şu‘le öçse kül (G. 381/3)

“Bu bahçeden yelin gülü uçurup bülbülün kalması, doğrusu ateşin yanıp külün kalması gibidir.”

4.3.4. Hava

Divanda hava, âşığın gözyaşından dolayı nemli ve ateşli ahı nedeniyle de çok sıcaktır. Âşığın gözyaşları o kadar çoktur ki havanın nemlenmesine neden olmuş ve havada sevgilinin boyu bile nemden etkilenmiş ve eğilmiştir.

Sirişkimdin kading meyl itti her yan

Ki kalmas ok hevâ bolganda nem tüz (G. 211/3)

“Gözyaşından boyun her yere meyletti çünkü ok hava nemlenince düz kalmaz.”

Hava, âşığın gözyaşı dışında ahından da etkilenmiştir. Âşığın ateşli âhı, havanın sıcaklığını çok fazla arttırdığı için havada uçan kuşların kanatları yanmıştır.

‘Işk deştide uça almas yiridin hiç kuş

Perlerin bes kim hevâda otlug âhim çörgedi (G. 620/2)

“Aşk çölünde yerden hiçbir kuş uçamaz çünkü ateşli âhim onların havada kanatlarını yakmaya yetti.”

Âşığın ahı hava, gözyaşı ise sudur. Nevâyî için âh ve gözyaşı, su ve hava gibi birer hayat kaynağı olmuştur. Bu nedenle şair, âh ve gözyaşıyla mutludur.

Nevâyî hoştur âh u eşki birle

Anga çun kildi bu su vü hevâ hoş (G. 262/7)

“Nevâyî, âh ve gözyaşıyla mutludur; ona bu su ve hava güzel gelmiştir.”

4.3.4.1. Yel, Rüzgâr

Divanda rüzgâr sevgilinin kokusunu ve ayağının tozunu getirmesi, bitkileri hareket ettirmesi, âşığın toz gibi bedenini uçurması, çiçeklerdeki kokuları etrafa yayması gibi nedenlerle farklı tasavvurlar içinde yer almıştır.

Âşığın çok fazla ağlamasını anlatmak için rüzgâr, âşık bir insan olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, rüzgârın gözyaşının çokluğu Nuh tufanının nedeni olarak zikredilmiştir.

Nûh devrinde meger kim ‘âşık irdi rüzgâr

Yoksa eşki seylidin ni irdi tufân iylemek (G. 339/6)

“Rüzgâr, Nuh zamanında âşık olmalı yoksa gözyaşının selinden nasıl tufan çıkarabilirdi?”

Âşığın âhının yel olarak tasavvur edildiği beyitte, nazik bir fidana benzetilen sevgilinin boyunu âşığın âhı eğebilir. Bu nedenle sevgili, bu yelden kendini korumalıdır.

Inan tüz kâmeting hakkı vü âhımdın hazer kılıgıl

Ki gül-şen içre nâzük nahller yildin bolur hamlık (G. 326/3)

“Düz boyunun hakkını koru ve âhımdan sakın çünkü gül bahçesi içinde nazik fidanlar, yelden eğilir.”

Âşığın toprak gibi olan bedenini âh yeli savurmaktadır, âşığın bedeni ayrılık çölünde bir hortum gibi dönmektedir.

Çerh cismim tofracın âhım yilidin savurup

Hecr deştide kuyun dik kıldı ser-gerdân mini (G. 635/2)

“Felek, bedenimin toprağını ahımın yeliyle savurup ayrılık çölünde hortum gibi başı dönmüş bir hale getirdi.”

4.3.4.1. Sabâ, Nesîm, Tan Yeli

“Doğu cihetinden esen hafif ve latîf rüzgârdır. Sabâ yelinin divân şiirinde kullanımı, sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerine kurulmuştur” (Pala, 2010: 383). Divanda da sevgilinin kokusu, mahallesinin toprağını, haberini âşığa ulaştıran bir araçtır.

Nevâyîyâ cu sabâ hem-nefesdür ol gülge

Ni boldı sarsar-ı âhımını ger sabâ kılsam (G. 422/7)

“Ey Nevâyî, sabah rüzgârı o güle arkadaş olduğu için ben de eğer ahımın şiddetli rüzgârını sabah rüzgârı yaptıysam ne oldu?”

Beyitte, sabah rüzgârı bir elçiye benzetilmiştir. Sevgilinin âşığın canıyla ilgili gönderdiği haberleri iletir. Sabah rüzgârı, sevgili ile âşık arasında iletişimi sağlayan bir araçtır.

Kitürdi la'ling cânım peyâmını iy gül

İşit ki peyk-i sabâning 'aceb risâleti bar (G. 139/6)

“Ey gül, sabah yeli dudağından canımın haberini getirdi bunu işit; acaba haberci sabah rüzgârının elçiliği mi var?”

Sevgilinin mahallesinin toprağına kendisi ulaşamayan âşığa, sabah rüzgârı sevgilinin mahallesinin toprağını taşımaktadır. Gözü hasta olan âşığın iyileşmesi için sürme, yalnızca sevgilinin âşığa ulaşan mahallesinin toprağından olmalıdır.

Kûyi tofracın mining dîdemga sal iy tang yili

Kim irür ol sürme lâyık dîde-i bîdâr için (G. 508/4)

“ Ey sabah rüzgârı, mahallesinin toprağını benim gözüme gönder; o sürme bu hasta göze layıktır.”

Aşağıdaki beyitte ise rüzgâr, sevgilinin kokusunu âşığa ulaştırmaktadır.

Çun yiter ‘ıtrı dimâgımga kirer cismingâ rûh

Her nesîmi kim iser ol serv-i gül-ruhsârga (G. 601/3)

“O gül yüzlü serviden esen her rüzgâr (sayesinde) kokusu zihnime ulaşınca bedenime can gelir.”

4.3.4.1.2. Hazan Yeli, Tünd Yel

Beyitlerde geçen bir diğer rüzgâr çeşidi ise hazan yelidir. Hazan yeli, sonbahar rüzgârıdır. Hazan yeli, yaprakların ağaçlarını döküp onları kurutan bir rüzgârdır. Âşığın hasta bedeni, sonbahar yelinin kuruttuğu bir dal olarak tasavvur edilmiştir.

Kim hazânî yil kurutkan şâh hâlin körmemiş

İyledik nezzâre ‘uryân cism-i bîmârım sarı (G. 647/3)

“Sonbahar rüzgârının kuruttuğu dalın halini görmemiş olan kişi, çıplak hasta cismime baksın.”

Sonbahar rüzgârının ayrılığın sert rüzgârına benzetildiği beyitte, gülün sonbahar rüzgârının gelmesiyle kuruyup gideceği vurgulanmıştır.

Ganîmet angla vefâ bülbülünnga iy gül kim

Hazân yili yitişür hecr sarsarı yanglıg (G. 314/6)

“Ey gül, bülbüle vefayı ganimet bil (çünkü) sonbahar yeli ayrılığın güçlü rüzgârı gibi yetişir.”

4.3.4.1.3. Sarsar, Tünd Yel

“Sarsar, şiddetli ve gürültülü rüzgârdır” (Ünlü, 2013: 952). Gönülün ülke olarak tasavvur edildiği beyitte, âşığın ahı sarsar ve gözyaşı sel olup gönül ülkesini yıkmıştır.

Buzdı könglüm kişverin hicrân gamı tугyân kılıp

Âh u eşkimdin birin sarsar birin tûfân kılıp (G. 56/1)

“Ayrılık derdi, ahımdan sarsar ve gözyaşından sel oluşturup gönlüm ülkesini bozdu.”

Âşığın ahının aşk sarsarı olarak tasavur edildiği beyitte, bu rüzgâr gam dağını yerinden oynatacak güçtedir.

Âhımdın uçtı sabrım egerçi katık idi

Gam tagını kongarur imiş ‘ışk sarsarı (G. 677/5)

“Sabrım sert olmasına rağmen ahım nedeniyle uçtu, aşkın sert esen rüzgârı dert dağını (bile) yerinden oynatmış.”

Tünd yel, sert esen rüzgâr anlamındadır. Sarsar gibi tünd yel de âşığın ahı olarak tasavvur edilmiştir. Gözyaşı ise denize benzetilir. Bu ah, âşığın zayıf bedenini deniz üstündeki saman gibi hareket ettirecek güçtedir.

Eşk üze kalkır za‘îf u zâr cismim âhdın

Tünd yil tahrîkidin andak ki bahr üzre saman (G. 465/4)

“Ah nedeniyle gözyaşı üstünde zayıf ve güçsüz bedenim, sert yel hareketiyle deniz üstündeki saman gibi gider.”

4.3.4.4. Kuyun

“Kuyun; fırtına, hortum anlamındadır” (Ünlü, 2013: 677). Âşık başı dönmüş halde ayrılık çölünde dolanmaktadır. Âşığın bu dolanışı, çölde hortumun döne döne dolanmasına benzetilmiştir.

Hecr deştide min-i ser-geştening tolğanmağı

İylegen diktür kuyun cismi nümû-dârıda pîç (G. 102/3)

“Ayrılık çölünde başı dönmüş ben (âşığın) dolanması, hortumun üzerindeki bükümlerin görüntüsü gibidir.”

Aşağıdaki beyitte ayrılık çölünde başı dönmüş şair, kendini hortumla karşılaştırmıştır. Şairin başı o kadar dönmektedir ki hortum şairle arkadaşlık edecek olsa onun bile başı dönecektir.

Heçr vâdîsinde ser-gerdân-min andak kim kuyun

Hem-kadem bolsa manga bir lahza başı ivrülür (G. 160/2)

“Ayrılık çölünde başım öylesine dönmüştür ki hortum bana bir an arkadaş olsa başı dönecektir.”

4.3.4.5. Semûm

“Semûm; samyeli, sıcak rüzgâr demektir” (Ünlü, 2013: 968). Samyeli de fırtına ve sarsar gibi âşğın ahına benzetilmiştir ve yakıcılık özelliğiyle zikredilmiştir. Âşğın ahı, samyeli gibi sıcak bir şekilde âşğın ağzından çıkmıştır; bu sıcak ah, ayrılık ateşi gibidir.

Gam deşti ara âh semûmın ki yayıp-min

Kim körse digey şu'le-i hicrân irür uşbu (G. 538/4)

“Gam çölünde ahımın samyeli yaydığı kim görse bunun ayrılık ateşi olduğunu söyler.”

Samyeli, aşağıdaki beyitte de yakıcılık özelliğiyle bahsedilmiştir. Samyeli, âşğı baştan ayağa kara renge boyacak kadar ateşlidir ve duman saçmaktadır.

İmes başımdın ayak âh dûdı birle kara

Firâk deşti semûmıda biyle çörgendim (G. 436/5)

“Başımdan ayağa kadar ah ateşiyle kararmadım, ayrılık çölünün samyelinde yandım.”

4.4. Hayvan ve Bitkiler

4.4.1. Hayvanlar

Beyitlerde hayvanlar genellikle sevgili ve sevgiliyle ilgili unsurlarla, âşık ve âşıkla ilgili unsurlar için birer benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca hayvanlar, postlarından yararlanılması özelliğiyle dile getirilmiştir. En çok zikredilen hayvanlar dönemin en çok faydalanılan hayvanlarından olan at ve şairin kendiyi özdeşleştirdiği

bülbül olmuştur. Beyitlerde atın birçok türü zikredilmiştir. Andelib, anka, ankebut, arslan (burç), akrep (burç), at, balıg, bugu (geyik), bum, bülbül, abraş, çibin, çuğd, dürrac (keklik), eblak, edhem, ejdeha, ejder, eşheb, gazal, hazz(kunduz), hut (burç), ılan, kaknus, kakum, kaplan, kebg, kebuter, kiyik, koy, köpelek, kumri, kurh gurk, kurt, kuş, mahi, merkeb, mur, murçe, ördek, perrende, pervane, peşşe, pil, rahş, semed, semender, sıçkan, sincab, şeb-diz, tavus, tayr, tazı, tevsen, tezerv, tive, tuti, tuyur, yılan, zağ, zegan beyitlerde zikredilen hayvanlardır.

Beyitlerde hayvanlar genellikle sevgili ve sevgiliyle ilgili unsurlarla, âşık ve âşıkla ilgili unsurlar için birer benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Mecnûn'un çölde hayvanlarla arkadaşlığına telmih yapılan beyitte, vahşi hayvanlar ve kuşlar Mecnûn'a itaat ederlerken değersiz bir divane olan âşıktan kaçarlar.

Vahş u tayr olmış remîde mindin ü Mecnûnga râm

Min gibi dîvâne'î rüsvây-i nâ-dândur mu ol (G. 377/7)

“Vahşi hayvanlar ve kuşlar benden ürkmüşler ve Mecnûn'a bağlanmışlardır; o benim gibi bilgisiz ve değersiz bir divane midir?”

Fevâyidü'l-Kiber'de şairin zikrettiği hayvanlar, efsanevi hayvanlar dışında genellikle çevresinde görüp karşılaşması mümkün olan hayvanlardır. Hayvanlar; kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler, balık ve böcekler olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

4.4.1.1. Kuşlar

Aşığın kendisi, gönlü, canı, aklı, fikri, ruhu birer kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sarılık hastalığından bahsedilen 40. gazelden alınan bir beyitte âşık sarı bir kuşa benzetilmiştir.

Sargarıp kaldım havâdis kâcığa hicrân küni

Bir sarıg kuş dik ki kündüz kalgay ol kuşlar ara (G. 40/5)

“Ayrılık günü, haberin darbesiyle sararıp kaldım; bir sarı kuş gibi gündüz o kuşlar arasında kaldım.”

Âşıkla ilgili unsurlardan akıl ve bilgi, kuş olarak tasavvur edilmiştir. Bu kuşların kaçıp âşığın mecnûna dönmesinin sebebi peri yüzlü sevgilinin âşığa taş atıp akıl ve bilgi kuşlarını gönül evinden kaçırmasıdır.

Taşlar kim ol perî-peyker bu mecnûnga atıp

‘Akl u dâniş kuşların könglüm öyidin botratıp (G. 69/1)

“O peri yüzlü bu divaneye taşlar atıp akıl ve bilgi kuşlarını gönül evinden dağıttı.”

Kuşlarla ilgili zikredilen özelliklerden biri de kuşların haberleşmede kullanılmasıdır. Kuş, mektubu gönderenle alan arasında haber taşıma işlevi gördüğü için elçi olarak tasavvur edilmiştir. Elçilerin konuşkan olduğu gibi mektup taşıyan kuş da çok öter.

Nâmesin kuş kitürüp sayrasa evsâfıda köp

Yok ‘aceb çunki bolur ehl-i risâlet laffâz (G. 300/2)

“Mektubunu kuş getirse ve özellikleri (hakkında) çok şakısa buna şaşılmaz çünkü elçiler çok konuşur.”

4.4.1.1.1. Bülbül, Andelib

Beyitlerde bülbül genellikle âşığı simgelemek için kullanılmıştır. Gülün sevgili olarak tasavvur edildiği beyitlerde âşık, bülbüldür. Bülbülle kendini, sevgili ile gülü kıyaslayan şair; sevgilinin güzelliğini gülden ve kendi feryadını da bülbülden üstün görür.

İy Nevâyî dime kim yok gülde dil-dârımça hüsn

Ayt kim bülbülde dağı mince efgân kaydudur (G. 179/7)

“Ey Nevâyî, gülde sevgilim gibi güzellik yok deme; bülbülde benim gibi feryat nerdedir, de.”

Sevgilinin âşığa değişik eziyetler yapacağı konusunda âşığa uyarılarda bulunulmuştur. Sevgilinin gül ve âşığın bülbül olarak tasavvur edildiği beyitte, bu eziyetleri ifade için ise gülün etrafının dikenlerle dolu olduğu söylenmiştir.

Bu çemen gül-zârıga birme köngül iy ‘andelîb

Kim irür her gül ki körseng tigreside yüz tiken (G. 468/6)

“Ey bülbül, bu çimenin gül bahçesine gönül verme; (orada) gördüğün her gülün çevresinde yüz diken vardır.”

Bülbülün gagası gonca ve tırnakları diken olarak tasavvur edilmiştir. Gülün dalına konan bülbül, o kadar uzun süre kalmıştır ki o dalda gagası bir gonca ve tırnakları diken gibi olmuştur.

İmes gül-bünde nev-res gonçe yâ hamlık tiken her yan

Ki bülbülünüg kalıptur anda tumşug birle tırnağı (G. 618/4)

“Gülfidanındaki gonca veya eğri diken değildir; her yerde bülbülün gaga ve tırnağı kalmıştır.”

4.4.1.1.2. Baykuş (Çuğd, Bûm)

Baykuş ile ilgili zikredilen özellik viranelerde yaşamasıdır. Beyitte kavuşma bir hazine, gönlül kuş ve gönül evinin virane olarak tasavvur edilmiştir. Bu hazinenin peşindeki baykuşun evi virane gönül evi olarak zikredilmiştir.

Çuğd bolmış genc-i vasling şevkidin könglüm kuşu

Zahmı köp könglüm öyi ol çuğdnıng virânıdur (G. 140/5)

“Gönül kuşu, kavuşmanın hazinesine olan arzusundan baykuş olmuş; yarası çok olan gönül evi o baykuşun viranıdır.”

Karganın rengi siyah, baykuşun ise genellikle daha açık renklindedir. Âşığın ahının dumanı o kadar çoktur ki viran evinin üstüne yuva yapan baykuş, karga gibi simsiyah olmuştur. Baykuşlar, viranelerde yaşadığı için kendine yuva olarak âşığın viran evinin duvarını seçmiştir.

Bûmnı zâg itkey âhım dûdı kılssa âşiyân

Deşt içinde min bolur virânening divârını (G. 628/5)

“Ahımın dumanı, çölde benim olduğum viranenin duvarına yuva yapan baykuşu kargaya çevirir.”

Baykuşun ötmesinin nedeni, âşığın öleceğini anlayıp onun için yas tutuyor olmasına bağlanmıştır. Hem âşık hem de baykuş bir viraneyi yer edinmişlerdir. Kimsesi olmayan âşık için tek yas tutan baykuştur.

Çugd virâne ara angladı gûyâ ki öler-min

Mâtemimğa işi her lahza garibâne figândur (G. 204/4)

“Baykuş, virane içinde sanki benim öleceğimi anlamış gibi yasım için her an gariplere yakışır bir feryat etmektedir.”

4.4.1.1.3. Karga, Kuzgun

Karga beyitlerde âşığa saldırması, leş yemesi, siyah rengi ve kötü kabul edilen sesiyle konu edilmiştir. Siyah rengi, uğursuz olduğuna inanılması ve leş yemesi gibi özellikleriyle bazı beyitlerde rakibe benzetilmiştir. Karganın birlikte zikredildiği kuş, onunla benzer özelliklere sahip olan kuzgundur. Kuzgun, beyitlerde sesi nedeniyle zikredilmiştir.

Ölüg cismimni körgeñ tâze kanlıg dâglar birle

Kara kılğan sagıngay zâglar gavgâsı lâşımını (G. 629/4)

“Yeni oluşmuş kanlı yaralarla dolu ölü bedenimi gören, leşimi karartanın kargaların kavgası olduğunu sanır.”

Dünya bağı, bülbülle birlikte karga ve kuzgunun da yuva yaptığı bir yerdir. Bu nedenle bu yerden bülbülün uçması daha uygundur. Bülbül şair, karga ise rakipleridir. Şair için kendine denk olmayanların bulunduğu ortamdan ayrılmak bir kurtuluş olacaktır.

İy Nevâyî dehr bâgıdın kutulmak isteseng

Bülbül uçgan yahşırak zâg u zegân me‘vâsıdın (G. 488/9)

“Ey Nevâyî, dünya bağından kurtulmak istersen karga ve kuzgunun yurdundan bülbülün uçması daha iyidir.”

Şairin sesi genellikle bülbül sesine benzetilirken aşağıdaki beyitte ise kuzgun sesine benzetilmiştir. Gül gibi olan sevgili, bülbül sesine alışkın olduğu için kuzgun sesini dinlememektedir.

Dem urma bu çemende Nevâyî ki bir güli

Bilmes zegân figânını bülbül nevâsıdın (G. 528/7)

“Bu çimende Nevâyî, bir güle kuzgun feryadından bahsetme; o bülbül sesi dinlemekten kuzgun feryadını bilmez.”

4.4.1.1.4. Ankâ, Kaknus

Anka, Kafdağı’ında yaşayan iri cüsseli, çok geniş bilgi ve hünerlere sahip, sahip olduğuna inanılan efsanevi bir kuştur. Anka, sevgiliyle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin zülfünden olan tuzağı ve beninden olan taneler sadece bülbül ve kumruyu değil, minik bir sivrisinekten iri cüsseli ankaya kadar her şeyi avlamaktadır.

Körgüzüp çun dâm-ı zülf ü dâne-i hâl iyleben

Bülbül ü kumrî dimen kim peşşe tâ‘ankânı sayd (G. 123/4)

“(Sevgilinin), zülfünden tuzak ve beninden tane yaptığını gösterip sadece bülbül ve kumru demeyin o sivrisinekten ankaya kadar her şeyi avlar.”

Efsanevi kuşlardan olan kaknusun çalı çırpı toplayıp onların yanmasını sağladığı ve ateşte yandıktan sonra geride bir yumurta bıraktığına inanılır. Bir beyitte geçen kaknus, âşîğın mektubunu ileten kuş için benzetme unsuru olmuştur. Eğer bu kuş, âşîğın mektubunu okuyup açıklasa mektubu bin parça edip kaknus gibi ateşler saçacaktır.

Nâmem iltür kuş eger mazmûnın ayıp kılsa şerh

Saçkay ot kaknus kibi ming çâk olup minkâr anga (G. 9/3)

“Mektubunu ileten kuş eğer anlamını açıklarsa gagasıyla bin parça edip kaknus gibi ateş saçar.”

4.4.1.1.5. Tâvus, Tufî, Kebg, Tezerv

Beyitlerde tavus, papağan, sülün ve keklik; sevgili için birer benzetme unsurudur. Papağan renkli tüyleri, konuşma özelliği ve şekerle beslenmesi; tavus tüylerinin güzelliği ve yürüyüşündeki güzellik; sülün uzun boyu ve yürüyüşündeki güzellikle bilinen kuşlardır. Sevgilinin konuşması papağan, nazlı davranışları tavus ve keklik, yürüyüşü ise sülün gibidir. Birçok kuşun özelliklerini kendinde barındıran sevgili gibisini güzellik bahçesinde bulmak imkânsızdır.

Nutkî tûtî cilvesi tâvus u reftârî tezerv

Hüsn gül-zârıda yoktur bir anga mânende kuş (G. 259/3)

“Güzelliğin gül bahçesinde konuşması papağan, nazlı tavırları tavus ve yürüyüşü sülün (gibi olan sevgiliye) benzer bir kuş yoktur.”

Yeşil elbise içindeki sevgilinin şeker saçan dudaklarından tatlı sözler dökülmektedir. Rengin yeşilliği ve şeker saçan dudaklarıyla sevgili bir papağanı andırmaktadır.

Ol yaşıl tonluk perî-veş la‘l-i şekker-bâr ile

Rûh-ı tûtîsin kılıptur münfa‘il güftâr ile (G. 584/1)

“O yeşil elbiseli peri gibi güzel, şeker saçan dudaklarından dökülen sözlerle papağanın canını gücendirmiştir.”

Sevgili, naz ile yürüyüşüyle tavus ve dağ keklığı olarak tasavvur edilmiştir.

Kadining cilvesin yüz nâz ile bustân ara körgen

Digey tâvûs-ı ra‘nâ yâ meger kebg-i derîdür bu (G. 550/4)

“Bahçe içinde boyunun yüz naz ile hareketini görenler, bu güzel tavus veya dağ keklığıdır der.”

Beyitte sevgiliyi ele geçirmenin zorluğu belirtmektedir. Gönül çeken sülüne ve meclisleri süsleyen tavusa benzetilen sevgilinin, avcı olan âşık tarafından avlanmasının zorluğunu belirtmek için onu avlayacak bir tuzak olmadığı söylenmektedir.

Bilmen iy sayyâd kaysı dâm ile kılmak bolur

Ol tezerv-i dil-keş ol tâvus-ı bezm-ârânı sayd (G. 123/6)

“Ey avcı, o gönül çeken sülünü ve meclisleri süsleyen tavusu hangi tuzak ile avlarsın bilmem.”

4.4.1.1.6. Güvercin (Kebûter)

Güvercin beyitlerde âşığın gönlü için bir benzetme unsuru olmuştur. Âşığın gönlü, tüyleri dökülen güvercinin hali gibidir.

Yüging yolgan kebûter dik barı eczâsı könglimning

Töşüklerdür meger igning bile anı figâr itting (G. 369/6)

“Tüylerini yolan güvercin gibi gönlümün tüm parçaları deliktir sanki sırtın ile onu da yaralamışsın.”

Şair, gönlünü içinde sevgilisi olması bakımından Kâbe’ye benzetmiştir. Peri gibi güzel sevgili, Kâbe’de dolaşan bir güvercindir.

Könglüm harîmi içre kılur cilve ol perî

Andak ki Ka‘be içre haremning kebûteri (G. 677/1-Mfr.826)

“O peri, gönlümün içinde Kâbe içinde dolaşan haremın güvercini gibi dolaşır.”

4.4.1.1.7. Kumru

Kumru beyitlere sesi nedeniyle konu olmuştur. Kumrunun sesi güzel sayılan sesler arasındadır ve bülbül ile birlikte anılmıştır. Kumrudan bahsedilen her iki beyitte de gül ve serviden de bahsedilmiştir. Serv ve gül sevgili ile bülbül ve kumru da âşıkla kıyaslanır. Üstün olan her zaman sevgili ve âşıktır.

Serv ü gül hüsn içre yok ol serv-i gül-ruhsârçe

İyle kim kumrî vü bülbül nâlede min zârçe (G. 554/1)

“Güzellik içinde gül yüzlü servi gibi (güzel) bir gül ve serv yoktur; feryat etme işinde ben ağlayan gibi bir kumru ve bülbül yoktur.”

Bülbül ü kumrî çikip lahn u nevâ özge nev‘

Körgüzedür serv ü gül gunc u delâl özgeçe (G. 578/2)

“Bülbül ve kumru başka türlü nağme ve ses çıkarıp, serv ve gül başkaca naz ve cilve gösterirler.”

4.4.1.1.8. Yarasa

Yarasalar gece uçmaları ve güneş ışınlarından rahatsız olmaları nedeniyle zikredilmiştir. Sevgilinin gece rengi saçlarında asılı canlar, gece karanlığında uçan yarasalar olarak tasavvur edilmiştir.

Tün sevâdıda meger huffâşlar pervâzıdır

Muztarib cânlar kuşu şeb-reng zülfüng dâmıda (G. 22/5)

“Gece renkli saçının tuzağında acı çeken canlar kuşu, gece karanlığında yaralarının uçuşu gibidir.”

Zahid, aşk güneşi karşısında gözünü açamayan bir yarasa olarak tasavvur edilmiştir. Zahide gözünü açtırmayan ve ezelden ebede kadar aydınlatıcı olan güneş ise aşktır.

Zühd huffâşı açma almasa köz kimge güneh

Işk hurşîdi yarutmuş çu ezel tâ-be-ebed (G. 125/3)

“Zühd yarasası göz açamaz çünkü ona ezelden ebede kadar aydınlatan aşk güneşi günahıdır.”

4.4.1.1.9. Ördek

Divanda ördek, tek beyitte zikredilmiştir. Sevgilinin yüzü renginden dolayı bir güneş çeşmesi, sevgilinin saçları ise ördeğin tüyelerine benzetilmiştir. Sevgilinin güneşe benzetilen yüzünün yan taraflarından sarkan saçlar, o çeşmeye dökülmüş ördek tüyleri olarak tasavvur edilmiştir.

Çeşme-i hurşîd ol yüz yanıda kullâb-ı zülf

Saldılar gûyâ kecek ol çeşmening ördekleri (G. 609/5)

“Güneş çeşmesi olan o yüzün yanındaki zülfün kıvrımları, o çeşmenin ördekleri tüyelerini çeşmeye düşürmüşler gibi görünmektedir.”

4.4.1.2. Böcekler, Sürüngenler, Balıklar

4.4.1.2.1. Karınca

Karınca; rengi, küçüklüğü ve çokluğuyla beyitlerde zikredilmiştir. Renginden dolayı sevgilinin beni, çokluğu nedeniyle asker, güçsüzlüğü nedeniyle de âşık için benzetilen olmuştur.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni, rengi nedeniyle karınca olarak tasavvur edilmiştir.

Hâli şevkı biledür tende köngül koymış-min

Mûrnı dâne hayâli bile hursend kılıp (G. 59/4)

“Karıncanın tane hayaliyle kanaat etmesi gibi beninin arzusunu gönle koymuşum.”

Âşığın kalbi şekil olarak bir karınca yuvasını andırmaktadır. Aşk kılıcıyla yarılan bu kalbe karıncaların girebilmesi için bir delik açılmış gibidir. Bu yuvanın sahibi de karıncalar kadar çok olan ve kara olarak nitelendirilen kaygı askerleridir.

Tişildi haste köngül ‘ışk tıgı itkeç zûr

Kirer anga kara kaygu sipâhı iyle ki mûr (G. 145/1)

“Hasta gönül, aşk kılıcı zorlanınca delindi; (şimdi ona) kara kaygı askerleri birer karınca gibi girer.”

Şair, kendini aşk içinde yanmaktan başka çaresi olmayan bir karıncaya benzetmiştir.

Könglüme yok çâre örtenmekdin özge ‘ışk ara

Gayr köymek mûrning ot içre ni tedbîri bar (G. 192/3)

“Aşk içinde yanmaktan başka gönlümün çaresi yoktur, karıncanın ateş içinde yanmaktan başka ne çaresi var?”

4.4.1.2.2. Örümcek

Örümcek, beyitlerde ağ örmesiyle zikredilmiştir. Âşığın bedeni, karıncanın onu sürükleyebileceği ve örümceğin ağıyla sarabileceği kadar zayıflamıştır.

Za‘f körgil kim tenimni iltiben iylerge kût

Mûr südrer târı birle rüst bağlap ‘ankebût (G. 90/1)

“Vücudumu zayıf görüp azık yapmak için karınca sürür, örümcek ise ipliyle sıkıca bağlar.”

Ağızdaki sözü uzatıp söylemek istediğini hemen söylemeyen bir kişinin tasvir edildiği beyitte bu durumun işleri tersine çeviren bir durum olduğu belirtilmiştir. Sözü

uzatan kişi ise ağzından uzun bir ip çıkarıp baş aşağı sarkan bir örümcek olarak tasavvur edilmiştir.

Agzınga kirgen sözüngnüng riştesin çikme uzun

Kim bu iştin ser-nigûnluk yüzlenip noksân kilür (Mkt.718/1)

Kör ki çun agzıga kirgen riştesiga birdi tûl

‘Ankebût ol riştedin her dem nigûn-sâr asılır (Mkt.718/2)

“Ağzına giren sözünün ipini uzun çekme, bu iş ters dönüp eksik kalabilir. (Örümceğin) ağzına giren iplere nasıl uzunluk verdiğini gör, örümcek o ipten her an baş aşağı asılır.”

4.4.1.2.3. Yılan (Ejdehâ)

Yılan; şekli, rengi, viranelerde yaşaması, hazineleri beklediğine inanılması, zehirli olması gibi nedenlerle beyitlerde zikredilmiştir. Yılanın şekil olarak en çok benzetilen olarak kullanıldığı unsur sevgilinin saçlarıdır. Âşığın gönlünün viran olarak nitelendirildiği beyitte, gönülde dolaşan sevgilinin saçlarının hayali yılan olarak tasavvur edilmiştir.

Tâ buzug könglüm ara zülfüng hayâli aylanur

Ejdehâyîdür ki bir virâne içre tolganur (G. 144/1)

“Virane içinde dolanan yılan gibi viran gönlüm içinde saçlarının hayali dolaşır.”

Aşk, yılan ve akıl, bir baykuş olarak tasavvur edilmiştir. Virane gönle aşk, yılan gibi girince akıl, baykuş gibi viraneyi bırakıp kaçmıştır.

Buzug köngül ara ‘ışkıng çu kirdi kaçtı hıred

Bu ejdehânı körüp bûm koydı öz vatanın (G. 470/2)

“Virane gönlüme aşkın girince akıl kaçtı, bu yılanı görüp baykuş kendi vatanını bırakmıştır.”

Sevgilinin saçı ile yılan arasındaki benzerlik şekille ilgilidir. Saçın çengeliyle yaralanan gönül, yılanın ısırıldığı bir kişiye benzetilmiştir. Yılan ısırılan kişinin ölmesine şaşılmadığı gibi zülfün çengelinden yaralanan insanın da ölmesine şaşılmaz.

Saçıng kullâbıdın zahm oldı könglüm ni ‘aceb ölsem

Ta‘accüb kılsa bolmas ger kişi ölse yılan tişlep (G. 51/7)

“Yılanın ısırıldığı kişi ölse buna şaşılmayacağı gibi saçının çengelinden gönlüm yaralandığı için ölsem şaşılmaz.”

4.4.1.2.4. Akrep

Divanda tek beyitte geçen akrep bir burç adı olarak zikredilmiştir. Akrep burcu terazi burcundan sonraki burçtur. 24 Ekim ve 21 Kasım tarihleri arasında hâkim olan burçtur. Ayın akrep burcuna gelmesi ile sevgilinin ay gibi yanağına dökülen ve akrebin kısılacına benzetilen saçları arasında bağlantı kurulmuştur.

Bar kamer ‘akrebde iy ‘ışkıng melâmet kulzümü

‘Ârızıng kâfûrıda ol zülf-i müşkîn kej-dümi (Msd.685/V)

“Ey aşkın ayıplama denizi; kâfur renkli yanağındaki o misk kokulu saçının eğri kuyruğu, akrep burcundaki ay gibidir.”

4.4.1.2.5. Balık, Mâhî, Hût

Balık suda yaşamasıyla beyitlerde zikredilmiştir. İncinin içerisinden çıkarılan sadef, beyitlerde balık kelimesiyle ifade edilmiş ve âşığın gönlü bir balık olarak tasavvur edilmiştir. Bir beyitte ise balık burcundan bahsedilmiştir.

Arzunun bir denize benzetildiği beyitte şair, aklın kendini arzudan uzaklaştırmamasını istemektedir. Arzu denizinden uzaklaşmak, şair için balığın denizden uzaklaşması gibidir.

Deryâ-yı şevkidin mini men‘ itme iy hıred

Kim ölgüm iyle kim tüşer ayru sudın balıg (G. 310/5)

“Ey akıl, beni arzusunun denizinden uzaklaştırma çünkü (uzaklaşırsam) sudan ayrı düşen balık gibi ölürüm.”

Sevgilinin yanağındaki inci gibi terin hayalini taşıyan gönül, incinin olduğu sadef kursağı gibi olmuştur.

Hoy-ı ruhsârı yâdı birle bolmış muztarib könglüm

Balıg yanglıg ki gevherning mekânı boldı kursağı (G. 618/5)

“Yanağının terinin hatırlayınca acı çeken gönül, incinin yeri olan balık kursağı gibi oldu.”

20 Şubat ve 20 Mart tarihlerini kapsayan burçtur. Güneş bu son burca gelerek dönüşünü tamamlar. Balık beyitte sel ile birlikte kullanılmıştır. Beyitte güneşin balık burcuna gelmesi, yağışın arttığını düşündürmektedir.

Hânceri tîgida körgeç ârızın akızdı kan

Seyl akkan dik kuyaşnıg menzili bolganda hût (G. 90/5)

“Güneşin menzili balık olunca sel aktığı gibi hanceri kılıcında görünce yanağın kan akıtmıştır.”

4.4.1.2.6. Sinek (Çibin), Sivrisinek (Peşşe)

Divanda sinek ve sivrisinek rengi, küçüklüğü, şekerli yiyecekleri sevmeleri ve çok olmaları gibi nedenlerle zikredilmiştir.

Heves lebing şekeridür çibin dik itse hevâ

Köngüldin olmadı güm hîç bu hevâ vü heves (G. 234/4)

“Arzu dudağın şekeridir, (dudağını) sinek gibi arzu ettiğim için gönülden hiçbir zaman bu arzu ve istek kaybolmadı.”

Sevgilinin dudağı üzerindeki ben, şeker üzerindeki bir sinek olarak tasavvur edilmiştir.

Cânnı koymas-min çibin dik la‘li üzre reşkdin

Ol şeker üzre çibin kılsam tahayyül hâl bes (G. 253/4)

“Kıskançlıktan canı sinek gibi dudağın üstüne koyamam, o şeker üstündeki sineği ben olarak hayal etmem yeter.”

Sevgilinin mahallesine inen melekler sivrisinek olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, meleklerin sevgilinin mahallesine insesini kıskanmış ve onların mahalleden çıkması için ah dumanını kullanmıştır.

Kûyige inse melâyik peşşe yanglıg reşkdin

Âh dūdın zâhir iyler-min alarnı sürgeli (G. 622/2)

“Mahallene melekler sivrisinek gibi inse, kıskançlıktan onları sürmek için ahımın dumanını ortaya çıkarırım.”

4.4.1.2.7. Pervâne, Kelebek

Pervane, aşk ateşiyle yanan âşık yerine kullanılmıştır. Sevgili, sevgilinin yanağı ve yüzü bir mum olarak tasavvur edildiğinde âşık sevgilinin etrafında dönen bir pervanedir.

Gam tûni ol hüsn şem ‘i başığa pervâne dik

İvrülüp her lahza bu cân-ı heves-nâk örtenür (G. 169/2)

“Bu hevesli can, gam gecesi o güzellik mumunun başında pervane gibi durmadan dönerek yanar.”

Kelebek, güzel renklerinden dolayı kanatları süslü bir elbise olarak tasavvur edilmiştir. Kelebek ve pervanenin karşılaştırıldığı beyitte kelebek pervane gibi uça da onun gibi aşk için yanmaz.

Libâs zîneti vü ‘ışk lafı kildi yırak

Ki köymes er niçe pervâne dik uçar köpelek (G. 343/6)

“Elbise süsü (kelebek) ve aşk sözü (birbirine) uzak geldi, kelebek her ne kadar pervane gibi uça da yanmaz.”

4.4.1.2.8. Kurt

Kurt böcek ve solucan anlamındadır. Gönül bir virane, gönülde yer eden gam ve eziyet kurt ve kuş olarak tasavvur edilmiştir.

Hecrdin virâne könglüm yüz gam u mihnetka tuş

Bir buzuk dikdür ki anda mesken itkey kurt u kuş (G. 264/1)

“Ayrılığından virane gönlümde yüz gam ve eziyetin yeridir, (gönlüm) kurt ve kuşun mesken tuttuğu bir virane gibidir.”

4.4.1.3. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.4.1.3.1. Geyik, Ceylan

Sevgilinin gözleri güzel ve büyük olması bakımından geyiğe benzetilmiştir. Sevgilinin gözlerinin aşk çölünde bir geyik, âşığın gönlü ise Mecnûn'dur. Mecnûn'un hayvanlarla olan dostluğuna telmih yapılan beyitte; aşk çölündeki geyiklerin, Mecnûn'un yanında olduğu gibi sevgilinin gözleri, âşığın gönlünün yanındadır.

Közlerin dîvâne könglüm cânibin tuttı ni tang

‘İşk deştide kiyikler haylı Mecnûn sarıdur (G. 193/3)

“Gözlerin divane gönlüm yanında dursa buna şaşılmaz çünkü aşk çölünde geyikler Mecnûn'un yanındadır.”

Misk, Hıta ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur (Pala, 2007: 324). Sevgilinin misk kokulu bir ceylan olarak tasavvur edildiği beyitte, gönül sevgilinin hayaliyle Mecnûn gibi dağ ve çölde geyiklerle dolaşmaktadır.

Tilep müşkîn gazâlımnı köngül dîvâneler yanglıg

Hemîşe tag u deşt içre kiyikler birle sâyirdür (G. 151/2)

“Gönül, misk kokulu ceylanımı arzu edip divaneler gibi her zaman dağ ve çölde geyikler ile gezer.”

Gözün bir ceylan olarak tasavvur edildiği beyitte, yüz bu ceylanın oynadığı bir lale bahçesi gibidir. Sevgilinin yüzündeki allık, lalenin kırmızı yapraklarını; sevgilinin benleri ise lalenin ortasındaki siyahlıktır.

Yüzüngde hâl gavgâsı ara gül-güne zîbidin

Közüng ceyrânları oynarga gûyâ lâle-zâr itting (G. 369/2)

“Yüzünde benlerin kavgası içinde allık süsünden, gözünün ceylanlarının oynaması için lale bahçesi yapmış gibisin.”

Şair, iyilik bekleyip bulamadığı kişileri hayvan-veş olarak nitelendirmiştir. Böyle insanların esirgmeden bir şeyleri vermeleri beklemek geyiğin boynuzunda gül açmasını istemekle aynıdır.

Bezî hayvân-veşler ilgidin eger ister köngül

İyledür kim ârzû kılgay bugu şâhda gül (Mfr.757)

“Hayvan gibilerin elinden gönül istemek, geyiğin boynuzunda bir gülü arzu etmek gibidir.”

4.4.1.3.2. Kaplan, Arslan, Tazı

Beyitte kaplan, postunun aksesuar olarak kullanılmasıyla zikredilmiştir. Kaplan derisi, omza kürk gibi koyulduğu görülmektedir.

Yapıban ignige kaplan tirisi

Tutuptur ilgige keştî hilâli (Mkt.726/2)

“Omzuna kaplan derisi koyup, elinde hilal şeklinde bir kadeh tutmaktadır.”

Arslan burcu, 23 Temmuz ve 22 Ağustos tarihlerini arasında hâkimdir. Mevsim olarak yaz mevsimine denk gelir. Yaz mevsiminde yoğun olarak ortaya çıkan karınca ve arslan karşılaştırıldığı beyitte karınca ayakaltında ölürken arslanın kükremesi göğe yükselmektedir.

Mûr ayag astıda ölgendin kaçan tapkay vukûf

Arslan kim kökke çıрмаşkay girîv-i şevketi (G. 679/5)

“Arslanın heybetli kükreyişi göğe çıkarken karınca ayakaltında öldüğü için bundan nasıl haberi olsun.”

Tazılar, av için kullanılan hayvanlardır. Beyitte bahsedilen tazıların, av zamanı birer arslan avcısı gibi oldukları zikredilmiştir.

İkki tâzî bar irdi biglikde

Her biri sayd vakti şîr-i şikâr (Mkt. 735/1)

4.4.1.3.3. Sincap, Kunduz, Kakum

Sincap, kakum ve kunduz postlarının kullanılmasıyla beyitlerde zikredilmiştir. Sincap, kunduz ve kakumun postunun özellikle üstüne yatmak için kullanıldığını beyitlerden anlamaktayız. Bela dağında yatan hasta âşîğin altında kunduz ve sincap postu olması gerekirken altında diken ve taş vardır.

Belâ tagı ara yatkanda bîmâr

Haz u sincâbı hâr u hâre bolmış (G. 281/4)

“Hasta; bela dağında yatarken onun kunduz ve sincabı (postu), diken ve taş olmuş.”

Âşığın altında yatmak için diken ve taş varken sevgilinin altında ise sincap ve kakum postu vardır.

Ni tün kim hâr u hârâ üstide kûyüngde yatkay-min

Digey-sin kim yanım astıdadur sincâb ile kâkum (G. 425/3)

“Nice gündür mahallende diken ve sert taşların üstünde yatıyorum, sen de altımdaki sincap ve kakum (postu) diyorsun.”

4.4.1.3.4. Koyun

Kasap çok olursa koyun murdar ölür atasözüne yer verilen beyitte, güzeller kasap âşık ise ölmek üzere olan bir koyundur.

Hûblar tıgı yitişmestin burun bu zâr öler

Çın imiş kim bolsa köp kassâb koy murdâr öler (G. 182/1)

“Güzellerin kılıcı yetişmezden önce bu zayıf ölür, kasap çok olursa koyunun murdar ölmesi doğruymuş.”

4.4.1.3.5. Deve

Divanda bir beyitte deveden söz edilmiştir. Beyitte, vücut büyüklüğünün değil; yapılan işlerin önemli olduğu ifade edilmiştir. Minik bir fare, evinde yaşadığı bir güç sahibi olan dönemin şeyhinin emrine girmezken; koskoca bir deveyi üç dört yaşındaki çocuk bile yularını tutarak istediği yere götürebilir. Verilmek istenen mesaj fare-dönemin şeyhi ve deve- üç dört yaşındaki çocuk ilişkisi içinde anlatılmıştır.

Öy ara şeyh-i zamân emride irmes sıçkan

Tive efsârını üç tört yaşar yaş çiker (Mkt.696/2)

“Sıçan, evde zamanın şeyhinin emrinde değildir; devenin yularını dört yaşındaki (çocuk) çeker.”

4.4.1.3.6. At

At, divanda en fazla adı geçen hayvandır. Zamanının ve coğrafyanın taşıma, savaş ve değişik oyunlar konusunda en önemli unsurlarından biri olan atın birçok çeşidi beyitlerde zikredilmiştir. Atın gidişi, rengi, toynağı, nalı ve koşum takımlarına kadar birçok unsurundan bahsedilmiştir. Tevsen, abraş, ser-keş, eblak, edhem, semend, rahş gibi at türleri zikredilmiştir. Sevgili beyitlerde iyi bir binici olarak tasavvur edilmiş ve sevgili çâbük ve şeh-süvâr olarak nitelendirilmiştir.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin atının gidişiyle ilgili berk-reftâr ifadesi kullanılmıştır. Sevgili şimşek gibi giden bir atla âşğın gönlünü alıp gitmek istemektedir.

Algalı könglüm minip bir berk-reftâr at kil

Ger mining könglüm kirektür berkdın hem bat kil (G. 406/1)

“Benim gönlüm şimşekten daha daha hızlıdır, gönlümü almak için bir şimşek gibi ata binip gel.”

Abraş, beyaz benekli at demektir (Rahimi, 2016: 1367). Tevsen; başı dik, sert başlı at anlamındadır (Ünlü, 2013: 1120). Sevgili çâbük ve atı ise tevsen-i abraş olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin bir diğer özelliği de sarhoş olmasıdır. Elinde kadeh ile birlikte beyaz renkli dikbaşlı atına binmiş ve meydana gelmiştir.

Bolup ol çâbük-i meh-veş nice sâgar bile ser-hoş

Minip bir tevsen-i abraş çu boldı ‘azm-i meydânî (G. 613/3)

“O ay yüzlü hızlı giden (sevgili) birçok kadehle sarhoş olup beyaz renkli dikbaşlı atına binerek meydana yönelmiştir.”

Abraş ve tevsen attan bahsedilen bu beyitte sevgili sarhoş olarak zikredilir. Sevgilinin sarhoş olması ile atın dikbaşlı olması arasında ilişki kurulmuştur. Sevgilinin sarhoş olunca kimseyi dinlememesi ve dikbaşlılık yapması gibi atı da dikbaşlıdır. Gökyüzü, şafak yıldızı renginde bir binek olarak tasavvur edilmiştir. Bu binek, dikbaşlı ve beyaz benekli bir attır. Felek atının üstündeki yıldızlar, atın beyaz benekleridir.

Sipihr olsa sanga merkeb şafak encüm bile rengi

Köp ildam sürme kim sin mest irür-sin abraşing tevsen (G. 529/8)

“Şafak yıldızı rengindeki felek sana binek olsa da onu çok hızlı sürme çünkü sen sarhoşsun beyaz benekli atın ise dikbaşlıdır.”

Eblak; alaca bulaca, rengârenk, alabacak at anlamındadır (Ünlü, 2013: 317). Ser-keş dikbaşlı anlamındadır. Sevgilinin tarif edildiği beyitte güneş sevgili, felek ise dikbaşlı bir at olarak tasavvur edilmiştir. Feleğin dikbaşlı bir at olarak tasavvurunun nedeni şairin isteklerini elde edememe sebebi olarak feleği görmesidir.

Ser-keş eblak sikritip devrân dik ol hurşîd-veş

İgnide zer-keş libâsı dagı andak kim kuyaş

Hulkı hem hoş hüsni dil-keş özi hem bar cür‘a-çeş

Atı ser-keş tonı zer-keş hüsni dil-keş hulki hoş

Körmedük bu nev‘ meh-veş çâbük ü ra‘nâ yigit (Mhms.683/2)

“O güneş gibi (sevgili) dikbaşlı alaca atını felek gibi koşturur. Sırtındaki altın işlemeli elbisesiyle sanki bir güneş gibidir. Huyu güzel, güzelliği gönül çeken, kendisi ise sarhoştur. Atı dikbaşlı, elbisesi altın işlemeli, güzelliği gönül çeken ve huyu güzeldir. Böyle ay gibi hızlı giden ve güzel yiğit görmedik.”

Edhem, kara yağız at anlamındadır (Ünlü, 2013: 321). Eşbeh, kır renkli atlara verilen isimdir (Rahimi, 2016: 1281). Eşbeh, beyitte seher renkli olarak nitelendirilmiştir. Seher güneş doğmadan önceki zaman dilimidir. Atın rengi, karanlığın azalıp gökyüzünün açık lacivert rengini almaya başladığı andaki renge benzetilmiştir.

Seher-gûn eşhebiga kim kirekdür pâ-y-mâl olmak

Felek meydânıga her tün kamer dik sürdi tut edhem (G. 428/10)

“Felek meydanına her gece ay gibi, kara yağız atı sürdüğünü düşünüp seher rengindeki atının ayağının altında olmak gerekir.”

Rahş, gösterişli ve güzel at anlamındadır. Atın gidişinin hızlı olduğunu anlatmak için şimşek ifadesi kullanılmıştır. Sevgilinin şeh-süvâr olarak nitelendirildiği beyitte, atın üstündeki sevgili şimşek üstünde giden bir güneş olarak tasavvur edilmiştir.

Berk üzre terk-i mihr gümân iyledi köngül

Pûyende rahş üzre bizing şeh-süvâr imiş (G. 265/6)

“Gönül, şimşek üstünde güneşin gittiğini sandı ama koşan at üstündeki bizim biniciymiş.”

Divanda bahsedilen bir diğer at türü ise semendir. Güzel ve çevik atlara verilen isim olan semend, sevgilinin atı için sert sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Âşık, at üstündeki sevgilinin peşine takılsa da yürüyerek ona yetişmesine imkân yoktur.

Çâbüküm tîz sürer tünd semend üzre çıkıp

Min songınça yite alman yügürürde talıkıp (G. 65/1)

“Hızlı giden (sevgilim) sert atını hızlı sürer, ben ardından yürürken yorulup (ona) yetişemem.”

4.4.2. Bitki

Abnus, ağaç, alma, arpa, bid (söğüt) çiçek, ergüvan, gonca, gül, lale, nebat, nergis, nesrin, nesteren, nihâl, nilüfer, ot u sipend, reyahin, reyhan, sandel, sebze, semen, sipidar, serv, sûsen, sünbül, şimşad, üzüm, yasemin, yıgaç, zanbak beyitlerde zikredilen ağaç ve çiçek isimleridir. Ağaç ve çiçek isimleri genellikle sevgili, âşık ve bunlarla ilgili unsurlar için birer benzetme ögesi olarak kullanılmıştır.

4.4.2.1. Bağ, Bahçe

Bağ ve bahçer, değişik ağaçların, çiçeklerin ve yeşilliklerin bulunduğu yerlerdir. Divanda saltanat, göz, aşk, ömür, hayat, sevgilinin yüzü, âşığın vücudu, devran, gökyüzü, gönül, beka mülkü, vasl, hüsn, dert, sabır, bezm birer bahçe olarak tasavvur edilmiştir. Bağ, bahçe, bûstân, çemen, gül-zâr, gül-şen, gül-istân, lale-zâr, zaferan-zâr, benefşe-zâr ismi geçen bağ ve bahçelerdir.

Divanda bahçeye en çok benzetilen unsur, sevgilinin yüzüdür. Sevgilinin yüzü; yanakların gül ve gözlerin nergis olarak tasavvur edildiği bir bahçedir.

Manga ni nergis ü ni gül kirek ki matlûbum

Cemâli bâğıda gül üzre ikki nergisdür (G. 194/4)

“Bana ne nergis ne de gül gerektir; arzum, yüzünün bağında gül (yanak) üstünde iki nergis (gözdür).”

Âşığın gönlünün bir bahçe olarak tasavvur edildiği beyitte, bu bağdaki serv ve gonca sevgili tarafından âşığın gönlüne atılan ok ve okun ucundaki temrenlerdir.

Niçe könglüm bâgıda iy 'ışk kirseng tapılır

Serv birle gonçe aning nâvek ü peykânıdın (G. 483/2)

“Ey aşk, gönlümün bağında ne kadar çok dolaşırsan onun okundan ve temreninden serv ile goncalar bulunur.”

Âşığın vücudu, içinde gam tohumu ve dışında kanlar olan bir bahçe olarak tasavvur edilmiştir. İçinin gam tohumu tutmasının nedeni, sevgilinin beni ve dışının kanla dolmasının nedeni ise sevgilinin yüzüdür.

Yüz ü hâling gamıdın bûstân-efrûz irür cismim

Ki tutmıştur içimni tuhm-ı gam hûn-âb taşımnı

“Yüz ve beninin derdinden, bedenim içinde gam tohumu ve dışında kan olan süslü bir bahçedir.”

Âşığın bedenindeki yaralar, onun bedenini lale bahçesine çevirmiştir. Yaralar, renginden dolayı birer lale ve âşığın bedeni ise yaralarla dolu bir lale bahçesi olarak tasavvur edilmiştir.

Gussa tagıda ulus körgey açılğan lâle-zâr

Her yan itsem meyl bu 'uryân ten-i efgâr ile (G. 576/2)

“Bu yaralı bedenimle her nereye gitsem halk. Dert dağında açılan bir lale bahçesi görecektir.”

Âşığın yüzü, sarı renginden sarı yaprağa ve vücudu da safran bahçesine benzetilmiştir.

Körme sarıg berg u kıl nezzâre ruhsârım sarı

Koy hazân bâgın güzer kıl zaferân-zârım sarı (G. 647/1)

“Sarı yaprağa bakma ve yüzümün tarafını izle, sonbahar bahçesini bırak ve safran bahçemin tarafıma bak.”

Dünyanın bir bahçeye benzetildiği beyitte bu bahçenin gülü sevgili, bülbülü ise âşıktır. Bağ içinde âşığın feryadı, bülbülün sesinden daha güzeldir.

Nevâyî nâlesidin asru gâfil bolmagıl iy gül

Ki devrân bâgıda bülbül bu yanglıg hoş-nevâ tüşmes (G. 237/9)

“Ey gül, Nevâyî feryadından çok dikkatsiz olma; dünya bahçesinde bülbül bile bu kadar güzel sesli değildir.”

Dünyanın bir bahçeye benzetildiği beyitlerde vurgulanan şey, dünyanın geçiciliği ve insanların vefasızlığıdır. Dünya bir gül bahçesi olsa da bu bahçede vefa gülleri açmamaktadır.

Dehr hoş gül-şen irür n'iley kim

Yok vefâ gülleridin zîver anga (G. 10/7)

“Dünya bağı güzel bir gül bahçesidir ama onu ne yapayım çünkü o vefa gülleriyle süslü değildir.”

Gül bahçesi, eğlencenin yapıldığı mekândır; meclisteki şarabın rengi de gül rengindedir.

Neş'e yitmes bâde gül-gûn bezm-geh gül-zâr ise

Ger köngül içre birevning hârhârı bar ise (G. 560/1)

“Eğer şarap gül renkli, eğlence meclisi gül bahçesi ise ve gönül içinde birinin çarpıntısı var ise neşe yetmez (artar).”

4.4.2.1.1. Ağaçlar

Beyitlerde ağaç, sevgili ve sevgiliyle ilgili unsurlar için kullanılmıştır. Sevgili bir naz fidanı olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin boyu; serv, şimşad ve kavak ağaçlarına benzetilmiştir.

Nazlı bir fidana benzetilen sevgilinin yüzü ise güle benzemektedir. Bu haliyle sevgilinin bedeni, kavak ağacının başına gül bağlanmış gibi bir görüntüyü andırmaktadır.

Ol nahl-i nâz başıda güldür yok irse çerh

Peyvend kıldı gülni sipidâr başığa (G. 557/3)

“O naz fidanının başındaki güldür veya felek, gülü kavak ağacının başına bağlamıştır.”

Şairin gönlünü hoş etmeye ne bağ ne de bağdaki gül ver servi yetmektedir. Bundan dolayı şair gül yüzlü ve servi boylu sevgilinin mahallesine gitmek istemektedir.

Nevâyî kûyin it menzil yüz ü kaddiga bol mâyil

Ki bâg itmes sini hoş-dil gül ü serv iylemes hurrem (G. 442/7)

“Nevâyî, (sevgilinin) mahallesini yerleşilecek yer yap, yüz ve boyunu iste; çünkü bağ senin gönlünü hoş tutmaz, gül ve servi seni mutlu etmez.”

Beyitlerde ismi geçen ağaçlardan biri de şimşir ağacıdır. Servi gibi şimşir ağacı da sevgilinin boyu için benzetme unsuru olmuştur.

Bâg ‘itrı çu nesîm-i gül ü şimşâd birür

Yârning gül yüz ü şimşâd kadin yâd birür (G. 176/1)

“Bağın kokusu gül ve şimşir ağacından gelen rüzgâr verdiği için (bu koku) yârin gül yüzünü ve şimşir ağacı gibi boyunu hatırlatır.”

4.4.2.1.2. Çiçekler

Divanda çiçekler özellikle sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla ilgili benzetmelerde kullanılmışlardır. Çiçeklerin şekli, kokusu ve rengiyle ilgili tasavvurlar oluşturulmuştur. Sevgilinin yanakları ve yüzü gül, lale, nesrin ve erguvan; gözü nergis; hattı menekşe; saçı yasemin ve sümbül; boyu zambak ve ağzı goncadır. Kıyafetleri erguvan, zambak, menekşe ve nilüfer rengindedir. Âşıkla ilgili olarak âşığın gönlü goncaya, yüzü safrana, vücudundaki yaralar lale ve güle, gözyaşı laleye benzemektedir.

Sevgilinin yüzü ve ayva tüyleri erguvan ve menekşe renklidir. Âşığın gönlünü alan bunlardır, sevgilinin giydiği elbisenin rengi değildir.

Ergavan-gûn yüz benefşe-reng hat cânım alur

Hil’ati bolsun aning ger ergavânî ger benefş (G. 279/2)

“Onun elbisesi ister erguvan rengi ister mor olsun o sevgili erguvan rengi yüz ve menekşe rengi ayva tüyleri canımı alır.”

Âşık bu beyitte de sevgilinin lale ve nesrine benzeyen yanaklarının rengine ulaşabilmek için lale ve nesrinin rengine benzeyen kanlı gözyaşları dökmektedir.

İy letâfetde sanga lâle vü nesrin ‘ârız

Bizge anıng gamıdın kan ile rengîn ‘ârız (G. 292/1)

“Eyvah ki güzellikte sana lale ve nesrin yanak, bize onun gamından kanla renklenmiş yanak (vardır).”

Gül-i ra‘na, sarı ve kırmızı reнге sahip güldür. Âşığı kırmızı renkteki kanlı gözü ve sarı renkteki safrana benzeyen yüzü, gül-i ra‘na gibidir.

Nesterendür kim yüzüng hecrinde kanlıg köz bile

Za‘ferânî yüzge sürtüp-min gül-i ra‘nâ imes (G. 238/3)

“Nesteren gibi olan yüzünün ayrılığında kanlı göz ile safran yüze sürtüğüm gül-i ra‘na değildir.”

Sevgilinin giydiği kıyafetlerin rengi, çiçek renkleriyle ifade edilmiştir. Sevgilinin mor peçesi zambak rengine ve mavi elbisesi mavi bir nilüfer gibidir. Bu haliyle güneşin yansıma nedeniyle mavi bir nilüferin mor renkli menekşeye benzediği gibi görünmektedir.

Bürka‘ algaç kiydi mâvî hil‘at üzre sûsenî

Mihrdin kılğan kibi mâvîni nîlûfer benefş (G. 279/6)

“Zambak rengine peçeyi alıp mavi elbise üstüne giydi, güneşten mavi nilüferin menekşe rengine benzediği gibi (oldu).”

Sevgilinin boyu, düz ve uzun bir gövdesi olan zambağa; saç, sümbüle benzetilmiştir. Şairin arzuladığı ise zambak ve sümbül değil, sevgilinin boyu ve saçıdır.

Manga kim ol kad ile zülf kirek

N'iteyin sûsen ü n'iyley sünbül (G. 391/4)

“Bana o boy ve saçı gerek, sÛsen ve sÛmbÛlÛ ne yapayım?”

Sevgilinin yÛzÛ, yasemin yaprağına ve saçı ise yasemine benzetilmiştir. Sevgilinin yÛzÛnÛn ateş ve saçları ise dumandır. Bu ateş ve duman âşığın gÛnlÛnÛ yakıp gÛzÛnÛ karanlıkta bırakmıştır.

KÛydÛrÛp kÛnglÛm kÛzÛmni tÛre kıldı tâ anga

YÛz otı berg-i semen zÛlf-i semen-sâ boldı dÛd (G. 122/5)

“YÛzÛnÛn ateşi yasemin yaprağı ve yasemin saçının dumanı, gÛnlÛmÛ yakıp gÛzÛmÛ karartmıştır.”

Âşığın gÛnlÛ, şekil olarak gonca olarak tasavvur edilmiştir.

Gonçeler gÛl yanında tikmek tahayyÛl iyleseng

Anga nÛshat kÛngÛl atlıg zâr-ı hayrânımmı kıl (G. 386/4)

“GÛl yanında gonca dikmeyi hayal edersen ona òrnek gÛnÛl adındaki ağlayıp inleyen şaşkımmı kıl.”

GÛl ve bÛlbÛlden bahsedilen beyitlerde bÛlbÛl âşık, gÛl ise sevgilidir. Sonbaharın gelmesiyle gÛlÛn yaprakları sararıp solar. GÛl, solup gÛzelliği bitmeden bÛlbÛle merhamet etmelidir. Bu zamanın kısalığı anlatmak için ise hey deyince ifadesi kullanılmıştır.

Bu gÛl-sitân ara bÛlbÛlga rahm kıl iy gÛl

Ki hey digÛne hazân yÛzlenip bahâr barur (G. 157/6)

“Ey gÛl, gÛl bahçesindeki bÛlbÛle merhamet et, hey deyince bahar gider ve sonbahar gelir.”

SONUÇ

Bu çalışmada Ali Şîr Nevâyî'nin *Fevâyid'ül-Kiber* adlı divanı; din ve tasavvuf, cemiyet, insan ve tabiat ana bölümleri olmak üzere dört ana başlıkta incelenmiştir. Ali Şîr Nevâyî'nin ve içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel hayatı, hayal ve düşünce dünyası, tahlil edilmeye çalışılmıştır. Giriş bölümünde Ali Şîr Nevâyî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Şairin, *Divan*'da en çok kullandığı nazım şekli gazel olmuştur. Gazel nazım şeklinin kafiyelerinde her harf değişiminde o harfe ait ilk örneklerinde tevhid, naat, münacaat, hamd ve senalar oluşturmuştur. Miraç konusunda yazılmış gazeller de vardır. Bazı gazallerde Sultan Hüseyin Baykara'nın övgüsü ile ilgili konular işlenmiştir. Sonrasında ise aşk konusunu ele alan gazeller yer almıştır. Divanda kaside nazım şekli hiç tercih edilmemiştir. 680 gazelden sonra, 2 terci-i bend, 1 müstezad, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 müsemmen, 1 mesnevi (Sâkî-nâme), 49 mukatta' ve 87 müfred bulunmaktadır. Terci-i bendler ve müstezad, sâkî-nâme özelliği taşımaktadır ve mesnevi Sâkî-name başlığıyla kaydedilmiştir. Müseddesler Lutfî'nin gazeline beyitler eklenmesi yoluyla oluşturulmuştur. Bu da Lutfî'nin, Nevâyî üzerindeki etkisinin bir kanıtıdır. Mukattalar ve müfredler daha çok öğüt niteliği taşımaktadır.

Şairin kültür bakımından beslendiği temel kaynaklar klasik Türk şiirinin ortak kavram dünyasını besleyen İslamiyet ile Türk, Arap, Fars ve Hint kültürüdür. Bunlar dışında yaşadığı coğrafyadaki diğer kültürlerle ait öğeler, Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinde yer bulmuştur. Dikkat çeken önemli unsurlardan biri ise şairin özellikle yaşadığı coğrafya ve Türk kültürüyle ilgili özellikleri beyitlerde yoğun şekilde işlenmesidir. Onun şiirlerinde sevgili klasik özellikleri taşımasının yanı sıra bir Türk özelliklerini de taşır ve birçok beyitte karşımıza atlı olarak çıkar. Ali Şîr Nevâyî'de İslami dönem Türk kültürünün yanında İslamiyet öncesi Türk geleneklerinden örnekler bulmak da mümkündür.

Nevâyî, anlatmak istediğini doğadaki varlıklar üzerinden örneklendirerek daha anlaşılır kılmıştır. Şiirlerinde dikkat çeken bir unsur da mübalağalı anlatımdır. Beyitlerde onun gözyaşları Nuh tufanını, ayrılığın bir gecesi de Nuh ömrünü geçirir. Bazı öğüt niteliği taşıyan beyitlerinde ise estetik kaygı arka plana düşmüş, sanat kullanılmadan anlatılmak istenen bir atasözüyle anlatılmıştır.

Birinci bölüm olan din ve tasavvuf divanda önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bölümde “iman ve esasları” başlığı altında; Allah, peygamberler, melekler, kaza ve kader, ahiret kavramları etrafında oluşan imaj dünyası işlenmiştir. “ibadet ve ibadetle ilgili kavramlar” başlığı altında; namaz, oruç, zekât, hac, dini günler ve bayram kavramları ele alınmıştır. İman ve ibadet dışında kalan inançla ilgili kısımlar “diğer itikadi mefhumlar” başlığı altında incelenmiştir. Sonrasında diğer dinlerle ilgili kavramlar ele alınmıştır.

Allah’ın isimlerinden en çok Hakk ve Rab isimlerini kullanmıştır. Allah ismi ise sadece şaşkınlık anlamı ifade eden “Allah Allah” ikilemesi içinde kullanılmıştır. Nevâyî, Türkçe Tanrı kelimesi de beyitlerde sıklıkla kullanılmıştır. Allah aşkına ifadesi yerine sıklıkla “Tanrı için” ifadesi zikredilmiştir. Esmâü’l-hüsna dışında kalan ve Allah’ın yaratıcılık sıfatını vurgulayan Bennâ, Ezel sûret-geri, Kâtib-i sun‘, Kâtib-i takdir, Kaza mühendisi, Kazıyü’l-hâcât, Nakkaş-ı sun‘, Mi‘mâr; ihsan sahibi olmasını vurgulayan Mün‘îm, Zü’l-minen isimleri; her şeye hükmedici özelliği için ise Padişahlar padişahı gibi sıfat ve isimler kullanılmıştır. Şairin beyitlerde en çok zikrettiği ibadet ise namaz olmuştur. Sıklıkla kullandığı diğer ibadet ise hacdır. Bunların yoğunlukla kullanılmasında sevgiliyle ilgili unsurların bu ibadetlerle ilgili kavramlara benzetilmesi etkili olmuştur.

Tasavvuf bölümünde ise mürşit, mürit, zahit, sofu, nasih, vaiz, parsa, fakih ve benzeri tipler ele alınmıştır. Divanda farklı tasavvuf terimleri hakkında imaj ve tasavvurlar oluşturulmuştur. Aşk, bâtın-zâhir, cezbe, deyr-i fena (dünya), ezel, elest, fakr, fenâ-bekâ, feyz, hakikat, hidayet, ihlas, kanaat, keramet, marifet, mâsivâ, melâmet, nefis, rint, riya, riyazet, sabır, seyr ü süluk, şey’enlillah, tecelli, tarikat, tecrit, vahdet-kesret gibi kavramların şiirlerde kullanılış şekli ortaya konulmuştur. Abdurrahmân-ı Câmî’nin irşadıyla Nakşibendî tarikatına intisab eden Nevâyî, bu kavramlardan şiirlerinde yoğunlukla bahsetmiştir. Bu durum Nevâyî’nin tasavvufa hâkim olduğunu göstermektedir.

Alî Şîr Nevâyî’nin *Divan*’ında en çok zikrettiği devlet adamı yakın dostu Hüseyin Baykara olmuştur. Bu beyitlerde Baykara’nın şaire bulunduğu ihsanlar zikredilmiş ve onun için dualar edilmiştir. Bunun dışında etkilendiği şairlerden de beyitlerde bahsetmiştir.

Efsanevi şahsiyetler ve mesnevi kahramanları, en bilinen özellikleriyle söz konusu edilmiştir. Mecnûn, Ferhâd gibi mesnevi kahramanları âşık için bir kıyas unsuru olmuş

ve âşık kendini onlardan üstün görülmüştür. Sevgili de Leylâ ve Şîrîn ile kıyaslanarak sevgilinin onlardan daha güzel olduğu vurgulanmıştır.

Kavim ve boy isimleri ise savaşçı olmaları veya güzel olmaları gibi belli özellikleriyle beyitlerde yerini almışlardır. Boy isimlerinden sıklıkla bahsedilmesi, divanın önemli özelliklerinden biridir. Ülkeler ise meşhur oldukları nesnelere ön plana çıkmışlardır. Nehirler ve denizler içinden çıkan inciler ve âşığın gözyaşının mübalağalı anlatımı sonucunda zikredilmişlerdir.

İçtimai hayat bölümünde ise yiyecek içecekler ve yemek kültürü, süs eşyaları, yazı ve yazıyla ilgili aletler, giyim kuşam, oyunlar, müzik aletleri ve makamları, silahlar, sağlıkla ilgili kavramlar yer almıştır.

Giyim kuşam bölümünde gömlek, yelek, kaftan, börk, hilat, hırka, futa ve kemer gibi kıyafetlerden zikredilmiştir. Kıyafetlerle ilgili ön plana çıkan husus ise kumaşın türü ve rengi olmuştur. Kumaşın türü bir zenginlik göstergesi iken, renkli giyinmenin daha çok gençler için olduğu ve yaşlılarda yakışmadığı zikredilmiştir.

Sağlık konusunda ise bazı hastalıklardan bahsedilmiştir. Bunlardan en çok zikredilen ise Alî Şîr Nevâyî'nin kendinin de yakalandığı söylediği ve sarıgı ağrı olarak nitelendirdiği “yarakan” ismiyle de kullanılan sarılıktır. Cünun, göz ağarması, kuduz, sıtma, remed hastalıkları ve tedavi yöntemlerinden bahsedilmiştir. Bu hastalıkların tedavisi için halk hekimliğini uygulamalarına yer verilmiştir. Ayrıca hastalıkların en büyük nedeni, ayrılık acısı ve hastalıkların çaresi de kavuşmak olarak zikredilmiştir.

Divanda ismi geçen şarin yaşadığı zamanın bilinen ve oynanan oyunlarından guy ve çevgan ile satranç olmuştur. Özellikle guy, âşığın başı olarak birçok beyitte tasavvur edilmiştir. Satrançla ilgili değişik terimler zikredilmiştir.

Müzik konusunda, meclisin en önemli unsurlarından mutrib ve muganni beyitlerde zikredilmiştir. Müzik konusunda dikkat çeken unsur ise müzik makamları olmuştur. Beyitlerde geçen makam isimleri aynı zamanda sözlük anlamlarıyla da kullanılmıştır. Beyitlerde beyati, hicaz, horasan, hüseyini, ırak, ısfahani, neva, nihavend, nîriz, rast, uşşak makamları zikrolunmuştur. Bu durum, şairin müzik konusunda bilgisi olduğunun işaretidir.

Eğlence meclisi başlığı altında, içki çeşitleri ve kadeh isimleri işlenmiştir. Kadeh çeşitlerinin, zenginlik konusunda bir kıstas olduğu tespit edilmiştir. Eğlence meclisinin, sosyal hayatta önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir.

Savaş konusunda, gerçek bir savaşın tasvir edildiği bir beyit olmamakla birlikte; âşığa zarar veren ve onun canını almaya çalışan sevgili ile ilgili unsurlar, genellikle savaş aletlerine benzetilmiştir.

Beyitlerde İslamiyet öncesi ve İslami döneme ait pek çok inanç ve bu inançlar çevresinde şekillenmiş gelenekler bulunmaktadır. Yağmur yağdırdığına inanılan yada taşı, nazar değmesi, ölünün arkasından yas tutulması, yas sürecinden siyah giyilmesi ve boyna kara keçe asılması, saçların kesilmesi, saçlarının dağıtılıp yüzün tırnaklarla çizilmesi, gelinlerin başından saçı saçılması, gelinlere mihir verilmesi, aynaların külle parlatılması, hasta ziyareti, ölüm döşeğindeki hastanın başında beklenilmesi, hastalıkların tedavisinde manevi tedavi yöntemi olarak muskaların kullanılması, sevgiliye ait bir eşyanın boyunda taşınması, sarılık tedavisi için sarı bir nesnenin taşınması ve sarı bir nesneye bakılması gibi inanç, uygulama ve geleneklere ait izler beyitlerde bulunmaktadır. İnsanın hayatındaki önemli dönemlerdem olan evlilik ve ölümle ilgili geleneklerden bahsedilmişken, doğum ile ilgili geleneğe rastlanmamıştır.

Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinin merkezinde divan şiirinde olduğu gibi aşk kavramı vardır. Aşk ile ilgili karşımıza âşık, sevgili ve rakip tipleri çıkmaktadır. Sevgili tüm güzelliklerin kaynağıdır ve güzel sıfatlar ve isimlendirmelerle zikredilir. Âşık, beyitin mahiyetine göre onun durumunu bildiren isimlendirmelerle zikredilmiştir. Rakip ise köpek, karga, el, düşman, gayr, haric-enfas gibi isimlerle anılır. Her üç tipinde aktarılmak istenen özelliği mübalağa yapılarak aktarılmıştır. İçinde yaşanan toplumun kültürünün etkisiyle sevgiliyle ilgili karşımıza çıkan farklılık arzedecek unsur sevgilinin birçok beyitte atlı olmasıdır. Sevgili için çabük ve şeh-süvâr isimleri kullanılmıştır. Sevgili bir Türk tipidir. Şair, bir beyitte “Kaşı Türk gibi, kaş arası geniş ve gözü şehla bir nigâr olan Türklerin kuluyum.” der.

Son bölüm olan tabiat bölümünde; felek, dört unsur, zaman, hayvan ve bitki alt başlıkları incelenmiştir. Felekle ilgili gezegenlerle ilgili yoğun bir tasavvur dünyası oluşmuştur. Feleğin rengi, büyüklüğü ve çok eski zamanlardan beri var olmasıyla ilgili çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Felek, kötü şansın nedeni olarak görülmüştür. Ay ve güneş, sevgiliyle ilgili unsurlarda benzetme unsuru olarak zikredilmiştir. İslamiyet öncesi

Türk kültürüyle ilgili olarak ay ve güneş, ata ve ana olarak ifade edilmiştir. Bu durum özellikle övülen kişiler için kullanılmıştır.

Zaman başlığı içinde ezel, ebed, yıl, mevsimler, aylar, günler ve en küçük birim olan içinde bulunulan anla ilgili beyitler tespit edilip incelenmiştir. Zaman konusunda vurgulanan; içinde bulunduğumuz durumun, zaman algımız üzerindeki etkisi olmuştur. Örneğin; âşık için ayrılık içinde geçen bir gün, bin yıla eşittir.

Dört unsur konusunda ateş, toprak, hava ve suyla ilgili tüm unsurlar ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Hayvan ve bitkiler; gerçek anlamlarının yanında sevgili, âşık ve rakiple ilgili değişik tasavvur içinde zikredilmişlerdir. En çok zikredilen hayvan ise at olmuştur. Şairin içinde yaşadığı toplumun yapısına uygun olarak birçok at çeşidinin beyitlerde adı geçmiştir.

Nevâyî, sosyal hayatta görüp yaşadığı olay ve durumlarla çeşitli alanlardaki bilgisine divanında yer vermiştir. Divanda alışveriş, giyim kuşam, müzik, eğlence hayatı, tedavi yöntemleri, mimari yapı, yemek kültürü gibi alanlarda bilgilere ulaşmak mümkündür. Nevâyî'nin divanda kullandığı kozmik âlem, musiki ve tıp ile ilgili bilgiler; şairin bu konularda bilgi sahibi olduğunun göstergesidir.

Divanda dikkat çeken bir diğer unsur ise Türkçe kelimelerin kullanmasıdır. Birçok beyitte “Tanrı”, sevgili için kullandığı güzellik zengini anlamındaki “körkebay” ve sevgilinin yan bakışı için kullandığı “kıya bakış” gibi ifadeleri önemlidir. Beyitlerde kullanılan fiiller Türkçe’dir ve fiilin çok kullanılması hareketli bir yaşamın göstergesidir.

Nevâyî, Farsça şiir yazmanın hüner sayıldığı bir dönemde Türkçe yazarak birçok şaire örnek olmuştur. Türkçe eserleriyle Türk edebiyatını besleyen kaynaklardan biri olmuştur. Bu çalışmanın, Çağatay şairleri arasında ve Çağatay şiiri ile Osmanlı şiiri arasında karşılaştırma yapmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlaması dileğiyle.

KAYNAKLAR

- Ağbal, D. (2012). “Kur’an’da Burçlar- Mahiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.38, s.249-276.
- Aka, İ. (2012). Timur, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s.173-177.
- Aka, İ. (2010). “Şâhrûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 293-295.
- Akkuş, M. (2002). “Tarihî ve Edebî Bir Kişilik Olarak Nevâî (Herat, 1441-1501) ve Nevâî’nin Eserlerinde İnsan Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Sayı 19, s. 123-132.
- Aksoyak, İ.H (2005). “Manastırlı Celâl’in Satranç Terimleriyle Yazdığı Gazeli”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 18, s. 7-16
- Altuntaş, İ. ve Şahin, M. (2011). *Kur’an-ı Kerim Meâli*, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, 12. Baskı, Yenigün Matbaacılık, Ankara.
- Aslan, Üzeyir (2011). “Ali Şir Nevâyî’nin Manzum Anlayışı ve Türk Mazmunları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, s. 1-22.
- Avcı, C. (2002). “Kisra” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 71-72.
- Aydemir, A. (1996). *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara.
- Barutçu Özönder, S. (1996). *Muhâkemetü’l-Lugateyn*, TDK Yayınları, Ankara.
- Bayat, F. ve Cicioğlu, M.N (2008). “Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, s. 148-155.
- Bilmen, Ö. N. (2003). *Büyük İslam İlmihali*, Kitaş Yayınları, İstanbul.
- Bulut, S. (2017). “Asya Coğrafyasının Büyük Edibi Ali Şir Nevâyî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türk Diline Katkıları”, *Asya Studies- Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*. 1(1), s.23-41.

- Canım, R. (2002). “Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şîr Nevâyî ve Türkiye’de Ali Şîr Nevâyî Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, S. 19, s. 137-146.
- Ceylan, Z. (2010). *Teolojik ve Folklorik Açından Ölüm ve Ölüyle İlgili Davranış Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necatî Bey Divanının Tahlili*, İstanbul Kitabevi, İstanbul.
- Çelebi, İ. (2007). “Hızır Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, s. 406-409.
- Çelebi, İ. (2007). “Sihir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37. s. 170-172.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). *Ali Şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- Çetindağ, Yusuf (2003). “Mecâlisü’n-Nefâis’te Şiir ve Şair Eleştirisi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (9), s. 79-114.
- Çiçekler, M. (2008). “Sa’ dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 405-407.
- Demirci, K.(2013). “Zühd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 530-533.
- Demirci, M. (1997). Hakikat, İslam Ansiklopedisi, C.15, s.179-180.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Dizer, M (1991) , Astronomi, İslam Ansiklopedisi, C.4, s.183-186.
- Doğan, F. S. (2015). Yerinde Adalet Kurumu: Hisbe Teşkilatı, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(5), s. 331-338.
- Eckmann, Janos (1958). “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, *TDAY-Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 115-126.
- Emeksiz, A. (1998). Türk Halk Kültüründe Üzerlik, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVIII, s. 229-242.
- Enveroğlu, İ. (2005). *Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eraslan, K. (2003). “Lutfî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, s. 231-233.

- Eraslan, K. (1971). Nevâyî'nin Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi, *Türkiyat Mecmuası XVI*, s.89-110
- Eraslan, K. (hızl.) (2001). Alî Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis,I (Giriş ve Metin); II (Çeviri ve Notlar), TDK Yayınları, Ankara.
- Erbaş, A. (2004). "Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29. s.37-39
- Erdem, S. (1991). "Ankâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 198-200
- Esin, E. (1991). "Amuderya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, s. 98-99.
- Esir, Hasan Ali (2006). "Şeyhî Divanı'nda Geçen Yiyecek ve İçecek Adları Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 29, s. 95-116.
- Gökalp, M. (2017). Salih Baba Divanı'nda Lafzî Hadis İktibasları, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 22, S.2, s.105-124
- Gümüş, M. Y. (2019). Divan Şiirinde Muhtesip, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, 170-182.
- Günay, Ü. ve Güngöz, H. (2007), *Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul
- Güngör, H. (2010). "Tanrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 570-571.
- Güllüdağ, N. (2015). "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.6, s.132-150
- Hacıgökmen, M.A. (2013). *Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, s. 393-422, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya.
- Harman, Ö.F. (2000). "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 472-473
- Hamidullah, M. (1998). "Hayber" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, s. 20-22.

- Işıkkhan, D. (2014). Divân Şâirlerinde İlm-i Tencîm Tesîri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı II), s. 110-114.
- Kabaklı, A. (2006). *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kaçalin, Mustafa S. (2011). *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Lügâtu'n-Nevâiyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Çagatâ'iyye*, TDK Yayınları, Ankara.
- Karagöz, İ. (2011). *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları-Esmâ-i Hüsnâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karaman, H. vd. (2004). *İman ve İbadetler. İlmihal*, C. 1, TDV Yayınları, Ankara.
- Karakaya, F. (2006), "Nefir", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s.525-526
- Karga Göllü B. (2019), Dîvân Şiirinde "Anne" ve "Sütanne" Algısı Bağlamında Bazı Değerlendirmeler, *Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları II*, Adana
- Karlığa, H.B.(1991), "Anâsır-ı Erba'a", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, s. 149-151.
- Kartal, A. (2003). "Ali Şir Nevâî'nin Farsça Şiirleri", *Bilig*, S. 26, s. 147-180.
- Kartal, Ahmet, Çetindağ, Yusuf (2015). "Alî Şir Nevâî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şir Nevâyî- Fevâ'idü'l-Kiber*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Konukçu, E. (1997). "Halaç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s.228-229
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Divânının Tahlili*, Berikan Yayıncılık, Ankara.
- Kurnaz, C. (1993). "Çarh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, s.229
- Kurnaz, C. (1995) "Felek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, s.306-307
- Kurtuluş, R. (1995). Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s.135-137

- Kut, G. (1989). “Alî Şîr Nevâyî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, s.449-453
- Levend, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Levend, A.S. (1965). *Alî Şîr Nevâyî, Cilt I, (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Maırambek Kyzy, L. (2021), *Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Kültürel Söz Varlığı*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Mazioğlu, H. (2017). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nalbant, B. (2010). Nevâyî'nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3.
- Onay, A. T. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Oruç, C. (2016). “Sultan Hüseyin Baykara'nın Timurlu Devleti Tahtına Çıkmasından Sonra Timurlu Soyundan Bazı Mirzalar ile Giriştiği Mücadeleler”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/1, S. 2.
- Öğüt, S. (2011). “Tavaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 178-180.
- Öğüt, S. (2001). “İstihâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 333-334.
- Öğüt, S. (2000). “İhram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 539-3542.
- Özaydın, A. (2011). “Tartûs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 40, s.116-118.
- Özcan, A. (1991). “Ases”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, s. 464
- Özdemir, S.D. (2015), “Kahramanın Sembolik Yolculuğu Bağlamında Ferhat İle Şirin Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme”, *International Journal Of Social Sciences*, Vol:6 Issue:6 p.242-253

- Özgüdenli, O. G. (2009). “Sistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 274-276.
- Öztoprak, Nihat (2010). “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4, İstanbul, s.103-154.
- Öztürk, L. (2006). “Necaşi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32.,s. 476-477
- Öztürk, M.; Örs, D.(2000). *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Kâtı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pala, İskender (2007). “*Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*”, İstanbul: Kapı Yayınları
- Rahimi, Ferhad (2016). *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rahmani, Zabihullah (2019). “*Ali Şir Nevâyî’nin Fevâyîdü’l-Kiber Divanı’nda (Gazeller) Sosyal Hayat İzleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi
- Salman, H. (2001). “Karluklar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s.509-510.
- Samancı, M. (2017), “*Dilde Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar (Kuşların Mecnûn’un Başına Yuva Yapması Hayali Üzerine)*”, Dergâh Yayınevi, s.171-184
- Sanal, H. (2002), “Kös”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, s.270-272
- Saygın, M. (2022). “Ali Şir Nevâyî’nin Garâibü’s-Sigar Adlı Divanının Tahlili”, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Sefercioğlu, M.N. (2011). *Nev’i Divanının Tahlili (2.Baskı)*, Akçağ Yayınları Ankara.
- Sıddıqı, S. (1996). “Gurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s.207-211.
- Sinanoğlu, M.(1999). “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, s. 233-235.
- Şahinoğlu, M. N. (2002). “Kemâl-i Hucendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s.

- Şener, H.İ. (1995), “Eşref-i Sâat”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, s.476-477
- Şentürk, A. A. (1996). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sufi Yahut Zahid Hakkında*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Tanyeli, H. (1952b). “Divan Şiirimizde İranlı Kahramanlar II: Dahhâk ” *Türk Dili*, 1(10), s. 582-583.
- Tarlan, A. N. (1944). *İran Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Togan Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş, C.1, En eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, 2.Baskı, İstanbul.
- Togan, A. Zeki Velidi (1950), “Ali Şîr Nevâyî”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 349-357.
- Topaloğlu, B. (1993). “Cennet”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s.376-386.
- Topaloğlu, B. (1997). “Hâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s.9.
- Topaloğlu, B. (1997). “Hakîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s.181-182.
- Topaloğlu, B. (1997). “Hayy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, s. 549-550.
- Topaloğlu, B. (1998). “Hûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 387-390.
- Topaloğlu, B. (2007). “Rab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s.372-373.
- Tökel, D. A. (1998). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar-Şahıslar Mitolojisi*. Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Tören, H. (1990). *Ali Şîr Nevâyî-Sedd-i İskenderî*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tural G. (2015), *Seb 'a-yi Seyyâr*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara
- Türk, V. (2017). *Münacât, Çihil Hadis, Nazmü'l Cevâhir, Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimîn*, , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Genişletilmiş Yeni Basım)*. (2. basım), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Uludağ, S. (2008). “Riyazat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s.143-144.
- Uludağ, S. (2010). “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s.127-128.
- Uludağ, S. (1991). “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s.11-17
- Uraz, M. (2007), *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yayınları, İstanbul
- Uzun, M.İ. (2012), “Tûbâ”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 411, s.317-319
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Yavuz, Y.Ş. (2000). “İlâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 64
- Yavuz, Y. Ş. (2001). “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s.58-63
- Yazgan Uslu, N. (2021). “Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Sarılık Hastalığı ile İlgili Kullanımlar”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:6, s. 268-284.
- Yazıcı, H. (1992). “Belh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, s.
- Yazıcı, T. (1997). “Hâkânî-i Şîrvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 168-170.
- Yazıcı, T. (1995). “Feridun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 396.
- Yekbaş, H. (2009). Divan Şiirinin Penceresinden Acem Şairleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), s. 1158-1187.
- Yekbaş, H. (2010). “Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, s. 155-184.

- Yeniterzi, E. (1998). “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 87-103.
- Yeniterzi, E. (2010). “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, 3(15), s. 301-334.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Yücel, İ. (1998), “Hilâl”, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.18, s.1-11